

**UJEDINJENE
NACIJE**

Međunarodni sud za krivično gonjenje
osoba odgovornih za teška kršenja
međunarodnog humanitarnog prava
počinjena na teritoriji bivše
Jugoslavije od 1991. godine

Predmet br. IT-01-48-T
Datum: 16. novembar 2005.
Original: engleski

PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I, SEKCIJA A

U sastavu: sudija Liu Daqun, predsjedavajući
sudija Florence Ndepele Mwachande Mumba
sudija Amin El Mahdi

Sekretar: g. Hans Holthuis

Presuda od: 16. novembra 2005.

TUŽILAC

protiv

SEFERA HALILOVIĆA

PRESUDA

Tužilaštvo:

g. Philip Weiner
gđa Sureta Chana
g. David Re
g. Manoj Sachdeva

Odbrana:

g. Peter Morrissey
g. Guénaél Mettraux

I. UVOD	1
A. OPTUŽENI SEFER HALILOVIĆ	1
B. OSNOVNI PODACI O PREDMETU PROTIV SEFERA HALILOVIĆA.....	1
II. OPŠTA RAZMATRANJA U VEZI S OCJENJIVANJEM DOKAZA	4
III. MJERODAVNO PRAVO.....	8
A. MJERODAVNO PRAVO NA OSNOVU ČLANA 3 STATUTA	8
1. Opšti uslovi iz člana 3 Statuta.....	8
(a) Postojanje oružanog sukoba i nekusa zločina za koje se tereti s oružanim sukobom.....	9
(b) Uslovi iz predmeta <i>Tadić</i>	11
2. “Osobe koje ne učestvuju aktivno u neprijateljstvima” u smislu zajedničkog člana 3.....	12
3. Posebna razmatranja u vezi s ubistvom po zajedničkom članu 3	13
B. MJERODAVNO PRAVO NA OSNOVU ČLANA 7 (3).....	15
1. Uvod.....	15
2. Priroda komandne odgovornosti u međunarodnom pravu.....	18
3. Elementi komandne odgovornosti	24
(a) Odnos nadređeni-podređeni	24
(b) Element svijesti: “Znao je ili je bilo razloga da zna”.....	27
(i) Stvarno znanje.....	27
(ii) “Bilo je razloga da zna”	28
(c) Propust da spriječi ili kazni	30
(i) Nužne i razumne mjere	31
(ii) Uzročna veza	32
(iii) Dužnost sprečavanja	33
a. Opšta obaveza.....	33
b. Specifična obaveza	36
(iv) Dužnost kažnjavanja	37
a. Nekažnjavanje u međunarodnom humanitarnom pravu	37
b. Preduslovi za dužnost kažnjavanja.....	39
IV. ČINJENIČNI I PRAVNI ZAKLJUČCI.....	42
A. VOJNE I CIVILNE STRUKTURE	42
1. Armija Republike Bosne i Hercegovine	42
(a) Struktura Glavnog štaba ABiH	43
(b) Drugi dokazi o položaju u Glavnom štabu na kojem je Sefer Halilović bio nakon 8. juna 1993.	44
(c) Služba vojne bezbjednosti i Uprava bezbjednosti Glavnog štaba	48
(d) Pravni propisi koji regulišu vođenje rata i obuku	49
(e) Struktura relevantnih korpusa i samostalnih jedinica ABiH	50
(i) 1. korpus.....	50
a. 9. brigada	51
b. 10. brigada	52
c. Disciplina i ponašanje 9. brigade i 10. brigade prije septembra 1993.	53
i. U opštim crtama	53
ii. Odvođenje civila na kopanje rovova.....	54
iii. Krađe i opšte otuđivanje imovine	58
iv. Opšta nedisciplina	60
d. 2. samostalni bataljon	63
(ii) 3. korpus	64
a. OG Zapad	64
(iii) 4. korpus	65
(iv) 6. korpus.....	65

a. Bataljon vojne policije.....	67
b. Odred "Zulfikar".....	67
c. Samostalni prozorski bataljon.....	67
d. 44. brdska brigada.....	68
(v) "Handžar divizija".....	68
(vi) "Igmanski vukovi".....	68
2. Jedinice MUP-a.....	69
(a) Opšte informacije.....	69
(b) Specijalna jedinica MUP-a "Laste".....	70
(c) Prepotčinjavanje jedinica MUP-a jedinicama ABiH.....	70
B. POSTOJANJE ORUŽANOG SUKOBA.....	71
(a) Prozor.....	71
(b) Jablanica.....	72
(c) Mostar.....	73
(d) Sarajevo i planina Igman.....	74
C. OPERACIJA "NERETVA".....	75
1. Savjetovanje u Zenici.....	76
2. Narednja izdana od 24. do 29. avgusta 1993.....	81
3. Osnivanje Inspeksijskog tima.....	82
(a) Naredenje od 30. avgusta 1993.....	83
(b) Sefer Halilović kao vođa Inspeksijskog tima.....	84
(c) Izvještaj Inspeksijskog tima.....	86
4. Navodi o postojanju IKM-a u Jablanici.....	87
5. Reorganizacija i prepotčinjavanje jedinica nakon savjetovanja u Zenici.....	93
(a) Reorganizacija jedinica.....	93
(b) Prepotčinjavanje jedinica.....	94
6. Hronologija događaja u septembru 1993.....	99
(a) 1. septembar.....	99
(b) 2. septembar.....	100
(c) 3. septembar.....	100
(d) 4. septembar.....	101
(i) Sastanak s Rasimom Delićem u Donjoj Jablanici.....	102
(ii) Drugi sastanci 4. septembra.....	103
(e) 5. septembar.....	105
(i) Sastanak u Dobrom Polju.....	105
(ii) Karta pod nazivom "Operacija 'Neretva'".....	106
(f) 6. septembar.....	109
(g) 7. septembar.....	110
(i) 2. samostalni bataljon.....	110
(ii) Odabir jedinica koje će otići u Hercegovinu.....	110
(iii) Pripreme za smještaj ljudstva.....	112
(h) 8. septembar.....	114
(i) Dolazak ljudstva u Jablanicu.....	114
(ii) Informativni sastanak u Konjicu.....	115
(i) 9. septembar.....	116
(j) 10. septembar.....	117
(k) 11. septembar.....	118
(l) 12. septembar.....	120
(m) 13. septembar.....	122
(n) 14. septembar.....	124
(o) 15. septembar.....	124
7. Kraj "operacije" 16.-20. septembra.....	125
8. Daljnja borbena dejstva i sporazum o prekidu vatre.....	127
9. Komandovanje i rukovođenje Sefera Halilovića tokom operacije "Neretva".....	129

10. Činjenični zaključci o statusu Sefera Halilovića tokom operacije "Neretva".....	137
D. DOGAĐAJI U GRABOVICI	140
1. Selo Grabovica.....	140
2. Zauzimanje Grabovice od strane ABiH i smještaj njenih pripadnika u Grabovici od maja do septembra 1993. godine.....	142
3. Dolazak i smještaj jedinica u Grabovici, septembar 1993.....	145
(a) 2. samostalni bataljon.....	146
(b) 9. brigada.....	147
(c) 10. brigada.....	149
4. Nasilje nad mještanima i ubistva	150
(a) 7. i 8. septembar	150
(b) 9. septembar	153
(c) Tvrdnja da je ubijen jedan vojnik ABiH, bosanski Hrvat	164
5. Dodatni kontrolni punktovi ABiH	165
6. Odlazak vojnika iz Grabovice.....	166
7. Žrtve navedene u Optužnici	167
(a) Pero Marić i Dragica Marić.....	169
(b) Josip Brekalo, Luca Brekalo, Pero Čuljak, Matija Čuljak i Anica Pranjić.....	171
(c) Ilka Marić, Ruža Marić (rođena 1956.), Martin Marić, Marinko Marić i Luca Marić.....	172
(d) Franjo Ravlić i Ivan Šarić	175
(e) Živko Drežnjak i Ljuba Drežnjak.....	176
(f) Porodica Zadro: Ivan Zadro, Matija Zadro, Mladen Zadro, Ljubica Zadro i Mladenka Zadro.....	177
(g) Andrija Drežnjak, Mara Drežnjak i Dragica Drežnjak	179
(h) Ivan Mandić i Ilka Miletić	180
(i) Mara Mandić.....	183
8. Uklanjanje leševa	184
(a) Zakopavanje leševa	184
(b) Transport leševa iz Grabovice.....	185
(c) Spaljivanje leševa.....	185
9. Stvarno znanje Sefera Halilovića o zločinima	186
(a) Goran i Zoran Zadro.....	186
(b) Navodna izjava Vehbije Karića	191
(c) Obaviještenost Sefera Halilovića o zločinima u Grabovici.....	197
E. DOGAĐAJI U UZDOLU	201
1. Uzdol 1993. godine.....	201
2. Prisustvo HVO u Uzdolu u septembru 1993.....	203
(a) Položaji HVO u Uzdolu: škola u Ceru	204
(b) Drugi položaji HVO u okolini Uzdola	205
(c) Pripadnici HVO koji su živjeli u Uzdolu	206
(d) Naoružanje vojnika HVO.....	206
(e) Uniforme vojnika HVO.....	207
(f) "Domobrani".....	207
3. Napad na Uzdol – 14. septembar 1993.....	208
(a) Svjedočenje pripadnika ABiH.....	209
(b) Izvještaji ABiH	213
(c) Izvještaji HVO.....	214
(d) Svjedočenje tadašnjih stanovnika Uzdola.....	215
(e) Zaključci o napadu	220
4. Ubistva u Uzdolu -14. septembar 1993.....	221
(a) Ruža Zelić, Marija Zelić i Stjepan Zelić	222
(b) Anica Stojanović	224
(c) Ivan Zelenika, Jadranka Zelenika i Ruža Zelenika	226
(d) Mara Grubeša.....	227

(e) Luca Zelenika i Janja Zelenika.....	228
(f) Dragica Zelenika.....	229
(g) Kata Perković.....	229
(h) Martin Ratkić i Kata Ratkić.....	230
(i) Anto Stojanović.....	231
(j) Franjo Stojanović i Serafina Stojanović.....	232
(k) Stanko Rajić, Lucija Rajić, Šima Rajić, Mara Rajić i Jela Džalto.....	233
(l) Mijo Rajić i Ivka Rajić (1921.).....	234
(m) Domin Rajić, Ivka Rajić (1934.) i Zorka Glibo.....	235
(n) Mato Ljubić i Kata Ljubić.....	237
5. Uzdol poslije napada.....	238
6. Uzdol u centru medijske pažnje.....	240
F. ISTRAGA O ZLOČINIMA IZVRŠENIM U GRABOVICI I UZDOLU.....	241
1. Propisi u vezi s istragom.....	241
2. Istraga o ubistvima u Grabovici.....	245
(a) 9. septembar.....	245
(b) 10. septembar.....	249
(c) 11. septembar.....	251
(d) 12. septembar i kasnije.....	253
3. Istraga o ubistvima počinjenim u Uzdolu.....	262
4. Operacija "Trebević".....	267
G. ZAKLJUČCI O KRIVIČNIM DJELIMA ZA KOJA SE OPTUŽENI TERETI.....	272
1. Postojanje oružanog sukoba i neksusa.....	272
2. Ubistvo.....	274
(a) Grabovica.....	274
(b) Uzdol.....	274
H. ZAKLJUČCI O INDIVIDUALNOJ KRIVIČNOJ ODGOVORNOSTI SEFERA HALILOVIČA.....	276
1. Grabovica.....	278
2. Uzdol.....	280
3. Završni zaključci.....	281
<u>V. DISPOZITIV.....</u>	<u>282</u>
<u>VI. DODATAK I – POJMOVNIK.....</u>	<u>283</u>
A. SPISAK KRATICA, AKRONIMA I SKRAĆENIH NAZIVA.....	283
B. SPISAK PREDMETA.....	287
1. MKSJ.....	287
2. MKSR.....	289
3. Odluke drugih sudova.....	289
C. SPISAK DRUGIH PRAVNIH IZVORA.....	290
<u>VII. DODATAK 2: ISTORIJAT POSTUPKA.....</u>	<u>291</u>
A. PRETPRETRESNI POSTUPAK.....	291
1. Optužnica.....	291
2. Dobrovoljna predaja i prvo stupanje pred sud.....	292
3. Dodjela branioca.....	292
4. Privremeno puštanje na slobodu.....	295
5. Objelodanjivanje.....	296
6. Statusne konferencije i pretpretresne konferencije.....	296
7. Pretpretresni podnesci.....	297
B. PRETRESNI POSTUPAK.....	297
1. Pregled.....	297

<u>2. Sistem elektronskog vođenja suđenja .....</u>	<u>298</u>
<u>3. Imenovanje sudija u Vijeće.....</u>	<u>299</u>
<u>4. Zaštitne mjere.....</u>	<u>299</u>
<u>5. Sporazum strana u postupku .....</u>	<u>300</u>
<u>6. Izjave optuženog .....</u>	<u>301</u>
<u>7. Izvođenje dokaza u postupku pobijanja i ponovno otvaranje dokaznog postupka.....</u>	<u>301</u>
<u>8. Privremeno puštanje na slobodu .....</u>	<u>302</u>

I. UVOD

A. Optuženi Sefer Halilović

1. Sefer Halilović je rođen 6. januara 1952. u Prijepolju u Srbiji.¹ Po završetku vojnog školovanja postao je oficir JNA. Od 1990. godine pohađao je dvogodišnju nastavu na Komandno-štabnoj školi u Beogradu. Sefer Halilović je imao čin majora kada je u septembru 1991. odlučio da napusti JNA, vrati se u Bosnu i Hercegovinu i stupi u Patriotsku ligu.² Dana 25. maja 1992. godine, Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine (dalje u tekstu: RBiH) imenovalo ga je za komandanta Teritorijalne odbrane (TO).³ Sefer Halilović je bio najviši vojni starješina s titulom “načelnika” Glavnog štaba Armije Republike Bosne i Hercegovine (dalje u tekstu: ABiH) do 8. juna 1993., kada je ustanovljena nova funkcija “komandanta Glavnog štaba” ABiH. Odlukom koju je 8. juna donio predsjednik RBiH Alija Izetbegović, na položaj komandanta ABiH imenovan je Rasim Delić, a Sefer Halilović ostao je na položaju “načelnika Glavnog štaba” ABiH.⁴ Odlukom predsjednika RBiH Alije Izetbegovića od 1. novembra 1993. Sefer Halilović “razriješen” je dužnosti “načelnika Glavnog štaba”.⁵ Kada se dobrovoljno predao Međunarodnom sudu 25. septembra 2001., Sefer Halilović je bio penzionisani general ABiH i ministar za izbjeglice, socijalna pitanja i raseljene osobe u Vladi Bosne i Hercegovine (dalje u tekstu: BiH).⁶

B. Osnovni podaci o predmetu protiv Sefera Halilovića

2. Tužilaštvo tvrdi da je na sastanku koji je od 21. do 22. avgusta 1993. održan u Zenici i na kom je bila prisutna većina najviših starješina ABiH, uključujući njenog komandanta Rasima Delića, odlučeno da se u cilju okončanja blokade Mostara od strane HVO provede vojna operacija pod nazivom “Neretva-93”. Navodi se da je na tom sastanku bilo riječi o “Operativnom planu”, koji je pripremio i prezentirao Sefer Halilović, kojom prilikom je dogovoreno da se u Hercegovinu uputi “Inspeksijski tim”, na čelu sa Seferom Halilovićem, “kako bi komandovao operacijom i koordinirao je”.⁷ Prema tužilaštvu, “Sefer HALILOVIĆ je bio komandant operacije i u tom svojstvu je rukovodio i komandovao snagama koje su učestvovalе u operaciji 'NERETVA - 93'.”⁸

¹ Prvo stupanje pred sud, 27. septembar 2001., T. 2. Pretresno vijeće napominje da se svi datumi koji se pominju u ovoj Presudi, ako nije drugačije navedeno, odnose na godinu 1993.

² Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 106; Vahid Karavelić, 21. april 2005., T. 84.

³ Vahid Kravelić, 18. april 2005., T. 138.

⁴ DP 102, Odluka Predsjedništva RBiH o reorganizaciji štaba Vrhovne komande RBiH, 8. juna 1993. *Vidi Dio IV.A.1(a) infra*.

⁵ DP 263, Nalog Predsjedništva RBiH, 1. novembar 1993. *Vidi Dio IV.F, par. 720 infra*.

⁶ Jusuf Jašarević, 2. marta 2005., T. 17-18; Mirko Pejanović, DP 456, 1. mart 2005., str. 4; prvo stupanje pred sud, 27. septembar 2001., T. 2; Završni podnesak odbrane, par. 760.

⁷ Optužnica, par. 3.

⁸ Optužnica, par. 4.

3. Tužilaštvo tvrdi da je “operacijom” komandovano i da je ona koordinirana sa Isturenog komandnog mjesta (dalje u tekstu: IKM)⁹ u Jablanici. Jedan pravac napada bio je od Donje Grabovice prema Vrdima. Na tom pravcu napada komandovao je Zulfikar Ališpago, a učestvovali su dijelovi sljedećih jedinica 1. korpusa ABiH: 9. motorizovana brigada (dalje u tekstu: 9. brigada), 10. brdska brigada (dalje u tekstu: 10. brigada) i 2. samostalni bataljon. Drugi pravac napada bio je od Dobrog Polja prema Prozoru, na području na kojem je smješten Uzdol. Tim pravcem napada komandovao je Enver Buza, komandant Samostalnog prozorskog bataljona.¹⁰

4. Tužilaštvo navodi da je Sefer Halilović, iako je znao da su 9. i 10. brigada “ozloglašene zbog svog kriminalnog i nekontrolisanog ponašanja”, naredio da se jedinice ovih brigada rasporede u Hercegovini.¹¹ Nadalje se navodi da su 8. septembra 1993. 9. brigada i dio jedinica 10. brigade poslate na smještaj u selo Grabovica. Tada je ondje već bio smješten 2. samostalni bataljon.¹²

5. Prema navodima tužilaštva, vojnici 9. brigade imali su problema sa smještajem kod mještana bosanskih Hrvata u Grabovici. Navodi se da je 8. septembra 1993., kada su se u prisustvu Sefera Halilovića neki vojnici požalili članu Inspekcijskog tima Vehbiji Kariću da mještani neće da ih puste u svoje kuće, Vehbija Karić “verbalno i gestikulacijom pokazao neka vojnici tim bosansko-hrvatskim civilima presude po kratkom postupku i bace ih u Neretvu ako ne budu saradivali.”¹³ Takođe se navodi da je Sefer Halilović “izrazio svoje neodobravanje tog komentara, ali nije rekao ništa što bi vojnike spriječilo da shodno tome i ne postupe”.¹⁴

6. U Optužnici se navodi da je 8. i 9. septembra 1993. u Grabovici ubijeno trideset troje civila, bosanskih Hrvata.¹⁵ Nadalje se navodi da je Sefer Halilović u noći 8. septembra obaviješten o ubijanju civila i da je, “nakon što je obaviješten i pošto je znao za kriminalnu reputaciju 9.[...] i 10. [...] brigade, te budući da je bio prisutan ranije toga dana kada je Vehbija Karić izrekao komentar [...], Sefer Halilović [...] bio dužan da hitno postupi”.¹⁶

7. Prema tužilaštvu, Rasim Delić je 12. septembra 1993. naredio Seferu Haliloviću “da preispita domašaj operacije 'NERETVA - 93', da izoluje počinioce incidenta, da preduzme aktivne mjere i da smjesta podnese izvještaj o mjerama koje je preduzeo.”¹⁷ Navodi se da Sefer Halilović

⁹ Na bosanskom/hrvatskom/srpskom jeziku: *Istureno komandno mjesto*.

¹⁰ Optužnica, par. 4.

¹¹ Optužnica, par. 5 i 6.

¹² Optužnica, par. 8 i 9.

¹³ Optužnica, par. 10.

¹⁴ Optužnica, par. 10.

¹⁵ Optužnica, par. 21.

¹⁶ Optužnica, par. 15.

¹⁷ Optužnica, par. 24.

nije izvršio naređenje Rasima Delića, te da zbog toga nisu kažnjeni počinioci zločina, koji su na tom području bili do 19. septembra 1993.¹⁸

8. U Optužnici se takođe navodi da je 14. septembra 1993., za vrijeme “operacije”, Samostalni prozorski bataljon napao Uzdol, pri čemu je ubijeno dvadeset devet civila, bosanskih Hrvata, i jedan ratni zarobljenik, pripadnik HVO.¹⁹

9. Tužilaštvo navodi da je Sefer Halilović, “po osnovu svog položaja i ovlasti u svojstvu komandanta operacije”, imao efektivnu kontrolu nad jedinicama koje su mu bile podređene, uključujući 9. brigadu, 10. brigadu, 2. samostalni bataljon i Samostalni prozorski bataljon.²⁰

10. U svjetlu gorenavedenog, Sefer Halilović se tereti za ubistvo, kažnjivo po članu 3 Statuta i sankcionisano članom 3(1)(a) Ženevskih konvencija. U Optužnici se navodi da Sefer Halilović snosi krivičnu odgovornost na osnovu člana 7(3) Statuta budući da, “uprkos svojim komandantskim dužnostima, [...] Sefer Halilović nije preduzeo djelotvorne mjere da spriječi ubijanje civila u Grabovici” i “nije preduzeo korake da sprovede pravu istragu sa ciljem da se identifikuju počinioci ubijanja u Grabovici i Uzdolu, niti da ih kao komandant operacije u skladu s tim kazni.”²¹

---

¹⁸ Optužnica, par. 24.

¹⁹ Optužnica, par. 27 i 29.

²⁰ Optužnica, par. 38.

²¹ Optužnica, par. 34.

II. OPŠTA RAZMATRANJA U VEZI S OCJENJIVANJEM DOKAZA

11. Pretresno vijeće je dokaze u ovom predmetu ocjenjivalo i vagalo u skladu sa Statutom Međunarodnog suda i Pravilnikom o postupku i dokazima (dalje u tekstu: Pravilnik). U slučajevima kada ti izvori nisu davali nikakve smjernice, Vijeće je dokaze ocjenjivalo na način za koji je smatralo da najviše ide u prilog pravičnom odlučivanju u ovom predmetu i koji je u duhu Statuta i opštih pravnih načela.²²

12. Član 21(3) Statuta propisuje da se optuženi smatra nevinim dok mu se ne dokaže krivica.²³ Tužilaštvo stoga snosi teret dokazivanja krivice optuženog, te je, u skladu s pravilom 87(A) Pravilnika, dužno krivicu dokazati van razumne sumnje.²⁴ Utvrđujući da li je tužilaštvo to i uspjelo za svaku tačku Optužnice, Pretresno vijeće je pažljivo ispitalo postoji li ijedno drugo razumno tumačenje prihvaćenih dokaza osim da je optuženi kriv. Svaka eventualna nejasnoća ili sumnja razriješena je u korist optuženog u skladu s principom *in dubio pro reo*.²⁵

13. Član 21(4)(g) Statuta predviđa da se optuženi ne smije primoravati da svjedoči protiv sebe. U ovom predmetu, optuženi je iskoristio svoje pravo na šutnju; iz činjenice da on nije svjedočio nije izveden nikakav nepovoljan zaključak.

14. Pravilo 89(C) Pravilnika predviđa da Pretresno vijeće “može prihvatiti bilo koji relevantan dokaz za koji smatra da ima dokaznu vrijednost”. Pretresno vijeće je optužbe protiv optuženog temeljito razmotrilo u svjetlu cjelokupnog sudskog spisa, uključujući sve dokaze koje su iznijeli tužilaštvo i odbrana.

15. Kao što se vidi i iz Pravilnika, preporučljivo je da svjedoci svoje iskaze daju usmeno.²⁶ Pored neposrednih dokaza, Pretresno vijeće je prihvatilo i dokaze iz druge ruke i posredne dokaze.

²² Pravilo 89(B) Pravilnika. *Vidi i* Smjernice o standardima za prihvatanje dokaza, 16. februar 2005., s Dodatkom (dalje u tekstu: Smjernice).

²³ Ova odredba je u skladu sa svim vodećim instrumentima u oblasti ljudskih prava. *Vidi npr.* Evropsku konvenciju o ljudskim pravima, čl. 6(2); Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, čl. 14(2).

²⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 66. Činjenica da odbrana nije osporila neke činjenične navode sadržane u Optužnici ne znači da je Pretresno vijeće te činjenice prihvatilo kao dokazane. Teret dokazivanja svakog navoda ostaje na tužilaštvu. Pretresno vijeće standard “van razumne sumnje” tumači kao visoki stepen vjerovatnoće; on ne znači izvjesnost ni dokazanost van svake sjenke sumnje. *Vidi Criminal Evidence /Dokazi u krivičnom postupku/* (4. izdanje), Richard May, London: Sweet & Maxwell Ltd., London, 1999, str. 64-65.

²⁵ *Tužilac protiv Duška Tadića*, predmet br. IT-94-1-A, Odluka po zahtevu žalioaca za produženje roka i izvođenje dodatnih dokaza od 15. oktobra 1998., zavedena 16. oktobra 1998., par. 73, u kojoj se navodi sljedeće: “[...] eventualne sumnje treba razrešiti u korist žalioaca, u skladu sa principom *in dubio pro reo*”; Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 601: “Po zaključenju predmeta, optuženi ima pravo da se sumnja da li je krivično djelo doista dokazano riješi u njegovu korist”; Prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*, par. 319: “[...] opšta pravna načela predviđaju da bi se u krivičnom postupku trebalo opredijeliti za onu verziju koja je povoljnija po optuženog”.

²⁶ Pravilo 89(F) Pravilnika. *Vidi i Tužilac protiv Darija Kordića i Marija Čerkeza*, predmet br. IT-95-14/2-AR73.5, Odluka po žalbi u vezi s izjavom preminulog svjedoka, 21. juli 2000., par. 19.

Dokazi iz druge ruke jesu dokazi o činjenicama koje svjedok koji daje iskaz ne zna iz vlastitog iskustva.²⁷ Prilikom ocjenjivanja dokazne vrijednosti dokaza iz druge ruke, Pretresno vijeće je pažljivo razmotrilo pokazatelje njihove pouzdanosti, te je u tu svrhu ocijenilo da li je predmetna izjava “dobrovoljna, istinita i vjerodostojna” i razmotrilo sadržaj dokaza i okolnosti u kojima je on nastao.²⁸ Posredni dokazi jesu dokazi o okolnostima nekog događaja ili krivičnog djela koji služe kao indicije na osnovu kojih se realno može izvesti zaključak o postojanju neke sporne činjenice.²⁹ Pretresno vijeće se u nekim slučajevima oslonilo na posredne dokaze da bi utvrdilo može li se izvesti određeni zaključak. Pretresno vijeće je pritom slijedilo Žalbeno vijeće i njegovu konstataciju da “[t]akav zaključak mora biti utvrđen van razumne sumnje. [...] To mora biti *jedini* razuman zaključak koji se može izvući. Ako postoji neki drugi zaključak koji se takođe može izvući na osnovu predmetnog dokaza, i koji [isto toliko] odgovara [nevinosti optuženog koliko i njegovoj krivici], on ili ona moraju se osloboditi optužbe.”³⁰

16. I tužilaštvo i odbrana podnijeli su zahtjeve na osnovu pravila 92bis, koje stranama u postupku dopušta mogućnost da izvedu dokaze nekog svjedoka drugim sredstvima osim iskaza *viva voce*. Pretresno vijeće dopustilo je stranama u postupku da ponude ovjerene pismene izjave ili ranije iskaze svjedoka na osnovu pravila 92bis, umjesto iskaza *viva voce*.³¹

17. Prilikom ocjenjivanja dokaza izvedenih putem iskaza *viva voce* Pretresno vijeće je posvetilo dužnu pažnju, između ostalog, ličnim prilikama svjedoka, uključujući moguću umiješanost svjedoka u predmetne događaje i rizik od samookrivljavanja, njegove odnose s optuženim i moguću međusobnu kontaminaciju iskaza više svjedoka.³² Pretresno vijeće je razmotrilo međusobnu konsistentnost iskaza svakog svjedoka i druge karakteristike tih iskaza, kao i pitanje da li u

²⁷ *Tužilac protiv Zlatka Aleksovskog*, predmet br. IT-95-14/1-AR73, Odluka po žalbi tužitelja u vezi s prihvatljivošću dokaza, 16. februar 1999. (dalje u tekstu: Odluka u predmetu *Aleksovski*), par. 14: “iskaz osobe koji nije dan u postupku u kojem se uzima, ali se ipak uvrštava u dokazni materijal u tom postupku kako bi se utvrdila istinitost navoda te osobe.”

²⁸ *Tužilac protiv Duška Tadića*, predmet br. IT-94-1-T, Odluka po podnesku odbrane o dokazima iz druge ruke, 5. avgust 1996., par. 16. *Vidi* i Odluku u predmetu *Aleksovski*, par. 15. Žalbeno vijeće u predmetu *Aleksovski* razjasnilo je sljedeće: “Za utvrđivanje dokazne vrijednosti također je relevantna nemogućnost da se unakrsno ispita osoba koja je dala iskaze, ako i to da li je iskaz iz 'druge' ili 'treće' (ili još dalje) ruke. Činjenica da je neki iskaz iz druge ruke nužno ga ne lišava dokazne vrijednosti, ali se priznaje da će se takvom iskazu obično pripisati manja težina ili dokazna vrijednost nego kad je u pitanju svjedočenje svjedoka pod prisegom i uz unakrsno ispitivanje, iako čak i to ovisi o bezbroj varijabilnih okolnosti koje prate iskaz iz druge ruke”, *ibid.*, takođe je pomenuta u Smjernicama, Dodatak, par. 7.

²⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin*, par. 35, gdje se citira *Criminal Evidence* (3. izdanje), Richard May, London: Sweet & Maxwell Ltd., London, 1995.

³⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 458.

³¹ *Vidi* Istorijat postupka, Dodatak II, par. 19 i 21.

³² Pretresno vijeće saslušalo je iskaze iz kojih proizlazi da su neki svjedoci prije davanja iskaza na suđenju međusobno kontaktirali. Nedžad Mehanović je u iskazu naveo da je imao kontakte s Erdinom Arnautovićem i svjedokom D u Haagu prije i tokom perioda u kom je dao iskaz pred Pretresnim vijećem, Nedžad Mehanović, 16. februar 2005., T. 77-93. U vezi s mogućim sličnostima nekih dijelova iskaza ova tri svjedoka, *vidi* i svjedok D, 21. februar 2005., T. 65-69.

sudskom spisu postoje drugi potkrepljujući dokazi. Podsjećajući da se dokazi izvedeni u ovom predmetu odnose na događaje koji su se dogodili prije dvanaest godina, Pretresno vijeće usvaja zaključak Pretresnog vijeća u predmetu *Krnojelac* koje nije uzelo u obzir sljedeće:

sitnije nepodudarnosti u iskazima raznih svjedoka ili svjedočenja nekog svjedoka u poredenju s izjavom koju je prethodno dao ne diskreditiraju dokaze koje svjedok iznosi ako je dotični svjedok ipak dovoljno detaljno prepričao suštinu događaja iz optužbi. [...] Premda je nedovoljno detaljno pamćenje tih svjedoka doista otežalo posao optužbi, generalno se smatralo da manjak pojedinosti u vezi s nekim perifernim pitanjima ne mora nužno diskreditirati njihovo svjedočenje.³³

Međutim, u slučajevima ponavljanja protivurječnosti u iskazima svjedoka, Pretresno vijeće takve iskaze nije uzimalo u obzir ako nisu bili dovoljno potkrijepljeni iz drugih izvora. U svjetlu gorenavedenih faktora, a naročito rizika od samookrivljavanja i moguće međusobne kontaminacije iskaza svjedoka, Pretresno vijeće se nije u potpunosti uvjerilo da su iskazi nekih svjedoka koje je saslušalo sasvim pouzdani.³⁴ Pretresno vijeće je stoga s njihovim iskazima postupalo oprezno, oslanjajući se na njih samo ako su bili potkrijepljeni drugim dokazima.

18. U nekim slučajevima je u vezi s incidentima za koje se tereti optuženi postojao iskaz samo jednog svjedoka. Žalbeno vijeće je stalo na stanovište da iskaz o nekoj pravno relevantnoj činjenici koji je dao samo jedan svjedok nije potrebno potkrepljivati s pravnog stanovišta.³⁵ U takvoj situaciji, Pretresno vijeće je iskaz svjedoka pažljivo razmotrilo prije donošenja zaključka o krivici optuženog.

19. Prije prihvatanja dokaza na osnovu pravila 92bis, Pretresno vijeće je konstatovalo da se nijednom od pismenih izjava nisu dokazivala djela i ponašanje optuženog, da je svaka bila relevantna za ovaj predmet, da je imala dokaznu vrijednost na osnovu pravila 89(C) Pravilnika i da je bila kumulativne prirode.³⁶ Iskazi svjedoka dati u skladu s pravilom 92bis prihvatani su bez unakrsnog ispitivanja. Pretresno vijeće podsjeća na zapažanje Žalbenog vijeća u predmetu *Galić* da “u situacijama gdje svjedok koji je dao izjavu nije pozvan da bi se optuženom dala odgovarajuća i primjerena mogućnost da ospori tu izjavu i ispita dotičnog svjedoka, dokazi koje ta izjava sadrži mogu dovesti do osuđujuće presude samo ukoliko postoje i drugi dokazi koji potkrepljuju navode iz

³³ Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 69. *Vidi i* Drugostepenu presudu u predmetu *Kupreškić*, par. 31.

³⁴ Pretresno vijeće posebno upućuje na Ramiza Delalića, Salka Gušića, Bakira Alispahića, Erdina Arnautovića, Nedžada Mehanovića i svjedoka D.

³⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 65; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 71; Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 62; Drugostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 33.

³⁶ Usmena odluka po zahtjevu tužilaštva za prihvatanje izjava svjedoka na osnovu pravila 92bis, 18. mart 2005., T. 79; Usmena odluka po zahtjevu odbrane za prihvatanje izjava svjedoka na osnovu pravila 92bis, 5. juli 2005., T. 9-12; te Usmena odluka po zahtjevu odbrane za prihvatanje izjava svjedoka na osnovu pravila 92bis, 8. juli 2005., T. 66-67; i Usmena odluka po zahtjevu odbrane za prihvatanje skraćene izjave svjedoka na osnovu pravila 92bis, 14. juli 2005., T. 4-5; Odluka po zahtjevu za prihvatanje pismene izjave preminulog svjedoka na osnovu pravila 92bis(C), 25. juli 2005.; i Odluka po daljnjem podnesku odbrane na osnovu pravila 92bis, 25. juli 2005.

te izjave”.³⁷ Takvi “drugi dokazi” mogu uključivati iskaze drugih svjedoka, dokumentarne dokaze ili video dokaze.

20. Pretresno vijeće je ocijenilo i razmotrilo činjenice o kojima su strane u predmetima *Galić i Naletilić i Martinović* postigle saglasnost i koje se navode u prvostepenim presudama u tim predmetima, kao i činjenice u vezi sa službom vojne bezbjednosti ABiH.³⁸ Činjenice o kojima je postignuta saglasnost prihvaćene su na osnovu pravila 65ter (H) Pravilnika i podvrgnute, kao i svi drugi dokazi, “testu relevantnosti, dokazne vrijednosti i pouzdanosti”, u skladu s pravilom 89 Pravilnika.³⁹

21. Kako bi ocijenilo autentičnost dokumenata, Pretresno vijeće je razmotrilo dokaze imajući u vidu njihov izvor i posjedovni lanac. Pretresno vijeće nije bilo mišljenja da su dokumenti bez potpisa, datuma ili pečata *a priori* lišeni autentičnosti. Čak i u slučajevima kada je Pretresno vijeće bilo uvjereno u autentičnost nekog određenog dokumenta, ono nije automatski prihvatilo da izjave koje su u njemu sadržane tačno odslikavaju činjenice.⁴⁰ Pretresno vijeće je ove dokaze ocjenjivalo u kontekstu sudskog spisa u cjelini.⁴¹ S tim u vezi, Pretresno vijeće napominje da je knjiga pod naslovom *Uzdol i sve njegove žrtve*⁴² djelomično zasnovana na podacima koje je dao tadašnji matičar u Uzdolu, Kazo Zelenika. Međutim, kao što je Kazo Zelenika rekao u svom iskazu, on se ograničio na davanje ličnih podataka o žrtvama - kao što su datumi rođenja i smrti, bračno stanje, imena roditelja - dok su “[n]eki, ovi što su uređivali, doradivali tekst” i dodavali informacije.⁴³ Navodno je ova knjiga objavljena kao doprinos prikupljanju sredstava za izgradnju memorijalnog centra.⁴⁴ Iz tih razloga, Pretresno vijeće se nije oslanjalo na informacije sadržane u knjizi ako one nisu potkrijepljene drugim dokazima.

³⁷ *Tužilac protiv Stanislava Galića*, predmet br. IT-98-29-AR73.2, Odluka po interlokutornoj žalbi u vezi s pravilom 92bis (C), 7. juni 2002, fusnota 34, gdje se citiraju presude Evropskog suda za ljudska prava.

³⁸ Usmena odluka po Zahtjevu u vezi s usaglašenim činjenicama i Zahtjevom za povlačenje Zahtjeva za formalno primanje na znanje, 12. maj 2005., T. 10-11; i Odluka po zahtjevu u vezi s daljnjim činjenicama oko kojih su se strane složile, 25. juli 2005.

³⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Simić*, par. 21.

⁴⁰ Smjernice, Dodatak, par. 4.

⁴¹ Smjernice, Dodatak, par. 5.

⁴² DP 315, knjiga *Uzdol i sve njegove žrtve*.

⁴³ Kazo Zelenika, 5. april 2005., T. 8-11.

⁴⁴ Kazo Zelenika, 5. april 2005., T. 10.

III. MJERODAVNO PRAVO

A. Mjerodavno pravo na osnovu člana 3 Statuta

22. Optužnica tereti Sefera Halilovića za “ubistvo, kršenje zakona i običaja ratovanja, djelo kažnjivo po članu 3 Statuta Međunarodnog suda i sankcionisano članom 3(1)(a) Ženevskih konvencija, te članom 7 (3) Statuta Međunarodnog suda.”⁴⁵

1. Opšti uslovi iz člana 3 Statuta

23. Član 3 Statuta definisan je u praksi Međunarodnog suda kao generalna klauzula koja obuhvata sva kršenja humanitarnog prava koja nisu obuhvaćena članovima 2, 4 ili 5, uključujući kršenja člana 3 koji je zajednički za sve četiri Ženevske konvencije od 12. avgusta 1949. (dalje u tekstu: zajednički član 3)⁴⁶ i drugih običajnih pravila o nemeđunarodnim sukobima.⁴⁷ Preduslovi za primjenu člana 3 Statuta jesu postojanje oružanog sukoba, te nekusa krivičnog djela za koje se tereti i oružanog sukoba.⁴⁸ Pored toga, moraju biti ispunjena još četiri uslova da bi se za neko krivično djelo moglo krivično goniti na osnovu člana 3 Statuta. Ti uslovi postali su poznati kao uslovi iz predmeta *Tadić*.⁴⁹

⁴⁵ Optužnica, tačka 1.

⁴⁶ Zajednički član 3, u relevantnom dijelu, glasi kako slijedi:

U slučaju oružanog sukoba koji nema međunarodni karakter i koji izbije na području jedne od visokih stranaka ugovornica, svaka stranka sukoba dužna je primjenjivati barem ove odredbe;

(1) S osobama koje izravno ne sudjeluju u neprijateljstvima, uključujući pripadnike oružanih snaga koji su položili oružje i osobe koje su izvan bojnog stroja (*hors de combat*) zbog bolesti, rana, lišenja slobode ili bilo kojega drugog razloga, u svakoj će se prilici postupati čovječno, bez ikakvoga nepovoljnog razlikovanja utemeljenoga na rasi, boji kože, vjeroispovijedi ili uvjerenju, spolu, rođenju ili imovinskom stanju, ili bilo kojem drugom sličnom kriteriju.

U tu su svrhu prema gore navedenim osobama zabranjeni i ostaju zabranjeni, u svako doba i na svakom mjestu, ovi čini:

(a) nasilje protiv života i tijela, osobito sve vrste ubojstava, sakaćenja, okrutnog postupanja i mučenja; [...]

⁴⁷ *Tužilac protiv Duška Tadića*, predmet br. IT-94-I-AR72, Odluka po interlokutornoj žalbi odbrane na nadležnost suda, 2. oktobar 1995., par. 89 (dalje u tekstu: Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*); ponovno potvrđena u Drugostepenoj presudi u predmetu *Čelebići*, par. 136. Druga kršenja međunarodnog humanitarnog prava izražena u ovim odlukama jesu: “(i) kršenja Haškog pravilnika o međunarodnim konfliktima; (ii) kršenja onih odredbi Ženevskih konvencija koje nisu klasificirane kao ‘teške povrede’ po tim Konvencijama; [...] i (iv) kršenja sporazuma kojima se obavezuju strane u sukobu, koji se smatraju *qua* pravu utmeljenom na sporazumu, odnosno sporazumi koji nisu prerasli u međunarodno običajno pravo”.

⁴⁸ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 67-70; Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin*, par. 127.

⁴⁹ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 94. *Vidi i* Drugostepenu presudu u predmetu *Kunarac*, par. 66.

(a) Postojanje oružanog sukoba i nekusa zločina za koje se tereti s oružanim sukobom

24. U sudskoj praksi Međunarodnog suda utvrđeno je da oružani sukob postoji “svuda gde se pribeglo oružanoj sili između država ili produženom oružanom nasilju između vlasti i organizovanih naoružanih grupa, ili pak između takvih grupa unutar jedne države.”⁵⁰

25. Kada se na osnovu zajedničkog člana 3 neki optuženi tereti za kršenje člana 3 Statuta, pitanje da li se radi o oružanom sukobu međunarodnog ili nemeđunarodnog karaktera nije relevantno.⁵¹ Zajednički član 3 nalaže zaraćenim stranama da se pridržavaju određenih temeljnih humanitarnih standarda tako što će obezbijediti “primjenu onih pravila humanosti koja su civilizovani narodi prihvatili kao suštinska.”⁵² To je potvrdio i Međunarodni sud pravde u predmetu *Nikaragva*, kada je konstatovao sljedeće:

Član 3 koji je zajednički za sve četiri Ženevske konvencije od 12. avgusta 1949. definiše određena pravila koja treba primjenjivati u oružanim sukobima nemeđunarodnog karaktera. Nema nikakve sumnje da, u slučaju međunarodnih oružanih sukoba, ta pravila takođe predstavljaju minimalan aršin, uz neka složenija pravila koja se takođe trebaju primjenjivati na oružane sukobe; radi se o pravilima koja, po mišljenju suda, odražavaju ono što je sud 1949. godine nazvao “elementarnim obzirima humanosti” (Krfski kanal, Meritum, I.C.J. Reports 1949., str. 22).⁵³

U odredbama zajedničkog člana 3 i univerzalnim i regionalnim instrumentima ljudskih prava postoji zajedničko “jezgro” fundamentalnih standarda koji važe uvijek, u svim okolnostima i za sve stranke sukoba, i od kojih nema odstupanja.⁵⁴ U svjetlu ove opšte primjenjivosti odredbi zajedničkog člana 3, nema potrebe da Pretresno vijeće daje definiciju karaktera sukoba u ovom predmetu.⁵⁵

26. Žalbeno vijeće u predmetu *Tadić* je bilo mišljenja da sve do zaključenja opšteg primirja, odnosno do mirnog rješenja sukoba, međunarodno humanitarno pravo važi “na celokupnoj teritoriji zaraćenih država ili, u slučaju unutrašnjih sukoba, na celokupnoj teritoriji pod kontrolom strane u sukobu, *bez obzira vode li se tamo borbe ili ne.*”⁵⁶

⁵⁰ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 70. Pojam “produženi” je značajan za isključivanje običnih slučajeva građanskih nemira ili pojedinačnih akata terorizma u slučajevima nemeđunarodnih sukoba, *vidi* Drugostepenu presudu u predmetu *Kordić i Čerkez*, par. 341.

⁵¹ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 137; Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 140, 150. Komentari MKCK-a (ŽK IV), str. 34.

⁵² *Nicaragua v. U.S. /Nikaragva protiv SAD/, Merits /Meritum/, I.C.J. Reports 1986., par. 218.*

⁵³ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 149.

⁵⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 147-150 i 420, gdje je Žalbeno vijeće stalo na stanovište da se odredbe zajedničkog člana 3 primjenjuju i na međunarodne i na nemeđunarodne sukobe.

⁵⁵ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 70 (naglasak dodat). *Vidi i* Drugostepenu presudu u predmetu *Kunarac*, par. 57, 64. U par. 64, Žalbeno vijeće je bilo mišljenja da “dužnost tužioca nije bila da postojanje

27. Odbrana tvrdi da nije dokazano da zločini za koje se optuženi tereti ne predstavljaju izolovane, odnosno nasumične činove. Odbrana tvrdi da je neki zločin “izolovan” ili “nasumičan” kada to što se odigrao, “iako možda u određenom aspektu povezano s oružanim sukobom, ne ukazuje na obrazac kašnjenog ponašanja strane u sukobu, odnosno kada izgleda da veza između zločina i oružanog sukoba predstavlja samo vremensku i prostornu koincidenciju”.⁵⁷

28. Kada je riječ o zločinima u Grabovici,⁵⁸ odbrana tvrdi da su zločini za koje se tereti optuženi predstavljali “izolovane i nasumične zločine koje su počinili malobrojni, uglavnom neidentifikovani pojedinci” i da oni “nisu bili ‘usko povezani s oružanim sukobom’”.⁵⁹ Kada je riječ o zločinima u Uzdolu,⁶⁰ odbrana tvrdi da “tužilaštvo nije pokazalo da su ti zločini – ako se dokažu – u dovoljnoj mjeri povezani s neprijateljstvima da bi se smatrali ratnim zločinima u smislu uspostavljanja ‘direktne veze’ između postupaka optuženog i oružanog sukoba”.⁶¹ Pretresno vijeće napominje da je Žalbeno vijeće ovo pitanje razmatralo u predmetu *Tadić*, gdje je zauzelo stav da treba dokazati traženi neksus između navodnog zločina i oružanog sukoba.⁶²

29. Kada je riječ o tačnoj prirodi neksusa, u slučajevima kada navodni zločin nije počinjen u vrijeme i na mjestu gdje su se stvarno odvijale borbe, Žalbeno vijeće je konstatovalo sljedeće: “[D]ovoljno je da su navodni zločini bili usko povezani uz neprijateljstva koja su se dešavala na drugim delovima teritorija pod kontrolom sukobljenih strana”.⁶³ Zločin “nije nužno neko planirano djelo niti plod neke politike”,⁶⁴ a za oružani sukob “ne traži se uzročno-posljedična veza između oružanog sukoba i počinjenja zločina, ali se u najmanju ruku traži da je postojanje oružanog sukoba

---

oružanog sukoba dokazuje za svaki kvadratni centimetar tog područja. Postojanje oružanog sukoba nije ograničeno samo na dijelove teritorije na kojima se konkretno odvijaju borbe već postoji na čitavoj teritoriji pod kontrolom zaraćenih strana.”

⁵⁷ Završni podnesak odbrane, fusnota 5, gdje se upućuje na Statut Međunarodnog krivičnog suda i predmet *Ministries /Ministarstva/*. Odbrana nadalje tvrdi da tužilaštvo u Optužnici nije iznijelo nijedan navod o postojanju dovoljnog neksusa između ponašanja optuženog i oružanog sukoba, odnosno nijednu bitnu činjenicu koja bi bila pravno relevantna za utvrđivanje tog neksusa. Odbrana tvrdi da joj je nanijeta šteta propustom tužilaštva da precizno formuliše svoju tezu, što je rezultiralo nepravičnošću budući da je odbrana morala da nagađa koja je teza optužbe po datom pitanju. *Vidi* Završni podnesak odbrane, par. 6. Pretresno vijeće u vezi s tim upućuje na Odluku po zahtjevu odbrane za pojedinosti, 16. decembar 2003.

⁵⁸ *Vidi* Dio IV.D. *infra*.

⁵⁹ Završni podnesak odbrane, par. 8. Odbrana tvrdi da su ti zločini bili u suprotnosti s opštom politikom ABiH, odnosno politikom višenacionalne države. Odbrana nadalje tvrdi da žrtve u Grabovici nisu bile samo bosanski Hrvati, nego i izbjegli bosanski Muslimani, te pripadnik jedne druge jedinice ABiH, *ibid*.

⁶⁰ *Vidi* Dio IV.E. *infra*.

⁶¹ Završni podnesak odbrane, par. 13, gdje se upućuje na Prvostepenu presudu u predmetu *Kayishema*, par. 623.

⁶² Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 70. Pretresno vijeće napominje da je odbrana u svom Završnom podnesku ustvrdila da treba utvrditi traženi neksus između ponašanja optuženog i oružanog sukoba. S tim u vezi, Pretresno vijeće napominje da je, uopšte uzev, u predmetima pred Međunarodnim sudom u kojima je utvrđeno da treba da postoji traženi neksus između djela i ponašanja optuženog i oružanog sukoba, optuženi direktno učestvovao u zločinima, *vidi npr.* Drugostepenu presudu u predmetu *Vasiljević*, par. 27; Drugostepenu presudu u predmetu *Kunarac*, par. 58; Prvostepenu presudu u predmetu *Furundžija*, par. 65.

⁶³ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 57; Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 70.

⁶⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 58.

u znatnoj mjeri utjecalo na sposobnost počinioca da počini zločin, njegovu odluku da ga počini, način počinjenja zločina ili cilj s kojim je počinjen.”⁶⁵

(b) Uslovi iz predmeta Tadić

30. Član 3 Statuta daje Međunarodnom sudu nadležnost nad svim teškim povredama međunarodnog humanitarnog prava koje nisu obuhvaćene članovima 2, 4 i 5, pri čemu moraju biti ispunjena sljedeća četiri uslova: (i) mora se raditi o povredi nekog pravila međunarodnog humanitarnog prava; (ii) to pravilo mora biti običajne prirode ili, ako pripada međunarodnom ugovornom pravu, moraju se ispuniti traženi uslovi;⁶⁶ (iii) to kršenje mora biti “teško”, odnosno mora predstavljati povredu nekog pravila koje štiti značajne vrijednosti, a povreda mora uključivati teške posljedice po žrtvu; i (iv) povreda tog pravila mora povlačiti, na osnovu običajnog ili konvencionog prava, individualnu krivičnu odgovornost osobe koja je prekršila pravilo.⁶⁷

31. Optužba za ubistvo kao kršenje zakona i običaja ratovanja u ovom predmetu zasniva se na zajedničkom članu 3. Utvrđeno je da član 3 Statuta obuhvata kršenja zajedničkog člana 3.⁶⁸ Takođe je utvrđeno da zajednički član 3 predstavlja dio međunarodnog običajnog prava,⁶⁹ da ubistvo predstavlja teško kršenje međunarodnog humanitarnog prava, koje ima teške posljedice po žrtvu⁷⁰ i koje takođe povlači individualnu krivičnu odgovornost.⁷¹

⁶⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 58.

⁶⁶ Ti uslovi jesu da je ugovor: (i) nesumnjivo obavezivao strane u sukobu u vrijeme navodnog izvršenja krivičnog djela; i (ii) da se njime ne povređuju peremptorne norme međunarodnog prava, u koje spada većina običajnih pravila međunarodnog humanitarnog prava, odnosno da se od njih ne odstupi. *Vidi* Odluku o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 143. Žalbeno vijeće u predmetu *Kordić i Čerkez* potvrdilo je pristup Pretresnog vijeća u tom predmetu da, kada se utvrdi da neka odredba ugovornog prava važi u nekom predmetu, pitanje da li je ta odredba odražavala običajno pravo u odnosnom periodu nije relevantno, Drugostepena presuda u predmetu *Kordić i Čerkez*, par 41-46.

⁶⁷ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 94. *Vidi i* Drugostepenu presudu u predmetu *Kunarac*, par. 66.

⁶⁸ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 89; Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 133-136; Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 68.

⁶⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 89; Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 143; Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 68.

⁷⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 612, gdje se upućuje na predmet *Nikaragva*.

⁷¹ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 129, potvrđena Drugostepenom presudom u predmetu *Čelebići*, par 153-174, naročito par. 167; *vidi i* *Kordić i Čerkez*, predmet br. IT-95-14/2-PT, Odluka po zajedničkom zahtjevu da se odbaci Izmijenjena optužnica zbog nenadležnosti zasnovane na ograničenom dosegu članova 2 i 3 u pogledu nadležnosti, 2. mart 1999., par. 32-33.

2. “Osobe koje ne učestvuju aktivno u neprijateljstvima” u smislu zajedničkog člana 3

32. Za dokazivanje svake eventualne optužbe po članu 3 Statuta koja se zasniva na zajedničkom članu 3, tužilaštvo takođe mora dokazati da je žrtva zločina osoba⁷² koja u vrijeme kada je zločin počinjen nije aktivno učestvovala u neprijateljstvima.⁷³

33. U predmetu *Tadić*, kriterij koji je primijenilo Pretresno vijeće sastojao se u pitanju da li je, u vrijeme navodnog krivičnog djela, navodna žrtva zabranjenih radnji neposredno učestvovala u neprijateljstvima, “naime onim neprijateljstvima u kontekstu kojih se kaže da su navedena krivična djela počinjena”.⁷⁴ Pretresno vijeće u predmetu *Tadić* zaključilo je da je “nepotrebno [...] tačno definisati liniju koja dijeli aktivne učesnike u neprijateljstvima od onih koji nisu na taj način umiješani. Dovoljno je ispitati relevantne činjenice za svaku žrtvu i utvrditi, na osnovu okolnosti vezanih za svakog pojedinca, da li je to lice bilo aktivno uključeno u neprijateljstva u relevantno vrijeme”.⁷⁵

34. Pretresno vijeće konstatuje da se, prilikom odlučivanja o tome da li nekoj žrtvi pripada zaštita na osnovu zajedničkog člana 3, u obzir uzima status te konkretne žrtve u momentu počinjenja zločina.⁷⁶ Pretresno vijeće uzima u obzir da se u relevantne faktore s tim u vezi ubrajaju aktivnosti, pitanje da li je žrtva nosila oružje, odjeća, te starost i pol žrtve u vrijeme zločina.⁷⁷ Iako

⁷² Pretresno vijeće primjećuje da pojam “neprijateljstva” nije sinonim za pojam “oružani sukob.” Oružani sukob može nadalje postojati i nakon prestanka neprijateljstava na datom području. Stanje oružanog sukoba prestaje kada se postigne mirovni sporazum ili – u slučaju nemeđunarodnog sukoba – ako je došlo do mirnog rješenja sukoba. *Vidi* Odluku o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 70: “Međunarodno humanitarno pravo primjenjuje se od započinjanja [...] oružanih sukoba i nastavlja se poslije prekida neprijateljstava sve do opšteg zaključenja mira; ili, u slučaju unutrašnjih sukoba, do ostvarenja miroljubivog rješenja.” *Vidi i* Komentare MKCK-a ŽK III, str. 37: “Generalno govoreći, mora se priznati da sukobi koji se pominju u članu 3 jesu oružani sukobi, pri čemu su oružane snage na obje strane učestvuju u neprijateljstvima”(naglasak izostavljen).

⁷³ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 420.

⁷⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 615. Pretresno vijeće je nadalje zaključilo da će, “ako je odgovor na to pitanje negativan, žrtva uživati zaštitu na osnovu zabrana sadržanih u zajedničkom članu 3.” *Vidi i* Prvostepenu presudu u predmetu *Blaškić*, par. 177, gdje se upućuje na Prvostepenu presudu u predmetu *Tadić*.

⁷⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 616. Pretresno vijeće napominje da su [aktivno] učešće u neprijateljstvima delegati definisali kao “ratni čin za koji je vjerovatno da će, usljed svoje prirode ili svrhe, prouzrokovati stvarnu štetu za osoblje ili materijalno-tehnička sredstva oružanih snaga neprijatelja”. Komentar MKCK-a uz Dopunski Protokol I, par. 1944 i Komentar MKCK-a uz Dopunski Protokol II, par. 4788. *Vidi i* Prvostepenu presudu u predmetu *Musema*, par. 279; Prvostepenu presudu u predmetu *Semanza*, par. 366. Pretresno vijeće nadalje upućuje na Komentare, gdje se navodi sljedeće: “Ograničiti [koncept direktnog učešća u neprijateljstvima] na borbena dejstva i aktivne vojne operacije bilo bi preusko, a istovremeno proširiti ga na cjelokupan ratni napor bilo bi preširoko”, Komentari MKCK-a uz Dopunski protokol I, par. 1679. Citirana rečenica dalje glasi: “pošto u modernom ratovanju cjelokupno stanovništvo u određenoj mjeri, premda indirektno, učestvuje u ratnom naporu”, a “[aktivno] učešće u neprijateljstvima implicira direktnu uzročno-posljedičnu vezu između dejstava koja se vode i štete nanesene neprijatelju u ono vrijeme i na onom mjestu gdje se vode ta dejstva”, Komentar MKCK-a uz Dopunski protokol I, par. 1679.

⁷⁶ *Vidi* Komentar MKCK-a ŽK III, str. 39: “U raspravama na konferenciji jasno se iskristalisao stav da nije potrebno da neka oružana sila u cjelini položi oružje da bi njeni pripadnici imali pravo na zaštitu na osnovu [člana 3]. Konvencija govori o pojedincima, a ne o jedinicama ili snagama i čovjek koji se predao kao pojedinac ima pravo na isto humano postupanje kao i da je cjelokupna vojska kojoj pripada kapitulirala. Važno je da dotična osoba više ne učestvuje u borbama.”

⁷⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Galić*, par. 50.

pripadnost oružanim snagama može ozbiljno upućivati na to da žrtva direktno učestvuje u neprijateljstvima, ona nije pokazatelj koji bi sam po sebi bio dovoljan za takav zaključak.⁷⁸ Da li je neka osoba uživala zaštitu na osnovu zajedničkog člana 3 mora se utvrditi na pojedinačnoj osnovi.⁷⁹

3. Posebna razmatranja u vezi s ubistvom po zajedničkom članu 3

35. Žalbeno vijeće je nedavno u predmetu *Kvočka* definisalo krivično djelo ubistva na osnovu člana 3 Statuta kako slijedi:

- 1) smrt žrtve koja nije aktivno učestvovala u neprijateljstvima;
- 2) smrt je nastupila kao posljedica nekog djela ili propusta optuženog ili jedne ili više osoba za koje je optuženi krivično odgovoran;
- 3) namjera optuženog ili osobe ili osoba za koje je on krivično odgovoran:
  - a. da žrtvu liše života; ili
  - b. da hotimično nanese teške tjelesne povrede za koje je počinitelj objektivno trebalo da zna da mogu dovesti do smrti.⁸⁰

⁷⁸ Pretresno vijeće napominje da se neka osoba može voditi u evidenciji kao pripadnik oružanih snaga, a da nije mobilisana. Nadalje, moguće je da za vrijeme ratnog stanja civilna policija po sili zakona postane dio oružanih snaga.

⁷⁹ Odbrana tvrdi da bi se “za spontanu reakciju stanovništva i pripadnika vojske koji su živjeli na području Uzdola u to vrijeme moglo reći da predstavlja masovno dizanje na oružje. Svi njegovi učesnici, kao takvi, gube status civila koji su možda uživali sve dok traje masovno dizanje na oružje”, Završni podnesak odbrane, par. 47. Pretresno vijeće napominje da je “masovno dizanje na oružje” regulisano članom 4 (A) (6) ŽK III, koji u relevantnom dijelu glasi:

Ratni zarobljenici, u smislu ove Konvencije, jesu osobe koje pripadaju jednoj od sljedećih kategorija, koje su pale u ruke neprijatelja. [...]

stanovnici neokupirane teritorije, koji se prilikom nastupanja neprijatelja spontano late oružja radi pružanja otpora nadirućim snagama, a koji nisu imali vremena da se organizuju u regularne oružane jedinice, pod uslovom da otvoreno nose oružje i poštuju zakone i običaje ratovanja.

Pretresno vijeće podsjeća, kako je gore navedeno, da svako ko “ne uzima aktivnog učešća u neprijateljstvima” ima pravo na zaštitu na osnovu zajedničkog člana 3 i da je konkretni status žrtve u vrijeme počinjenja zločina onaj faktor koji treba uzeti u obzir kad se utvrđuje da li je ta osoba zaštićena na osnovu zajedničkog člana 3.

⁸⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 261, s daljnjim referencama. Krivično djelo ubistva iz člana 3 i hotimičnog lišavanja života, sankcionisanog u članu 85(3) Dopunskog protokola I i kažnjivog po članu 2 Statuta, sadrže slične elemente. Pretresno vijeće stoga smatra da je Komentar člana 85(3) Dopunskog protokola I relevantan. *Vidi* diskusiju Žalbenog vijeća u predmetu *Čelebići* koja se odnosi na kumulativne osude u vezi s članovima 2 i 3, par. 414-426. U vezi s riječju “hotimično” iz člana 85(3) Dopunskog protokola I, u Komentaru stoji sljedeće:

optuženi je morao djelovati svjesno i s namjerom, odnosno sa sviješću o djelu i njegovim posljedicama, i htijenjem da one nastupe (‘kažnjiva namjera’ ili ‘predumišljaj’); ovo obuhvata koncepte ‘protivpravne namjere’ ili ‘bezobzirnosti’, to jest, držanje nekog aktera koji, iako nije siguran da će određena posljedica nastupiti, pristaje na tu mogućnost; s druge strane, običan nemar ili nedostatak predviđanja time nisu obuhvaćeni, tj. kada neki čovjek djeluje nemajući svijest o djelu ili njegovim posljedicama.

36. U vezi s *mens rea*, Pretresno vijeće napominje da je Pretresno vijeće u predmetu *Galić* u vezi s krivičnim djelom napada na civile, sankcionisanim članom 51 Dopunskog protokola I i članom 13 Dopunskog protokola II i kažnjivim na osnovu člana 3 Statuta, konstatovalo sljedeće:

Da bi se dokazala *mens rea* koju prihvaća Dopunski protokol I, optužba mora pokazati da je počinitelj bio svjestan ili da je trebao biti svjestan civilnog statusa napadnutih osoba. U slučaju sumnje u pogledu statusa neke osobe, ta osoba će se smatrati civilom. Međutim, u takvim slučajevima optužba mora pokazati da u datim okolnostima razumna osoba nije mogla smatrati da je pojedinac kojeg je napala borac.⁸¹

Krivično djelo napada na civile sadrži jedan element u vezi sa statusom žrtava koji je sličan elementu krivičnog djela ubistva o kome je ovdje riječ. Pretresno vijeće je već ranije konstatovalo da status žrtava, kao osoba koje ne učestvuju aktivno u neprijateljstvima, predstavlja uslov za primjenu člana 3 Statuta.⁸² Pretresno vijeće slaže se s Pretresnim vijećem u predmetu *Galić* da tužilac mora pokazati da je počinitelj bio svjestan ili da je trebalo da bude svjestan takvog statusa žrtve. Drugim riječima, *mens rea* počinioca ubistva mora obuhvatati činjenicu da su žrtve osobe koje aktivno ne učestvuju u neprijateljstvima.⁸³ Pretresno vijeće je mišljenja da su u tom pogledu relevantni ranije pomenuti faktori u vezi s utvrđivanjem eventualnog učešća neke žrtve u neprijateljstvima.⁸⁴

37. Utvrđeno je da tijelo žrtve ne mora biti pronađeno da bi se dokazala njena smrt. Smrt može biti ustanovljena posrednim dokazima, pod uslovom da je “jedini razuman zaključak koji se može izvesti iz raspoloživih dokaza taj da je smrt žrtve nastupila kao posljedica djela ili propusta

---

S tim u vezi, Pretresno vijeće slaže se s Pretresnim vijećem u predmetu *Strugar*, koje je konstatovalo sljedeće: “[s]ada je razrešeno da *mens rea* nije ograničena samo na slučajeve kada optuženi ima neposrednu nameru da ubije ili nanese teške telesne povrede, već da obuhvata i slučajeve kada optuženi ima, kako se to često naziva, posrednu nameru”, Prvostepena presuda u predmetu *Strugar*, par. 235.

⁸¹ Odbrana je ovo pitanje pokrenula u svom Završnom podnesku, par. 55, navodeći sljedeće:

da su počinioci – i, sa svoje strane, g. Halilović – bili su svjesni civilnog statusa [žrtava] u vrijeme počinjenja zločina (za počinioce) i vremena navodnog propusta (u slučaju optuženog) i da je, (ii) sa tom sviješću, počinitelj žrtvu namjerno lišio života i da je g. Halilović namjerno propustio da ih spriječi/kazni.

Međutim, Pretresno vijeće napominje da izgleda da je odbrana, pozivajući se u tom kontekstu na *mens rea* optuženog, pomiješala uslove iz člana 7(3) s onima iz člana 3 Statuta. Pretresno vijeće će stoga u tom kontekstu zanemariti navod odbrane u vezi s *mens rea* optuženog. Tužilaštvo nije navelo nijedan argument u vezi s tim da li *mens rea* direktnog učesnika mora takođe uključivati znanje o statusu žrtve kao osobe koja ne učestvuje aktivno u neprijateljstvima. Umjesto toga, tužilaštvo se ograničava na tvrdnju da “[u]bistvo na osnovu člana 3 iziskuje dokaz da su žrtve bile osobe koje nisu aktivno učestvovala u neprijateljstvima”, Završni podnesak tužilaštva, par. 20, fusnota izostavljena.

⁸² See III.A.2 *supra*.

⁸³ S tim u vezi, Pretresno vijeće napominje da znanje o statusu žrtava predstavlja jedan aspekt *mens rea* koji je potrebno dokazati kako bi se mogla izreći osuđujuća presuda za bilo koju optužbu po članu 3 koja se zasniva na zajedničkom članu 3.

⁸⁴ *Vidi* III.A.2.*supra*.

optuženog ili jedne ili više osoba za koje je optuženi krivično odgovoran.”⁸⁵ Po mišljenju Pretresnog vijeća, relevantni faktori uključuju, između ostalog, podudarnost ili približnu podudarnost s vremenom smrti drugih žrtava, činjenicu da su žrtve bile na mjestu na kojem je izvršen oružani napad, pitanje kada, gdje i u kakvim okolnostima je žrtva posljednji put viđena, te ponašanje vojnika u blizini tog mjesta, kao i prema drugim civilima, u relevantno vrijeme.

B. Mjerodavno pravo na osnovu člana 7 (3)

1. Uvod

38. Član 7(3) Statuta glasi:

Ukoliko je neko od djela navedenih u članovima od 2 do 5 ovog Statuta počinio podređeni, njegov nadređeni ne može biti oslobođen krivične odgovornosti ako je znao ili je bilo razloga da zna da se podređeni sprema počiniti takva djela ili da ih je već počinio, a on nije poduzeo nužne i razumne mjere da spriječi takva djela ili kazni počinioca.

Jasno je da se oblik odgovornosti propisan u članu 7(3) Statuta zasniva na dužnosti činjenja nadređenog, koju čine obaveza sprečavanja i obaveza kažnjavanja protivpravni radnji osoba koje su mu podređene.⁸⁶ Stoga je suština ovog oblika odgovornosti “nečinjenje kada postoji dužnost

---

⁸⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 260. *Vidi i* Prvostepenu presudu u predmetu *Tadić*, par. 240 (“Budući da se ne radi o normalnim vremenima, ne bi bilo u redu da primjenjujemo pravila nekih nacionalnih sistema prema kojima je potrebno pokazati tijelo da bi se dokazala smrt. Međutim, potrebno je dokazati vezu između zadobijenih povreda i nastale smrti”) i Prvostepenu presudu u predmetu *Krnjelac*, par. 326.

⁸⁶ *Vidi*, na primjer, Prvostepenu presudu u predmetu *Čelebići*, par. 334, koji glasi:

Kao što se u slučaju vojnih komandanata veoma jasno vidi iz člana 87 Dopunskog protokola I, međunarodno pravo nadređenima nameće pozitivnu dužnost da spriječe da lica pod njihovom kontrolom počine kršenja međunarodnog humanitarnog prava. U krajnjoj konzekvenci, ta dužnost predstavlja osnovu i određuje doseg posredne krivične odgovornosti po članu 7(3) Statuta.

činjenja”.⁸⁷ Kao što ćemo vidjeti u daljnjem tekstu, obaveza činjenja proizlazi iz činjenice da nadređeni posjeduje efektivnu kontrolu nad osobama koje su mu podređene.⁸⁸

39. Pretresno vijeće podsjeća da iza koncepta komandne odgovornosti stoji namjera da se osigura poštovanje zakona i običaja ratovanja i međunarodnog humanitarnog prava uopšte.⁸⁹ Za princip komandne odgovornosti moglo bi se reći da djelomično proizlazi iz jednog od temeljnih načela međunarodnog humanitarnog prava čija je svrha da se obezbijedi zaštita zaštićenih kategorija osoba i objekata tokom oružanih sukoba. Ta zaštita čini samu srž međunarodnog humanitarnog prava.⁹⁰ Obezbjedivanje zaštite prije svega iziskuje preventivne mjere koje stoje na raspolaganju komandantima na osnovu efektivne kontrole koju imaju nad svojim podređenima, čime se obezbjeđuje primjena međunarodnog humanitarnog prava u oružanom sukobu.⁹¹ Komandant koji ima efektivnu kontrolu nad postupcima svojih podređenih dužan je postarati se da oni budu u skladu s imperativima međunarodnog humanitarnog prava i da se tako poštuju zakoni i običaji ratovanja.

⁸⁷ Član 86 Dopunskog protokola I Ženevskih konvencija iz 1949., pod naslovom “nečinjenje”, u paragrafu 1 predviđa odgovornost za teške povrede koje su posljedica “nečinjenja kad postoji dužnost činjenja”. Komentar Dopunskih protokola od 8. juna 1977. uz Ženevske konvencije od 12. avgusta 1949. (1986.) (dalje u tekstu: Komentar MKCK-a uz Dopunske protokole) navodi u vezi s članom 86 Dopunskog protokola I da se “odgovornost za neku povredu nečinjenjem može utvrditi samo ako dotična osoba nije učinila nešto što je bila dužna učiniti” (str. 1010, par. 3537). Isto tako, Pretresno vijeće u predmetu *Čelebići* napomenulo je da se “krivična odgovornost za propuste snosi samo ako postoji pravna obaveza činjenja”, citirajući Komentar KMP-a u vezi s Nacrtom kodeksa krivičnih djela protiv mira i sigurnosti čovječanstva, iz 1996. Izvještaj Komisije za međunarodno pravo o radu njene 48. sjednice, UN doc. A/51/10 (dalje u tekstu: Komentar KMP-a). Ova osnova može se vidjeti i u suđenjima održanim nakon Drugog svjetskog rata, na primjer: tekst tačke 55 optužnice Međunarodnog vojnog suda za Daleki istok (dalje u tekstu: Tokijsko suđenje) naglašava ono što je bilo u središtu tog procesa: dužnost komandanata da djeluju, navodeći da su oni “bezobzirno zanemarili pravnu obavezu koju imaju na osnovu svog položaja da preduzmu adekvatne korake kako bi osigurali poštovanje i spriječili kršenja zakona ili običaja ratovanja”, *Tokijska presuda*, kompletan transkript postupaka na Međunarodnom vojnom sudu za Daleki istok, reprint izdanje: R. John Pritchard i S. Magbauna Zaide (ur.), *The Tokyo War Crimes Trial /Suđenje za ratne zločine u Tokiju/*, New-York-London 1981., str. 48, 424, (naglasak dodat). U drugom dijelu Tokijske presude, ova optužba se opisuje kao “nepreduzimanje odgovarajućih koraka kako bi se obezbijedilo poštovanje i spriječilo kršenje konvencija i ratnog prava”, *ibid.*, str. 49, 772.

⁸⁸ Ovo tumačenje može se izvesti i iz Komentara MKCK-a u vezi s članom 86 Dopunskog protokola I, u kom se navodi da “direktna veza koja mora postojati između nadređenog i podređenog jsano proizlazi iz *dužnosti činjenja* koja je propisana u paragrafu 1.”Komentar MKCK-a uz Dopunske protokole, str. 1013, par. 3544 (naglasak dodat).

⁸⁹ *Tužilac protiv Dragana Obrenovića*, predmet br. IT-02-60/2, Presuda o kazni, 10. decembar 2003. (dalje u tekstu: Presuda o kazni u predmetu *Obrenović*) par. 100, gdje se citira *Tužilac protiv Hadžihasanovića i drugih*, predmet br. IT-01-47-PT, Odluka po zajedničkom prigovoru na nadležnost, 12. novembar 2002. (dalje u tekstu: Odluka po zajedničkom prigovoru na nadležnost u predmetu *Hadžihasanović*), par. 66.

⁹⁰ *Vidi* i J-M. Henckaerts i L. Doswald-Beck, *Customary International Humanitarian Law /Međunarodno običajno humanitarno pravo/*, MKCK, Cambridge University Press, 2005., tom I, Uvod, str. XXV; i F. Kalshoven i L. Zegveld, *Constraints on the Waging of War /Ograničenja u vođenju rata/*, MKCK, mart 2001., str. 53-54.

⁹¹ U Komentaru MKCK-a u vezi s članom 87 navodi se da je “uloga komandanta odlučujuća [...] nužne mjere za pravilnu primjenu Konvencija i Protokola moraju se preduzeti na nivou jedinica tako da kobni jaz između obaveza koje su preuzele strane u sukobu i ponašanja pojedinaca bude izbjegnuta. Na ovom nivou sve zavisi od komandanata, a bez njihovog savjesnog nadzora, malo je vjerovatno da će opšti pravni uslovi biti djelotvorni.” Komentar MKCK-a uz Dopunske protokole, str. 1018, par. 3550. *Vidi* par. 81-88 *infra*.

40. Elementi komandne odgovornosti proizlaze iz dužnosti koje podrazumijeva odgovorna komanda,⁹² a te dužnosti generalno se izvršavaju putem komandne odgovornosti.⁹³ Odgovornost komandanata za ponašanje jedinica koje su im podređene sankcioniše se u nekim nacionalnim pravnim sistemima već dugi niz godina.⁹⁴ Koncept odgovorne komande uočljiv je već u prvim savremenim kodifikacijama ratnog prava. On je ugrađen u Hašku konvenciju o zakonima i običajima ratovanja na kopnu iz 1899. Ponavlja se i u članu 1 Pravilnika o zakonima i običajima ratovanja na kopnu priloženog Četvrtoj haškoj konvenciji iz 1907., u kojem se navodi:

Zakoni, prava i obaveze u ratu važe ne samo za vojske, nego i za paravojne i dobrovoljačke korpuse koji ispunjavaju sljedeće kriterije:

Da im je na čelu osoba odgovorna za svoje podređene[...]⁹⁵

41. Tek nakon Drugog svjetskog rata koncept komandne odgovornosti za nečinjenje dobio je prvo pravosudno priznanje u međunarodnom kontekstu.⁹⁶ Ovaj oblik odgovornosti za nečinjenje formalno je sankcionisan Dopunskim protokolom I od 8. juna 1977. uz Ženevske konvencije od 12. avgusta 1949. Član 86 Dopunskog protokola I potvrđuje ovaj oblik odgovornosti, u čijoj osnovi je dužnost koju pred komandante postavlja član 87 istog Protokola da spriječe povrede Ženevskih konvencija i njihovih Dopunskih protokola.⁹⁷

⁹² *Tužilac protiv Hadžihasanovića i drugih*, predmet br. IT-01-47-AR72, Odluka Žalbenog vijeća po interlokutornoj žalbi kojom se osporava nadležnost u vezi s komandnom odgovornošću, 16. juli 2003. (dalje u tekstu: Odluka Žalbenog vijeća u predmetu *Hadžihasanović*), par. 22.

⁹³ *Ibid.* par. 23.

⁹⁴ *Vidi npr.* Naredbu francuskog kralja Šarla VII iz 1439. u kojoj stoji da će kapetan “biti odgovoran za prestup kao da ga je lično počinio i da će biti kažnjen isto kao što bi bio kažnjen i neposredni počinilac.” Isto tako, Privremeni kongres Massachusettsa je 1775. konstatovao da će svaki komandant koji ne kazni svoje oficire, odnosno vojnike biti kažnjen “na isti način kao da je i sam počinio zločine ili prestupe na koje je uložena pritužba”, citirano u Hendin, Stuart E., *Command Responsibility and Superior Orders in the Twentieth Century – A Century of Evolution* /Komandna odgovornost i naređenja nadređenih u dvadesetom vijeku - stoljeće razvoja/, Murdoch University Electronic Journal of Law, 10(2003):1, par. 6-8.

⁹⁵ Haška konvencija (IV) o zakonima i običajima ratovanja na kopnu s priloženim Pravilnikom, 18. oktobar 1907. U svom izvještaju koji je predložen Preliminarnoj mirovnoj konferenciji iz 1919., Međunarodna komisija za utvrđivanje odgovornosti pokretača rata i za njihovo kažnjavanje preporučila je osnivanje tribunala za krivično gonjenje, između ostalog, svih onih koji su “naredili i onih koji, uprkos tome što su znali i bili ovlašteni da interveniraju, nisu spriječili i preduzeli mjere za sprečavanje, okončanje ili suzbijanje kršenja zakona ili običaja ratovanja”. Takav tribunal nije nikada osnovan. *Vidi* Komisija za utvrđivanje odgovornosti pokretača rata i za njihovo kažnjavanje - Izvještaj podniet Preliminarnoj mirovnoj konferenciji, Versailles, 29. mart 1919., reprint u 14 AJIL, 95 (1920.), str. 121, citirano u Prvostepenoj presudi u predmetu *Čelebići*, par. 335.

⁹⁶ *Vidi* par. 44-47 *infra*.

⁹⁷ Član 86, Nečinjenje:

1. Visoke stranke ugovornice i stranke sukoba moraju suzbijati teške povrede i poduzimati potrebne mjere za suzbijanje ostalih povreda Konvencija i ovoga Protokola, koje su posljedica nečinjenja kad postoji dužnost činjenja.

2. Činjenica da je povredu Konvencija ili ovoga Protokola počinio neki potčinjeni ne oslobađa njegove pretpostavljene kaznene ili, zavisno od slučaja, disciplinske odgovornosti ako su znali ili imali informacije koje su im u datim okolnostima omogućavale da zaključe da je taj potčinjeni počinio ili da će počiniti takvu povredu i ako nisu poduzeli sve moguće mjere u okviru svojih ovlasti kako bi spriječili ili suzbili tu povredu.

2. Priroda komandne odgovornosti u međunarodnom pravu

42. Koncept komandne odgovornosti kao oblika individualne krivične odgovornosti u vezi s ratnim zločinima pojavio se u nacionalnim zakonodavstvima poslije Drugog svjetskog rata, a i u dijelu sudske prakse poslije Drugog svjetskog rata. Prije toga, komandna odgovornost u međunarodnom pravu vezivana je za odgovornost država da obezbijede poštovanje ratnog prava. Međutim, u sudskoj praksi nakon Drugog svjetskog rata pojavljuju se različiti pogledi na prirodu komandne odgovornosti, kao na odgovornost za zločine podređenih ili kao *sui generis* odgovornost za zanemarivanje dužnosti.

43. Nacionalni zakoni koji su usvojeni nakon Drugog svjetskog rata, na primjer, u Kanadi,⁹⁸ Francuskoj⁹⁹ i Britaniji,¹⁰⁰ definisali su komandnu odgovornost kao oblik odgovornosti za

Član 87, Dužnosti komandanta:

1. Visoke stranke ugovornice i stranke sukoba moraju od vojnih komandanata, što se tiče pripadnika oružanih snaga pod njihovom komandom i drugih osoba pod njihovom kontrolom, zahtijevati da spriječe povrede Konvencija i ovoga Protokola te da ih, prema potrebi, suzbiju i prijave nadležnim vlastima.

2. Radi sprečavanja i suzbijanja povreda, visoke stranke ugovornice i stranke sukoba moraju od komandanata, razmjerno razini njihove odgovornosti, zahtijevati da osiguraju da pripadnici oružanih snaga pod njihovom komandom budu upoznati sa svojim obvezama na temelju Konvencija i ovoga Protokola.

3. Visoke stranke ugovornice i stranke sukoba moraju od svakog komandanta, koji je doznao da će njegovi podčinjeni ili druge osobe pod njegovom kontrolom izvršiti ili da su izvršile povredu Konvencija ili ovoga Protokola, zahtijevati da preduzme potrebne mjere kako bi se spriječilo takvo kršenje Konvencija i ovoga Protokola i, kad je to umjesno, da pokrene disciplinski ili kazneni postupak protiv prekršitelja.

S tim u vezi, Pretresno vijeće upućuje na zaključak Žalbenog vijeća u predmetu *Hadžihasanović* da članovi 86 i 87 Dopunskog protokola I važe i za međunarodne i za nemeđunarodne oružane sukobe, Odluka Žalbenog vijeća u predmetu *Hadžihasanović*, par. 29-31.

⁹⁸ Propis 10 Kanadskog zakona o ratnim zločinima iz 1946. predviđao je sljedeće (Law Reports, tom IV, str. 128-129):

Ako postoje dokazi da su pripadnici neke formacije, jedinice, korpusa ili grupacije počinili više od jednog ratnog zločina dok su se nalazili pod komandom jednog komandanta, sud može taj dokaz prihvatiti kao *prima facie* dokaz o odgovornosti komandanta za te zločine. Ako postoje dokazi o tome da su pripadnici neke formacije, jedinice, korpusa ili grupacije počinili ratni zločin i da je neki oficir ili podoficir bio prisutan u vrijeme kada je takvo krivično djelo počinjeno ili neposredno prije toga, sud može taj dokaz prihvatiti kao *prima facie* dokaz o odgovornosti tog oficira ili podoficira, kao i nadređenih komandanta jedinice, korpusa ili grupacije, za taj zločin.

⁹⁹ Član 4 francuske Uredbe od 28. avgusta 1944. predviđao je sljedeće (Law Reports, tom IV, str. 87):

Ako se neki podređeni krivično goni kao stvarni počinilac nekog ratnog zločina, a protiv njegovih nadređenih nije moguće podići optužnicu kao podjednako odgovornih, oni će se smatrati saučesnicima zato što su tolerisali krivična djela svojih podređenih.

¹⁰⁰ Propis 8(ii) Britanskog kraljevskog ukaza od 14. juna 1945. (Vojna zapovijest 81/45) za vojne sudove predviđao je sljedeće (Law Reports, tom I, str. 108-109):

Ako postoje dokazi da je ratni zločin posljedica usaglašene akcije neke jedinice ili grupe ljudi, tada dokazi iznijeti po bilo kojoj optužbi u vezi s tim zločinom protiv bilo kog pripadnika takve jedinice ili grupe mogu biti prihvaćeni kao *prima facie* dokazi o odgovornosti svakog pripadnika takve jedinice ili grupe za taj zločin. U svakom takvom slučaju, svi ili pojedini pripadnici svake

saučesništvo. Drugim riječima, propust komandanta da spriječi ili kazni povrede međunarodnog humanitarnog prava koje su počinili njegovi podređeni smatrao se podstrekavanjem ili pomaganjem podređenima u počinjenju zločina.

44. Na nekim suđenjima održanim nakon Drugog svjetskog rata komandantima je pripisivana odgovornost za krivična djela podređenih. Na primjer, u predmetu *Re Yamashita*, premda se optužba u suštini odnosila na povredu Yamashitine dužnosti kao komandanta, Vrhovni sud Sjedinjenih Država smatrao je Yamashitu odgovornim za kršenja zakona ratovanja *zato što je dopustio* svojim vojnicima da počine zločine.¹⁰¹ Takvu individualnu odgovornost ovaj sud je zasnovao na konceptu odgovorne komande koji se može naći u članu 1 Četvrte haške konvencije iz 1907. i članu 43 priloga toj konvenciji, članu 19 Desete haške konvencije i članu 26 Ženevske konvencije Crvenog krsta.¹⁰² U svom suprotnom mišljenju, sudija Vrhovnog suda Murphy je ustvrdio da tim odredbama nije predviđena individualna odgovornost komandanta u pogledu kontrole nad podređenim jedinicama, te iznio sljedeći stav: “Ratno pravo koje je ova država do sada poštovala ne predviđa odgovornost palog komandanta za ekscese koje počine pripadnici njegovih dezorganizovanih jedinica u trenutku kad su napadnuti”.¹⁰³ On je primijetio da je od početka 20. vijeka bilo slučajeva u kojima je za neke komandante utvrđeno da su prekršili zakone i običaje ratovanja jer su znali da se sprema počinjenje zločina i imali ovlasti da ga spriječe, ali nisu iskoristili te ovlasti.¹⁰⁴ Međutim, glavni argument sudije Murphyja protiv izricanja osuđujuće presude Yamashiti bio je taj da nije postojao element znanja. On je rekao sljedeće: “Bilo bi nešto sasvim drugo reći da nemogućnost da kontroliše svoje jedinice pod krajnje kompetitivnim i strašnim borbenim uslovima čini neku osobu krivom *za ratni zločin* u odsustvu lične odgovornosti. Da je postojao neki element znanja ili direktne veze sa zločinima, problem bi bio sasvim drugačiji.”¹⁰⁵ Čini se stoga da Vrhovni sud i sudija tog suda Murphy u svom suprotnom mišljenju nisu imali prigovora na odgovornost komandanta *za ratni zločin* koji su počinili njegovi podređeni, ako je on propustio izvršiti svoju dužnost da kao komandant kontroliše svoje jedinice. Međutim,

---

takve jedinice ili grupe mogu se teretiti i može im se suditi zajedno za svaki pojedini ratni zločin, i sud neće odobriti zahtjev nijednog od njih da mu se sudi odvojeno.

¹⁰¹ U *Re Yamashita*, 327 US 1, par. 13.

¹⁰² *Ibid.*, par. 15-16.

¹⁰³ *Ibid.*, par. 37.

¹⁰⁴ *Ibid.*, par. 39, gdje se navode predmeti u vezi s Filipinskim ustankom 1900. i 1901.

¹⁰⁵ *Ibid.*, par. 39 (naglasak dodat). Slično tome, sudija Vrhovnog suda Rutledge je u svom protivnom mišljenju istakao sljedeće (327 US 1, par. 43-44):

pojedincima vjerovatno nikada ne možemo pripisati kolektivnu krivicu, a sasvim sigurno ne u slučajevima kada se neka osoba ne tereti za aktivno sudjelovanje ili svjestan propust da preduzme odgovarajuće mjere u cilju sprečavanja prestupa drugih osoba, iako je imala pravo i dužnost da tako postupi, ili se to ne dokaže.

sudija Murphy je bio mišljenja da mora postojati element znanja kako bi se neki komandant mogao smatrati odgovornim.

45. U predmetu *Hostage /Taoci/*, na mjestu gdje se razmatra dužnost komandanata okupiranih teritorija, kaže se da “od generala koji zapovijeda na okupiranoj teritoriji, u čijim je rukama i izvršna vlast i vojna komanda, nikad nećemo čuti da je jedinica koja je dobila protivpravna naređenja od nekog drugog, a ne njega, odgovorna za zločin i da je on time oslobođen odgovornosti”.¹⁰⁶ Razmatrajući pitanje individualne odgovornosti optuženog Lista, sud je konstatovao da “odsustvo iz štaba neku osobu ne može i neće osloboditi odgovornosti za djela počinjena u skladu s politikom koju je on ustanovio ili na koju je pristao”.¹⁰⁷ Međutim, sud je u tom predmetu takođe zaključio da “propust nekog optuženog da zaustavi [...] protivpravna ubijanja i da preduzme adekvatne korake kako bi spriječio njihovo ponavljanje predstavlja tešku povredu dužnosti i povlači krivičnu odgovornost.”¹⁰⁸

46. U predmetu *High Command /Visoka komanda/*, razmatrajući odgovornost optuženog Von Leeba za zločine koje su počinile osobe koje su se nalazile na području pod njegovom komandom,¹⁰⁹ sud je konstatovao da se, radi dokazivanja krivice optuženog u vezi s radnjama “SIPO i SD”¹¹⁰ “po osnovu pristajanja”, “mora dokazati ne samo njegovo znanje o tome, nego i vrijeme kada je za to saznao.”¹¹¹ Sud je u tom predmetu konstatovao i sljedeće:

“[k]rivična djela koja su počinile te snage [pod njegovom komandom] ne mogu se sama po sebi njemu stavljati na teret na osnovu teorije o subordinaciji. Isto važi i za druge visoke starješine u komandnom lancu. Sama ta činjenica nedovoljna je da bi se moglo govoriti o krivičnoj odgovornosti svakog pojedinca u tom komandnom lancu. Mora postojati osobno zanemarivanje dužnosti. To se može dogoditi samo ako se neko djelo može direktno povezati s njim ili ako je njegov propust da pravilno vrši nadzor nad svojim podređenima takav da predstavlja kažnjivi nehat s njegove strane. U ovom drugom slučaju, mora se raditi o osobnom nehату koji doseže razinu bezobzirnog, nemoralnog neobaziranja na radnje njegovih podređenih, koji se svodi na pristajanje na njihov čin.”¹¹²

47. U predmetu *Toyoda* stalo se na stanovište da je komandant odgovoran za zanemarivanje dužnosti, te je u vezi s tim konstatovano sljedeće:

¹⁰⁶ Predmet *Taoci*, str. 1256.

¹⁰⁷ *Ibid.*, str. 1271 (naglasak dodat).

¹⁰⁸ *Ibid.*, str. 1272.

¹⁰⁹ Sud je ispitao odgovornost optuženog Von Leeba za zločine osoba na područjima pod njegovom komandom, na primjer, zločine protiv ratnih zarobljenika, predmet *Visoka komanda*, str. 558-559; protivpravno pogubljenje vojnika Crvene armije, *ibid.*, str. 559-560; zločine protiv civila, *ibid.*, str. 561-562. Takođe je, u vezi s načelnicima štabova, napomenuto da “u odsustvu učestvovanja u izdavanju protivpravnih naređenja ili njihovog izvršenja unutar zone komande, načelnik štaba neće snositi krivičnu odgovornost za *krivična djela* počinjena unutar nje”, *ibid.*, str. 530 (naglasak dodat).

¹¹⁰ SD je bila “Služba bezbjednosti SS-a”, a SIPO je bila “Služba policijskih snaga državne bezbjednosti”, *vidi* predmet *Vrhovna komanda*, str. 702, “Pojmovnik kratica i pojmova”.

¹¹¹ *Ibid.*, str. 549.

¹¹² *Ibid.* str. 543-544.

“najprostije rečeno, ovaj sud smatra da se o principu komandne odgovornosti radi ako je ovaj optuženi znao, ili je revnosnim vršenjem svoje dužnosti trebao da sazna, da su oni koji su mu neposredno ili na drugi način podređeni počinili zločine [...] i ako je, ne preduzevši nikakve mjere radi kažnjavanja počinitelaca, dopustio da se sa zločinima nastavi, tada je on *kao komandant propustio da izvrši svoju dužnost i mora biti kažnjen.*”¹¹³

48. Moglo bi se zaključiti, dakle, da sudska praksa poslije Drugog svjetskog rata nije bila jednoobrazna u odlukama u vezi s prirodom odgovornosti koja proizlazi iz koncepta komandne odgovornosti.

49. U članovima 86 i 87 Dopunskog protokola I uz Ženevske konvencije kodifikovan je koncept komandne odgovornosti. Član 86(2) predviđa odgovornost komandanta, bilo krivičnu bilo disciplinsku, za zločine njegovih podređenih ako on propusti da “spriječi ili suzbije” takva djela. U Komentar stava 1 člana 86 primjećuje se da se odgovornost za povrede Ženevskih konvencija koja se sastoji od nečinjenja može utvrditi samo onda ako dotična osoba nije činila, a imala je dužnost činjenja. U Komentar stava 2 člana 86, koji treba tumačiti u vezi sa članom 87,¹¹⁴ priznaje se da se radi o prvoj odredbi u međunarodnom pravu kojom se uvode *kaznene sankcije* za nečinjenje.¹¹⁵ U Komentaru se napominje da se član 86 primjenjuje i na povrede i na teške povrede, te da se pojam “kazneni ili disciplinski” odnosi na prve, dok u slučaju drugih važi princip univerzalne nadležnosti, shvaćen kao “*aut dedere aut judicare*” – odnosno, obaveza izručenja ili krivičnog gonjenja.¹¹⁶ Dakle, članom 86(2) propisuje se krivična odgovornost za teške povrede Ženevskih konvencija. Ovaj član, međutim, ne kaže ništa o prirodi te krivične odgovornosti – odnosno, radi li se tu o odgovornosti za zanemarivanje dužnosti ili odgovornosti za zločine podređenih.

50. Što se tiče Statuta Međunarodnog suda, tekst člana 7(3) nije eksplicitan u vezi s tim da li se komandantu pripisuje odgovornost za zločine njegovih podređenih ili za zanemarivanje dužnosti. Stoga nam ovdje mogu pomoći izvještaji koji su podneseni Savjetu bezbjednosti prije usvajanja Statuta.

51. Tekst Izvještaja generalnog sekretara u vezi s članom 7(3) može se shvatiti tako da ne isključuje mogućnost da komandna odgovornost na osnovu Statuta Međunarodnog suda bude odgovornost za zanemarivanje dužnosti.¹¹⁷ U Izvještaju se navodi da bi komandanta “trebalo

¹¹³ Predmet *Toyoda*, str. 5006 (naglasak dodat). Mišljenje suda nadalje glasi: “[P]rilikom utvrđivanja krivice ili nevinosti nekog optuženog *koji se kao komandant tereti za zanemarivanje svoje dužnosti* moraju se uzeti u obzir mnogi faktori”, *ibid.*

¹¹⁴ Komentar MKCK-a uz Dopunske protokole, str. 1011, par. 3541.

¹¹⁵ *Ibid.*, str. 1011, par. 3540.

¹¹⁶ *Ibid.*, str. 1012, par. 3542.

¹¹⁷ Izvještaj generalnog sekretara na osnovu paragrafa 2 Rezolucije Savjeta bezbjednosti 808 (1993.), UN doc. S/25704 (1993.) (dalje u tekstu: Izvještaj generalnog sekretara). Međutim, s tim u vezi, Pretresno vijeće napominje da se Pretresno vijeće u Presudi u predmetu *Čelebići* poziva na Izvještaj generalnog sekretara prilikom formulisanja zaključka da komandna odgovornost na osnovu člana 7(3) podrazumijeva odgovornost za zločine podređenih. *Vidi* Prvostepenu presudu u predmetu *Čelebići*, par. 333.

smatrati odgovornim za to što nije spriječio neki zločin ili odvratio svoje podređene od protivpravnog ponašanja”.¹¹⁸ S tim u vezi, zanimljivo je razjašnjenje koje je u svom Završnom izvještaju dala Komisija eksperata Ujedinjenih nacija.¹¹⁹ Razmatrajući pitanje komandne odgovornosti, Komisija eksperata je konstatovala da je nadređeni “individualno odgovoran za ratni zločin ili zločin protiv čovječnosti koji počini njegov podređeni”.¹²⁰ Komisija eksperata, razmatrajući pitanje komandne odgovornosti u svom Prvom privremenom izvještaju, konstatovala je da “vojni komandanti imaju specifičnu obavezu u odnosu na pripadnike oružanih snaga pod svojom komandom [...] da spriječe i [...] suzbiju”. Nakon što je citirala neke pasuse iz svog Privremenog izvještaja, uključujući gorenavedeni element, Komisija eksperata je u svom Završnom izvještaju konstatovala da se u “članu 7 Statuta Međunarodnog suda koristi suštinski slična formulacija”.¹²¹ Prema tome, Komisija eksperata je mogla zaključiti da član 7(3) komandantima pripisuje odgovornost za zločine njihovih podređenih.

52. U Komentaru KMP-a, koji se odnosi na članove 86 i 87 Dopunskog protokola I, te član 7(3) Statuta MKSJ-a i član 6(3) Statuta MKSR-a, zaključeno je da se vojni komandant može smatrati krivično odgovornim za protivpravno ponašanje svojih podređenih ako posredno doprinese počinjenju zločina propustom da spriječi i kazni taj zločin.¹²² U Komentaru KMP-a navodi se da je u članu 6 potvrđena individualna krivična odgovornost nadređenog koji se *smatra odgovornim za zločin protiv mira i sigurnosti čovječanstva koji počine njegovi podređeni*, ako se ispune određeni kriteriji.¹²³ Nadalje, prilikom obrazlaganja elementa svijesti navodi se da “član 6 predviđa dva kriterija za utvrđivanje da li nekog nadređenog treba smatrati krivično odgovornim za *protivzakonito ponašanje nekog podređenog*.”¹²⁴

53. Iako je u sudskoj praksi poslije Drugog svjetskog rata na različite načine rješavalo pitanje tačne prirode komandne odgovornosti, te iako član 86(2) Dopunskog protokola I i član 7(3) ne sadrže odredbe o prirodi odgovornosti komandanata, o tome da li komandna odgovornost predstavlja vid odgovornosti za zločine podređenih ili odgovornosti komandanta za zanemarivanje dužnosti nije se detaljno raspravljalo u praksi Međunarodnog suda. No, praksa Međunarodnog suda dosljedna je u stavu da komandant snosi odgovornost za zločine svojih podređenih na osnovu člana 7(3) . Na primjer, Pretresno vijeće u predmetu *Čelebići* je konstatovalo da se “[v]rsta

¹¹⁸ Izvještaj generalnog sekretara, str. 15.

¹¹⁹ Završni izvještaj Komisije eksperata, UN doc. S/1994/674 (dalje u tekstu: Izvještaj Komisije eksperata Ujedinjenih nacija), str. 16.

¹²⁰ *Ibid.*

¹²¹ *Ibid.*

¹²² Komentar KMP-a uz Dopunske protokole, str. 35.

¹²³ *Ibid.*, str. 37 (naglasak dodat).

¹²⁴ *Ibid.*, str. 36 (naglasak dodat). Najnovija kodifikacija ovog koncepta u članu 28 Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda predviđa da će se vojni komandanti i nadređeni smatrati krivično odgovornim za zločine u nadležnosti suda koje su počinile snage pod njihovom komandom ili kontrolom, Rimski statut MKS-a, član 28.

individualne krivične odgovornosti za navodna protivpravna djela podređenih ... obično označava kao 'komandna odgovornost'.¹²⁵ Pretresno vijeće je nadalje konstatovalo sljedeće: "[D]a se vojni komandanti i druga lica na nadređenom položaju vlasti mogu smatrati krivično odgovornim za nezakonito ponašanje podređenih uvriježena je norma međunarodnog običajnog prava, kao i međunarodnog konvencionog prava".¹²⁶ S tim u vezi valjalo bi napomenuti da je Pretresno vijeće u prilog ovom zaključku citiralo i Izvještaj generalnog sekretara. Žalbeno vijeće u predmetu *Čelebići* takođe je stalo na stanovište da se, u slučajevima kada nadređeni ima efektivnu kontrolu nad svojim podređenima, on smatra "odgovornim za počinjenje krivičnih djela ako nije iskoristio svoju mogućnost kontrole".¹²⁷ Međutim, Pretresno vijeće napominje da postoje druga tumačenja komandne odgovornosti pred Međunarodnim sudom. Pretresno vijeće napominje da članovi 7(1) i 7(3) propisuju zasebne vidove odgovornosti, kako je konstatovalo Pretresno vijeće u predmetu *Aleksovski*:

Po doktrini o odgovornosti nadređenog, nadređena osoba je krivično odgovorna ne za svoja djela, kažnjiva po članu 7(1) Statuta, nego za svoje propuste: nadređena osoba je odgovorna za djela njoj podređenih osoba ako nije spriječila zločine ili kaznila počiniocce.¹²⁸

Pretresno vijeće takođe podsjeća na Djelimično suprotno mišljenje sudije Shahabuddeena u Odluci Žalbenog vijeća u predmetu *Hadžihasanović*, u kojem on kaže sljedeće:

Čini se da je na stav žalilaca uticalo to što smatraju da je član 7(3) Statuta zamišljen tako da, kako oni kažu, komandanta "čini krivim za krivično djelo koje su počinili drugi bez obzira na to što nije posjedovao ni primjenjivu *mens rea* niti je na bilo koji način učestvovao u *actus reus*". Nema sumnje da bi se mogli navesti argumenti u prilog takvom tumačenju te odredbe, ali ja bih se odlučio za tumačenje po kojem je komandant kriv za to što je propustio da kao nadređena osoba preduzme potrebne korektivne mjere nakon što je saznao ili je imao razloga da zna da se njegov potčinjeni sprema da počinji djelo ili je to već učinio.¹²⁹

54. Pretresno vijeće konstatuje da komandna odgovornost na osnovu člana 7(3) podrazumijeva odgovornost za nečinjenje. Komandant će se smatrati odgovornim ako propusti da učini nešto što je obavezan učiniti na osnovu međunarodnog prava. Takav propust je kažnjiv zbog toga što međunarodno pravo nadređenima nameće pozitivnu dužnost da spriječe i kazne zločine koje su počinili njihovi podređeni. Stoga sintagma "za djela njegovih podređenih", kako se to obično kaže u praksi Međunarodnog suda, ne znači da komandant ima istu odgovornost kao i njegovi podređeni

¹²⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 331 (naglasak dodat). To je bio dio diskusije Pretresnog vijeća o tome da li je komandna odgovornost dio običajnog međunarodnog prava.

¹²⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 333.

¹²⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 198.

¹²⁸ *Tužilac protiv Zlatka Aleksovskog*, predmet br. IT-95-14/1-T, Presuda, 25. juni 1999. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Aleksovski*), par. 67. Pretresno vijeće primjećuje da ova izjava nije osporena u Drugostepenoj presudi.

¹²⁹ Odluka Žalbenog vijeća u predmetu *Hadžihasanović*, par. 32.

koji su počinili zločine, nego da za ¹³⁰ zločine koje su počinili njegovi podređeni, komandant treba snositi odgovornost za nečinjenje. Pripisivanje odgovornosti komandantu za povredu ove dužnosti treba odvagati u odnosu na zločine podređenih; komandant nije odgovoran kao da je sam počinio zločin, nego se njegova odgovornost razmatra srazmjerno težini počinjenih zločina. Pretresno vijeće smatra da je ovo i dalje u skladu s logikom težine koju međunarodno humanitarno pravo pridaje vrijednost zaštite.

3. Elementi komandne odgovornosti

55. Princip individualne krivične odgovornosti komandanata za to što nisu spriječili ili kaznili zločine koje su počinili njihovi podređeni ustaljen je princip međunarodnog običajnog prava.¹³¹ Član 7(3) Statuta primjenjuje se na sva djela navedena u članovima od 2 do 5 Statuta i važi kako za međunarodne, tako i za nemeđunarodne oružane sukobe.¹³²

56. Da bi se neki nadređeni smatrao odgovornim na osnovu člana 7(3) Statuta, u praksi Međunarodnog suda utvrđeno je da moraju biti ispunjena tri elementa:

- i. postojanje odnosa nadređeni-podređeni;
- ii. nadređeni je znao ili imao razloga da zna da će krivično djelo biti počinjeno ili da je već počinjeno; i
- iii. nadređeni nije preduzeo neophodne i razumne mjere da spriječi krivično djelo ili kazni počinioa.¹³³

(a) Odnos nadređeni-podređeni

57. Komandni položaj u odnosu na počinioa čini pravni osnov obaveze činjenja od strane nadređenog, pa time i njegove odgovornosti za nečinjenje.¹³⁴ Kako je konstatovalo Pretresno vijeće

¹³⁰ Pretresno vijeće napominje da su za zločine podređenih korišteni i drugi izrazi osim “za”, na primjer, u Odluci Žalbenog vijeća u predmetu *Hadžihasanović*, koristi se izraz “u vezi sa”, *ibid.*, par. 18.

¹³¹ *Vidi npr.* Drugostepenu presudu u predmetu *Čelebići*, par. 195; Prvostepenu presudu u predmetu *Čelebići*, par. 343.

¹³² Za primjenu principa komandne odgovornosti i na međunarodne i na nemeđunarodne oružane sukobe *vidi* Odluku Žalbenog vijeća u predmetu *Hadžihasanović*, par. 31. Žalbeno vijeće je zaključilo da običajno međunarodno pravo predviđa postojanje komandne odgovornosti za određene ratne zločine koje tokom nemeđunarodnog oružanog sukoba počinje pripadnici neke organizovane vojne sile, *ibid.*, par. 18.

¹³³ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 346, *Tužilac protiv Tihomira Blaškića*, predmet br. IT-95-14-A, Presuda, 29. juli 2004. (dalje u tekstu: Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*), par. 484; *Tužilac protiv Zlatka Aleksovskog*, predmet br. IT-95-14/1-A, Presuda, 24. mart 2000. (dalje u tekstu: Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*), par. 72. *Vidi i Tužilac protiv Darija Kordića i Marija Čerkeza*, predmet br. IT-95-14/2-A, Presuda, 17. decembar 2004. (dalje u tekstu: Drugostepena presuda u predmetu *Kordić i Čerkez*), par. 827; *Tužilac protiv Tihomira Blaškića*, predmet br. IT-95-14-T, Presuda, 3. mart 2000. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*), par. 294; *Tužilac protiv Miroslava Kvočke, Milojice Kosa, Mlade Radića, Zorana Žigića i Dragoljuba Prcaća*, predmet br. IT-98-30/1-T, 2. novembar 2001. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*), par. 401.

u predmetu *Čelebići*, doktrina komandne odgovornosti “je u konačnici zasnovana na moći nadređenog da kontroliše postupke svojih podređenih”.¹³⁵

58. Glavni faktor kod utvrđivanja komandnog položaja “jeste stvarno posjedovanje, odnosno neposjedovanje moći kontrole nad postupcima podređenih”.¹³⁶ Pri utvrđivanju stepena kontrole koju nadređeni mora ostvarivati nad podređenim da bi mu se mogla pripisati komandna odgovornost, Žalbeno vijeće je podržalo koncept “efektivne kontrole”, koji je definisalo kao “stvarnu mogućnost da spriječi ili kazni kažnjivo ponašanje”.¹³⁷ S tim u vezi, faktori koji ukazuju na položaj vlasti nekog optuženog i njegovu efektivnu kontrolu mogu obuhvatati zvaničnu funkciju optuženog, njegove mogućnosti da izdaje zapovijesti, bilo *de jure* bilo *de facto*, proceduru imenovanja, položaj optuženog u vojnoj ili političkoj strukturi i zadatke koje je on stvarno izvršavao.¹³⁸ Žalbeno vijeće u predmetu *Blaškić* konstatovalo je sljedeće: “[P]okazatelji efektivne kontrole više nisu stvar dokaza nego materijalnog prava [...] i ti pokazatelji su ograničeni na dokaze o tome da je optuženi imao moć da spriječi, kazni ili preduzme korake za pokretanje postupka protiv počinitelaca kada je to primjereno”.¹³⁹

59. Stepen kontrole koji ne doseže prag efektivne kontrole nedovoljan je da bi se na osnovu člana 7(3) mogla pripisati odgovornost. “Znatan uticaj” na podređene, koji ne doseže prag efektivne kontrole na osnovu običajnog prava, nije dovoljan da bi služio kao sredstvo ostvarivanja komandne odgovornosti, pa tako ni pripisivanja krivične odgovornosti.¹⁴⁰

60. U paksi Međunarodnog suda, pojmovi komande i subordinacije tumače se u relativno širokom smislu. Komanda ne proističe isključivo iz formalnog ili *de jure* statusa nadređenog,¹⁴¹ nego se može zasnivati i “na postojanju *de facto* moći kontrole”.¹⁴² S tim u vezi, potreba da se

¹³⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 76. *Vidi i* Komentar MKCK-a uz Dopunske protokole, u kom se navodi da “odgovornost za povredu koja se sastoji od nečinjenja može biti utvrđena samo za onu osobu koja nije činila, a imala je dužnost činjenja”, str. 1010. *Vidi i* Komentar KMP-a, str. 36.

¹³⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 377. Utvrđeno je da se komandna odgovornost primjenjuje i na vojne i na civilne nadređene, Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 195-96 i 240; Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 76.

¹³⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 370.

¹³⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 256.

¹³⁸ *Vidi Tužilac protiv Darija Kordića i Marija Čerkeza*, predmet br. IT-95-14/2-T, Presuda, 26. februar 2001. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Kordić i Čerkez*), par. 418-424.

¹³⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 69.

¹⁴⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 266.

¹⁴¹ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 193.

¹⁴² Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 195. Žalbeno vijeće u predmetu *Čelebići* konstatovalo je da nadređeni koji raspolaže *de jure* ovlastima a nema efektivnu kontrolu nad svojim podređenima stoga ne bi snosio krivičnu odgovornost na osnovu doktrine komandne odgovornosti, dok bi *de facto* nadređeni za kojeg ne postoje formalne pismene odluke o imenovanju ili postavljenju, ali koji u stvarnosti ima efektivnu kontrolu nad počiniocima krivičnih djela, snosio krivičnu odgovornost ako ne spriječi ili ne kazni takvo kažnjivo ponašanje, *ibid.*, par. 197.

utvrdi postojanje hijerarhijskog odnosa između nadređenog i podređenog “ne [...] uvo[di] uslov *direktne* ili *formalne* subordinacije”.¹⁴³

61. Komandna odgovornost odnosi se na komandante svih nivoa u oružanim snagama. To uključuje i odgovornost za snage koje su privremeno povjerene dotičnom komandantu.¹⁴⁴ U članu 87(1) Dopunskog protokola I navodi se da se dužnosti komandanata odnose “na oružane snage pod njihovom komandom i druge osobe pod njihovom kontrolom”. U Komentaru MKCK-a u vezi s članom 87(1) kaže se sljedeće:

Komandantu mogu, za određenu operaciju i na ograničeno vrijeme, biti poslana pojačanja koja se sastoje od snaga koje obično nisu pod njegovom komandom. On se mora postarati za to da se ti pripadnici oružanih snaga pridržavaju Konvencija i Protokola sve dok su pod njegovom komandom.¹⁴⁵

Da bi se neki komandant smatrao odgovornim za djela pripadnika snaga koje su privremeno pod njegovom komandom mora se pokazati da su, u vrijeme kada su djela za koja se tereti u optužnici počinjena, pripadnici tih snaga bili pod efektivnom kontrolom tog komandanta.¹⁴⁶

62. Pretresno vijeće takođe podsjeća da kriterij efektivne kontrole podrazumijeva da se više nadređenih može smatrati odgovornim za to što nisu spriječili ili kaznili isti zločin koji je počinio neki podređeni.¹⁴⁷

63. U skladu s gornjim rezonovanjem, da bi se mogla utvrditi odgovornost nekog komandanta za djela njegovog podređenog ne traži se uslov da odnos nadređeni-podređeni mora biti direktnog ili neposrednog karaktera.¹⁴⁸ Uslov je da se utvrdi efektivna kontrola nad podređenim, bez obzira na to da li je taj podređeni neposredno odgovoran dotičnom nadređenom ili se nalazi dalje pod njegovom komandom.¹⁴⁹ Što se tiče toga da li je nadređeni posjedovao traženi stepen kontrole, to pitanje se mora riješavati na osnovu dokaza izvedenih u svakom pojedinom predmetu.¹⁵⁰

¹⁴³ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 303 (naglasak u originalu). Vidi predmet *Vrhovna komanda*, str. 543-544.

¹⁴⁴ *Tužilac protiv Dragoljuba Kunarca, Radomira Kovača i Zorana Vukovića*, predmet br. IT-96-22&23-/1-T, Presuda, 21. februar 2001. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*), par. 399. Privremeni karakter vojne jedinice stoga nije sam po sebi dovoljan da bi isključio odnos subordinacije, *ibid.*

¹⁴⁵ Komentar MKCK-a uz Dopunske protokole, par. 3554.

¹⁴⁶ Pretresno vijeće u predmetu *Kunarac*, par. 399, gdje se citira Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići* par. 197-198 i 256.

¹⁴⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 303, gdje se upućuje na Prvostepenu presudu u predmetu *Aleksovski*, par. 106.

¹⁴⁸ *Tužilac protiv Pavla Strugara*, predmet br. IT-01-42-T, Presuda, 31. januar 2005., (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Strugar*), par. 363.

¹⁴⁹ Komentar MKCK-a uz Dopunske protokole, u vezi s konceptom “nadređenog” u smislu člana 86 Dopunskog protokola I na kojem se zasniva dužnost iz člana 7(3), naglašava da taj pojam nije ograničen na neposredno pretpostavljene. U njemu se kaže sljedeće (Komentar MKCK-a uz Dopunske protokole, str. 1013, par. 3544):

(b) Element svijesti: “Znao je ili je bilo razloga da zna”

64. Element svijesti koji se traži da bi se neki nadređeni smatrao odgovornim na osnovu člana 7(3) Statuta dokazan je ako je nadređeni znao ili ako je bilo razloga da zna da se njegov podređeni sprema da počinii ili da je već počinio neki zločin.

65. Odgovornost nadređenog nije oblik objektivne odgovornosti.¹⁵¹ Mora se dokazati bilo da je (i) nadređeni imao stvarna saznanja da njegovi podređeni čine ili se spremaju da počine zločine u nadležnosti Međunarodnog suda ili da je (ii) posjedovao informacije na osnovu kojih je barem mogao saznati da postoji opasnost od takvih djela koje bi ga upozorile na potrebu dodatne istrage kako bi se utvrdilo da su njegovi podređeni počinili ili su se spremali da počine takve zločine.¹⁵²

(i) Stvarno znanje

---

[n]e radi se o čisto teoretskom konceptu koji bi pokrивao sve nadređene u komandnom lancu, interesuje nas samo nadređeni koji ima ličnu odgovornost za počinioaca dotičnih djela pošto je ovaj potonji, kao njegov podređeni, pod njegovom kontrolom. Direktna veza koja mora postojati između nadređenog i podređenog jasno slijedi iz dužnosti činjenja [...]. Nadalje, samo je taj nadređeni obično u poziciji da posjeduje informacije koje mu omogućuju da u datim okolnostima zaključi da je podređeni počinio ili da se sprema da počinii povredu. Međutim, iz ovoga ne bi trebalo izvoditi zaključak da je to samo pozicija komandanta od kojeg podređeni direktno prima zapovijesti [...]. Koncept nadređenog je širi i trebalo bi ga sagledavati u smislu hijerarhije koja obuhvata koncept kontrole.

Daljnju potporu možemo naći u Presudi u predmetu protiv japanskog admirala Soemu Toyode, kome je suđeno poslije Drugog svjetskog rata. Vojni sud u tom predmetu naglasio je da subordinacija ne mora biti direktna i konstatovao sljedeće (predmet *Toyoda*, str. 5006, naglasak dodat):

[n]ajprostije rečeno, ovaj sud smatra da se o principu komandne odgovornosti radi ako je ovaj optuženi znao ili je revnosnim vršenjem dužnosti trebalo da sazna da su oni koji su mu *neposredno* ili na drugi način podređeni počinili zločine koji su van sjene sumnje dokazani pred ovim sudom ili da je postojala rutinska praksa njihovog podržavanja i ako je svojim propuštanjem da preduzme bilo kakve mjere radi kažnjavanja počinilaca dopustio da se sa zločinima nastavi, tada je on kao komandant propustio da izvrši svoju dužnost i mora biti kažnjen.

Vidi i sljedeći zaključak Vojnog suda u predmetu *Taoci* u vezi s optuženim Dehnerom (predmet *Taoci*, str. 1298):

Optuženi pravda svoju indiferentnost prema svim tim ubijanjima navodeći da su za njih bili odgovorni komandanti divizija. Mi se slažemo s tim da su komandanti divizija odgovorni za to što su naredili da se izvrše kažnjive radnje. Ali, nadređeni starješina je takođe odgovoran ako naredi, dopusti ili pristane na takvo kažnjivo ponašanje. Njegova dužnost i obaveza jeste da spriječi takva djela ili, ako su ona već izvršena, da preduzme korake kako bi spriječio njihovo ponavljanje.

Ovdje možemo uputiti i na Komentar KMP-a, koji koristi pojam “nadređeni” u množini kako bi ukazao na to da doktrina komandne odgovornosti “važi ne samo za neposrednog nadređenog nekog podređenog, nego i za njegove druge nadređene u vojnom komandnom lancu ili u hijerarhiji vlasti, ako su ispunjeni potrebni kriteriji”, *ibid.*, str. 37.

¹⁵⁰ Kako je gore pomenuto, pokazatelji efektivne kontrole zavise od konkretnih okolnosti u predmetu. Vidi Prvostepenu presudu u predmetu *Strugar*, par. 392.

¹⁵¹ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 239.

¹⁵² Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 223 i 241.

66. Stvarno znanje nekog nadređenog o tome da su njegovi podređeni počinili ili su se spremali da počinu neki zločin ne može se pretpostaviti, ali se može dokazati posrednim dokazima.¹⁵³ Faktori koji bi se s tim u vezi mogli uzeti u obzir uključuju broj, vrstu i razmjere protivpravnih radnji koje se prema optužnici počinili podređeni, period u kom su protivpravne radnje izvršene, broj i vrstu angažovanih jedinica i logistike, geografsku lokaciju, pitanje da li je vršenje tih radnji bilo rasprostranjeno, taktički tempo operacija, *modus operandi* sličnih protivpravnih radnji, angažovane oficire i osoblje, te mjesto na kojem se u to vrijeme nalazio komandant.¹⁵⁴ U vezi s geografskim i vremenskim okolnostima, što je bila veća fizička udaljenost nadređenog od mjesta zločina, to je veći broj dokaza koje će možda biti potrebno prikupiti kako bi se dokazalo njegovo stvarno znanje o njima. S druge strane, ako su zločini počinjeni u blizini mjesta službovanja nadređenog, to bi moglo predstavljati značajan pokazatelj da je nadređeni znao za zločine, tim prije ako su zločini počinjeni u više navrata.¹⁵⁵ Pored toga, pokazalo se da činjenica da je neki vojni komandant “najvjerojatnije” dio organizovane strukture s izvještajnim i nadzornim sistemima olakšava dokazivanje stvarnog znanja.¹⁵⁶

(ii) “Bilo je razloga da zna”

67. Za komandanta se može utvrditi da je “bilo razloga da zna” samo ako je raspolagao informacijama koje su ga mogle upozoriti na djela koja su njegovi podređeni počinili¹⁵⁷ ili koja su se spremali da počinu. Žalbeno vijeće u predmetu *Čelebići* je konstatovalo sljedeće:

Značenje izraza “bilo je razloga da zna” nije tako jasno kao izraz “imali su informacije koje su im omogućavale da zaključe”, iako se može smatrati da im je praktički gledano značenje slično. Potonji standard je eksplicitniji, a logika jednostavna: propust da se izvedu zaključci, odnosno sprovede dodatna istraga, uprkos zabrinjavajućim informacijama, predstavlja znanje o krivičnim djelima podređenih. Nečinjenje, kad na osnovu takvog znanja postoji obaveza činjenja, temelj je za pripisivanje odgovornosti u ovoj vrsti predmeta.¹⁵⁸

68. Žalbeno vijeće u predmetu *Čelebići* je bilo mišljenja da bi i opšte informacije koje komandant posjeduje i na osnovu kojih bi trebalo da bude obaviješten o mogućim protivpravnim radnjama njegovih podređenih bile dovoljne.¹⁵⁹ One ne moraju pružati konkretne informacije o protivpravnim djelima koja su već počinjena ili čije se počinjenje sprema; ako je neki vojni

¹⁵³ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 386.

¹⁵⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 386, gdje se citira Izvještaj Komisije eksperata Ujedinjenih nacija, par. 58. *Vidi i* Prvostepenu presudu u predmetu *Kordić i Čerkez*, par. 427 i Prvostepenu presudu u predmetu *Blaškić*, par. 307.

¹⁵⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 80.

¹⁵⁶ *Tužilac protiv Mladena Naletilića (zvanog Tuta), Vinka Martinovića (zvanog Štela)*, predmet br. IT-98-34-T, Prvostepena presuda, 31. mart 2003. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*), par. 73. *Vidi i* Prvostepenu presudu u predmetu *Kordić i Čerkez*, par. 428.

¹⁵⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 62, gdje se citira Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 241.

¹⁵⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 232.

¹⁵⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 238.

komandant, na primjer, dobio informacije da su neki od vojnika pod njegovom komandom nasilnog ili nestabilnog karaktera, ili da su prije polaska na zadatak konzumirali alkohol, moglo bi se smatrati da on posjeduje potrebno znanje.¹⁶⁰ Žalbeno vijeće je takođe uputilo na Komentar uz Dopunski protokol I, u kojem se pominju “izvještaji upućeni nadređenom, [...] taktička situacija, stepen obučenosti i uvježbanosti podređenih oficira i njihovih vojnika, te njihova *svojstva ličnosti*” kao potencijalne informacije na koje se misli u članu 86(2) Dopunskog protokola I.¹⁶¹ Za nekog nadređenog bi se moglo smatrati da je “bilo razloga da zna” ako je posjedovao dovoljno informacija da bude upozoren na vjerovatnoću počinjenja protivzakonitih djela od strane svojih podređenih, odnosno ako su raspoložive informacije bile dovoljne da opravdaju daljnju istragu.¹⁶² Međutim, informacije koje su mu stvarno bile dostupne ne moraju biti takve da su same po sebi dovoljne da ga navedu na zaključak o postojanju takvih zločina.¹⁶³ Tako bi saznanja nekog komandanta u vezi sa, na primjer, zločinačkom reputacijom njegovih podređenih mogla bi biti dovoljna da zadovolje standard *mens rea* tražen za primjenu člana 7(3) Statuta, ako su informacije takve da je on mogao biti upozoren na “stvarni i prisutni rizik” počinjenja krivičnih djela koja su u nadležnosti Međunarodnog suda.¹⁶⁴

¹⁶⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 238.

¹⁶¹ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 238 (naglasak dodat), gdje se citira Komentar MKCK-a uz Dopunske protokole, str. 1014, par. 3545. Faktori koji su navedeni u gorenavedenom Izvještaju Komisije eksperata Ujedinjenih nacija takođe su uzeti u obzir kao faktori koji dopuštaju izvođenje zaključaka u vezi s obaviještenošću komandanta, premda se oni obično koriste da bi se dokazalo stvarno znanje, Prvostepena presuda u predmetu *Kordić i Čerkez*, par. 437. *Vidi* par. 66 *supra*.

¹⁶² Prvostepena presuda u predmetu *Kordić i Čerkez*, par. 437.

¹⁶³ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 393.

¹⁶⁴ Tužilac protiv *Radoslava Brđanina*, predmet br. IT-99-36-T, Presuda, 1. septembar 2004. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin*), par. 278, gdje se pominje Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 223 i 241. U vezi sa zločinačkom reputacijom jedinica, *vidi i* izvještaj Izraelske komisije za istragu o slučaju Sabre i Shatille kojom je, utvrđujući odgovornost načelnika Glavnog štaba Izraelskih odbrambenih snaga, zaključeno da njegovo znanje o osjećajima mržnje prema Palestincima određenih pripadnika angažovanih snaga nije opravdavalo zaključak da ulazak tih snaga u logore ne predstavlja opasnost (Pretresno vijeće u predmetu *Blaškić*, par. 331, gdje se citira Konačni izvještaj Komisije za istragu o događajima u izbjegličkim logorima u Bejrutu, 7. februar 1983. (zvanični prijevod), preštampan u 22. *International Legal Materials* 473-520 (1983.)). U tom izvještaju se kaže:

[č]injenica da neki stručnjak nije na to upozorio ne može poslužiti kao objašnjenje za ignorisanje rizika masakra. Načelnik Glavnog štaba trebao je da zna i predvidi - na osnovu opštepoznatih činjenica, kao i na osnovu posebnih informacija kojima je raspolagao - da postoji mogućnost da će stanovništvo u logorima dopasti šaka falangistima. Čak i ako stručnjaci nisu ispunili svoje obaveze, to načelnika Glavnog štaba ne oslobađa odgovornosti.

Pretresno vijeće takođe upućuje na noviji zaključak Pretresnog vijeća u predmetu *Strugar* koje je stalo na stanovište da nije dovoljno da komandant u vrijeme počinjenja krivičnog djela ima informacije koje ukazuju na to da takva djela *mog*u biti počinjena, nego na to da će do takvih zločina *zaista* doći, Prvostepena presuda u predmetu *Strugar*, par. 417-419, 420. Žalbeno vijeće u predmetu *Krnojelac*, nakon što je analiziralo precedentno pravo, zaključilo je da, u vezi s nekim konkretnim krivičnim djelom, nije potrebno da informacije koje su bile dostupne nadređenom sadrže konkretne pojedinosti o protivpravnim radnjama koje su počinjene ili čije se počinjenje spremalo. Međutim, iz precedentnog prava ne može se zaključiti da je, ako neko krivično djelo sadrži neki bitan element zajednički s nekim drugim djelom, koje sadrži dodatni element koji nije prisutan u prvom, dovoljno da komandant posjeduje alarmantne informacije u vezi s prvim krivičnim djelom da bi se mogao smatrati odgovornim za to što nije spriječio ili kaznio ovo drugo. *Tužilac protiv Milorada Krnojelca*, predmet br. IT-97-25-A, Presuda, 17. septembar. 2003. (Drugostepena presuda u predmetu *Krnojelac*), par. 155.

69. Prije svega, nadređeni se ne smatra odgovornim za to što nije prikupio informacije.¹⁶⁵ Žalbena vijeće je bilo mišljenja da se znanje ne može pretpostaviti ako neka osoba ne izvrši *dužnost* prikupljanja relevantnih informacija o nekom krivičnom djelu, ali da se može pretpostaviti u slučajevima kada nadređeni ima *načina* da dođe do relevantnih informacija, a namjerno propusti da to učini.¹⁶⁶ Nadalje, komandantu nije dopušteno da “zažmiri” na djela svojih podređenih.¹⁶⁷

70. Pretresno vijeće napominje da prisutnost elementa svijesti potrebnog za primjenu člana 7(3) Statuta treba ocjenjivati u specifičnim okolnostima svakog pojedinog slučaja, uzimajući u obzir specifičnu situaciju dotičnog nadređenog u datom trenutku.¹⁶⁸ To je činjenična ocjena koju valja donijeti na osnovu dokaza predloženih Pretresnom vijeću.

71. Da zaključimo, Pretresno vijeće se mora uvjeriti da je, u skladu sa članom 7(3) Statuta, optuženi ili “znao” ili je “bilo razloga da zna”. S tim u vezi, Pretresno vijeće napominje da je Žalbena vijeće stalo na stanovište da svjesni nehat ne može predstavljati osnovu odgovornosti u kontekstu komandne odgovornosti.¹⁶⁹

(c) Propust da spriječi ili kazni

72. Član 7(3) sadrži dvije zasebne pravne obaveze: da se spriječi počinjenje krivičnog djela i da se njegovi počinioci kazne.¹⁷⁰ Dužnost sprečavanja nastaje kada neki komandant stekne stvarno znanje ili ima razumne osnove za sumnju da se neko krivično djelo čini ili da se sprema njegovo počinjenje, dok dužnost kažnjavanja nastaje nakon počinjenja zločina.¹⁷¹ Nepreduzimanje nužnih i razumnih mjera u cilju sprečavanja krivičnog djela za koje je nadređeni znao ili je bilo razloga da zna ne može se ispraviti samo naknadnim kažnjavanjem podređenih.¹⁷²

Žalbena vijeće je primjera radi navelo krivična djela okrutnog postupanja i mučenja, gdje mučenje obuhvata manje teško krivično djelo okrutnog postupanja, *ibid.*, par. 155.

¹⁶⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 226; Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 62.

¹⁶⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 226.

¹⁶⁷ Pretresno vijeće u predmetu *Čelebići* je konstatovalo sljedeće (Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 387):

nadređeni ne smije namjerno da zažmiri na djela svojih podređenih. Nema nikakve sumnje da nadređeni koji jednostavno ignoriše informacije koje *de facto* posjeduje, a koje neizbježno navode na zaključak da su njegovi podređeni izvršili, ili će izvršiti krivična djela, krajnje ozbiljno zanemaruje svoju dužnost, za što ga se može smatrati krivično odgovornim po doktrini o odgovornosti nadređenog.

¹⁶⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 239.

¹⁶⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 63, gdje se citira *Tužilac protiv Ignacea Bagilisheme*, predmet br. ICTR-95-1A-A, Presuda, 3. juli 2002., par. 34-35.

¹⁷⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 83.

¹⁷¹ Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 83; Prvostepena presuda u predmetu *Kordić i Čerkez*, par. 445-446.

¹⁷² Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 336. U predmetu *Strugar* Pretresno vijeće je konstatovalo sljedeće: (Prvostepena presuda u predmetu *Strugar*, par. 373):

(i) Nužne i razumne mjere

73. Pitanje da li je neki nadređeni propustio da preduzme sve nužne i razumne mjere da spriječi počinjenje krivičnog djela ili da kazni njegove počinioce suštinski je povezano s pitanjem efektivne kontrole tog nadređenog. Nadređeni će biti odgovoran za to što nije preduzeo one mjere koje su u okviru “njegovih stvarnih mogućnosti”.¹⁷³ Nadređeni je dužan da preduzme mjere koje su u datim okolnostima moguće.¹⁷⁴ Stoga bi pitanje da li je neki nadređeni imao izričite pravne ovlasti da preduzme takve mjere moglo biti irelevantno u izvjesnim okolnostima, ako se dokaže da je on imao stvarne mogućnosti činjenja.¹⁷⁵

74. Utvrđivanje šta predstavlja “nužne i razumne mjere” za sprečavanje počinjenja krivičnih djela, odnosno kažnjavanje njegovih počinilaca, nije pitanje materijalnog prava nego dokaznog postupka.¹⁷⁶ Te mjere su takve da mogu biti preduzete u okviru stvarnih mogućnosti komandanta koje se ogledaju u stepenu njegove efektivne kontrole nad svojim podređenima.¹⁷⁷ U više predmeta je utvrđeno da te mjere mogu “varirati od slučaja do slučaja”.¹⁷⁸ Prilikom utvrđivanja da li su preduzete nužne i razumne mjere treba uzeti u obzir sljedeće relevantne faktore: da li su izdata naređenja kojima se izričito zabranjuju ili obustavljaju kažnjive aktivnosti, koje su mjere preduzete kako bi se obezbijedilo izvršavanje tih naređenja, koje su druge mjere preduzete kako bi se obezbijedilo da se protivpravne radnje obustave i da li su te mjere bile objektivno dovoljne u konkretnim okolnostima, te koji su koraci preduzeti nakon počinjenja zločina kako bi se obezbijedilo provođenje adekvatne istrage i kako bi se počinioci priveli pravdi.¹⁷⁹

[...] ako nadređeni zna ili ima razloga da zna da se zločin čini ili da se sprema njegovo činjenje, on je obavezan da spreči taj zločin i nema pravo da čeka i naknadno kažnjava.

¹⁷³ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 395.

¹⁷⁴ *Tužilac protiv Milorada Krnojelca*, predmet br. IT-97-25-T, Presuda, 15. mart 2002. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*), par. 95. Pretresno vijeće u predmetu *Čelebići* je konstatovalo da “nepostojanje formalnih, pravnih nadležnosti za preduzimanje mjera neophodnih da se spriječi ili kazni dotični zločin ne isključuje nužno krivičnu odgovornost nadređenog”, Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 395.

¹⁷⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 395 (fusnote izostavljene). *Vidi i* Prvostepenu presudu u predmetu *Kordić i Čerkez*, par. 443.

¹⁷⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 72. S tim u vezi, Pretresno vijeće u predmetu *Čelebići* je konstatovalo sljedeće (Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 394):

Stav je Pretresnog vijeća da je u svrhu utvrđivanja da li je nadređeni izvršio svoju dužnost svaka procjena mjera koje je on preduzeo toliko neraskidivo povezana sa činjenicama svake pojedine situacije da bi svaki pokušaj formulisanja opšteg kriterijuma *in abstracto* bio besmislen.

¹⁷⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 72. Stepenu efektivne kontrole nekog komandanta, njegove stvarne mogućnosti, jesu faktori kojima se Pretresno vijeće može rukovoditi prilikom utvrđivanja da li je on objektivno preduzeo sve potrebne mjere bilo da spriječi počinjenje zločina, bilo da kazni njegove počinioce. *Vidi* Prvostepenu presudu u predmetu *Blaškić*, par. 335.

¹⁷⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 72, u kojoj se citira Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 73-74; i Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 206.

¹⁷⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Strugar*, par. 378.

(ii) Uzročna veza

75. U vezi s pitanjem da li u konceptu komandne odgovornosti postoji neksus uzročnosti, Pretresno vijeće napominje da je Pretresno vijeće u predmetu *Čelebići* konstatovalo sljedeće:

Bez obzira na centralno mjesto koji princip uzročnosti zauzima u krivičnom pravu, uzročnost nije tradicionalno postavljena kao *conditio sine qua non* za uvođenje krivične odgovornosti nadređenih za njihov propust da spriječe ili kazne krivična djela koja počine njihovi podređeni. U skladu s tim, Pretresno vijeće nije našlo nikakvog uporišta za postojanje uslova za dokazivanje uzročnosti kao zasebnog elementa odgovornosti nadređenog, bilo u postojećem korpusu precedentnog prava, formulisanje ovog principa u postojećem ugovornom pravu, odnosno, s jednim izuzetkom, u obimnoj literaturi na ovu temu.¹⁸⁰

Time se ne želi reći da konceptualno gledano princip kauzaliteta nema primjene kod doktrine komandne odgovornosti u onoj mjeri u kojoj se tiče odgovornosti nadređenih za to što nisu spriječili zločine svojih podređenih. U stvari, može se smatrati da je prihvatanje neophodnog kauzalnog odnosa inherentno uslovu za zločine koje su počinili podređeni i propustu nadređenog da preduzme mjere u okviru svojih ovlaštenja da ih spriječi. U ovoj situaciji, može se smatrati da je uspostavljena kauzalna veza između nadređenog i krivičnog djela, zbog toga što, da on nije propustio izvršiti svoju dužnost da preduzme mjere, njegovi podređeni ne bi bili počinili djela.¹⁸¹

76. Pretresno vijeće u predmetu *Čelebići* zaključilo je da samo postojanje načela odgovornosti nadređenog za njegov propust da kazni, sankcionisano u članu 7(3) i u običajnom pravu, ukazuje na odsustvo uslova uzročnosti kao zasebnog elementa doktrine odgovornosti nadređenog.¹⁸² Pretresno vijeće u predmetu *Kordić i Čerkez* takođe je podržalo ovakav stav.¹⁸³

77. Žalbeno vijeće u predmetu *Blaškić* konstatovalo je da ga “nije uvjerila [žaliočeva tvrdnja] da je postojanje kauzalnosti između komandantovog propusta da spriječi zločine podređenih i počinjenja tih zločina element komandne odgovornosti koji optužba treba dokazati bez obzira na okolnosti pojedinog predmeta”.¹⁸⁴

78. Pretresno vijeće nadalje primjećuje da priroda komandne odgovornosti sama po sebi, kao oblik odgovornosti *sui generis*, koji se razlikuje od vidova individualne odgovornosti navedenih u članu 7(1), ne zahtijeva utvrđivanje uzročne veze. Komandna odgovornost jeste odgovornost za nečinjenje, kažnjivo zbog obaveze koju međunarodno pravo postavlja pred komandanta. Kada bi postojanje uzročne veze predstavljalo uslov, to bi izmijenilo osnovu komandne odgovornosti za propust da spriječi ili kazni u onoj mjeri u kojoj bi to praktično iziskivalo umiješanost komandanta

¹⁸⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 398. Jedini pravni izvor koji je citirala odbrana u predmetu *Čelebići* bio je g. Cherif Bassiouni, u *The Law of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia /Pravo Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju/*, Transnational Publisher, 1996., str. 350-351, gdje autor sugerije da je postojanje uzročnosti “suštinski element” u slučajevima komandne odgovornosti.

¹⁸¹ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 399.

¹⁸² Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 400.

¹⁸³ Prvostepena presuda u predmetu *Kordić i Čerkez*, par. 445.

¹⁸⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 77.

u zločin koji su počinili njegovi podređeni, čime bi se izmijenila sama priroda odgovornosti propisane u članu 7(3).

(iii) Dužnost sprečavanja

79. Prema praksi Međunarodnog suda, dužnost sprečavanja trebalo bi shvatiti kao dužnost koju nadređeni ima u svim fazama prije nego što njegovi podređeni počine zločin ukoliko on sazna da se počinjenje takvog zločina priprema ili planira, ili ako je bilo razloga da on to sazna.¹⁸⁵

80. Može se smatrati da dužnost sprečavanja uključuje i “opštu obavezu” i “specifičnu obavezu” sprečavanja zločina u nadležnosti Međunarodnog suda. Međutim, Pretresno vijeće primjećuje da samo “specifična obaveza” sprečavanja povlači krivičnu odgovornost koja je predviđena u članu 7(3) Statuta.

a. Opšta obaveza

81. Postojanje opšte obaveze sprečavanja počinjenja zločina proizlazi iz dužnosti komandanta proistekle iz njegovog položaja efektivne kontrole, koja ga stavlja u najbolji položaj da spriječi teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava.¹⁸⁶ Može se smatrati da ta obaveza proističe iz značaja koji se u međunarodnom humanitarnom pravu pridaje sprečavanju kršenja.¹⁸⁷

82. U sudskoj praksi nakon Drugog svjetskog rata, i u predmetu *Taoci* i u predmetu *Visoka komanda* stalo se na stanovište da komandanti imaju pozitivnu dužnost da održavaju red i štite civilno stanovništvo na području njihove komande.¹⁸⁸ Isto tako, u Presudi u predmetu *Toyoda*

¹⁸⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Kordić i Čerkez*, par. 447.

¹⁸⁶ *Vidi* par. 39 *supra*.

¹⁸⁷ Tokom treće sjednice Odbora I na Ženevskoj konferenciji, egipatski delegat (g. Abi-Saab) izjavio je da je njegova vlada oduvijek smatrala da je “sprečavanje najmoćnija garancija” humanitarnog prava, ali da je represija postala potrebna kao sredstvo za otklanjanje posljedica. *Vidi Official Records /Zvanični zapisnik/, tom IX, štampano u Bernu, 1978., str. 18, par. 14.*

¹⁸⁸ U predmetu *Taoci* stalo se na stanovište da je feldmaršal List imao pozitivnu dužnost da se stara o zaštiti svih osoba koje se nalaze na teritoriji u njegovoj nadležnosti, bez obzira na to da li je u njegovim rukama bila taktička komanda nad svim snagama unutar tog geografskog područja, *ibid.*, str. 1230 i 1272. Kasnije, u predmetu *Visoka komanda*, konstatovano je sljedeće (*ibid.*, str. 547):

Jedna od funkcija komandanta okupacijskih snaga kome su povjerene izvršne ovlasti bila je da održava red i štiti civilno stanovništvo od protivpravnih radnji. U odsustvu bilo kakvih službenih direktiva kojima bi se ograničavale njegove izvršne ovlasti u vezi s tim protivpravnim radnjama na njegovom području, on je imao pravo i dužnost da preduzme odgovarajuće radnje radi njihovog suzbijanja.

Isto tako, u *Tokijskoj presudi* se iznosi stav da osobe koje su odgovorne za ratne zarobljenike imaju pozitivnu dužnost da se postaraju za uspostavljanje sistema koji će sprečavati njihovo zlostavljanje, *ibid.*, str. 48, 442 - 48, 444. Isto tako, Vojna komisija Sjedinjenih Država zaključila je da general Yamashita nije izvršio svoju dužnost da kontroliše akcije svojih snaga tokom operacije u kojoj je “poharana Manila”; i to uprkos dokazima da on, u stvari, nije imao *de facto* kontrolu nad svojim snagama, a taj je zaključak potvrđen u žalbenom postupku pred Vrhovnim sudom SAD, U *Re Yamashita*, 327 US 1, str. 14. Međutim, moglo bi se ustvrditi da,

izričito je potvrđeno da nadređeni imaju “[d]užnost da kontrolišu, da preduzimaju potrebne mjere kako bi spriječili počinjenje [...] zločina i kaznili počinioce”.¹⁸⁹

83. Kodifikacija koncepta komandne odgovornosti u članu 87 Dopunskog protokola I takođe ukazuje na postojanje ranije preventivne dužnosti. Njome se pred komandante postavlja obaveza da “obezbijede da pripadnici oružanih snaga pod njihovom komandom budu svjesni svojih obaveza na osnovu Konvencija i ovog Protokola”.¹⁹⁰ U komentaru MKCK-a u vezi s članom 87, stav 3, u kome se analizira pitanje konkurentnih potreba poštovanja Konvencija i potrebe komandanta da se koncentriše na borbena dejstva, kaže se sljedeće:

... najprije, preventivna faza, koja se sastoji od davanja instrukcija pripadnicima oružanih snaga i usađivanja običaja i refleksa koji se daju pomiriti s uslovima iz Konvencija, ne provodi se tokom trajanja borbi, nego prije toga -- čak i prije izbijanja rata. Drugo, primjereno bi bilo ukazati na to da se naredjenja izdaju ne samo tokom borbi, nego u većini slučajeva prije toga. Sva naredjenja koja se izdaju prije vođenja borbi trebalo bi da uvijek i na svakom nivou obuhvataju podsjetnik o odredbama Konvencija koje su relevantne u nekoj konkretnoj situaciji.¹⁹¹

84. Po svemu sudeći, postoji i dužnost komandanta da obezbijedi red i vrši kontrolu nad svojim jedinicama, što, na primjer, uključuje potrebu da bude svjestan stanja u svojim jedinicama i da nametne disciplinu.¹⁹² Kako je gore napomenuto, u Komentaru MKCK-a u vezi s članom 87 Dopunskog protokola I navodi se da je komandant dužan da zavede disciplinu među svojim jedinicama u dovoljnoj mjeri.¹⁹³

85. U Komentaru MKCK-a nadalje se navodi da, zbog toga što imaju načina da obezbijede poštovanje pravila Konvencija, vojni komandanti imaju ovlasti i “i bolje od svakog drugog mogu spriječiti povrede, stvarajući odgovarajuće raspoloženje, starajući se da se borbena sredstva racionalno koriste i održavajući disciplinu”.¹⁹⁴ U Komentaru člana 87, stav 2, ukazuje se na to da

---

prema stvarnom stanju međunarodnog humanitarnog prava, standard iz predmeta *Yamashita* ne bi bio odgovarajući standard koji valja slijediti budući da sve okolnosti u tom predmetu ukazuju na zaključak da optuženi nije imao efektivnu kontrolu nad svojim jedinicama i da nije imao saznanja o njihovim zločinima, te bi se to prema trenutnom stanju međunarodnog humanitarnog prava smatralo objektivnom odgovornošću.

¹⁸⁹ *Vidi* predmet *Toyoda*, str. 5005-5006, (naglasak dodat).

¹⁹⁰ Dopunski protokol I, član 87, par. 2; Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 771.

¹⁹¹ Komentar MKCK-a uz Dopunske protokole, str. 1023, par. 3563. U Komentaru MKCK-a napominje se da ova dužnost varira zavisno od stepena komande i može, na primjer, podrazumijevati sljedeće (*ibid.*, str. 1022, par. 3560-3561):

poručnik mora označiti zaštićeno mjesto koje otkrije u toku svog napredovanja, komandir čete mora se postarati da se napad prekine kada utvrdi da cilj pod napadom više ne predstavlja vojni cilj, a komandant puka mora birati ciljeve na tako da se izbjegnju neselektivni napadi.

¹⁹² U analizi elementa znanja iz člana 86, u Komentaru MKCK-a uz Dopunske protokole konstatuje se da se na osnovu sudske prakse poslije Drugog svjetskog rata vidi da nadređeni ne može tvrditi da nije ništa znao o nivou obučenosti i upućenosti podređenih oficira i njihovih jedinica, niti o njihovim karakternim osobinama, a da “bi primjeri za to bile informacije o nedovoljnoj upoznatosti jedinica sa Ženevskim konvencijama i Protokolom”, pri čemu ovo može obuhvatati preventivnu dužnost koja podrazumijeva prethodno znanje da se prema počinjenje nekog krivičnog djela, str. 1014, par. 3545.

¹⁹³ Komentar MKCK-a uz Dopunske protokole, str. 1018, par. 3550.

¹⁹⁴ *Ibid.*, str. 1022, par. 3560.

komandanti treba da obezbijede valjanu obuku svojih jedinica, vodeći pritom računa o stanju i moralu u svojim jedinicama, kao i, na primjer, o *mogućem prisustvu civila* u blizini vojnog cilja, te o tome kako se prema njima valja ponašati.¹⁹⁵ Nadalje se navodi da “[s]e, u stvari, 'u cilju sprečavanja i suzbijanja povreda vojni komandanti smatraju odgovornim za takvu obuku i dužni su da je nadgledaju.”¹⁹⁶

86. Iz prakse Međunarodnog suda proizlazi da se od nadređenog može zahtijevati da preduzme neke prethodne preventivne mjere. Pretresno vijeće u predmetu *Čelebići* konstatovalo je sljedeće: “[P]reventivni naponi g. Mucića (ako je takvih bilo) imaju velik nedostatak, a to je da kao komandant nikad nije stražarima davao nikakva uputstva o postupanju sa zatočenicima.”¹⁹⁷ Pretresno vijeće u predmetu *Kvočka* konstatovalo je sljedeće: “[S]vakako je postojala dužnost da se obuče i kontrolišu stražari u logoru i da se spriječi i kazni krivično ponašanje.”¹⁹⁸ Isto tako, Pretresno vijeće u predmetu *Strugar* konstatovalo je sljedeće: “[I]pak je značajno to što optuženi pre početka napada [...] nije učinio ništa kako bi obezbedio da oni koji su planirali, komandovali i predvodili napad[...] to da optuženi prije nego što je napad [...] počeo nije učinio ništa da obezbijedi da osobe koje planiraju, komanduju i predvode napad [...] imaju na umu zabranu granatiranja Starog grada [...], ili kako bi dodatno potvrdio važeća naređenja o takvoj zabrani.”¹⁹⁹

87. Pretresno vijeće konstatuje ustaljeno mišljenje da je namjera međunarodnog humanitarnog prava da zabrani ne samo stvarne povrede svojih normi, nego da ima za cilj i to da spriječi njegove potencijalne povrede.²⁰⁰ Kako je gore napomenuto, međunarodno humanitarno pravo povjerava komandantima ulogu garanta zakona u vezi s humanitarnom zaštitom i ratnim zločinima, oni su iz tog razloga stavljeni u položaj kontrole nad djelima svojih podređenih, i upravo taj položaj generiše odgovornost za nečinjenje. Prirodni element *preventive* kao sastavnog dijela komandne odgovornosti jeste to da komandant mora preduzeti napore da njegove jedinice budu valjano obaviještene o svojim odgovornostima na osnovu međunarodnog prava i da pravilno postupaju.

¹⁹⁵ *Ibid.*, str. 1021, par. 3558 (naglasak dodat).

¹⁹⁶ *Ibid.*

¹⁹⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 773.

¹⁹⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 412.

¹⁹⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Strugar*, par. 421.

²⁰⁰ *Vidi*, na primjer, *Tužilac protiv Ante Furundžije*, predmet br. IT-95-17/1-T, Presuda, 10. decembar 1998. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija*), par. 148 (gdje se upućuje na predmet *Soering v. United Kingdom /Soering protiv Ujedinjenog Kraljevstva/*, Presuda od 7. jula 1989., Eur. Ct. H.R., Series A, No.161, par. 90):

Države su obavezne da uspostave sve mjere za sprečavanja mučenja. Kao što je to autoritativno konstatovao Evropski sud za ljudska prava u predmetu *Soering*, cilj međunarodnog prava je da spriječi ne samo stvarne povrede nego i potencijalne povrede zabrane mučenja (kao i eventualnog nehumanog i drugog ponižavajućeg postupanja). Iz toga slijedi da međunarodna pravila zabranjuju ne samo mučenje nego i (i) propust da se u okviru nacionalnog zakonodavstva preduzmu mjere koje su potrebne za provođenje zabrane i (ii) održavanje na snazi ili usvajanje zakona koji su u suprotnosti sa zabranom.

88. Premda je evidentno da se komandantu ne može pripisati krivična odgovornost za samo neizvršenje ove dužnosti, ono može predstavljati jedan od elemenata koje valja uzeti u obzir prilikom ocjenjivanja činjeničnih okolnosti u predmetu.²⁰¹ S druge strane, pridržavanje ove opšte obaveze nije samo po sebi dovoljno da komandant izbjegne krivičnu odgovornost u slučaju da ne preduzme nužne odgovarajuće mjere na osnovu svoje specifične obaveze.

b. Specifična obaveza

89. Kako je gore napomenuto, odgovor na pitanje šta dužnost sprečavanja podrazumijeva u pojedinom predmetu zavisice od stvarnih mogućnosti nadređenog da interveniše u nekoj konkretnoj situaciji. Utvrđujući individualnu odgovornost nadređenih vojni sudovi osnovani poslije Drugog svjetskog rata uzimali su u obzir faktore kao što su propust nadređenog da obezbijedi da raporti o vojnim akcijama potvrde da li su one vršene uz poštovanje međunarodnog prava,²⁰² propust da izda odgovarajuća naređenja kako bi stvarna praksa bila u skladu sa pravilima ratovanja,²⁰³ propust da preduzme disciplinske mjere radi sprečavanja da snage pod njegovom komandom počine zločine,²⁰⁴ propust da protestuje protiv neke zločinačke akcije ili da je kritikuje,²⁰⁵ te propust da kod nadređene komande insistira na neodložnom preduzimanju mjera.²⁰⁶ Na Tokijskom suđenju je konstatovano da

²⁰¹ Na primjer, Pretresno vijeće u predmetu *Strugar* zaključilo je da to što optuženi nije razjasnio zapovijest za napad nije dovoljno za odgovornost na osnovu člana 7(3), već da bi svako takvo razjašnjenje bilo samo znak mudre predostrožnosti, međutim, nadalje je konstatovano da je "za procenu događaja koji su usledili i dalje [...] relevantno to što nije preduzeta takva predostrožnost", Prvostepena presuda u predmetu *Strugar*, par. 420.

²⁰² Predmet *Taoci*, str. 1290. Optuženi Rendulic je smatran odgovornim za djela svojih podređenih u provođenju represalija nad stanovništvom u svjetlu, između ostalog, činjenice da nije ni pokušao da obezbijedi dodatne informacije (nakon što je primio izvještaje koji ukazuju na to da su počinjeni zločini). Isto tako, proglašavajući optuženog Dehnera odgovornim, Vojni sud je uzeo u obzir činjenicu da optuženi nije učinio nikakav napor da, u skladu s međunarodnim pravom, pribavi izještaje koji bi pokazivali da su taoci i zarobljenici prilikom represalija ubijeni iz vatrenog oružja, *ibid.* str. 1271. *Vidi i* str. 1298.

²⁰³ Predmet *Taoci*, str. 1311. U vezi s odgovornošću optuženog Lanza za represalije koje su proveli njegovi podređeni, Vojni sud je zaključio sljedeće (*ibid.*):

[o]vaj optuženi, s punim znanjem o onome što se dešava, nije apsolutno ništa s tim u vezi preduzeo. Nigdje nema nikakve zapovijesti koja bi imala za svrhu dovođenje prakse uzimanja talaca i represalija u sklad s pravilima ratovanja (...). Kao komandant XXII korpusa on je bio obavezan na činjenje, a budući da je to propustio i tako omogućio da se nehumana i protivpravna lišavanja života nastave, on podliježe krivičnoj odgovornosti.

²⁰⁴ *Tokijska presuda*, str. 49.809. U *Tokijskoj presudi* je u vezi s optuženim Kimurom konstatovano da "[o]n nije preduzeo nikakve disciplinske mjere ili druge korake da spriječi počinjenje zločina od strane snaga pod svojom komandom", *ibid.*

²⁰⁵ Predmet *Visoka komanda*, str. 623. Zaključujući da je optuženi Hans von Salmuth odgovoran, Vojni sud je, između ostalog, zaključio da, "kako izgleda, ni u jednom od dokumenata ili iskaza ovdje iznijetih ne proizlazi da je optuženi na bilo koji način *protestovao protiv* postupaka SD-a ili *ih kritikovao* ili pak zatražio njihovo smjenjivanje ili kažnjavanje", *ibid.* (naglasak dodat). Isto tako, u predmetu *Taoci*, Vojni sud je proglasio optuženog Wilhelma Lista odgovornim, između ostalog, u svjetlu činjenice da on "[n]ijednom nije osudio takva djela kao protivpravna. Nijednom nije pozvao na odgovornost one koji su bili odgovorni za ova nehumana i barbarska djela", *ibid.*, str. 1272.

²⁰⁶ *Tokijska presuda*, str. 49, 791. U *Tokijskoj presudi* konstatovano je da je optuženi Hirota (*ibid.*):

zanemario svoju dužnost utoliko što nije insistirao pred Kabinetom da se preduzmu neodložne mjere kako bi se stalo u kraj zločinima, a nije preduzeo ni bilo kakve druge mjere koje su mu

se dužnost nadređenog ne može smatrati izvršenom izdavanjem rutinskih naređenja nego su možda potrebne energičnije mjere.²⁰⁷

90. Iz teksta člana 7(3) jasno proizlazi da se preventivni element dužnosti sprečavanja odnosi na slučajeve kada se neki podređeni “*spremao* da počinu takva djela”, ali prije nego što je krivično djelo stvarno počinjeno. Ovo tumačenje potkrijepljeno je Komentarom MKCK-a u vezi s članom 86 Dopunskog protokola I u kom se napominje da stav 1 predviđa “opštu obavezu da se *suzbiju ili spriječe* povrede koje su posljedica nečinjenja”,²⁰⁸ pri čemu upotreba pojma ‘suzbiti’ u članu 86(1) Dopunskog protokola I ukazuje na to da se ova obaveza propisuje samo onda kada je neki podređeni na ivici počinjenja krivičnog djela i od trenutka saznanja nadređenog za to.²⁰⁹ Kako je konstatovalo Pretresno vijeće u predmetu *Strugar*:

optuženi se ne može skloniti van domašaja ove odredbe tako što neće učiniti ništa, pod izgovorom da iz njegovih saznanja ne proizlazi s punom izvjesnošću da će njegove snage zaista počinuti krivična dela, ukoliko informacije koje poseduje jasno ukazuju na mogućnost da se te snage spremaju da počine krivična dela. U takvim okolnostima, optuženi mora bar da istraži, to jest da, između ostalog, preduzme korake da utvrdi da li se zaista sprema činjenje krivičnih dela ili su u toj fazi već počinjena, ili je činjenje u toku.²¹⁰

(iv) Dužnost kažnjavanja

a. Nekažnjavanje u međunarodnom humanitarnom pravu

91. U vezi s pitanjem da li nekažnjavanje predstavlja zaseban oblik odgovornosti u međunarodnom humanitarnom pravu, u nekim predmetima poslije Drugog svjetskog rata komandanti su proglašavani odgovornim za zanemarivanje dužnosti da kazne zločine svojih podređenih. Međutim, mora se primijetiti da je u tim predmetima dužnost kažnjavanja smatrana

---

stajale na raspolaganju i koje bi dovele do istog rezultata. Zadovoljio se time da se osloni na obećanja za koja je znao da se ne provode.

²⁰⁷ U *Tokijskoj presudi* je konkretno konstatovano sljedeće (*ibid.*, str. 49, 80):

Dužnost vojnog komandanta u takvim okolnostima ne iscrpljuje se pukim izdavanjem rutinskih naređenja [...]. Njegova dužnost je da preduzme takve korake i izda takva naređenja kojima bi se spriječilo da se poslije toga čine ratni zločini i da se uvjeri da će se takva naređenja provoditi.

²⁰⁸ Komentar MKCK-a uz Dopunske protokole, str. 1007, par. 3528 (naglasak dodat).

²⁰⁹ U Komentaru MKCK-a uz Dopunske protokole navodi se da se element “sprečavanja ili suzbijanja” iz stava 2 člana 86 “odnosi na osnovni cilj ovog stava: nadređeni koji je odgovoran i koji je svjestan činjenica mora djelovati kako bi spriječio ili suzbio povrede”, Komentar MKCK-a uz Dopunske protokole, str. 1015, par. 3547 (naglasak dodat). U članu 86 uopšte se ne govori o kažnjavanju, to proističe iz člana 87. U Komentaru MKCK-a u vezi s članom 86(2) nadalje se navodi da “ova odredba samo postavlja princip podizanja optužbi protiv nadređenih koji su *tolerisali povrede* prava oružanih sukoba”, *ibid.* (naglasak dodat).

²¹⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Strugar*, par. 416.

opštom obavezom, povezanom s dužnošću komandanta da spriječi počinjenje zločina, a ne zasebno dužnošću.²¹¹

92. U kodifikaciji koncepta komandne odgovornosti u članu 86 Dopunskog protokola I, koristi se formulacija “da spriječi ili suzbije” zločine podređenih. U sklopu razmatranja ovog elementa člana 86(2), u Komentaru MKCK-a uz Dopunske protokole napominje se da “ova klauzula obavezuje i na preventivne i na represivne mjere”. Nadalje se navodi sljedeće: “Ona opravdano ograničava obavezu nadređenih na preduzimanje 'razumnih' mjera, pošto nije uvijek moguće spriječiti neku povredu ili kazniti počinioce”.²¹² U Komentaru KMP-a takođe se zaključuje da pojam “suzbiti” uključuje i dužnost kažnjavanja počinioce.²¹³ Shvatanje dužnosti kažnjavanja kao oblika odgovornosti koji je zaseban u odnosu na obavezu sprečavanja odražava se i u novijem razvoju koncepta komandne odgovornosti, odnosno u Statutima MKSJ-a i MKSR-a, te u Statutu MKS-a.

93. Što se tiče prakse Međunarodnog suda, Žalbeno vijeće u predmetu *Blaškić* je zauzelo sljedeći stav:

nelogično je istovremeno tvrditi da “odgovornost nadređenog za propust da kazni treba shvatiti kao potkategoriju njegove odgovornosti za propust da spriječi počinjenje protivpravnih djela” i da “propust da se kazni povlači krivičnu odgovornost samo ako je to dovelo do propusta da se spriječe budući zločini”. Propust da se kazni i propust da se spriječi tiču se različitih krivičnih djela počinjenih u različito vrijeme: propust da se kazni tiče se krivičnih djela koje su podređeni već počinili, dok se propust da se spriječi tiče budućih krivičnih djela podređenih.²¹⁴

Žalbeno vijeće je zaključilo da je odgovornost komandanta za propust da kazni bila priznata u običajnom pravu i prije počinjenja zločina koji su relevantni za tu optužnicu.²¹⁵

²¹¹ U predmetu *Taoci* zaključeno je da komandant ima dužnost i da spriječi i da kazni za zločine svojih podređenih. Sud je u tom predmetu konstatovao sljedeće: “Primarna odgovornost za sprečavanje i kažnjavanje zločina počiva na glavnomkomandujućem generalu; radi se o odgovornosti koju on ne može izbjeći time što će negirati da je imao ovlasti nad počinioce.” Predmet *Hostages*, str. 1272. Takođe treba napomenuti da je optuženi List proglašen krivim za ubistvo, a ne za neko drugačije krivično djelo zanemarivanja dužnosti komandanta, *ibid.*, str. 1274. Da je neki komandant proglašen odgovornim zbog toga što je propustio da kazni može se vidjeti i iz Presude u predmetu *Toyoda*, u kojoj je izričito utvrđeno da nadređeni imaju “[d]užnost da kontrolišu svoje jedinice, da preduzmu nužne korake kako bi se spriječilo počinjenje [...] zločina i da kazne počinioce”, *ibid.*, str. 5005-5006. Međutim, kako je već rečeno, optužba na procesu u predmetu *Toyoda* ticala se zanemarivanja dužnosti. U *Tokijskoj presudi* je, kod izricanja osuđujuće presude bivšem predsjedniku vlade Toju, navedeno da “on nije preduzeo adekvatne korake da kazni počinioce i spriječi počinjenje sličnih krivičnih djela u budućnosti”, *ibid.*, str. 49, 845. Kod izricanja osuđujuće presude optuženom Kimuri, u Presudi je navedeno da “on nije preduzeo nikakve disciplinske mjere ili druge korake kako bi spriječio počinjenje zločina od strane jedinica pod njegovom komandom”, *ibid.*, str. 49, 809.

²¹² Komentar MKCK -a uz Dopunske protokole, str. 1015, par. 3548 (naglasak dodat).

²¹³ Komentar KMP-a, str. 37.

²¹⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 83.

²¹⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 85. Ovaj zaključak zasniva se na analizi nekih predmeta nakon Drugog svjetskog rata, relevantnih odredbi Dopunskog protokola I i “Propisa o primjeni međunarodnog prava u Oružanim snagama SFRJ” (1998.) koji se pominju u Prvostepenoj presudi u predmetu *Čelebići*. Pitanje u vezi s tim da li je riječ o propustu da se kazni, kao zasebno vidu odgovornosti koji se razlikuje od propusta da se

94. Dužnost kažnjavanja predstavlja zaseban oblik odgovornosti, koji se razlikuje od propusta sprečavanja i koji se zapravo razvio iz značaja koji se pridaje dužnosti komandanta da preduzme preventivne mjere.

95. Argument da nekažnjavanje za zločin predstavlja prešutno prihvatanje njegovog počinjenja nije bez osnova. Pretresno vijeće uvažava činjenicu da komandantu, kao osobi koja posjeduje efektivnu kontrolu nad podređenima, međunarodno humanitarno pravo povjerava obavezu da obezbijedi poštovanje njegovih odredbi. Položaj komandanta koji ima ovlasti nad svojim podređenima nalaže mu da preduzme nužne i razumne mjere radi kažnjavanja za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava, a nečinjenje u tom smislu smatra se toliko teškim propustom da međunarodno pravo njemu pripisuje odgovornost za te zločine. On time, kako je to formulirano u Komentaru MKCK-a uz Dopunski protokol, “toleriše povrede prava oružanih sukoba”.²¹⁶

96. Konačno, Pretresno vijeće smatra da je kažnjavanje nerazdvojivi dio sprečavanja budućih zločina. Nije dovoljno da neki komandant izda preventivna naređenja ili da se postara za to da postoje sistemi za pravilno postupanje prema civilima ili ratnim zarobljenicima, ako se povrede do kojih eventualno dođe ne kazne. Takav propust kažnjavanja od strane komandanta, pripadnici snaga pod njegovom komandom mogu shvatiti kao prešutno prihvatanje da takva naređenja nisu obavezujuća.

b. Preduslovi za dužnost kažnjavanja

97. Dužnost kažnjavanja podrazumijeva u najmanju ruku obavezu da se o eventualnim zločinima provede istraga ili da se stvari ispituju, utvrde činjenice, te da ih nadređeni, ako nema ovlasti za njihovo sankcionisanje, prijavi nadležnim vlastima.²¹⁷

98. Vojni sudovi osnovani poslije Drugog svjetskog rata tumačili su dužnost nadređenih da kazne tako da podrazumijeva obavezu nadređenog da provede djelotvornu istragu²¹⁸ i da preduzme

---

sPRIJEČI razmotrilo je Pretresno vijeće u Odluci u predmetu *Blaškić. Tužilac protiv Tihomira Blaškića*, predmet br. IT-95-14-PT, Odluka po prijedlogu odbrane za odbacivanje dijelova Izmijenjene optužnice u kojima se navodi odgovornost za “propust da se kazni”, predmet br. IT-95-14-PT, 4. april 1997. (dalje u tekstu: Odluka u predmetu *Blaškić*). Pretresno vijeće je utvrdilo da propust da se kazni predstavlja zaseban oblik odgovornosti. Ovaj zaključak je kasnije slijeđen u predmetu *Tužilac protiv Darija Kordića i Marija Čerkeza*, predmet br. IT-95-14/2-PT, Odluka po zajedničkom zahtjevu odbrane da se zbog nenadležnosti odbace dijelovi izmijenjene i dopunjene optužnice koji sadrže navode o odgovornosti “zbog nekažnjavanja”, 2. mart 1999. (dalje u tekstu: Odluka o odgovornosti za nekažnjavanje u predmetu *Kordić i Čerkez*), par. 9-16. Međutim, treba primijetiti da je Pretresno vijeće u predmetu *Blaškić*, odbacujući argument da bi formulaciju “ili da kazni njihove počinioce” trebalo brisati iz optužnice, navelo sljedeće: “[...] optužnica se ne ograničava samo na usku optužbu nekažnjavanja. Glavnina optužnice odnosi se na propust optuženoga da spriječi svoje podređene da počine navedene zločine, te na njegovu ulogu u poticanju, planiranju i naređivanju rečenih zločina”, Odluka u predmetu *Blaškić*, par. 16.

²¹⁶ Komentar MKCK-a uz Dopunske protokole, str. 1015, par. 3547.

²¹⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Kordić i Čerkez*, par. 446.

aktivne korake kako bi se obezbijedilo privođenje počinitelaca pravdi.²¹⁹ Pitanje da li je neki nadređeni pozvao nekoga na raport u vezi s datim incidentom i pitanje temeljitosti istrage mogu takođe biti relevantni u tom smislu.²²⁰

99. Daljnje smjernice u vezi s dužnošću kažnjavanja date su u članu 87, stav 3, Dopunskog protokola I, kojim se komandant koji je svjestan toga da su njegovi podređeni počinili povredu Ženevskih konvencija ili Protokola obavezuje da protiv njih “po potrebi pokrene disciplinske ili kaznene mjere”. U Komentaru MKCK-a uz Dopunski protokol I sugerije se da ove mjere mogu uključivati informisanje njihovih nadređenih o situaciji, “sastavljanje izvještaja u slučaju povrede, [...] predlaganje nadređenom da na osnovu disciplinskih ovlasti izrekne odgovarajuću sankciju, ili – ako se radi o osobi koja i sama ima takve ovlasti – njihovo korištenje, u granicama njegovih ovlasti, te konačno, po potrebi, upućivanje predmeta pravosudnim organima s onim činjeničnim dokazima koje je moguće pronaći.”²²¹

100. Nadređeni ne mora biti ovlašten za izricanje kazni, ali on mora preduzeti jedan bitan korak u disciplinskom postupku.²²² Njegova dužnost je da preduzme sve mjere koje su moguće u datim okolnostima;²²³ nepostojanje formalno-pravnih ovlasti komandanta nužno ne isključuje njegovu

²¹⁸ Vidi predmet *Yamashita*, Law Reports, str. 35 (naglasak dodat):

u slučajevima kada je vršenje krivičnih djela ubistva, silovanja i bezobzirnih, osvetničkih akcija rasprostranjeno, a komandant ne učini nikakav stvaran pokušaj da otkrije kažnjive radnje i da im stane u kraj, dotični komandant može se smatrati odgovornim, pa čak i krivično odgovornim, za nezakonite radnje svojih vojnika [...].

U *Tokijskoj presudi* zaključeno je da optuženi Shigemitsu “nije preduzeo *odgovarajuće korake* kako bi proveo istragu u ovoj stvari [...] On je trebalo da s tim u vezi vrši pritisak, ako je potrebno i po cijenu ostavke, da bi se oslobodio odgovornosti u čije je vršenje sumnjao”, *ibid.*, str. 49, 831 (naglasak dodat).

²¹⁹ Predmet *Visoka komanda*, str. 623. Prilikom ocjenjivanja odgovornosti Hansa von Salmutha za radnje njegovih podređenih, Vojni sud je uzeo u obzir činjenicu da je jedino kažnjavanje bilo izricanje 20 dana vojničkog pritvora jednom članu njegovog štaba za neovlašteno učestvovanje u ovoj akciji, *ibid.* U predmetu *Taoci*, Vojni sud je razmatrao kako je optuženi shvatao svoju obavezu da provede odgovarajuću istragu da bi se počinioci priveli pravdi (predmet *Taoci*, str. 1309):

[i]straga je provedena, za borbeni izvještaj komandanta utvrđeno je da je lažan i da je komandant puka svojim postupcima prekoračio postojeća naređenja. Nakon otkrivanja ovih činjenica, optuženi Felmy je preporučio preduzimanje disciplinskih mjera protiv odgovornog oficira zbog gubitaka koje je puk tada pretrpio u borbenoj zoni. Optuženi je pred sudom naveo da nikada nije saznao da li je odgovornom oficiru izrečena ikakva kazna i kakva je ona bila. Čini se da on nije imao nikakvog interesa za privođenje odgovornog oficira pravdi.

²²⁰ U *Tokijskoj presudi* optuženi Tojo proglašen je odgovornim za to što nije preduzeo odgovarajuće korake “da kazni počinioca i spriječi počinjenje sličnih krivičnih djela u budućnosti. [...] On nije zatražio podnošenje izvještaja o incidentu. [...] On je na brzinu proveo istragu o maršu, ali nije preduzeo nikakve mjere. Niko nije kažnjen.” *Tokijska presuda*, str. 49, 846. Vidi i Prvostepenu presudu u predmetu *Strugar*, par. 376 i sudsku praksu koja je tu citirana. Činjenično je pitanje da li su naponi koje je uložio neki komandant kako bi proveo istragu o zločinima dovoljni da zadovolje standard “nužnih i razumnih mjera” u smislu člana 7(3). Vidi *npr.* Prvostepenu presudu u predmetu *Blaškić*, par. 488-495.

²²¹ Komentar MKCK-a uz Dopunske protokole, str. 1023, par. 3562.

²²² Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 316.

²²³ Prvostepena presuda u predmetu *Krnjelac*, par. 95.

krivičnu odgovornost.²²⁴ Dužnost nadređenog da kazni u najmanju ruku podrazumijeva obavezu da provede istragu o eventualnim krivičnim djelima, utvrdi činjenično stanje, te, ako nema ovlasti sankcionisanja, da ih prijavi nadležnim vlastima.²²⁵

---

²²⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 395.

²²⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Kordić i Čerkez*, par. 446.

IV. ČINJENIČNI I PRAVNI ZAKLJUČCI

A. VOJNE I CIVILNE STRUKTURE

1. Armija Republike Bosne i Hercegovine

101. Snage od kojih je kasnije nastala ABiH²²⁶ prvobitno su se sastojale od manje-više organizovanih jedinica i spontano formiranih jedinica, koje nisu bile u sastavu neke vojne strukture.²²⁷ Pod vodstvom Sefera Halilovića, vrhovnog vojnog komandanta, učinjen je pokušaj da se sve te razne jedinice pretvore u funkcionalnu organizovanu vojsku.²²⁸ Taj pokušaj je urodio stvaranjem Teritorijalne odbrane (dalje u tekstu: TO), koja je zvanično osnovana 8. aprila 1992.,²²⁹ a 12. aprila 1992. te snage su postale ABiH.²³⁰ Na početku svog postojanja, uključujući period na koji se odnosi Optužnica, ABiH je imala višenacionalni karakter.²³¹ U tom periodu, ABiH nije bila u dovoljnoj mjeri finansirana.²³² Sistem činova uveden je tek krajem 1993. ili 1994. godine.²³³

102. Premda je ABiH postepeno postajala sve organizovanija vojska, u septembru 1993. još nije bila potpuno operativna.²³⁴ Više osoba bez formalnog vojnog obrazovanja komandovalo je jedinicama,²³⁵ pa je postojala namjera da se na komandna mjesta postave oni koji imaju vojno obrazovanje ili iskustvo u JNA.²³⁶ Dokazi pokazuju da je između starijina s vojnim iskustvom i obrazovanjem i onih koji to nisu imali vladalo nepovjerenje, čak i animozitet.²³⁷

²²⁶ Na b/h/s "Oružane snage Republike Bosne i Hercegovine", kratica: OS R BiH.

²²⁷ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 62. Postoje dokazi da su komandante 10. brdske brigade i zamjenika komandanta 9. motorizovane brigade izabrali pripadnici tih jedinica, Vehbija Karić, DP 444, T. 19.

²²⁸ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 63.

²²⁹ Vahid Karavelić, 18. april 2005., T. 137.

²³⁰ Salko Gušić, 4. februar 2005., T. 69; Jusuf Jašarević, 3. mart 2005., T. 13.

²³¹ Ivan Brigić, DP 453, 14. mart 2003., str. 2-3, 18; DP 143, Odluka o shemi organizacije Ministarstva odbrane i Armije Republike Bosne i Hercegovine od 18. jula 1993., u kojoj se pod brojem III kaže: "Glavni štab sačinjavaju: [...] tri zamjenika komandanta (Musliman, Srbin i Hrvat) [...]" *Vidi i* Mirko Pejanović, DP 456, 1. mart 2003., str. 3.

²³² Kemo Kapur, 16. mart 2005., T. 37.

²³³ Salko Gušić, 4. februar 2005., T. 25; Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 90; DP 102, Odluka o izmjeni i dopuni sheme organizacije Štaba Vrhovne komande Oružanih snaga Republike Bosne i Hercegovine i o postavljenju starijina na dužnosti od 8. juna 1993., u kojoj se pod brojem VII kaže "[o]tpočeti sa primjenom propisa o uvođenju činova u Armiji Republike Bosne i Hercegovine. Uvođenje činova izvršice se postupno." *Vidi i* Erdin Arnautović, 104. februar 2005., T. 44.

²³⁴ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 63, koji se složio s tvrdnjom branioca da je ABiH "u velikoj mjeri još uvijek bila u nastajanju /prijevod s engleskog/".

²³⁵ Svjedok F, 8. mart 2005., T. 65; Salko Gušić, 4. februar 2005., T. 69-70; Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 13-14.

²³⁶ Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 14.

²³⁷ Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 15, koji je u svom svjedočenju rekao:

Većina bivših oficira JNA je prešla u Armiju BiH nakon što je počeo rat. Znači neki su, poslije petnaestak dana, mjesec dana, dva mjeseca rata. Znači, velika je bila netrpeljivost, bilo je pripadnika oficira koji su čak i granatirali Sarajevo [koji su bili na položajima oko Sarajeva,] a kasnije [poslije par mjeseci] prešli su u Armiju BiH. [Znači bila je velika netrpeljivost.] Isto tako,

(a) Struktura Glavnog štaba ABiH

103. Glavni štab²³⁸ je bio vrhovna komanda ABiH, sa sjedištem u zgradi Predsjedništva u Sarajevu.²³⁹ Sefer Halilović je vršio dužnosti vrhovnog komandanta ABiH do 8. juna 1993., i to u funkciji načelnika²⁴⁰ Glavnog štaba ABiH.²⁴¹ Toga dana je predsjednik Republike Bosne i Hercegovine Alija Izetbegović donio odluku "o izmjeni [i dopuni sheme] organizacije Štaba Vrhovne komande Oružanih snaga" (dalje u tekstu: Odluka od 8. juna 1993.).²⁴² U toj odluci se kaže:

Ustanovljava se funkcija komandanta Glavnog štaba oružanih snaga Republike Bosne i Hercegovine.

Zadržava se funkcija načelnika Glavnog štaba oružanih snaga Republike Bosne i Hercegovine.²⁴³

U nastavku odluke Rasim Delić se "postavlja" na dužnost komandanta Glavnog štaba, a Sefer Halilović se "postavlja" na dužnost načelnika Glavnog štaba.²⁴⁴ Pored toga, tom odlukom se ustanovljavaju funkcije dva zamjenika komandanta, a na te položaje su postavljeni Stjepan Šiber i Jovan Divjak.²⁴⁵

104. Približno šest sedmica kasnije, 18. jula 1993., predsjednik Alija Izetbegović je donio odluku o daljnjoj reorganizaciji ABiH (dalje u tekstu: Odluka od 18. jula).²⁴⁶ Prema toj odluci, u vrijeme

ovaj, velika je sumnja postojala između onih komandanata brigade koji su iz naroda i ovih bivših oficira, zbog toga.

Vidi i Erdin Arnautović, 15. februar 2005., od T. 17 i nadalje u vezi s mišljenjem Ramiza Delalića o nekadašnjim oficirima JNA, Kemo Kapur, 16. mart 2005., T. 34; Vahid Karavelić, 19. april 2005., T. 44.

²³⁸ Na b/h/s, "Glavni štab Vrhovne komande" ili GŠVK (*vidi npr.* DP. 122, DP. 501, DP. 502). Za GŠVK se još koristio i izraz "Štab Vrhovne komande" ili ŠVK (*vidi npr.* DP. 109, DP. 146, DP. 377).

²³⁹ Selmo Cikotić, 24. februar 2005., T. 52; Jusuf Jašarević, 28. februar 2005., T. 4.

²⁴⁰ Pretresno vijeće napominje da se u ABiH i MUP-u b/h/s izraz "načelnik" koristio sa više značenja. Na primjer, u DP 388 se pod tim izrazom jednom misli na Sefera Halilovića, kao načelnika Štaba Vrhovne komande, a drugi put na načelnika Štaba 6. korpusa; u DP 143, taj izraz se koristi za načelnika Glavnog štaba, kao i za načelnike raznih uprava i odjeljenja Glavnog štaba ABiH (s tim u vezi, *vidi* DP 224, DP 228, DP 229, DP 232, DP 233, DP 237, DP 283 i DP 213, u kojima se o Jusufu Jašareviću, koji je bio načelnik Uprave bezbjednosti Glavnog štaba, govori kao o načelniku, a Avdulah Kajević, koji je bio na čelu Uprave za organizacijske i mobilizacijske poslove Glavnog štaba, u DP 296 se potpisao kao "načelnik"; u dokumentima DP 154, DP 230 i DP 234, Nermin Eminović, koji je bio načelnik SVB-a 6. korpusa, potpisao se kao "načelnik"; u dokumentu DP 492, Ramo Masleša, koji je bio na čelu CSB-a Mostar, potpisao se kao "načelnik" (*vidi i* DP 493 koji je Munir Alibabić iz sarajevskog CSB-a potpisao kao "načelnik centra"); u presretnutom razgovoru DP 390, Vahid Karavelić je postavio pitanje "Pa gdje ste vi, načelniče?".

²⁴¹ Jusuf Jašarević, 28. februar 2005., T. 4, 50 i 4. mart 2005., T. 30; Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 15; svjedok D, 21. februar 2005., T. 42; svjedok F, 9. mart 2005., T. 63; DP 144; DP 488; DP 473; DP 220; DP 471; DP 377; DP 243; DP 399; DP 219; DP 378.

²⁴² DP 102. *Vidi i* Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 22; Salko Gušić, 7. februar 2005., T. 63-64; Mirko Pejanović, DP 456, 1. mart 2003., str. 3-4.

²⁴³ DP 102, str. 1.

²⁴⁴ DP 102, str. 2.

²⁴⁵ DP 102, str. 2.

²⁴⁶ DP 143. U preambuli ove odluke kaže se da je usvojena "[n]a osnovu [...] Uredbe sa zakonskom snagom o Oružanim snagama Republike Bosne i Hercegovine [...] na prijedlog ministra odbrane i komandanta Glavnog štaba oružanih snaga Republike Bosne i Hercegovine [...]."

rata Predsjedništvo Republike postaje Vrhovna komanda Oružanih snaga Republike.²⁴⁷ U toj odluci se kaže da "Armiju Republike Bosne i Hercegovine sačinjavaju Glavni štab i osam korpusa."²⁴⁸

(b) Drugi dokazi o položaju u Glavnom štabu na kojem je Sefer Halilović bio nakon 8. juna 1993.

105. U Optužnici se funkcije Sefera Halilovića u Glavnom štabu prije, za vrijeme i nakon perioda na koji se odnosi Optužnica navode na sljedeći način:

Nakon jula 1992., obavljao je dužnost načelnika Generalštaba Armije RBiH-a (ABiH). Dana 18. avgusta 1992., Predsjedništvo je oformilo pet korpusa ABiH-a, sa Seferom Halilovićem kao načelnikom Štaba Vrhovne komande / načelnikom Glavnog štaba. Dana 8. juna 1993. [...] Sefer HALILOVIĆ je ostao na položaju načelnika Štaba Vrhovne komande ABiH-a do novembra 1993. godine. Od 18. jula 1993. do novembra 1993. godine Sefer HALILOVIĆ je bio i zamjenik komandanta Štaba Vrhovne komande ABiH-a i načelnik Štaba Vrhovne komande.²⁴⁹

Na savjetovanju od 21. do 22. avgusta 1993. u Zenici [... k]omandant Štaba Vrhovne komande Rasim Delić, koji je takođe bio prisutan, saglasio se da Inspekcijски tim na čelu sa njegovim zamjenikom, Seferom HALILOVIĆEM, koji je tada bio i načelnik Štaba Vrhovne komande, pođe u Hercegovinu [...].²⁵⁰

Sefer HALILOVIĆ je bio načelnik Štaba Vrhovne komande, jedan od zamjenika Rasima Delića [...].²⁵¹

106. Pretresno vijeće takođe napominje da tužilaštvo, po svemu sudeći, misli da je Sefer Halilović u strukturi Glavnog štaba bio na položaju "načelnika Glavnog štaba": "[Sefer Halilović] je zadržao staru funkciju načelnika Štaba Vrhovne komande, ali tada je postao načelnik Glavnog štaba, što je funkcija koja se razlikuje od funkcije komandanta ABiH".²⁵² U svom Završnom podnesku, odbrana prihvata tu tvrdnju.²⁵³

107. Pretresno vijeće napominje da dokazi nisu jednoznačni u pogledu položaja Sefera Halilovića u strukturi Glavnog štaba nakon odluka od 8. juna i 18. jula. Moguće je da je ta nejasnoća dijelom posljedica činjenice da ABiH nije bio potpuno operativna vojska. Svjedoci za Sefera Halilovića kažu da je bio na položaju "načelnika štaba".²⁵⁴ Međutim, ni u Odluci od 8. juna, ni u Odluci od 18. jula se ne pominje zasebna "štabna" komponenta Glavnog štaba, niti funkcija "načelnika štaba".²⁵⁵

²⁴⁷ DP 143. I, gdje se pominje uredba o dopuni amandmana LXXXIII Ustava Republike Bosne i Hercegovine, objavljena u *Službenom listu Bosne i Hercegovine*, br. 9/92.

²⁴⁸ DP 143, III 1.

²⁴⁹ Optužnica, par. 1.

²⁵⁰ Optužnica, par. 3.

²⁵¹ Optužnica, par. 36.

²⁵² Završni podnesak tužilaštva, par. 67.

²⁵³ Završni podnesak odbrane, par. 199.

²⁵⁴ *Vidi npr.* Salko Gušić, 7. februar 2005., T. 64; svjedok D, 21. februar 2005., T. 58; Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 6; svjedok F, 8. mart 2005., T. 46; Nermin Eminović, 10. mart 2005., T. 67; Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 55.

²⁵⁵ Položaj načelnika štaba je najvažniji položaj za funkcije planiranja, nadzora i rukovođenja, Vahid Karavelić, 22. april 2005., T. 34. Izraz "rukovođenje" u tom smislu znači (Vahid Karavelić, 22. april 2005., T. 34):

Prema dokazima, načelnik štaba Glavnog štaba bi neposredno rukovodio, na primjer, Obavještajnom upravom, no prema Odluci od 18. jula jasno je da je ta uprava bila pod neposrednim rukovodstvom komandanta Glavnog štaba Rasima Delića.²⁵⁶ Pretresno vijeće stoga zaključuje da *de jure* funkcija Sefera Halilovića u Glavnom štabu nakon Odluke od 18. jula nije bila načelnik štaba. Međutim, iz dokaza nije jasno koju funkciju je Sefer Halilović vršio, *de jure* ili *de facto*, u Vrhovnoj komandi ABiH, Glavnom štabu.

108. Prije Odluke od 8. juna, Glavnim štabom, odnosno ABiH, komandovao je Sefer Halilović, kao načelnik Glavnog štaba. Značajno je da se Odlukom od 8. juna "ustanovljava" funkcija komandanta Glavnog štaba i "zadržava" funkcija načelnika Glavnog štaba. Zadržavanje funkcije načelnika Glavnog štaba, uz istovremeno ustanovljenje funkcije komandanta, izgleda protivno temeljnom načelu jednostarješinstva, koji se primjenjivao u ABiH.²⁵⁷ Tim principom se osigurava da na bilo kom nivou u vojnoj hijerarhiji postoji samo jedan starješina.²⁵⁸

---

stalni uvid u neprekidni tok borbenih dejstava i sve u vezi borbenih dejstava [kako bi štab mogao da] priprema izvještaje, i sve vrste prijedloga, i sve vrste odluka, i sve vrste smjernica, u smislu šta raditi tog trenutka, sutra, ubuduće, i kako dalje voditi borbena dejstva, to priprema, radi štab te komande, na čelu sa načelnikom štaba, sve to za komandanta te jedinice ili komandanta Glavnog štaba.

Drugim riječima, načelnik štaba učestvuje u koordinaciji, planiranju i druga četiri aspekta rukovođenja, ali ne i u komandovanju ako ga za to njegov komandant nije posebno ovlastio (Vahid Karavelić, 22. april 2005., T. 98). On, prema tome, nije ovlašten da izdaje borbena naređenja isključivo na osnovu svoje funkcije načelnika štaba, može to učiniti samo ako ga njegov komandant za to ovlasti (Vahid Karavelić, 22. april 2005., T. 33; *vidi i* Salko Gušić, 7. februar 2005., T. 70-71). Kada komandant ovlasti zamjenika komandanta da komanduje, u potpisu naređenja koja taj zamjenik izda stoji "zastupa komandanta", što znači da zamjenik komandanta postupa u ime komandanta (Selmo Cikotić, 24. februar 2005., T. 2). Drugim riječima, načelnik štaba u "strukturalnom smislu" ne pripada liniji komandovanja (Salko Gušić, 7. februar 2005., T. 41). Prema riječima Dževada Tiraka, načelnika Štaba 6. korpusa, on je bio dužan znati gdje se nalaze jedinice 6. korpusa (Dževad Tirak, 30. mart 2005., T. 85). Dužnost, ili čak obaveza, načelnika štaba bila bi da podređenim jedinicama objasni i razjasni značenje naređenja komandanata, kome je načelnik štaba bio podređen (Vahid Karavelić, 22. april 2005., T. 34, koji je u svom svjedočenju rekao "upravo takva naređenja [...] najbolje razumije načelnik štaba jer ih je načelnik štaba pripremio komandantu"; u svom svjedočenju, Selmo Cikotić je rekao da je jedna od važnih funkcija načelnika štaba prenošenje naređenja komandanta i detaljno objašnjavanje tih naređenja jedinicama koje treba da ih izvrše, Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 79-80). U tu svrhu, načelnik štaba bi mogao, zavisno od okolnosti, izdati naređenje, instrukciju i slično (Vahid Karavelić, 22. april 2005., T. 35). Načelnik štaba bi vršio "punu komandu, upravo samo nad osobljem unutar njegovog štaba" (Vahid Karavelić, 22. april 2005., T. 36). Što se tiče lanca komandovanja unutar samog Glavnog štaba, u Odluci od 18. jula se kaže da je nekoliko uprava Glavnog štaba "neposredno" vezano za komandanta Glavnog štaba i "posredno" vezano za načelnika Glavnog štaba (DP 143, III.3. Jedinici organi Glavnog štaba koji su bili "neposredno [...] vezani" za načelnika Glavnog štaba bili su Kabinet načelnika Glavnog štaba, Operativni centar komandovanja, Komanda stana i Uprava rodova). Značajno je da načelnik štaba nije mogao direktno kažnjavati vojnike ni jedinice za disciplinske prekršaje ili kršenja zakona; međutim, mogao je predložiti komandantu da preduzme disciplinske mjere (Salko Gušić, 7. februar 2005., T. 71-72). S druge strane, ako je bio ovlašten da komanduje, načelnik štaba je mogao preduzimati disciplinske mjere (Salko Gušić, 7. februar 2005., T. 72).

²⁵⁶ Salko Gušić, 7. februar 2005., T. 67-68, koji je prokomentarisao DP 143, III.3.

²⁵⁷ Vahid Karavelić, 22. april 2005., T. 152. Udžbenik JNA "Komandovanje i rukovođenje" iz 1983. (DP 142, str. 28) u kojem se kaže:

Načelo jednostarješinstva u rukovođenju i komandovanju sastoji se u neprikosnovenom pravu komandanta da rukovodi i komanduje potčinjenom komandom i jedinicom na osnovu ovlaštenja koja proizlaze iz nadležnosti propisane za određeni nivo rukovođenja i komandovanja. Ovim

109. Odlukom od 18. jula načelnik Glavnog štaba²⁵⁹ postao je zamjenik komandanta, čime se broj zamjenika komandanata povećao na tri, a precizirano je da će jedan zamjenik komandanta biti "Hrvat", jedan "Musliman", a jedan "Srbin".²⁶⁰ Prema toj odluci, zamjenici komandanta "periodično se smjenjuju na dužnosti načelnika Glavnog štaba".²⁶¹ Prema tome, čini se da je tom odlukom Sefer Halilović praktično smijenjen s položaja načelnika Glavnog štaba, odnosno degradiran. Međutim, dokazi takođe pokazuju da je Sefer Halilović nakon donošenja Odluke od 18. jula nastavio potpisivati dokumente kao načelnik Glavnog štaba ABiH.²⁶²

110. Odlukom od 18. jula definisano je da Glavni štab sačinjavaju: komandant Glavnog štaba i njegov Kabinet, tri zamjenika komandanta, Operativni centar komandovanja, Komanda stana i nekoliko specijalizovanih uprava.²⁶³ Tom odlukom je definisan i komandni lanac na najvišim nivoima ABiH, i to na sljedeći način: zamjenici komandanta Glavnog štaba, načelnici različitih

---

načelom je obezbeđeno da se u rukovođenju i komandovanju pojavljuje samo jedan pretpostavljeni koji komanduje i kome se odgovara za izvršenje zadatka. Nadležnosti komandanta regulisane su propisima. Pravo komandanta je da donosi odluke, pa on jedino za to snosi i odgovornost. U svom radu komandant se oslanja na svoje pomoćnike, štab i druge organe komande. Prava i obaveze ovih organa regulisane su propisima i oni snose odgovornost za delokrug svoga rada. Neka svoja prava i obaveze komandant može preneti na načelnika štaba, pomoćnike, nekog drugog organa štaba, potčinjene komandante, ali ne može preneti odgovornost za stanje i upotrebu jedinice. Načelo jednostarešinstva ne zabranjuje komandantu da pri donošenju odluke angažuje širi krug saradnika i čuje od njih šta misle i šta predlažu. Na taj način se stvaraju povoljni uslovi da komandant donese optimalnu odluku, a kod svojih saradnika razvija inicijativu i stvaralaštvo.

Salko Gušić, komandant 6. korpusa, u svom svjedočenju (Salko Gušić, 7. februar 2005., T. 55-56) je rekao sljedeće:

[Rukovođenje i komandovanje] sastoji se u neotuđivom pravu komandanta da rukovodi i komanduje potčinjenim jedinicama, čime je obezbijedeno da se u rukovođenju i komandovanju pojavljuje samo jedan pretpostavljeni koji komanduje. Pravo komandanta je da donosi odluke, pa on jedino za to snosi i odgovornost. Neka svoja prava i obaveze komandant može prenijeti na načelnika štaba, pomoćnike ili potčinjene komandante, ali ne može prenijeti odgovornost za stanje i upotrebu jedinica. Subordinacijom u vojnoj organizaciji uspostavljen je komandni odnos. Osnova komandnog odnosa je dužnost, pravo i odgovornost pretpostavljenih da donose odluke i određuju zadatke, kao i dužnost, pravo i odgovornost potčinjenih da te zadatke izvršavaju. /prijevod s engleskog/.

U nastavku svjedočenja, Salko Gušić je rekao da koncept "komandovanja i rukovođenja" uključuje pet funkcija: planiranje, organizovanje, komandovanje, koordinaciju i rukovođenje, Salko Gušić, 7. februar 2005., T. 59. U svom svjedočenju je rekao i to da je "rukovođenje" sličnije upravljanju ili vođenju nego komandovanju. Podrazumijeva rukovođenje ljudstvom i određenim službama, na primjer, davanjem smjernica. "Rukovođenje" ne podrazumijeva izdavanje naređenja. "Komandovanje" se, naprotiv, sastoji od svih pet elemenata i znači davanje zadataka podređenim jedinicama, Salko Gušić, 7. februar 2005., T. 60-61.

²⁵⁸ Jusuf Jašarević, 28. februar 2005., T. 24.

²⁵⁹ U odluci se o njemu govori kao o "načelniku Glavnog štaba".

²⁶⁰ DP 143, III.1.

²⁶¹ DP 143, III.2.

²⁶² Na b/h/s se koristi izraz "načelnik štaba". Vidi, na primjer, DP 381, DP 138, DP 161 (u kojima u potpisu stoji "načelnik GŠ VK" i zamjenik komandanta), DP 123 (potpisano kao DP 161), DP 382, DP 122. U nastavku teksta, Pretresno vijeće će, kada bude govorilo o dokaznim predmetima, stoga navesti funkciju koju je Sefer Halilović naveo u potpisu.

²⁶³ DP 143, III 1. Prema IV 1, uprave su sljedeće: Uprava rodova; Obavještajna uprava; Uprava za RV i PVO; Uprava za kadrove; Uprava za organizacijske i mobilizacijske poslove oružanih snaga; Uprava za moral, IPD i vjerska pitanja; Uprava bezbjednosti; Uprava za obuku, školstvo, pravila i propise; Uprava za logistiku; Uprava za finansije i planiranje razvoja Armije; Pravna uprava i Odjeljenje za RM.

uprava, vidova, rodova i službi Glavnog štaba, te komandanti korpusa ABiH su svi "neposredno [...] potčinjeni" komandantu Glavnog štaba Rasimu Deliću.²⁶⁴ Za komandante korpusa ABiH-a konkretno u toj odluci se kaže da "vezu ostvaruju i sa Operativnim centrom komandovanja i načelnikom Glavnog štaba, po pitanjima koja odredi komandanta Glavnog štaba".²⁶⁵

111. Tužilaštvo nije Pretresnom vijeću predočilo uvjerljive dokaze u vezi s *de jure* ili *de facto* položajem Sefera Halilovića u strukturi Glavnog štaba ABiH. Pretresno vijeće stoga konstatuje, imajući u vidu činjenicu da tužilaštvo u svom Završnom podnesku izjavljuje da je Sefer Halilović bio načelnik štaba Glavnog štaba, da iz dokaza ipak nije jasno vidljivo na kom je položaju u strukturi Glavnog štaba Sefer Halilović bio nakon odluke od 18. jula. Tužilaštvo tvrdi da:

[s]ve vrijeme relevantno za optužbe iz optužnice, po osnovu svog položaja i ovlasti u svojstvu komandanta operacije, on je imao efektivnu kontrolu nad jedinicama koje su mu bile potčinjene. Te su jedinice uključivale 9. motorizovanu brigadu, 10. brdsku brigadu, 2. samostalni bataljon i Samostalni prozorski bataljon.²⁶⁶

Budući da tužilaštvo Sefera Halilovića tereti za individualnu krivičnu odgovornost isključivo na osnovu njegovog navodnog položaja "komandanta operacije ['Neretva 93']",²⁶⁷ Pretresno vijeće zaključuje da nije potrebno dalje razmatrati *de jure* ili *de facto* položaj Sefera Halilovića u strukturi

²⁶⁴ DP 143, III 2.

²⁶⁵ DP 143, III 5. Tekst te odredbe na b/h/s glasi (naglasak dodat):

Komandanti korpusa neposredno su potčinjeni komandantu Glavnog Štaba, a vezu ostvaruju i sa Operativnim centrom komandovanja i načelnikom Glavnog štaba, po pitanjima koja odredi komandanta Glavnog Štaba.

Prijevod te odredbe na engleski glasi (naglasak dodat):

Corps commanders are directly subordinate to the Main Staff Commander. They shall liaise with the Command Operations Centre and the Chief of the Main Staff in issues determined by the Main Staff Command.

Pretresno vijeće konstatuje da je u originalu na b/h/s napravljena greška, budući da je riječ "komandanta" gramatički nepravilna. Da bi ta riječ odgovarala engleskom prijevodu, trebala bi glasiti "komanda", a ukoliko se njome misli na komandanta, trebalo je pisati "komandant". Stoga je 28. septembra 2005. Pretresno vijeće od Prevodilačke službe MKSJ-a zatražilo da revidira prijevod te odredbe. Revidirani prijevod je zaveden kao DP 500, a revidirani prijevod te odredbe glasi:

Corps commanders are directly subordinate to the Main Staff Commander. They liaise with the Command Operations Centre and the Chief of the Main Staff on issues determined by the Main Staff /?Commander/.

Pretresno vijeće zaključuje da je logičnije da je namjera autora odluke bila da na tom mjestu stoji "komandant". Tom tumačenju ide u prilog ne samo činjenica da je vjerovatnije da je pogrešno jedno slovo, a ne tri, već i princip jednostarješinstva koji se primjenjivao u ABiH, Jusuf Jašarević, 28. februar 2005., T. 24 i 1. mart 2005., T. 11; Vahid Karavelić, 22. april 2005., T. 152. Pretresno vijeće stoga smatra da odluka predviđa da komandanti korpusa "vezu ostvaruju i sa Operativnim centrom komandovanja i načelnikom Glavnog štaba, po pitanjima koja odredi komandant Glavnog štaba".

²⁶⁶ Optužnica, par. 38.

²⁶⁷ Optužnica, par. 38; Završni podnesak tužilaštva, par. 186. Pretresno vijeće konstatuje da tužilaštvo u svom Pretpretresnom podnesku (par. 203, 207-208) ne tvrdi da je optuženi bilo u svojstvu "načelnika Štaba Vrhovne komande" bilo u svojstvu "zamjenika komandanta ABiH" imao *de jure* ikakva komandna ovlaštenja nad jedinicama angažovanim u operaciji "Neretva 93".

Glavnog štaba. Navod tužilaštva da je Sefer Halilović bio "komandant operacije ['Neretva 93']" razmatraće se u nastavku teksta.²⁶⁸

(c) Služba vojne bezbjednosti i Uprava bezbjednosti Glavnog štaba

112. U sastavu ABiH, Služba vojne bezbjednosti (dalje u tekstu: SVB)²⁶⁹ bila je zastupljena na svim nivoima, od Glavnog štaba preko korpusa i brigada, pa sve do nivoa bataljona.²⁷⁰ Uprava bezbjednosti Glavnog štaba (dalje u tekstu: UB)²⁷¹ bila je na čelu SVB-a.²⁷² U periodu na koji se odnosi Optužnica, načelnik UB-a Glavnog štaba bio je Jusuf Jašarević.²⁷³

113. Organi SVB-a bili su zaduženi za "državnu bezbjednost" i imali su tri primarne funkcije: kontraobavještajnu funkciju, štabno-bezbjednosnu funkciju i vojno policijske zadatke.²⁷⁴ U okviru kontraobavještajne funkcije, SVB je bio zadužen da "stvora uslove za što potpunije dokumentovanje [...] ratnih zločina i drugih krivičnih djela u agresiji koja je izvršena na Republiku [...]".²⁷⁵ Prema svjedočenju Jusufa Jašarevića, premda ova odredba "pretpostavlja izvršene ratne zločine nad našim strukturama, znači od strane agresora, [on] međutim, cijeni[...] da se ovo može da tiče i u slučajevima kad pripadnici naših snaga izvrše zločin".²⁷⁶ Služba vojne bezbjednosti imala je i određene dužnosti u vezi s krivičnim postupkom.²⁷⁷

114. Načelnici i pripadnici SVB-a "neposredno su potčinjeni starješini komande, jedinice i ustanove u kojoj se nalaze".²⁷⁸ Međutim, SVB je bio specifičan po svom "dvojnomo rukovođenju", koje je proizlazilo iz kontraobavještajne funkcije te službe.²⁷⁹ Informacije do kojih je organ SVB-a došao često je trebalo potvrditi, na primjer pomoću dokumenata i drugih izvora, da bi one bile dovoljno kvalitetne da ih mogu koristiti relevantne komande. Stoga je bilo potrebno da viši nivoi u lancu SVB-a "stručno usmjeravaju" podređene nivoe SVB i vrše utjecaj na njih.²⁸⁰ Međutim, kao

²⁶⁸ *Vidi* Dio IV.C.8-9 *infra*.

²⁶⁹ Na b/h/s: "Služba vojne bezbjednosti".

²⁷⁰ Jusuf Jašarević, 28. februar 2005., T. 13-14.

²⁷¹ Na b/h/s: "Uprava bezbjednosti", *vidi npr.* DP 224.

²⁷² Jusuf Jašarević, 2. mart 2005., T. 30. U sastavu UB-a Glavnog štaba bio je i bataljon vojne policije, koji je, između ostalog, bio zadužen za čuvanje objekata Glavnog štaba, uključujući sljedeće zgrade: Vranica, Mladen Stojanović i Privredna banka. Svjedok F, 8. mart 2005., T. 11, 13-14.

²⁷³ Jusuf Jašarević, 28. februar 2005., T. 5, koji je u svom svjedočenju rekao da je on imenovan 17. jula 1993., te da je prije njega na toj dužnosti bio Fikret Muslimović (koji se npr. pominje u DP 243).

²⁷⁴ Jusuf Jašarević, 28. februar 2005., T. 12. *Vidi i* DP 137, Pravilo za rad Službe vojne bezbjednosti u Oružanim snagama Republike Bosne i Hercegovine, stavke 1, 5-7, str. 4-5, u kojima se navode konkretne dužnosti u okviru svake od tih funkcija.

²⁷⁵ DP 137, par. 5(b), str. 4.

²⁷⁶ Jusuf Jašarević, 28. februar 2005., T. 34.

²⁷⁷ DP 137, stavke 27-44, str. 7-10. *Vidi* Dio IV.F *infra*.

²⁷⁸ DP 137, stavka 8, str. 5. *Vidi i* Jusuf Jašarević, 28. februar 2005., T. 11.

²⁷⁹ Jusuf Jašarević, 28. februar 2005., T. 24.

²⁸⁰ Jusuf Jašarević, 28. februar 2005., T. 24.

što je Jusuf Jašarević u svom svjedočenju rekao, "[b]itno je imat u vidu da je sve polazilo i završavalo od komandanta jedinice na kom nivou je služba razvijena".²⁸¹

(d) Pravni propisi koji regulišu vođenje rata i obuku

115. Prema svjedočenju komandanta Operativne grupe (dalje u tekstu: OG) Zapad Selme Cikotića, u periodu dok je Sefer Halilović bio vrhovni komandant ABiH uvedeni su propisi kojima se reguliše primjena Ženevskih konvencija, a ABiH je poprimala oblik regularne i odgovorne vojske.²⁸² Komandant 1. korpusa Vahid Karavelić je u svom svjedočenju rekao da je tokom 1992. godine izdato mnogo akata sa zakonskom snagom, i bez nje, kojima se izričito tražilo "apsolutno stopostotno pridržavanje svih međunarodnih Ženevskih konvencija".²⁸³ U Uputstvu o primjeni pravila međunarodnog ratnog prava u ABiH iz 1992. godine, koje je bilo dostupno u jedinicama ABiH,²⁸⁴ ratni zločini su definisani tako da:

obuhvataju: zločin genocida; nečovječno postupanje prema civilnom stanovništvu, ranjenicima, bolesnicima, sanitetskom osoblju; zlostavljanje ratnih zarobljenika; ranjavanje ili ubijanje neprijatelja koji se predao; ubijanje bez suđenja; bezobzirno razaranje javne i privatne imovine; trovanje izvora; povrede primirja ili prekida borbe i zloupotreba međunarodnih znakova kojima se obilježavaju objekti radi zaštite od vojnih operacija.²⁸⁵ /prijevod s engleskog/

U Naredbi o primjeni pravila međunarodnog ratnog prava u Oružanim snagama Republike Bosne i Hercegovine, od 23. avgusta 1992., kaže se:

Za primjenu pravila međunarodnog ratnog prava odgovorni su komandanti jedinica i svaki pripadnik oružanih snaga pojedinačno. Protiv lica koja krše pravila međunarodnog ratnog prava nadležni starješina dužan je da pokrene postupak za izricanje zakonom propisanih sankcija.²⁸⁶

116. Međunarodno ratno pravo se predavalo na vojnim akademijama bivše Jugoslavije.²⁸⁷ Prema riječima komandanta 6. korpusa Salko Gušića, tu obuku nisu prolazile samo starješine, nego i "svi

²⁸¹ Jusuf Jašarević, 28. februar 2005., T. 25, koji je u svom svjedočenju rekao da organ SVB u pravilu podnosi izvještaje svom starješini.

²⁸² Selmo Cikotić, 23. februara 2005., T. 31. *Vidi i* izjavu Ivana Brigića koji je rekao da su, u trenutku kad je on postao načelnik Uprave Glavnog štaba za moral, informativno-propagandnu djelatnost i vjerska pitanja, već postojali važeći propisi u vezi sa Ženevskim konvencijama i humanitarnim pravom, Ivan Brigić, DP 453, 11. juni 2005., str. 3. On je, osim toga, izjavio da je njegova uprava svakodnevno upozoravala ABiH da mora štiti civile i vjerske objekte, *ibid.* *Vidi i* Mirko Pejanović, koji je izjavio da je Sefer Halilović, dok je bio vrhovni komandant ABiH, uvijek odgovorno reagovao kada bi lokalne starješine samovoljno zloupotrijebile svoja ovlaštenja i da je nastojao ubrzati osnivanje vojne policije, vojnog sudstva i donošenje odgovarajućih zakona, Mirko Pejanović, DP 456, 1. mart 2003., str. 4.

²⁸³ Vahid Karavelić, 21. april 2005., T. 94.

²⁸⁴ Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 23, koji je u svom svjedočenju rekao da su ti propisi bili dostupni jedinicama ABiH u elektronskom obliku.

²⁸⁵ DP 104, Uputstvo objavljeno u *Službenom listu ABiH* 5. decembra 1992., str. 2; Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 23.

²⁸⁶ DP 103, Naredba o primjeni pravila međunarodnog ratnog prava u Oružanim snagama Republike Bosne i Hercegovine. "Pravila međunarodnog ratnog prava" definisana su kao "međunarodni ugovori koje je potpisala ili ratifikovala odnosno kojima je pristupila Republika Bosna i Hercegovina", "pravila međunarodnog običajnog ratnog prava" i "opštepriznata načela međunarodnog ratnog prava", *ibid.*; Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 22.

²⁸⁷ Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 19.

oficiri i pripadnici vojske /prijevod s engleskog/"²⁸⁸ U svom svjedočenju, Salko Gušić je, osim toga, rekao "[e]lementarna znanja je morao da zna svaki pripadnik vojske".²⁸⁹ Informisanje vojnika o njihovim dužnostima je prvenstveno bila dužnost komandira vodova i četa, te komandanata bataljona.²⁹⁰ Osim toga, prije operacije "onaj ko je vodio vojnike u akciju on je vršio pripreme s njima i razgovarao je s njima o načinu izvršenja zadataka. Jedno od pitanja je trebalo biti sigurno i odnos prema zarobljenim, odnos prema civilima, odnos prema ratnom plijenu, odnos evakuacije ranjenih, povrijeđenih".²⁹¹ Međutim, pripadnik 9. motorizovane brigade (dalje u tekstu: 9. brigada) Enes Šakrak je u svom svjedočenju rekao da u ABiH nije prošao nikakvu obuku, ni u vezi s postupanjem prema civilima i ratnim zarobljenicima, ni uopšte u vezi s primjenom Ženevskih konvencija u ratu.²⁹² Uprkos tome, Enes Šakrak je izjavio da je znao da je ubijanje civila protivzakonito.²⁹³

(e) Struktura relevantnih korpusa i samostalnih jedinica ABiH

117. Kao što je već konstatovano, u Odluci od 18. jula se kaže da "Armiju Republike Bosne i Hercegovine sačinjavaju Glavni štab i osam korpusa".²⁹⁴ Dokazi, međutim, pokazuju da je 9. juna 1993. kada je Rasim Delić osnovao 6. korpus, odnosno dan nakon što je imenovan za komandanta Glavnog štaba, u sastavu BiH funkcionisalo samo šest korpusa.²⁹⁵

(i) 1. korpus

118. Prvi korpus je formiran 1. septembra 1992.²⁹⁶ i njime je tada komandovao Mustafa Hajrulahović (zvani Talijan), dok je Vahid Karavelić bio zamjenik komandanta.²⁹⁷ Sjedište 1. korpusa bilo je u Sarajevu.²⁹⁸ Sredinom jula 1993., Mustafu Hajrulahovića je na tom položaju zamijenio Vahid Karavelić.²⁹⁹ Načelnik SVB-a 1. korpusa bio je Šaćir Arnautović. U sastavu 1. korpusa 1993. godine bilo je približno 75.000 vojnika.³⁰⁰ Dana 9. juna 1993., komandant Glavnog

²⁸⁸ Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 19.

²⁸⁹ Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 19-20.

²⁹⁰ Vahid Karavelić, 21. april 2005., T. 95 i 22. april 2005., T. 147-149. On je u svom svjedočenju rekao da su se u to vrijeme uvodili propisi o SVB-u, vojnim sudovima i tužiocima, Vahid Karavelić, 21. april 2005., T. 100.

²⁹¹ Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 20. *Vidi i* Mehmed Behlo, 28. juni 2005., T. 39-41.

²⁹² Enes Šakrak, 107. februar 2005., T. 72.

²⁹³ Enes Šakrak, 107. februar 2005., T. 82-83.

²⁹⁴ DP 143, III.1, str. 2.

²⁹⁵ DP 472, Odluka o formiranju 6. korpusa Armije R BiH i zonama odgovornosti 1., 3., 4. i 6. korpusa A R BiH od 9. juna 1993.; Vahid Karavelić, 22. april 2005., T. 32. DP 109, Zaključci i zadaci sa savjetovanja starješina Glavnog štaba i komandanta korpusa, održanog u Zenici 21. i 22. avgusta 1993. godine, s datumom 29. avgust 2005., str. 4, iz kojih se vidi da se razmišljalo o osnivanju 7. korpusa.

²⁹⁶ DP 408, Dodaci uz Zahtjev za formalno primanje na znanje, 15. april 2005., str. 4.

²⁹⁷ Vahid Karavelić, 18. april 2005., T. 139.

²⁹⁸ DP 237, DP 255, DP 257, DP 270, DP 380, DP 388, DP 400.

²⁹⁹ Vahid Karavelić, 21. april 2005., T. 103. *Vidi i* Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 27 i Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 35.

³⁰⁰ Vahid Karavelić, 18. april 2005., T. 140-141.

štaba Rasim Delić promijenio je zonu odgovornosti 1. korpusa, koja je nakon toga obuhvatala uglavnom područja u Sarajevu i okolini.³⁰¹ Prvom korpusu je bilo potčinjeno više jedinica, između ostalog i 9. motorizovana brigada (dalje u tekstu: 9. brigada), 10. brdska brigada (dalje u tekstu: 10. brigada) i 2. samostalni bataljon.³⁰²

a. 9. brigada

119. Deveta brigada je stvorena spajanjem 3. brdske brigade, pod komandom Ramiza Delalića zvanog Ćelo, i 7. brdske brigade.³⁰³ Prema svjedočenju Vahida Karavelića, Predsjedništvo Bosne i Hercegovine je te brigade odlučilo spojiti iz dva razloga: prvo, zbog pritužbi da 3. brdska brigada nije dosljedna u izvršavanju naređenja, te bi spajanje brigada komandantu 1. korpusa olakšalo komandovanje i rukovođenje,³⁰⁴ i drugo, da bi se Ramiz Delalić smijenio s položaja komandanta brigade, zbog čega je on imenovan za zamjenika komandanta novostvorene 9. brigade.³⁰⁵ Međutim, Vahid Karavelić sumnja u efikasnost smjene Ramiza Delalića i u svom svjedočenju je rekao da je među vojnicima nekadašnje 3. brdske brigade Ramiz Delalić vjerovatno uživao veći ugled nego novi komandant Sulejman Imširović, nekadašnji pukovnik JNA.³⁰⁶ To je posvjedočio i Zlatan Okić, službenik Službe državne bezbjednosti (dalje u tekstu: SDB) Ministarstva unutrašnjih poslova (dalje u tekstu: MUP). Prema njegovim riječima, premda je Ramiz Delalić "smijenjen pa nije bio komandant [...] ali, on je, koliko znam, i dalje vodio glavnu riječ".³⁰⁷

³⁰¹ To su bila sljedeća područja: Breza, Centar-Sarajevo, Čajniče, Foča, Gorazde, Han Pijesak, Ilidža, Ilijaš, Novi Grad Sarajevo, Novo Sarajevo, Olovo, Pale, Rogatica, Rudo, Sokolac, Stari Grad Sarajevo, Vareš, Višegrad, Vogošća i Žepa, DP 472, Odluka o formiranju 6. korpusa Armije R BiH i zonama odgovornosti 1., 3., 4. i 6. korpusa A R BiH od 9. juna 1993., str. 1.

³⁰² DP 404, shema komande i sastava 1. korpusa koju je načinio Vahid Karavelić. Druge potčinjene brigade bile su 1., 2., 9. i 82. brdska brigada, te 1., 2., 4., 5., 101. i 102. motorizovana brigada, *ibid.* *Vidi i* Dževad Tirak, 30. mart 2005., T. 23-24.

³⁰³ Nedžad Mehanović, 16. februar 2005., T. 23; svjedok D, 21. februar 2005., T. 77; Vahid Karavelić, 18. april 2005., T. 150; Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 13.

³⁰⁴ Vahid Karavelić, 18. april 2005., T. 151.

³⁰⁵ Vahid Karavelić, 18. april 2005., T. 152. Vahid Karavelić je, osim toga, u svom svjedočenju rekao da je "nakon ne mogu sada reći koliko razgovora sa Ramizom Delalićem, on [...] prihvatio funkciju zamjenika komandanta te brigade". Ramiz Delalić je, međutim, svoje imenovanje opisao sljedećim riječima (Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 13-14):

Ja sam predložio sam pošto nisam, ovaj, imao nekog velikog znanja, vojnog, a brigada je ipak brojala oko 5.000 ljudi, ovaj, predložio sam [Vahidu Karaveliću] da mene postave za [zamjenika] komandanta, a da za komandanta postave Sulejma[na] Imširevića [...] Vahid Karavelić [...] je [...] to vrlo radnosno primio [jer] u to vrijeme je išlo da, odnosno, u to vrijeme svi su komandanti bili iz naroda, narodni komandanti koji nisu imali neke specijalne obuke, ovaj, za vođenje brigade, ipak je brigada po obimu, ovaj, i po izvođenju borbenih dejstava, trebalo je da bude neko ko zna da vodi tu brigadu, ipak mi nismo obučeni bili za to, i bio je plan da svi ti komandanti brigada koji su bili iz naroda prepuste komandu vojnim licima, znači koji su bili, ovaj, u bivšoj JNA.

³⁰⁶ Vahid Karavelić, 18. april 2005., T. 154-155.

³⁰⁷ Zlatan Okić, 1. april 2005., T. 33.

120. Nova 9. brigada brojila je približno 5.000 vojnika,³⁰⁸ a sjedište joj je bilo u centru Sarajeva.³⁰⁹ Načelnik SVB-a te brigade bio je Tomislav (ili Tomo) Jurić.³¹⁰ U sastavu 9. brigade bila su četiri inženjerska bataljona,³¹¹ jedan pozadinski bataljon,³¹² jedna četa vojne policije,³¹³ jedna artiljerijska i jedna inženjerska četa.³¹⁴ Osim toga, postojala je i jedna jurišna četa,³¹⁵ posebno obučena jedinica³¹⁶ u čijem sastavu je bilo 50 do 60 ljudi.³¹⁷ Osim toga, u sastavu svakog inženjerskog bataljona bio je i diverzantski vod sa 30 vojnika.³¹⁸ Glavni operativni zadatak 9. brigade bila je odbrana jednog dijela Sarajeva.³¹⁹ Ta brigada je, s obzirom na sastav, ljudstvo i opremu, bila jedna od jačih brigada 1. korpusa.³²⁰ Za razliku od drugih brigada ABiH u kojima je samo 25 do 30 posto vojnika bilo naoružano, u 9. brigadi je naoružano bilo približno 65 do 70 posto vojnika.³²¹ Deveta brigada nije bila jednonacionalna brigada bosanskih Muslimana, već je u njoj bilo i vojnika drugih nacionalnosti.³²² Postoje dokazi iz kojih se vidi da je 9. brigada imala ključnu ulogu u odbrani Sarajeva, te da je uživala ugled među građanima Sarajeva. Jedna četa 9. brigade se istakla u bici na Igmanu.³²³

b. 10. brigada

-
- ³⁰⁸ Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 13.
- ³⁰⁹ Svjedok D, 21. februar 2005., T. 5; Vahid Karavelić, 18. april 2005., T. 150.
- ³¹⁰ Jusuf Jašarević, 1. mart 2005., T. 13; Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 35.
- ³¹¹ Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 16; Nedžad Mehanović, 16. februar 2005., T. 99; svjedok F, 8. mart 2005., T. 25.
- ³¹² Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 16.
- ³¹³ Kemo Kapur, 16. mart 2005., T. 22, koji je 1993. bio komandir čete vojne policije 9. brigade.
- ³¹⁴ Kemo Kapur, 16. mart 2005., T. 49.
- ³¹⁵ Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 23, Erdin Arnautović, 104. februar 2005., T. 31, svjedok F, 8. mart 2005., T. 25-26. Prije nego što je jedinica raspoređena u Grabovicu, komandant te jedinice bio je Malčo Rovčanin, a poslije njega čovjek s nadimkom Žuti, Erdin Arnautović, 104. februar 2005., T. 31. Ta četa je bila angažovana u teškim okršajima ili kada je bilo potrebno izvršiti proboj, Erdin Arnautović, 104. februar 2005., T. 81-82.
- ³¹⁶ Nedžad Mehanović, 15. februar 2005., T. 98.
- ³¹⁷ Svjedok D, 21. februar 2005., T. 5. Jurišna četa je bila opremljena raketnim projektilima, ručnim bacačima i automatskim oružjem, *ibid.*
- ³¹⁸ Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 23.
- ³¹⁹ Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 16. Ramiz Delalić je napomenuo da u DP 402 nisu navedena sva područja obuhvaćena zonom odgovornosti te brigade, te da je 9. brigada pokrivala 20-25 posto cjelokupne linije fronta u Sarajevu, Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 24. *Vidi i* Jusuf Jašarević, 4. mart 2005., T. 64-65; Vahid Karavelić, 18. april 2005., T. 150.
- ³²⁰ Svjedok F, 8. mart 2005., T. 24. *Vidi i* Kemo Kapur, 16. mart 2005., T. 26.
- ³²¹ Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 16-17.
- ³²² Enes Šakrak, 107. februar 2005., T. 90; Kemo Kapur, 16. mart 2005., T. 48. To je posvjedočio i Ramiz Delalić, zamjenik komandanta te brigade, koji je rekao da su glavninu vojnika činili bosanski Muslimani, ali bilo je i bosanskih Hrvata, Roma i bosanskih Srba, Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 21 i 19. maj 2005., T. 26. *Vidi i* Vahid Karavelić, koji je u svom svjedočenju rekao da je Tomislav Jurić bio bosanski Hrvat, 22. april 2005., T. 19. Međutim, Vahid Karavelić je u svom svjedočenju rekao i to da je u cijelom 1. korpusu bilo 5-7 posto bosanskih Srba i 3-4 posto bosanskih Hrvata, Vahid Karavelić, 22. april 2005., T. 156.
- ³²³ Enes Šakrak, 107. februar 2005., T. 88 (koji je u svom svjedočenju rekao da su "svi [...] imali respekt prema toj jedinici, bili su dobri borci" i složio se sa sugestijom odbrane da se "ona zapravo smatrala elitnom jedinicom": "Ako se može reći – elitnom"). Za bitku na Igmanu, *vidi* Dio IV.B(d) *infra*.

121. Deseta brigada je bila malo manja jedinica od 9. brigade,³²⁴ a komandant joj je bio Mušan Topalović zvani Caco.³²⁵ Baš kao i 9. brigada, 10. brigada je učestvovala u odbrani grada Sarajeva. Zona odgovornosti te brigade obuhvatala je lijevu obalu Miljacke, dijelove centra grada i Stari Grad³²⁶ i nalazila se uz liniju fronta prema položajima bosanskih Srba na Trebeviću.³²⁷ U sastavu 10. brigade bila su tri bataljona i jedna jurišna četa koja je brojila sto ljudi.³²⁸

c. Disciplina i ponašanje 9. brigade i 10. brigade prije septembra 1993.

i. U opštim crtama

122. Kao što će se vidjeti iz nastavka teksta, dokazi o reputaciji 9. brigade i 10. brigade vrlo su različiti. Vahid Karavelić, komandant 1. korpusa, a prema tome i starješina nadređen brigadi, u svom svjedočenju je rekao da "ni za jednog pripadnika od tih jedinica nije stajalo da je on zločinac ni po kom elementu".³²⁹ Načelnik UB-a Glavnog štaba Jusuf Jašarević u svom iskazu je izrazio nešto složenije mišljenje:

ogroman broj pripadnika tih brigada su bili časni i poštteni ljudi. Taj jedan mali broj ljudi činio je očigledno akta nediscipline i tad smo se bavili problemom te nediscipline koja je sve više eskalirala. Imala je elemente ozbiljne, naročito ovo kad smo došli do nekih indikacija da ima i ratnog zločina.³³⁰

Jusuf Jašarević je nadalje rekao da su informacije koje je dobivao "uglavnom govore o kršenju discipline, vojne discipline, pojedinih dijelova ili pojedinaca iz ovih brigada, ponekad i njihovih komandanata".³³¹ Međutim, Jusuf Jašarević je u svom svjedočenju takođe rekao: "[B]ilo je i drugih jedinica van 1. korpusa gdje se govorilo o nedisciplini."³³² Prema svjedočenju oficira u UB-u Glavnog štaba Namika Džankovića, ugled 9. brigade i 10. brigade u cjelini nije bio loš, samo "dijelovi tih jedinica su imali lošu reputaciju".³³³ Prema riječima načelnika štaba 6. korpusa Dževada Tiraka, nisu svi pripadnici tih jedinica izazivali incidente ni zlostavljali obične stanovnike. On je u svom svjedočenju rekao da su probleme zapravo stvarala dvojica komandanata brigada i

³²⁴ Svjedok F, 8. mart 2005., T. 68.

³²⁵ Vahid Karavelić, 19. april 2005., T. 42-43; Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 34; Vehbija Karić, DP 444, T. 15; DP 216, bilješke s razgovora s izvorom "Rotor" u Glavnom štabu, 24. septembar 1993.

³²⁶ Svjedok F, 8. mart 2005., T. 68; Vahid Karavelić, 18. april 2005., T. 150.

³²⁷ Svjedok F, 8. mart 2005., T. 27-28; Vahid Karavelić, 18. april 2005., T. 150-151.

³²⁸ Svjedok F, 9. mart 2005., T. 24.

³²⁹ Vahid Karavelić, 22. april 2005., T. 25.

³³⁰ Jusuf Jašarević, 28. februar 2005., T. 52-53.

³³¹ Jusuf Jašarević, 1. mart 2005., T. 11. Jusuf Jašarević nije znao reći da li se u Sarajevu znalo za takvo ponašanje, Jusuf Jašarević, 1. mart 2005., T. 18-19.

³³² Jusuf Jašarević, 2. mart 2005., T. 43.

³³³ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 13.

ljudi oko njih.³³⁴ Ipak, po njegovom mišljenju, te dvije brigade su u pogledu discipline i učestalosti incidenata imale najgoru reputaciju.³³⁵ Svjedok E, vojnik u 1. korpusu, takođe je posvjedočio da te dvije brigade u Sarajevu nisu bile na dobrom glasu.³³⁶ Svjedočenje Zlatana Okića potvrđuje iskaz Dževada Tiraka da su komandanti i njima bliski vojnici izazivali najviše incidenata. Zlatan Okić je u svom svjedočenju rekao:

i u 9. i u 10. brigadi je bilo 95 posto patriota i možda samo pet posto, da tako kažem, komandujućih ljudi koji su imali loš ugled. Ti komandanti su se okružili grupama, pa, ne znam jesu li bili kriminalci ili polukriminalci, ali koji su održavali njihovu vlast.³³⁷

Prema riječima višeg starješine u Glavnom štabu Vehbije Karića, više pripadnika te dvije brigade imalo je kriminalnu prošlost, ponašalo se nepredvidljivo i bilo nedisciplinovano.³³⁸ Poredeći situaciju u te dvije brigade, Jusuf Jašarević je smatrao da je ta situacija bila "drastičnija" u 10. brigadi, u vezi s kojom su do njega dolazile informacije da njeni pripadnici fizički zlostavljaju ljude.³³⁹

123. Pored toga, komandir čete vojne policije te brigade Kemo Kapur je, govoreći u svom svjedočenju o 9. brigadi, rekao da je ona u cjelini bila na dobrom glasu, te da "apsolutno nije tačno" tu jedinicu nazivati kriminalnom.³⁴⁰ Ustrajao je u tvrdnji da ta brigada nije bila na nimalo gorem glasu od drugih brigada u Sarajevu u to vrijeme,³⁴¹ te da do septembra 1993. nije znao ni za jedno teže krivično djelo pripadnika te brigade.³⁴² Kemo Kapur je, međutim, priznao da je vjerovatno bilo pripadnika brigade koji su se kažnjivo ponašali, ali da ih je bilo vrlo malo.³⁴³ Glavninu brigade su, međutim, cijenili mnogi građani Sarajeva.³⁴⁴

ii. Odvođenje civila na kopanje rovova

³³⁴ Dževad Tirak, 30. mart 2005., T. 33, 77.

³³⁵ Dževad Tirak, 30. mart 2005., T. 33-34, 37.

³³⁶ Svjedok E, 7. mart 2005., T. 19-20.

³³⁷ Zlatan Okić, 1. april 2005., T. 31.

³³⁸ Vehbija Karić, DP 444, T. 22.

³³⁹ Jusuf Jašarević, 1. mart 2005., T. 12. Prema svjedočenju Zlatana Okića, u kažnjive aktivnosti je uglavnom bila umiješana 9. brigada, Zlatan Okić, 1. april 2005., T. 32-33. Međutim, Pretresno vijeće napominje da je taj svjedok nekoliko puta pomiješao te dvije brigade (*npr.* 1. aprila 2005., T. 33), zbog čega smatra da se u tom pogledu ne može osloniti na njegovo svjedočenje.

³⁴⁰ Kemo Kapur, 16. mart 2005., T. 26-27.

³⁴¹ Kemo Kapur, 16. mart 2005., T. 30.

³⁴² Kemo Kapur, 16. mart 2005., T. 30.

³⁴³ Kemo Kapur, 16. mart 2005., T. 27. Osim toga, Kemo Kapur je u svom svjedočenju rekao da je bilo pojedinaca koji su zlopotrebjavali svoje oružje i koji su na pijacu dolazili u pljačku robe. Međutim, on je u svom svjedočenju rekao i to da je znao samo za pojedince umiješane u "sitnija krivična djela", ali ne i za "ubistva, silovanja [...] ili nekakve teže krađe", Kemo Kapur, 16. mart 2005., T. 52-53.

³⁴⁴ Mustafa Kadić, 10. mart 2005., T. 20-21.

124. Predočeni su dokazi o tome da su pripadnici 9. i 10. brigade odvodili na kopanje rovova ljude svih nacionalnosti koji nisu bili angažovani u odbrani Sarajeva.³⁴⁵ Prema riječima Namika Džankovića, to je bio glavni razlog zbog kojeg su 9. i 10. brigada bile na lošem glasu.³⁴⁶ Po svemu sudeći, barem ponekad, te dvije brigade nisu postupale u skladu sa službenim sistemom koji je omogućavao da se civili povremeno angažuju radi pomoći vojsci u raznim neborbenim aktivnostima.³⁴⁷

125. Prema riječima Keme Kapura, vojnici iz jurišne čete 9. brigade često su znali opkoliti pijacu Markale u Starom Gradu u Sarajevu, predstaviti se kao pripadnici čete vojne policije i provjeravati lične karte civila. Pustili bi one koji su imali vojne iskaznice, a ostale bi odvezli kamionom na liniju fronta da kopaju rovove. Građani bi obično jedan dan kopali rovove, a onda bi ih pustili.³⁴⁸ Zlatan Okić je u svom svjedočenju rekao da je i njega "Cacina brigada" ili 9. brigada odvela da 24 sata kopa rovove.³⁴⁹ Jednom su pripadnici 9. brigade od jednog civila zaplijenili vozilo i vratili mu ga

³⁴⁵ Kemo Kapur, 16. mart 2005., T. 42-43. Erdin Arnautović je čuo za slučajeve kada su jedinice u sastavu 1. korpusa, među njima i 10. brigade, prisilno odvodile civile na front da kopaju rovove, Erdin Arnautović, 15. februar 2005., T. 78. Dževad Tirak je u svom svjedočenju rekao da su pripadnici 9. brigade odveli njegovog starog profesora geografije, koji je tada imao oko 60 godina, na kopanje rovova, Dževad Tirak, 30. mart 2005., T. 26; međutim, Dževad Tirak je takođe rekao da su vojnici koji su odveli njegovog profesora da kopa rovove bili "Cacini ljudi", Dževad Tirak, 30. mart 2005., T. 26. Budući da je Tirak nekoliko puta pomiješao te dvije brigade i njihove komandante, Pretresno vijeće zaključuje da se ne može osloniti na njegov iskaz u vezi s tim incidentom.

³⁴⁶ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 13.

³⁴⁷ Vahid Karavelić je u svom svjedočenju rekao da je takav sistem postojao i govorio o tome od čega se on sastojao, Vahid Karavelić, 19. april 2005., T. 6-7. DP 211 je izvještaj SVB-a o angažovanju 40 civila na kopanju saobraćajnice. Vahid Karavelić je u svom svjedočenju rekao da se, budući da u tom dokumentu piše da je dežurni oficir evidentirao civile, tom prilikom vjerovatno poštovala odgovarajuća procedura, Vahid Karavelić, 19. april 2005., T. 12-13. U to vrijeme, međutim, Vahid Karavelić nikad nije imao prilike čuti da 9. brigada na protivzakonit način angažuje civile da kopaju rovove, Vahid Karavelić, 19. april 2005., T. 8.

³⁴⁸ Kemo Kapur, DP 276, par. 16-18, str. 4-5. Kemo Kapur je, osim toga, u svom svjedočenju rekao da smatra odvođenje civila na kopanje rovova na liniji fronta "sitnim krivičnim djelom", Kemo Kapur, 16. mart 2005., T. 56. Prema njegovom svjedočenju, u Krivičnom zakonu Bosne i Hercegovine pod "zločinima" se misli na "teška krivična djela: ubistva, silovanja, pljačke, razbojništva i tako dalje. Htio sam, htio sam samo da napravimo distinkciju između tih zločina i sitnijih krivičnih djela, znači, ako su u pitanju sitnija krivična djela, i ona su krivična djela, ali, to kao pravnik sad govorim, predviđene su u zakonu manje sankcije za ta djela. Znači, nije zločin ako, ovaj, u toku rata vojnik sa puškom otme nekome kesu krompira sa tezgje, to nije zločin, to je sitnije krivično djelo", Kemo Kapur, 16. mart 2005., T. 56.

³⁴⁹ Zlatan Okić, 1. april 2005., T. 34. Pretresno vijeće napominje da Zlatan Okić nije bio siguran u to koja ga je brigada odvela na kopanje rovova (Zlatan Okić, 1. april 2005., T. 35), zbog čega Pretresno vijeće ne može zaključiti koja je to brigada bila. Zlatan Okić je na sljedeći način opisao svoje iskustvo kopanja rovova: jednog dana na ulici u centru Sarajeva okružila su ga petorica ili šestorica vojnika u uniformi, nakon čega su on i još 10-15 drugih civila odvedeni na kopanje rovova. Zlatan Okić je vojnicima pokazao svoju službenu iskaznicu MUP-a, ali bezuspješno. Prvo su ih odveli u neko dvorište u Sarajevu, gdje je jedan vojnik rekao da vojnici ne mogu kopati rovove i da civili moraju dati svoj doprinos odbrani Sarajeva. Nakon toga su ih razvezli na razne lokacije kombijem za kojim je išao auto s naoružanim pripadnicima te brigade. Dok su kopali, Zlatan Okić je čuo da su vojnici bosanski Srbi bili na brdu, nekoliko stotina metara iznad njega, premda se nije pucalo dok je on bio tamo. Dok su kopali rovove, njega i druge nisu čuvali stražari, ali pripadnici brigade su bili nešto niže od njih na brdu. Civili su dobili večeru i prespavali su u nekoj napuštenoj kući pokraj položaja ABiH. Zlatan Okić je tamo bio 24 sata, pušten je na slobodu sutradan u podne. Po povratku u Sarajevo, Zlatan Okić je otišao ravno u MUP i svojim nadređenim i kolegama ispričao šta se dogodilo, Zlatan Okić, 1. april 2005., T. 34-39.

tek kad je taj civil otišao kopati rovove.³⁵⁰ Postoje i dokazi da je još jedan civil, Esad Česko, početkom jula 1993. odveden da kopa rovove nakon što je odbio dati traženi iznos novca pripadnicima 9. brigade.³⁵¹

126. Prema svjedočenju Jusufa Jašarevića, pripadnici 10. brigade su često znali sakupljati ljude po ulici i prisilno ih voditi da kopaju rovove, i to u odjeći i obući u kojoj su se zatekli. Nakon nekoliko dana kopanja bi ih pustili i vratili u grad.³⁵² Komandant 1. korpusa Vahid Karavelić je u svom svjedočenju rekao da je jednom, kada je 10. brigada odvodila civile na kopanje rovova, tako odveden i sin Rasima Delića. Da bi bio oslobođen, morali su se umiješati ne samo Vahid Karavelić, nego i predsjednik Alija Izetbegović.³⁵³ Svjedok F je rekao da se taj incident dogodio u julu 1993., "taj period kada je bio, kritično neko vrijeme [...] da su počeli, dakle, hapsiti i ljude iz sastava vojske".³⁵⁴

127. Prema riječima Erdina Arnautovića, pripadnika 9. brigade, civili koji su kopali rovove u zoni odgovornosti 9. brigade bili su uglavnom dobrovoljci.³⁵⁵ To je, međutim, osporio Namik Džanković, oficir u UB-u Glavnog štaba.³⁵⁶ U izvještaju SDB-a od 6. jula 1993.³⁵⁷ i službenoj

³⁵⁰ Kemo Kapur je u svom svjedočenju rekao da je, kao komandant vojne policije, obaviješten da je Mustafa Hota zaplijenio vozilo civila Nedžada Burovića. Prema njegovom svjedočenju, on je o tome obavijestio Ramiza Delića, koji je pristao da vozilo vrati pod uslovom da Nedžad Burović ode kopati rovove; Nedžad Burović je doista otišao kopati rovove i dobio je svoje vozilo natrag, Kemo Kapur, 16. mart 2005., T. 36 i DP 276, par. 15, str. 4.

³⁵¹ Esad Česko, DP 455, 29. april 2005., str. 1 i 28. juni 2005., str. 1. *Vidi i* DP 415, izvještaj MUP-a o nezakonitim aktivnostima zamjenika komandanta 9. motorizovane brigade, 16. oktobar 1993., str. 3.

³⁵² Jusuf Jašarević, 1. mart 2005., T. 13-14, 26. Jusuf Jašarević je u svom svjedočenju rekao da je sin Avde Smajlovića, poznatog sarajevskog muzičara, rekao da su ga pripadnici 10. brigade odveli da kopa rovove, Jusuf Jašarević, 1. mart 2005., T. 13-14.

³⁵³ Vahid Karavelić, 19. april 2005., T. 48-49.

³⁵⁴ Svjedok F, 8. mart 2005., T. 39, 42, koji je u svom svjedočenju rekao da je sin Rasima Delića bio "ponižavan, maltretiran" od strane pripadnika 10. brigade koji su ga odveli da kopa rovove. Ramiz Delalić je u svom svjedočenju rekao da, koliko je njemu poznato, sin Rasima Delića nije odveden da kopa rovove. Sjeća se, međutim, da je sin Rasima Delića "uhvaćen u 10. brdskoj brigadi i tamo je premlaćen. Mada su svi ljudi znali za to nije niko, nije niko intervenisao za njega, čak su i neki dobili naredbe da, da završi tako", Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 40. Osim toga, Ramiz Delalić je u svom svjedočenju rekao da je bio u Komandi 10. brigade kada je sin Rasima Delića pritvoren i pretučen, kao i da je kasnije pitao Mušana Topalovića, koji je s nekim razgovarao, s kim je razgovarao. Prema svjedočenju Ramiza Delalića, Mušan Topolović je razgovarao s "načelnikom Glavnog štaba Seferom Halilovićem", Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 40. Pretresno vijeće napominje da je za iskaz Ramiza Delalića potrebna potvrda. Budući da nisu predočeni dokazi koji bi njegov iskaz u tom smislu potkrijepili, Pretresno vijeće incident koji je Ramiz Delalić opisao ne smatra dokazanim van razumne sumnje.

³⁵⁵ Erdin Arnautović, 104. februar 2005., T. 80-81.

³⁵⁶ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 14.

³⁵⁷ DP 430, Neka operativna saznanja u vezi sa incidentom između dijela boraca 10. brdske brigade i pripadnika MUP-a R BiH na području Starog Grada, MUP, 6. juli 1993., str. 3, u kojima se uglavnom govori o 10. brigadi, ali, u vezi s tim, sadrži i informacije o 9. brigadi. Prema svjedočenju ministra unutrašnjih poslova Bakira Alispahića, ovaj dokument je, kao dokument SDB-a, najvjerojatnije sastavljen na osnovu nekoliko uglavnom vrlo pouzdanih izvora, Bakir Alispahić, 23. maj 2005., T. 45.

bilješki UB-a Glavnog štaba od 1. jula 1993.³⁵⁸ pominju se prisilna odvođenja civila na kopanje rovova.

128. Prema riječima Jusufa Jašarevića, nešto je "blaži [bio] odnos od strane pripadnika 9. brigade na ovom aktu nego što je to bio slučaj s 10. brigadom".³⁵⁹ Kemo Kapur je u svom svjedočenju rekao da su pripadnici 10. brigade odvodili civile na kopanje rovova češće nego što su to činili pripadnici jurišne čete 9. brigade.³⁶⁰ Prema riječima Erdina Arnautovića, civili koji su kopali rovove u zoni odgovornosti 9. brigade radili su u najboljim uslovima jer su ispred njih bili postrojeni vojnici koji su ih štitili.³⁶¹ Prema iskazu Keme Kapura, kada je 9. brigada odvodila ljude na kopanje rovova, ti ljudi su imali punu zaštitu, dobivali su obroke i cigarete: niko nikad nije ozlijeđen za vrijeme kopanja rovova.³⁶² Dževad Tirak je u svom svjedočenju rekao da je dio linije fronta na koje su civili dovođeni da kopaju rovove bio relativno bezbjedan; uprkos tome, napomenuo je da je kopanje rovova bilo opasno zbog neočekivane, slučajne neprijateljske vatre.³⁶³

129. Prema iskazu Ramiza Delalića, zamjenika komandanta 9. brigade, dok su neke druge brigade praktikovale prisiljavati civile na kopanje rovova, 9. brigada je to činila rijetko i to samo u određenim okolnostima.³⁶⁴ On je u svom svjedočenju rekao da se usmeno naređivalo da se oni koji nisu u dobrim odnosima s ljudima u Glavnom štabu ili u korpusu odvedu da kopaju rovove.³⁶⁵ Ramiz Delalić je nadalje posvjedočio da su Vahid Karavelić i Sefer Halilović,³⁶⁶ kao i šef kabineta Sefera Halilovića Sadika Omerbegović,³⁶⁷ više puta naredili da se neke osobe odvedu na kopanje rovova, uključujući ranije pomenutog Esada Česka.³⁶⁸ Ramiz Delalić je ustrajao u tim tvrdnjama i nakon što mu je predočena sljedeća izjava Sadike Omerbegović: "s g. Ramizom Delalićem nikad nisam kontaktirala po tom pitanju, niti sam mogla davati bilo kakve liste za odvođenje ljudi na kopanje rovova /prijevod s engleskog/."³⁶⁹ Pretresno vijeće je zaključilo da je iskaz Ramiza Delalića

³⁵⁸ DP 210, službena zabilješka UB-a Glavnog štaba, 1. juli 1993., u kojoj se kaže da su pripadnici 9. brigade 30. juna 1993. odveli vlasnika restorana "Amerikanac", građane s područja Breke i Mejtaša, te veliku grupu taksista na kopanje rovova.

³⁵⁹ Jusuf Jašarević, 1. mart 2005., T. 18, 26.

³⁶⁰ Kemo Kapur, DP 276, par. 21, str. 5-6.

³⁶¹ Erdin Arnautović, 104. februar 2005., T. 80-81.

³⁶² Kemo Kapur, 16. mart 2005., T. 57; Kemo Kapur, DP 276, par. 19-20, str. 5.

³⁶³ Dževad Tirak, 30. mart 2005., T. 26.

³⁶⁴ Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 36.

³⁶⁵ Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 37.

³⁶⁶ Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 39-40 i 19. maj 2005., T. 20.

³⁶⁷ Ramiz Delalić, 19. maj 2005., T. 22, koji je u svom svjedočenju rekao "[d]osta ljudi zna da je i gospođa [Sadika Omerbegović], tako reći, imala [...] običaj nekad da naredi vojnoj policiji i drugim organima da se pojedini ljudi vode na kopanje."

³⁶⁸ Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 39, koji je u svom svjedočenju rekao sljedeće: "Ja sam lično dobio naređenje od Sefera Halilovića da njega [Esada Česka] odvedem na kopanje. Zadržao se na kopanju [...] otprilike [...] sedam dana."

³⁶⁹ Ramiz Delalić, 19. maj 2005., T. 21.

potrebno potkrijepiti drugim dokazima.³⁷⁰ Kako dokaza koji bi potkrijepili ovaj iskaz nema, Pretresno vijeće se ne može osloniti na svjedočenje Ramiza Delalića o tome.

iii. Krađe i opšte otuđivanje imovine

130. Prema riječima Vehbije Karića, višeg oficira u Glavnom štabu, kažnjivo ponašanje 9. i 10. brigade vidjelo se iz toga što je otuđivana imovina u sarajevskim trgovinama i supermarketima.³⁷¹ Prema svjedoku F, "za 9. brigadu dolazile su informacije da su na neki način terorizirali građane pojedine, kroz otimanje novca, zapravo iznuđivanje novca, oduzimanje motornih vozila, imovine i tako dalje".³⁷² Svjedok F je izričito rekao da su kažnjiva djela činili pripadnici jurišne čete 9. brigade.³⁷³ Vahid Karavelić je u svom svjedočenju rekao da je u vrijeme kada je obaviješten o slučajevima "reketa", u koje su bili umiješani neki od vojnika Ramiza Delalića,³⁷⁴ saznao i to da su pripadnici 9. brigade s vremena na vrijeme oduzimali vozila.³⁷⁵ Kemo Kapur je u svom svjedočenju rekao da je jedan mali dio pripadnika 9. brigade uzeo sebi za pravo da od civila koje je smatrao ratnim profiterima skuplja novac za oružje i pomoć ranjenim vojnicima.³⁷⁶ Civilni koji daju novac "zato će dobiti [...] potvrdu, odnosno diplomu kao zahvalu od brigade da su oni donatori za Armiju BiH"³⁷⁷ U ljeto 1993., Kemo Kapur je obaviješten da se pripadnici jurišne čete 9. brigade predstavljaju kao vojni policajci 9. brigade i iznuđuju novac od građana Sarajeva.³⁷⁸ Zbog novca koji je dio tih pojedinaca prikupio i oružja koje su njime mogli kupiti, 9. brigada je postala jedna od najbolje naoružanih jedinica u Sarajevu.³⁷⁹ Ramiz Delalić je posvjedočio da je 9. brigada skupljala novac putem dobrovoljnih donacija poslovnih ljudi Sarajeva, poput vlasnika kafića i restorana.³⁸⁰ Međutim, Kemo Kapur je izjavio da je jurišna četa pritvarala poslovne ljude u zoni 9. brigade koji

³⁷⁰ *Vidi* Dio II, par. 17 *supra*.

Vehbija Karić, DP 444, T. 20. U svom svjedočenju, Vahid Karavelić je rekao sljedeće: "Navodno [...] da je [Ramiz Delalić] prisiljavao ljude na raznorazne stvari kako bi davali dobrovoljni prilog za brigadu", Vahid Karavelić, 18. april 2005., T. 152. U vezi s 10. brigadom, Vehbija Karić je u svom svjedočenju rekao da je Mušan Topalović teško pretukao vlastitog ujaka, Ibru Zulića, da bi dobio približno 10.000 njemačkih maraka od njega, Vehbija Karić, DP 444, T. 22.

³⁷² Svjedok F, 8. mart 2005., T. 25.

³⁷³ Svjedok F, 8. mart 2005., T. 25-26.

³⁷⁴ Vahid Karavelić, 21. april 2005., T. 46. U proljeće 1993., Vahidu Karaveliću je naloženo da, kao komandant korpusa, provede istragu o sljedećem (Vahid Karavelić, 19. april 2005., T. 16, 47-48; *vidi i* DP 415):

da li Ramiz Delalić i njegovi ljudi u toku noći negdje, u određenim dijelovima grada, prisiljavaju ljude da daju dobrovoljnu donaciju. Taj način i pojam tog rada [...] se [...] zove reketiranje. [...] Međutim, u to vrijeme nikada ni jedan takav slučaj nije mogao biti argumentirano dokazan, niti je u to vrijeme dokazan.

³⁷⁵ Vahid Karavelić, 21. april 2005., T. 48.

³⁷⁶ Kemo Kapur, 16. mart 2005., T. 37-38, 60.

³⁷⁷ Kemo Kapur, 16. mart 2005., T. 38-39.

³⁷⁸ Kemo Kapur, 16. mart 2005., T. 39; Kemo Kapur, DP 276, par. 13, str. 3.

³⁷⁹ Kemo Kapur, 16. mart 2005., T. 39.

³⁸⁰ Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 19-20.

su odbili dati donacije za brigadu i od njih prijetnjama iznuđivala novac.³⁸¹ U dokumentu SVB-a 1. korpusa od 7. oktobra 1993. pominje se nekoliko incidenata u koje su bili umiješani pripadnici 9. brigade, a u kojima je zaplijenjena roba privatnih vlasnika ili je vlasnicima ugostiteljskih objekata i trgovina uziman novac za "zaštitu".³⁸² Jedan dokument Stanice javne bezbjednosti (dalje u tekstu: SJB³⁸³) u Sarajevu sadrži nekoliko optužbi na račun Ramiza Delalića: tvrdi se, između ostalog, da je Ramiz Delalić, zajedno s grupom pripadnika 9. brigade, "vršio nezakonito otuđivanje imovine građana prilikom pretresa njihovih stanova, uzurpirao stanove i poslovne prostore, te otuđivao inventar i imovinu mnogih društvenih i privatnih objekata lociranih na području SO Stari Grad".³⁸⁴ U tom dokumentu se takođe tvrdi da je Ramiz Delalić prisiljavao poslovne ljude u Sarajevu da daju novac "za kupovinu oružja i municije, koji se nabavljaju iz Konjica i Jablanice", te da je jedna osoba koja nije htjela dati novac 2. septembra 1993. odvedena na kopanje rovova.³⁸⁵

131. Prema iskazu Keme Kapura, kada je ova metoda pribavljanja novca otkrivena, ocijenjena je neprihvatljivom, te je formirana neslužbena tročlana komisija za dobrovoljne donacije, čiji član je bio i on sam.³⁸⁶ U svom svjedočenju, Kemo Kapur je rekao da se dobrovoljne donacije nisu davale članovima te komisije, već direktno pomoćniku komandanta 9. brigade za pozadinu.³⁸⁷

132. Vahid Karavelić je obaviješten da su Ramiz Delalić i Mušan Topalović umiješani u krijumčarenje: međutim, to nije bilo moguće detaljnije istražiti, niti pokrenuti postupak protiv njih prije operacije "Trebević".³⁸⁸

133. Jusuf Jašarević, koji je od sredine jula 1993. bio načelnik UB-a Glavnog štaba, osobno je učestvovao u rješavanju jednog incidenta u kojem su pripadnici 9. brigade ukrali vozilo UNPROFOR-a. Vozilo je vraćeno nakon što je Jusuf Jašarević razgovarao s načelnikom SVB-a 9. brigade Tomislavom Jurićem i zamjenikom komandanta Ramizom Delalićem.³⁸⁹

³⁸¹ Kemo Kapur DP 276, par. 15, str. 4; *vidi i* DP 210, str. 1, u kojem se kaže da su vlasnika restorana "Amerikanac" koji je odbio platiti "zadnji 'reket'" pripadnici 9. brigade, po naređenju Ramiza Delalića, 30. juna 1993. odveli da kopa rovove.

³⁸² DP 217, dokument SVB-a 1. korpusa, 7. oktobar 1993., str. 3.

³⁸³ Na b/h/s: "Stanica javne bezbjednosti", Emin Zebić, 17. mart 2005., T. 2.

³⁸⁴ DP 415, str. 1. Bakir Alispahić je posvjedočio da je taj dokument u velikoj mjeri tačan, Bakir Alispahić, 24. maj 2005., T. 72.

³⁸⁵ DP 415, str. 3.

³⁸⁶ Kemo Kapur, 16. mart 2005., T. 39-40.

³⁸⁷ Kemo Kapur, 16. mart 2005., T. 40, koji je u svom svjedočenju rekao i to da su oni koji su dali donacije dobijali potvrde da su to učinili.

³⁸⁸ Vahid Karavelić, 19. april 2005., T. 27-28, 32-34. Dževad Tirak je tada čuo za umiješanost Ramiza Delalića u krijumčarenje cigareta, Dževad Tirak, 30. mart 2005., T. 30. Zlatan Okić je takođe posvjedočio da su 9. i 10. brigada bile umiješane u krijumčarenje, Zlatan Okić, 1. april 2005., T. 32-33. U vezi s operacijom "Trebević", *vidi* Dio IV.F.4 *infra*.

³⁸⁹ Jusuf Jašarević, 1. mart 2005., T. 12-13; *vidi i* Kemo Kapur, DP 276, par. 14, str. 3.

iv. Opšta nedisciplina

134. U izvještaju od 2. juna koji je sarajevski Centar službi bezbjednosti (dalje u tekstu: CSB³⁹⁰) poslao, između ostalog, načelniku Glavnog štaba, načelniku UB-a Glavnog štaba i komandantu 1. korpusa kaže se da je Ramiz Delalić vrijeđao pripadnike civilne policije koji su ga priveli u SJB zbog upravljanja motornim vozilom "bez ličnih i dokumenata za vozilo". U tom izvještaju se kaže i da je Ramiz Delalić prijetio da će dići SJB u vazduh.³⁹¹

135. U izvještaju od 28. juna koji je sarajevski CSB poslao načelniku UB-a Glavnog štaba kaže se da je 26. juna osam pripadnika 9. brigade prijetilo jednom civilnom policajcu zato što je civilna policija primijenila silu i pritvorila jednog pripadnika 9. brigade radi ispitivanja u vezi s krađom bicikla.³⁹²

136. U noći sa 2. na 3. juli 1993., pripadnici 9. brigade i 10. brigade izvršili su blokadu nekoliko zgrada u Sarajevu.³⁹³ Ta blokada je bila odgovor na hapšenje zamjenika komandanta 10. brigade Senada Pecara³⁹⁴ zbog optužbi da su on i njegovi saradnici počinili kažnjive radnje.³⁹⁵ Prema svjedočenju Ramiza Delalića, Senad Pecar je uhapšen po naređenju načelnika UB-a Glavnog štaba Fikreta Muslimovića.³⁹⁶ Ramiz Delalić je zbog toga, zajedno s pripadnicima jurišne čete 9. brigade,³⁹⁷ blokirao "operativni centar" ili "Centar za komandovanje, rukovođenje i komandovanje" ABiH u centru Sarajeva.³⁹⁸ Deseta brigada je blokirala zgradu u kojoj se nalazila kancelarija komandanta Glavnog štaba Rasima Delića,³⁹⁹ zgradu SJB-a u Starom Gradu u Sarajevu⁴⁰⁰ i dio Glavnog štaba koji je bio smješten u zgradi Prirodno-matematičkog fakulteta.⁴⁰¹ Premda je blokada trajala manje od jednog dana⁴⁰² 9. i 10. brigada držale su vojnike zatočene u njihovim sjedištima i

---

³⁹⁰ Na b/h/s: "Centar službi bezbjednosti", *vidi* Emin Zebić, 17. mart 2005., T. 4; Zlatan Okić, 1. april 2005., T. 44.
³⁹¹ DP 204, 2. juni 1993.
³⁹² DP 429, 28. juni 1993. Bakir Alispahić je bio upoznat s informacijama sadržanim u ovom dokumentu, Bakir Alispahić, 23. maj 2005., T. 39.
³⁹³ Jusuf Jašarević, 28. februar 2005., T. 53; svjedok F, 8. mart 2005., T. 29-30; Bakir Alispahić, 23. maj 2005., T. 31-32, koji je posvjedočio da je u tome učestvovala i brigada "Delta".
³⁹⁴ Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 48-49.
³⁹⁵ Bakir Alispahić, 23. maj 2005., T. 31. Kemo Kapur je u svom svjedočenju rekao da je povod tom incidentu bila glasina koju su proširili Mustafa Hota i Kenan Fočo da će MUP napasti 9. brigadu, Kemo Kapur, 16. mart 2005., T. 47.
³⁹⁶ Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 48.
³⁹⁷ Kemo Kapur, DP 276, par. 24, str. 6.
³⁹⁸ Jusuf Jašarević 28. februar 2005., T. 53, 64, koji je to mjesto nazvao "operativni centar Generalštaba"; svjedok F, 8. mart 2005., T. 29, koju to mjesto naziva "operativni centar ili [...] Centar za komandovanje, rukovođenje i komandovanje Armijom BiH". *Vidi* i Kemo Kapur, 16. marta 2005., T. 46; Kemo Kapur, DP 276, par. 24, str. 6, koji je izjavio da je blokirana bila "Vrhovna komanda ABiH".
³⁹⁹ Svjedok F, 8. mart 2005., T. 29-30.
⁴⁰⁰ Svjedok F, 8. mart 2005., T. 30; Vahid Karavelić, 19. april 2005., T. 39.
⁴⁰¹ Svjedok F, 8. mart 2005., T. 30; Bakir Alispahić, 23. maj 2005., T. 31, koji u svom iskazu kaže da je osim "gradskih komunikacija [i] Operativni štab Glavne komande blokirani, Dom Armije, mislim, bio u blokadi".
⁴⁰² Svjedok F, 8. mart 2005., T. 31.

po nekoliko dana, tokom kojih su vojnicima svučene uniforme, a oni ponižavani.⁴⁰³ U tom incidentu niko nije smrtno stradao niti je ranjen.⁴⁰⁴ Svjedok F se sjeća da je "neko iz komande intervenisao kod gospodina Halilovića i zamolili ga da on reaguje prema Ramizu Delaliću, i tako da je nakon toga skinuta blokada".⁴⁰⁵ Bakir Alispahić je, međutim, u svom svjedočenju rekao da je u Domu Armije u Sarajevu održan sastanak na koji je otišao s Rasimom Delićem, te da su se ondje sastali s Ramizom Delalićem, Mušanom Topalovićem i komandantom brigade "Delta". Bakir Alispahić se ne sjeća da je Sefer Halilović "imao on ikakvu vezu [niti je bio] na tom sastanku".⁴⁰⁶ Prema riječima Keme Kapura i svjedoka F, Ramiz Delalić i Mušan Topalović su postigli dogovor s predsjednikom Alijom Izetbegovićem, koji je pristao na njihove zahtjeve da se Fikret Muslimović smijeni.⁴⁰⁷

137. U dokumentu UB-a Glavnog štaba kaže se da se u noći 4. jula 1993.:

oko 22h [...] Ramiz Delalić [...] pojavio u bazi brigadne policije 9. [mt]br u pratnji svoje jurišne čete - interventnog voda i rekao pred bližim saradnicima: Bio sam kod SEFERA, rekao mi je da će nas večeras napasti "LASTE". Nakon toga je Ramiz Delalić [...] rekao borcima da se rasporede oko Obdaništa u ulici Svetozara Markovića i da budu spremni da uzvrate na napad "LASTI".⁴⁰⁸

138. Prema iskazu Vehbije Karića, višeg oficira u Glavnom štabu ABiH, "[n]iz ljudi koji su bili u sastavu 9. i 10. brigade bili su ovisni od droge prije rata, tako da su nastavili sa konzumiranjem jer je droga ulazila u Sarajevo [...] i samo njihovo ponašanje bilo je nepredvidivo, i za vojničku upotrebu i za disciplinu".⁴⁰⁹ Ovo je svojim iskazom potvrdio i svjedok E, pripadnik 2. samostalnog bataljona.⁴¹⁰ Međutim, pripadnik 9. brigade Erdin Arnautović je u svom iskazu rekao da Ramiz Delalić nije dozvoljavao alkohol, niti da vojnici idu u borbu pijani.⁴¹¹ Prema iskazu svjedoka D, takođe pripadnika 9. brigade, Ramiz Delalić nije tolerisao konzumaciju alkohola ili droga u svojim jedinicama, i znao je kažnjavati svoje ljude za konzumiranje droga ili angažovati vojnu policiju.⁴¹² Prema iskazu Ramiza Delalića, neki vojnici 9. brigade su "dolazili nekako do raznih [...] opojnih

⁴⁰³ Svjedok F, 8. mart 2005., T. 31.

⁴⁰⁴ Jusuf Jašarević 28. februar 2005., T. 64; Bakir Alispahić, 23. maj 2005., T. 33, gdje izričito pominje blokadu SJB-a u centru Sarajeva.

⁴⁰⁵ Svjedok F, 8. mart 2005., T. 31.

⁴⁰⁶ Bakir Alispahić, 23. maj 2005., T. 32-33. Ramiz Delalić je u svom svjedočenju rekao da su on i Mušan Topalović stupili u kontakt sa Seferom Halilovićem, koji je rekao da ne zna što se događa, kao i da je hapšenje izvršeno po naređenju Fikreta Muslimovića "kojeg je Sefer Halilović iznad svega haman mrzio". Prema riječima Ramiza Delalića, Sefer Halilović je takođe rekao "da bi možda moglo slijediti i naše hapšenje". U kasnijim kontaktima sa Seferom Halilovićem tokom te "pobune", Ramiz Delalić i Mušan Topalović su rekli "da tražimo smjenu [...] Muslimovića [...] što smo mi i zahtijevali kasnije to. I on je i kasnije i stvarno smijenjen", Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 49.

⁴⁰⁷ Kemo Kapur, 16. mart 2005., T. 46-48; svjedok F, 8. mart 2005., T. 69.

⁴⁰⁸ DP 206, službena zabilješka od 10. jula 1993. Jusuf Jašarević, koji je tu zabilješku dobio, posvjedočio je da je zadužio jednog operativca da "provjeri u skladu s ovom sugestijom izdatom [u bilješci] i da se postupi kako je ovdje dato da se uzme izjava od izvora podataka"; međutim, ne sjeća se koji je bio ishod svega toga, Jašarević, 28. februar 2005., T. 65.

⁴⁰⁹ Vehbija Karić, DP 444, T. 15, 22.

⁴¹⁰ Svjedok E, 7. mart 2005., T. 19.

⁴¹¹ Erdin Arnautović, 104. februar 2005., T. 77.

⁴¹² Svjedok D, 21. februar 2005., T. 53-54.

sredstava, hoću da kažem pretežno alkohola [...] postoji o tome evidencija".⁴¹³ On je u svom svjedočenju, osim toga, rekao da je "zabranjivao i alkohol i opojne droge".⁴¹⁴

139. Prema riječima Keme Kapura, dio glasina koje su se tada širile Sarajevom u vezi sa 9. i 10. brigadom mogu se pripisati zavisti i napetosti između ABiH i MUP-a. Kemo Kapur je u svom svjedočenju rekao da su i Ramiz Delalić i Mušan Topalović kritikovali jedinice MUP-a koje nisu učestvovala u odbrani grada.⁴¹⁵ Jusuf Jašarević je u svom svjedočenju rekao da je jedan od razloga za nezadovoljstvo tih dviju brigada bilo to što su njihovi pripadnici "mislili da su pripadnici MUP-a u odnosu na njih nešto povlašteni, da su bolje opremljeni, a da se ne bore".⁴¹⁶ Kada mu je pokazan pregled saznanja o protivzakonitim aktivnostima koje su navodno počinili on i pripadnici 9. brigade, koji je sačinio SDB, Ramiz Delalić ga je prokomentarisao rekavši da je taj izvještaj "imao za cilj da izazove negativne posljedice po Sefera Halilovića [koji se pominje u tom izvještaju], a ne [po njega], zato što Sefer Halilović nije bio u dobrim odnosima [ni sa SDB-om ni sa SVB-om]" /prijevod s engleskog/.⁴¹⁷ Vahid Karavelić se sjeća da je Sefer Halilović često govorio da bi se po njegovom mišljenju materijalno-tehničke mogućnosti MUP-a za "ratne dužnosti" trebale koristiti više nego što se koriste.⁴¹⁸ Vahid Karavelić, komandant 1. korpusa, svjedočio je o tome da su jedinice ABiH zavidjele MUP-u. Rekao je da se za civilnu policiju činilo "da imaju sve: od odličnih uniformi, čizama, do dobrog naoružanja i dovoljne količine municije, a da je [...] ukupni njihov doprinos u borbi za odbranu Sarajeva nedovoljan".⁴¹⁹

140. Prema riječima nekoliko svjedoka, 9. i 10. brigada nisu bile potpuno integrisane u vojnu hijerarhiju, što se vidjelo po nedisciplini tih brigada i specifičnom stavu njihovih komandanata, koje je često trebalo "ubjeđivati /prijevod s engleskog/", umjesto da im se "naređuje" /prijevod s engleskog/.⁴²⁰ Jusuf Jašarević je u svom svjedočenju rekao da on ne bi predložio angažovanje 9. ili

⁴¹³ Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 26.

⁴¹⁴ Ramiz Delalić, 19. maj 2005., T. 27.

⁴¹⁵ Kemo Kapur, 16. mart 2005., T. 30-31, koji se složio sa sugestijama odbrane 1) da je "dio glasina u vezi s ugledom 9. brigade koje su kolale Sarajevom bio posljedica zavisti i tenzija između određenih brigada i određenih jedinica, na primjer, MUP-a" i 2) da su glasine "u stvari djelimično bile posljedica toga što su Caco i Čelo bili vrlo glasni i vrlo kritični u vezi s jedinicama MUP-a koje nisu učestvovala u odbrani grada, premda su bile dobro naoružane" /prijevod s engleskog/.

⁴¹⁶ Jusuf Jašarević, 1. mart 2005., T. 11.

⁴¹⁷ Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 29; DP 415, "Presjek bezbjednosno interesantnih saznanja u vezi nezakonitih aktivnosti i zloupotreba ovlaštenja zamjenika komandanata 9. motorizovana brigade u Sarajevu, Delalić Ramiza zvanog 'Čelo', sin Jusufa i majke Đuze djevojačko Merdović, rođen 15. 2. 1963. godine u Priboju, R. Srbija" od 16. oktobra 1993.

⁴¹⁸ Vahid Karavelić, 21. april 2005., T. 120.

⁴¹⁹ Vahid Karavelić, 21. april 2005., T. 118-119. *Vidi i* svjedok G, koji je u svom svjedočenju rekao da je Enver Buza, komandant Samostalnog prozorskog bataljona, "vrlo često prigovarao [...] Ministarstvu unutrašnjih poslova, da se u stvari [policajci] ne bore, da samo negdje dalje od linija koriste, tako da ih je na neki način prozivao da su negdje dalje na sigurnom", svjedok G, 11. april 2005., T. 20-21.

⁴²⁰ Jusuf Jašarević, 1. mart 2005., T. 48-49; Vehbija Karić, DP 444, T. 20, 37; svjedok F, 8. mart 2005., T. 34; Mustafa Kadić, 9. mart 2005., T. 93, i 10. mart 2005., T. 20-21, koji je u svom svjedočenju rekao da je dio

10. brigade za neki važan vojni zadatak. Taj stav je obrazložio sljedećim riječima: "[o]bjašnjenje je što smo već imali više saznanja da ima pojedinaca u tim brigadama koji se nedisciplinovano ponašaju, te da ta nedisciplina ima izraženiji intenzitet. I to je osnovni razlog. [...] meni bi [to] bilo, naime, dovoljno da ne predložim, da ne prihvatam takav rizik sebi na dušu."⁴²¹ S druge strane, Jusuf Jašarević je u svom svjedočenju rekao i to da je, u slučaju da su mu trebali dobri borci, njih mogao naći u te dvije brigade.⁴²² Pored toga, Jusuf Jašarević je u svom svjedočenju rekao da nije mogao predvidjeti da bi te dvije brigade mogle počinuti nešto poput onog što se kasnije dogodilo u Grabovici,⁴²³ te da su ga šokirale vijesti o tim događajima.⁴²⁴ U svom svjedočenju, Vahid Karavelić je rekao da mu, premda je bio upoznat s disciplinskim prekršajima u obje brigade, nikad nije palo na pamet da bi one mogle počinuti zvjerstva nad civilima.⁴²⁵ Vehbija Karić je u svom iskazu naveo da je bilo "nelogično" očekivati da će jedinice premještene iz Sarajeva počinuti zločine u Grabovici, s obzirom na situaciju u Sarajevu, u kojem je vladalo jedinstvo između ABiH i HVO za razliku od Hercegovine u kojoj je dolazilo do okršaja između ABiH i HVO. Po mišljenju Vehbije Karića, Inspeksijski tim nije uopšte očekivao da bi se ikad moglo dogoditi ono što se na kraju dogodilo u Grabovici.⁴²⁶

d. 2. samostalni bataljon

141. Drugi samostalni bataljon bio je u sastavu 1. korpusa⁴²⁷ i njime je do oktobra 1993. komandovao Adnan Solaković.⁴²⁸ Zamjenik komandanta bio je Samir Pezo.⁴²⁹ Godine 1993.,

---

pripadnika tih jedinica, po svemu sudeći, ponekad smatrao da sami mogu odlučivati o tome hoće li izvršiti naređenja koja je izdao neko izvan brigade, Vahid Karavelić, 21. april 2005., T. 100-101, 112-113. Vahid Karavelić je u svom svjedočenju, osim toga, rekao da je 9. brigada uglavnom izvršavala sva naređenja za borbene aktivnosti koja je izdala Komanda 1. korpusa, tako da "tu nekih ozbiljnijih, posebnih problema u tom smislu izvršavanja zadataka iz domena osnovne misije brigade nije bilo", Vahid Karavelić, 18. april 2005., T. 156-157. *Vidi i* Vahid Karavelić, 18. april 2005., T. 158 i 19. april 2005., T. 2; Kemo Kapur, 16. mart 2005., T. 36-37; Jusuf Jašarević, 1. mart 2005., T. 10-11, 13; Vahid Karavelić, 18. april 2005., T. 157-158 i 22. april 2005., T. 16-17. Vehbija Karić, DP 444, str. 20 (gdje kaže da je Mušan Topalović "uglavnom sklon samovolji, van sistema"), str. 22 (gdje kaže da 9. i 10. brigada "nisu [bile] u potpunosti u sistemu vojne organizacije i subordinacije") i str. 37 (gdje kaže da su te brigade "ipak obavljale svoj osnovni zadatak zaštite linije odbrane koji su dobili kao zonu odgovornosti, tu nije bilo primjedbi u njihovom odnosu prema obavezi odbrane grada i izvršavanje osnovne dužnosti").

⁴²¹ Jusuf Jašarević, 4. mart 2005., T. 61-62. Dževad Tirak je u svom svjedočenju rekao da se prilično iznenadio kada je saznao da su jedinice koje dolaze iz Sarajeva 9. i 10. brigada, Dževad Tirak, 30. mart 2005., T. 45. On je u svom svjedočenju, osim toga, rekao da bi on, da je mogao birati, izabrao jedinice koje su bile na boljem glasu, Dževad Tirak, 30. mart 2005., T. 71, 73.

⁴²² Jusuf Jašarević, 4. mart 2005., T. 62.

⁴²³ Jusuf Jašarević, 2. mart 2005., T. 35.

⁴²⁴ Jusuf Jašarević, 2. mart 2005., T. 36.

⁴²⁵ Vahid Karavelić, 22. april 2005., T. 88-89.

⁴²⁶ Vehbija Karić, 2. juni 2005., T. 11-12.

⁴²⁷ Mustafa Kadić, 9. mart 2005., T. 85 i 10. mart 2005., T. 12.

⁴²⁸ Nedžad Mehanović, 16. februar 2005., T. 99; Mustafa Kadić, 9. mart 2005., T. 85 i 10. mart 2005., T. 12. U oktobru 1993., Zakir Oković je zamijenio Adnana Solakovića na mjestu komandanta 2. samostalnog bataljona, Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 48; Vahid Karavelić, 18. april 2005., T. 149. Pretresno vijeće napominje da je

bataljon je brojio približno 200 vojnika.⁴³⁰ Bio je to laki pokretni, ili interventni,⁴³¹ bataljon sa sjedištem u Sarajevu⁴³² koji je angažovan kao pojačanje na linijama fronta. Bataljon je, po potrebi, upućivan na razne lokacije izvan Sarajeva.⁴³³ Taj bataljon je bio na glasu kao dobra borbena jedinica.⁴³⁴

(ii) 3. korpus

142. Godine 1993., 3. korpusom komandovao je Enver Hadžihasanović.⁴³⁵ Sjedište tog korpusa je bilo u Zenici.⁴³⁶ Po odluci Rasima Delića od 9. juna 1993., donesenoj dan nakon njegovog imenovanja za komandanta Glavnog štaba, zona odgovornosti 3. korpusa obuhvatala je uglavnom područja u centralnoj i sjevernoj Bosni i Hercegovini.⁴³⁷

a. OG Zapad

143. Operativna grupa Zapad,⁴³⁸ kojom je komandovao Selmo Cikotić,⁴³⁹ bila je neposredno podređena 3. korpusu. Operativna grupa Zapad sastojala se od pet opštinskih štabova Teritorijalne

Namik Džanković u svom svjedočenju rekao da je jedinica Adnana Solakovića bila "1. sarajevski bataljon", Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 33.

⁴²⁹ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 16.

⁴³⁰ Mustafa Kadić, 10. mart 2005., T. 11.

⁴³¹ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 19; Vahid Karavelić, 18. april 2005., T. 148.

⁴³² Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 93-94.

⁴³³ Mustafa Kadić, 10. mart 2005., T. 11.

⁴³⁴ Mustafa Kadić, 10. mart 2005., T. 11.

⁴³⁵ Vahid Karavelić, 22. april 2005., T. 32.

⁴³⁶ DP 472, Odluka o formiranju 6. korpusa Armije R BiH i zonama odgovornosti 1., 3., 4. i 6. korpusa A R BiH od 9. juna 1993.; Mehmed Behlo, 27. juni 2005., T. 63.

⁴³⁷ DP 472, u kojem se navode Banja Luka, Bosanska Gradiška, Bosanska Dubica, Bugojno, Busovača, Čelinac, Donji Vakuf, Jajce, Kakanj, Kotor-Varoš, Kupres, Laktaši, Mrkonjić-Grad, Novi Travnik, Prnjavor, Skender-Vakuf, Srbac, Šipovo, Travnik, Vitez, Zavidovići, Zenica i Žepče.

⁴³⁸ Na b/h/s: "OG Zapad". Operativne grupe su bile privremene jedinice u sastavu vojske, formirane da bi koordinirale i vodile borbena dejstva, "sa ciljem da se smanji broj veza prema komandantu korpusa", Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 04, 33; *vidi i* Salko Gušić, 8. februar 2005., T. 89. Premda je komandant Glavnog štaba Rasim Delić mogao predložiti da se formira operativna grupa, to je moralo odobriti Predsjedništvo Bosne i Hercegovine, Vahid Karavelić, 21. april 2005., T. 73; *vidi i* Džemal Najetović, DP 459, 13. juni 2005., str. 2, koji je izjavio da je za formiranje OG "potrebno [...] posebno pismeno naređenje u tom smislu naređenje mora biti potpisano sa najvišeg nivoa rukovođenja i komandovanja". Da bi se formirala OG, izdavala su se dva naređenja, naređenje o prepotčinjavanju i naređenje za imenovanje oficira na razne dužnosti u komandi OG, Vahid Karavelić, 22. april 2005., T. 53-54; *vidi i* Džemal Najetović, DP 459, 13. juni 2005., str. 2. Ta naređenja kojima su se formirale operativne grupe obično su bila pisana naređenja, ali mogla su se izdati i usmeno, Salko Gušić, 8. februar 2005., T. 95, i bilo je bitno da se u tim naređenjima izričito navede ko će komandovati tom operativnom grupom i koje jedinice će biti pod tom komandom, Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 35; *vidi npr.* DP 144, Odluka o privremenoj organizaciji i formiranju jedinica Armije Republike Bosne i Hercegovine, koju je donio Alija Izetbegović 20. avgusta 1992., kojom se formira OG Jug i u kojoj se poimenično navode komandant i drugi oficiri u komandi OG; DP 193, kojim se formira OG Igman i 1) imenuje komandant, 2) od njega traži da u roku od deset dana Glavnom štabu dostavi imena članova komande koje predlaže, 3) operativnoj grupi prepotčinjavaju jedinice iz sastava 1. i 6. korpusa. Selmo Cikotić je smatrao DP 193 primjerom "primjerenog, adekvatnog i razumnog naređenja kojim se formira privremena vojna jedinica /prijevod s engleskog/", Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 41. U vojnoj hijerarhiji, operativne grupe bile su na istom nivou kao i divizije, Vahid Karavelić, 21. april 2005., T. 67, odnosno, na nivou između brigada i korpusa, Džemal Najetović, DP 459, 13. juni 2005., str. 2. Komandant OG bi obično bila osoba koja je po starješinstvu

odbrane i pet brigada, među kojima su bile 307., 308. i 317. brigada.⁴⁴⁰ Tokom ljeta 1993. i u septembru, u sastavu OG Zapad bilo je između 7.000 i 8.000 vojnika.⁴⁴¹ Komandno mjesto se nalazilo u Bugojnu, a u septembru 1993. OG Zapad je imala istureno komandno mjesto (dalje u tekstu: IKM)⁴⁴² na Planici, u blizini Gornjeg Vakufa.⁴⁴³

(iii) 4. korpus

144. Komandant 4. korpusa bio je Arif Pašalić, a sjedište tog korpusa bilo je u Mostaru.⁴⁴⁴ Odlukom Rasima Delića od 9. juna 1993., izmijenjena je zona odgovornosti 4. korpusa, te je sada obuhvatila područja u centralnoj, južnoj i istočnoj Bosni i Hercegovini.⁴⁴⁵

(iv) 6. korpus

145. Šesti korpus je osnovan gorepomenutom odlukom Rasima Delića od 9. juna 1993., kojom su takođe izmijenjene zone odgovornosti 1., 3. i 4. korpusa.⁴⁴⁶ Sjedište 6. korpusa bilo je u Konjicu.⁴⁴⁷ Komandant 6. korpusa je bio Salko Gušić,⁴⁴⁸ a zamjenik komandanata Bahrudin Fazlić.⁴⁴⁹ Načelnik štaba 6. korpusa bio je Dževad Tirak⁴⁵⁰ a načelnik SVB-a Nermin Eminović.⁴⁵¹ Zona odgovornosti tog korpusa obuhvatala je opštine Fojnica, Gornji Vakuf, Hadžići, Jablanica, Kalinovik, Kiseljak, Konjic, Kreševo, Prozor, Trnovo i Visoko.⁴⁵²

jednaka komandantu brigade, Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 33-34; Vahid Karavelić, 21. april 2005., T. 68, a štabne funkcije u komandi OG su manje-više odgovarale onima u komandi stalnih jedinica, poput divizije, Vahid Karavelić, 21. februar 2005., T. 67; Džemal Najetović, DP 459, 13. juni 2005., str. 2. Operativna grupa bi pod svojom komandom imala nekoliko brigada i mogla je pokrivati nekoliko opština, Džemal Najetović, DP 459, 13. juni 2005., str. 2. Operativna grupa se raspuštala pismenim naređenjem, Džemal Najetović, DP 459, 13. juni 2005., str. 2.

⁴³⁹ Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 4, 33, koji je u svom svjedočenju rekao da je on bio komandant OG Zapad od marta 1993. do aprila 1994.

⁴⁴⁰ Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 4-5; Mehmed Behlo, 27. juni 2005., T. 63 i 28. juni 2005., T. 3.

⁴⁴¹ Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 4-5.

⁴⁴² Za dodatne informacije o isturenim komandnim mjestima, *vidi* Dio IV.C.4 *infra*.

⁴⁴³ Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 5.

⁴⁴⁴ Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 25, 66; DP 472.

⁴⁴⁵ Bileća, Čapljina, Čitluk, Gacko, Grude, Livno, Ljubinje, Ljubuški, Mostar, Neum, Nevesinje, Posušje, Ravno, Stolac, Široki Brijeg, Tomislav Grad i Trebinje, DP 472. *Vidi* i Dževad Tirak, 30. mart 2005., T. 78. DP 472.

⁴⁴⁶ Salko Gušić, 8. februar 2005., T. 20.

⁴⁴⁷ Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 16; DP 102, Odluka o izmjeni i dopuni sheme organizacije Štaba Vrhovne komande Oružanih snaga Republike Bosne i Hercegovine i o postavljenju starješina na dužnosti od 8. juna 1993.

⁴⁴⁸ Dževad Tirak, 30. mart 2005., T. 37.

⁴⁴⁹ Dževad Tirak, 30. mart 2005., T. 22.

⁴⁵⁰ Nermin Eminović, 10. mart 2005., T. 56.

⁴⁵¹ DP 472. Komandant 6. korpusa Salko Gušić je u svom svjedočenju rekao da je zona odgovornosti 6. korpusa obuhvatala jedanaest opština i gorenavedenima dodao Hrasnicu, Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 24.

146. Šesti korpus je osnovan kada se pokazalo da 4. korpus ne može izdržati pritisak snaga HVO u Hercegovini.⁴⁵³ Vladao je kaos i "nije bilo jednostavno moguće uspostaviti bilo kakvu normalnu komunikaciju obrane [na području Mostara i u okolini]."⁴⁵⁴

147. Sastav 6. korpusa mijenjao se tokom perioda na koji se odnosi Optužnica slijedom naređenja o prepotčinjavanju.⁴⁵⁵ Uključivao je, između ostalog, sljedeće jedinice: bataljon vojne policije, 8. motorizovanu brigadu,⁴⁵⁶ 43. brigadu, 44. brigadu,⁴⁵⁷ 45. brigadu, 49. brigadu, 81. brdsku brigadu, 310. brigadu, opštinski štab Gornjeg Vakufa i Samostalni prozorski bataljon.⁴⁵⁸ U sastavu 6. korpusa bilo je i nekoliko specijalnih samostalnih odreda i vodova, uključujući Opštinski štab odbrane Trnovo s podređenim jedinicama, izviđačko-diverzantski odred "Crni labudovi", samostalni vod "Silver fox" i specijalni odred posebne namjene Glavnog štaba ABiH (dalje u tekstu: odred "Zulfikar").⁴⁵⁹

⁴⁵³ Dževad Tirak, 30. mart 2005., T. 37-38.

⁴⁵⁴ Dževad Tirak, 30. mart 2005., T. 37-38. *Vidi i* Nermin Eminović, 10. mart 2005., T. 60.

⁴⁵⁵ *Vidi* Dio IV.C.5 *infra*.

⁴⁵⁶ DP 193, Organizacijske promjene u organskom sastavu korpusa, naređenje, s potpisom Rasima Delića, 5. juli 1993.

⁴⁵⁷ Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 25; DP 472. U ovoj odluci se kaže da će novi 6. korpus pokrivati Jablanicu, a "[j]edinice manevarske strukture kao i Opštinski štabovi odbrane sa prištabskim jedinicama, neposredno su potčinjene Komandama Korpusa u čijoj se zoni odgovornosti nalaze", što znači da je, prema tome, 44. brigada u Jablanici 9. juna 1993. potčinjena 6. korpusu. *Vidi i* Dževad Tirak, 30. mart 2005., T. 38.

⁴⁵⁸ Salko Gušić, 3. februar 2005., T.26; Dževad Tirak, 30. mart 2005., T. 71, koji je u svom svjedočenju rekao da je 6. korpus bio nadležan za Samostalni prozorski bataljon; Mehmed Behlo, 27. juni 2005., T. 76, koji je u svom svjedočenju rekao da je taj bataljon podnosio borbene izvještaje 6. korpusu; svjedok J, 6. juli 2005., T. 12-13, koji je u svom svjedočenju, osim toga, rekao da je zamjenik komandanta 6. korpusa Bahrudin Fazlić često obilazio Samostalni prozorski bataljon; Vehbija Karić, DP 444, T. 104.

⁴⁵⁹ DP 193; Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 25-26. Ti dokazi su protivrječni u pogledu položaja odreda "Zulfikar" u hijerarhiji ABiH prije borbenih aktivnosti u Hercegovini u septembru 1993. Iskaz komandanta 6. korpusa Salka Gušića u vezi s tim pitanjem nije jasan. U svojoj izjavi Kantonalnom sudu u Sarajevu od 11. marta 1998., Salko Gušić je rekao: "[d]a vam pravo kažem, ta jedinica je bila u sastavu 6. korpusa pod mojom komandom", kao i "ta jedinica je takođe bila u sastavu 6. korpusa, a kao komandant 6. korpusa i dalje sam bio nadležan za pružanje logističke podrške jedinici. To je bila stalna aktivnost 6. korpusa koja se nije mogla zaustaviti" /prijevod s engleskog/, Salko Gušić, 4. februar 2005., T. 40, 42. Međutim, u svom svjedočenju pred Međunarodnim sudom, Salko Gušić je rekao da je Zulfikarova jedinica bila "uvijek na vezi Štaba Vrhovne komande, i u svom nazivu je to imala, znači Odred za posebne namjene Štaba Vrhovne komande, tako se i zvala". Prema njegovom svjedočenju, ta jedinica je zvanično bila pod komandom 6. korpusa, "ali nikad pod komandom, nikad pod komandom korpusa nije bila", Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 26-27. Prema svjedočenju načelnika Štaba 6. korpusa Dževada Tiraka, u trenutku kada je osnovan 6. korpus, dvije jedinice koje su bile pod neposrednim rukovodstvom Glavnog štaba ABiH, odred "Zulfikar" i "Crni labudovi", nalazile su se u zoni 6. korpusa i "nije bilo pravog komanda, jedinice su se kretale haotično", Dževad Tirak, 30. mart 2005., T. 37, 39. Selmo Cikotić je u svom svjedočenju je rekao da se odred "Zulfikar" po "nazivu i poziciji" predstavljao kao neposredno potčinjen Glavnom štabu ABiH, Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 38; *vidi i* Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 19-20, koji je u svom svjedočenju rekao: "Ja sam shvatao da je on [Zulfikar Ališpago] podređen Generalštabu, komandantu Generalštaba". Međutim, postoje značajni dokazi da odred "Zulfikar" nije bio neposredno potčinjen Glavnom štabu, već korpusu. Pretresno vijeće skreće pažnju na odredbu u odluci komandanta Glavnog štaba Rasima Delića, kojom je osnovan 6. korpus (DP 472, od 9. juna 1993.), da su "Jedinice manevarske strukture [...] neposredno [...] potčinjene komandama korpusa u čijoj se zoni odgovornosti nalaze" (*upoređi* iskaz Selme Cikotića da je odred "Zulfikar" bio u zoni odgovornosti 6. korpusa). Pretresno vijeće osim toga ukazuje na kasnije naređenje komandanta Glavnog štaba Rasima Delića o organizacijskim promjenama od 5. jula 1993. (DP 193), u kojem se odred "Zulfikar" navodi kao jedinica u sastavu 6. korpusa. To naređenje je, između ostalog, bilo upućeno komandantu 6. korpusa. Iz dokaza se, dakle,

a. Bataljon vojne policije

148. U avgustu i septembru 1993., bataljonom vojne policije 6. korpusa komandovao je Nusret Sahić.⁴⁶⁰ Taj bataljon se sastojao od dvije čete: jednoj je sjedište bilo u Jablanici, a drugoj u Konjicu.⁴⁶¹ U sastavu svake čete bilo je približno 60 vojnika,⁴⁶² ali u septembru 1993. nisu bile u punom sastavu.⁴⁶³ Četa vojne policije u Jablanici dijelila je školsku zgradu s Komandom 44. brigade.⁴⁶⁴

b. Odred "Zulfikar"

149. Odredom "Zulfikar" komandovao je Zulfikar Ališpago zvani Zuka,⁴⁶⁵ a sjedište mu je bilo u Donjoj Jablanici.⁴⁶⁶ Pretresnom vijeću nisu predloženi dokazi o sastavu te jedinice.

c. Samostalni prozorski bataljon

150. Samostalnim prozorskim bataljonom komandovao je Enver Buza.⁴⁶⁷ Zamjenik komandanta bio je Mustafa Hero, a načelnik SVB-a Mustafa Bektaš.⁴⁶⁸ Komandno mjesto tog bataljona tokom ljeta 1993. bilo je u Dobrom Polju.⁴⁶⁹ Taj bataljon je formiran u jugoistočnom dijelu opštine Prozor, na područjima Kute i Ščiće,⁴⁷⁰ a sastojao se od bosanskih Muslimana iz ta dva mjesta, kao i iz Skrobučana, Donje Vasi, Kleka, Lapsunja i Prozora.⁴⁷¹ Sastojao se od približno 150 vojnika⁴⁷² od kojih su većina bili poljoprivrednici koji nisu prošli vojnu obuku i nisu imali vojnog iskustva.⁴⁷³ Mnogi vojnici tog bataljona bili su pritvoreni od strane HVO nakon što su njihova sela zauzeta.⁴⁷⁴

---

jasno vidi da je prije borbenih dejstava u Hercegovini u septembru 1993., odred "Zulfikar" bio u sastavu 6. korpusa. Što se tiče konkretne situacije tokom borbenih dejstava u Hercegovini, *vidi* Dio IV.C.1 i Dio IV.C.5 *infra*.

⁴⁶⁰ Nermin Eminović, 10. mart 2005., T. 66-67.

⁴⁶¹ Nermin Eminović, 10. mart 2005., T. 65.

⁴⁶² Nermin Eminović, 10. mart 2005., T. 65.

⁴⁶³ Salko Gušić, 8. februar 2005., T. 63-64.

⁴⁶⁴ Nermin Eminović, 10. mart 2005., T. 65-66.

⁴⁶⁵ DP 377, naređenje Sefera Halilovića u vezi s prebacivanjem jedinica od 11. marta 1993.; Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 26.

⁴⁶⁶ Emin Zebić, 17. mart 2005., T. 22.

⁴⁶⁷ Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 26; Dževad Tirak, 30. mart 2005., T. 66. Enver Buza se tom bataljonu priključio u maju 1993., svjedok G, 7. april 2005., T. 7.

⁴⁶⁸ Svjedok J, 6. juli 2005., T. 8-9.

⁴⁶⁹ Svjedok G, 7. april 2005., T. 9; svjedok H, 13. april 2005., T. 35; Mehmed Behlo, 28. juni 2005., T. 42; DP 332, fotografija s oznakama. "Grupa vojnih policajaca /prijevod s engleskog/" bila je smještena zajedno s Komandom bataljona u Dobrom Polju, svjedok H, 13. april 2005., T. 36-37.

⁴⁷⁰ Svjedok G, 7. april 2005., T. 4.

⁴⁷¹ Svjedok G, 7. april 2005., T. 6-7 i 101. april 2005., T. 69; Dževad Tirak, 30. mart 2005., T. 67, 69.

⁴⁷² Svjedok H, 14. april 2005., T. 45.

⁴⁷³ Dževad Tirak, 30. mart 2005., T. 67.

⁴⁷⁴ Mehmed Behlo, 28. juni 2005., T. 43-44; svjedok G, 7. april 2005., T. 16-17; svjedok J, 6. juli 2005., T. 69-70. U julu 1993., snage ABiH - između ostalih, jedinice Samostalnog prozorskog bataljona - tokom pokušaja da ponovno zauzmu Prozor suočile su se s ljudskim štitom u vidu zarobljenih bosanskih Muslimanima. Neki

Taj bataljon je uglavnom učestvovao u odbrambenim borbenim aktivnostima, premda je ponekad izvršavao i izviđačke i diverzantske zadatke.⁴⁷⁵

151. Enver Buza je isprva bio na glasu kao dobar komandant, koji je u bataljon unio pozitivne promjene, poput poboljšavanja sistema veza⁴⁷⁶ i otklanjanja uticaja mještana na taj bataljon.⁴⁷⁷ Međutim, nakon nekog vremena Enver Buza je, po svemu sudeći, počeo misliti da kao komandant ima apsolutna ovlaštenja, što je dovelo do toga da je prihvatao savjete samo dvije osobe iz komande bataljona kojima je vjerovao.⁴⁷⁸ Enver Buza je odluke donosio bez dogovora s potčinjenima, koji su možda raspolagali s više informacija od njega, kao i nerazumne odluke, poput odluke da potroši sve gorivo ili da nestane i ostavi jedinicu bez komandanta.⁴⁷⁹

d. 44. brdska brigada

152. Komandant 44. brdske brigade (dalje u tekstu: 44. brigada) bio je Enes Kovačević, a sjedište brigade bilo je u zgradi škole u Jablanici.⁴⁸⁰ Zamjenik komandanta brigade bio je Senad Džino, a načelnik SVB-a Zajko Sibirlić.⁴⁸¹ Tu brigadu su nekad zvali "Jablanička brigada".⁴⁸² U sastavu 44. brigade bio je bataljon vojne policije.⁴⁸³

(v) "Handžar divizija"

153. "Handžar divizijom" komandovao je jedan Albanac zvani Džeki.⁴⁸⁴ Činili su je albanski vojnici.⁴⁸⁵ Pretresnom vijeću nisu predloženi dokazi o sastavu te jedinice.

(vi) "Igmanski vukovi"

154. Jedinicom "Igmanski vukovi" komandovao je Edib Šarić.⁴⁸⁶ Tu jedinicu su ponekad zvali "Čedini vukovi".⁴⁸⁷ Ta jedinica se sastojala od približno 30 vojnika.⁴⁸⁸

---

zarobljenici su ranjeni, dok su drugi uspjeli pobjeći. Većina onih koji su uspjeli pobjeći priključila se Samostalnom prozorskom bataljonu, svjedok G, 7. april 2005., T. 15-17.

⁴⁷⁵ Svjedok G, 7. april 2005., T. 12.

⁴⁷⁶ Svjedok G, 7. april 2005., T. 8.

⁴⁷⁷ Svjedok G, 7. april 2005., T. 8.

⁴⁷⁸ Svjedok G, 7. april 2005., T. 8.

⁴⁷⁹ Svjedok G, 7. april 2005., T. 85.

⁴⁸⁰ Nermin Eminović, 11. mart 2005., T. 34; Emin Zebić, 16. mart 2005., T. 75 i 17. mart 2005., T. 09; Dževad Tirak, 31. mart 2005., T. 47.

⁴⁸¹ Emin Zebić, 16. mart 2005., T. 94 i 17. mart 2005., T. 9.

⁴⁸² Nermin Eminović, 11. mart 2005., T. 34.

⁴⁸³ Salko Gušić, 8. februar 2005., T. 64.

⁴⁸⁴ Emin Zebić, 17. mart 2005., T. 22.

⁴⁸⁵ Erdin Arnautović, 15. februar 2005., T. 71.

⁴⁸⁶ Emin Zebić, 16. mart 2005., T. 73 i 17. mart 2005., T. 21; Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 2. Prema riječima Namika Džankovića, komandant "Čedinih vukova" prezivao se Šarić, Namik Džanković, 21. mart

2. Jedinice MUP-a(a) Opšte informacije

155. Ministarstvo unutrašnjih poslova bilo je u Sarajevu,⁴⁸⁹ a u periodu na koji se odnosi Optužnica ministar unutrašnjih poslova bio je Bakir Alispahić.⁴⁹⁰ Ministarstvo unutrašnjih poslova bilo je podijeljeno na dva dijela; jedan se bavio javnom, a drugi državnom bezbjednošću.⁴⁹¹ Dio koji se bavio javnom bezbjednošću upravljao je civilnom policijom, koja se sastojala od nekoliko centara službi bezbjednosti (dalje u tekstu: CSB), od kojih je svaki bio nadležan za jedno područje.⁴⁹² Svaki CSB bio je nadležan za nekoliko stanica javne bezbjednosti (dalje u tekstu: SJB), u stvari policijskih stanica, na području CSB-a.⁴⁹³ Dio koji se bavio državnom bezbjednošću uključivao je Službu državne bezbjednosti (dalje u tekstu: SDB), na čelu s Jozom Jozićem.⁴⁹⁴ Bila je to moćna institucija jer je načelnik SDB-a imao značajnu autonomiju u upravljanju radom tajnih službi.⁴⁹⁵ Prema svjedočenju Bakira Alispahića, s "obzirom da je već počeo rat, [njegova] direktna odgovornost je bila Predsjedništvu Bosne i Hercegovine, mislim da je to i u skladu sa tadašnjim propisima, da kompletan sistem oružanih snaga, gdje spada i Ministarstvo unutrašnjih poslova, podređeno Predsjedništvu u rukovođenju i upravljanju tim segmentima."⁴⁹⁶

156. Mostarski CSB, na čelu s Ramom Maslešom,⁴⁹⁷ bio je odgovoran, između ostalog, za službe javne bezbjednosti u Jablanici, Konjicu i Mostaru.⁴⁹⁸ Na čelu SJB-a Jablanice bio je Emin Zebić,

---

2005., T. 3, 22. DP 226, izvještaj SVB-a 6. korpusa načelniku UB-a Glavnog štaba Jusufu Jašareviću od 17. septembra 1993. Svjedok D je u svom svjedočenju rekao da misli da se komandir "Čedinih vukova" prezivao Sadić, svjedok D, 21. februar 2005., T. 21. *Vidi i* Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 48.

⁴⁸⁷ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 22, koji je u svom svjedočenju rekao sljedeće: "Tamo smo, kad smo došli zatekli smo g. Zuku i g. Ediba Šarića, on je bio zapovjednik, ja mislim, 'Čedinih vukova'". *Vidi i* svjedok B, 2. februar 2005., T. 24, koji je u svom svjedočenju rekao da su ga iz kuće Stojana Tomića odveli u hidroelektranu u Grabovici, gdje je bila baza "Čedinih vukova"; svjedok D, 21. februar 2005., T. 21, koji je u svom svjedočenju rekao: "Ja mislim komandant 'Čedinih vukova' da je bio gospodin Šadić, ovako, Šadić se je prezivao".

⁴⁸⁸ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 9-10, 39.

⁴⁸⁹ Emin Zebić, 16. mart 2005., T. 68.

⁴⁹⁰ Bakir Alispahić, 23. maj 2005., T. 11; Emin Zebić, 17. mart 2005., T. 5. DP 143, Odluka Alije Izetbegovića od 18. jula, u kojoj se (pod II. 2, 3) u sklopu "stalnog dijela" "Ratnog savjeta Vrhovne komande za odbranu" navodi i ministar unutrašnjih poslova.

Bakir Alispahić, 23. maj 2005., T. 12.

⁴⁹¹ Emin Zebić, 17. mart 2005., T. 4-5.

⁴⁹² Emin Zebić, 17. mart 2005., T. 4-5. Prema riječima Bakira Alispahića, svaki CSB je nadzirao između tri i jedanaest stanica javne bezbjednosti, Bakir Alispahić, 27. maj 2005., T. 43.

⁴⁹³ Jusuf Jašarević, 4. mart 2005., T. 18.

⁴⁹⁴ Bakir Alispahić, 23. maj 2005., T. 12; Zlatan Okić, 1. april 2005., T. 44. *Vidi i* Jusuf Jašarević, 2. mart 2005., T. 30-31.

⁴⁹⁵ Bakir Alispahić, 23. maj 2005., T. 13.

⁴⁹⁶ Emin Zebić, 17. mart 2005., T. 8; Bakir Alispahić, 27. maj 2005., T. 43.

⁴⁹⁷ Emin Zebić, 17. mart 2005., T. 4.

njegov zamjenik je bio Ahmed Salihamidžić.⁴⁹⁹ Broj policajaca u Jablanici kretao se od 150 do 200.⁵⁰⁰

(b) Specijalna jedinica MUP-a "Laste"

157. Civilna policija je, zajedno s ABiH, aktivno učestvovala u oružanim akcijama.⁵⁰¹ Međutim, u sastavu MUP-a postojale su i specijalne jedinice koje su se koristile za borbena dejstva.⁵⁰² Jedna od tih jedinica MUP-a zvala se "Laste",⁵⁰³ a pripadala je sarajevskom CSB-u.⁵⁰⁴ U sastavu te jedinice je isprva bilo približno 50 pripadnika, ali vremenom je ona narasla i brojala je između 100 i 150 pripadnika.⁵⁰⁵ Jedinicu "Laste" činilo je izuzetno obučeno ljudstvo, a u poređenju s redovnim policijskim snagama imala je više oružja i opreme, te bolje oružje i opremu.⁵⁰⁶

(c) Prepotčinjavanje jedinica MUP-a jedinicama ABiH

158. Kada su specijalne jedinice MUP-a, poput jedinice "Laste", angažovane u borbenim dejstvima, morale su biti prepotčinjene nekoj jedinici ABiH.⁵⁰⁷ Pomoćnik ministra policije je, u principu, nakon konsultacija s Bakinom Alispahićem mogao izdati naređenje za prepotčinjavanje.⁵⁰⁸ Izdao bi se dokument u kojem bi stajalo da je neka jedinica MUP-a podređena ABiH i kojim bi se starješina te jedinice obavještavao kome se treba javiti.⁵⁰⁹ U praksi su, međutim, jedinice MUP-a angažovane u borbenim dejstvima na osnovu dogovora između lokalne jedinice MUP-a i lokalnih jedinica ABiH.⁵¹⁰ Nadređena jedinica MUP-a, odnosno CSB, obavještavala se o takvom

⁴⁹⁹ Emin Zebić, 17. mart 2005., T. 5, 7; Ahmed Salihamidžić, 17. mart 2005., T. 96.

⁵⁰⁰ Emin Zebić, 17. mart 2005., T. 20.

⁵⁰¹ Bakir Alispahić, 23. maj 2005., T. 14.

⁵⁰² Bakir Alispahić, 23. maj 2005., T. 14.

⁵⁰³ Džemal Najetović, DP 459, 13. juni 2005., str. 2. Ta jedinica je u Mostar stigla u septembru 1993. da bi učestvovala u odbrani grada, Džemal Najetović, DP 459, 13. juni 2005., str. 2.

⁵⁰⁴ Bakir Alispahić, 23. maj 2005., T. 15. Bakir Alispahić je u svom svjedočenju pored toga rekao da su svi centri službi bezbjednosti imali slične jedinice, te da je ta jedinica bila formirana 15. maja 1992., Bakir Alispahić, 23. maj 2005., T. 16.

⁵⁰⁵ Bakir Alispahić, 23. maj 2005., T. 15, koji je u svom svjedočenju takode rekao da je jedinica "Laste" prvobitno korištena za zaštitu ljudi i imovine u Sarajevu.

⁵⁰⁶ Bakir Alispahić, 23. maj 2005., T. 16,

⁵⁰⁷ Bakir Alispahić, 23. maj 2005., T. 14. *Vidi i* svjedok G, koji je u svom svjedočenju rekao "[d]a je opće poznata stvar da je Ministarstvo unutrašnjih poslova i Ministarstvo odbrane, da su često i na drugim mjestima koristili snage za ove operacije", svjedok G, 11. april 2005., T. 19.

⁵⁰⁸ Bakir Alispahić, 23. maj 2005., T. 14.

⁵⁰⁹ Bakir Alispahić, 23. maj 2005., T. 14.

⁵¹⁰ Selmo Cikotić, 24. februar 2005., T. 20. Naređenje o prepotčinjavanju moglo je biti i usmeno, Selmo Cikotić, 24. februar 2005., T. 38. Svjedok G je u svom svjedočenju rekao da nije vidio niti jedan dokument iz prepiske Samostalnog prozorskog bataljona i MUP-a kojim bi se dozvoljavala upotreba civilne policije u borbenim dejstvima, svjedok G, 11. april 2005., T. 19-20.

dogovoru.⁵¹¹ Kada nije postojalo naređenje o prepotčinjavanju, starješina ABiH nije bio ovlašten da komanduje jedinicom MUP-a.⁵¹²

159. U slučaju prepotčinjavanja, komandant jedinice ABiH komandovao je i jedinicama MUP-a u cilju izvršenja akcije u kojoj je ta jedinica MUP-a učestvovala.⁵¹³ Po završetku operacije, starješina te jedinice MUP-a bi o tome, usmenim ili pismenim putem, obavijestio svog nadređenog, čime bi se okončao angažman jedinice MUP-a pri ABiH.⁵¹⁴

B. Postojanje oružanog sukoba

160. Pretresno vijeće je saslušalo dokaze o postojanju oružanog sukoba na teritoriji Bosne i Hercegovine u kojem su učestvovali ABiH, HVO i Vojska Republike Srpske (dalje u tekstu: VRS) između ostalog, na području Grabovice, Uzdola,⁵¹⁵ Prozora, Mostara, Sarajeva, planine Igman i Jablanice.

161. Tokom ljeta 1993. bilo je nekoliko oružanih borbi između ABiH i HVO u BiH.⁵¹⁶ Prema riječima Selme Cikotića, komandanta OG Zapad,⁵¹⁷ HVO je bio materijalno nadmoćan, dok je prednost ABiH bila u ljudstvu i poznavanju terena.⁵¹⁸ Taktika ABiH sastojala se od napada po manjim frontovima, a cilj joj je bio odvratanje pažnje i razvlačenje linije fronta HVO.⁵¹⁹

(a) Prozor

162. Mjesto Prozor nalazi se na jednom od glavnih pravaca snabdijevanja između jadranske obale i doline Lašve, Zenice i Tuzle.⁵²⁰ Prema riječima svjedoka G, "jedinice HVO ili Hrvatske

⁵¹¹ Selmo Cikotić, 24. februar 2005., T. 50-51, koji je u svom svjedočenju rekao da su 1993. godine veze često bile problematične, te da se često nije tražila službena dozvola nadređenih organa MUP-a.

⁵¹² Selmo Cikotić, 24. februar 2005., T. 21.

⁵¹³ Selmo Cikotić, 24. februar 2005., T. 20; svjedok G, 11. april 2005., T. 19 (koji je u svom svjedočenju o Samostalnom prozorskom bataljonu rekao sljedeće: "[u]potrebu policije je planirao komandant naš Enver Buza zato što je i našim policajcima on davao dozvole o kretanju kad će otići i kad će se vratiti").

⁵¹⁴ Selmo Cikotić, 24. februar 2005., T. 38.

⁵¹⁵ Pretresno vijeće će o opštoj situaciji u Grabovici i Uzdolu govoriti u Dijelu IV.D i Dijelu IV.E.

⁵¹⁶ Dana 29. juna 1993., snage ABiH su u Mostaru napale kasarne HVO na sjeveru, DP 408, Činjenice o kojima je postignuta saglasnost, 22. april 2005., Dodatak B, par. 541; dana 2. jula 1993., na zahtjev 4. korpusa, Rasim Delić je 6. korpusu naredio da izvrši napad na snage HVO na pravcu selo Donja Drežnica - selo Vrđi - selo Golemcici - Planinica, DP 294, naređenje Rasima Delića od 2. jula 1993.; dana 31. jula, ABiH je razbila praktično sve linije fronta HVO na području Crnog Vrha i krenula prema prevoju Makljen, svjedok G, 7. april 2005., T. 15. Armija BiH se krajem ljeta na području Fojnice našla u teškoj situaciji. Snage HVO su pokušavale presjeći jedini pravac koji je povezivao Zenicu i 3. korpus, Dževad Tirak, 31. mart 2005., T. 5 - 6.

⁵¹⁷ Za podatke o OG Zapad, *vidi* Dio IV.A, par. 143.

⁵¹⁸ Selmo Cikotić, 24. februar 2005., T. 26.

⁵¹⁹ Selmo Cikotić, 24. februar 2005., T. 27.

⁵²⁰ Kate Adie, 18. april 2005., T. 64.

vojske" na području Prozora opkolile su 22. oktobra 1992. mjesto Prozor.⁵²¹ Do 12:00 sati sljedećeg dana, te jedinice su već ušle u mjesto.⁵²² Armija BiH je izgubila kontrolu nad Prozorom.⁵²³

163. U avgustu i septembru 1993., OG Zapad je uglavnom bila angažovana u borbi protiv HVO, sjeverno od zone odgovornosti Samostalnog prozorskog bataljona.⁵²⁴ Dio 6. korpusa ABiH bio je angažovan na području Fojnice, gdje se suočavao s velikim poteškoćama. Snage HVO pokušavale su presjeći jedinu saobraćajnicu koja je povezivala Zenicu i 3. korpus ABiH.⁵²⁵ Do septembra 1993., HVO je zauzeo 85 do 90 posto teritorije opštine Prozor.⁵²⁶

(b) Jablanica

164. Početkom 1993. godine, ABiH i HVO su se borili na području oko Jablanice. U aprilu 1993. godine, HVO je izvršio veliki napad na Jablanicu i zauzeo Saviće i Doljane, zapadno od Jablanice.⁵²⁷ U maju 1993., ABiH je preuzela kontrolu nad Grabovicom.⁵²⁸ Napredovanje HVO zaustavljeno je nakon što je pregovorima postignut sporazum o prekidu vatre.⁵²⁹ Krajem jula 1993., ABiH je ponovo zauzela dio Doljana.⁵³⁰ U avgustu i septembru 1993., u granatiranju Jablanice je bilo civilnih žrtava.⁵³¹ U tom periodu, prevoz do Konjica i Mostara bio je vrlo otežan zato što su Konjic i glavni put za Mostar bili pod teškom artiljerijskom vatrom HVO.⁵³²

⁵²¹ Svjedok G, 7. april 2005., T. 12.

⁵²² Svjedok G, 7. april 2005., T. 14. Među tim jedinicama bila je i jedinica oklopnih vozila s 13 ili 14 tenkova, *ibid.*

⁵²³ Svjedok G, 7. april 2005., T. 14; Mehmed Behlo, 27. juni 2005., T. 66. Svjedok G je izjavio da je Teritorijalna odbrana Bosne i Hercegovine izgubila kontrolu nad Prozorom. S obzirom na predložene dokaze, Pretresno vijeće konstatuje da je TO postala ABiH prije oktobra 1992., *vidi* Dio IV.A, par. 101 *infra*.

⁵²⁴ Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 5-6.

⁵²⁵ Dževad Tirak, 31. mart 2005., T. 5-6.

⁵²⁶ Od 7.400 bosanskih Muslimana koliko ih je u toj opštini živjelo 1991. godine, na području Prozora ostalo je 128 bosanskih Muslimana, svjedok G, 7. april 2005., T. 14. U to vrijeme, na spisku nestalih osoba bila je 181 osoba, a u logorima je bilo 968 vojno sposobnih muškaraca, svjedok G, 7. april 2005., T. 15.

⁵²⁷ DP 408, Činjenice o kojima je postignuta saglasnost, 22. april 2005., Dodatak B, par. 30.

⁵²⁸ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 5- 6, 39; svjedok A, 1. februar 2005., T. 15-16; Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 8; Grabovica je najkasnije od početka 1993. godine bila pod kontrolom HVO, svjedok B, 2. februar 2005., T. 5; svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 6; *vidi i* Dio IV.D.2.

⁵²⁹ DP 408, Činjenice o kojima je postignuta saglasnost, 22. april 2005., dodatak B, par. 36. Pretresno vijeće konstatuje da mu nisu dostavljene informacije o tome kada je potpisan sporazum o prekidu vatre. Taj dokaz je uzet iz Prvostepene presude u predmetu *Naletilić*. Na osnovu paragrafa te Presude koji se navodi u Činjenicama o kojima je postignuta saglasnost, Pretresno vijeće konstatuje da je sporazum o prekidu vatre morao biti potpisan negdje u periodu od maja do jula 1993.

⁵³⁰ DP 408, Činjenice o kojima je postignuta saglasnost, 22. april 2005., Dodatak B, par. 36.

⁵³¹ Emin Zebić, 17. mart 2005., T. 14, 67; DP 406, izvještaj "Ziće, Rifata i Vehbije", upućen komandantu Štaba Vrhovne komande lično, od 1. septembra 1993., u kojem se navodi da je 1. avgusta na Jablanicu palo sedam minobacačkih mina kalibra 120 mm, koje su teško ranile dvije osobe, a lakše ranile četrnaest osoba.

⁵³² Emin Zebić, 17. mart 2005., T. 14, 17, Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 4. Put za Mostar je bio blokiran, *ibid.*

(c) Mostar

165. Mostar je najveći grad u jugoistočnoj BiH i kroz istoriju je bio glavni grad Hercegovine.⁵³³ Prema riječima Sulejmana Budakovića, koji je bio načelnik Štaba 4. korpusa do novembra 1993., "JNA i paravojne srpske formacije" su 16. juna 1992. protjerani iz Mostara.⁵³⁴ U maju 1993., u Mostaru su se oružano sukobili ABiH i HVO. Armiju BiH na istočnoj strani Mostara napali su s dvije strane, VRS s jedne, a HVO s druge; bilo je nemoguće uspostaviti vezu s jedinicama ABiH izvan Mostara.⁵³⁵ Prema riječima Sulejmana Budakovića, "HVO i HV" svakodnevno su granatirali grad.⁵³⁶ Na cijelom području nije bilo vode ni struje,⁵³⁷ a za približno 40.000 civila u istočnom Mostaru stizala je tek minimalna količina humanitarne pomoći.⁵³⁸

166. U avgustu i septembru 1993., već je bilo pokazatelja da HVO namjerava proglasiti Mostar glavnim gradom nove Republike Herceg-Bosne.⁵³⁹ Prema riječima Sulejmana Budakovića, iz dokumenata se vidjelo da je blokada imala za cilj vojno zauzimanje Mostara i uklanjanje bosanskih Muslimana iz tog grada kako bi se Mostar, Konjic i Jablanica priključili Herceg-Bosni.⁵⁴⁰ U naređenju od 24. avgusta, Sefer Halilović kaže da je rano ujutro tog dana izvršen opšti tenkovski, artiljerijski i pješadijski napad na Mostar.⁵⁴¹ On, u nastavku, kaže da "[n]apad izvodi ekstremno krilo HVO, uz pomoć HVO, uz HV [...]"⁵⁴² Armija BiH je mislila da je cilj tog napada bilo zauzimanje mostarske hidroelektrane i "presijecanje slobodne teritorije od brane ka Vrapčićima".⁵⁴³ U cilju odbijanja tog napada, 6. korpusu je naređeno da pomogne 4. korpusu u odbrani Mostara.⁵⁴⁴

⁵³³ DP 408, Činjenice o kojima je postignuta saglasnost, 22. april 2005., Dodatak B, par. 37.

⁵³⁴ Sulejman Budaković, DP 458, 7. januar 2003., str. 2.

⁵³⁵ Sulejman Budaković, DP 458, 7. januar 2003., str. 2. Prema riječima Sulejmana Budakovića, u napadu na ABiH u Mostaru učestvovala su i snage HV, *ibid.*; DP 408, Činjenice o kojima je postignuta saglasnost, 22. april 2005., Dodatak B, par. 39. Za više informacija o toku sukoba u Mostaru, *vidi* DP 408, Činjenice o kojima je postignuta saglasnost, 22. april 2005., Dodatak B, par. 38-51.

⁵³⁶ Sulejman Budaković, DP 458, str. 2.

⁵³⁷ Sulejman Budaković, DP 458, 7. januar 2003., str. 3.

⁵³⁸ Sulejman Budaković, DP 458, 7. januar 2003., str. 2-3; DP 408, Činjenice o kojima je postignuta saglasnost, 22. april 2005., Dodatak B, par. 50; HVO nije dozvoljavao prolaz konvojima humanitarne pomoći. Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 45-46.

⁵³⁹ Emin Zebić, 17. mart 2005., T. 15; Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 45; Sulejman Budaković, DP 458, 7. januar 2003, str. 3.

⁵⁴⁰ Sulejman Budaković, DP 458, 7. januar 2003., str. 3.

⁵⁴¹ DP 138, naređenje od 24. avgusta 1993., koje je potpisao Sefer Halilović kao "načelnik Štaba Vrhovne komande OS R BiH".

⁵⁴² DP 138. Sefer Halilović pominje "HV ("Sokolovi"-5. gardijska brigada Osijek, "Tigrovi"-1. brigada ZNG Split, "Gromovi" - gardijska brigada Sisak)".

⁵⁴³ DP 138.

⁵⁴⁴ DP 138; DP 139, naređenje od 26. avgusta 1993., s potpisom Rasima Delića, kojim Rasim Delić naređuje 6. korpusu da, zajedno sa snagama 4. korpusa, krene u napad na jedinice HVO na pravcu selo Vrđi – selo Domazet. U svojim zonama odgovornosti "44. i 45. bbr" su se trebale uključiti u borbu s jedinicama HVO, Dževad Tirak, 31. mart 2005., T. 10. Dževad Tirak je zaključio da je to naređenje Rasima Delića donekle "nerealno", jer zbog stanja korpusa takve akcije nisu bile moguće, Dževad Tirak, 31. mart 2005., T. 11. Prema riječima Šefka Hodžića, Sefer Halilović je 3. septembra 1993. obavijestio Rasima Delića o izvještaju komandanta 4. korpusa Arifa Pašalića, kojim se upozorava da HVO planira napad na Mostar, i to konkretno na

167. Potpuna blokada Mostara i okoline trajala je do 21. februara 1994.

(d) Sarajevo i planina Igman

168. Godine 1992. i 1993., Sarajevsko-romanijski korpus VRS držao je Sarajevo pod opsadom: grad je opkolilo približno 25.000 do 30.000 srpskih vojnika,⁵⁴⁵ a VRS je snajperima gađao i žestoko granatirao Sarajevo.⁵⁴⁶ Na meti jedinica VRS bili su posebno civili i civilni objekti.⁵⁴⁷

169. U aprilu i maju 1993. godine, VRS je izvršio veliki napad na planinu Igman,⁵⁴⁸ koja leži približno pet do deset kilometara jugozapadno od Sarajeva. U julu 1993., započeo je drugi napad u smjeru jugoistočnog Sarajeva, s ciljem opkoljavanja grada.⁵⁴⁹ Vojska Republike Srpske zauzela je nekoliko položaja u pravcu jugoistočnog Sarajeva, čime je u stvari prisilila ABiH na povlačenje.⁵⁵⁰ Prema riječima Namika Džankovića, člana Inspekcijskog tima, ABiH je bila u "rasulu" dok nije uspjela da zauzmu položaje na planini Igman kako bi zaustavila napredovanje VRS.⁵⁵¹ Prema riječima Vahida Karavelića, komandanta 1. korpusa, da je taj napad VRS bio uspješan, Sarajevo bi se našlo u dvostrukom obruču.⁵⁵²

170. Naređenjem od 5. jula, Rasim Delić je, kao pojačanje borbenom sastavu jedinica ABiH na teritoriji južno i jugozapadno od Sarajeva, formirao OG Igman, koja je bila neposredno podređena 1. korpusu.⁵⁵³ Dana 30. jula, OG Igman potčinjeno je još jedinica.⁵⁵⁴

---

dio u kojem se nalazi hidroelektrana, Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 56-57. Šestom korpusu je naloženo da pruži podršku 4. korpusu duž pravca Donja Drežnica - selo Vrđi - selo Golemci - Planinica, DP 294, naređenje od 2. jula 1993., s potpisom Rasima Delića. Prema riječima Dževada Tiraka, 6. korpus nije mogao izvršiti to naređenje zbog intenzivnog angažmana tog korpusa u nastojanjima da se obezbijedi put između Konjica i Jablanice, te da se uspostavi kontrola nad dolinom Neretve, Dževad Tirak, 30. mart 2005., T. 89-91.

⁵⁴⁵ Vahid Karavelić, 22. april 2005., T. 155-156; DP 408, Činjenice o kojima je postignuta saglasnost, 22. april 2005., Dodatak A, par. 205.

⁵⁴⁶ DP 408, Činjenice o kojima je postignuta saglasnost, 22. april 2005., Dodatak A, par. 582, 590.

⁵⁴⁷ DP 408, Činjenice o kojima je postignuta saglasnost, 22. april 2005., Dodatak A, par. 213, 217, 219 i 584. Vojska RS gađala je i vozila hitne pomoći, *ibid.*

⁵⁴⁸ Taj napad je započeo u Goraždu, nastavio se u Trnovu, i okončao na Igmanu, Vahid Karavelić, 21. april 2005., T. 106

⁵⁴⁹ Vahid Karavelić, 22. april 2005., T. 61; DP 405, transkript savjetovanja u Zenici, str. 3

⁵⁵⁰ Vahid Karavelić, 22. april 2005., T. 61; Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 66-67.

⁵⁵¹ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 66-67.

⁵⁵² Vahid Karavelić, 22. april 2005., T. 84-85.

⁵⁵³ DP 193, naređenje kojim se osniva OG Igman od 5. jula 1993., s potpisom Rasima Delića, str. 2. Baza OG Igman bila je u zoni odgovornosti 1. korpusa, *ibid.* Jedna od jedinica prepotčinjenih OG Igman bio je odred "Zulfikar", Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 26; Jusuf Jašarević, 2. mart 2005., T. 69. OG Igman bile su prepotčinjene i sljedeće jedinice: Opštinski štab odbrane Ilidža s potčinjenim jedinicama, 4. motorizovana brigada 1. korpusa, Opštinski štab odbrane Trnovo s potčinjenim jedinicama, izviđačko-diverzantski odred "Crni labudovi", samostalni vod "Silver fox" i specijalni odred posebne namjene "Zulfikar", VJ 5683, 8. motorizovana brigada i 81. brdska brigada 6. korpusa, *vidi* DP 193, str. 1; Dževad Tirak, 30. mart 2005. T. 79-80.

⁵⁵⁴ DP 381, nalog od 30. jula koji je izdao Sefer Halilović u ime "Štaba Vrhovne komande OS R BiH", kojim se jedna jedinica 9. brigade potčinjava odredu "Zulfikar", a jedna jedinica 101. motorizovane brigade i jedna jedinica 5. motorizovane brigade potčinjavaju se komandantu 1. korpusa Vahidu Karaveliću.

171. Tokom prve dvije sedmice u avgustu, ABiH se našla u vrlo teškoj situaciji.⁵⁵⁵ Dana 18. avgusta, Vahid Karavelić je naredio daljnju otkomandu jedinica u cilju utvrđivanja odbrane na planini Igman. Ta pojačanja su uključivala jednu četu iz 9. brigade i jednu četu iz 10. brigade.⁵⁵⁶ Istureno komandno mjesto na Igmanu bilo je nadređena komanda za više od 10.000 vojnika.⁵⁵⁷ Krajem avgusta i početkom septembra, situacija na planini Igman se stabilizovala.⁵⁵⁸

172. Još uvijek zabrinut za bezbjednost Sarajeva,⁵⁵⁹ Vahid Karavelić je 4. septembra na IKM na planini Igman rasporedio nekoliko oficira kako bi poboljšao komandovanje i rukovođenje tim IKM-om.⁵⁶⁰ Nakon određenih teritorijalnih pomaka ABiH, Vahid Karavelić je 6. septembra četi iz 10. brigade naredio da se vrati u Sarajevo.⁵⁶¹ Armija BiH je na kraju uspjela spriječiti spajanje VRS iz dva pravca, zauzevši ponovo dio položaja,⁵⁶² ali i izgubivši veliki dio područja jugoistočno od Sarajeva.⁵⁶³ Prema riječima Vahida Karavelića, četa 9. brigade je na planini Igman dala značajan doprinos sprečavanju pada Sarajeva.⁵⁶⁴

173. Pretresno vijeće zaključuje da je tokom perioda na koji se odnosi Optužnica na teritoriji Bosne i Hercegovine postojao oružani sukob.

C. Operacija "Neretva"

174. U Optužnici se navodi sljedeće:

Na savjetovanju od 21. do 22. avgusta 1993. u Zenici, kojem je prisustvala većina najviših vojnih starješina ABiH-a, uključujući Rasima Delića, odlučeno je da će ABiH izvesti vojnu operaciju u Hercegovini. Operacija je nazvana "NERETVA - 93". Glavni cilj te operacije bio je da se posjedne teritorija u rukama snaga bosanskih Hrvata (HVO) od Bugojna do Mostara, čime bi se deblokirao Mostar. Radi ostvarenja tih ciljeva, ABiH će pokrenuti ofenzive u toj zoni. Na sastanku je prodiskutovan plan operacije koji je pripremio i predložio Sefer HALILOVIĆ. Komandant Štaba Vrhovne komande Rasim Delić, koji je takođe bio prisutan, saglasio se da Inspeksijski tim na čelu sa njegovim zamjenikom, Seferom HALILOVIĆEM, koji je tada bio i načelnik Štaba

⁵⁵⁵ Vahid Karavelić, 21. april 2005., T. 107

⁵⁵⁶ DP 400, naređenje Vahida Karavelića od 18. avgusta 1993., str. 1; Vahid Karavelić, 22. april 2005., T. 21. Druge jedinice poslate kao pojačanje bile su po jedna četa iz 2. viteške brigade, 101., 102. i 5. motorizovane brigade i 2. brdske brigade, *ibid.*

⁵⁵⁷ Vahid Karavelić, 22. april 2005., T. 114-115. Istureno komandno mjesto Igman bilo je zaduženo za koordinaciju 4. mehanizovane brigade i drugih jedinica, među kojima su bile 4. hrasnička brigada i novoformirana 81. bošnjačka brigada, koja se sastojala od dvije fočanske brigade koje su se raspale nakon problema u julu na Igmanu, kao i za rukovođenje tim jedinicama. Pod komandom IKM-a Igman bila je i 9. brdska brigada iz Tarčina, koja je došla iz Sarajevske brigade kako bi držala odbrambene položaje na širem igmanskom području, Vahid Karavelić, 22. april 2005., T. 114.

⁵⁵⁸ Vahid Karavelić, 22. april 2005., T. 84.

⁵⁵⁹ Vahid Karavelić, 22. april 2005., T. 84.

⁵⁶⁰ DP 407, naređenje Vahida Karavelića od 4. septembra 1993. U tom naređenju, Vahid Karavelić imenuje Nedžada Ajnadžića za komandanta, a Salka Muminovića za zamjenika komandanta.

⁵⁶¹ DP 257, naređenje komandanta 1. korpusa br.: 05/7-401 IKM-u na Igmanu i Komandi 10. brdske brigade u vezi s povratkom jedinica iz 10. brdske brigade u Sarajevo; Vahid Karavelić, 22. april 2005., T. 23-24.

⁵⁶² Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 12.

⁵⁶³ Dževad Tirak, 31. mart 2005., T. 85. Prema riječima Dževada Tiraka, VRS je preuzeo kontrolu nad područjima oko Bjelašnice, Igmana i Treskavice koja su ranije bila pod kontrolom ABiH, *ibid.*

⁵⁶⁴ Vahid Karavelić, 18. april 2005., T. 158.

Vrhovne komande, pođe u Hercegovinu kako bi komandovao operacijom i koordinisao je. Trebalo je da jedinice iz 1., 3., 4. i 6. korpusa, uključujući jedinicu kojom je komandovao Zulfikar Ališpago, za tu operaciju budu potčinjene Seferu HALILOVIĆU.⁵⁶⁵

175. Pretresnom vijeću su predloženi dokazi da su se u Hercegovini u periodu na koji se odnosi Optužnica izvodila borbena dejstva u cilju deblokade Mostara, koji je bio pod blokadom HVO. Međutim, Pretresno vijeće se nije uvjerilo da su se ta borbena dejstva zvala operacija "Neretva". S izuzetkom jedne karte, ni u jednom dokazu predloženom Pretresnom vijeću o tim borbenim dejstvima ne govori se kao o operaciji pod nazivom "Neretva".⁵⁶⁶ Pretresno vijeće nadalje konstatuje da nekoliko svjedoka povezanih s ABiH u relevantnom periodu, među kojima su i dva komandanta korpusa, nije čulo da se taj naziv koristi za vrijeme tih borbenih dejstava.⁵⁶⁷ Bez obzira na to, Pretresno vijeće će koristiti izraz operacija "Neretva" za borbena dejstva u Hercegovini u relevantnom periodu budući da se taj naziv koristi u Optužnici i budući da se Sefer Halilović Optužnicom tereti kao komandant operacije "Neretva".

1. Savjetovanje u Zenici

176. Dana 21. avgusta,⁵⁶⁸ započelo je savjetovanje starješina Glavnog štaba i komandi korpusa u gradu Zenici, sjeverozapadno od Sarajeva.⁵⁶⁹ Tema tog sastanka bila je "Najbitnija dostignuća, problemi i perspektive razvoja oružane borbe Armije R BiH".⁵⁷⁰ Savjetovanju su prisustvovali:

⁵⁶⁵ Optužnica, par. 3.

⁵⁶⁶ DP 131, operacija "Neretva". Karta u boji, *vidi* par. 268-273 *infra*.

⁵⁶⁷ *Vidi, na primjer*, komandant 1. korpusa Vahid Karavelić, 22. april 2005., T. 70; komandant 6. korpusa Salko Gušić, 8. februar 2005., T. 19. Ministar unutrašnjih poslova Bakir Alispahić je u svom svjedočenju rekao da ni on u periodu na koji se odnosi Optužnica nikad nije čuo naziv operacija "Neretva", Bakir Alispahić, 23. maj 2005., T. 62. Načelnik UB-a Glavnog štaba Jusuf Jašarević je u svom svjedočenju, osim toga, rekao da nije znao za operaciju pod nazivom "Neretva" ili "Neretva 93", te da nikad nije vidio dokument s tim naslovom, Jusuf Jašarević, 1. mart 2005., T. 71, 73.

⁵⁶⁸ Pretresno vijeće konstatuje da postoje izvjesna neslaganja u pogledu toga da li je to savjetovanje trajalo jedan ili dva dana. Bakir Alispahić je u svom svjedočenju rekao da je u kontaktima s Rasimom Delićem saznao da se savjetovanje nastavilo da bi se definisala sva pitanja koja su bila predmet rasprave prvog dana, Bakir Alispahić, 23. maj 2005., T. 58-59. Vahid Karavelić je u svom svjedočenju rekao da ne misli da se savjetovanje nastavilo sljedećeg dana, ali da nije potpuno siguran u to jer je otišao iz Zenice uveče prvog dana, Vahid Karavelić, 19. april 2005., T. 105-107. Vehbija Karić je izjavio da je savjetovanje trajalo "dva, tri dana", Vehbija Karić, DP 444, T. 11. *Vidi i* DP 123, naređenje o reorganizaciji određenih jedinica od 2. septembra, upućeno Komandi 6. korpusa, koje je potpisao Sefer Halilović kao "načelnik GŠ VK (zamjenik komandanta)" i u kojem se pominje savjetovanje u Zenici 21. avgusta; te DP 405, snimak i transkript tog savjetovanja (dalje u tekstu: transkript savjetovanja u Zenici). Postoje različita mišljenja o tome koliki dio savjetovanja u Zenici je na tom snimku. Vahid Karavelić je u svom svjedočenju rekao da misli da je na kraju snimka savjetovanje u suštini gotovo, ali se kasnije nastavio razgovor o manje važnim pitanjima, Vahid Karavelić, 22. april 2005., T. 76. Salko Gušić ne misli da se na snimku vidi sve što se na tom savjetovanju odigralo, Salko Gušić, 4. februar 2005., T. 66. Mirza Glavaš, snimatelj koji je snimio to savjetovanje, izjavio je da je snimio cijeli tok savjetovanja, ali da dijelovi snimka nedostaju. On je takođe izjavio da je na snimku sve što je Sefer Halilović na savjetovanju rekao, Mirza Glavaš, DP 457, 21. januar 2004., str. 2 i 7. juni 2005., str. 1.

⁵⁶⁹ DP 109, Zaključci i zadaci sa savjetovanja starješina Glavnog štaba i komandanta korpusa, održanog u Zenici 21. i 22. avgusta 1993. godine, koje je izdao Rasim Delić, od 29. avgusta 1993. (dalje u tekstu: Zaključci sa savjetovanja u Zenici), str. 1.

⁵⁷⁰ DP 109, str. 1.

komandant Glavnog štaba Rasim Delić, Sefer Halilović,⁵⁷¹ načelnik Operativnog centra komandovanja Glavnog štaba Zičro Suljević, članovi Glavnog štaba Rifat Bilajac i Vehbija Karić, zamjenik načelnika Uprave rodova Zaim Backović, načelnik Uprave logistike Rašid Zorlak i načelnik Uprave za kadrove Sulejman Vranj, komandant 1. korpusa Vahid Karavelić, komandant 2. korpusa Hazim Šadić, komandant 3. korpusa Enver Hadžihasanović, komandant 4. korpusa Arif Pašalić, komandant 6. korpusa Salko Gušić i načelnik Uprave rodova Mustafa Polutak.⁵⁷² Dana 21. avgusta, bio je prisutan i ministar unutrašnjih poslova Bosne i Hercegovine Bakir Alispahić.⁵⁷³ Komandant Rasim Delić je tada prvi put okupio komandante korpusa da razmotre pravce razvoja borbenih aktivnosti.⁵⁷⁴

177. To savjetovanje se može okarakterisati kao informisanje.⁵⁷⁵ Komandanti korpusa su podnijeli izvještaje o svojim zonama odgovornosti i izrazili zabrinutost u pogledu "smjera u kojem je rat krenuo /prijevod s engleskog/".⁵⁷⁶ Sefer Halilović je sugerisao da "frontalni sukob", koji je "nametnut" ABiH, što je to prije moguće "završimo", i to ubacivanjem iza neprijateljskih linija i bočnim napadima.⁵⁷⁷ On je, osim toga, govorio o "hitno[m], brzo[m] stvaranj[u] diverzantskih, brzopokretnih, malih jedinica; utvrđivanj[u] dostignutih linija; i udaranj[u] tamo gdje [ih neprijatelj] najmanje očekuje".⁵⁷⁸ Sefer Halilović se založio za akciju u Vitezu, objašnjavajući: "[s]a Viteзом se zaokružuje sistem vojne industrije u [BiH]. Onda je kompletna".⁵⁷⁹

178. Govorilo se i o disciplinskim problemima i problemima s komandnom strukturom. Sefer Halilović je iznio mišljenje da je pitanje vojne discipline pitanje opstanka ABiH.⁵⁸⁰ On se založio da se brzo nešto učini po pitanju jačanja discipline, reda, subordinacije, jedinstarješinstva i

⁵⁷¹ U transkriptu savjetovanja u Zenici Sefer Halilović se pominje kao "načelnik Glavnog štaba Vrhovne komande", DP 405, str. 1. U Zaključcima sa savjetovanja u Zenici Sefer Halilović se pominje kao "načelnik", DP 109, str. 1.

⁵⁷² DP 109, str. 1; DP 405, str. 1. *Vidi i* Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 54. Prisutni su bili svi komandanti korpusa, osim komandanta 5. korpusa Ramiza Drečkovića, DP 405, str. 1; Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 55-56; Vehbija Karić, DP 444, T. 11-13; Vahid Karavelić, 22. april 2005., T. 78.

⁵⁷³ DP 109, str. 1; Bakir Alispahić, 23. maj 2005., T. 59.

⁵⁷⁴ Salko Gušić, 4. februar 2005., T. 63; Vahid Karavelić, 21. april 2005., T. 108 i 22. april 2005., T. 78; DP 405, u kojem se kaže "cilj je da nađemo takva rješenja, da nađemo ono što će zadovoljiti dalje vođenje oružane borbe i što će obezbijediti da i dalje imamo rezultata", DP 405, str. 1.

⁵⁷⁵ Vehbija Karić, DP 444, T. 11; Vahid Karavelić, 19. april 2005., T. 106.

⁵⁷⁶ Arif Pašalić je prenio poruku podređenih starješina da je dolina Neretve strateško-operativni pravac koji se ne može dijeliti, te da bi se sve jedinice ABiH u dolini Neretve trebale staviti pod jedinstvenu komandu, DP 405, transkript savjetovanja u Zenici, str. 7. Rifat Bilajac je izjavio da je u datom trenutku Konjic najvažniji pravac, DP 405, transkript savjetovanja u Zenici, str. 10. Bakir Alispahić je za ABiH rekao da bi se moglo dogoditi da "padnemo svi na ispitu" na pitanju Mostara, Jablanice i Konjica, te da bi bilo pametno "zalediti sva ratišta, a okrenuti dolje borbena dejstva", DP 405, transkript savjetovanja u Zenici, str. 12-13.

⁵⁷⁷ DP 405, str. 17.

⁵⁷⁸ DP 405, str. 17.

⁵⁷⁹ DP 405, str. 20. Na tom savjetovanju, Sefer Halilović je izjavio: "Kada bi sada bilo pitanje: kuća ti gori, da li gasiti kuću ili uzeti Vitez? Ja bih se odlučio prije za Vitez." Vahid Karavelić je u svom svjedočenju rekao da se nejasno sjeća da je Sefer Halilović možda pokazao interes za vojne akcije prema Vitezu, Vahid Karavelić, 22. april 2005., T. 58.

⁵⁸⁰ DP 405, str. 18.

izvršavanja naređenja, jer u protivnom: "nema nas - gotovo". Obraćajući se starješinama u Zenici, Sefer Halilović je izjavio:

Kada ćemo početi strijeljati za neizvršenje naređenja? I kada ćemo se početi crveniti i bojati da uđemo u neki grad ili selo ono kao fol oslobođioci. A ono, kada upadnemo ništa se ne razlikujemo, odnosno u nijansama se razlikujemo, nema klanja, nema silovanja, ali pljačke...⁵⁸¹

179. Premda dokazi pokazuju da je, organizacijski gledano, odred "Zulfikar" bio u sastavu 6. korpusa,⁵⁸² komandant 6. korpusa Salko Gušić izrazio je zabrinutost u vezi s položajem i ulogom odreda "Zulfikar".⁵⁸³ Kao primjer problema sa samostalnim jedinicama u sastavu ABiH, Salko Gušić je napomenuo da je komandant 4. korpusa Arif Pašalić "dogovario sa Zukom dejstva na Vrda", dok on, komandant 6. korpusa, nije o tom dogovoru ništa znao.⁵⁸⁴ Salko Gušić je izjavio da planira borbena dejstva sa 500-600 ljudi iz svih jedinica 6. korpusa prema zoni odgovornosti 4. korpusa, te da bi nakon sastanka htio da mu se daju konkretni zadaci. Založio se za akciju u cilju očuvanja slobodnog puta između Konjica i Jablanice.⁵⁸⁵

180. Nekoliko učesnika je iznijelo prijedloge u vezi sa prepotčinjavanjem jedinica. Salko Gušić je napomenuo da se sve specijalne jedinice⁵⁸⁶ nalaze u zoni 6. korpusa i založio se da uđu u sastav "jedne cjeline".⁵⁸⁷ Istakao je pozadinske probleme tih jedinica, koje su, kako je rekao, nedisciplinovane, ali i dalje izvode borbena dejstva.⁵⁸⁸ Rifat Bilajac, član Glavnog štaba, takođe je predložio reorganizaciju odreda "Zulfikar", te jedinica "Crni labudovi", "Silver fox" i "Delta".⁵⁸⁹ Rasim Delić je izjavio da će izdati naređenje kojim se reguliše položaj svih postojećih specijalnih jedinica.⁵⁹⁰

181. Sefer Halilović je govorio o ulozi MUP-a u oružanoj borbi. Založio se za uključivanje svih resursa MUP-a u oružanu borbu. Naglasio je da MUP, zajedno sa SVB-om, mora stati na kraj domaćem crnom tržištu oružja.⁵⁹¹

⁵⁸¹ DP 405, str. 19. O pitanju discipline u jedinicama ABiH govori se u Zaključcima sa savjetovanja u Zenici, DP 109, str. 2-3.

⁵⁸² *Vidi* Dio IV.A(e) *supra*.

⁵⁸³ On je, osim toga, izrazio zabrinutost u vezi s jedinicama poput 317. brigade.

⁵⁸⁴ DP 405, str. 9.

⁵⁸⁵ DP 405, str. 9.

⁵⁸⁶ Govorio je o odred "Zulfikar", "Crnim labudovima", "Handžar diviziji", specijalnoj jedinici "Akrepi", DP 405, transkript savjetovanja u Zenici, str. 9. *Vidi* Dio IV.A *supra*.

⁵⁸⁷ DP 405, str. 9, Salko Gušić je izjavio: "Da li će ponovo ostati pod komandom ŠVK ne znam" i dodao "Volio bih kada bi sve te jedinice ostale u sastavu 6. korpusa", *ibid*.

⁵⁸⁸ DP 405, str. 9.

⁵⁸⁹ Rifat Bilajac je predložio da odred "Zulfikar" i jedinica "Silver fox" prerastu u izviđačko-diverzantsku brigadu i uđu u sastav 4. korpusa, te da "Crni labudovi" takođe prerastu u izviđačko-diverzantsku brigadu i uđu u sastav 6. korpusa, DP 405, transkript savjetovanja u Zenici, str. 10.

⁵⁹⁰ DP 405, str. 9.

⁵⁹¹ DP 405, str. 21.

182. Pretresno vijeće je saslušalo iskaz da Sefer Halilović na savjetovanju nije iznio nikakav vojni plan za "operaciju" prema Mostaru.⁵⁹² Vehbija Karić je izjavio da na tom savjetovanju nije bilo detaljnog vojnog planiranja, ali da je opšti zaključak bio da 4. korpusu, u čijoj zoni odgovornosti se nalazio Mostar, treba pružiti podršku.⁵⁹³ Prema svjedočenju Bakira Alispahića, na tom savjetovanju težište je stavljeno na vojne akcije: koje treba izvršiti, koje se realno mogu, a koje ne mogu izvesti s obzirom na mogućnosti ABiH.⁵⁹⁴ On je nadalje izjavio da je na savjetovanju donijeta opšta ocjena da su vojne aktivnosti na području Mostara potrebne.⁵⁹⁵

183. Mirza Glavaš, snimatelj koji je snimio savjetovanje u Zenici, rekao je da se o operaciji "Neretva 93" na savjetovanju nije govorilo i da niko nije pomenuo da bi Sefer Halilović mogao komandovati nekom "operacijom".⁵⁹⁶ Isto tako, prema svjedočenju Salka Gušića, na tom savjetovanju niko nije bio imenovan da komanduje operacijom u Hercegovini, niti je pomenut naziv operacija "Neretva".⁵⁹⁷ Vehbija Karić je izjavio da "o operaciji 'Neretva 93' nije bilo ni govora".⁵⁹⁸ Pretresno vijeće konstatuje da transkript savjetovanja u Zenici ne sadrži informacije koje bi dokazivale suprotno. Međutim, Bakir Alispahić je izjavio da se, tokom njegovog boravka u Zenici, nagađalo o imenu operacije za koju je kasnije saznao da je operacija "Neretva".⁵⁹⁹ On je, osim toga, u svom svjedočenju rekao da mu je Rasim Delić, nakon savjetovanja u Zenici, rekao "da će akcijom rukovoditi lično" Sefer Halilović i da će on imati sva ovlaštenja da mobiliše zalihe i opremu, kao i jedinice potrebne za uspješno izvođenje tih "vojnih aktivnosti".⁶⁰⁰

184. Komandant 6. korpusa Salko Gušić je u svom svjedočenju rekao da se nedugo nakon savjetovanja u Zenici, 22. avgusta, zajedno s Vahidom Karavelićem sastao sa Seferom Halilovićem na komandnom mjestu 6. korpusa u Konjicu, te da su komentarisali tri pravca dodijeljena 6. korpusu. Međutim, nisu pridali posebnu važnost niti jednom od ta tri pravca.⁶⁰¹

⁵⁹² Bakir Alispahić, 27. maj 2005., T. 35. U svom svjedočenju, Bakir Alispahić je rekao da je, prema njegovom shvatanju, na tom savjetovanju okvirno definisana operacija koja je usljedila, *ibid.* Mirza Glavaš je izjavio da Sefer Halilović nije pominjao nikakvu operaciju u Hercegovini, te da su o situaciji u Hercegovini govorili samo Arif Pašalić i Salko Gušić, Mirza Glavaš, DP 457, 21. januar 2004., str. 1; Salko Gušić se ne sjeća da je Sefer Halilović govorio o nekoj operaciji u vezi s Mostarom, niti u vezi s Hercegovinom, kao ni da je komandant 4. korpusa Arif Pašalić bio taj koji je izložio kakva je situacija u vezi s Mostarom, Salko Gušić, 4. februar 2005., T. 65.

⁵⁹³ Vehbija Karić, DP 444, T. 11, 14.

⁵⁹⁴ Bakir Alispahić, 23. maj 2005., T. 60.

⁵⁹⁵ Bakir Alispahić, 23. maj 2005., T. 60-61 i 27. maj 2005., T. 36-37.

⁵⁹⁶ Mirza Glavaš, 7. juni 2005. str. 1.

⁵⁹⁷ Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 56 i 4. februar 2005., T. 64-65; *vidi i* Bakir Alispahić, 27. maj 2005., T. 34-35; Vehbija Karić, DP 444, T. 13. Vehbija Karić je izjavio da učesnici savjetovanja u Zenici nisu išli u detalje, *ibid.*

⁵⁹⁸ Vehbija Karić, DP 444, T. 90-91.

⁵⁹⁹ Bakir Alispahić, 23. maj 2005., T. 62 i 27. maj 2005., T. 33; Vahid Karavelić, 19. april 2005., T. 107.

⁶⁰⁰ Bakir Alispahić, 24. maj 2005., T. 7.

⁶⁰¹ Salko Gušić, 7. februar 2005., T. 40.

185. Nakon savjetovanja u Zenici, Rasim Delić je izdao dokument "Zaključci i zadaci sa savjetovanja starješina Glavnog štaba i komandanta korpusa, održanog u Zenici 21. i 22. avgusta 1993.godine" (dalje u tekstu: Zaključci sa savjetovanja u Zenici),⁶⁰² koji je potom dostavljen svim jedinicama.⁶⁰³ Među zadacima koji se navode u Zaključcima sa savjetovanja u Zenici navode se mjere u vezi s pitanjima organizacije i ustrojstva, poput nepostojanja djelotvorne komandne strukture⁶⁰⁴ i promjene u zonama odgovornosti određenih korpusa.⁶⁰⁵

186. Zaključcima sa savjetovanja u Zenici nekoliko samostalnih jedinica koje su djelovale u zoni odgovornosti 6. korpusa stavljeno je pod formacijsko rukovodstvo korpusa.⁶⁰⁶ Zadatak 9 Zaključaka glasi:

Za dosadašnje samostalne jedinice: "Zulfikar", "Crni labudovi", "Silver fox", "Akrepi", "Muderiz" i druge samostalne sastave biće posebnim naredjenjem GŠVK regulisan raspored ovih sastava po korpusima. Komande korpusa će, ukoliko za to ima potrebe i to navedeni sastavi zaslužuju, predložiti njihovo preformiranje i okrupnjavanje.⁶⁰⁷

187. Salko Gušić je u svom svjedočenju rekao da Zaključci sa savjetovanja u Zenici ne sadrže plan neke "operacije"; nije riječ o pripremnom naređenju, već je to bila "samo naznaka za planiranje, znači naznaka da nešto treba da se uradi na tim pravcima, a konkretni planovi su morali da se urade naknadno."⁶⁰⁸ Šesti korpus je dobio tri pravca duž kojih je trebao planirati i izvoditi borbena dejstva.⁶⁰⁹ U skladu s tim dokumentom, Komanda 6. korpusa je planirala određene aktivnosti, uključujući uspostavu IKM-a u Fojnici radi učvršćivanja položaja na planini Igman i organizacije borbenih aktivnosti prema Kiseljaku, u skladu sa zadatkom iz naređenja.⁶¹⁰

188. U Zaključcima sa savjetovanja u Zenici izlažu se i promjene u zonama odgovornosti "za predstojeća borbena dejstva".⁶¹¹ Osim toga, Salko Gušić je u svom svjedočenju rekao da je, kao posljedica Zaključaka, izmijenjena linija razgraničenja između 4. i 6. korpusa.⁶¹² Pretresnom vijeću je dostavljena karta pod nazivom "Zaključci i zadaci sa savjetovanja u Zenici iz avgusta 1993.

---

⁶⁰² DP 109.

⁶⁰³ Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 55. *Vidi* DP 109 Zaključci sa savjetovanja u Zenici; Vahid Karavelić je u svom svjedočenju rekao da taj dokument odgovara onome što je vidio i čuo u Zenici, Vahid Karavelić, 21. april 2005., T. 108.

⁶⁰⁴ DP 109, str. 3, par. 2.

⁶⁰⁵ DP 109, str. 4, par. 10.

⁶⁰⁶ Salko Gušić, 4. februar 2005., T. 75-76.

⁶⁰⁷ DP 109, str. 4, par. 9.

⁶⁰⁸ Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 58, koji govori o DP 109, str. 4, par. 10.

⁶⁰⁹ Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 57-58, koji govori o DP 109, str. 4, par. 10.

⁶¹⁰ Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 57, koji govori o DP 109, str. 4, par. 10.

⁶¹¹ DP 109, str. 4, par. 11. Došlo je do izmjena "zona odgovornosti" 1., 2., 3., 4. i 6. korpusa.

⁶¹² Salko Gušić, 4. februar 2005., T. 78-79; Dževad Tirak je u svom svjedočenju rekao da nikad nije čuo za naređenje da se između 4. i 6. korpusa južno od Grabovice povuče linija razgraničenja, Dževad Tirak, 30. mart 2005., T. 82-83.

godine, 29. avgusta 1993. godine" koja prikazuje zone odgovornosti 4. i 6. korpusa.⁶¹³ Salko Gušić je u svom svjedočenju rekao da nikad prije nije vidio tu kartu, ali da na gornjem dijelu karte jeste označena zona odgovornosti 6. korpusa.⁶¹⁴ U svom svjedočenju je, osim toga, rekao da se iz karte ne vidi jasno u čijoj zoni je odgovornosti Grabovica.⁶¹⁵

189. Pretresno vijeće konstatuje da se operacija "Neretva" ne pominje ni u transkriptu savjetovanja u Zenici, ni u kasnije objavljenim Zaključcima sa savjetovanja. Pretresno vijeće zaključuje da tužilaštvo nije van razumne sumnje dokazalo da se na savjetovanju u Zenici raspravljalo o operaciji "Neretva" ili o tome ko će biti komandant te operacije, kao ni da je na tom savjetovanju planirana bilo kakva konkretna i razrađena operacija oslobađanja Mostara.

2. Naređenja izdana od 24. do 29. avgusta 1993.

190. Dana 24. avgusta, Sefer Halilović je 6. korpusu izdao naređenje u vezi s borbenim dejstvima u Mostaru, a jedan primjerak naređenja poslat je 4. korpusu na znanje.⁶¹⁶ Naredio je 6. korpusu da najbližu jedinicu "koja može ispoljiti dejstva" stavi na raspolaganje 4. korpusu i "sa dijelova bojišta izdvoji[...] dio snaga jačine jednog ojačanog bataljona i uputi[...] u pomoć snagama 4. korpusa".⁶¹⁷

191. Dana 26. avgusta, Rasim Delić je naredio komandantu 6. korpusa da svoje snage "upućene braniocima Mostara /prijevod s engleskog/" što je prije moguće uvede u napad na jedinice HVO na pravcu Vrđi-Domazet u sadejstvu sa 4. korpusom.⁶¹⁸ Salko Gušić je u svom svjedočenju rekao da je to bio pravac napada koji je na kraju realizovan u operaciji "Neretva".⁶¹⁹

192. Dana 29. avgusta, operativno-nastavni organ Komande 6. korpusa predložio je komandantu korpusa Salku Gušiću pravce napada Samostalnog prozorskog bataljona na području Here-Uzdol.⁶²⁰

⁶¹³ DP 134, karta od 29. avgusta 1993. Salko Gušić je u svom svjedočenju rekao da je selo Grabovica bilo u zoni odgovornosti 4. korpusa, Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 25. Međutim, prema svjedočenju njegovog načelnika štaba Dževada Tiraka, premda je selo Grabovica "formalno" bilo u zoni odgovornosti 4. korpusa u relevantnom periodu 1993. godine, u cilju sprečavanja iznenadnih napada HVO a budući da ondje nije bilo jedinica 4. korpusa, na terenu su bile patrole 6. korpusa. Međutim, on je u svom svjedočenju rekao da 6. korpus nije imao snage stacionirane u samoj Grabovici, Dževad Tirak, 30. mart 2005., T. 82-84.

⁶¹⁴ Salko Gušić, 4. februar 2005., T. 80-81.

⁶¹⁵ Salko Gušić, 4. februar 2005., T. 80-82.

⁶¹⁶ DP 138, Naređenje Sefera Halilovića 6. korpusu, poslato Komandi 4. korpusa na znanje, od 24. avgusta 1993. U potpisu tog naređenja na b/h/s stoji "načelnik Štaba Vrhovne komande OS R BiH".

⁶¹⁷ DP 138. Salko Gušić je naveo da je Sefer Halilović to naređenje mogao izdati kao "načelnik Štaba" samo ako ga je za to posebnim naređenjem ovlastio Rasim Delić, Salko Gušić, 7. februar 2005., T. 41.

⁶¹⁸ DP 139, Naređenje Rasima Delića 6. korpusu, komandantu (na ruke), od 26. avgusta 1993., str. 1, tačka 1.

⁶¹⁹ Salko Gušić, 7. februar 2005., T. 43.

⁶²⁰ DP 140, Planiranje i izvođenje b/d, prijedlog, 29. avgust 1993, upućen komandantu 6. korpusa (na ruke). Taj prijedlog je poslao Enes Zukanović, obavještajac u obavještajnom odjeljenju Komande 6. korpusa, Salko Gušić, 7. februar 2005., T. 48. Pravci napada pokrivali su sela Here, Jurići, Glibe, Blace, Šćipe, Uzdol i Kranjčići. Salko Gušić je u svom svjedočenju rekao da je bilo logično da Samostalni prozorski bataljon organizuje odbranu u svojoj zoni odgovornosti, Salko Gušić, 7. februar 2005., T. 50.

3. Osnivanje Inspeksijskog tima

193. Tužilaštvo u svom Završnom podnesku navodi da "dokazi potvrđuju da je naredjenjem za osnivanje Inspeksijskog tima od 30. avgusta Halilović dobio neograničene ovlasti da izdaje obavezujuća naredjenja u vezi s tom operacijom, koja su se morala izvršavati i koja su se doista i izvršavala."⁶²¹

194. Pretresno vijeće napominje da mu nisu predočena nikakva pravila ili propisi u vezi s osnivanjem inspeksijskih timova u ABiH.

195. Prema riječima komandanta 1. korpusa Vahida Karavelića, inspeksijske timove u ABiH mogli su formirati Vrhovna komanda, Glavni štab, a izvan vojske Ministarstvo odbrane.⁶²² Pri formiranju inspeksijskog tima određivao se njegov sastav, period rada i konkretni zadaci. Tako formiran inspeksijski tim neposredno je odgovarao organu koji ga je formirao.⁶²³

196. Prema svjedočenju Vahida Karavelića, ovlaštenja nekog inspeksijskog tima ovisila su o kontaktima između starješine koji je formirao inspeksijski tim i vođe tog tima, te njihovom dogovoru.⁶²⁴ Inspeksijski tim je u praksi mogao imati sva ovlaštenja koja je imalo tijelo koje ga je osnovalo; međutim, tijelo koje bi tim osnovalo obično bi ograničilo opseg inspekcije.⁶²⁵ Inspeksijski timovi mogli su vršiti provjeru borbene gotovosti.⁶²⁶ Osim toga, rekao je u iskazu Vahid Karavelić, inspeksijski timovi su mogli biti ovlašteni da nadziru borbena dejstva. Međutim, što se komandovanja borbenim dejstvima tiče, lanac komandovanja morao je biti jasnije utvrđen.⁶²⁷ Komandant OG Zapad Selmo Cikotić je u svom svjedočenju rekao da je inspeksijski tim, zavisno od toga kako je bila definisana njegova uloga, mogao imati ovlaštenje da izdaje naredjenja.⁶²⁸

197. Dana 29. avgusta, Rasim Delić je izdao naredjenje kojim ovlašćuje⁶²⁹ nekoliko članova Glavnog štaba - Vehbiju Karića, Zićru Suljevića, Rifata Bilajaca⁶³⁰ i Zahida Hubića – da koordiniraju borbena dejstva 4. i 6. korpusa u dolini Neretve, kao i dejstva 3. i 6. korpusa u dolini

⁶²¹ Završni podnesak tužilaštva, par. 149.

⁶²² Vahid Karavelić, 21. april 2005., T. 62.

⁶²³ Vahid Karavelić, 21. april 2005., T. 61-64. *Vidi, na primjer*, DP 147, Sagledavanje stanja i preduzimanje mjera na jačanju borbene gotovosti 6. korpusa, naredjenje od 21. oktobra 1993. koje je izdao Rasim Delić, zajedno s Ovlaštenjem za članove GŠ OS RBiH, koje je potpisao Rasim Delić. *Vidi i* par. 338.

⁶²⁴ Vahid Karavelić, 21. april 2005., T. 66 i 22. april 2005., T. 72-74, 128-133.

⁶²⁵ Vahid Karavelić, 21. april 2005., T. 62-63; Selmo Cikotić, 24. februar 2005., T. 36.

⁶²⁶ Jusuf Jašarević, 1. mart 2005., T. 64.

⁶²⁷ Vahid Karavelić, 21. april 2005., T. 62-63.

⁶²⁸ Selmo Cikotić, 24. februar 2005., T. 37.

⁶²⁹ U engleskom prijevodu ovog naredjenja stoji: "*I hereby authorize*", dok u originalu na b/h/s stoji "Ovlašćujem".

⁶³⁰ Pretresno vijeće konstatuje da u naredjenju piše "Rifet Bilajac", no jedino što se može zaključiti jeste da je riječ o grešci u pisanju i da se u stvari misli na "Rifata".

Vrbasa i na širem području Fojnice.⁶³¹ To naređenje je stupilo na snagu 30. avgusta. Prema svjedočenju Salka Gušića, to nije bilo naređenje, nego ovlaštenje navedenim osobama da "vrše koordinaciju", odnosno "da vrš[e] koordinaciju, koordinacija podrazumijeva stručnu pomoć".⁶³²

(a) Naređenje od 30. avgusta 1993.

198. Dana 30. avgusta 1993., Rasim Delić je izdao naređenje za formiranje Inspeksijskog tima (dalje u tekstu: naređenje od 30. avgusta),⁶³³ koje u relevantnom dijelu glasi:

U skladu sa zaključcima sa savjetovanja starješina Glavnog štaba i komandanata korpusa, a u cilju otklanjanja trenutnih propusta i slabosti u zonama odgovornosti 4. i 6. K.

N A R E Đ U J E M

1. Formirati stručni tim - inspekciju radi koordinacije poslova i zadataka u zonama odgovornosti 4. i 6. K.

Osnovni zadaci tima su:

- sagledavanje b/g komandi i jedinica konkretno na terenu, i rukovođenje b/d,⁶³⁴
- procjena mogućnosti snaga i sredstava i upotreba istih u skladu sa tim,
- rješavanje kadrovske problematike i logističke podrške u svim segmentima,
- funkcionisanje civilne vlasti i njena usklađenost potrebama OB i oslobodilačkog rata

2. Za vođu tima određujem načelnika GŠ OS Halilović Sefera, a za članove predstavnike GŠ OS i to:

1. Suljević Zićra
2. Bilajac Rifata
3. Karić Vehbiju
4. Najetović Džemala
5. Hasanspahić Edina
6. Džanković Namika

3. Načelnik ŠVK OS će u skladu sa ovlaštenjima na licu mjesta rješavati probleme svojim naredbama, o čemu me redovno izvještavati, a u slučaju radikalnijih prijedloga i rješenja obavezno me konsultovati.

4. Kontrolu otpočeti 31. 08. a završiti do _____ 1993. godine. Po povratku sačiniti pismeni izvještaj, a o važnijim pitanjima u toku inspekcije referisati usmeno.⁶³⁵

⁶³¹ DP 141, ovlaštenje komandanta Rasima Delića od 29. avgusta 1993.

⁶³² Salko Gušić, 7. februar 2005., T. 51.

⁶³³ DP 146, naređenje komandanta Vrhovne komande Rasima Delića kojim se formira Inspeksijski tim od 30. avgusta 1993., str. 1 (dalje u tekstu: naređenje od 30. avgusta). Pretresno vijeće napominje da je Vehbija Karić u svom svjedočenju rekao da je "Inspeksijski tim izašao na teren 28. avgusta 1993. da izvrši naredbu Rasima Delića /prijevod s engleskog/", Vehbija Karić, DP 444, T. 92. Međutim, uzimajući u obzir činjenicu da Vehbija Karić nije mogao sa sigurnošću navesti tačne datume tih događaja, Pretresno vijeće se oslanja na datum pismenog naređenja.

⁶³⁴ U ovom redu na b/h/s piše: "sagledavanje b/g /borbene gotovosti/ komandi i jedinica konkretno na terenu, i rukovođenje b/d /borbenim dejstvima/". Pretresno vijeće napominje da su mu dostavljena dva različita prijevoda na engleski jezik b/h/s riječi "rukovođenje" koja je upotrebljena u toj rečenici. Jedan prijevod glasi "*directing combat operations*", dok se u kasnijem prijevodu kaže "*control of combat operations*". Prijevod dokaznog predmeta je kasnije provjeren i tačan prijevod je, zajedno s objašnjenjem prijevoda, uvršten u spis kao DP 146. Pretresno vijeće napominje da je Vahid Karavelić 21. aprila 2005. svjedočio o značenju b/h/s riječi "rukovođenje", koja je tada prevedena kao "*directing*". S obzirom na provjeru prijevoda, Pretresno vijeće se neće osloniti na dio svjedočenja Vahida Karavelića u kome on objašnjava značenje riječi "rukovođenje".

⁶³⁵ Pretresno vijeće konstatuje da je Džemal Najetović izjavio da nikad nije postao član tog Inspeksijskog tima, Džemal Najetović, DP 459, 13. juni 2005., str. 1. Jusuf Jašarević je u svom svjedočenju rekao da je Namika

199. Pretresno vijeće posebno skreće pažnju na treću tačku ovog naređenja, koja se odnosi na Sefera Halilovića i, po svemu sudeći, ograničava njegova ovlaštenja na pitanja koja su "u skladu sa ovlaštenjima". Pretresno vijeće takođe napominje da se u 4. tački tog naređenja koristi izraz "kontrola".

200. Pretresno vijeće je saslušalo iskaz da je naređenje od 30. avgusta izdato u sklopu realizacije Zaključaka sa savjetovanja u Zenici.⁶³⁶

201. Prema svjedočenju Salka Gušića, funkcija koordinacije civilnih vlasti, koja se navodi u tački 1 naređenja od 30. avgusta, spadala je u dužnosti komande, a ne štaba.⁶³⁷ On je, međutim, izjavio da prema odredbama tog naređenja Inspeksijski tim nije mogao komandovati jedinicama na terenu.⁶³⁸ On je, osim toga, u svom svjedočenju rekao da bi članovi Inspeksijskog tima, u slučaju da je on kao komandant 6. korpusa donio odluku koja se razlikovala od njihove, o tome vjerovatno smjesta izvijestili "komandanta". Njegovim riječima, "to je uloga koordinacije". Salko Gušić je nadalje izjavio da ga zahtjevi Inspeksijskog tima nisu obavezivali, te da nije morao donositi odluke u skladu s njihovim prijedlozima, ali da su članovi Inspeksijskog tima mogli uticati na njegove odluke tako što bi obavještavali komandanta o odlukama koje je donio.⁶³⁹

(b) Sefer Halilović kao vođa Inspeksijskog tima

202. Prema iskazu koji je Pretresno vijeće saslušalo, sâmo naređenje kojim se formira Inspeksijski tim ne sadrži odgovor na pitanje da li je Sefer Halilović bio ovlašten da komanduje jedinicama tokom borbenih dejstava u sklopu operacije "Neretva".⁶⁴⁰ Prema svjedočenju Selme Cikotića, Sefer Halilović se tim naređenjem ne imenuje za komandanta operacije "Neretva".⁶⁴¹ Selmo Cikotić je u svom svjedočenju nadalje rekao da su u naređenju od 30. avgusta, kako ga on

---

Džankovića imenovao u Inspeksijski tim zato što je on već bio u Mostaru, Jusuf Jašarević, 1. mart 2005., T. 58, 70; *vidi i* DP 213, naređenje koje je Jusuf Jašarević izdao Sektoru bezbjednosti u komandama 4. i 6. korpusa od 30. avgusta 1993. da pronađe Namika Džankovića; Jusuf Jašarević je u svom svjedočenju rekao da je to naređenje poslao jer nije znao gdje se Namik Džanković tačno nalazi, Jusuf Jašarević, 1. mart 2005., T. 58.

⁶³⁶ Salko Gušić je u svom svjedočenju rekao da je uvodni paragraf izgleda usklađen sa Zaključcima sa savjetovanja u Zenici, Salko Gušić, 7. februar 2005., T. 83. Selmo Cikotić je u svom svjedočenju rekao da se tim dokumentom realizuju Zaključci sa savjetovanja u Zenici. "Dakle, ovim naređenjem se žele otkloniti nedostaci koji su konstatovani u zaključcima savjetovanja Glavnog štaba", Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 60; *vidi i* Vahid Karavelić, 22. april 2005., T. 130-131.

⁶³⁷ Salko Gušić, 7. februar 2005., T. 86-87.

⁶³⁸ Salko Gušić, 7. februar 2005., T. 52.

⁶³⁹ Salko Gušić, 7. februar 2005., T. 53.

⁶⁴⁰ Vahid Karavelić, 22. april 2005., T. 72-74. Salko Gušić, 7. februar 2005., T. 82-83 i 8. februar 2005., T. 6; Jusuf Jašarević je u svom svjedočenju rekao da zaključuje da Sefer Halilović nije bio komandant "operacije" na osnovu naređenja od 30. avgusta, za koje je "apsolutno jasno da se tim naređenjem inauguriše Inspeksijski tim", Jusuf Jašarević, 4. mart 2005., T. 58-59.

⁶⁴¹ Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 63-64.

shvata, ovlasti ili ovlaštenja Sefera Halilovića navedena u stavci 1 naređenja i da je za sve situacije na koje se ta ovlaštenja ne odnose trebalo konsultovati Rasima Delića.⁶⁴² Osim toga, prema riječima Selme Cikotića, da je tim naređenjem Sefer Halilović trebao biti imenovan za komandanta neke "operacije", to bi u naređenju tako i stajalo.⁶⁴³

203. Prema riječima Vehbije Karića, naređenjem od 30. avgusta Seferu Haliloviću i cijelom Inspeksijskom timu oduzeta je komandna uloga i "to [se] osjetilo u samom naređenju". On je u svom svjedočenju za članove Inspeksijskog tima rekao sljedeće: "Nismo bili u poziciji da bilo kome nešto naredimo, izuzimajući saznanja da se radi o timu koji ima inspeksijsku ulogu, koordinirajuću, kontrolišuću, i ljudi su nas prihvatili".⁶⁴⁴

204. Prema riječima Salka Gušića, Sefer Halilović je na osnovu naređenja o formiranju Inspeksijskog tima kao vođa tog tima mogao izdavati naređenja koja se odnose "na život i rad jedinica u postojećem stanju", "ako to nešto nije radikalno, a radikalno znači: iz postojećeg stanja ako mijenja u neko novo stanje".⁶⁴⁵ Salko Gušić smatra da je tim naređenjem Seferu Haliloviću dana vrlo "ograničena mogućnost komandovanja", te da je ta mogućnost komandovanja postojala samo onda kada je postojao problem koji je trebalo riješiti.⁶⁴⁶

205. Namik Džanković je u svom svjedočenju rekao da je krajem avgusta, za vrijeme svog boravka u Mostaru, dobio naređenje da se, "kao član Tima za koordinaciju i inspekciju Generalštaba Armije BiH" na čelu sa Seferom Halilovićem, smjesta javi na komandno mjesto 6. korpusa u Jablanici.⁶⁴⁷ Vehbija Karić, Zičro Suljević i Rifat Bilajac su mu rekli da će on biti predstavnik UB-a Glavnog štaba, te da je on u Inspeksijskom timu zadužen za kontraobavještajnu djelatnost; međutim, on nije dobio nikakvo konkretno zaduženje.⁶⁴⁸ Namiku Džankoviću je rečeno i to da se sprema akcija deblokade Mostara.⁶⁴⁹ On je u svom svjedočenju rekao da je Sefer Halilović, kao vođa Inspeksijskog tima, bio ovlašten da mu izdaje naređenja.⁶⁵⁰

⁶⁴² Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 63.

⁶⁴³ Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 62.

⁶⁴⁴ Vehbija Karić, DP 444, T. 69-70.

⁶⁴⁵ Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 53. Salko Gušić je izjavio da je Sefer Halilović mogao izdavati drugačija naređenja koja je trebalo izvršiti, jer komandanti nisu mogli sa sigurnošću znati da li se on prethodno konsultovao s Rasimom Delićem. Međutim, on je izjavio i da bi starješina koji je dobio neko naređenje, po sistemu izvještavanja, obavijestio Sefera Halilovića ili Rasima Delića da je takvo naređenje primljeno i izvršeno jer su se na kraju svakog dana Štabu Vrhovne komande slali redovni izvještaji. Prema tome, da su izdata bilo kakva radikalna naređenja, komandant bi za to znao. Salko Gušić je nadalje rekao da bi Rasim Delić "za njega znao u roku od jednog dana", *ibid.*

⁶⁴⁶ Salko Gušić, 8. februar 2005., T. 7-8.

⁶⁴⁷ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 4, 71.

⁶⁴⁸ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 8.

⁶⁴⁹ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 8.

⁶⁵⁰ Namik Džanković, 22. mart 2005., T. 24; *vidi i* Jusuf Jašarević, 1. mart 2005., T. 85.

(c) Izvještaj Inspekcijskog tima

206. Članovi Inspekcijskog tima Sefer Halilović, Vehbija Karić, Rifat Bilajac i Zićro Suljević su, nakon izvršenja zadatka tima, 20. septembra 1993. podnijeli Glavnom štabu svoj konačni izvještaj (dalje u tekstu: Konačni izvještaj). Uvodni dio tog izvještaja glasi:

Na osnovu ovlaštenja komandanta ŠVK od 29. 08. 1993. godine i Naređenja komandanta ŠVK Str. pov. br. 02-1647-1 od 30. 08. 1993. godine kojoj je formiran stručni tim - inspekcija, radi koordinacije borbenih dejstava kao i svih drugih poslova i zadataka u zoni odgovornosti 3. , 4. i 6. korpusa.

[...] Ekipa je izašla na teren 29. 08. 1993. godine i zadatak obavljala do 19.09.1993. godine. Ostvaren je kontakt sa Komandama 3. , 4. i 6. korpusa. Težište svog rada ispoljeno je u Komandi 6. korpusa i njegovim jedinicama kao i na spojevima 6. korpusa sa 3. 4. i 1. korpusom. U cilju koordinacije i izvođenja b/d i pružanje pomoći braniocima Mostara, stručni tim – inspekcija je uspostavila IKM u Jablanici, gdje je isplanirala i materijalno obezbijedila izvođenje operacije na širokom frontu od G. Vakufa do Mostara, u dolinama r. Neretve i Vrbasa.⁶⁵¹

207. U tom izvještaju se navode slabosti uočene u Komandi 6. korpusa i govori se o lošim odnosima komandi 1., 2. i 4. korpusa i Komande 6. korpusa.⁶⁵² Osim toga, naglašava se da je stanje u zoni odgovornosti 4. korpusa "zabrinjavajuće" zbog velikog broja dezertera, kontakata između određenih jedinica ABiH i HVO, te neprofesionalnog ponašanja oficira 4. korpusa.⁶⁵³

208. U vezi s borbenim dejstvima, u tom izvještaju se kaže sljedeće:

Ekipa je isto tako sa OG "Zapad" iz sastava 3. korpusa uspješno uvezala b/d u širem prostoru G. Vakufa i Prozora u okviru sadejstva sa jedinicama 6. korpusa. U toku b/d 317.bbr još nije u potpunosti vojnizirana što se manifestuje u odnosu boraca pri izvršavanju borbenih zadataka, jer se ispoljila slabost u napuštanju oslobođenog prostora i nedovoljnoj odgovornosti pri uvođenju u borbu, što je posljedica slabog rukovođenja i komandovanja na svim nivoima u ovoj jedinici.

Samostalni Prozorski bataljon pri sadejstvu 317.bbr zbog samovolje komandanta bataljona Buza Envera izostao je u prvoj fazi b/d za 24 sata, što je direktno uticalo na tok borbenih dejstava 317. bbr i otkrivanje njenog lijevog boka što je uzrokovalo povećane gubitke i nemogućnost zadržavanja oslobođenih objekata u rejonu Crnog vrha.⁶⁵⁴

209. Inspekcijски tim je, "[s]agledavajući cjelokupno stanje u dolini r. Neretve", za situaciju na području Konjica rekao da je "najsloženija" i predložio niz kadrovskih promjena na najvišem nivou u komandama 3., 4. i 6. korpusa, kao i u jedinicama podređenim tim komandama.⁶⁵⁵ U tom

⁶⁵¹ DP 130, Konačni izvještaj Inspekcijskog tima od 20. septembra 1993., str. 1.

⁶⁵² DP 130, str. 2, u izvještaju se kaže sljedeće: "Odnos Komandi 1., 2. i 4.korpusa prema Komandi 6.korpusa, kao najmlađoj komandi, su najblaže rečeno nekorektni i neprimjereni jedinstvu naše borbe." *Ibid.*

⁶⁵³ DP 130, str. 2.

⁶⁵⁴ DP 130, str. 3.

⁶⁵⁵ DP 130, str. 3-4.

izvještaju se predlaže i pokretanje krivičnog postupka protiv određenih osoba zbog saradnje s "HZ – HB /Hrvatskom Zajednicom Herceg-Bosnom/" i HVO.⁶⁵⁶

210. Na osnovu dokaza koji su mu predloženi, Pretresno vijeće zaključuje da je naredjenjem od 30. avgusta Sefer Halilović imenovan za vođu Inspekcijskog tima, formiranog da koordinira rad i zadatke jedinica u zonama odgovornosti 4. i 6. korpusa. Pretresno vijeće nadalje zaključuje da se to naredjenje nije odnosilo na operaciju "Neretva" i da Sefer Halilović njime nije imenovan za komandanta takve "operacije".

4. Navodi o postojanju IKM-a u Jablanici

211. U Optužnici se tvrdi sljedeće: "Operacijom se komandovalo i ona se koordinisala s istaknutog komandnog mjesta u Jablanici."⁶⁵⁷ U Završnom podnesku tužilaštva se tvrdi da "dodatni dokaz da je Halilović komandovao operacijom 'Neretva' jeste dokaz o uspostavljanju isturenog komandnog mjesta (IKM) u Jablanici".⁶⁵⁸

212. Pretresno vijeće napominje da mu nisu dostavljena nikakva pisana pravila ni propisi u vezi s uspostavljanjem isturenih komandnih mjesta.⁶⁵⁹ U svojim svjedočenjima, nekoliko svjedoka je reklo da su komandantima isturena komandna mjesta služila za komandovanje na terenu.⁶⁶⁰ Drugim riječima, isturena komandna mjesta uspostavljala su se radi veće blizine snagama koje su na terenu izvršavale zadatak.⁶⁶¹ Isturena komandna mjesta bila su sekundarna komandna mjesta, čiji je preduslov bilo postojanje glavnih komandnih mjesta.⁶⁶² Struktura isturenog komandnog mjesta nije morala u potpunosti odgovarati strukturi glavnog komandnog mjesta; na njemu su obično bile samo ključne starješine.⁶⁶³ Zavisno od zahtjevnosti zadatka koji je trebalo izvršiti, na komandno mjesto

⁶⁵⁶ DP 130, str. 4-5. Pretresno vijeće konstatuje da se u izvještaju Inspekcijskog tima ne pominju događaji u Grabovici i Uzdolu.

⁶⁵⁷ Optužnica, paragraf 4.

⁶⁵⁸ Završni podnesak tužilaštva, par. 177.

⁶⁵⁹ Na b/h/s se koristi izraz "istureno komandno mjesto" ili kratica "IKM", Salko Gušić, 4. februar 2005., T. 90-91.

⁶⁶⁰ Salko Gušić, 4. februar 2005., T. 90-91, 96. Salko Gušić je, pored toga, u svom svjedočenju rekao da su starješine u ABiH uspostavljale isturena komandna mjesta kako bi im bilo lakše komandovati svojim jedinicama, Salko Gušić, 8. februar 2005., T. 99-100; Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 48, koji je u svom svjedočenju rekao da je IKM mjesto s kojeg starješina može zapovijedati kada je na terenu.

⁶⁶¹ Salko Gušić, 8. februar 2005., T. 99-100, rekao je u svom svjedočenju da je uspostava IKM-a opravdana i razumna uvijek kada situacija na terenu zahtijeva brzo reagovanje ili odlučivanje.

⁶⁶² Salko Gušić, 4. februar 2005., T. 95-96; Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 42-43.

⁶⁶³ Salko Gušić, 4. februar 2005., T. 87, u svom svjedočenju je takođe rekao: "istureno komandno mjesto je objekat sa [...] nešto manjim brojem ljudi nego što je to komanda, znači, [...] na isturenom komandnom mjestu je manji broj ljudi koji bi trebao da zadovolji funkcije potrebe komandovanja". Salko Gušić, 8. februar 2005., T. 100; *vidi i* Vahid Karavelić, 20. april 2005., T. 109.

se, umjesto samog komandanta, mogao poslati njegov zamjenik.⁶⁶⁴ Istureno komandno mjesto je postojalo sve do izdavanja naređenja o njegovom ukidanju.⁶⁶⁵

213. Pretresnom vijeću je predloženo nekoliko primjeraka naređenja u vezi s uspostavljanjem isturenih komandnih mjesta. Komandant 1. korpusa Vahid Karavelić poslao je 5. septembra naređenje u kojem se navodi ko će djelovati na isturenom komandnom mjestu Igman. U tom naređenju se iscrpno navodi ljudstvo angažovano na tom IKM-u, uključujući komandanta i njemu potčinjene starješine, kao i dužnosti svakog od njih.⁶⁶⁶ Isto tako, Sefer Halilović je u aprilu 1993. izdao naređenje kojim se "aktivira" istureno komandno mjesto u Zenici. U tom naređenju se navodi ljudstvo koje će djelovati na tom isturenom komandnom mjestu, njihovi zadaci i drugi logistički podaci.⁶⁶⁷

214. Prema Konačnom izvještaju Inspekcijskog tima, u Jablanici je IKM uspostavljeno u cilju koordinacije i izvođenja borbenih dejstava.⁶⁶⁸ Bilo je u objektu *Elektroprivrede*, upravnim zgradama hidroelektrane u Jablanici.⁶⁶⁹ Razni članovi Inspekcijskog tima su svakog dana bili na IKM-u.⁶⁷⁰ Salko Gušić je u svom svjedočenju rekao da je odred "Zulfikar" vršio obezbjeđenje IKM-a.⁶⁷¹ Za operativnu vezu IKM-a bila je zadužena lokalna jedinica, 44. jablanička brigada, čiji naziv je stajao u zaglavlju prvih dokumenata poslanih iz Jablanice.⁶⁷²

215. Pretresno vijeće je saslušalo iskaz da u Jablanici nije bilo *službenog* IKM-a. Namik Džanković je izjavio da u Jablanici nije uspostavljen službeni IKM,⁶⁷³ premda je napomenuo da je

⁶⁶⁴ Vahid Karavelić, 20. april 2005., T. 109. Po uspostavi isturenog komandnog mjesta, na dokumente bi se stavljao pečat koji je sadržavao broj "2", Vahid Karavelić, 20. april 2005., T. 47.

⁶⁶⁵ Salko Gušić, 4. februar 2005., T. 92.

⁶⁶⁶ DP 407, naređenje Vahida Karavelića kojim se uspostavlja IKM na Igmanu, od 5. septembra 1993.

⁶⁶⁷ DP 135, naređenje koje je Sefer Halilović potpisao kao: "načelnik Štaba Vrhovne komande OS RBiH" i kojim se uspostavlja IKM u Zenici, od 29. aprila 1993.

⁶⁶⁸ DP 130.

⁶⁶⁹ Emin Zebić, 16. mart 2005., T. 75 i 17. mart 2005., T. 27; Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 7; Vehbija Karić, 2. juni 2005., T. 19 i DP 444, T. 71. Vehbija Karić je u svom svjedočenju rekao da je Inspekcijски tim radi izvršavanja dnevnih zadataka u toj zgradi dobio dvije kancelarije, koje je dotad koristio Opštinski štab, i u tim kancelarijama su članovi tima bili u svakodnevnom kontaktu, Vehbija Karić, 2. juni 2005., T. 19. Dževad Tirak je posvjedočio da mu je Bahrudin Fazlić rekao da je IKM u Jablanici, Dževad Tirak, 30. mart 2005., T. 59-60; DP 433, fotografija Jablanice iz vazduha, s oznakama.

⁶⁷⁰ Vehbija Karić, 2. juni 2005., T. 19; Namik Džanković je u svom svjedočenju rekao da je išao na IKM u Jablanici gotovo svakog dana, ali da je ostatak tima često bio na terenu u izviđanju ili planiranju dejstava, Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 11, 72-73.

⁶⁷¹ Salko Gušić, 4. februar 2005., T. 88; Namik Džanković je u svom svjedočenju, međutim, rekao da se o IKM-u nisu starali ni policajci ni drugi stražari, Namik Džanković, 22. mart 2005., T. 42-43.

⁶⁷² Međutim, Salko Gušić je posvjedočio da je IKM nedugo nakon uspostavljanja počeo koristiti zaglavlje "IKM", Salko Gušić, 4. februar 2005., T. 88; Selmo Cikotić je u svom svjedočenju rekao da bi za operaciju razmjera operacije "Neretva" očekivao IKM s odgovarajućom vezom i obezbjeđenjem u vidu neke jedinice ili vojne policije, Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 46 i 24. februar 2005., T. 41.

⁶⁷³ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 7.

Inspeksijski tim taj objekt zvao istureno komandno mjesto.⁶⁷⁴ Vahid Karavelić je u svom svjedočenju rekao da se ne sjeća da je ikad vidio naređenje za uspostavu IKM-a u Jablanici, kao ni naređenje u kojem bi bili navedeni zadaci osoblja koje će tamo biti upućeno.⁶⁷⁵ Prema iskazu Vehbije Karića, to nije bio IKM, niti "u klasičnom smislu privremeno komandno mjesto, naše, niti neke komande koja ima prerogative da ima svoj centar veze, da ima sve svoje organe u komandi".⁶⁷⁶ Izvještaji im nisu dostavljani svakoga dana, a ni oni nisu izdavali na "desetine" naređenja svakoga dana, kao što je to slučaj s komandama koje imaju takva ovlaštenja. Koristili su sistem veza druge brigade jer nisu imali vlastiti.⁶⁷⁷ Prema svjedočenju Salka Gušića, taj IKM nije imao sve tehničke i druge mogućnosti koje ima pravo komandno mjesto, ali je raspolagao odgovarajućim resursima u pogledu smještaja i veze.⁶⁷⁸ Imali su mnogo toga što IKM mora imati, i to ključne stvari poput centra veze i obezbjeđenja.⁶⁷⁹ Selmo Cikotić je izjavio da nije vidio IKM Glavnog štaba kad je bio u Jablanici,⁶⁸⁰ da nije znao da se IKM uspostavlja, te da nije slao izvještaje IKM-u u Jablanici.⁶⁸¹ Zajko Sibirlić, pripadnik 44. brigade, izjavio je da je u septembru znao da je u Jablanici Inspeksijski tim u čijem su sastavu Sefer Halilović, Vehbija Karić i drugi, ali nije znao da je ondje i istureno komandno mjesto.⁶⁸²

216. Dokumentarni dokazi predloženi Pretresnom vijeću ne upućuju na nedvosmisleni zaključak da je u Jablanici postojao IKM. Samo četiri dokumenta koja su kao dokazi uvrštena u spis poslata su iz IKM-a u Jablanici, pri čemu je samo jedan od njih poslao Sefer Halilović,⁶⁸³ dok su dva poslali članovi Inspeksijskog tima Vehbija Karić, Rifat Bilajac i Zićro Suljević,⁶⁸⁴ a jedan Namik

⁶⁷⁴ Namik Džanković, 22. mart 2005., T. 43. Prema riječima Namika Džankovića, Inspeksijski tim je salu za sastanke u upravnim zgradama hidroelektrane u Jablanici zvao IKM, *ibid*.

⁶⁷⁵ Vahid Karavelić, 22. april 2005., T. 115; u svom svjedočenju, Salko Gušić je rekao da misli da je postojalo naređenje kojim se uspostavlja IKM u Jablanici. Međutim, on ga nikad nije vidio, Salko Gušić, 4. februar 2005., T. 99-100.

⁶⁷⁶ Vehbija Karić, DP 444, T. 71.

⁶⁷⁷ *Ibid*.

⁶⁷⁸ Salko Gušić, 4. februar 2005., T. 84, 87; Salko Gušić je imao utisak da IKM u Jablanici izgleda kao "sasvim, ovaj, pristojno mjesto", zato što njegova vlastita Komanda nije bila ni bolje namještena ni bolje opremljena, Salko Gušić, 4. februar 2005., T. 86-87.

⁶⁷⁹ Salko Gušić, 4. februar 2005., T. 84.

⁶⁸⁰ Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 46.

⁶⁸¹ Selmo Cikotić, 24. februar 2005., T. 52. Međutim, on je u svom svjedočenju rekao da je od Jablanice bio udaljen 100 kilometara, a za prelaženje te udaljenosti su tada trebala oko dva dana, Selmo Cikotić, 24. februar 2005., T. 53.

⁶⁸² Zajko Sibirlić, DP 460, str. 1. Sulejman Budaković je izjavio da je čuo da su u Jablanici Sefer Halilović i neke jedinice iz Sarajeva, Sulejman Budaković, DP 458, 7. januara 2003., str. 3. Prema mišljenju Bakira Alispahića, međutim, "to je bilo klasično istureno komandno mjesto", Bakir Alispahić, 27. maj 2005., T. 28.

⁶⁸³ DP 118, naređenje Sefera Halilovića komandantu 4. korpusa od 9. septembra u vezi sa sastankom Bakira Alispahića i Rusmira Mahmutćehajića.

Pretresno vijeće napominje da dokument ne sadrži potpis Sefera Halilovića.

⁶⁸⁴ DP 116, zahtjev članova ŠVK kojim se od načelnika ŠVK OS traži objašnjenje za daljnji rad od 5. septembra; DP 117, koji su članovi ŠVK u Jablanici poslali Seferu Haliloviću i u kojem kažu "objašnjenje, tražimo" od 5. septembra.

Džanković.⁶⁸⁵ Nadalje, radi uvrštenja u dokaze predočena su tri dokumenta poslana s tog IKM-a, ali u zaglavlju tih dokumenata ne stoji "IKM Jablanica".⁶⁸⁶ Pretresno vijeće je uvrstilo u spis devet dokumenata poslanih IKM-u Jablanica, od kojih je osam poslao Arif Pašalić, komandant 4. korpusa,⁶⁸⁷ a jedan, od 1. septembra, Rasim Delić.⁶⁸⁸ Međutim, naređenje koje je Rasim Delić poslao 12. septembra nema u zaglavlju IKM.⁶⁸⁹ Isto tako, dokument koji je Vahid Karavelić poslao 5. septembra nema u zaglavlju IKM,⁶⁹⁰ premda se u tekstu naređenja koji je Vahid Karavelić poslao 2. samostalnom bataljonu govori o "ŠVK IKM".⁶⁹¹ U operativnom dnevniku 6. korpusa za period od 8. do 13. septembra pominje se i jedan dokument koji je korpus dobio od IKM-a u Jablanici.⁶⁹²

217. Pretresno vijeće je čulo i iskaz da je u ABiH vladao običaj da se mjesto na kojem se nalaze starješine naziva IKM.⁶⁹³ Jusuf Jašarević, koji je u septembru 1993. bio načelnik UB-a Glavnog štaba, izjavio je sljedeće:

⁶⁸⁵ DP 235, izvještaj Namika Džankovića od 29. septembra upućen Jusufu Jašareviću u vezi s događajima u Grabovici.

⁶⁸⁶ DP 161, naređenje od 2. septembra koje je Sefer Halilović izdao kao "načelnik GŠVK (zamjenik komandanta)" komandantu 1. korpusa u vezi sa slanjem jedinica u Hercegovinu; DP 122, naređenje od 6. septembra 1993. koje je Sefer Halilović izdao komandantima 4. i 6. korpusa i jedinice "Zulfikar" u vezi s prepotčinjavanjem jedinica iz Sarajeva jedinici "Zulfikar". Pretresno vijeće ima u vidu da je ovo naređenje, između ostalih, naslovljeno i na Sefera Halilovića; DP 123, naređenje od 2. septembra 1993. koje je Sefer Halilović izdao kao "načelnik GŠVK (zamjenik komandanta)" Komandi 6. korpusa u vezi s reorganizacijom odreda "Zulfikar", "Handžar divizije" i jedinice "Silver fox".

⁶⁸⁷ DP 449, izvještaj Arifa Pašalića od 2. septembra 1993. upućen ŠVK-u u Sarajevu i IKM-u u Jablanici u vezi s dolaskom jedinica u zonu odgovornosti 4. korpusa; DP 111, izvještaj od 3. septembra 1993. Arifa Pašalića upućen IKM-u u Jablanici kojim se traži pojačanje; DP 121, naređenje Arifa Pašalića Zulfikaru Ališpagi i IKM-u (na znanje) u vezi s uvezivanjem snaga 4. korpusa ABiH koje ulaze u sastav OG Zapad 2 od 7. septembra 1993.; DP 112, izvještaj Arifa Pašalića od 7. septembra 1993. upućen IKM-u u Jablanici u vezi s daljnjim borbenim djествima; DP 113, izvještaj Arifa Pašalića od 20. septembra 1993. upućen IKM-u u Jablanici u vezi s borbenim djествima; DP 114, zahtjev Arifa Pašalića od 1. oktobra 1993. upućen ŠVK IKM, Seferu Haliloviću na ruke; DP 115, izvještaj Komande 4. korpusa od 5. oktobra 1993. upućen ŠVK IKM-u u Jablanici (Seferu Haliloviću i Zulfikaru Ališpagi na ruke) u vezi s planiranim borbenim djествima; DP 129, izvještaj Arifa Pašalića od 8. oktobra 1993. upućen ŠVK IKM-u Jablanica i Seferu Haliloviću na ruke o situaciji na linijama fronta.

⁶⁸⁸ DP 120, naređenje od 1. septembra 1993. u vezi s organizacijskim promjenama u zonama odgovornosti 1., 4. i 6. korpusa, koje je Rasim Delić izdao komandama 1., 4. i 6. korpusa, poslano IKM ŠVK OS-u (na znanje) (dalje u tekstu: naređenje za reorganizaciju).

⁶⁸⁹ DP 157, naređenje Rasima Delića ŠVK Jablanica (načelniku Štaba Vrhovne komande, na ruke) i Komandi 6. korpusa (komandantu, na ruke) da se preispita odluka o izvršenju borbenih djествa i istraže događaji u Grabovici, od 12. septembra 1993. (dalje u tekstu: naređenje od 12. septembra).

⁶⁹⁰ DP 290, odgovor Vahida Karavelića načelniku Štaba Vrhovne komande (Seferu Haliloviću, na ruke) na naređenje od 2. septembra 1993. u vezi sa slanjem jedinica iz Sarajeva u Hercegovinu, od 5. septembra 1993. Vahid Karavelić je u svom svjedočenju rekao da je dobijao dokumente iz Jablanice i da ih je slao u Jablanicu, Vahid Karavelić, 20. april 2005., T. 18.

⁶⁹¹ DP 385, naređenje Vahida Karavelića Komandi 2. samostalnog bataljona (komandantu, na ruke) u vezi sa slanjem jedinica u Hercegovinu, od 6. septembra 1993.

⁶⁹² DP 156, Operativni dnevnik 6. korpusa 8.-13. septembra 1993.

⁶⁹³ Namik Džanković je u svom svjedočenju rekao da su vojnici to mjesto zvali istureno komandno mjesto. U nastavku je rekao da je to u vojsci bila uobičajena praksa, kada bi u brigadama i manjim jedinicama postojalo mjesto na kojem je bilo nekoliko starješina iz štabova brigada ili Glavnog štaba, zvalo bi se IKM brigade ili IKM Glavnog štaba, Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 7. *Vidi i* Bakir Alispahić, koji je u svom svjedočenju rekao da je to mjesto zvao istureno komandno mjesto jer je ondje bilo i odande komandovalo najviše vojno rukovodstvo, Bakir Alispahić, 27. maj 2005., T. 77.

gdje god bila grupa starješina koja je obavljala određene aktivnosti [...] sa elementima rukovođenja, upravljanja, nekom vojnom aktivnošću, kontrolom, nekako se to otimao naziv, termin, istureno komandno mjesto, međutim, ako se gleda pravilski, istureno komandno mjesto je sasvim nešto drugo, to je jači organ koji ima elemente komande, s tim što je ona za određeno kraće vrijeme izmještena, dislocirana na neki lokalitet iz praktičnih razloga.⁶⁹⁴

Jusuf Jašarević je u svom svjedočenju rekao da je, s obzirom na saznanja do kojih je došao kasnije, upitno i samo postojanje IKM-a u Jablanici. Nije vidio nijedan dokument iz kojeg bi se vidjelo da je ondje doista postojalo istureno komandno mjesto, odnosno nijedan dokument izdat na osnovu ovlaštenja komandanta. S izuzetkom izvještaja koji su stizali s terena, u zaglavlju svih dokumenata koji su dolazili do njega pisalo je "Istureno komandno mjesto", "na jedan, to se može kazati i žargonski način".⁶⁹⁵ Da se taj izraz koristio i na taj način posvjedočio je Namik Džanković, starješina u UB-u Glavnog štaba i član Inspekcijskog tima, koji je u svom svjedočenju u vezi s IKM-om Jablanica rekao sljedeće:

Zvanično istureno komandno mjesto po nekoj naredbi, papirima, da je formirano, nije. Ali to mjesto smo mi nazivali IKM-om, mislim, to je u stvari bila praksa u armiji, gdje god bi se, i u brigadama i u manjim jedinicama, gdje god bi se napravilo neko mjesto gdje je bilo više oficira da l' pripadnika brigade, Generalštaba il' to, to se u principu nazivalo IKM brigade, IKM Generalštaba. Mislim, mi smo ga tako nazivali, tako smo mu davali ime, a ono da sam vidio kakvu zvaničnu naredbu da se to zove IKM, nisam.⁶⁹⁶

218. Selmo Cikotić je za upotrebu naziva "IKM" u značenju "baza Inspekcijskog tima" u svom svjedočenju rekao: "ne mislim da bi to bio manir jednog striktnog i dobrog vojnika".⁶⁹⁷ Dževad Tirak je izjavio da mu je "g. Andrić, zamjenik komandanta 6. korpusa"⁶⁹⁸ rekao da su određene informacije o akciji deblokade Mostara došle posredstvom "centra veze" u Jablanici, te da je "komandno odeljenje" IKM-a to "koji tom operacijom rukovodi".⁶⁹⁹

219. S tim u vezi, Pretresno vijeće napominje da se izraz IKM koristio i za bazu Zulfikara Ališpage u Donjoj Jablanici, koja se nalazi nekoliko kilometara južno od Jablanice. Nermin Eminović, načelnik SVB-a 6. korpusa, u svom svjedočenju je rekao da je postojao IKM "Štaba

⁶⁹⁴ Jusuf Jašarević, 4. mart 2005., T. 57-58.

⁶⁹⁵ Jusuf Jašarević, 4. mart 2005., T. 57-58.

⁶⁹⁶ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 7. S tim u vezi, *vidi i* Bakir Alispahić, 27. maj 2005., T. 76-77, koji je u vezi s navodnim IKM-om Jablanica u svom svjedočenju rekao sljedeće:

u mojoj [...] percepciji, sa mojim znanjem, koje nije baš preobimno, [to] je bilo mjesto u kome su bili isključivo oficiri, da je bilo mjesto gdje su bile te određene mape odnosno karte [...] prikaza stanja na terenu, i obzirom da sam ulazio u te prostore, po toj logici stvari sam ih nazvao istureno komandno mjesto ili možda su neki od tih ljudi govorili komandno mjesto.

Jusuf Jašarević je, osim toga, u svom svjedočenju rekao i sljedeće (Jusuf Jašarević, 1. mart 2005., T. 76):

Ovdje je mene naročito zbunilo gdje on [Nermin Eminović, načelnik SVB-a 6. korpusa] pominje ovdje IKM i taj termin IKM će biti pominjan i dalje i ja sam ga poslije pominjao nekad u svojim kazivanjima nekog mišljenja ili stava, ponukan time.

⁶⁹⁷ Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 49.

⁶⁹⁸ Dževad Tirak, 30. mart 2005., T. 41.

⁶⁹⁹ Dževad Tirak, 30. mart 2005., T. 44.

Vrhovne komande" u Donjoj Jablanici, u stambenoj zgradi "tu uz" bazu Zulfikara Ališpage.⁷⁰⁰ Na tom IKM-u bili su Vehbija Karić, Zičro Suljević, Rifat Bilajac i Namik Džanković.⁷⁰¹ Ramiz Delalić je izjavio da se iz baze odreda Zulfikar u Jablanici⁷⁰² komandovalo operacijom "Neretva".⁷⁰³ Namik Džanković je u svom svjedočenju rekao da je krajem avgusta stigao u Donju Jablanicu, gdje je u bazi odreda "Zulfikar" zatekao Sefera Halilovića, Vehbiju Karića, Zičru Suljevića i Rifata Bilajca.⁷⁰⁴

220. Pretresno vijeće je saslušalo iskaz da sama činjenica da je IKM uspostavljen ne znači da postoji borbena akcija kojom se komanduje s tog IKM-a.⁷⁰⁵ Komandno mjesto, pa tako i IKM, samo je mjesto.⁷⁰⁶ Međutim, prema riječima Salka Gušića, operacija "Neretva" je "koordinirana i vođena" s IKM-a Jablanica, na čijem čelu je bio Halilović.⁷⁰⁷ Prema njegovom mišljenju, riječ je o komandnom mjestu koje je moglo voditi jedinice na terenu i koje je za to bilo ovlašteno.⁷⁰⁸ Salko Gušić je u svom svjedočenju rekao da je IKM u Jablanici postojalo do kraja oktobra i da je prestalo s radom neposredno prije operacije "Trebević".⁷⁰⁹

221. Pretresno vijeće zaključuje da se baza Inspekcijskog tima nalazila u Jablanici. Međutim, Pretresno vijeće takođe zaključuje da se, premda se to mjesto ponekad nazivalo isturenim komandnim mjestom, na osnovu dokaza ne može zaključiti da je ono bilo IKM u pravom smislu prema propisima koji su važili u ABiH, kao što su to svjedoci objasnili Pretresnom vijeću. S tim u vezi, Pretresno vijeće konstatuje da se izraz "IKM" upotrebljavao i za bazu odreda "Zulfikar" u Donjoj Jablanici. Pretresno vijeće stoga zaključuje da tužilaštvo nije van razumne sumnje dokazalo da je u svrhu komandovanja operacijom "Neretva" uspostavljen IKM. Za potrebe ove Presude, Pretresno vijeće će, radi jasnoće, uprkos tome nastaviti koristiti izraz "IKM" za mjesto u Jablanici na kom je bio Inspekcijски tim.

⁷⁰⁰ Nermin Eminović, 10. mart 2005., T. 68, 71; Pretresno vijeće konstatuje da je Nermin Erminović u svom svjedočenju takođe rekao da tada nije bio u Donjoj Jablanici, te da je kasnije saznao da je u Donjoj Jablanici ranije bilo IKM; *vidi i* Ramiz Delalić, 18. maj 2005., T. 25. U svom svjedočenju, Ramiz Delalić je rekao da se "IKM [...] nalazio u Zukinoj bazi, ako se ne varam", *ibid.* Za zaključke Pretresnog vijeća o svjedočenju Ramiza Delalića, *vidi* Dio II *supra*.

⁷⁰¹ Nermin Eminović, 10. mart 2005., T. 68.

⁷⁰² Pretresno vijeće konstatuje da je baza odreda "Zulfikar" bila u Donjoj Jablanici.

⁷⁰³ Ramiz Delalić, 18. maj 2005., T. 25.

⁷⁰⁴ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 4-5.

⁷⁰⁵ Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 45.

⁷⁰⁶ Salko Gušić, 4. februar 2005., T. 92.

⁷⁰⁷ Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 62.

⁷⁰⁸ Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 63.

⁷⁰⁹ Salko Gušić, 4. februar 2005., T. 7; Pretresno vijeće konstatuje da se u izvještajima Komande 4. korpusa DP 114, DP 115, DP 129 pominje ŠVK IKM, i to u sva tri. *Vidi i* DP 474, poništenje naređenja koje je Rasim Delić izdao Komandi 6. korpusa, od 31. oktobra 1993., u kojem je Rasim Delić napisao: "IKM ŠVK OS ne nalazi se u Jablanici". *Vidi* Dio IV.F, par. 713-721 *infra*.

5. Reorganizacija i prepotčinjavanje jedinica nakon savjetovanja u Zenici

(a) Reorganizacija jedinica

222. Nakon savjetovanja u Zenici, izvršeno je više organizacijskih promjena vezanih za strukturu samostalnih jedinica.

223. Kao što je navedeno gore u tekstu, Zaključcima sa savjetovanja u Zenici nekoliko samostalnih jedinica - uključujući odred "Zulfikar", jedinice "Akrepi" i "Muderiz" - organizacijski je stavljeno pod rukovodstvo tog korpusa.⁷¹⁰

224. Naređenjem Rasima Delića od 1. septembra 1993., provedena je reorganizacija jedinica u skladu sa Zaključcima sa savjetovanja u Zenici.⁷¹¹ Rasim Delić je naredio da Diverzantsko-izviđačka brigada 3. korpusa i jedinica "Crni labudovi" uđu u sastav 6. korpusa.⁷¹² U istom tom naređenju se kaže da odred "Zulfikar" i samostalni vod "Silver fox" koji su organizacijski bili u sastavu 6. korpusa, kao i samostalne jedinice "Akrepi" i "Muderiz", treba da uđu u sastav 4. korpusa.⁷¹³ Dokazi, međutim, pokazuju da taj dio naređenja od 1. septembra nije realizovan.⁷¹⁴ Pretresno vijeće je čulo i iskaz prema kojem odred "Zulfikar" nije bio pod rukovodstvom 6. korpusa i *de facto* je ostao samostalan.⁷¹⁵ Dana 5. oktobra, Rasim Delić je Komandi 4. korpusa poslao naređenje u kome se konstatuje da naređenje za potčinjavanje odreda "Zulfikar" 4. korpusu od 1. septembra nije realizovano i energično zahtijeva da se ono realizuje. U zadnjem paragrafu tog naređenja se kaže sljedeće:

Naše naređenje o ulasku pomenutih jedinica u sastav 4. korpusa mora se realizirati, a prepotčinjavanje u toku b/d u ovom slučaju treba riješiti na nivou 4. i 6. korpusa, odnosno u koordinaciji ova dva korpusa.⁷¹⁶

225. Salko Gušić je u svom svjedočenju rekao da tačka 7 naređenja od 1. septembra predstavlja naređenje starješinama na IKM-u da pruže potrebnu stručnu pomoć komandama 4. i 6. korpusa u

⁷¹⁰ *Vidi par. 196 supra.*

⁷¹¹ Salko Gušić, 4. februar 2005., T. 76, gdje govori o DP 120, naređenju za reorganizaciju.

⁷¹² DP 120, str. 2.

⁷¹³ DP 120, str. 2-3.

⁷¹⁴ DP 296, stav u vezi s prijedlogom 6. korpusa, koji je načelnik Uprave za organizacijske i mobilizacijske poslove Avdulah Kajević poslao komandantu ŠVK-a, od 15. novembra 1993., u kom se kaže da taj dio naređenja od 1. septembra nije realizovan. Prema svjedočenju Salka Gušića, jedinica "Crni labudovi" nikad nije došla pod rukovodstvo 6. korpusa, a baza jedinice "Akrepi" ostala je u Konjicu, Salko Gušić, 4. februar 2005., T. 77; Dževad Tirak, 30. mart 2005., T. 39.

⁷¹⁵ Dževad Tirak, 30. mart 2005., T. 39; Vahid Karavelić, 20. april 2005., T. 40-41. *Vidi Dio IV.A, par. 147 supra.*

⁷¹⁶ DP 443, naređenje Rasima Delića Komandi 4. korpusa i Seferu Haliloviću u vezi s naređenjem za reorganizaciju od 1. septembra, od 5. oktobra 1993.

izvršavanju zadataka navedenih u tom naređenju.⁷¹⁷ On je izjavio da je riječ o naređenju za pripremu jedinica za budući razmještaj.⁷¹⁸ Tačka 7 naređenja od 1. septembra glasi:

7. Starješine sa IKM-ŠVK pružit će stručnu pomoć Komandama 4. i 6. korpusa, pri realizaciji zadataka iz ovog Naređenja. U tom cilju Komande 4. i 6. K. ostvarit će potrebne kontakte sa starješinama IKM-ŠVK OS R BiH.⁷¹⁹

226. Salko Gušić je u svom svjedočenju rekao da je tačka 7 povezana sa tačkom 4,⁷²⁰ koja glasi:

4. Komande 4. i 6. K. preuzet će jedinice navedene u tački 1. i 2. ovog naređenja, po svim elementima b/g, borbene upotrebe, organizacije i dr.⁷²¹

227. Dana 2. septembra, Sefer Halilović je 6. korpusu poslao naređenje "[p]rema Odluci GŠ VK od 21.08.1993.godine u Zenici". Naređenje je izdato u cilju "ukrupnjavanja jedinica" i njime se određuje da "Handžar divizija" i jedinica "Silver fox" uđu u sastav odreda "Zulfikar" do 20:00 sati 3. septembra.⁷²² Naređenje je poslato Glavnom štabu "na znanje".⁷²³ Salko Gušić je u svom svjedočenju rekao da je riječ o organizacijskom naređenju koje za cilj ima da se od manjih jedinica formiraju veće.⁷²⁴ Pretresnom vijeću su predočeni dokazi da ni to naređenje nije izvršeno.⁷²⁵

228. Dana 7. septembra, komandant 4. korpusa Arif Pašalić je, na osnovu naređenja Rasima Delića od 1. septembra, izdao naređenje Zulfikaru Ališpagi.⁷²⁶ Naslov tog naređenja je "Uvezivanje snaga 4. korpusa Armije R BiH".⁷²⁷ Arif Pašalić je naredio da u sastav OG Zapad 2 uđu odred "Zulfikar", specijalne jedinice "Muderiz" i "Akrepi", te bataljon "Drežnica", a za komandanta te operativne grupe imenovao je komandanta odreda "Zulfikar".⁷²⁸ Prema tom naređenju, OG Zapad-2 trebao je dobivati zadatke od "IKM ŠVK" u Jablanici.⁷²⁹

(b) Prepotčinjavanje jedinica

229. Pretresno vijeće konstatuje da je, osim gorepomenute reorganizacije, nakon savjetovanja u Zenici izvršeno i prepotčinjavanje određenih jedinica.

⁷¹⁷ Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 81.

⁷¹⁸ Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 81.

⁷¹⁹ DP 120, str. 5.

⁷²⁰ Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 81.

⁷²¹ DP 120, str. 3. Kao što se kaže gore u tekstu, "tačke 1 i 2" naređenja odnose se na Diverzantsko-izviđačku brigadu, jedinicu "Crni labudovi", odred "Zulfikar", te jedinice "Silver fox", "Akrepi" i "Muderiz".

⁷²² DP 123, naređenje od 2. septembra koje je izdao Sefer Halilović kao "načelnik GŠVK (zamjenik komandanta)" Komandi 6. korpusa.

⁷²³ DP 123, str. 1.

⁷²⁴ Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 84-85.

⁷²⁵ DP 296.

⁷²⁶ DP 120, naređenje.

⁷²⁷ DP 121, naređenje Arifa Pašalića, komandanta 4. korpusa, od 7. septembra 1993.; *vidi i* Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 81.

⁷²⁸ DP 121, str. 2. Zona odgovornosti OG Zapad-2 definisana je kao "sjeverno - Jablanica – južno isključno HE 'SALAKOVAC', zapadno i istočno granica prema neprijatelju", *ibid.*

⁷²⁹ DP 121, str. 2.

230. Prema Završnom podnesku tužilaštva, "slijed naređenja koja se tiču [Vahida] Karavelića predstavlja očiti dokaz da ga je naređenje Inspekcijskog tima od 30. avgusta obavezivalo, kao i dokaz da je tim naređenjem [Sefer] Halilović ovlašten da izdaje obavezujuća naređenja svim starješinama, među kojima i Karaveliću".⁷³⁰

231. Dana 2. septembra, Sefer Halilović je naredio Vahidu Karaveliću da pripremi brigadu "Delta",⁷³¹ dijelove 9. i 10. brigade i 2. samostalni bataljon,⁷³² ukupno preko 300 vojnika, za odlazak u Bradinu, gdje ih je trebao preuzeti 6. korpus. U tom naređenju se kaže da te jedinice treba poslati "najkasnije u petak naveče (03.09.1993.godine)".⁷³³ Naređenje je poslato 1. korpusu, 6. korpusu i komandantu Glavnog štaba Rasimu Delića "na znanje".⁷³⁴

232. U tom svom naređenju od 2. septembra, Sefer Halilović kaže da će, u slučaju da Vahid Karavelić smatra da takav razmještaj jedinica ugrožava odbranu Sarajeva, on, Sefer Halilović, "snosi[ti] punu ličnu odgovornost".⁷³⁵ Vahid Karavelić je u svom svjedočenju rekao da je ta rečenica usljedila nakon njegovog razgovora sa Seferom Halilovićem, u kojem je Vahid Karavelić izrazio zabrinutost u vezi s prepotčinjavanjem jedinica 1. korpusa.⁷³⁶

233. Vahid Karavelić je u svom svjedočenju nadalje rekao da je, reagujući na naređenje Sefera Halilovića za slanje jedinica iz Sarajeva u Hercegovinu od 2. septembra, stupio u kontakt s Rasimom Delićem zato što je Sefer Halilović kao "načelnik štaba" mogao izdavati naređenja samo ako ga je komandant za to ovlastio. Rasim Delić je potvrdio da Vahid Karavelić treba da postupi u skladu s naređenjem Sefera Halilovića.⁷³⁷

234. Nakon naređenja kojim se traži ljudstvo, Sefer Halilović je, takođe 2. septembra, od Vahida Karavelića zatražio informacije o tome kada će ta jedinica izvršiti pokret, kao i o njenom brojnom

⁷³⁰ Završni podnesak tužilaštva, par. 159.

⁷³¹ Vahid Karavelić je u svom svjedočenju rekao da brigada "Delta" nije otišla u Jablanicu, Vahid Karavelić, 22. april 2005., T. 120-121.

⁷³² Pretresno vijeće napominje da se u tekstu pominje Čolakovićeve jedinica i smatra da se to odnosi na jedinicu Adnana Solakovića, odnosno 2. samostalni bataljon.

⁷³³ DP 161. Vahid Karavelić je naveo da to naređenje, kako ga on shvata, znači da on, kao komandant 1. korpusa, ima ingerenciju "rukovođenja i komandovanja" snagama dok ne stignu na odredište, "odnosno do momenta javljanja ovoj grupi Štaba Vrhovne komande". Nakon toga, "lanac komandovanja [...] koji je uspostavljen tokom izvođenja operacije 'Neretva 93', njima je nadalje tokom te operacije komandovao taj lanac komandovanja", te da će se te snage nakon povratka iz Hercegovine vratiti u komandni lanac 1. korpusa, Vahid Karavelić, 20. april 2005., T. 26-27; komandant 6. korpusa Salko Gušić je u svom svjedočenju rekao da od Sefera Halilovića nije primio naređenje za prihvatanje jedinica 1. korpusa upućenih u Bradinu, Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 60.

⁷³⁴ DP 161, str. 2.

⁷³⁵ DP 161, tačka 2.

⁷³⁶ Vahid Karavelić, 19. april 2005., T. 112.

⁷³⁷ Vahid Karavelić, 20. april 2005., T. 2-3. Izjavio je, međutim, da mu naređenje od 30. avgusta u to vrijeme nije bilo dostupno, te da ga je vidio tek kada je došao u Haag. Prema njegovoj izjavi, u tom trenutku nije pouzdano znao zašto treba poslati ljudstvo u dolinu Neretve, zbog čega i jeste stupio u kontakt s Rasimom Delićem, *ibid.*

stanju "radi organizovanja prihvata i prevoženja".⁷³⁸ Vahid Karavelić je Seferu Haliloviću u Jablanici 4. septembra odgovorio da će, u skladu s naređenjem Sefera Halilovića, te večeri u 22:00 sata biti spremno između 160 i 180 vojnika.⁷³⁹

235. Vehbija Karić je u svom svjedočenju rekao da je odluka da se za učestvovanje u "operaciji" odaberu 9. i 10. brigada donijeta na sastanku s Rasimom Delićem, no nije precizirao kada je taj sastanak održan.⁷⁴⁰ Tom sastanku prisustvali su načelnici raznih odjeljenja Glavnog štaba, između ostalih, Sefer Halilović kao "načelnik štaba" i komandant 1. korpusa Vahid Karavelić.⁷⁴¹ Dugo se raspravljalo o tome koje jedinice mogu "najbezbolnije biti uključene u operaciju 'Neretva 93'".⁷⁴² Vehbija Karić je u svom svjedočenju rekao da niko od prisutnih, uključujući Sefera Halilovića, nije imao primjedbe na angažovanje pripadnika 9. i 10. brigade.⁷⁴³

236. Početkom septembra, nekoliko dana prije nego što je 2. samostalni bataljon krenuo u Hercegovinu, komandant 2. samostalnog bataljona Adnan Solaković pozvan je u komandu 1. korpusa, zajedno s operativnim oficijerom iz 2. samostalnog bataljona Zakirom Okovićem. Ondje su se sastali sa Seferom Halilovićem i Vahidom Karavelićem kako bi razgovarali o slanju 2. samostalnog bataljona u Hercegovinu.⁷⁴⁴ Nakon tog sastanka, Vahid Karavelić je izdao naređenje da se jedinice 2. samostalnog bataljona pošalju u Hercegovinu.⁷⁴⁵ Mustafa Kadić, pripadnik 2. samostalnog bataljona, izjavio je da je Adnan Solaković bio zadužen za izbor konkretnih jedinica koje će biti upućene u Hercegovinu.⁷⁴⁶

237. U vezi s angažovanjem jedinica 9. brigade, Ramiz Delalić je u svom svjedočenju rekao sljedeće:

⁷³⁸ DP 382, zahtjev Sefera Halilovića od 2. septembra 1993. kojim od komandanta 1. korpusa Vahida Karavelića traži odgovor u vezi s kretanjem jedinica 1. korpusa.

⁷³⁹ DP 384, odgovor Komande 1. korpusa Seferu Haliloviću i Vehbiji Kariću od 4. septembra 1993.

⁷⁴⁰ Vehbija Karić, DP 444, T. 39-40.

⁷⁴¹ Vehbija Karić, DP 444, T. 40.

⁷⁴² Vehbija Karić, DP 444, T. 40.

⁷⁴³ Vehbija Karić, DP 444, T. 40, prema riječima Vehbije Karića, sastanak je dugo trajao, a učesnici su razmotrili nekoliko pitanja. Učesnici su se uvjerali da raspolažu sa više snaga nego što je potrebno za daljnju odbranu Sarajeva, i to jačine jednog bataljona iz 9. i 10. brigade; prema iskazu Vahida Karavelića, bilo je logično tražiti brigadu "Delta" i 2. samostalni bataljon jer su oni bili rezervne, pokretne jedinice 1. korpusa i nisu držali odbrambene položaje, dok izbor jedinica 9. i 10. brigade, po njegovom mišljenju, nije bio logičan jer su te jedinice imale svoje zone odgovornosti i bile su angažovane na odbrambenoj liniji, Vahid Karavelić, 19. april 2005., T. 112-113.

⁷⁴⁴ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 17-18; Zakir Oković je u svom svjedočenju rekao da je Sefer Halilović objasnio značaj "operacije" koja se izvodi u Hercegovini. Rekao je da je potrebno deblokirati Mostar i insistirao je da se u Hercegovinu pošalje 2. samostalni bataljon, Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 18, 19; Pretresno vijeće konstatuje da je Vahid Karavelić u svom svjedočenju samo jednom pomenuo bilo kakav sastanak, i to kad je rekao da je Sefer Halilović s njim telefonski razgovarao o preuzimanju jedinica 1. korpusa, Vahid Karavelić, 19. april 2005., T. 108-109 i 22. april 2005., T. 86.

⁷⁴⁵ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 19-20; DP 385.

⁷⁴⁶ Mustafa Kadić, 10. mart 2005., T. 13.

Pa negde pred, znači u to vrijeme kad se i planirala ta akcija, znači, pozvat sam kod Sefera Halilovića gdje je bio pozvat i komadant 1. korpusa Vahid Karavelić. Vjerovatno su oni prije toga razgovarali, a to sam zaključio, znači, u kasnijem razgovoru. Sefer Halilović je tražio da, da jedinice 9. motorizovane brigade, znači, dio jedinica 9. motorizovane brigade, jedinica "Delta", jedinica Samostalnog bataljona Adnana Solakovića i dio jedinice 10. brdske brigade, sveukupno otprilike oko 300 boraca, da sa potpunim naoružanjem izađu radi izvođenja borbenih dejstava u reon Jablanica. [...] Gospodin Karavelić je bio protiv toga da, da izda takvu naredbu jer smatrao je da, da bi linije odbrane [...] Sarajeva bile time oslabljene pa me, pa prema tome bio je kategorično protiv te naredbe. Zbog toga i Sefer Halilović je pozvao nas komandante koji smo prisustvovali tu, znači, pozvao je, znači, komandanta 10. brdske brigade, komandanta iz "Delti", Adnana Solakovića i mene, da mi kažemo da mi smo u stanju to, odvojiti te jedinice koje bi učestvovala, i tako je i bilo.⁷⁴⁷

238. Prema mišljenju Ramiza Delalića, sve te jedinice mogle su dati dio boraca, a da pritom ne oslabe položaje u svojim zonama odgovornosti.⁷⁴⁸

239. U vezi s odgovorima komandanta 1. korpusa o problemima s novim razmještajem prema naređenju, članovi Inspekcijskog tima "Amidža, Rifat, Žičko" poslali su 5. septembra Seferu Haliloviću zahtjev kojim od njega traže objašnjenje za daljnji rad, obavještavaju ga o odgovoru Vahida Karavelića i pitaju ga: "Da li da nastavimo sa pripremama ili ne?"⁷⁴⁹ Nakon toga su, takođe 5. septembra, poslali još jedan zahtjev u kojem se kaže "objašnjenje, tražimo" i kojim se od Sefera Halilovića traži da, s obzirom na nedolazak jedinica iz 1. korpusa, pronađe drugih 200 vojnika iz Sarajeva.⁷⁵⁰

240. Dana 6. septembra, Sefer Halilović⁷⁵¹ je iz Jablanice izdao naređenje, koje u uvodnom dijelu glasi:

U vezi predstojećih zadataka-borbenih dejstava jedinica 6. korpusa u zoni odgovornosti 4. korpusa, te angažovanja izviđačko-diverzantske brigade "Zulfikar" na pravcu s. Vrđi - s. Goranci prema Mostaru, ovoj brigadi se prepotčinjavaju jedinice:

Bataljon "Drežnica" i jedinice iz 1. korpusa.⁷⁵²

Salko Gušić je u svom svjedočenju rekao da je riječ o "borbenom naređenju" kojim se daje borbeni zadatak i provodi prepotčinjavanje.⁷⁵³ Vahid Karavelić je u svom svjedočenju rekao da to naređenje ne pokazuje da je Sefer Halilović mogao izdavati naređenja odreda "Zulfikar", već da je mogao komandovati tim odredom u zavisnosti od ovlaštenja koja je dobio od Rasima Delića.⁷⁵⁴ Vahid

⁷⁴⁷ Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 50-51.

⁷⁴⁸ Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 51.

⁷⁴⁹ DP 116.

⁷⁵⁰ DP 117.

⁷⁵¹ Vahid Karavelić je u svom svjedočenju rekao da pretpostavlja da činjenica da je ovo naređenje poslato Seferu Haliloviću znači da on nije bio u blizini kada je sastavljano, odnosno da su ga sastavili njegovi pomoćnici u skladu sa opštim smjernicama i uputstvima Sefera Halilovića. Vahid Karavelić, 21. april 2005., T. 6; *vidi* DP 122, str. 3.

⁷⁵² DP 122.

⁷⁵³ Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 83.

⁷⁵⁴ Vahid Karavelić, 20. april 2005., T. 41.

Karavelić je takođe posvjedočio da je u to vrijeme odred "Zulfikar" bio "na direktnoj vezi i direktno je potčinjen komandantu Štaba Vrhovne komande".⁷⁵⁵

241. Dana 7. septembra, Arif Pašalić je IKM-u u Jablanici poslao zahtjev u kojem kaže da je primio strogo povjerljivi dokument od 5. septembra, kao i dokument od 6. septembra,⁷⁵⁶ te da se "iz akta [...] ne vidi koje jedinice [...] i kada su uručene u zonu odgovornosti 4. Korpusa".⁷⁵⁷ On je naveo sljedeće:

Jedinice bataljon "Drežnica" "Zulfikar" "Muderiz" "Akrepi" i "Silver Foks" svrstane su u OG SJEVER-2 4. korpusa Armije Republike BiH. Komandant OG SJEVER-2 je komandant spec. jedinice "Zulfikar".⁷⁵⁸

On je nadalje predložio objekt napada "u cilju potpunijeg čišćenja snaga neprijatelja u dolini r. Neretve".⁷⁵⁹

242. Selmo Cikotić je u svom svjedočenju rekao da je OG Zapad "privremeno angažovana /prijevod s engleskog/" u toj "operaciji" koju je "koordinirao" Sefer Halilović.⁷⁶⁰ Međutim, otkomanda OG Zapad iz sastava 3. korpusa nikada nije izvršena.⁷⁶¹

243. Ministar unutrašnjih poslova Bakir Alispahić izjavio je da je "za potrebe te operacije" na savjetovanju u Zenici od njega zatraženo da pošalje jedinicu MUP-a "Laste" da pruži podršku vojsci.⁷⁶² Prema riječima Bakira Alispahića, to su tražili Rasim Delić i Sefer Halilović.⁷⁶³ Jedinica "Laste" poslana je u Konjic, a konačno odredište trebao joj je biti Mostar.⁷⁶⁴ Bakir Alispahić je izjavio da ne zna je li jedinica "Laste" bila potčinjena Arifu Pašaliću, komandantu 4. korpusa.⁷⁶⁵

244. Pretresno vijeće zaključuje da su reorganizacija i prepotčinjavanje jedinica, u skladu sa savjetovanjem starješina Glavnog štaba i komandanata korpusa u Zenici i Zaključcima s tog savjetovanja, izvršeni pod komandom komandanta Glavnog štaba Rasima Delića. Pretresno vijeće, osim toga, zaključuje da je Sefer Halilović izvršio naređenja Rasima Delića s tim u vezi, u skladu sa svojom ulogom vođe Inspekcijskog tima zaduženog za koordinaciju i nadzor.

⁷⁵⁵ Vahid Karavelić, 20. april 2005., T. 41.

⁷⁵⁶ Pretresnom vijeću nije predodčen dokument od 5. septembra, a dokazi ne pokazuju jednoznačno da li je dokument od 6. septembra o kojem Arif Pašalić govori DP 122.

⁷⁵⁷ DP 112, str. 1.

⁷⁵⁸ DP 112, str. 1. Pretresno vijeće konstatuje da je b/h/s riječ za "North" "Sjever".

⁷⁵⁹ DP 112, str. 2.

⁷⁶⁰ Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 25.

⁷⁶¹ Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 52-53, 67.

⁷⁶² Bakir Alispahić, 23. maj 2005., T. 61.

⁷⁶³ Bakir Alispahić, 23. maj 2005., T. 61.

⁷⁶⁴ Bakir Alispahić, 23. maj 2005., T. 67; 27. maj 2005., T. 45. Tu jedinicu je činilo oko 50 policajaca, sastojala se od dvije jedinice, a kada su se te dvije jedinice povezale, poslone su u Konjic.

⁷⁶⁵ Bakir Alispahić, 27. maj 2005., T. 54.

6. Hronologija događaja u septembru 1993.

245. Salko Gušić je u svom svjedočenju rekao da su krajem avgusta članovi Inspekcijskog tima Vehbija Karić, Rifat Bilajac i Zićro Suljević stigli u zonu borbenih dejstava 6. korpusa.⁷⁶⁶ U noći 31. avgusta, iz Sarajeva su u Hercegovinu krenuli Sefer Halilović i novinar Šefko Hodžić.⁷⁶⁷

(a) 1. septembar

246. U svojoj knjizi *Lukava strategija*, Sefer Halilović kaže: "[d]io tima ([Rifat] Bilajac, [Zićro] Suljević i [Vehbija] Karić) izlazi prvog septembra 1993. godine da zajedno sa Namikom Džankovićem i Hasanpašićem izvrši pripreme za smještaj jedinica u rejonu Jablanice jer je plan izvođenja operacije predviđao njihovo angažovanje na pravcu: selo Vrde - Lištica".⁷⁶⁸

247. Članovi Inspekcijskog tima Vehbija Karić, Rifat Bilajac i Zićro Suljević su 1. septembra poslali izvještaj naslovljen na Rasima Delića u kojem kažu da su obišli izbjeglički logor u Grabovici i dogovorili se s vlastima u Jablanici da izbjeglicama u Grabovici obezbijede higijenske uslove.⁷⁶⁹ U tom izvještaju pitaju Rasima Delića šta je odlučio u vezi s angažovanjem jedinica iz Sarajeva i 3. korpusa u eventualnim budućim borbenim dejstvima.⁷⁷⁰ U izvještaju se kaže sljedeće:

Sa jedinicom "Zuka" analizirali smo stanje, raspored i moguća naredna borbeno dejstva. To isto učinili smo i sa Komandom 6. korpusa.

Prijedlog za angažovanje jedinica iz Sarajeva i 3. korpusa koji smo poslali ne znamo da li je naišao na razumijevanje?

Danas odlazimo u selo Drežnicu, radi sagledavanja stanja i objedinjavanja borbenih dejstava.

248. Istoga dana, 1. septembra, Sefer Halilović i Šefko Hodžić stigli su u Jablanicu i odande otišli u bazu odreda "Zulfikar" u Donjoj Jablanici.⁷⁷¹ Sefer Halilović, Zulfikar Ališpago, Vehbija Karić i Šefko Hodžić su zatim otišli u Grabovicu, gdje su se sastali sa zatočenicima oslobođenim iz hrvatskih logora, koji su stanovali u montažnim barakama blizu hidroelektrane, i "Igmanskim

⁷⁶⁶ Salko Gušić, 7. februar 2005., T. 50.

⁷⁶⁷ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 42-43; vozio ih je pripadnik odreda "Zulfikar", Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 43-44.

⁷⁶⁸ DP 281, str. 2.

⁷⁶⁹ DP 406, izvještaj od 1. septembra 1993. upućen Glavnom štabu Vrhovne komande, komandantu na ruke. U prvom paragrafu tog izvještaja se kaže "Sefera očekujemo".

⁷⁷⁰ DP 406.

⁷⁷¹ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 44-45; *vidi i* Salko Gušić, 4. februar 2005., T. 48.

vukovima".⁷⁷² Sefer Halilović se te večeri vratio u Jablanicu i prenoćio u stanu Zulfikara Ališpage.⁷⁷³

(b) 2. septembar

249. Kao što je rečeno gore u tekstu, Sefer Halilović je 2. septembra naredio da se jedinice 1. korpusa pošalju u Bradinu, a od Vahida Karavelića je zatražio informacije o tome kad će jedinica 1. korpusa krenuti u Hercegovinu, kao i o brojnom stanju te jedinice.⁷⁷⁴ Istoga dana, 2. septembra, Arif Pašalić je poslao izvještaj "IKM ŠVK[-u]" u Jablanici kojim se traže informacije o jedinicama koje će stići u zonu odgovornosti 4. korpusa tako da se može organizovati smještaj, snabdijevanje hranom i druga pozadinska podrška.⁷⁷⁵

250. Vehbija Karić je u svom svjedočenju rekao da je na sastanku na "tom privremenom komandnom mjestu" u Jablanici 2. septembra Zulfikaru Ališpagi kao komandantu lokalnih snaga ABiH u Donjoj Jablanici naredeno da preuzme odgovornost za smještaj jedinica iz Sarajeva koje su trebale doći.⁷⁷⁶ Osim njega, prisutni su bili i komandanti lokalnih jedinica 44. i 45. brigade, kao i "neki [...] ljudi iz općinskog štaba Teritorijalne odbrane". Vehbija Karić je izjavio da su na tom sastanku podijeljeni zadaci koji su se konkretno odnosili na smještaj vojnika.⁷⁷⁷

(c) 3. septembar

251. Dana 3. septembra, Sefer Halilović i Zulfikar Ališpago su, zajedno sa Šefkom Hodžićem, krenuli tražiti smještaj za jedinice.⁷⁷⁸ Prošli su kroz Grabovicu⁷⁷⁹ i stigli u planinsko selo Diva Grabovica, u kojem je bio lovački dom.⁷⁸⁰ Sefer Halilović i Zulfikar Ališpago su za to mjesto rekli da je pogodno za smještaj jedinica.⁷⁸¹ Zatim su se vratili u selo Kostajnicu u opštini Konjic.⁷⁸²

⁷⁷² Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 48 i 24. mart 2005., T. 35. U septembru 1993., "Igmanski vukovi" su smješteni u kancelarije hidroelektrane u Grabovici, *vidi* Dio IV.B, par. 380 *infra*.

⁷⁷³ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 45.

⁷⁷⁴ *Vidi* par. 229-244 *supra*.

⁷⁷⁵ DP 449. Pretresno vijeće napominje da je taj izvještaj poslat i Štabu Vrhovne komande u Sarajevu.

⁷⁷⁶ Vehbija Karić, DP 444, T. 48.

⁷⁷⁷ Vehbija Karić, DP 444, T. 48.

⁷⁷⁸ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 49-50. Šefko Hodžić je tada mislio da Zulfikar Ališpago traži smještaj za svoje ljude. Kasnije je saznao da se zapravo traži smještaj za snage iz Sarajeva.

⁷⁷⁹ Šefko Hodžić je u svom svjedočenju rekao da je po odjeći ljudi koje je vidio u Grabovici zaključio da bi oni mogli biti bosanski Hrvati, Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 50.

⁷⁸⁰ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 49-51; svjedok B, 2. februar 2005., T. 47-48, 71-72 (gdje u iskazu kaže da u selu Diva Grabovica, koliko je njemu poznato, ne žive bosanski Hrvati. Mjesto Diva Grabovica leži oko četiri kilometra sjeverno od Grabovice i poznato je po lovačkom domu u tom selu).

⁷⁸¹ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 49-51. Šefko Hodžić je izjavio da se nije slagao s tim mišljenjem zato što se tamo teško dolazilo i zato što su na putu prema Divi Grabovici naišli na neka minska polja, *ibid*.

⁷⁸² Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 51-52 i 24. mart 2005., T. 37. Dana 2. ili 3. septembra, Šefko Hodžić sastao se s komandantom OG Zapad Selmom Cikotićem, Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 36-37. Šefko Hodžić je u svom svjedočenju rekao da je Sefer Halilović u Kostajnici razgovarao s određenim brojem mještana, među

(d) 4. septembar

252. Na osnovu naređenja Sefera Halilovića za pripremu vojnika iz 1. korpusa od 2. septembra,⁷⁸³ Vahid Karavelić je zamjeniku komandanta 9. brigade Ramizu Delaliću 4. septembra izdao naređenje da formira četvu od 50 vojnika i pošalje ih u Bradinu.⁷⁸⁴ Prema njegovim riječima, zadatak te čete je trebao biti:

da sa četom iz 10. bbr od momenta odlaska u Jablanicu po naređenju NŠVK u narednih sedam dana izvršava ofanzivna borbena dejstva u sadejstvu sa jedinicama na tom terenu.⁷⁸⁵

253. Vahid Karavelić je naredio da četa krene u 18:30 te večeri, 4. septembra, i da se poveže sa četom 10. brigade na Igmanu, gdje će ih čekati motorna vozila u organizaciji "načelnika Štaba Vrhovne komande" da ih prevezu u Jablanicu. On je takođe naredio da se brigada poslije sedam dana na isti način vrati u svoju jedinicu.⁷⁸⁶

254. Vahid Karavelić je u svom svjedočenju rekao da jedinica zbog lošeg vremena nije krenula 4. septembra.⁷⁸⁷ On je 5. septembra Seferu Haliloviću u Jablanicu poslao izvještaj kojim ga obavještava da je polazak s Igmana odgođen zbog nevremena, te da su Mušan Topalović i Ramiz Delalić predložili da se odlazak odgodi za 24 sata.⁷⁸⁸

255. Sefer Halilović, Vehbija Karić i drugi su se ujutro 4. septembra okupili ispred kuće Safeta Ćibe "predsjednika Ratnog predsjedništva Jablanice, Konjica [...] i slobodnog dijela Prozora" (dalje

kojima je bilo i staraca bosanskih Hrvata koji su ostali u selu. Sefer Halilović im je rekao da ABiH nije osvetoljubiva vojska i da "nijedna žena, nijedno dijete ne smije zaplakat za nama". Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 52-53 i 24. mart 2005., T. 38.

⁷⁸³ DP 161, *vidi* par. 231-235 *supra*.

⁷⁸⁴ DP 383, naređenje Vahida Karavelića Ramizu Delaliću od 4. septembra 1993. Vahid Karavelić je u svom svjedočenju rekao da je, po njegovom mišljenju, to naređenje naslovljeno na zamjenika komandanta, a ne komandanta zato što mu je komandant vjerovatno rekao da će za izvršenje tog zadatka biti zadužen Ramiz Delalić, Vahid Karavelić, 20. april 2005., T. 11.

⁷⁸⁵ DP 383.

⁷⁸⁶ DP 383. Vahid Karavelić je naveo da je slična naređenja izdao 2. samostalnom bataljonu, brigadi "Delta" i 10. brigadi, Vahid Karavelić, 20. april 2005., T. 14; međutim, nije mogao sa sigurnošću reći da li je brigada "Delta" u to vrijeme bila potčinjena 1. korpusu, Vahid Karavelić, 20. april 2005., T. 14.

⁷⁸⁷ Vahid Karavelić, 20. april 2005., T. 16; Vahid Karavelić je u svom svjedočenju rekao da je polazak odgođen za 24 sata, *ibid*.

⁷⁸⁸ DP 290, str. 1, par. 1; Ramiz Delalić je u svom svjedočenju rekao da nije bilo nevremena, nego da nisu mogli krenuti zato što komandant 1. korpusa i Glavni štab nisu mogli postići dogovor, Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 55; on je nadalje posvjedočio da je to bilo tako zato što Vahid Karavelić nije poštovao to naređenje Sefera Halilovića, Ramiz Delalić, 19. maj 2005., T. 13; rekao je da su Vahid Karavelić i Sefer Halilović na kraju zaključili da će u Jablanici ostati samo sedam dana, Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 55; ta jedinica je trebala biti potčinjena Zulfikaru Ališpagi, a komandni lanac je trebao ići od "komandant[a] /bataljona/ ovih sarajevskih jedinica, Senad[a] Pecar[a]" (koji je trebao biti starješina jedinice) do Zulfikara Ališpage i Sefera Halilovića na vrhu, Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 56. Vahid Karavelić je u svom svjedočenju rekao da je oklijevao sa slanjem ljudstva zbog tadašnje situacije u Sarajevu, Vahid Karavelić, 19. april 2005., T. 108-109; 9. i 10. brigada imale su svoje zone odgovornosti i držale su odbrambenu liniju u Sarajevu, a krajem avgusta i dio odbrambene linije na Igmanu, Vahid Karavelić, 19. april 2005., T. 113; prema riječima Vahida Karavelića, taj potez je bio nelogičan i doveo je odbranu Sarajeva u pitanje, Vahid Karavelić, 22. april 2005., T. 158.

u tekstu: Ratno predsjedništvo Jablanice).⁷⁸⁹ Vehbija Karić je obavijestio Sefera Halilovića da će doći telegram komandanta 4. korpusa Arifa Pašalića u vezi s planiranim napadom snaga bosanskih Hrvata na elektrane, a Sefer Halilović je rekao "preduhitrićemo mi njih".⁷⁹⁰ Rečeno je da dolaze jedinice iz Sarajeva, te da one planiraju napasti HVO "u srijedu".⁷⁹¹

256. U jutarnjim satima 4. septembra, Sefer Halilović i Safet Ćibo su, u pratnji Šefka Hodžića, krenuli prema Neretvici, gdje je bila Komanda 45. brigade.⁷⁹² Na putu od Jablanice do Konjica, sreli su se s Rasimom Delićem, koji je u džipu dolazio iz suprotnog pravca.⁷⁹³ Sefer Halilović je Rasima Delića obavijestio o telegramu Arifa Pašalića.⁷⁹⁴ Rasim Delić je Seferu Haliloviću rekao da raspolaže informacijama o pripremama bosanskih Srba za napad na Igman i druga mjesta na tom pravcu.⁷⁹⁵ Sefer Halilović, Safet Ćibo i Šefko Hodžić su se rastali s Rasimom Delićem i nastavili put prema Neretvici. Šefko Hodžić je u svom svjedočenju rekao da je Sefer Halilović poslije susreta s Rasimom Delićem rekao: "Ćibo, reci Deliću da ide, da on mi ne treba ovdje, ja pripremam ofanzivu, a on ne treba da mi ovde mulja", i nešto u smislu "Delić je meni oduzeo, dobio zadatak da oduzme što više, da oduzima što više tih ovlasti, da ja faktički više sam... faktički da je razvlašten, da on ima samo neku upravu i tako nešto, nešto vrlo sitno [...]".⁷⁹⁶ Sefer Halilović i Safet Ćibo su se trebali sastati sa Salkom Gušićem i komandantom brigade "Muderiz" iz Neretvice.⁷⁹⁷ Međutim, Salko Gušić i komandant brigade "Muderiz" nisu bili u Neretvici. Umjesto toga, Sefer Halilović i Safet Ćibo, u pratnji Šefka Hodžića, sastali su se s komandantom 45. brigade Hasom Hakalovićem, a poslije toga su krenuli prema Donjoj Jablanici, jer se ondje u 12:00 sati trebao održati sastanak u bazi odreda "Zulfikar" u Donjoj Jablanici.⁷⁹⁸

(i) Sastanak s Rasimom Delićem u Donjoj Jablanici

257. Kada su Sefer Halilović, Safet Ćibo i Šefko Hodžić stigli u bazu Zulfikara Ališpage, ondje su zatekli Rasima Delića i Vehbiju Karića. Održan je sastanak kojem su prisustvovali Rasim Delić, Sefer Halilović, Vehbija Karić i druge starješine.⁷⁹⁹

⁷⁸⁹ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 53.

⁷⁹⁰ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 53-54 i 24. mart 2005., T. 44-45.

⁷⁹¹ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 54. Pretresno vijeće konstatuje da je 4. septembar 1993. bila subota i da je 8. septembar bio prva sljedeća srijeda.

⁷⁹² Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 56. Šefko Hodžić je u nastavku svjedočenja rekao da je 45. brigada bila u Buturović Polju, Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 40.

⁷⁹³ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 56.

⁷⁹⁴ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 56-57.

⁷⁹⁵ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 57.

⁷⁹⁶ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 57 i 24. mart 2005., T. 47- 48.

⁷⁹⁷ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 57.

⁷⁹⁸ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 58; Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 7.

⁷⁹⁹ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 59; u svojoj knjizi, Sefer Halilović je napisao da su 4. septembra u Donjoj Jablanici bili svi članovi Inspeksijskog tima, kao i Rasim Delić, Salko Gušić, Zulfikar Ališpage i komandant 45.

258. Prema svjedočenju Vehbije Karića, dokumenti u kojima se planira "operacija", a koji sadrže karte i smjernice za dejstva pojedinih jedinica, sastavljeni su uz pomoć Sefera Halilovića, Rifata Bilajaca, Zićre Suljevića i Vehbije Karića. Vehbija Karić je u svom svjedočenju rekao da je sve dokumente za tu "operaciju", plan dejstva i radnu kartu "ovjerio [...] komandant Glavnog štaba" 4. septembra u Donjoj Jablanici. On je, osim toga, u svom svjedočenju rekao da je Rasim Delić potpisivanjem borbenih zapovijesti i dokumenata, te odlukama o toj "operaciji", "po vojničkoj logici, [Rasim Delić] preuzeo potpunu naredbodavnu odgovornost kompletne operacije na sebe".⁸⁰⁰ Sefer Halilović u svojoj knjizi *Lukava strategija* kaže da je Inspeksijski tim sastavio dokumente koji su bili potrebni za operaciju pod nazivom "Neretva-93", da je Rasim Delić sve ovjerio svojim potpisom i pečatom, poslije čega su izašli na teren.⁸⁰¹ Poslije tog sastanka dogovoreno je da svi, uključujući Rasima Delića i Sefera Halilovića, odu u Konjic.⁸⁰²

(ii) Drugi sastanci 4. septembra

259. U Donjoj Jablanici takođe je održan sastanak na nižem nivou. Selmo Cikotić je u svom svjedočenju rekao da je održan jedan neformalni sastanak, kojem su prisustvovali Sefer Halilović, Selmo Cikotić,⁸⁰³ Amer Duraković, operativni oficir OG Zapad, Zulfikar Ališpago i Šefko Hodžić.⁸⁰⁴ Na tom sastanku je Sefer Halilović Selmi Cikotiću saopštio da će se u Hercegovini izvršiti akcija za koju je potrebno obaviti pripreme.⁸⁰⁵ Selmi Cikotiću je rečeno da je cilj sužavanje linije fronta i oslobađanje određenih puteva na području opština na potezu od Prozora do Vakufa, bliže granici Bosne.⁸⁰⁶ Prema shvatanju Selme Cikotića, Sefer Halilović je vršio koordinaciju borbenih dejstava u okviru te "operacije".⁸⁰⁷

---

brigade, DP 281, str. 3. Selmo Cikotić je u svom svjedočenju rekao da je otišao na taj sastanak zato što mu je Sefer Halilović posredstvom Komande 3. korpusa ili Komande 317. brigade naredio da na njega dođe, 23. februar 2005., T. 7, 52.

⁸⁰⁰ Vehbija Karić, DP 444, T. 108, 109-110; Salko Gušić je u svom svjedočenju rekao da je Rasim Delić stigao u Hercegovinu 4. septembra i prenoćio u Konjicu, Salko Gušić, 4. februar 2005., T. 49.

⁸⁰¹ DP 281, str. 2.

⁸⁰² Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 59.

⁸⁰³ Selmo Cikotić nije mogao sa sigurnošću navesti datum. On je u svom svjedočenju rekao da je prošlo više od jednog dana od tog sastanka do sastanka u Dobrom Polju 5. septembra, a moguće je i da se održao 1. septembra, Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 8, 54-55. Selmo Cikotić je u svom svjedočenju rekao da su pratilac Sefera Halilović, po imenu Sele Halilović, i sin Sefera Halilovića bili u Donjoj Jablanici.

⁸⁰⁴ Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 8, 54-55. Selmo Cikotić je u svom svjedočenju rekao da su pratilac Sefera Halilović, po imenu Sele Halilović, i sin Sefera Halilovića bili u Donjoj Jablanici.

⁸⁰⁵ Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 8.

⁸⁰⁶ Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 8. Selmo Cikotić nije precizirao ko mu je rekao šta je cilj borbenih dejstava.

⁸⁰⁷ Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 9. Taj zaključak je izveo iz izjave Sefera Halilovića da će biti na terenu s timom iz Generalštaba, te da preuzima ulogu koordinatora, Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 9, 57. Selmo Cikotić misli da je to uključivalo i izdavanje konkretnih naređenja, Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 9.

260. Selmo Cikotić je u svom svjedočenju rekao da je te večeri u vojnom skladištu u okolini Konjica održan kratki sastanak⁸⁰⁸ Sefera Halilovića, Selme Cikotića i Salka Gušića. Cilj tog sastanka bilo je "upozn[avan]e" Salka Gušića i Selme Cikotića, koji su trebali sadejstvovati u predstojećoj "operaciji", kao i njihovo međusobno upoznavanje.⁸⁰⁹ Sefer Halilović je Selmi Cikotiću rekao da će OG Zapad učestvovati u "operaciji".⁸¹⁰ Nije se razgovaralo o konkretnim ulogama u "operaciji".⁸¹¹

261. U večernjim satima 4. septembra održan je još jedan sastanak viših starješina. Rasim Delić, Sefer Halilović i Safet Ćibo su u noći 4. septembra bili u Konjicu.⁸¹² Sefer Halilović, Rasim Delić i Safet Ćibo su se sastali s komandantom 43. brigade Mitkom Pitkićem i starješinama iz njegove komande.⁸¹³ Vehbija Karić, koji je tada bio u Konjicu, u svom svjedočenju je rekao da je Rasim Delić iste večeri predložio Seferu Haliloviću da ode u Sarajevo jer komandant 10. brigade Mušan Topalović otežava provođenje "naređenja Rasima Delića". Insistirao je da Sefer Halilović ode tamo i upotrijebi svoj "uticaj" kako bi 9. i 10. brigada postupile u skladu s "naređenjem". Prema riječima Vehbije Karića, Sefer Halilović je 5. septembra otišao u Sarajevo i svojim uticajem postigao da te jedinice odu.⁸¹⁴ Vehbija Karić je u svom svjedočenju rekao da je to bilo potrebno zbog "stanja vojne organizacije" u to vrijeme.⁸¹⁵

262. U večernjim satima 4. septembra, zamjenik komandanta Glavnog štaba Stjepan Šiber izdao je, u ime komandanta Glavnog štaba Rasima Delića, 6. korpusu naređenje za odbranu od

⁸⁰⁸ Pretresno vijeće konstatuje da je Vehbija Karić pomenuo vojno skladište koje se zvalo "ARK", u Konjicu, Vehbija Karić, DP 444, T. 66; *vidi i* Bakir Alispahić, koji govori o vojnom skladištu koje se zvalo "Arka", u Konjicu, Bakir Alispahić, 24. maj 2005., T. 25.

⁸⁰⁹ Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 10, 56.

⁸¹⁰ Selmo Cikotić je u svom svjedočenju rekao da sa Seferom Halilovićem nije razgovarao o konkretnim bataljonima, već da su raspravljali o mogućnosti angažovanja svježih snaga u vidu samo jednog bataljona, uz rezervni bataljon. Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 11-12. Poslije tog sastanka, Selmo Cikotić se vratio na svoje IKM na Planici, u blizini Gornjeg Vakufa, i izvijestio komandanta Envera Hadžihasanovića o sastanku, Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 5, 12, 66; Selmo Cikotić je u svom svjedočenju rekao da je Enveru Hadžihasanoviću poslao pismeni izvještaj o svom putovanju i ishodu sastanka i da u njemu traži dopuštenje za učešće u tim aktivnostima, Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 52, 66.

⁸¹¹ Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 11.

⁸¹² Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 29-30; Salko Gušić je posvjedočio da je u prvih deset dana septembra na to područje došao Rasim Delić i prenoćio u Konjicu, te da je sutradan održan sastanak u Dobrom Polju, Salko Gušić, 4. februar 2005., T. 49.

⁸¹³ Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 29-30; Nermin Eminović je u svom svjedočenju rekao da zna da je Sefer Halilović krajem avgusta 1993. nenajavljen došao u štab 6. korpusa u Konjicu. Ondje je bilo nekoliko komandanata brigada, među kojima i Mitko Pitkić, komandant 43. brigade. Sefer Halilović je "s njim bio malo grub /prijevod s engleskog/". Ne zna pouzdano je li ondje bio i Salko Gušić, Nermin Eminović, 10. mart 2005., T. 67; Nermin Eminović misli da to nije bio vojni sastanak - odnosno da nije imao karakter informisanja, referisanja, davanja zadataka, Nermin Eminović, 10. mart 2005., T. 68.

⁸¹⁴ Vehbija Karić, DP 444, T. 42-46, 65-67.

⁸¹⁵ Vehbija Karić, DP 444, T. 66.

očekivanog napada HVO na pravcu Jablanica-Prozor.⁸¹⁶ To naređenje nije naslovljeno na Inspekcijски tim ni Sefera Halilovića, niti im je poslat primjerak tog naređenja.⁸¹⁷

(e) 5. septembar

263. Svjedokinja C je posvjedočila da je "Handžar divizija" stigla u Grabovicu 5. septembra 1993., te da je otišla na desnu obalu Neretve.⁸¹⁸

(i) Sastanak u Dobrom Polju

264. Dana 5. septembra⁸¹⁹ u komandi Samostalnog prozorskog bataljona u Dobrom Polju održan je sastanak kome su prisustvovali Sefer Halilović, Zićro Suljević, Vehbija Karić, Rifat Bilajac, Selmo Cikotić,⁸²⁰ Salko Gušić,⁸²¹ Enes Kovačević, Haso Hakalović, Enver Buza i Enver Zejnilagić, kao i nekoliko operativnih oficira i oficira za bezbjednost iz OG Zapad.⁸²² Taj sastanak je vodio Sefer Halilović.⁸²³

265. Prema svjedočenju Selme Cikotića, taj sastanak je održan kako bi se jedinicama koje će učestvovati u "operaciji" podijelili konkretni zadaci u vezi s njom.⁸²⁴ Salko Gušić je potvrdio da su OG Zapad i 317. brigada "prihvatili" zadatke.⁸²⁵ Operativna grupa Zapad je dobila zadatak da izvrši napad na područje Voljica i Plandišta, te da zauzme Vilića Guvno.⁸²⁶ Selmo Cikotić je u

⁸¹⁶ DP 148, Mjere za stabilizaciju odbrane, naređenje od 4. septembra 1993. koje je Stjepan Šiber, za kojeg piše da "zastupa komandanta", izdao Komandi 6. korpusa. Naređenje je poslano u 19:52 sati.

⁸¹⁷ DP 148.

⁸¹⁸ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 41. *Vidi i* svjedok B, koji je u svom svjedočenju rekao da je u septembru 1993. "Handžar divizija" bila u Grabovici, svjedok B, 2. februar 2005., T. 51.

⁸¹⁹ Selmo Cikotić je u svom svjedočenju rekao da je sastanak u Dobrom Polju održan 5. septembra 1993. i da Sefera Halilovića poslije toga nije sretao sve do 26. oktobra 1993., Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 57 i 24. februar 2005., T. 5; Šefko Hodžić je takođe naveo 5. septembar 1993. kao datum sastanka u Dobrom Polju, Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 59; svjedok G je u svom svjedočenju rekao da je taj sastanak održan 4., 5. ili 6. septembra 1993. Svjedok G je izjavio da je Šefko Hodžić došao u Dobro Polje sa Seferom Halilovićem. Pored toga, on je u svom svjedočenju rekao da je Sefer Halilović u tom periodu dva ili tri puta došao u Dobro Polje, te da je na to područje otvorena artiljerijska vatra tokom jednog od sastanaka, svjedok G, 7. april 2005., T. 19; Mehmed Behlo je u svom svjedočenju rekao da je sastanak u Dobrom Polju održan oko pet dana prije nego što je počela borba. On je u svom svjedočenju rekao da su ondje bili Salko Gušić, Selmo Cikotić i Sefer Halilović, da sastanak nije predugo trajao i da se uglavnom raspravljalo o pozadinskim potrebama jedinica koje su već bile u Dobrom Polju, Mehmed Behlo, 27. juni 2005., T. 72-73; svjedok J je u svom svjedočenju rekao da je sastanak u Dobrom Polju održan sedam ili osam dana prije borbenih dejstava 14. septembra 1993., svjedok J, 6. juli 2005., T. 19.

⁸²⁰ Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 15.

⁸²¹ Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 87-88; Mehmed Behlo, 27. juni 2005., T. 72-73.

⁸²² Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 15-16. Sa Selmom Cikotićem bili su njegovi oficiri Amir Duraković i Kenan Dautović. Osim njih, iz OG Zapad bili su prisutni i Tahir Granić, komandant 307. brigade iz Bugojna, i Enver Zejnilagić, komandant 317. brigade iz Gornjeg Vakufa, Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 17; svjedok G, 7. april 2005., T. 19-20, 103-104; Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 87-88 i 4. februar 2005., T. 49.

⁸²³ Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 17.

⁸²⁴ Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 17.

⁸²⁵ Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 88.

⁸²⁶ Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 18; on je u svom svjedočenju rekao da Komandi 3. korpusa nije dodijeljena nikakva uloga, ali da je on svejedno smatrao da je njegov OG u sastavu 3. korpusa, *ibid.*

svom svjedočenju rekao sljedeće: "Vezano za ovu operaciju ja sam naređenje dobio direktno od gospodina Halilovića."⁸²⁷ Selmo Cikotić je nadalje naveo da je Sefer Halilović izdavao naređenja 6. korpusu.⁸²⁸ Salko Gušić je učestvovao u raspravama i davanju zadataka jedinicama 6. korpusa.⁸²⁹ Glavni zadatak im je bilo zauzimanje područja Crnog Vrh i Makljena.⁸³⁰

266. Salko Gušić je u svom svjedočenju rekao da je razmatrana mogućnost angažovanja Samostalnog prozorskog bataljona, zajedno sa snagama OG Zapad, na pravcu prema Prozoru.⁸³¹ Međutim, komandant Samostalnog prozorskog bataljona Enver Buza je na sastanku izjavio da taj zadatak ne može izvršiti jer je njegova izvidnica uočena.⁸³² Salko Gušić pretpostavlja da Enver Buza nije raspolagao svim informacijama koje su mu bile potrebne da ocijeni može li izvršiti taj zadatak kada je prije toga prihvatio plan.⁸³³ Svi članovi Glavnog štaba prisutni na tom sastanku izrazili su svoje nezadovoljstvo jer je Enver Buza svojim stavom doveo u pitanje cijelu operaciju. Samostalnom prozorskom bataljonu se, zbog toga, nisu mogli dodijeliti konkretni zadaci.⁸³⁴

267. Selmo Cikotić je u svom svjedočenju rekao da su, poslije tog sastanka, svi uključeni u operaciju "Neretva" znali za taj naziv.⁸³⁵ Nakon sastanaka u Dobrom Polju, Selmo Cikotić je čekao na znak da počne sa svojim udjelom u "operaciji".⁸³⁶

(ii) Karta pod nazivom "Operacija 'Neretva'"

268. Pretresnom vijeću je predložena karta pod nazivom "Operacija 'Neretva'".⁸³⁷ Karta nema razmjer, a prikazuje položaje snaga HVO i snaga ABiH na području koje se prostire od zone odgovornosti OG Zapad sjeverno od Prozora do položaja 42. brigade južno od Mostara. Uz te položaje označeni su pravci napada i navedene su jedinice koje su trebale učestvovali u "operaciji".⁸³⁸ U gornjem lijevom uglu karte je potpis Rasima Delića, kao komandanta Glavnog

⁸²⁷ Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 19.

⁸²⁸ Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 19.

⁸²⁹ Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 57.

⁸³⁰ Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 19 i 24. februar 2005., T. 24. On je u svom svjedočenju rekao da je moguće da je 6. korpus učestvovao u jednom zadatku južnije, ali samo se taj dio naređenja odnosio na zadatke Selme Cikotića. Po njegovom mišljenju, Sefer Halilović je Enveru Buzi dao opšti zadatak za 6. korpus, Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 19; Salko Gušić je u svom svjedočenju rekao sljedeće: "Buza je trebao da ubaci svoje snage u grad Prozor, pa da iz pozadine, ovaj, otpočnu dejstva. On je tada izvijestio da ne može to da uradi." Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 88.

⁸³¹ Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 87; Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 19.

⁸³² Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 88-90.

⁸³³ Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 90.

⁸³⁴ Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 88; Selmo Cikotić je, međutim, u svom svjedočenju rekao da je Sefer Halilović Enveru Buzi dao zadatak u sklopu šireg zadatka povjerenog 6. korpusu, Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 19.

⁸³⁵ Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 57.

⁸³⁶ Selmo Cikotić, 24. februar 2005., T. 16.

⁸³⁷ DP 131, karta u boji pod nazivom "Operacija 'Neretva'".

⁸³⁸ To su, počevši od sjevera, bile: OG Zapad, 317., 45., 44. i 47. brigada, odred "Zulfikar", 41., 48. i 42. brigada. *Vidi* DP 131.

štaba,⁸³⁹ s naznakom: "odobravam", a u donjem desnom uglu je potpis Sefera Halilovića kao "načelnika ŠVK OS".⁸⁴⁰

269. Selmo Cikotić je u svom svjedočenju rekao da je ta karta predočena na sastanku u Dobrom Polju.⁸⁴¹ Selmo Cikotić je jedino po toj karti znao za učešće Rasima Delića u "operaciji".⁸⁴² Pretresno vijeće podsjeća na iskaz Vehbije Karića da je Rasim Delić 4. septembra potpisao "sve dokumente za operaciju", uključujući "radnu kartu".⁸⁴³

270. Vahid Karavelić je u svom svjedočenju rekao da se na osnovu karte "Operacija 'Neretva'" ne može izvući zaključak o tome ko je bio komandant "Operacije 'Neretva'".⁸⁴⁴ Selmo Cikotić se složio s mišljenjem da činjenica da se potpis Sefera Halilovića nalazi na dnu karte pokazuje da je on tu kartu potpisao kao vođa tima koji ju je i nacrtao.⁸⁴⁵ Prema njegovom mišljenju, Rasim Delić je

⁸³⁹ U originalu na b/h/s piše "komandant ŠVK OS".

⁸⁴⁰ *Vidi* Dio IV.A.1(b) *supra*. Pretresnom vijeću je predočen vojni priručnik JNA koji sadrži propise JNA o borbenim dokumentima (DP 106). Pretresno vijeće konstatuje da je ABiH primjenjivala ista pravila o organizaciji vojske koja je primjenjivala i JNA. U paragrafima 493 i 494 priručnika JNA, karte se definišu kao borbeni dokumenti koji služe za pripremu i provođenje odluke komandanta u djelo. U relevantnim dijelovima paragrafa 498 se kaže:

Na planovima (na karti, tabelarnim ili tekstualnim) stavlja se: u gornjem levom uglu "ODOBRAM", a ispod toga zvanje, čin, ime i prezime i potpis starešine i vreme — datum (dan, mesec, godina i čas) kad je odobren; u gornjem desnom uglu stepen tajnosti i delovodni broj; na sredini naziv plana i kodirani naziv, i sekcije (po potrebi). Dokument se smatra izdatim (završenim) u trenutku kad ga starešina potpiše (odobri).[...]

Tim priručnikom se regulišu ovlaštenja zamjenika komandanta tako što u paragrafu 501 stoji da načelnik štaba, u svojstvu zamjenika komandanta, potpisuje dokumente iz komandantove nadležnosti samo kad komandant nije na licu mjesta, a zbog hitnosti se ne može čekati njegov povratak. U nastavku se kaže da planove potpisuju načelnici organa koji su na njima radili. U vezi s potpisom u donjem desnom uglu, u paragrafu 508 se kaže:

Na sredini gornjeg ruba radne karte ispisuje se naslov, zvanje starešine (organa) koji je vodi, vid dejstva, vreme i oznaka tajnosti. [...] Posle završenog zadatka, odnosno vođenja radne karte (za zadatak u celini ili njegov deo) potpisuje je starešina koji ju je vodio naznačujući i vreme završetka vođenja radne karte. Karta se potpisuje u donjem desnom uglu.

⁸⁴¹ Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 20, 57; Međutim, Salko Gušić je u svom svjedočenju rekao da tu kartu nije vidio na sastanku u Dobrom Polju 5. septembra, Salko Gušić, 4. februar 2005., T. 28.

⁸⁴² Selmo Cikotić, 24. februar 2005., T. 31.

⁸⁴³ *Vidi* par. 257-258 *supra*.

⁸⁴⁴ Vahid Karavelić na osnovu te karte nije došao ni do kakvih zaključaka, zato što se ta karta može tumačiti na više načina, Vahid Karavelić, 20. april 2005., T. 99-101 i 22. april 2005., T. 150-151; Vahid Karavelić je u svom svjedočenju rekao sljedeće (Vahid Karavelić, 20. april 2005., T. 101-102):

Jedan od slučajeva da je načelnik štaba izradio ovu odluku, komandant mu je odobrio tu odluku, i da je načelnik štaba bio zadužen da on lično rukovodi i komanduje u smislu realizacije ovog plana operacije. A može biti i druga varijanta: da je načelnik štaba sa svojim štabom izradio ovaj plan operacije po naređenju komandanata, da je komandant odobrio kao što je odobrio, a glavnokomandujući ili ko će komandovati, što je malo rjeđi slučaj, svakako, može ostati pitanje koje se može naknadno riješiti nakon izrade ovakvog plana operacije.

⁸⁴⁵ Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 22-23.

svojim potpisom odobrio "operaciju".⁸⁴⁶ Načelnik Štaba 6. korpusa Dževad Tirak u svom svjedočenju je rekao da to što je Rasim Delić potpisao kartu pod nazivom "Operacija 'Neretva'" "znači da je formalno bio komandant" "operacije".⁸⁴⁷

271. Prema riječima Salka Gušića, "osnovne zamisli su se mogle prenijeti na karti [...], ali naređenje ne".⁸⁴⁸ Po njegovom mišljenju, Rasim Delić je potpisao kartu više kao "ideju" o tome kako treba izvesti borbena dejstva, a ne kao naređenje.⁸⁴⁹ Prema riječima Salka Gušića, riječ je o radnoj karti. Uz tu ideju, trebalo je priložiti druge borbene dokumente, poput "zapovjedi za napad, naređenja po određenim [...] elementima borbenog obezbjeđenja i niz naređenja [...] koja bi se posle odnosila na rješavanje konkretnih problema".⁸⁵⁰ I Salko Gušić i Vahid Karavelić su u svojim svjedočenjima rekli da misle da je ta karta bila samo jedan od priloga naređenju.⁸⁵¹

272. Na sastanku u Dobrom Polju, Zičro Suljević i Rifat Bilajac su objasnili konkretne zadatke pokazujući različite lokacije na toj karti.⁸⁵² Konkretni zadaci 317. brigade na karti su označeni odvojeno od zadataka OG Zapad.⁸⁵³ Prema svjedočenju operativnog oficira 2. samostalnog bataljona Zakira Okovića, na karti je označen pravac napada 2. samostalnog bataljona.⁸⁵⁴ Prema riječima svjedoka G, ta karta prikazuje ono što se kasnije dogodilo u sektoru sjeverno od Jablanice.⁸⁵⁵

273. Pretresno vijeće zaključuje da se samo na osnovu te karte ne može zaključiti ko je bio komandant "operacije 'Neretva'".

⁸⁴⁶ Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 23; on je izjavio da doktrina JNA predviđala više mogućnosti u pogledu toga ko je potpisnik takve karte, Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 23.

⁸⁴⁷ Dževad Tirak, 31. mart 2005., T. 22. Međutim, on je u svom svjedočenju rekao i to da potpis na karti automatski ne isključuje mogućnost da je neko drugi zapravo vodio tu operaciju po naređenjima Rasima Delića ili iz nekog drugog razloga, Dževad Tirak, 31. mart 2005., T. 80.

⁸⁴⁸ Salko Gušić, 4. februar 2005., T. 21.

⁸⁴⁹ Salko Gušić, 4. februar 2005., T. 24.

⁸⁵⁰ Salko Gušić, 4. februar 2005., T. 24.

⁸⁵¹ Salko Gušić, 4. februar 2005., T. 26; Vahid Karavelić je u svom svjedočenju rekao sljedeće (Vahid Karavelić, 20. april 2005., T. 102):

uz ovakvu topografsku kartu, sa izrađenim planom operacije na njemu, obavezno mora da ide zapovijest, odnosno, jednostavno rečeno, zapovijest, borbena zapovijest, tekstualno urađena za izvođenje ove operacije. U punom nekom obimu, jedna operacija ovakva koja je dosta složena treba da je prati pisani dokument u najmanju ruku nekih pedesetak do stotinu staranica, uključujući zapovijest, uključujući priloge svih rodova i svih učesnika pri izvršenju jednog ovakvog plana operacije.

⁸⁵² Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 20.

⁸⁵³ Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 21-22.

⁸⁵⁴ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 56; Zakir Oković je u svom svjedočenju rekao da je tu kartu prvi put vidio u Haagu, Selmo Cikotić, 15. mart 2005., T. 55.

⁸⁵⁵ Svjedok G, 7. april 2005., T. 101.

274. Nakon sastanka u Dobrom Polju, Sefer Halilović je otišao iz Sarajeva, u društvu Šefka Hodžića.⁸⁵⁶

275. Poslije sastanka u Dobrom Polju, komandant 2. bataljona 317. brigade Mehmed Behlo, njegov komandant Enver Zejnilagić i član Inspeksijskog tima Rifet Bilajac sastali su se u selu Voljevac.⁸⁵⁷ Raspravljali su o pripremama i predloženom planu 317. brigade, a Rifet Bilajac je dao neke instrukcije i objašnjenja o tome kako se taj plan može poboljšati i realizovati.⁸⁵⁸

(f) 6. septembar

276. U skladu s naređenjem Sefera Halilovića od 2. septembra,⁸⁵⁹ Vahid Karavelić je 6. septembra 2. samostalnom bataljonu naredio da istoga dana pripremi i pošalje četvu od 100 do 120 vojnika na područje Jablanice.⁸⁶⁰ Čete su trebale izvršiti dati zadatak najkasnije sedam dana poslije dana javljanja na "IKM ŠVK u Jablanici".⁸⁶¹

277. U večernjim satima 6. septembra⁸⁶² četa od 125 pripadnika 2. samostalnog bataljona krenula je iz Sarajeva za Jablanicu.⁸⁶³ Ta jedinica je u tri vozila prebačena s područja Hrasnice na područje Jablanice, u koju su stigli rano ujutro.⁸⁶⁴ Na putu prema Hercegovini, tom jedinicom je komandovao Zakir Oković, operativni oficir 2. samostalnog bataljona.⁸⁶⁵

⁸⁵⁶ Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 63. Kao što je gore rečeno, Rasim Delić je insistirao da Sefer Halilović iskoristi svoj utjecaj kako bi Mušana Topalovića nagovorio da ode u Hercegovinu. *Vidi par. 261 supra.*

⁸⁵⁷ Mehmed Behlo, 27. juni 2005., T. 72-73.

⁸⁵⁸ Mehmed Behlo, 27. juni 2005., T. 73-74 i 28. juni 2005., T. 5-6.

⁸⁵⁹ DP 123.

⁸⁶⁰ DP 385. Mustafa Kadić, 10. mart 2005., T. 12-13; te jedinice su, u sadejstvu s jedinicama 4. i 6. korpusa na tom području, trebale izvršiti borbena djestva kako bi se oslobodila saobraćajnica Jablanica –Mostar. DP 385, str. 1.

⁸⁶¹ DP 385, str. 1.

⁸⁶² Zakir Oković je u svom svjedočenju rekao da su te snage, po naređenju Vahida Karavelića od 7. septembra, krenule uveče 7. septembra, Zakir Oković, 15. mart 2005., 22-23, 49. Do tog datuma je došao na osnovu DP 270, izvještaja 2. samostalnog bataljona s terena za period od 7. septembra do 20. septembra, poslanog Komandi 1. korpusa, od 25. septembra. Pretresno vijeće podsjeća na svoj raniji zaključak da Zakir Oković u cijelom svom svjedočenju nije bio u stanju da sa sigurnošću navede tačne datume, tako da je moguće da je naveo pogrešne. Iz tog razloga Pretresno vijeće će, u pogledu konkretnih datuma, sa svjedočenjem Zakira Okovića postupati s oprezom i osloniće se na datume koje je on naveo samo kada za njih ima potvrdu drugih dokaza. Na osnovu ocjene cjelokupnih dokaza, Pretresno vijeće zaključuje da je 2. samostalni bataljon 6. septembra otišao iz Sarajeva.

⁸⁶³ DP 270; Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 21-22.

⁸⁶⁴ Mustafa Kadić, 9. mart 2005., T. 87; Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 23, 49.

⁸⁶⁵ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 22, 49.

(g) 7. septembar(i) 2. samostalni bataljon

278. Vojnici 2. samostalnog bataljona stigli su u Hercegovinu i poslije prihvata u bazi odreda "Zulfikar" u Donjoj Jablanici, razmješteni su po kućama u Grabovici.⁸⁶⁶ Pripadnik 3. čete 2. samostalnog bataljona Mustafa Kadić je u svom je svjedočenju rekao da im nije rečeno da idu u Grabovicu dok nisu stigli u bazu odreda "Zulfikar" u Donjoj Jablanici.⁸⁶⁷ Prema svjedočenju Zakira Okovića, po dolasku jedinica 2. samostalnog bataljona u Grabovicu, Vehbija Karić, Zićro Suljević i Rifat Bilajac obišli su lokaciju na kojoj je bio smješten 2. samostalni bataljon.⁸⁶⁸ Zakir Oković je posvjedočio da se sastao s ta tri člana Inspekcijskog tima, te da su oni "pokušali [...] da mi objasne [...] kako ćemo izvesti tu operaciju", no Zakira Okovića nisu obavijestili o tome gdje se nalazi neprijatelj, tako da je Zakir Oković "insistirao" na tome da se izvrši izviđanje.⁸⁶⁹

(ii) Odabir jedinica koje će otići u Hercegovinu

279. Dana 7. septembra, Šefko Hodžić se sastao sa Seferom Halilovićem u Glavnom štabu u Sarajevu. Šefko Hodžić je u hodniku sreo i Ramiza Delalića koji mu je rekao da će ići u Hercegovinu.⁸⁷⁰ Šefko Hodžić je sa Seferom Halilovićem otišao na IKM 1. korpusa u Hrasnici, koja se nalazi u neposrednoj blizini Sarajeva.⁸⁷¹ Na tom IKM-u su zatekli zamjenika komandanta 9. brigade Ramiza Delalića, komandanta 2. samostalnog bataljona Adnana Solakovića, zamjenika komandanta 2. samostalnog bataljona Samira Pezu, predsjednika Ratnog predsjedništva Jablanice Safeta Ćibu i komandanta 4. motorizovane brigade Fikreta Prevljka.⁸⁷² Sefer Halilović je obaviješten da Mušan Topalović ne želi ići u Hercegovinu.⁸⁷³ Šefko Hodžić je u svom svjedočenju rekao da je Sefer Halilović tražio od Ramiza Delalića "da mu pomogne da ubijedi /prijevod s

⁸⁶⁶ DP 270, str. 2. Pretresno vijeće konstatuje da taj dokument govori o dolasku 2. samostalnog bataljona 8. septembra, međutim, s obzirom na druge dokaze predložene Pretresnom vijeću u vezi s dolaskom snaga u Hercegovinu, Pretresno vijeće zaključuje da je 2. samostalni bataljon na područje Jablanice stigao 7. septembra.

⁸⁶⁷ Mustafa Kadić, 10. mart 2005., T. 13.

⁸⁶⁸ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 27-28. Prema svjedočenju Vehbije Karića, članovi Inspekcijskog tima na tom području bili su početkom septembra u izviđanju na jednom od brda istočno od puta "M17", ispod Grabovice, a na povratku su otišli u kasarnu odakle su bili "Igmanski vukovi", i ondje razgovarali s bivšim zatočenicima. Članovi Inspekcijskog tima nisu prešli most preko Neretve da bi došli u Grabovicu, Vehbija Karić, DP 444, T. 54-55.

⁸⁶⁹ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 28.

⁸⁷⁰ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 63; Ramiz Delalić je to poricao, Ramiz Delalić, 19. maj 2005., T. 30-31. U vezi s pouzdanošću Ramiza Delalića, *vidi* Dio II, par. 17 *supra*; Ramiz Delalić je u svom svjedočenju rekao da nije imao nikakvu ulogu u operaciji "Neretva", da on nije trebao s tom jedinicom ići u Hercegovinu, Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 62.

⁸⁷¹ Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 54.

⁸⁷² Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 63-64.

⁸⁷³ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 64; Ramiz Delalić poriče da je u Hrasnici vidio Sefera Halilovića. Ramiz Delalić, 19. maj 2005., T. 31-32.

engleskog/" Mušana Topalovića da ode u Hercegovinu, te da su zajedno otišli da ga nagovore.⁸⁷⁴ Mušan Topalović je kasnije došao na IKM u Hrasnici.⁸⁷⁵

280. Vahid Karavelić je izjavio da su izbor vojnika trebali izvršiti organi 9. brigade.⁸⁷⁶ Ramiz Delalić je u svom svjedočenju rekao da je "Komanda 9. motorizovane brigade" komandantima bataljona dala uputstvo da izdvoje traženi broj vojnika.⁸⁷⁷ Dana 7. septembra, Vahid Karavelić je pozvao vojnike 9. brigade i postrojio njih oko 120 ispred Komande 1. korpusa u Sarajevu.⁸⁷⁸ Erdin Arnautović, vojnik 9. brigade, u svom svjedočenju je rekao da im je rečeno da će učestvovati u operaciji oslobađanja Mostara.⁸⁷⁹ Vahid Karavelić je naglas pročitao naređenje prema kome treba da odu u Jablanicu, gdje će biti pod komandom Zulfikara Ališpage, koji će voditi operaciju. Potom su dobili nešto oružja, upakovanih obroka i cigareta, nakon čega su krenuli prema Jablanici.⁸⁸⁰ Vojnici su birani tako da među njima bude izviđača, diverzanata, минера.⁸⁸¹ Iz svake jedinice 9. brigade ukupno su izabrana po četvorica ili petorica ljudi.⁸⁸²

281. Prema svjedočenju Erdina Arnautovića, toj jedinici je odmah poslije postrojavanja naloženo da ode u Hrasnicu, odakle će je kamionima prevesti u Jablanicu.⁸⁸³ U Hrasnici je došlo do problema u vezi s transportom.⁸⁸⁴ Pozvali su Ramiza Delalića da dođe u Hrasnicu i riješi taj problem.⁸⁸⁵ Ramiz Delalić je u svom svjedočenju rekao da je on zatim s tom jedinicom krenuo putem za Bradinu kako bi se spriječili novi problemi na putu.⁸⁸⁶ On je u svom svjedočenju nadalje rekao da je

⁸⁷⁴ Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 56-57; Vehbija Karić misli da je samo Sefer Halilović mogao nagovoriti Mušana Topalovića da krene na izvršavanje zadatka u Jablanicu. Vehbija Karić, DP 444, T. 45-46; Vehbija Karić je kasnije saznao da je Sefer Halilović s Mušanom Topalovićem razgovarao u Hrasnici, te da ga je jedva ubijedio da te noći mora krenuti za Jablanicu. Vehbija Karić, DP 444, T. 45.

⁸⁷⁵ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 65.

⁸⁷⁶ Vahid Karavelić, 22. april 2005., T. 116-117.

⁸⁷⁷ Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 54, 59.

⁸⁷⁸ Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 31-32, 82; Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 54; T. 61; Ramiz Delalić je izjavio da je te vojnike postrojio lično Vahid Karavelić, da ih je podijelio na dva dijela i polovinu poslao u sektor Jablanicu. Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 54, 61.

⁸⁷⁹ Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 32.

⁸⁸⁰ Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 32.

⁸⁸¹ Izraz "miner", na engleskom "*sapper*", označava vojnika zaduženog za uklanjanje mina, bombi i sl., *The Concise Oxford Dictionary*, 10. izdanje, str. 1269.

⁸⁸² Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 32; Erdin Arnautović je u svom svjedočenju rekao da nije bilo komandira vodova. Erdin Arnautović, 15. februar 2005., T. 7; Ramiz Delalić je u svom svjedočenju rekao da je komandant trebao biti Senad Pecar. Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 55-56; Međutim, komandant 1. korpusa Vahid Karavelić je u svom svjedočenju rekao da Senada Pecara nije imenovao za komandanta te tri jedinice koje su otišle u Hercegovinu. Vahid Karavelić, 22. april 2005., T. 118.

⁸⁸³ Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 33, 83.

⁸⁸⁴ Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 33.

⁸⁸⁵ Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 33; Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 65; 19. maj 2005., T. 15-16; Ramiz Delalić je u svom svjedočenju rekao da je bio poslat u Hrasnicu kako se jedinica ne bi vratila u Sarajevo, Ramiz Delalić, 19. maj 2005., T. 33. On je izjavio da je u Hrasnici vidio Senada Pecara, ali da mu nije prišao, Ramiz Delalić, 19. maj 2005., T. 34.

⁸⁸⁶ Na putu za Hercegovinu, vojnici 9. brigade napali su policajce na kontrolnom punktu u blizini mjesta Pazarići i zlostavljali tri policajca. DP 207, izvještaj Službe državne bezbjednosti MUP-a službi bezbjednosti Glavnog štaba od 19. septembra 1993. Prema tom dokumentu, 8. septembra 1993. u 04:30 sati, Ramiz Delalić i još 50 ljudi iz 9. brigade, koji su bili na putu za Hercegovinu, napali su jedan policijski punkt i zlostavljali tri policajca,

jedinicu ostavio u Bradini, odvezao se džipom natrag u Konjic, gdje je i prenoćio.⁸⁸⁷ Međutim, prema riječima Enesa Šakraka, vojnika iz 9. brigade, Ramiz Delalić je sa svojim ljudima išao sve do Grabovice, ali je odmah otišao čim su stigli.⁸⁸⁸

(iii) Pripreme za smještaj ljudstva

282. Vehbija Karić je u svom svjedočenju rekao da su članovi Inspekcijskog tima, on, Rifat Bilajac i Zićro Suljević,⁸⁸⁹ izabrali Grabovicu za smještaj jedinica zato što ih na području Jablanice, zbog velikog broja izbjeglica, nisu imali gdje smjestiti.⁸⁹⁰ Nadalje, znali su da će jedinica koja dolazi iz Sarajeva biti angažovana u borbi "prema brdima", a Grabovica je bila najbliže mjesto na tom području. Na lijevoj obali Neretve bili su "Igmanski vukovi" i oslobođeni zatočnici "logora u Herceg-Bosni /prijevod s engleskog/" smješteni u montažne barake, dok je na desnoj obali bilo desetak kuća u kojima su živjeli uglavnom stariji bosanski Hrvati koji su imali gdje smjestiti vojnike.⁸⁹¹

283. Vehbija Karić je u svom svjedočenju rekao da je 7. septembra, zajedno sa članovima Inspekcijskog tima Rifatom Bilajcem, Zićrom Suljevićem i Namikom Džankovićem, otišao u Grabovicu da vidi može li se tamo naći smještaj za ljudstvo.⁸⁹² On je posvjedočio da Sefer Halilović nije bio u Jablanici nego negdje na terenu i nije s ostatkom Inspekcijskog tima otišao u Grabovicu.⁸⁹³ Prema riječima Vehbije Karića, nije bilo moguće vojnicima naći smještaj u "kampovima", niti spriječiti kontakt sa civilima bosanskim Muslimanima ili bosanskim

od kojih su jednog odveli u kasarnu u Pazarićima. Bakir Alispahić je izjavio da je upoznat s informacijama sadržanim u tom dokumentu, Bakir Alispahić, 23. maj 2005., T. 46 i 26. maj 2005., T. 28. On je izjavio da je jedan policajac bio teško ranjen. Bakir Alispahić, 23. maj 2005., T. 46. On je, osim toga, rekao da su ti policajci bili civilni policajci, ali napomenuo je da su na kontrolnim punktovima ponekad bili kako vojni tako i civilni policajci, Bakir Alispahić, 26. maj 2005., T. 28. *Vidi i* DP 208, dokument Jusufa Jašarevića, načelnika UB-a Glavnog štaba, načelniku SVB-a 1. korpusa, od 29. septembra 1993. kojim se SVB-u 1. korpusa daje u zadatak da sakupi dokaze i pokrene krivične postupke protiv počinitelaca. Ramiz Delalić je u svom svjedočenju rekao da se sjeća tog incidenta, Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 67. *Vidi i* Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 35. Služba vojne bezbjednosti pokrenula je postupak protiv Ramiza Delalića, Bakir Alispahić, 26. maj 2005., T. 27. Nastavivši put, 9. brigada se poslije zaustavila u Jablanici, Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 35.

⁸⁸⁷ Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 66; 19. maj 2005., T. 36. Erdin Arnautović je izjavio da Ramiz Delalić nije bio u kamionu s drugim vojnicima, da je došao čak do Konjica da bi kupio oružje i potrepštine, te da je stigao naveče, Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 51. Međutim, taj iskaz Ramiza Delalića protivrječi njegovim ranijim izjavama, *vidi* Ramiz Delalić, 19. maj 2005., T. 47-59; 20. maj 2005., T. 41.

⁸⁸⁸ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 41.

⁸⁸⁹ Prema riječima Vehbije Karića, Sefer Halilović nije bio prisutan kada je ta odluka donijeta. *Vidi i* Vehbija Karić, 2. juni 2005., T. 6.

⁸⁹⁰ Govori o "desetak hiljada izbjeglica" koje su bile u Jablanici u septembru 1993., Vehbija Karić, DP 444, T. 47.

⁸⁹¹ Vehbija Karić, DP 444, T. 49-50.

⁸⁹² Vehbija Karić, DP 444, T. 50-51 i Vehbija Karić, 2. juni 2005., T. 6-7. Pretresno vijeće konstatuje da je Namik Džanković u svom svjedočenju rekao da uopšte nije učestvovao u smještanju jedinica u sektoru Jablanice, te da je u to vrijeme bio u Mostaru, Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 51.

⁸⁹³ Vehbija Karić, 2. juni 2005., T. 6-7, 9, 25.

Hrvatima.⁸⁹⁴ Tom prilikom⁸⁹⁵ gorepomenuti članovi Inspeksijskog tima razgovarali su s bosanskim Hrvatima iz Grabovice, koji su im rekli da nemaju ništa protiv prihvata vojnika.⁸⁹⁶ Vlasnicima kuća u Grabovici obećali su da ih niko neće maltretirati, a oni su prihvatili da smjeste vojnike ABiH jer su mislili da će, ako to učine, biti bezbjedni.⁸⁹⁷ Članovi Inspeksijskog tima potom su se vratili u Jablanicu.⁸⁹⁸

284. Prema riječima Vehbije Karića, on, Rifat Bilajac, Zićro Suljević i Namik Džanković su pokušali u selu Grabovica razmještati jedinice 9. brigade i dijela 10. brigade⁸⁹⁹ kao i manju grupu iz 2. samostalnog bataljona "sedmog na osmi" septembar.⁹⁰⁰ Smatrali su da to njihova uloga kao Inspeksijskog tima podrazumijeva, budući da su bili na terenu kako bi riješili pitanje smještaja "ljudstva koje nam se stavlja na raspolaganje".⁹⁰¹ Po mišljenju Vehbije Karića, Sefer Halilović je saznao da su jedinice bile smještene u Grabovici tek nakon što je saznao "o zločinu koji se desio" ondje.⁹⁰² Vehbija Karić je izjavio da je u ranijim konataktima sa Seferom Halilovićem razgovarao o raspoređivanju jedinica iz Sarajeva po kućama. Vehbija Karić nije bio siguran je li "da je u njegovom [Sefera Halilovića] prisustvu tada rečeno da ćemo ljude smjestiti u selo Grabovicu, jer smo jedan dio boraca [dotad već] smjestili u Gornjoj Jablanici, u nekim barakama, također sa civilnim stanovništvom i nije bilo nikakvih problema".⁹⁰³

285. U noći 7. septembra, Sefer Halilović i Šefko Hodžić krenuli su iz Hrasnice prema Jablanici. Stigli su ondje 8. septembra rano ujutro.⁹⁰⁴ Sefer Halilović je odsjeo u stanu Zulfikara Ališpage.⁹⁰⁵ Vehbija Karić je u svom svjedočenju rekao da se Sefer Halilović iz Sarajeva vratio u Jablanicu već 7. septembra,⁹⁰⁶ te da ga je Inspeksijski tim obavijestio o tome šta su sve uradili dok je bio odsutan, uključujući dolazak ljudstva iz Sarajeva i njihov smještaj.⁹⁰⁷ Vehbija Karić je u svom svjedočenju,

⁸⁹⁴ Vehbija Karić, DP 444, T. 56. Vehbija Karić je u svom svjedočenju rekao da ABiH, za razliku od drugih vojski, nije imao potrebno pozadinsko snabdijevanje, poput pravih logora i šatora, i za ABiH kaže: "Mi to nismo imali", tako da su vojnici uglavnom morali biti smješteni kod lokalnog stanovništva, gdje god je bilo mjesta, "uz prethodnu koordinaciju i kontakte sa stanovnicima". On je u svom svjedočenju rekao da su vojnike primali na određeno vrijeme i smještali ih u štagljeve, šupe, itd. zato što nije bilo drugih mogućnosti, Vehbija Karić, DP 444, T. 49.

⁸⁹⁵ Svjedoku B je rečeno da je s lokalnim stanovništvom postignut nekakav dogovor o smještaju ljudstva u Grabovici, možda 1. septembra 1993. Svjedok B, 2. februar 2005., T. 87.

⁸⁹⁶ Vehbija Karić, DP 444, T. 51; Vehbija Karić, 2. juni 2005., T. 5.

⁸⁹⁷ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 13-14, 86.

⁸⁹⁸ Vehbija Karić, DP 444, T. 51.

⁸⁹⁹ *Vidi* Dio IV.D.3(c) *infra*.

⁹⁰⁰ Vehbija Karić, 2. juni 2005., T. 6, 7-8.

⁹⁰¹ Vehbija Karić, 2. juni 2005., T. 11-12.

⁹⁰² Vehbija Karić, 2. juni 2005., T. 10-11.

⁹⁰³ Vehbija Karić, 2. juni 2005., T. 10.

⁹⁰⁴ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 70.

⁹⁰⁵ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 70.

⁹⁰⁶ Vehbija Karić, DP 444, 8. juli 2003., T. 52.

⁹⁰⁷ Vehbija Karić, DP 444, T. 52-53.

osim toga, rekao da je jednostavno pretpostavljao da Sefer Halilović zna da u Grabovici žive Hrvati.⁹⁰⁸

286. Salko Gušić je Seferu Haliloviću 7. septembra javio da se pozadinski zadaci ne mogu izvršiti zbog toga što nije riješeno sve što je trebalo biti riješeno.⁹⁰⁹ Salko Gušić nije uspio stupiti u kontakt sa Safetom Ćibom, koji je kao predsjednik Ratnog predsjedništva Jablanice pružao pozadinsku podršku jedinicama vojske.⁹¹⁰

(h) 8. septembar

(i) Dolazak ljudstva u Jablanicu

287. Kao što je već rečeno, Sefer Halilović i Šefko Hodžić su u Jablanicu stigli ujutro 8. septembra. Vojnici 9. brigade su u Jablanicu stigli ujutro 8. septembra.⁹¹¹ Dočekali su ih Zulfikar Ališpago i njegovi vojnici ispred štaba odreda u Donjoj Jablanici.⁹¹² Zulfikar Ališpago im se obratio.⁹¹³ Pripadnici odreda "Zulfikar" su vojnicima 9. brigade rekli da odu u Grabovicu i da će ondje biti smješteni.⁹¹⁴ Vojnici 9. brigade su u Donjoj Jablanici ostali sat ili dva, nakon čega su otišli u Grabovicu.⁹¹⁵ Nedžad Mehanović, pripadnik 9. brigade, u svom svjedočenju je rekao da nijedan starješina nije bio zadužen za vojnike iz 9. brigade tokom njihovog boravka u Grabovici.⁹¹⁶ Pripadnici 10. brigade i 2. samostalnog bataljona stigli su "tamo" prije 9. brigade.⁹¹⁷

288. Vehbija Karić je u svom svjedočenju rekao da je Ramiz Delalić doveo svoju jedinicu iz Sarajeva i prepustio je komandirima četa i vodova, dok se on bavio svojim poslovima u blizini Konjica.⁹¹⁸ Komandant 10. brigade Mušan Topalović je takođe predao komandu nad četom koju je doveo iz Sarajeva jer je bio zauzet nekim svojim aktivnostima u Jablanici.⁹¹⁹

⁹⁰⁸ Vehbija Karić, DP 444, T. 53.

⁹⁰⁹ DP 110, izvještaj Salka Gušića VK-u Sarajevo od 7. septembra 1993, Seferu Haliloviću na ruke, str. 1; Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 61-62. Pretresno vijeće napominje da Vehbija Karić u svom iskazu nije jasno naveo kada je obavijestio Sefera Halilovića o smještaju ljudstva.

⁹¹⁰ Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 61.

⁹¹¹ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 39; Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 35, 84; Nedžad Mehanović, 15. februar 2005., T. 103; dana 8. septembra, Šefko Hodžić je vidio vojnike iz Sarajeva kako prolaze kroz Donju Jablanicu, Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 70, 72. Na putu iz Sarajeva 7. i 8. septembra, u kamionima s vojnicima nije bilo vojnih policajaca, Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 67-68.

⁹¹² Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 35.

⁹¹³ Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 84.

⁹¹⁴ Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 36.

⁹¹⁵ Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 37.

⁹¹⁶ Nedžad Mehanović, 16. februar 2005., T. 37.

⁹¹⁷ Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 32-33.

⁹¹⁸ Vehbija Karić, DP 444, T. 114; Ramiz Delalić je u svom svjedočenju rekao da je u Konjicu kupovao oružje, Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 70; Vehbija Karić je u svom svjedočenju rekao da je Ramiz Delalić kupovao oružje od dezertera, te da je to oružje navodno trebao odvesti u Sarajevo, Vehbija Karić, DP 444, T. 114.

⁹¹⁹ Vehbija Karić, DP 444, T. 114.

289. Namik Džanković je u svom svjedočenju rekao da su članovi Inspeksijskog tima održali sastanak u IKM-u kako bi porazgovarali o pozadinskoj podršci snagama na tom području.⁹²⁰ Tom sastanku su prisustvovali Vehbija Karić, Zićro Suljević, Rifat Bilajac, Bakir Alispahić, Enes Kovačević, Namik Džanković i predsjednik opštine Jablanica.⁹²¹ Vehbija Karić je saopštio da su jedinice iz Sarajeva stigle u Hercegovinu.⁹²² Raspravljalo se o hrani koja je tim jedinicama potrebna tokom njihovog boravka na području Grabovice, a "načelnik opštine" i Enes Kovačević su dobili zadatak da obezbijede hranu za jedinice koje su došle iz Sarajeva.⁹²³ Namik Džanković je u svom svjedočenju rekao da je Vehbija Karić na sastanku prisutnima rekao da odu u Grabovicu i običu jedinice koje su stigle iz Sarajeva. U svom svjedočenju on je rekao i to da su se u dva vozila odvezli u Donju Jablanicu i iz baze odreda "Zulfikar" pokupili hranu za ljudstvo koje je stiglo u Grabovicu.⁹²⁴

290. Šefko Hodžić je u svom svjedočenju rekao da je ujutro 8. septembra vidio Vehbiju Karića, Zićru Suljevića i Rifata Bilajca u Donjoj Jablanici. Misli da je u Donjoj Jablanici vidio i Sefera Halilovića, ali nije siguran.⁹²⁵

(ii) Informativni sastanak u Konjicu

291. Zakir Oković je u svom svjedočenju rekao da je u večernjim satima 8. septembra u Konjicu održan informativni sastanak.⁹²⁶ Vehbija Karić, Zićro Suljević i Rifat Bilajac su obavijestili Zakira Okovića da će se u Konjicu održati informativni sastanak, da će neko doći po njega i da mora prisustvovati tom sastanku.⁹²⁷ Jedan pripadnik odreda "Zulfikar" i doveo Zakira Okovića u Konjic.⁹²⁸ Sastanak je održan u sali za sastanke jedne stare fabrike u tom gradu.⁹²⁹ Prisustvovali su mu Sefer Halilović, Vehbija Karić, Zićro Suljević, Rifat Bilajac, Salko Gušić, Zulfikar Ališpago, komandanti lokalnih jedinica i načelnik opštine Konjic.⁹³⁰ Sefer Halilović je među njima bio oficir s najvišim činom i predsjedavao je tim sastankom.⁹³¹ Zakir Oković je u svom svjedočenju rekao da je na tom informativnom sastanku čuo da će 2. samostalni bataljon, te pripadnici 9. i 10. brigade biti

⁹²⁰ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 11, 75.

⁹²¹ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 11.

⁹²² Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 74.

⁹²³ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 75.

⁹²⁴ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 12.

⁹²⁵ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 72-73.

⁹²⁶ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 28-29, 59. Zakir Oković je u svom svjedočenju rekao da je otišao na taj sastanak zato što Adnan Solaković još nije bio stigao u Grabovicu, Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 62.

⁹²⁷ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 28-29.

⁹²⁸ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 61.

⁹²⁹ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 29, 61.

⁹³⁰ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 29, 60.

⁹³¹ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 30 i 16. mart 2005., T. 12.

prepotčinjeni odreda "Zulfikar".⁹³² Međutim, Adnan Solaković i Zakir Oković su odbili ući u sastav odreda "Zulfikar", ali su pristali izvršiti zadatak povjeren bataljonu.⁹³³

292. Prema riječima Zakira Okovića, kada je Sefer Halilović govorio o "operaciji", zvao ju je "Odbrana narodnih prava '93".⁹³⁴ Zakir Oković je u svom svjedočenju rekao da je Sefer Halilović rekao i to da je Glavni štab odobrio "operaciju".⁹³⁵ Sefer Halilović se nije bavio konkretnim zadacima poput "ko će šta raditi i ko će na kom pravcu napadati",⁹³⁶ samo je objasnio značaj "operacije"; oficiri nižeg ranga davali su zadatke u sklopu "operacije".⁹³⁷ Zakir Oković je u svom svjedočenju rekao da je "neko [...] od ovih iz Glavnog štaba" pročitao naglas unaprijed pripremljene zadatke,⁹³⁸ te da su komandanti različitih pravaca dobili konkretna naređenja; Zakir Oković je od Zulfikara Ališpage dobio konkretne zadatke za 2. samostalni bataljon.⁹³⁹ Zakir Oković je, osim toga, u svom svjedočenju rekao da je to bio pripremni sastanak za izvršenje zadataka i rasprave su bile na tu temu.⁹⁴⁰ Pravac napada 2. samostalnog bataljona bio je "pravac Vrđi [...] ili antene".⁹⁴¹

(i) 9. septembar

293. Dana 9. septembra, Šefko Hodžić je obišao školu u Jablanici u kojoj je bilo smješteno oko 350 bivših zatočenika koji su nedugo prije toga bili oslobođeni iz Dretelja. Te izbjeglice su bile u strašnom stanju.⁹⁴² Prema riječima Šefka Hodžića, na području Jablanice mogli su se vidjeti protjerani bosanski Muslimani kako dolaze iz Hercegovine noseći svoju imovinu.⁹⁴³

294. U večernjim satima 9. septembra, Šefko Hodžić se sastao sa Seferom Halilovićem u bazi odreda "Zulfikar" u Donjoj Jablanici.⁹⁴⁴ Erdin Arnautović je u svom svjedočenju naveo da je 9. septembra uveče u štabu Zulfikara Ališpage održan sastanak. Sefer Halilović, Zulfikar Ališpage,

⁹³² Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 30. On je u svom svjedočenju rekao da se DP 272, šifrovana poruka Adnana Solakovića od 11. septembra 1993. upućena Vahidu Karaveliću, u kojoj se kaže "ništa od onog dogovora sa načelnikom", vjerovatno odnosi na problem prepotčinjavanja te jedinice odreda "Zulfikar", dok se pod "načelnikom" misli na Sefera Halilovića, Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 35-36.

⁹³³ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 63; Mustafa Kadić, 10. mart 2005., T. 13; DP 270, izvještaj 2. samostalnog bataljona komandantu 1. korpusa od 25. septembra 1993., str. 2; Erdin Arnautović je izjavio da je 2. samostalni bataljon bio prepotčinjen 9. brigadi, Erdin Arnautović, 15. februar 2005., T. 100.

⁹³⁴ Zakir Oković, 16. mart 2005., T. 12.

⁹³⁵ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 62.

⁹³⁶ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 62.

⁹³⁷ Zakir Oković, 16. mart 2005., T. 12.

⁹³⁸ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 29-30; Zakir Oković je u svom svjedočenju rekao da misli da je zadatke utvrđene na tom sastanku dijelio jedan od sljedeće trojice: Zičro Suljević, Vehbija Karić ili Rifat Bilajac, Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 60.

⁹³⁹ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 30, 59, 62-63.

⁹⁴⁰ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 29.

⁹⁴¹ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 30.

⁹⁴² Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 73-74. *Vidi* Dio IV.D.2 *infra*.

⁹⁴³ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 71.

⁹⁴⁴ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 76-77. *Vidi* Dio IV.D.9 *infra*.

Ramiz Delalić i starješine korpusa razgovarali su o borbenim dejstvima.⁹⁴⁵ Erdin Arnautović je, osim toga, rekao da su Zulfikar Ališpago i Ramiz Delalić ostali u bazi odreda "Zulfikar" skoro do jutra 10. septembra.⁹⁴⁶

295. Načelnik Štaba 6. korpusa Dževad Tirak je u svom svjedočenju rekao da ga je, nakon što je "zločin izvršen /prijevod s engleskog/" u Grabovici, zamjenik komandanta 6. korpusa Bahrudin Fazlić poslao da nađe Rasima Delića u školi u Visokom.⁹⁴⁷ Dobio je zadatak da mu se javi i insistira da se "jedinice iz Sarajeva" povuku.⁹⁴⁸ Dževad Tirak nije mogao reći "koliko je [Rasim Delić] kontrolisao il' ne situaciju", ali on je tada bio komandant ABiH i imao je potrebna ovlaštenja.⁹⁴⁹ Prema svjedočenju Dževada Tiraka, Rasim Delić mu je rekao "eksplicitno" da Sefer Halilović komanduje "operacijom". Međutim, Rasim Delić mu je "otprilike rekao da on zna da je gospodin Halilović u toj regiji, ali je rekao da ne zna baš tačno šta sve radi".⁹⁵⁰

(j) 10. septembar

296. Dana 10. septembra, Komanda 2. samostalnog bataljona obaviještena je o planu za akciju pod nazivom "Obrana narodnih prava 93" "u prisustvu NŠ Vrhovne komande".⁹⁵¹ Komanda bataljona nije prihvatila prepotčinjavanje odredu "Zulfikar", ali je pristala da saraduje s drugim jedinicama koje učestvuju u planiranim akcijama, odnosno jedinicama iz odreda "Zulfikar" i 9. i 10 brigade.⁹⁵²

297. Dana 10. septembra vojnici 9. brigade su iz Grabovice krenuli u borbu.⁹⁵³ Trebalo je da pješke dođu do Drežnice i zatim na brdo koje su trebali napasti.⁹⁵⁴

298. U večernjim satima 10. septembra, u stanu Zulfikara Ališpage održan je neformalni sastanak. Tamo su otišli zamjenik načelnika SJB-a Jablanica Ahmed Salihamidžić, Sead Branković i Namik Džanković, a bio je prisutan i komandant "Igmanskih vukova" Edib Šarić.⁹⁵⁵ Zulfikar Ališpago im je rekao za događaje u Grabovici.⁹⁵⁶ Ramiz Delalić se pojavio iznenada s pratiocem.⁹⁵⁷

⁹⁴⁵ Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 55.

⁹⁴⁶ Erdin Arnautović, 15. februar 2005., T. 52.

⁹⁴⁷ Dževad Tirak, 30. mart 2005., T. 45-46, 52.

⁹⁴⁸ Dževad Tirak, 30. mart 2005., T. 46.

⁹⁴⁹ Dževad Tirak, 31. mart 2005., T. 88.

⁹⁵⁰ Dževad Tirak, 30. mart 2005. T. 46. Dževad Tirak smatra nelogičnim da Rasim Delić nije znao šta mu "načelnik štaba" radi, Dževad Tirak, 30. mart 2005., T. 59-60.

⁹⁵¹ DP 270, izvještaj, 25. septembar 1993., str. 2.

⁹⁵² *Ibid.*

⁹⁵³ Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 65; Nedžad Mehanović, 16. februar 2005., T. 18.

⁹⁵⁴ Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 65.

⁹⁵⁵ Emin Zebić, 16. mart 2005., T. 89; 17. mart 2005., T. 57. Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 19. Ahmed Salihamidžić je u svom svjedočenju rekao da je Namik Džanković već bio ondje kada je on stigao, Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 18 i 70.

⁹⁵⁶ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 19.

Zaprijetio se da će se zajedno sa svojim ljudima vratiti u Sarajevo. Zulfikar Ališpago je pokušao smiriti Ramiza Delalića i molio ga je da ne ode.⁹⁵⁸ Zulfikar Ališpago je potom nazvao Sefera Halilovića i rekao mu da se vrati u Jablanicu "da te probleme [pokuša] prevazići".⁹⁵⁹

299. Bakir Alispahić je u svom svjedočenju rekao da se u večernjim satima 10. septembra u Konjicu sastao sa Seferom Halilovićem i ministrom za energetiku Rusmirom Mahmutćehajićem.⁹⁶⁰

(k) 11. septembar

300. Svjedok D, pripadnik 9. brigade, u svom svjedočenju je rekao da su se ujutro 11. septembra vojnici 9. brigade popeli uz planinu do mjesta Vrđi radi napada na "antenu".⁹⁶¹ Nedžad Mehanović, vojnik 9. brigade, u svom svjedočenju je rekao da su se jedinice vratile u selo iznad Drežnice uveče nakon što je već pao mrak,⁹⁶² a nakon što su ondje prenoćili, krenuli su na planinu Medved radi druge operacije.⁹⁶³ Prema riječima svjedoka D, te jedinice su 12. septembra napale Golubić.⁹⁶⁴

301. Pretresnom vijeću je predloženo naređenje 6. korpusa izdato u Dobrom Polju⁹⁶⁵ 11. septembra, u kom se navode jedinice i iznosi plan za "operaciju" Samostalnog prozorskog bataljona, 45. brigade i 317. brigade.⁹⁶⁶ U naslovu tog naređenja stoji "komandant", ali potpis je nečitak; Salko Gušić je u svom svjedočenju rekao da je vjerovatno riječ o potpisu Bahrudina Fazlića, zamjenika komandanta 6. korpusa.⁹⁶⁷ Mehmed Behlo, komandant 2. bataljona 317. brigade, u svom svjedočenju je rekao da su snage koje se pominju u tom naređenju bile u sastavu 6. korpusa.⁹⁶⁸ U tački 4 tog naređenja kaže se: "Odlučio sam preći u napad".⁹⁶⁹

⁹⁵⁷ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 19.

⁹⁵⁸ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 20, 63-65.

⁹⁵⁹ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 22. Ramiz Delalić je u svom svjedočenju rekao da je uveče 10. septembra otišao u stan Zulfikara Ališpage, ali ondje nije zatekao ni Ahmeda Salihamidžića, ni Namika Džankovića, ni Seada Brankovića, kao i da je Zulfikar Ališpago bio pijan, Ramiz Delalić, 19. maj 2005., T. 92-93. Pretresno vijeće konstatuje da svjedočenje Ramiza Delalića protivrječi drugim pouzdanim dokazima u vezi s tim predloženim Pretresnom vijeću.

⁹⁶⁰ Bakir Alispahić, 24. maj 2005., T. 20-21, koji govori o DP 118. Pretresno vijeće konstatuje da su mu predloženi dokazi da se Bakir Alispahić u večernjim satima 9. septembra ili u jutarnjim satima 10. septembra sastao i sa Seferom Halilovićem. *Vidi* Dio IV, par. 520 *infra*.

⁹⁶¹ Svjedok D, 22. februar 2005., T. 65.

⁹⁶² Nedžad Mehanović, 16. februar 2005., T. 19.

⁹⁶³ Nedžad Mehanović, 16. februar 2005., T. 19.

⁹⁶⁴ Svjedok D, 22. februar 2005., T. 65.

⁹⁶⁵ Baza Samostalnog prozorskog bataljona bila je u Dobrom Polju.

⁹⁶⁶ DP 152, Zapovijest za napad od 1. septembra 1993., operativni broj 01/1500-27, koju je poslao 6. korpus (Dobro Polje), s potpisom komandanta (komandantovo ime nije navedeno), u vezi s borbenim aktivnostima Samostalnog prozorskog bataljona, 45. brigade i 317. brigade, Mehmed Behlo, 28. juni 2005., T. 2-3. *Vidi* i DP 149, izvještaj komandanta od 20. septembra 1993. s potpisom komandanta Samostalnog prozorskog bataljona Envera Buze, poslat Komandi 6. korpusa, u kome u uvodu kaže: "Na osnovu zapovijedi za napad OP. BR. 01/1500-27 od 11.09.1993. god."

⁹⁶⁷ Salko Gušić, 8. februar 2005., T. 46 i 47-48.

⁹⁶⁸ Mehmed Behlo, 28. juni 2005., T. 3.

⁹⁶⁹ DP 152, str. 1.

302. Dana 11. septembra, Zulfikar Ališpago⁹⁷⁰ je "svojim snagama" izdao zapovijest za napad, u kojoj u uvodu kaže:⁹⁷¹

Odlučio sam da provedem operaciju:

"ODBRANA NARODNIH PRAVA"

"VRDI 93"

osnovna zamisao je da uvodeći svoje snage u dva pravca razbijem snage agresora još u rejonu razmještaja.

303. U nastavku zapovijesti navode se dva pravca i komandanti odgovorni za svaki od tih pravaca.⁹⁷² Pod prvim pravcem navode se vojnici 2. samostalnog bataljona i "Ćelina"⁹⁷³ jedinica. Svaka jedinica je dobila pismeno naređenje s konkretnim zadatkom.⁹⁷⁴

304. Dana 11. septembra,⁹⁷⁵ Adnan Solaković je komandantu 1. korpusa Vahidu Karaveliću poslao zahtjev kojim od njega traži da povuče 2. samostalni bataljon u Sarajevo.⁹⁷⁶ S obzirom na incidente koji su se dogodili u Grabovici, Adnan Solaković se plašio za vojnike u 2. samostalnom bataljonu koji nisu bosanski Muslimani.⁹⁷⁷ Međutim, Vahid Karavelić je u svom svjedočenju rekao da, bez dozvole Sefera Halilovića, nije mogao narediti povratak 2. samostalnog bataljona.⁹⁷⁸ To je potvrdio Zakir Oković, operativni oficir 2. samostalnog bataljona, koji je u svom svjedočenju rekao da je 11. ili 12. septembra zajedno s Adnanom Solakovićem i oficirima za bezbjednost 2. samostalnog bataljona otišao u bazu odreda "Zulfikar" u Donjoj Jablanici. Adnan Solaković se ondje sastao s Ramizom Delalićem i Seferom Halilovićem. Zakir Oković nije prisustvovao tom sastanku. Nakon sastanka, Adnan Solaković je Zakiru Okoviću prenio da je zatražio da se bataljon povuče i operacija okonča, ali da to nije prihvaćeno.⁹⁷⁹

⁹⁷⁰ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 81.

⁹⁷¹ DP 503, Zapovijest za napad, koju je izdao komandant SO za P.N. pri ŠVK Zulfikar Ališpago 11. septembra 1993., u vezi s operacijom "Odbrana narodnih prava - Vrđi 93".

⁹⁷² U toj zapovijesti se kaže da će Irfan Masleša zvani Braco komandovati prvim pravcem, a da će Mehemed Ćorić komandovati drugim pravcem.

⁹⁷³ DP 503, revidirani prijevod, str. 2.

⁹⁷⁴ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 79 i 81.

⁹⁷⁵ Pretresno vijeće napominje da bi taj datum mogao biti pogrešan. Na tom dokumentu je rukom napisan datum 11. septembar, no nejasno je da li je zaista poslat toga dana ili 10. septembra.

⁹⁷⁶ *Vidi* Dio IV.D, par. 423 *infra*.

⁹⁷⁷ DP 272, zahtjev, str. 1; Vahid Karavelić, 20. april 2005., T. 67-69; Zakir Oković se brinuo da ne bi nečim isprovocirao napade na svoje vojnike, Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 76. *Vidi* Dio IV. D, par. 423 *infra*.

⁹⁷⁸ Vahid Karavelić, 20. april 2005., T. 75-76.

⁹⁷⁹ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 43.

305. Prema kasnijem izvještaju Adnana Solakovića i Zakira Okovića poslatom 1. korpusu 11. septembra, "[n]a osnovu insistiranja Komande bataljona 11. 09. 1993. godine izvršeno je komandantsko izviđanje reona Vrđi (koji je bio i cilj operacije)".⁹⁸⁰

(l) 12. septembar

306. Dana 12. septembra, u 01:00 sati, Vahid Karavelić je od Sefera Halilovića zatražio da se "ispoštuje naredba" i "obezbijedi 12/13.09.1993. godine povratak dijela jedinica 2. samostalnog bataljona, 9. mtbr i 10. bbr".⁹⁸¹ Međutim, jedinice 9. i 10. brigade nisu se vratile u skladu s njegovim ranijim naređenjem, u kom je stajalo da treba da se vrate u Sarajevo sedam dana nakon dolaska u Jablanicu,⁹⁸² nego su se zadržale duže od toga.⁹⁸³ Drugi samostalni bataljon je ostao na tom području do 19. septembra.⁹⁸⁴

307. Dana 12. septembra, komandant Rasim Delić je izdao naređenje Seferu Haliloviću i komandantu 6. korpusa Salku Gušiću u kojem je stajalo:⁹⁸⁵

Načelnik Štaba 6. korpusa me je upoznao sa odlukom načelnika Štaba Vrhovne komande u vezi planiranih borbenih dejstava u pravcu Prozora i Mostara. U vezi sa tim,

NAREĐUJEM

Preispitati odluku u smislu realne procjene snaga i mogućnosti izvršenja zadataka. U skladu sa tim izvršiti izmjenu odluke i svesti je u okvire realnih mogućnosti.

Ispitati tačnost podataka o izvršenom genocidu nad civilnim stanovništvom od strane pripadnika 9. bbr 1. korpusa. Ukoliko se ustanovi tačnom počiniocima izolovati i preduzeti energične mjere. Učiniti sve da se ovakvi postupci spriječe. Narediti zamjeniku komandanta 9.bbr 1.K. da se odmah vrati u Sarajevo. O preduzetim mjerama i izvršenju zadataka izvijestiti me odmah.

308. Šefko Hodžić misli da mu je Sefer Halilović taj dokument pokazao 13. septembra.⁹⁸⁶ Šefko Hodžić je izjavio da je Sefer Halilović naređenje Rasima Delića dobio dok je bio u Jablanici.⁹⁸⁷ U svom svjedočenju je nadalje rekao da je Sefer Halilović, bez obzira na to, odlučio da postupi u

⁹⁸⁰ DP 270, izvještaj od 25. septembra 1993., str. 2; Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 84.

⁹⁸¹ DP 388, zahtjev komandanta 1. korpusa upućen Seferu Haliloviću od 12. septembra 1993., str. 1. *Vidi i* DP 272, šifrovanoj poruci Adnana Solakovića Vahidu Karaveliću od 11. septembra 1993. DP 388 je zahtjev Vahida Karavelića, komandanta 1. korpusa, od 12. septembra 1993. upućen Seferu Haliloviću, u kojem se od njega traži sljedeće: 1. shodno prikupljenim obavještajnim podacima o aktivnosti agresora u zoni odgovornosti 1. korpusa "da se ispoštuje naredba" i, ako je to moguće, obezbijedi povratak dijela 2. samostalnog bataljona, 9. brigade i 10. brigade 12/13. septembra; 2. ukoliko mu je i dalje potrebna pomoć gorepomenutih jedinica, da omogući povratak čete 2. samostalnog bataljona u Sarajevo.

⁹⁸² DP 385, naređenje Vahida Karavelića Komandi 2. samostalnog bataljona od 6. septembra 1993., str. 1, par. 3.

⁹⁸³ Vahid Karavelić, 20. april 2005., T. 106.

⁹⁸⁴ *Vidi* par. 324 *infra*. Tokom 12. septembra, dio 2. samostalnog bataljona spustio se niz brdo Arapovo. DP 270, str. 3; Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 85.

⁹⁸⁵ DP 157, naređenje od 12. septembra.

⁹⁸⁶ DP 157. Šefko Hodžić je u svom svjedočenju prvo rekao da se to dogodilo 12. septembra, ali se poslije ispravio i rekao da se dogodilo 13. septembra, Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 89., 24. mart 2005., T. 76.

⁹⁸⁷ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 89.

skladu s prvobitnim planom.⁹⁸⁸ Izjavio je da je Vehbija Karić, kada su se sastali s ostalim članovima Inspekcijskog tima, Seferu Haliloviću rekao sljedeće: "Sefere, ima za tebe jedan telegram od Delića". Prema riječima Šefka Hodžića, Sefer Halilović je odgovorio: "Znam", na šta je Vehbija Karić odvratio: "Ma, ne dolazi u obzir smanjenje operacije". Prema riječima Šefka Hodžića, Sefer Halilović je potom rekao: "Mi idemo po planu".⁹⁸⁹

309. Dana 12. septembra, Sefer Halilović i Šefko Hodžić stigli su u Dobro Polje. Putem im se priključio komandant 45. brigade iz Neretvice Haso Hakalović i zajedno su otišli do vojnika 45. brigade.⁹⁹⁰ U Dobrom Polju, Sefer Halilović se prvo obratio vojnicima 45. brigade, a potom Samostalnom prozorskom bataljonu.⁹⁹¹ Sefer Halilović je "vrlo kratko" rekao da "vojnici iz Prozora" treba da izvrše zadatak u smjeru Vilića Guvna i Makljena.⁹⁹² Prema svjedočenju Šefka Hodžića, Sefer Halilović je sve ponovio vojnicima "kako treba da idu kao, kao što je rekao u Kostajnici".⁹⁹³ Rekao je da se civili ne smiju dirati.⁹⁹⁴ Prema iskazu svjedoka G, Sefer Halilović je rekao da je "najvažniji cilj u stvari razbijanje HVO i oslobađanje Prozora", te da se od vojnika "očekuje da se isto tako požrtvovano [...] bor[e] za Prozor". Sefer Halilović je, osim toga, rekao da će ljudi "ući u i boriti se u naseljenom mjestu i da se tamo drukčije treba boriti, da je tamo borba mnogo opasnija, da se čuva[ju]".⁹⁹⁵

310. Nakon obraćanja vojnicima u Dobrom Polju, Sefer Halilović i Šefko Hodžić su otišli u Voljevac, a Sefer Halilović se obratio "borcima" koji su bili ondje i rekao im da je za njih planirano da idu na Crni vrh. Šefko Hodžić je u svom svjedočenju rekao da je Sefer Halilović smatrao da je potrebno da se još jednom obrati snagama iz Prozora i Neretvice, tako da su, na povratku u Jablancu, opet otišli u Dobro Polje.⁹⁹⁶ Šefko Hodžić je u svom svjedočenju rekao da je Sefer Halilović po povratku uvidio da logističke pripreme za centralni, južni dio fronta nisu izvršene.⁹⁹⁷

⁹⁸⁸ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 98-99, 100-101.

⁹⁸⁹ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 98-99.

⁹⁹⁰ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 105.

⁹⁹¹ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 105-106.

⁹⁹² Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 105.

⁹⁹³ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 106 i 24. mart 2005., T. 80; *vidi i* Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 52-53; 24. mart 2005., T. 38.

⁹⁹⁴ Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 80.

⁹⁹⁵ Svjedok G, 7. april 2005., T. 48.

⁹⁹⁶ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 106, 24. mart 2005., T. 79-80.

⁹⁹⁷ Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 2.

(m) 13. septembar

311. U jutarnjim satima 13. septembra započela su borbena dejstva na pravcu Prozora.⁹⁹⁸ Međutim, izveden je samo dio "operacije" koja je trebalo da obuhvati područja od Bugojna do Mostara, i to u smjeru Crnog vrha i na području Bugojna.⁹⁹⁹

312. Prema svjedočenju komandanta 2. bataljona 317. brigade Mehmeda Behle, snage HVO, koje su uglavnom bile koncentrisane u Prozoru, koristile su prijetoj Makljen – put za Gornji Vakuf – za pojačanje i razmještaj snaga u selo Pidriš i na Makljen. S tih položaja, artiljerija HVO granatirala je Gornji Vakuf.¹⁰⁰⁰

313. Svjedok G je u svom svjedočenju rekao da se zona odgovornosti Samostalnog prozorskog bataljona tokom operacije "Neretva" nalazila između 45. brigade na lijevom boku i 317. brigade na desnom boku.¹⁰⁰¹ On je u svom svjedočenju rekao i to da je "s druge strane 317. brigade bila linija razgraničenja sa 6. korpusom, a sa njegove druge strane bila jedinica potčinjena 3. korpusu, OG Zapad /prijevod s engleskog/".¹⁰⁰²

314. Operativna grupa Zapad krenula je u borbu u skladu s planovima i narednjima sastavljenim na sastanku u Dobrom Polju 5. septembra.¹⁰⁰³ Komandant OG Zapad Selmo Cikotić je u svom svjedočenju rekao da su onoga dana kada je započela "operacija" od Sefera Halilovića dobili šifrovanu poruku da "operacija" treba da započne.¹⁰⁰⁴ Mehmed Behlo je u svom svjedočenju rekao da je u noći 12. septembra i ujutro 13. septembra 317. brigada krenula u napad na Crni vrh.¹⁰⁰⁵

315. Ujutro 13. septembra, s položaja koje su zauzimala 45. brigada i 317. brigada na pravcu Crni vrh – Makljen dolazili su zvuci borbe. Operativna grupa Zapad već je uspješno započela borbu na svom pravcu.¹⁰⁰⁶ Jedinice OG Zapad pod komandom Selme Cikotića, u sadejstvu sa 317. brigadom, krenule su u borbu.¹⁰⁰⁷ Selmo Cikotić je nekoliko narednih dana slao izvještaje Seferu Haliloviću i "ljudima iz njegovog tima".¹⁰⁰⁸

⁹⁹⁸ Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 2; Vehbija Karić, DP 444, T. 113; svjedok G, 7. april 2005., T. 46. Prvobitno je zamišljeno da se glavni napad izvrši duž Neretve. Kasnije je plan izmijenjen, pa je glavni pravac napada trebao biti prema Prozoru, Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 87-88.

⁹⁹⁹ Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 2.

¹⁰⁰⁰ Mehmed Behlo, 27. juni 2005., T. 68.

¹⁰⁰¹ Svjedok G, 7. april 2005., T. 93-94. Mehmed Behlo je pokazao liniju fronta između ABiH i HVO na DP 445, crtežu koji je taj svjedok nacrtao, Mehmed Behlo, 27. juni 2005., T. 66-67.

¹⁰⁰² Svjedok G, 7. april 2005., T. 94.

¹⁰⁰³ Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 23, 27.

¹⁰⁰⁴ Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 24.

¹⁰⁰⁵ Mehmed Behlo, 27. juni 2005., T. 76.

¹⁰⁰⁶ Svjedok G, 7. april 2005., T. 46.

¹⁰⁰⁷ Selmo Cikotić, 24. februar 2005., T. 23. Selmo Cikotić je vidio dokumente u kojima se pominje 13. septembar 1993. kao datum kada je "operacija" započela, ali po njegovom sjećanju, napad je započeo sredinom septembra,

316. Operativni oficir 2. samostalnog bataljona Zakir Oković je u svom svjedočenju rekao da je na području Neretve 13. septembra izvršeno dodatno izviđanje, i to na području "repetitorske stanice /prijevod s engleskog/".¹⁰⁰⁹

317. U jutarnjim satima 13. septembra, Šefko Hodžić je posjetio Sefera Halilovića, koji je boravio u stanu Zulfikara Ališpage u Jablanici. Otišli su u Voljevac i Dobro Polje,¹⁰¹⁰ gdje je Sefer Halilović shvatio da Samostalni prozorski bataljon nije otišao u borbu.¹⁰¹¹ Sefer Halilović se u Dobrom Polju sastao s Enverom Buzom, nakon čega su sva trojica, zajedno s Bahrudinom Fazlićem, zamjenikom komandanta 6. korpusa, otišli u Voljevac.¹⁰¹² U Voljevcu su se u jednoj privatnoj kući sastali s Vehbijom Karićem, Rifatom Bilajcem, Zićrom Suljevićem i Enverom Zejnilagićem, komandantom 317. brigade.¹⁰¹³ Sefer Halilović je Enveru Buzi rekao da nije izvršio ono što mu je naređeno, te da sljedećeg dana mora u akciju. Sefer Halilović je, osim toga, rekao da će s Enverom Buzom ići i Zićro Suljević.¹⁰¹⁴ Šefko Hodžić je u svom svjedočenju rekao da su ondje proveli gotovo cijeli dan u praćenju borbenih dejstava na području Prozora iz "centra veze" u podrumu te privatne kuće.¹⁰¹⁵ Svjedok G je u svom svjedočenju rekao da se Sefer Halilović nakon toga odvezao prema Jablanici.¹⁰¹⁶

318. Enver Buza je Komandi 6. korpusa podnio izvještaj koji nosi datum 20. septembar i u kome kaže da su se Sefer Halilović, Vehbija Karić i Zićro Suljević tokom napada na to područje 13. i 14. septembra "čitavo vrijeme nalazi[li] na osmatračnici i prati[li] tok akcije".¹⁰¹⁷

Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 23. Selmo Cikotić je u svom svjedočenju rekao da su tog prvog dana borbenih djestava zauzeli Vilića Guvno. Napad se ondje zaustavio, a jedinice su se tokom narednog dana morale braniti od protivnapada HVO, Selmo Cikotić, 24. februar 2005., T. 28. On je, osim toga, u svom svjedočenju rekao da su snage OG Zapad nastavile da učestvuju u borbi na tom području i nakon što se cijela operacija završila, Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 24. Mehmed Behlo je u svom svjedočenju rekao da je 317. brigada, pojačana jedinicama iz bataljona "Sutjeska" i bataljona "Neretvica", napala Crni vrh kako bi osvojila najviši vrh tog brda koji se zove Sljeme. Nakon početnog uspjeha, napredovanje je zaustavljeno kada je poginuo komandant bataljona "Neretvica". Krajem drugog dana, nakon protivnapada HVO, ABiH je bila prisiljena da se povuče na početne položaje, Mehmed Behlo, 27. juni 2005., T. 78-79.

¹⁰⁰⁸ Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 24. Selmo Cikotić je slao izvještaje na komandno mjesto 317. brigade, na kojem su bili Zićro Suljević i Rifat Bilajac. Oni su bili u kontaktu sa Seferom Halilovićem, Selmo Cikotić, 24. februar 2005., T. 51.

¹⁰⁰⁹ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 85.

¹⁰¹⁰ Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 2.

¹⁰¹¹ Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 2.

¹⁰¹² Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 3.

¹⁰¹³ Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 4.

¹⁰¹⁴ Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 4, 76. Svjedok J je u svom svjedočenju rekao da se sjeća kako je Sefer Halilović rekao da će Enver Buza odgovarati zato što nije izvršio zadatak, ali da će se s tim baviti tek kad se sve završi, svjedok J, 6. juli 2005., T. 21.

¹⁰¹⁵ Šefko Hodžić, 24. maja 2005., T. 4. Sefer Halilović je u svojoj knjizi napisao da je 13. septembra poslije podne pratio borbena djestva na području Jablanice i da je naveče stigao na komandno mjesto 317. brigade. U selu Voljevac je primio izvještaj o toku borbenih dejstava na tom pravcu, kao i o toku borbenih dejstava na pravcu koji je držala OG Zapad, DP 281, *Lukava strategija*, knjiga Sefera Halilovića, 1997., str. 5.

¹⁰¹⁶ Svjedok G, 11. april 2005., T. 6.

¹⁰¹⁷ DP 149, izvještaj, str. 2.

(n) 14. septembar

319. Dana 14. septembra, Sefer Halilović i Šefko Hodžić su se "vratili iz Dobrog Polja [...] od Prozora" i stigli u Donju Jablanicu u kojoj su se rastali.¹⁰¹⁸ Šefko Hodžić je otišao da prati borbena dejstva u smjeru Drežnice.¹⁰¹⁹ Zakir Oković je u svom svjedočenju rekao da je u borbenim aktivnostima na području Drežnice, koje su počele 14. septembra, 2. samostalni bataljon bio angažovan narednih dana.

320. Dana 14. septembra, snage pod komandom ABiH napale su Uzdol.¹⁰²⁰

(o) 15. septembar

321. Dana 15. septembra, Sefer Halilović je izdao naređenje u kome se kaže:

u cilju koordinacije i objedinjavanja dejstava na prostoru Gornjeg Vakufa i Prozora, za komandanta pravca određujem komandanta 317. bbr Zejnilagić Envera.¹⁰²¹

Prema svjedočenju Mehmeda Behle, komandanta 2. bataljona 317. brigade, riječ je o dopuni naređenja od 11. septembra dobijenog iz 6. korpusa u Dobrom Polju.¹⁰²²

322. Pored toga, tim naređenjem Sefera Halilovića određene jedinice, među kojima i Samostalni prozorski bataljon, dijelovi 45. brigade i dio brigade "Sutjeska", prepotčinjavaju se komandantu 317. brigade Enveru Zejnilagiću, koja u prva dva dana "operacije" nije uspjela zauzeti Crni vrh.¹⁰²³ To naređenje sadrži i zadatke koje treba izvršiti. Na osnovu tog naređenja i naređenja 6. korpusa od 11. septembra, Enver Zejnilagić je 15. septembra naredio da taj napad započne 16. septembra.¹⁰²⁴

¹⁰¹⁸ Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 101.

¹⁰¹⁹ *Ibid.*

¹⁰²⁰ *Vidi* Dio IV.E. *infra*

¹⁰²¹ DP 501, borbena zapovijest od 15. septembra 1993. koju je Sefer Halilović izdao komandantima 45. brigade, 317. brigade i Samostalnog prozorskog bataljona u vezi s borbenim aktivnostima na područjima Gornjeg Vakufa i Prozora.

¹⁰²² Mehmed Behlo, 28. juni 2005., T. 2, koji je govorio o DP 152.

¹⁰²³ Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 9. Selmo Cikotić je u svom svjedočenju rekao da je to naređenje u skladu s kartom DP 131, Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 27. Izdata su dva identična naređenja. Jedno je potpisao Sefer Halilović, drugo je potpisao Vehbija Karić za Sefera Halilovića; *vidi* DP 501, naređenje Sefera Halilovića i DP 502, naređenje Vehbije Karića, br. 21-1/15.07.1993, od 15. septembra 1993.

¹⁰²⁴ DP 150, zapovijest za napad koje je izdao Enver Zejnilagić od 15. septembra 1993. u vezi s borbenim aktivnostima 45. i 317. brigade, Samostalnog prozorskog bataljona, bataljona "Sutjeska" i 2. brdskog bataljona, str. 2; Salko Gušić, 8. februar 2005., T. 36; Mehmed Behlo, 27. juni 2005., T. 80-81. U uvodnom dijelu naređenja Envera Zejnilagića kaže se: "Na osnovu Naređenja NGŠ i zapovjesti komandanta 6. korpusa 01/1500-27 od 11. septembra", DP 150, str. 1. Svjedok J je u svom svjedočenju rekao da ne zna ko je napisao to naređenje i da smatra da je izdavanje takvog naređenja bilo nelogično s obzirom na njihov poraz na Crnom vrhu i poslije Uzdola, te da on ima utisak da nije bilo aktivnosti, svjedok J, 6. juli 2005., T. 52. Dževad Tirak je u svom svjedočenju rekao da u septembru 1993. nije znao za "zapovijest komandanta 6. korpusa" koja se pominje u preambuli naređenja Envera Zejnilagića, Dževad Tirak, 31. mart 2005., T. 51. On je, osim toga, odgovarajući u svom svjedočenju na pitanje da li je 317. brigada bila pod 6. korpusom, rekao da "to je bio jedan od spornih momenata i to je [...] bio jedan od razloga [njegovog] dolaska u Visoko i razgovora s gospodinom [Rasimom]

7. Kraj "operacije" 16.-20. septembra

323. Grupica vojnika je 16. septembra pokušala doći do Crnog vrha, ali u tome nije uspjela.¹⁰²⁵ Drugi samostalni bataljon je 17. septembra, uz pomoć pripadnika 9. brigade i odreda "Zulfikar", stigao na odredište i zauzeo Golubić.¹⁰²⁶

324. Drugi samostalni bataljon, 9. brigada i odred "Zulfikar" su 18. septembra učestvovali u borbi na području Medvjeda.¹⁰²⁷ Mustafa Kadić je u svom svjedočenju rekao da su vojnici 2. samostalnog bataljona, nakon što su u zoni borbenih dejstava na planini proveli dva dana i jednu noć,¹⁰²⁸ u toku noći 18. septembra vratili u Grabovicu. Kamionima koji su ih ondje čekali odvezeni su prvo do baze odreda "Zulfikar", a potom u Sarajevo.¹⁰²⁹ Kada je 2. samostalni bataljon stigao u Grabovicu, 9. i 10. brigada su već otišle s tog područja.¹⁰³⁰ Zakir Oković je u svom svjedočenju rekao da je Zulfikar Ališpago izdao naređenje za utvrđivanje položaja koje su te jedinice zauzele i izvlačenje borbenih jedinica. On je u svom svjedočenju rekao da je 2. samostalni bataljon povučen nakon što su se vojnici 9. i 10. brigade povukli.¹⁰³¹

325. Sefer Halilović je 18. septembra, zajedno sa Šefkom Hodžićem, otišao u Grabovicu kako bi pokušao doći u kontakt sa Zulfikarom Ališpagom, za kojeg je Šefko Hodžić rekao da je "komandovao tim, dole, cijelim frontom".¹⁰³² Prije toga, s jednog artiljerijskog položaja nisu uspjeli stupiti u kontakt ni sa Zulfikarom Ališpagom ili s njegovim zamjenikom, pa su zbog toga otišli u

Delićem", Dževad Tirak, 31. mart 2005., T. 52. Prema riječima Dževada Tiraka, ako je suditi po tački 3 tog dokumenta, 317. brigada je bila u sastavu 3. korpusa. Dževad Tirak 31. mart 2005., T. 52. Međutim, on je u svom svjedočenju takođe rekao da se, s obzirom na uvodni paragraf tog naređenja, može reći da Enver Zejnilagić u njemu potvrđuje da se njegovo ovlaštenje za izdavanje borbenih zapovijesti dijelom zasniva na borbenoj zapovijesti komandanta 6. korpusa, Dževad Tirak, 31. mart 2005., T. 52. Dževad Tirak je takođe naveo da je "vrlo [...] neuobičajeno da komandant jedne brigade izdaje zapovijest u kojem učestvuju dvije jedinice koje nisu u njegovoj brigadi", te da je "to, ovo je očito, ovako iz današnjeg ugla gledano, jedna od alibi zapovijesti kakih je bilo dosta u vrijeme rata", Dževad Tirak, 31. mart 2005., T. 53. Selmo Cikotić je u svom svjedočenju naveo da su se 317. brigadi, koja se nalazila u sastavu OG Zapad na čelu sa Selmom Cikotićem, naređenja izdavala preko njega ili njegove komande, Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 27. Selmo Cikotić je u svom svjedočenju rekao da je to naređenje u skladu s "kartom 'Operacija Neretva'", Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 27, koji govori o DP 131. Tristo sedamnaesta brigada, koja je trebala izvršiti napad na na pravcu sela Glibe, taj zadatak nije mogla izvršiti jer je u blizini Gliba naišla na minsko polje, Mehmed Behlo, 27. juni 2005., T. 83-84.

¹⁰²⁵ Svjedok J, 6. juli 2005., T. 53.

¹⁰²⁶ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 86.

¹⁰²⁷ Zakir Oković, 15. mart 2005.. T. 86-87.

¹⁰²⁸ Mustafa Kadić je u svom svjedočenju rekao da se ne sjeća kako se ta planina zvala. Mustafa Kadić, 10. mart 2005., T. 8.

¹⁰²⁹ Mustafa Kadić, 10. mart 2005., T. 8, 28.

¹⁰³⁰ Zakir Oković, 15. mart 2005.. T. 88; Mustafa Kadić, 10. mart 2005., T. 28.

¹⁰³¹ Zakir Oković, 15. mart 2005.. T. 87. Zakir Oković je u svom svjedočenju rekao da mu je njegov starješina rekao da je 2. samostalni bataljon trebalo da ostane na tom području, ali da je taj bataljon obavio zadatak i da treba ići kući, Zakir Oković, 15. mart 2005.. T. 88.

¹⁰³² Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 10.

Grabovicu, gdje su se sreli sa Mušanom Topalovićem, komandantom 10. brigade i određenim brojem vojnika.¹⁰³³

326. Šefko Hodžić je u svom svjedočenju rekao da su 19. septembra ofanzivna dejstva prestala¹⁰³⁴ i Sefer Halilović se vratio u Sarajevo.¹⁰³⁵ Kada je napad zaustavljen, utvrđeni su položaji i naloženo je povlačenje dijela jedinica.

327. Dana 20. septembra, Sefer Halilović je, u cilju koordinacije odbrambenih borbenih aktivnosti u Vrdima i Voljevcu, uključujući razmještaj dodatnih snaga, Salku Gušiću i Zulfikaru Ališpagi izdao naređenje. U uvodnom dijelu tog naređenja se kaže sljedeće;¹⁰³⁶

Situacija na Vrdima se jako komplikuje, jer niste izvršili naređenje o upućivanju jedinice jačine 150 ljudi za držanje dostignute linije, a i pored upornog nastojanja da se sa Vama sretnem i razriješim to, i neka druga pitanja, nažalost nisu dali rezultat.¹⁰³⁷

328. U skladu s tim naređenjem,¹⁰³⁸ Salko Gušić je 20. septembra 45. brigadi izdao naređenje za preduzimanje potrebnih mjera u Vrdima. U uvodnom dijelu tog naređenja stoji:

Situacija na Vrdima se jako komplikuje, jer niste izvršili dogovor sa načelnikom ŠVK...¹⁰³⁹

Tim borbenim naređenjem se od 45. brigade traži da pošalje 150 ljudi za utvrđivanje položaja zauzetih u nedavnim borbenim dejstvima.¹⁰⁴⁰ Ta jedinica se trebala javiti Zulfikaru Ališpagi, "Komandantu Odreda za posebne namjene ŠVK" u rejonu Donje Jablanice.¹⁰⁴¹

329. U izvještaju 6. korpusa upućenom Seferu Haliloviću, koji je poslat toga dana, zamjenik komandanta 6. korpusa Bahrudin Fazlić naglašava da su jedine raspoložive snage one iz "OG Istok". U izvještaju se, osim toga, kaže i da komandant tog pravca, Enver Zejnilagić, smatra daljnje akcije besmislenim.¹⁰⁴²

330. Dana 20. septembra, Arif Pašalić je "IKM-u Glavnog štaba /prijevod s engleskog/" u Jablanici poslao izvještaj o situaciji u Mostaru.¹⁰⁴³

¹⁰³³ Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 10.

¹⁰³⁴ Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 84.

¹⁰³⁵ Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 102; Salko Gušić, 4. februar 2005., T. 52.

¹⁰³⁶ DP 127, naređenje Sefera Halilovića Salku Gušiću i Zulfikaru Ališpagi od 20. septembra 1993.

¹⁰³⁷ U dokumentu na b/h/s piše "Vrdima", što je u prijevodu DP 127 na engleski prevedeno kao "Vrda", a u prijevodu DP 126 kao "Vrdi".

¹⁰³⁸ Salko Gušić, 4. feb 2005., T. 5.

¹⁰³⁹ DP 126, naređenje Salka Gušića komandantu 45. brigade od 20. septembra 1993. U originalu na b/h/s piše "Načelnikom ŠVK", DP 126, str. 1.

¹⁰⁴⁰ Salko Gušić, 4. februar 2005., T. 4.

¹⁰⁴¹ DP 126, par. 1.

¹⁰⁴² DP 128, izvještaj zamjenika komandanta 6. korpusa Bahrudina Fazlića Seferu Haliloviću od 20. septembra 1993., str. 1; Salko Gušić, 4. februar 2005., T. 5-6.

¹⁰⁴³ DP 113, izvještaj Arifa Pašalića IKM-u u Jablanici od 20. septembra 1993.

331. Članovi Inspeksijskog tima Sefer Halilović, Vehbija Karić, Rifat Bilajac i Zičro Suljević podnijeli su 20. septembra izvještaj o svom radu na neretvanskom području.¹⁰⁴⁴

8. Daljnja borbena dejstva i sporazum o prekidu vatre

332. Dana 16. septembra, nakon što su predsjednik BiH Alija Izetbegović i hrvatski predsjednik Franjo Tuđman 14. septembra u Ženevi potpisali Zajedničku deklaraciju, Glavni štab ABiH je izdao naređenje svim jedinicama da 18. septembra u 12:00 obustave sva borbena dejstva protiv HVO.¹⁰⁴⁵

333. Dana 17. septembra, zamjenik komandanta Glavnog štaba Stjepan Šiber je, u ime Rasima Delića, izdao naređenje kojim se proglašava prekid vatre između ABiH, VRS i HVO. Taj dokument je nastao nakon Londonske konferencije i nakon što su Alija Izetbegović, Slobodan Milošević, Momir Bulatović i Radovan Karadžić 16. septembra u Ženevi potpisali Zajedničku deklaraciju.¹⁰⁴⁶ Naređeno je da se vatra prekine najkasnije do 18. septembra.¹⁰⁴⁷

334. Salko Gušić je u svom svjedočenju rekao da HVO 18. septembra nije prestao s pucnjavom.¹⁰⁴⁸ Nije, međutim, mogao reći ko nije poštovao prekid vatre, HVO ili ABiH.¹⁰⁴⁹

335. Dana 23. septembra, Sefer Halilović je komandantu 1. korpusa naredio da pripremi tri čete za upućivanje na front Vrđi.¹⁰⁵⁰ Vahid Karavelić je u svom svjedočenju rekao da je počeo organizovati taj bataljon, ali da zbog izvjesnih problema nikad nisu otišli i nedugo nakon toga završena je operacija "Neretva".¹⁰⁵¹ Bez obzira na to, Vahid Karavelić je 24. septembra naredio Komandi 9. brigade da pripremi četvu od 125 vojnika za upućivanje u Vrde.¹⁰⁵² Ramiz Delalić je u svom svjedočenju rekao da je izvršio to naređenje i poslao tu jedinicu.¹⁰⁵³

336. Dana 29. septembra, Rasim Delić je komandantima 4. i 6. korpusa, kao i Seferu Haliloviću lično, poslao naređenje u kome kaže da borbena dejstva protiv HVO moraju prestati 30. septembra u 18:00 sati.¹⁰⁵⁴

¹⁰⁴⁴ DP 130, Konačni izvještaj. *Vidi* par. 206-209 *supra*.

¹⁰⁴⁵ DP 160, naređenje za prekid vatre od 16. septembra 1993., koje je potpisao zamjenik komandanta Stjepan Šiber (za komandanta), str. 1; Salko Gušić, 4. februar 2005., T. 51-52.

¹⁰⁴⁶ DP 391, naređenje za prekid vatre od 17. septembra 1993., koje je (za komandanta) potpisao zamjenik komandanta Stjepan Šiber, str. 1; Vahid Karavelić, 21. april 2005., T. 75.

¹⁰⁴⁷ DP 391, naređenje, str. 2.

¹⁰⁴⁸ Salko Gušić, 8. februar 2005., T. 88-89.

¹⁰⁴⁹ Salko Gušić, 4. februar 2005., T. 52.

¹⁰⁵⁰ DP 389, naređenje koje je Sefer Halilović izdao komandantu 1. korpusa od 23. septembra 1993.

¹⁰⁵¹ Vahid Karavelić, 20. april 2005., T. 108.

¹⁰⁵² DP 395, naređenje Vahida Karavelića Komandi 9. brigade (na ličnost Ramiza Delalića) od 24. septembra 1993.

¹⁰⁵³ Ramiz Delalić, 18. maj 2005., T. 25.

¹⁰⁵⁴ DP 469, naređenje Rasima Delića 4. i 6. korpusu, te Seferu Haliloviću, od 29. septembra 1993., u vezi s obustavljenjem borbenih dejstava protiv HVO.

337. Dana 1. oktobra, Rasim Delić je komandantu 6. korpusa Salku Gušiću izdao naređenje¹⁰⁵⁵ u vezi s planiranim borbenim dejstvima. U tom naređenju se kaže sljedeće:

Od načelnika ŠVK OS, gospodina Sefera Halilovića, primili smo akt, dana 01. 10. 1993. godine u kome navodi, pored ostalog, da Vas do sada nije uspio pronaći iako je sastanak sa Vama bio dogovoren za 30.09. 1993. godine u Jablanici, te iz tog razloga,

N A R E Đ U J E M

1. Odmah stupiti u vezu sa načelnikom GŠVK OS A RBiH.
2. Pristupiti planiranju i pripremi borbenih dejstava po osnovnoj ideji (zamisli) načelnika ŠVK OS.
3. Borbena dejstva ne izvoditi, ali sve mora biti spremno za njihovo izvođenje (snage, sredstva, težište, ciljevi).
4. K-dant ŠVK OS će odlučiti da li će dejstva početi i, ukoliko se odluči za njihovo izvođenje, vrijeme početka.
5. K-di ŠVK dostavljati izvještaje o toku priprema.¹⁰⁵⁶

338. Dana 21. oktobra, Rasim Delić je izdao naređenje kojim se formira tim predstavnika uprava Glavnog štaba.¹⁰⁵⁷ U preambuli tog naređenja stoji sljedeće:

U cilju sagledavanja stanja elemenata b/g u komandama i jedinicama 6. korpusa i preduzimanja hitnih mjera neposredno na terenu radi podizanja borbene gotovosti i uspostavljanju [efikasnog] sistema RiK na svim nivoima,

N A R E Đ U J E M

U 6.K A RBiH uputiti ekipu GŠ OS od predstavnika uprava... (...)¹⁰⁵⁸

339. Zadaci tog tima uključivali su davanje smjernica i instrukcija za daljnji rad, predlaganje komandantu korpusa koje hitne mjere treba preduzeti i šta naredbama odmah regulisati u cilju

¹⁰⁵⁵ DP 133, naređenje Rasima Delića Seferu Haliloviću i Komandi 6. korpusa (na ruke komandantu) od 1. oktobra 1993. *Vidi i* DP 132, telegram Sefera Halilovića Rasimu Deliću, datum nejasan, poslat kao odgovor na dokument od 25. septembra 1993., u kom je Sefer Halilović napisao:

Iako sam uz Vašu saglasnost rekao k-tu 6. korpusa Gušić Salki da se vidimo u Jablanici u subotu, on se do danas ne pojavljuje niti se javlja. To je već njemu postala praksa, ja njega tražim po zoni odgovornosti 6. korpusa 4-5 dana da bi ga šesti dan sasvim slučajno susreo iz K-de 6. korpusa [...] Molim zaista iskren odgovor i naredjenje K-tu 6. korpusa za korektan vojnički odnos.

¹⁰⁵⁶ DP 133. Salko Gušić je u svom svjedočenju rekao da se to odnosi na odbrambene akcije, Salko Gušić, 4. februar 2005., T. 57-58; prema riječima Salka Gušića, to naređenje ne može biti dokaz da je riječ o nastavku operacije "Neretva 93", ali može biti dokaz da se nisu "vrš[ile] neke pripreme u cilju [...] stvaranja uslova za nastavak borbenih dejstava", Salko Gušić, 4. februar 2005., T. 59. On je izjavio da se "radi[lo] na planiranju novih borbenih dejstava, to da, ili čak nastavak borbenih dejstava u sklopu operacije Neretva 93", Salko Gušić, 4. februar 2005., T. 60.

¹⁰⁵⁷ DP 147, naređenje Rasima Delića od 21. oktobra 1993. i Ovlaštenje za članove Glavnog štaba Oružanih snaga RBH s potpisom Rasima Delića; izvještaj Asima Džambasovića komandantu Rasimu Deliću i Operativnom centru komandovanja od 31. oktobra 1993., naređenje s potpisom Asima Džambasovića od 3. novembra 1993.

¹⁰⁵⁸ DP 147, str. 1.

otklanjanja uočenih propusta i slabosti, izvršavanje potrebnih kadrovskih i organizacijskih promjena u jedinicama na nivou bataljona i sagledavanje problematike života i rada boraca i jedinica.¹⁰⁵⁹

Paragraf 5 glasi:

Vođa ekipe dostavljaće mi povremeno izvještaje o nađenom stanju i prijedloge naređenja radi unapređenja rada, a u hitnim slučajevima na licu mjesta putem naređenja razrješavati situaciju.¹⁰⁶⁰

340. Tom naređenju je bilo priloženo zasebno ovlaštenje "za članove GŠ OS ABiH", kojim se oni ovlašćuju "da u svim komandama i jedinicama 6. korpusa sagledaju stanje borbene gotovosti".¹⁰⁶¹

341. Sefer Halilović je 25. oktobra u jednom službenom dopisu zatražio od Rasima Delića i Vahida Karavelića da organizuju sastanak na kome će se razgovarati o slanju boraca iz Sarajeva na front u Hercegovini. Kada nije uspio organizovati sastanak s određenim komandantima brigada, Sefer Halilović je napisao:

predlažem da linijom rukovođenja i komandovanja (pošto ja nemam pravo naređivanja) sastanak¹⁰⁶²

9. Komandovanje i rukovođenje Sefera Halilovića tokom operacije "Neretva"

342. U Optužnici se navodi da je Sefer Halilović "[s]ve vrijeme relevantno za optužbe iz optužnice, po osnovu svog položaja i ovlasti u svojstvu komandanta operacije, [...] imao efektivnu kontrolu nad jedinicama koje su mu bile potčinjene. Te su jedinice uključivale 9. motorizovanu brigadu, 10. brdsku brigadu, 2. samostalni bataljon i Samostalni prozorski bataljon". U svom Završnom podnesku, tužilaštvo tvrdi sljedeće:

"dokazi predočeni na suđenju van razumne sumnje dokazuju da je Halilović planirao, organizovao, komandovao, koordinirao i nadzirao operaciju "Neretva". Halilović je bio ovlašten za komandovanje jedinicama koje su učestvovala u operaciji "Neretva". Dokazi, osim toga, pokazuju da je on njima doista i komandovao, te da su se njegova naređenja u praksi poštovala. Prema tome, on je vršio efektivnu kontrolu nad jedinicama koje su učestvovala u ovoj vojnoj operaciji."¹⁰⁶³

343. Nekoliko svjedoka je u svojim svjedočenjima za Sefera Halilovića reklo da je bio "komandant" tokom "operacije 'Neretva'".

¹⁰⁵⁹ DP 147, str. 2.

¹⁰⁶⁰ DP 147, str. 3. Salko Gušić je u svom svjedočenju rekao da je takvo naređenje, po njegovom mišljenju, "uobičajeno za timove". U poređenju s tim naređenjem, za naređenje od 30. avgusta rekao je da je "malo šire od [...] inspekcije, [...] ono što otprilike definiše da bi jedan, jedan inspeksijski tim mogao da radi na terenu", Salko Gušić, 8. februar 2005., T. 12.

¹⁰⁶¹ DP 147, str. 4.

¹⁰⁶² DP 260, dopis Sefera Halilovića upućen komandantu ŠVK ABiH-a i komandantu 1. korpusa ABiH od 25. oktobra 1993.

¹⁰⁶³ Završni podnesak tužilaštva, par. 186 (fusnote izostavljene).

344. Komandant 6. korpusa Salko Gušić rekao je da je "general [Sefer] Halilović [...] komandovao snagama na terenu u operaciji o kojoj govorimo",¹⁰⁶⁴ kao i da je bio komandant na IKM-u. Prema riječima Salka Gušića, Sefer Halilović je u tom svojstvu mogao njemu izdavati obavezujuća naređenja i ta naređenja bi se obavezno izvršavala.¹⁰⁶⁵ On je nadalje u svom svjedočenju rekao da je jedina obaveza Komande korpusa bila da stavi određene jedinice na raspolaganje IKM-u u Jablanici, na kome je komandovao Sefer Halilović.¹⁰⁶⁶ Salko Gušić je, osim toga, rekao: "ono što je realno na terenu bilo da je general Halilović bio stvarni autoritet i da mu [...] u tim jedinicama gore i nije trebalo pismeno naređenje da bi [...] angažovao te snage".¹⁰⁶⁷ Međutim, Salko Gušić je priznao da ne zna da li je "operacijom" komandovao neko drugi, kao ni da li je Sefer Halilović "za svaku svoju [...] odluku morao konsultovati generala Delića, pa dobiti od njega odobrenje il' nije".¹⁰⁶⁸ Pretresno vijeće ima u vidu svjedočenje Salka Gušića u vezi s ulogom Inspekcijškog tima.¹⁰⁶⁹ Salko Gušić je u svom svjedočenju rekao da Inspekcijški tim nije mogao komandovati snagama na terenu¹⁰⁷⁰ i da zahtjevi Inspekcijškog tima njega nisu obavezivali.¹⁰⁷¹ Prema riječima Salka Gušića, Sefer Halilović je, na osnovu naređenja kojim se formira Inspekcijški tim, kao vođa tima mogao izdavati naređenja koja se odnose na "život i rad jedinica u postojećem stanju", "ako to nešto nije radikalno, a radikalno znači, iz postojećeg stanja ako mijenja u neko novo stanje".¹⁰⁷² Po ocjeni Salka Gušića, Sefer Halilović je tim naređenjem dobio vrlo "ograničenu mogućnost komandovanja", a mogao je komandovati samo onda kada postoji problem koji treba riješiti.¹⁰⁷³

¹⁰⁶⁴ Salko Gušić, 8. februar 2005., T. 78.

¹⁰⁶⁵ Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 63-64.

¹⁰⁶⁶ Salko Gušić, 8. februar 2005., T. 70.

¹⁰⁶⁷ Salko Gušić, 8. februar 2005., T. 24-25.

¹⁰⁶⁸ Salko Gušić, 4. februar 2005., T. 57. Izjavio je sljedeće (*ibid.*):

Znači, ja nijednog momenta ne negiram da komandant operacije nije bio neko drugi, al' ja nemam dokaza za to da to nije bio neko drugi. Ja znam ko je bio komandant na IKM-u, ja znam ko je direktno izdavao zadatke jedinicama na terenu, a da li je taj neko, u stvari, ne neko, nego general Halilović, da li je general Halilović za svaku svoju, ovaj, odluku morao konsultovati generala Delića, pa dobiti od njega odobrenje il' nije, to nije bilo ni, ovaj, ni dužnost generala Halilovića da meni, da mene upoznaje s tim, niti ja to mogu tvrditi da znam.

¹⁰⁶⁹ *Vidi par. 201 i 204 supra.*

¹⁰⁷⁰ Salko Gušić, 7. februar 2005., T. 52.

¹⁰⁷¹ Salko Gušić, 7. februar 2005., T. 53.

¹⁰⁷² Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 53. Salko Gušić je izjavio da je Sefer Halilović mogao izdavati naređenja druge vrste, te da komandanti nisu mogli pouzdano znati da li se on prethodno konsultovao s Rasimom Delićem, a takvo naređenje se moralo izvršiti. On je, međutim, izjavio da bi, po liniji izvještavanja, svaki komandant koji bi dobio neko naređenje javio Seferu Haliloviću i Rasimu Deliću da je to naređenje dobijeno i izvršeno, s obzirom na to da su se na kraju svakog dana Štabu Vrhovne komande slali redovni izvještaji. Prema tome, da su izdata neka radikalna naređenja, komandant bi za to znao. Salko Gušić je, takođe, izjavio da bi Rasim Delić "za njega znao u roku od jednog dana", *ibid.*

¹⁰⁷³ Salko Gušić, 8. februar 2005., T. 7-8.

345. Neki vojnici u brigadama su imali utisak da je Sefer Halilović komandant "operacije".¹⁰⁷⁴ Zakir Oković je izjavio da je Zulfikar Ališpage "vjerovatno" bio prepotčinjen komandantu operacije, što je, po njegovom mišljenju, bio oficir koji je ondje imao najviši čin, a u to vrijeme je to bio Sefer Halilović.¹⁰⁷⁵ Enes Šakrak, vojnik iz 9. brigade, u svom svjedočenju je rekao da je pretpostavka bila da je Sefer Halilović komandant, ali da mu to niko mu to nije "direktno" rekao.¹⁰⁷⁶ Erdin Arnautović, takođe pripadnik 9. brigade, u svom svjedočenju je isto tako rekao da je čuo da je Sefer Halilović glavni rukovodilac operacije "Neretva", premda su vojnici 9. brigade bili pod neposrednim rukovodstvom Zulfikara Ališpage.¹⁰⁷⁷ Svjedok G je mislio da je Sefer Halilović na položaju komandanta ABiH kao "načelnik štaba".¹⁰⁷⁸ On je izjavio da je Sefera Halilovića smatrao osobom od autoriteta, uprkos tome što je Rasim Delalić bio imenovan za komandanta Glavnog štaba.¹⁰⁷⁹ Svjedok D je u svom svjedočenju, osim toga, rekao da je Sefer Halilović bio komandant "operacije".¹⁰⁸⁰

346. Svjedok F je u svom svjedočenju rekao da je tada čuo, a kasnije mu je i rečeno, da će vođa "te aktivnosti" u Hercegovini biti "načelnik štaba Sefer Halilović". Međutim, on je izjavio i sljedeće: "[t]o je ono što sam ja imao u to vrijeme - informacije. Te informacije su bile ugrubo, mislim, ja nisam vidio nikakav papir, nisam - detalje nisam znao".¹⁰⁸¹

347. Ministar unutrašnjih poslova Bakir Alispahić je u svom svjedočenju rekao da je, po njegovom shvatanju, "operacijom" komandovao Sefer Halilović.¹⁰⁸² Prema njegovom iskazu, sve ostale starješine koje su bile sa Seferom Halilovićem odnosile su se prema njemu na isti način - prihvatili su ga kao glavnoga.¹⁰⁸³ Na osnovu onog što je uslijedilo poslije savjetovanja u Zenici i razgovora s više komandanata, uključujući Rasima Delića, Bakir Alispahić je zaključio da je Sefer Halilović glavni "na tom području, odnosno u toj aktivnosti".¹⁰⁸⁴ Bakir Alispahić je u svom svjedočenju rekao da su se ljudi Seferu Haliloviću obraćali riječima "šefe" ili "komandante", te da su se za "sve što su smatrali da treba da verifikuju" obraćali Seferu Haliloviću.¹⁰⁸⁵ Oficiri su se

¹⁰⁷⁴ Pretresno vijeće konstatuje da je riječ o vojnicima s nižim činovima.

¹⁰⁷⁵ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 30-31.

¹⁰⁷⁶ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 74, 18. februar 2005., T. 43-44.

¹⁰⁷⁷ Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 70-71.

¹⁰⁷⁸ Svjedok G, 7. april 2005., T. 105.

¹⁰⁷⁹ Svjedok G, 7. april 2005., T. 21-22.

¹⁰⁸⁰ Svjedok D, 21. februar 2005., T. 25.

¹⁰⁸¹ Svjedok F, 8. mart 2005., T. 45.

¹⁰⁸² Bakir Alispahić, 24. maj 2005., T. 4, 13; 27. maj 2005., T. 28.

¹⁰⁸³ Bakir Alispahić, 24. maj 2005., T. 5.

¹⁰⁸⁴ Bakir Alispahić, 24. maj 2005., T. 5-6.

¹⁰⁸⁵ Bakir Alispahić, 24. maj 2005., T. 8.

"ponašali prema [Seferu Haliloviću] u nekom izvještajnom smislu, u [...] smislu da su ga izvještavali, u smislu da su slušali ono što general govori, odnosno naredi".¹⁰⁸⁶

348. Načelnik Štaba 6. korpusa Dževad Tirak je u svom svjedočenju za Komandu 6. korpusa rekao: "oni nisu komandovali čitavom operacijom nego samo dijelom operacije i u onoj mjeri koliko se to odnosilo na jedinice iz 4. korpusa".¹⁰⁸⁷ Prema svjedočenju Dževada Tiraka, kada je zamjenik komandanta 6. korpusa Bahrudin Fazlić naredio Samostalnom prozorskom bataljonu da se uključi u "operaciju", oni su bili "prepotčinjeni isturenom [komandnom] mjestu", tako da "u to vreme njima nije rukovodio Štab 6. korpusa".¹⁰⁸⁸ Pretresno vijeće konstatuje da ti dokazi nisu dovoljni da se na osnovu njih izvede zaključak da su Enver Buza i Samostalni prozorski bataljon u vrijeme kada su zločini počinjeni bili potčinjeni Seferu Haliloviću.¹⁰⁸⁹

349. Pretresno vijeće je saslušalo i dokaze o ulozi Inspekcijaskog tima za vrijeme borbenih dejstava u Hercegovini. Pretresno vijeće je saslušalo iskaze o tome da je Inspekcijaski tim formiran, te da je vršio koordinaciju borbenih dejstava 4. i 6. korpusa u dolini Neretve i na području Fojnice.¹⁰⁹⁰

350. Prema svjedočenju Vehbije Karića, Inspekcijaski tim je bio zadužen za inspekciju, koordinaciju i sadejstvo jedinica u cilju otklanjanja nekih slabosti koje su se javile.¹⁰⁹¹ Inspekcijaski tim je trebao izvršiti inspekciju jedinica pod komandom 3., 4. i 6. korpusa u dolini Neretve.¹⁰⁹² Jedna od njegovih dužnosti bila je i priprema jedinica za borbena dejstva.¹⁰⁹³ Osim toga, Vehbija Karić je u svom iskazu rekao da Inspekcijaski tim nije bio zadužen za komandovanje jedinicama.¹⁰⁹⁴ Inspekcijaski tim je bio dužan da podnosi izvještaje Rasimu Deliću, koji je, u slučaju da je trebalo nekoga zamijeniti ili angažovati određenu jedincu, trebao izdati naređenje.¹⁰⁹⁵ Vehbija Karić je u svom svjedočenju rekao da je Sefer Halilović tokom operacije "Neretva" izdavao naređenja i

¹⁰⁸⁶ Bakir Alispahić, 24. maj 2005., T. 13.

¹⁰⁸⁷ Dževad Tirak, 31. mart 2005., T. 75.

¹⁰⁸⁸ Dževad Tirak, 30. mart 2005., T. 71.

¹⁰⁸⁹ Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 26; Dževad Tirak, 30. mart 2005., T. 71, gdje u svom svjedočenju kaže da je 6. korpus bio nadležan za Samostalni prozorski bataljon; Mehmed Behlo, 27. juni 2005., T. 75, gdje u svom svjedočenju kaže da je taj bataljon borbene izvještaje podnosio 6. korpusu; svjedok J, 6. juli 2005., T. 12-13, koji je, osim toga, u svom svjedočenju rekao da je zamjenik komandanta 6. korpusa Bahrudin Fazlić često dolazio i obilazio Samostalni prozorski bataljon; Vehbija Karić, DP 444, T. 104.

¹⁰⁹⁰ Salko Gušić, 7. februar 2005., T. 54; Vehbija Karić, DP 444, T. 9 i 98; DP 130, Konačni izvještaj.

¹⁰⁹¹ Vehbija Karić, DP 444, T. 8. Vehbija Karić je u svom svjedočenju rekao da je trebalo ispitati snagu logističke podrške jedinica, situaciju s municijom, disciplinu, moral, iskustvo u borbenim aktivnostima, pitanja koja su uticala na borbenu gotovost jedinica, Vehbija Karić, DP 444, T. 102.

¹⁰⁹² Vehbija Karić, DP 444, T. 8.

¹⁰⁹³ Vehbija Karić, 2. jun 2005., T. 11-12.

¹⁰⁹⁴ Vehbija Karić, DP 444, T. 9, 69-70, 75, 102.

¹⁰⁹⁵ Vehbija Karić, DP 444, T. 72.

jedinice su ta naređenja izvršavale, ali sve je to bilo u "sklopu" naređenja koja je Rasim Delić izdao u vezi s izvođenjem operacije "Neretva".¹⁰⁹⁶

351. Pretresno vijeće je saslušalo iskaz da se Inspeksijski tim susretao s poteškoćama u izvršavanju svojih zadataka na neretvanskom području. Prema riječima Vehbije Karića, jedinice i komande su uvažavale članove tima kao ljude iz Glavnog štaba. Međutim, na osnovu naređenja od 30. avgusta, oni "nis[u] bili ovlašteni da komanduj[u] i donos[e] odluke komandne prirode u tim jedinicama".¹⁰⁹⁷ On je izjavio da je s komandantom 6. korpusa Salkom Gušićem bilo problema, te je "i sam Sefer Halilović više dana insistirao da se sa njim sretne, [a] on je izbjegavao taj susret".¹⁰⁹⁸ Vehbija Karić je u svom svjedočenju govorio i o jednoj situaciji kada je Inspeksijski tim Zulfikaru Ališagi dao naređenje za daljnja borbena dejstva, zajedno s radnom kartom i odlukom, ali su kasnije otkrili da je Zulfikar Ališpago po povratku na svoje komandno mjesto poderao to naređenje, radnu kartu i odluku i sâm napisao naređenje.¹⁰⁹⁹

352. Prema mišljenju svjedoka J, pripadnika Samostalnog prozorskog bataljona, Inspeksijski tim je bio grupa oficira stručnih za vojna pitanja, koji su bili ondje kako bi uveli više reda u jedinice vojske. Smatrao ih je timom koji je trebao "doći da to sve uredi /prijevod s engleskog/".¹¹⁰⁰

353. Načelnik UB-a Glavnog štaba Jusuf Jašarević je u svom svjedočenju rekao da je naređenjem od 30. avgusta formiran tim koji je trebao kontrolisati određena pitanja borbene gotovosti, uključujući obezbjeđenje, ali da ne zna u vezi s kojom borbenom operacijom su to trebali raditi. Jusuf Jašarević dotad nikad nije čuo za operaciju "Neretva"¹¹⁰¹ i ne zna ko je bio komandant takve "operacije".¹¹⁰² U vezi s istragom o događajima u Grabovici, Jusuf Jašarević je u svom svjedočenju rekao da se raspitivao kod načelnika SVB-a 6. korpusa Nermina Eminovića i Namika Džankovića. Međutim, u vezi s događajima u Uzdolu se raspitivao kod Nermina Eminovića, zato što je on bio:

institucija iz lanca komandovanja, institucija koja ima snagu, snagu fizičku, odjeljenje bezbjednosti, 15-16 ljudi, i bataljon vojne policije. I on je tamo stabilna, znači, funkcija. Međutim, [Namik] Džanković je nešto sasvim drugo. On je slobodan strijelac [...] On, on je jednostavno član Inspeksijskog tima, a nije organ komande neke koja komanduje i koja ima sve druge attribute da bi mogla kao takva da fungira.¹¹⁰³

¹⁰⁹⁶ Vehbija Karić, DP 444, T. 75.

¹⁰⁹⁷ Vehbija Karić, DP 444, T. 70.

¹⁰⁹⁸ Vehbija Karić, DP 444, T. 104.

¹⁰⁹⁹ Vehbija Karić, DP 444, T. 106.

¹¹⁰⁰ Svjedok J, 6. juli 2005., T. 21-22.

¹¹⁰¹ Jusuf Jašarević, 1. mart 2005., T. 60-61.

¹¹⁰² Jusuf Jašarević, 1. mart 2005., T. 66.

¹¹⁰³ Jusuf Jašarević, 3. mart 2005., T. 66-67.

Osim toga, Jusuf Jašarević je u svom svjedočenju rekao da Namik Džanković "nije [...] bio u komandi, nije bio organ komande, on je bio organ Inspekcijanskog tima".¹¹⁰⁴

354. Pretresno vijeće ima u vidu da je Komanda 4. korpusa slala izvještaje IKM-u u Jablanici.¹¹⁰⁵ Pretresno vijeće ima u vidu i to da je većina tih izvještaja poslata nakon što se Inspekcijски tim, uključujući Sefera Halilovića, 19. septembra 1993. vratio u Sarajevo, a da je 4. korpus izvještaje podnosio i direktno Glavnom štabu u Sarajevu.¹¹⁰⁶ Osim toga, među dokazima predloženim Pretresnom vijeću nema nijednog borbenog naređenja izdatog 4. korpusu sa IKM-a Jablanica.

355. U vezi s koordinacijskom ulogom Sefera Halilovića, Šefko Hodžić je u svom svjedočenju rekao da je na osnovu sastanka sa Seferom Halilovićem i njihovih razgovora zaključio da je Sefer Halilović bio komandant "operacije" i tako ga je nazivao u svojim izvještajima.¹¹⁰⁷ Sefer Halilović je rekao Šefku Hodžiću da će voditi "operaciju" i, prema shvatanju Šefka Hodžića, to je značilo da će on biti komandant.¹¹⁰⁸ Međutim, Šefko Hodžić je tokom jednog njihovog kasnijeg razgovora shvatio da komandovanje i rukovođenje operacijom nisu potpuno ista stvar.¹¹⁰⁹ Zapisao je u svom dnevniku da "Sefer Halilović koordinira vojne operacije od Bugojna do Mostara",¹¹¹⁰ jer mu je Sefer Halilović rekao da koordinira borbena dejstva, što je po njegovom mišljenju bilo "iznenađujuće, pomalo i šokantno".¹¹¹¹ Kada se sastao sa Seferom Halilovićem u Konjicu, Sefer Halilović je upotrijebio izraz "rukovoditi".¹¹¹² Kasnije, uoči "operacije", kada mu je Šefko Hodžić postavljao pitanja, Sefer Halilović je rekao da on ima ulogu koordinatora.¹¹¹³

356. Šefko Hodžić je u svom svjedočenju rekao da se začudio kada je Sefer Halilović rekao da je koordinator, jer je to bilo prvi put da je neko zadužen za koordinaciju i jer je mislio da je Sefer Halilović komandant.¹¹¹⁴ Ali, rekao je u iskazu, on tada nije znao za naređenje od 30. avgusta.¹¹¹⁵

¹¹⁰⁴ Jusuf Jašarević, 1. mart 2005., T. 86.

¹¹⁰⁵ DP 449, DP 111, DP 112, DP 113, DP 114, DP 115, DP 121, DP 129. *Vidi par. 216 supra.*

¹¹⁰⁶ Vidi DP 481, borbeno obavještenje, zahtjev za pojačanje koji je zamjenik komandanta 4. korpusa Džemal Najetović poslao ŠVK OS RBiH, od 13. septembra 1993.

¹¹⁰⁷ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 46.

¹¹⁰⁸ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 46.

¹¹⁰⁹ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 47.

¹¹¹⁰ DP 293, stranica dnevnika Šefka Hodžića.

¹¹¹¹ Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 43.

¹¹¹² Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 27.

¹¹¹³ Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 27.

¹¹¹⁴ Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 102.

¹¹¹⁵ Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 103. Kada je Šefko Hodžić konačno vidio naređenje od 30. avgusta, vidio je još jedno naređenje Rasima Delića s datumom 3. avgusta, kojim se formira Inspekcijски tim za Igman "da pomogne u stabilizaciji i tako dalje gore", Sefer Halilović je bio vođa i tog tima, a Zičro Suljević i Rifat Bilajac bili su među članovima tog Inspekcijanskog tima. Po mišljenju Šefka Hodžića, Rasim Delić je koristio to naređenje od 3. avgusta kao predložak za naređenje od 30. avgusta, *ibid.*

Izjavio je da Sefera Halilovića, da je tada znao za naređenje od 30. avgusta, ne bi "[predstavio kao] komandanta".¹¹¹⁶

357. Šefko Hodžić je u svom svjedočenju rekao da je prvi put Sefera Halilovića nazvao "komandantom" 19. septembra, za vrijeme njihovog boravka u Jablanici, kada ih je Zulfikar Ališpago obavijestio da je "operacija", po svemu sudeći, uspjela. Tom prilikom, Sefer Halilović je za sebe rekao da je "koordinator" "operacije".¹¹¹⁷ Međutim, Šefko Hodžić je mislio da nema smisla zvati Sefera Halilovića koordinatorom dok se vodi borba, tako da je u više navrata rekao da Sefer Halilović komanduje "operacijom", a Sefer Halilović nije rekao ništa čime bi to porekao.¹¹¹⁸

358. Međutim, Pretresno vijeće napominje da je Šefko Hodžić u svom svjedočenju, osim toga, rekao da mu se činilo da je Sefer Halilović morao nagovarati oficire da mu pomognu u borbenim dejstvima u Hercegovini, te da nije mogao izdavati naređenja kao što je to bilo uobičajeno za komandante. No to ga nije čudilo jer je situacija u vojsci bila takva sve do kraja oružanog sukoba.¹¹¹⁹ Šefko Hodžić je u svom svjedočenju rekao da nije vidio Sefera Halilovića da nekom izdaje naređenja.¹¹²⁰

359. Vehbija Karić je u svom svjedočenju rekao da je Sefer Halilović bio zadužen za koordinaciju i davanje smjernica, čime je uticao na efikasnost jedinica tokom borbenih dejstava. U Inspekcijском timu, Sefer Halilović je imao najviši čin. Sigurno je mogao uticati na komandante da izdaju određena naređenja. Sefer Halilović je takođe morao izdavati određena naređenja, no, prema riječima Vehbije Karića, "sve u granicama i u skladu sa naredbom komandanta Glavnog štaba Rasima Delića".¹¹²¹ Vehbija Karić je u svom svjedočenju rekao da, s obzirom na to da nisu postojala druga naređenja kojima je neko imenovan za komandanta "operacije", u "Inspekcijском timu" se "prirodno podrazumijevalo da to bude najstariji član ekipe, tako su dokumenti i napravljeni".¹¹²² Vehbija Karić je to razjasnio rekavši da članovi Inspekcijского tima "nisu bili u poziciji da razmišlja[ju] da [će] na tom zadatku obavljati i neku komandnu ulogu" i da se "smatralo [...] normalnim da koordinira, usmjerava, objedinjuje jedno lice, i ta uloga je pripala načelniku Štaba Vrhovne komande Seferu Haliloviću".¹¹²³

¹¹¹⁶ Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 103.

¹¹¹⁷ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 47.

¹¹¹⁸ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 48.

¹¹¹⁹ Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 48.

¹¹²⁰ Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 49.

¹¹²¹ Vehbija Karić, DP 444, T. 111.

¹¹²² Vehbija Karić, DP 444, T. 110.

¹¹²³ Vehbija Karić, DP 444, T. 110.

360. Izuzev naređenja od 15. septembra, Vahid Karavelić nije vidio nijedan drugi dokument koji bi predstavljao borbeno naređenje Sefera Halilovića u vezi s predmetnim periodom.¹¹²⁴ Vahid Karavelić nije bio u poziciji da s Rasimom Delićem i Seferom Halilovićem razgovara o pojedinostima borbi koje su se vodile u dolini Neretve i ne zna kolika je ovlaštenja Rasim Delić u stvari dao Seferu Haliloviću u vezi s tim borbenim aktivnostima.¹¹²⁵ Vahid Karavelić je izjavio da nadređeni uvijek ima pravo izdavati usmena i pismena naređenja i da su ovlaštenja Sefera Halilovića ovisila o njegovom odnosu i vrsti komunikacije s Rasimom Delićem.¹¹²⁶

361. Komandant OG Zapad Selmo Cikotić je izjavio da je naređenja dobijao od Sefera Halilovića.¹¹²⁷ Selmo Cikotić je svoje izvještaje slao na komandno mjesto 317. brigade i "imao [je] informaciju" da su ondje bili Zićro Suljević i Rifat Bilajac i da su oni u kontaktu sa Seferom Halilovićem.¹¹²⁸ Po njegovom mišljenju, oni su sa Seferom Halilovićem bili u kontaktu kao s "načelnikom štaba". Cikotić je u svom svjedočenju rekao sljedeće: "ja nisam imao konfuziju u smislu [...] funkcije [Sefera Halilovića], on je bio načelnik štaba, ali sam podrazumijevao da i u tom kapacitetu može da mi izdaje naređenja na terenu, i bio sam dužan da ga izvještavam o izvršavanju tih naređenja."¹¹²⁹ On je u svom svjedočenju, osim toga, rekao: "Sefer Halilović je bio načelnik štaba, načelnik Generalštaba, i ja razumijem da je Sefer Halilović u duhu smjernica [...], općih naređenja i ovlaštenja komandanta mogao izdavati određena konkretna naređenja na terenu".¹¹³⁰ Te "smjernice" su obuhvatale "ideju o izvođenju aktivne odbrane i zadataka koje su jedinice imale u smislu oslobađanja prostora. I, isto tako mislim, podrazumijevam naređenja koja je izdavao Glavni štab pojedinim jedinicama ili [...] komandama".¹¹³¹ Što se tiče borbenih naređenja, po njegovom mišljenju je "naređenja o borbenim dejstvima mogao izdavati komandant, a načelnik štaba je mogao raditi na njihovoj implementaciji, odnosno konkretizaciji".¹¹³²

362. Prema shvatanju Selme Cikotića, Sefer Halilović je koordinirao borbene aktivnosti u okviru "operacije".¹¹³³ On je u svom svjedočenju rekao da mu je Sefer Halilović, kada su se sreli početkom

¹¹²⁴ Vahid Karavelić, 22. april 2005., T. 70.

¹¹²⁵ Vahid Karavelić, 22. april 2005., T. 71-72.

¹¹²⁶ Vahid Karavelić, 22. april 2005., T. 73-74.

¹¹²⁷ Selmo Cikotić je spominjao "naređenja koja je izdavao Glavni štab pojedinim jedinicama ili komandama", *ibid.*

¹¹²⁸ Selmo Cikotić, 24. februar 2005., T. 51, 52. On je, osim toga, rekao da nije slao izvještaje IKM-u u Jablanici jer tada nije znao da IKM postoji, *ibid.*

¹¹²⁹ Selmo Cikotić, 24. februar 2005., T. 49.

¹¹³⁰ Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 6.

¹¹³¹ Selmo Cikotić, 24. februar 2005., T. 52.

¹¹³² Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 7.

¹¹³³ Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 9. To tumačenje se zasniva na činjenici da je Sefer Halilović rekao da će biti na terenu s timom iz Glavnog štaba i da će imati ulogu koordinatora, Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 9, 57. Po mišljenju Selme Cikotića, to je uključivalo izdavanje konkretnih naređenja, Selmo Cikotić, 23. februar 2005., T. 9.

septembra, rekao da je na terenu kako bi koordinirao borbene aktivnosti.¹¹³⁴ Prema shvatanju Selme Cikotića, ovlaštenje za koordinaciju borbenih aktivnosti uključuje "ovlaštenja da izdaje konkretne zadatke na terenu" i "da u konkretnom smislu angažuje jedinice". Prema shvatanju Selme Cikotića, "iza te ideje [...] stoji [...] komandant Glavnog štaba [Rasim] Delić".¹¹³⁵

10. Činjenični zaključci o statusu Sefera Halilovića tokom operacije "Neretva"

363. Pretresno vijeće je zaključilo da učesnici savjetovanja u Zenici, kojim je predsjedavao komandant Glavnog štaba Rasim Delić, nisu razgovarali o operaciji "Neretva".¹¹³⁶ Pretresno vijeće je, osim toga, zaključilo da na tom sastanku niko nije imenovan za komandanta operacije "Neretva", kao ni bilo koje druge operacije. Zaključci sa savjetovanja u Zenici podupiru taj zaključak.¹¹³⁷ Pretresno vijeće je zaključilo i to da su Sefer Halilović i ostali koji su, nakon tog savjetovanja i u skladu sa zaključcima sa tog savjetovanja, izvršili reorganizaciju i prepotčinjavanje jedinica, to učinili na osnovu naređenja Rasima Delića od 1. septembra.¹¹³⁸

364. Pretresno vijeće nadalje zaključuje da tužilaštvo nije dokazalo da je Sefer Halilović naređenjem od 30. avgusta imenovan za komandanta operacije "Neretva" ni bilo koje druge operacije. U stvari, Rasim Delić je tim naređenjem imenovao Sefera Halilovića za vođu Inspekcijskog tima. Osim toga, Pretresno vijeće zaključuje da naređenjem od 30. avgusta inspekcijski tim nije dobio ovlasti da komanduje, već je zadužen za koordinaciju i nadzor.¹¹³⁹ U periodu na koji se odnosi Optužnica, Inspekcijski tim je zaista i vršio funkciju koordinacije jedinica 4. i 6. korpusa. S tim u vezi, Pretresno vijeće posebno napominje da se u naređenju Rasima Delića za reorganizaciju od 1. septembra u vezi s izmijenjenim zonama odgovornosti 1., 4. i 6. korpusa, izričito kaže da je Inspekcijski tim dužan da pruži "potrebnu stručnu pomoć komandama 4. i 6. korpusa u izvršenju zadataka navedenih u tom naređenju".¹¹⁴⁰ Osim toga, Pretresno vijeće zaključuje da uloga koju je Sefer Halilović imao u realizaciji naređenja Rasima Delića u vezi s reorganizacijom i prepotčinjavanjem jedinica odgovara ulozi vođe Inspekcijskog tima zaduženog za nadzor i koordinaciju.¹¹⁴¹

365. U vezi s navodom tužilaštva da je u Jablanici postojao IKM i da se s njega komandovalo operacijom "Neretva", Pretresno vijeće zaključuje da dokazi koje je tužilaštvo predočilo nisu dovoljni za zaključak da je mjesto na kojem se nalazio Inspekcijski tim u Jablanici bio IKM s kojeg

¹¹³⁴ Selmo Cikotić, 24. februar 2005., T. 35, 48.

¹¹³⁵ Selmo Cikotić, 24. februar 2005., T. 48, 50.

¹¹³⁶ *Vidi* Dio IV.C, par. 189 *supra*.

¹¹³⁷ *Vidi* Dio IV.C, par. 189 *supra*.

¹¹³⁸ *Vidi* Dio IV.C, par. 244 *supra*.

¹¹³⁹ *Vidi* Dio IV.C, par. 210 *supra*.

¹¹⁴⁰ *Vidi* Dio IV.C, par. 225 *supra*.

¹¹⁴¹ *Vidi* par. 244 *supra*.

se komandovalo nekom "operacijom" u Hercegovini.¹¹⁴² Pretresno vijeće konstatuje da se izraz "IKM" koristio u "žargonu" za mjesto na kojem se nalaze više starješine.¹¹⁴³

366. Prema ocjeni Pretresnog vijeća, dokazi koji su predloženi kao potkrepa navodima da je Sefer Halilović bio na položaju komandanta operacije "Neretva" sadrže izvjesne nedosljednosti. Pretresno vijeće ističe da je dio vojnika nižeg ranga koji su svjedočili pred Pretresnim vijećem Sefera Halilovića smatrao komandantom operacije "Neretva". Bez obzira na to, Pretresno vijeće zaključuje da takvi iskazi nekih vojnika niskog ranga ukazuju isključivo na ugled koji je Sefer Halilović, kao viši starješina i jedan od osnivača ABiH, uživao među običnim borcima. Pretresno vijeće ne može zaključiti da su ti dokazi *per se* dovoljni da potkrijepe navod tužilaštva da je Sefer Halilović komandovao operacijom "Neretva". Pretresno vijeće nadalje podjeća da je ministar unutrašnjih poslova Bakir Alispahić u svom svjedočenju rekao da je pretpostavljao da je Sefer Halilović komandant operacije "Neretva". Pretresno vijeće u vezi s tim napominje da je Bakir Alispahić do tog zaključka došao tumačenjem događaja koji su uslijedili po savjetovanju u Zenici.¹¹⁴⁴ Međutim, Pretresno vijeće ističe da on nije čuo da je neko na savjetovanju u Zenici imenovan za komandanta neke "operacije".¹¹⁴⁵ U vezi sa svjedočenjem komandanta 6. korpusa Salka Gušića, Pretresno vijeće ima u vidu da je na terenu između Salka Gušića i Sefera Halilovića bilo problema, tako da se Sefer Halilović čak morao obratiti Rasimu Deliću i od njega zatražiti da, kao komandant Glavnog štaba, naredi Salku Gušiću da se javi Seferu Haliloviću.¹¹⁴⁶

367. Drugi iskazi starješina višeg ranga u ABiH i onih koji su bili u bližem kontaktu sa Seferom Halilovićem u to vrijeme dosljednije pokazuju da Sefer Halilović nije bio komandant neke "operacije", već je bio zadužen za koordinaciju borbenih aktivnosti.

368. Pretresno vijeće takođe ima u vidu da je na sastanku s Rasimom Delićem koji je održan 4. septembra u Donjoj Jablanici, dokumente u vezi s "operacijom" potpisao i odobrio Rasim Delić. Na karti "Operacija 'Neretva'" koja je Pretresnom vijeću predložena kao dokaz vidi se potpis Rasima Delića. Tužilaštvo tvrdi da potpisi na toj karti - potpis Rasima Delića u gornjem lijevom uglu i

¹¹⁴² *Vidi* Dio IV.C, par. 221 *supra*.

¹¹⁴³ *Vidi* Dio IV.C, par. 217 *supra*.

¹¹⁴⁴ *Vidi* Dio IV.C, par. 347 *supra*.

¹¹⁴⁵ Bakir Alispahić, 27. maj 2005., T. 34.

¹¹⁴⁶ DP 132, telegram Sefera Halilovića Rasimu Deliću, datum nejasan, poslat kao odgovor na dokument od 25. septembra 1993., u kome je Sefer Halilović napisao:

Iako sam uz Vašu saglasnost rekao k-tu 6. Korpusa Gušić Salki da se vidimo u Jablanici u subotu, on se do danas ne pojavljuje niti se javlja. To je već njemu postala praksa, ja njega tražim po zoni odgovornosti 6. Korpusa 4-5 dana da bi ga šesti dan sasvim slučajno susreo iz K-de 6. Korpusa [...] Molim zaista iskren odgovor i naredjenje K-tu 6. Korpusa za korektan vojnički odnos.

Vidi i DP 132 i DP 133, *vidi* Dio IV.C, par. 337 *supra*.

potpis Sefera Halilovića u donjem desnom uglu - pokazuju da je "Halilović bio komandant odgovoran za tu operaciju".¹¹⁴⁷ Međutim, Pretresno vijeće, suprotno navodu tužilaštva, konstatuje da se na osnovu potpisa na karti ne može donijeti zaključak o tome ko je bio komandant "operacije".¹¹⁴⁸

369. Razmotrivši izvedene dokaze o ulozi Sefera Halilovića na terenu u Hercegovini u septembru 1993., Pretresno vijeće zaključuje da je Sefer Halilović obavljao zadatke koji su bili u skladu s njegovom funkcijom vođe Inspekcijskog tima zaduženog za ispitivanje borbene gotovosti i koordinaciju borbenih dejstava, kako je određeno naređenjem od 30. avgusta. Pretresno vijeće konstatuje da su ovlasti Sefera Halilovića za izdavanje naređenja naređenjem od 30. avgusta bile ograničene na dva načina: prvo, Sefer Halilović se u vezi sa svim "radikalnijim prijedlozima" morao konsultovati s Rasimom Delićem i, drugo, Sefer Halilović je tim naređenjem bio ovlašten samo za izdavanje naređenja "u skladu sa ovlaštenjima". Pretresno vijeće, s tim u vezi, ima u vidu da je položaj Sefera Halilovića u strukturi Glavnog štaba bio ograničen odlukama od 8. juna i 18. jula.¹¹⁴⁹ Pretresno vijeće, osim toga, napominje da su članovi Inspekcijskog tima Vehbija Karić, Zićro Suljević i Rifat Bilajac po dolasku u Hercegovinu Rasimu Deliću poslali izvještaj u kojem od njega traže da odluči o angažovanju jedinica iz Sarajeva i 3. korpusa u eventualnim budućim borbenim dejstvima.¹¹⁵⁰

370. Pretresno vijeće takođe konstatuje da su u borbenim zapovjestima Zulfikara Ališpage i Komande 6. korpusa iz Dobrog Polja od 11. septembra navedeni pravci napada ABiH, ali da u dokazima nema ranijeg naređenja Sefera Halilovića za početak borbenih dejstava na tom pravcu. Osim toga, analiza dokaza u vezi s naređenjima koja je izdao Sefer Halilović i obavještenjima koja su mu poslata s terena pokazuje da su naređenja koja je izdao Sefer Halilović izdata u okviru šire nadležnosti Rasima Delića kao komandanta ABiH, te da je Sefer Halilović svojim naređenjima, opšte gledano, samo provodio instrukcije komandanta. Pretresno vijeće nadalje podsjeća da komandant 1. korpusa Vahid Karavelić nije postupio u skladu s onim naređenjem koje je Sefer Halilović izdao 2. septembra i kojim traži da se jedinice pošalju 3. septembra, već je - i to tek nakon što je za naređenje Sefera Halilovića dobio potvrdu komandanta Glavnog štaba Rasima Delića - odgodio odlazak jedinica do 6. septembra.¹¹⁵¹ Pretresno vijeće konstatuje da Zulfikar Ališpago barem jednom nije prihvatio prijedloge Inspekcijskog tima u cjelini.¹¹⁵²

¹¹⁴⁷ Završni podnesak tužilaštva, par. 170.

¹¹⁴⁸ *Vidi par. 273 supra.*

¹¹⁴⁹ *Vidi Dio IV.A.1(b) supra.*

¹¹⁵⁰ *Vidi par. 247 supra.*

¹¹⁵¹ *Vidi par. 231 i 252-254 supra.*

¹¹⁵² *Vidi par. 351 supra.*

371. Pretresno vijeće konstatuje da dokazi sadrže samo jedno naređenje u vezi s borbenim dejstvima koje je Sefer Halilović izdao nakon formiranja Inspekcijskog tima: naređenje od 15. septembra 1993. Pretresno vijeće zaključuje da taj dokaz nije dovoljan da bi se samo na osnovu njega zaključilo da je Sefer Halilović rukovodio sveukupnim borbenim dejstvima u Hercegovini. Štaviše, Pretresno vijeće je mišljenja da je to naređenje moguće tumačiti u okviru koordinacijske uloge Inspekcijskog tima. Pretresno vijeće, osim toga, zaključuje da su obavještenja koja je Sefer Halilović dobivao u skladu sa zaključkom da je Inspekcijски tim bio zadužen za koordinaciju i, prema tome, nisu potkrepa zaključku da je Sefer Halilović komandovao i rukovodio borbenim aktivnostima.¹¹⁵³

372. Naposljetku, Pretresno vijeće zaključuje da tužilaštvo nije van razumne sumnje dokazalo da je Sefer Halilović bilo *de jure* bilo *de facto* komandovao navodnom operacijom "Neretva", za koju tužilaštvo tvrdi da je izvedena u Hercegovini u septembru 1993. godine.

D. Događaji u Grabovici

1. Selo Grabovica

373. Grabovica¹¹⁵⁴ leži oko 30 kilometara sjeverno od Mostara, zračnom linijom. Ovo selo dio je grupe sela i zaselaka koji pripadaju mjesnoj zajednici Drežnica u Bosni i Hercegovini.¹¹⁵⁵ Oko 12 kilometara sjeverno od Grabovice je Jablanica.¹¹⁵⁶ Grabovica je putem povezana s Jablanicom¹¹⁵⁷ na sjeveru, a s Drežnicom i Mostarom na jugu.¹¹⁵⁸ Oko pet kilometara sjeverno od Grabovice, na putu prema Jablanici, nalazi se most Aleksin Han.¹¹⁵⁹ U avgustu i septembru 1993., dionicu puta Jablanica-Mostar južno od Drežnice blokirali su pripadnici HVO.¹¹⁶⁰

374. Otprilike jedan kilometar južno od Grabovice je zaselak Kremenac, u kome je 1993. živjela samo jedna porodica.¹¹⁶¹ Nešto južnije na lijevoj obali rijeke Neretve je selo Donja Grabovica, koje

---

¹¹⁵³ *Vidi par. 216 supra.*

¹¹⁵⁴ Puni naziv sela je "Gornja Grabovica", ali su ga strane u postupku i mnogi svjedoci nazivali "Grabovica", *vidi npr.* svjedok B, 2. februar 2005., T. 45. I Pretresno vijeće će Gornju Grabovicu nazivati Grabovicom.

¹¹⁵⁵ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 45. Nermin Eminović, 11. mart 2005., T. 42. Mapa Grabovice s okolinom, *vidi* DP 134.

¹¹⁵⁶ Svjedokinja C, 10. februar 2005, T. 39.

¹¹⁵⁷ Na putu od Grabovice prema Jablanici su dva kraća tunela, Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 41.

¹¹⁵⁸ Emin Zebić, 17. mart 2005., T. 3; Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 39; Svjedok D, 22. februar 2005., T. 57-60; Vehbija Karić, DP 444, T. 49. Naziv tog puta je M17.

¹¹⁵⁹ Ahmed Salihamidžić, 18 mart 2005., T. 39.

¹¹⁶⁰ Emin Zebić, 17. mart 2005., T. 3; Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 4.

¹¹⁶¹ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 45.

je od Grabovice udaljeno oko četiri kilometra.¹¹⁶² Takođe oko četiri kilometra južno, ali na desnoj obali Neretve, nalazi se seoce Copi.¹¹⁶³ Oko četiri kilometra sjeverno od Grabovice je omanje selo Diva Grabovica.¹¹⁶⁴

375. Rijeka Neretva¹¹⁶⁵ teče nizvodno prema jugu, presijecajući selo Grabovicu na dva dijela.¹¹⁶⁶ Razmak između njene dvije obale vrlo je mali.¹¹⁶⁷ Kad se prema Grabovici ide sa sjevera od Jablanice, nailazi se na željezni most koji služi za prelaz većih vozila na desnu obalu.¹¹⁶⁸ Stari željezni most za pješake u Grabovici je početkom septembra 1993. još funkcionisao, ali pješaci se nisu usuđivali da preko njega prelaze pošto je bio u lošem stanju.¹¹⁶⁹

376. Na desnoj obali rijeke kroz selo prolazi napuštena željeznička pruga, a u samom selu je stara željeznička stanica.¹¹⁷⁰ Takođe na desnoj obali, ali nešto dalje uzbrdo, nalazi se nova željeznička stanica i pruga.¹¹⁷¹ Na lijevoj obali kroz Grabovicu prolazi put prema Mostaru i Jablanici.¹¹⁷² Brana hidroelektrane i njena upravna zgrada su na lijevoj obali Neretve, u sjevernom dijelu sela.¹¹⁷³ Neposredno uz hidroelektranu su velike barake u kojima su u vrijeme izgradnje brane boravili građevinari.¹¹⁷⁴

377. Godine 1990. u Grabovici je živjelo 160 porodica,¹¹⁷⁵ u prvoj polovini 1993. godine ostalo ih je samo četrdesetak.¹¹⁷⁶ Tokom 1993. u Grabovici su živjeli isključivo bosanski Hrvati,¹¹⁷⁷ koji su živjeli na objema obalama.¹¹⁷⁸

¹¹⁶² Svjedok B, 2. februar 2005., T. 46.

¹¹⁶³ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 47. Nešto južnije na lijevoj obali je omanji zaselak Sjenčine, svjedok B, 2. februar 2005., T. 47.

¹¹⁶⁴ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 47-48.

¹¹⁶⁵ Pretresno vijeće napominje da su neki svjedoci u svojim iskazima pominjali vodenu površinu koju su zvali "jezero". Katica Miletić navela je da su ljudi i samu rijeku Neretvu zvali "jezerom", Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 25.

¹¹⁶⁶ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 4; svjedok A, 1. februar 2005., T. 15.

¹¹⁶⁷ Svjedokinja C je navela da su mještani po lijepom vremenu mogli jedni s drugima i razgovarati sa suprotnih obala, svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 8-9, 47-48.

¹¹⁶⁸ Emin Zebić, 17. mart 2005., T. 62. Pretresno vijeće napominje da svjedoci "desnom obalom" zovu zapadnu obalu Neretve, a naziv "lijeva obala" koriste za istočnu obalu te rijeke. U ovoj Presudi, Pretresno vijeće će koristiti pojmove "desna obala" i "lijeva obala".

¹¹⁶⁹ Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 44.

¹¹⁷⁰ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 24, 51.

¹¹⁷¹ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 24, 51; DP 79, fotografija Grabovice.

¹¹⁷² Svjedok B, 2. februar 2005., T. 77; Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 25.

¹¹⁷³ Šaban Nezirić, 10. mart 2005., T. 37; Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 39.

¹¹⁷⁴ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 70; Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 45; Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 35. Za fotografiju baraka, *vidi* DP 271, fotografiju koju je označio Zakir Oković, Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 25-26.

¹¹⁷⁵ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 4.

¹¹⁷⁶ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 5.

¹¹⁷⁷ Svjedok A, 1. februar 2005., T. 15; svjedok B, 2. februar 2005., T. 4; Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 24;

Emin Zebić, 16. mart 2005., T. 69; Dževad Tirak, 30. mart 2005., T. 40.

¹¹⁷⁸ Emin Zebić, 16. mart 2005., T. 70 i 17. mart 2005., T. 21.

2. Zauzimanje Grabovice od strane ABiH i smještaj njenih pripadnika u Grabovici od maja do septembra 1993. godine

378. Grabovica je početkom 1993. bila pod kontrolom pripadnika HVO.¹¹⁷⁹ Na lijevoj obali Neretve bila je baza vojne policije HVO. Tokom maja 1993. u Grabovici je bilo tridesetak vojnih policajaca,¹¹⁸⁰ koji su bili zaduženi za obezbjeđenje hidroelektrane.¹¹⁸¹ Dana 10. maja 1993. ili oko tog datuma, Armija BiH, tada još pod komandom Sefera Halilovića,¹¹⁸² zauzela je Grabovicu.¹¹⁸³ Tokom zauzimanja Grabovice, neki od pripadnika HVO koji su bili stacionirani u Grabovici su ubijeni, a neki su uspjeli pobjeći.¹¹⁸⁴ Pripadnici ABiH zarobili su barem dvojicu stanovnika Grabovice, koje su kasnije ipak pustili.¹¹⁸⁵ Katica Miletić, koja je živjela u Grabovici, prepoznala je Zulfikara Ališpagu među pripadnicima ABiH koji su u maju 1993. došli u Grabovicu.¹¹⁸⁶ Katica Miletić vjeruje da su ti vojnici došli iz Sarajeva.¹¹⁸⁷

379. Dok je Grabovica još bila pod kontrolom HVO, iz sela su izbjegle mnoge mlađe porodice, uglavnom prema Mostaru.¹¹⁸⁸ Kada je ABiH zauzela selo, otišlo je još više ljudi; ostali su većinom stari ljudi i djeca.¹¹⁸⁹ U selu su ostala samo tri-četiri vojno sposobna muškarca.¹¹⁹⁰ Prema svjedokinji C, na dan 9. septembra 1993. u Grabovici je živjelo osamdesetak mještana.¹¹⁹¹

380. U periodu od maja do septembra u Grabovici je bilo stacionirano više jedinica ABiH, pripadnika odreda "Zulfikar", "Igmanskih vukova"¹¹⁹² i "Handžar divizije".¹¹⁹³ Pripadnici "Handžar divizije" i "Igmanskih vukova" bili su smješteni u prostorijama hidroelektrane u Grabovici ili u

¹¹⁷⁹ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 5; svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 5.

¹¹⁸⁰ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 5.

¹¹⁸¹ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 5.

¹¹⁸² Za ocjenu Pretresnog vijeća o dokazima u vezi s ovim navodom, *vidi* Dio IV.D.9.(b)

¹¹⁸³ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 5-6; svjedok A, 1. februar 2005., T. 15-16; Katica Miletić, 9. februar 2005. T. 8.

¹¹⁸⁴ Svjedok A, 1. februar 2005., T. 16.

¹¹⁸⁵ Svjedok A, 1. februar 2005., T. 16-17; svjedok B, 2. februar 2005., T. 6.

¹¹⁸⁶ Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 8.

¹¹⁸⁷ Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 8.

¹¹⁸⁸ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 5.

¹¹⁸⁹ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 7-8; svjedok A, 1. februar 2005., T. 15; svjedok D, 22. februar 2005., T. 63; Vehbija Karić je naveo da su mještani, bosanski Hrvati, većina njih u starijoj dobi, živjeli u desetak kuća na desnoj obali, Vehbija Karić, DP 444, T. 49.

¹¹⁹⁰ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 7-8.

¹¹⁹¹ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 76.

¹¹⁹² Ti vojnici bili su smješteni u prostorijama hidroelektrane u Grabovici, Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 75; svjedok B, 2. februar 2005., T. 23, 33, 51; Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 48; i Ahmed Salihamidžić, 17. mart 2005., T. 96, 18. mart 2005., T. 2.

¹¹⁹³ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 51; Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 38-39; Prema riječima svjedokinje C, u sastavu "Igmanskih vukova" bilo je tridesetak vojnika koji su bili smješteni u hidroelektrani. Ona je u svom svjedočenju rekla da je 5. septembra 1993. u Grabovicu stigla "Handžar divizija", čiji su pripadnici otišli na desnu obalu, svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 9-10, 39, 41.

privatnim kućama.¹¹⁹⁴ Pripadnici odreda "Zulfikar" nisu bili stalno stacionirani u Grabovici nego su se smjenjivali.¹¹⁹⁵ Prema riječima Vehbije Karića, visokog oficira iz Glavnog štaba i člana Inspeksijskog tima, odred "Zulfikar" povjeren je zadatak izviđanja i diverzantskih dejstava prema Vrdima kod Drežnice.¹¹⁹⁶ Zulfikar Ališpago postavio je u Grabovici kontrolne punktove na koje je rasporedio svoje vojnike.¹¹⁹⁷

381. Odnosi mještana Grabovice i vojnika ABiH koji su tamo bili stacionirani u maju i kasnije bili su dobri.¹¹⁹⁸ Zulfikar Ališpago je jednom sedmično organizovao dolazak ljekara u selo.¹¹⁹⁹ S druge strane, vojnici su povremeno obilazili kuće mještana i uzimali sve što su htjeli.¹²⁰⁰ Od mještana su tražili da im pripremaju obroke i zadržavali su se u njihovim kućama.¹²⁰¹ Prema svjedoku A, u njegovoj kući bilo je pljačke, ali se nikome iz njegove porodice nije ništa dogodilo.¹²⁰² Svjedokinja C je navela da vojnici koji su u Grabovici bili 5. septembra nisu "ništa posebno [...] ružno" činili.¹²⁰³ Vojnici su od njih tražili da im daju hranu, ali svjedokinja C to nije smatrala nečim neuobičajenim.¹²⁰⁴

382. U avgustu 1993., sa područja u dolini Neretve koja su bila pod kontrolom HVO stigao je veliki broj izbjeglica, bosanskih Muslimana.¹²⁰⁵ Neki od njih su bili prognanici iz sela u istočnoj Bosni i Hercegovini, ali većinom se radilo o ljudima puštenim iz zatočeničkih logora u jugozapadnoj Bosni i Hercegovini.¹²⁰⁶ Većina tih izbjeglica smještena je u Jablanici,¹²⁰⁷ ali pošto

¹¹⁹⁴ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 9-10, 12, 39, 69-70; svjedok B, 2. februar 2005., T. 51; Šaban Nezirić, 10. mart 2005., T. 42, 45; Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 8-10, 45; Zakir Oković, 18. mart 2005., T. 15; Ahmed Salihamidžić, 17. mart 2005., T. 21-22 i 18. mart 2005., T. 2, 15.

¹¹⁹⁵ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 39.

¹¹⁹⁶ Vehbija Karić, DP 444, T. 106.

¹¹⁹⁷ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 10, 38-39; Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 9. Prema riječima svjedokinje C, u selu su bila dva kontrolna punkta, svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 70.

¹¹⁹⁸ Šaban Nezirić, 10. mart 2005., T. 42-43; svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 69; DP 215, izvještaj Namika Džankovića od 13. septembra, str. 1.

¹¹⁹⁹ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 56-57; svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 39-40; Šaban Nezirić, 10. mart 2005., T. 42; Vehbija Karić, DP 444, T. 53. Zulfikar Ališpago je mještanima takođe obećao da će organizovati njihov prevoz autobusom u Jablanicu, ali do toga nije nikad došlo, svjedok B, 2. februar 2005., T. 56; svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 40; Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 40.

¹²⁰⁰ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 39; svjedok A, 1. februar 2005., T. 17.

¹²⁰¹ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 14-15.

¹²⁰² Svjedok A, 1. februar 2005., T. 17.

¹²⁰³ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 69.

¹²⁰⁴ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 69.

¹²⁰⁵ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 48; Emin Zebić, 17. mart 2005., T. 16; Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 71 i 24. mart 2005., T. 35; Vahid Karavelić, 22. april 2005., T. 93-94; Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 39, 49; Vehbija Karić je naveo da je u Jablanici bilo 10.000 izbjeglica iz Prozora i drugih zona pod kontrolom HVO, Vehbija Karić, DP 444, T. 47.

¹²⁰⁶ Emin Zebić, 17. mart 2005., T. 15.

¹²⁰⁷ Emin Zebić, 17. mart 2005., T. 15-18; Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 6-7.

svi tamo nisu mogli biti smješteni, za neke od njih smještaj je organizovan u drugim selima na tom području.¹²⁰⁸

383. Počevši od avgusta 1993. u Grabovicu je stiglo oko 100-150 izbjeglica, bosanskih Muslimana, muškog i ženskog pola i različite životne dobi, a od kraja tog mjeseca nadalje izbjeglice su redovno prolazile kroz Grabovicu.¹²⁰⁹ Radilo se o izbjeglicama, bosanskim Muslimanima, koje su u Grabovicu došle većinom iz Stoca i Čapljine u jugozapadnoj Bosni i Hercegovini.¹²¹⁰ Niko od njih nije bio naoružan niti je nosio uniformu.¹²¹¹ Većinom su bili smješteni u montažnim radničkim barakama na lijevoj obali.¹²¹² Međutim, neki su bili smješteni i na desnoj obali,¹²¹³ bilo u napuštenim kućama,¹²¹⁴ bilo u nastanjenim kućama zajedno s njihovim vlasnicima, bosanskim Hrvatima.¹²¹⁵ Izbjegli bosanski Muslimani išli su po selu često tražeći hranu od mještana Grabovice; mještani su s njima dijelili hranu koliko su mogli i nastojali su im pomoći.¹²¹⁶ Emin Zebić je Grabovicu opisao kao mirno mjesto, u kojem su odnosi bosanskih Hrvata i bosanskih Muslimana bili bolji nego u Jablanici.¹²¹⁷ U Grabovicu je preko Drežnice došao i jedan broj bivših logoraša;¹²¹⁸ oni su stigli sa šireg područja Dubrave, Domanovića i Stoca.¹²¹⁹ Bosanski Muslimani koje su bosanski Hrvati držali u zatvorima¹²²⁰ u Gabeli, Dretelju i Vitini izjavili su članovima Inspeksijskog tima Vehbiji Kariću, Zićri Suljeviću i Rifatu Bilajcu da su bili izloženi "teškom maltretiranju i mučenju".¹²²¹ Neki izbjegli bosanski Muslimani koji su bili u Grabovici pričali su o

¹²⁰⁸ Emin Zebić, 17. mart 2005., T. 15-18; svjedok B, 2. februar 2005., T. 70; Vehbija Karić, 2. juni 2005., T. 14-15, DP 444, T. 47; Bakir Alispahić, 23. maj 2005., T. 73.

¹²⁰⁹ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 8-9, 58; Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 39; svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 48.

¹²¹⁰ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 15, 48; Emin Zebić, 16. mart 2005., T. 69.

¹²¹¹ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 9, 87.

¹²¹² Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 24; svjedok B, 2. februar 2005., T. 57; Nedžad Mehanović, 16. februar 2005., T. 5-6; Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 74; svjedok D, 21. februar 2005., T. 9; svjedok E, 7. mart 2005., T. 28; Emin Zebić, 16. mart 2005., T. 70 i 17. mart 2005., T. 21; Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 35; Vehbija Karić, DP 444, T. 54-55.

¹²¹³ Šaban Nezirić, 10. mart 2005., T. 45, 54-55; Emin Zebić, 16. mart 2005., T. 70, 17. mart 2005., T. 21; svjedok B, 2. februar 2005., T. 57; svjedok E, 7. mart 2005., T. 28; Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 40.

¹²¹⁴ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 51.

¹²¹⁵ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 48-52; svjedok D, 21. februar 2005., T. 15, 18; Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 25-26; Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 40.

¹²¹⁶ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 57-58; Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 39-40; svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 50-52; Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 71; Šaban Nezirić, 10. mart 2005., T. 53-54. Pretresno vijeće napominje da je Dževad Tirak čuo kako među pripadnicima različitih etničkih grupa vladala velika napetost, Dževad Tirak, 30. mart 2005., T. 41. Međutim, Pretresno vijeće konstatuje da drugi dokazi koji su predloženi Međunarodnom sudu ne potkrepljuju tu tvrdnju.

¹²¹⁷ Emin Zebić, 17. mart 2005., T. 40.

¹²¹⁸ Šaban Nezirić, 10. mart 2005., T. 46; Nermin Eminović, 11. mart 2005., T. 39; Vehbija Karić, DP 444, T. 54-55.

¹²¹⁹ DP 406, izvještaj "Zićre, Rifata i Vehbije" upućen "Glavnom štabu VK (n/r komandanta)" od 1. septembra 1993.

¹²²⁰ Ti zatvori navode se kao zatvori Hrvatske Republike Herceg-Bosne, DP 406.

¹²²¹ DP 406.

tome kako je prema njima postupano u logorima i vojnicima ABiH koji su tamo došli nakon prve sedmice septembra.¹²²²

384. Predočeni su dokumentarni dokazi o tome kako je oko 250 bivših zatočenika iz logora Dretelj u jugozapadnoj Bosni i Hercegovini u noći 8. septembra 1993. pješke došlo do Grabovice, nakon čega su ih pripadnici 44. brigade odveli u Jablanicu.¹²²³ Međutim, iskazi svjedoka o dolasku i kasnijem odlasku ove grupe izbjeglica, bosanskih Muslimana, nisu sasvim jasni.¹²²⁴

3. Dolazak i smještaj jedinica u Grabovici, septembar 1993.

385. Kako je gore navedeno, vojnici 2. samostalnog bataljona, 9. brigade i 10. brigade su 7. i 8. septembra 1993. počeli da stižu u Jablanicu.¹²²⁵

386. Vojnici 2. samostalnog bataljona i 9. motorizovane brigade su, uz pratnju logističkog osoblja odreda "Zulfikar", autobusima prevezeni iz baze tog odreda u Donjoj Jablanici u Grabovicu.¹²²⁶ Odred "Zulfikar", "Handžar divizija" i "Igmanski vukovi" su već 7. septembra bili razmješteni u Grabovici. Pred Pretresnim vijećem su izvedeni dokazi da su, izuzev "Igmanskih vukova", sve jedinice koje su bile u Grabovici u vrijeme na koje se odnosi Optužnica bile prepotčinjene odredu "Zulfikar".¹²²⁷ Pretresno vijeće takođe je saslušalo iskaz da je prepotčinjavanje "Handžar divizije" odredu "Zulfikar" bilo naređeno, ali navodno nije

¹²²² Mustafa Kadić, 10. mart 2005., T. 22; Edin Arnautović, 15. februar 2005., T. 20-21; Nedžad Mehanović, 16. februar 2005., T. 6-8; Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 48-49, 24. mart 2005., T. 35; *vidi i* DP 406, dopis komandantu Štaba Vrhovne komande od 1. septembra 1993.

¹²²³ DP 490, izvještaj pomoćnika komandanta za bezbjednost 44. brigade koji je 8. septembra 1993. upućen Komandi 6. korpusa i u kom se navodi da je grupa bivših zatočenika iz logora Dretelj stigla u Drežnicu. Pošto Španski bataljon UNPROFOR-a nije dobio odobrenje HVO da ih preveze, izbjeglice su ostale u Drežnici; DP 99, izvještaj pomoćnika komandanta za bezbjednost 44. brigade koji je 9. septembra 1993. upućen Komandi 6. korpusa i u kom se navodi da Španski bataljon još nije dobio odobrenje da preveze izbjeglice i da su ti ljudi krenuli pješke u Grabovicu. Iz Grabovice u Jablanicu prevezli su ih pripadnici 44. brigade; *vidi i* DP 153, rukom pisana verzija DP 99.

¹²²⁴ Svjedok B sjeća se dolaska izbjeglica u Grabovicu krajem avgusta, ali ne i u septembru, svjedok B, 2. februar 2005., T. 60. Međutim, on je takođe naveo da se sjeća kako je na putu prema Jablanici vidio veliku grupu izbjeglica. Neki od tih ljudi zaustavili su se u Grabovici, svjedok B, 2. februar 2005., T. 58; on je nadalje naveo kako je 9. septembra 1993., dok je ubijanje još trajalo, vidio izbjeglice kako ulaze u kuće i iz njih uzimaju sve što im se prohtjelo, svjedok B, 2. februar 2005., T. 62; svjedokinja C nije u Grabovici vidjela nijednog izbjeglicu iz logora Dretelj, ali je čula da je došlo troje-četvero ljudi koje je poznavala, svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 49-50; Emin Zebić nije se mogao sjetiti da li je 9. septembra 1993. ujutro došla velika grupa izbjeglica, Emin Zebić, 17. mart 2005., T. 26-27.

¹²²⁵ *Vidi* Dio IV.C, par. 278 i 287 *supra*.

¹²²⁶ Erdin Arnautović, 15. februar 2005., T. 10, 12; Nedžad Mehanović, 15. februar 2005., T. 104; Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 23, 50; svjedok A, 1. februar 2005., T. 17-18. svjedok B, 2. februar 2005., T. 9-11.

¹²²⁷ *Vidi* Dio IV.C, par. 291, 302-303.

provedeno.¹²²⁸ Nadalje, Pretresnom vijeću nisu predloženi dokazi da su u vrijeme ubistava u Grabovici "Igmanski vukovi" upućeni na to područje kako bi sudjelovali u toj "operaciji".¹²²⁹

387. U periodu od 7. do 9. septembra, u Grabovicu su stigli vojnici iz Sarajeva¹²³⁰ koji su smješteni u kuće na desnoj obali.¹²³¹ Prema riječima svjedokinje C, odmah su krenule glasine da su to "Seferovi vojnici".¹²³²

(a) 2. samostalni bataljon

388. Prva grupa vojnika koja je iz Sarajeva stigla u Grabovicu¹²³³ bila je grupa od oko 125 vojnika 2. samostalnog bataljona.¹²³⁴ Oni su u Grabovicu stigli 7. septembra ujutro.¹²³⁵ Na prijedlog

¹²²⁸ DP 269, zahtjev koji je načelnik Uprave za organizaciona i mobilizacijska pitanja 15. novembra 1993. uputio komandantu ŠVK u vezi s Prijedlogom 6. korpusa br. 14/75-140; *vidi i* Dio IV.C, par. 227.

¹²²⁹ Pretresno vijeće napominje da je Namik Džanković naveo kako je nekoliko dana poslije ubistava vidio grupu oficira koji su učestvovali u borbenim operacijama na tom području, među kojima je bio i Edib Sarić, Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 33-34. Svjedoku D predložena je izjava koju je dao tokom operacije "Trebević". On je u toj izjavi naveo da su "Igmanski vukovi" zajedno sa 9. brigadom učestvovali u napadu na brdo Medved. Međutim, u iskazu koji je dao Međunarodnom sudu, svjedok D je naveo sljedeće: "Pa, ne znam, vjerujte, to je ta izjava koju ja negiram, i koja..., mogli su oni pisat šta su htjeli", svjedok D, 22. februar 2005., T. 70. Svjedok D je Pretresnom vijeću rekao da su, među vojnicima postrojenim u vrijeme kada je Vehbija Karić navodno dao izjavu o kojoj je riječ u paragrafu 10 Optužnice, bili i "Igmanski vukovi", svjedok D, 21. februar 2005., T. 21-27. U vezi s ocjenom Pretresnog vijeća o dokazima o ovoj navodnoj izjavi, *vidi* Dio IV.D.9.(b). Pretresnom vijeću su predloženi dokazi o tome da su "Igmanski vukovi" raspoređivani na smještaj u Grabovicu negdje od maja 1993. (Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 38), do dvadesetak dana prije događaja u Grabovici (svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 41) Međutim, Pretresnom vijeću nisu predloženi dokazi o tome zašto su "Igmanski vukovi" poslani u Grabovicu kao ni o tome koji su bili njihovi zadaci na tom području.

¹²³⁰ Svjedokinja C je navela da su svi vojnici koji su stigli 7. i 8. septembra došli noću, svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 70; Svjedok B je 7. i 8. septembra vidio kako dolaze vojnici, svjedok B, 2. februar 2005., T. 9. Svjedok A je 9. septembra vidio kako dolaze tri autobusa, svjedok A, 1. februar 2005., T. 74.

¹²³¹ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 12, 16, 44; DP 170, fotografija Grabovice; DP 182, fotografija Grabovice; DP 265, fotografija Grabovice; DP 266, fotografija Grabovice. Pretresno vijeće napominje da su na svim tim fotografijama prikazane kuće na desnoj obali u Grabovici.

¹²³² Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 13.

¹²³³ Mustafa Kadić, 10. mart 2005., T. 12-13: Mustafa Kadić procijenio je da je u Hercegovinu upućeno 100 do 120 vojnika. Zakir Oković procijenio je da je s njim u Hercegovinu putovalo nešto manje od stotinu vojnika, Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 22. Međutim, na stranici 1 DP 270 izvještaja o borbenim dejstvima 2. samostalnog bataljona za period od 7. do 20. septembra 1993. stoji da je "četa jačine 125 boraca [opremljena] za upućivanje [na područje Hercegovine]".

¹²³⁴ DP 270, izvještaj o borbenim dejstvima 2. samostalnog bataljona, str. 2; Erdin Arnautović je naveo da su, kada je stigla 9. brigada, 10. brigada i jedinica Adnana Solakovića već bile na tom području, Erdin Arnautović 14. februar 2005., T. 32. Svjedok D je naveo da su, kada je stigla 9. brigada, 2. samostalni bataljon, "Igmanski vukovi" i "Handžar divizija" već bili u Grabovici, svjedok D, 21. februar 2005., T. 15. Prema riječima Mustafe Kadića, 9. brigada stigla je dan nakon 2. samostalnog bataljona, Mustafa Kadić, 9. mart 2005., T. 88.

¹²³⁵ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 51. Prema riječima Zakira Okovića, operativnog oficira 2. samostalnog bataljona, taj bataljon je u Grabovicu stigao 8. septembra ujutro. Taj datum pominje se i u DP 270. Međutim, u izvještaju se navodi da je jedna četa ovog bataljona upućena u Hercegovinu, na osnovu naređenja Vahida Karavelića, komandanta 1. korpusa od 7. septembra 1993, DP 270, str. 1. Među dokazima predloženim Pretresnom vijeću je i DP 385 - zapovijest Vahida Karavelića da se 2. samostalni bataljon uputi u Hercegovinu. U toj zapovijesti stoji datum 6. septembar. DP 270 ukazuje na to da je taj bataljon u Hercegovinu krenuo istog dana kada je izdata Karavelićeva zapovijest. Pretresno vijeće nadalje napominje da je Zakir Oković više puta naveo kako nije siguran u pogledu tačnih datuma, *npr.* Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 18, 21, 40; i da su svjedok B i svjedokinja C naveli da su prvi vojnici pristigli u Grabovicu 7. septembra oko 08:00 ujutro, svjedok B, 2. februar 2005., T. 9, 16; svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 17, 70. Pretresno vijeće nadalje napominje da je saslušalo iskaz o tome da je 2. samostalni bataljon stigao prije 9. brigade, *vidi* fusnotu 1332 *supra*.

pripadnika odreda "Zulfikar", Zakir Oković, operativni oficir 2. samostalnog bataljona, smjestio je Komandu bataljona u staru željezničku stanicu na desnoj obali.¹²³⁶

389. Vojnici 2. samostalnog bataljona razmješteni su u tri zgrade na desnoj obali,¹²³⁷ Komanda je bila smještena u staroj željezničkoj stanici,¹²³⁸ a vojnici u dvije kuće na desnoj obali u Grabovici.¹²³⁹ U staroj željezničkoj stanici stanovao je jedan bračni par bosanskih Hrvata, kao i dvoje izbjeglica, bosanskih Muslimana.¹²⁴⁰

(b) 9. brigada

390. Vojnici 9. brigade su stigli u Grabovicu poslije pripadnika 2. samostalnog bataljona.¹²⁴¹ Prema riječima Enesa Šakraka, pripadnika 9. brigade, oni su u Grabovicu došli 8. septembra oko podne.¹²⁴² Vojnici su smješteni u najmanje četiri kuće,¹²⁴³ koje su sve bile na desnoj obali.¹²⁴⁴ Prema riječima Enesa Šakraka, kada su došli u Grabovicu, Ramiz Delalić je rekao vojnicima "da se smjeste" u dvije prazne kuće.¹²⁴⁵ Svjedok D je naveo kako su pripadnici odreda "Zulfikar" razdijelili duške i deke onim vojnicima 9. brigade koji ih u kućama u kojima je trebalo da borave nisu uspjeli pronaći.¹²⁴⁶ Enes Šakrak je naveo da su te dvije kuće bile premale za smještaj vojnika.¹²⁴⁷ Nihad

¹²³⁶ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 24, 51. Adnan Solaković, komandant bataljona, u Grabovicu je stigao kasnije, *ibid*; Mustafa Kadić, 9. mart 2005., T. 91; svjedok E, 7. mart 2005., T. 60-61.

¹²³⁷ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 23-24, 26, 51; svjedok E, 7. mart 2005., T. 36-38, 40; Mustafa Kadić, 10. mart 2005., T. 14, 17.

¹²³⁸ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 24-26; DP 249, fotografija Grabovice, na kojoj je svjedok E brojem 4 označio gdje je bio smješten 2. samostalni bataljon, svjedok E, 7. mart 2005., T. 36; *vidi i* DP 265, fotografiju Grabovice, koju je označio Mustafa Kadić. Broj 2 pokazuje kuću gdje je bila smještena komanda, Mustafa Kadić, 10. mart 2005., T. 9. Prema riječima Mustafe Kadića, Adnan Solaković, Samir Pezo, Haris Svrakić zvani Pilot, a možda i Zakir Oković i Jasmin Panjeta zvani Pike, bili su smješteni u staroj željezničkoj stanici, Mustafa Kadić, 10. mart 2005., T. 15.

¹²³⁹ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 24, 26. Zakir Oković označio je na DP 271, DP 274 i DP 275 lokaciju stare željezničke stanice i jedne od kuća u kojima su bili smješteni vojnici, Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 24-26 i 16. mart 2005., T. 4-7. Prema riječima Zakira Okovića, na DP 271 ne vidi se treća kuća, Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 26. Prva kuća, u kojoj su boravili Mustafa Kadić i svjedok E, kao i tridesetak drugih vojnika 2. samostalnog bataljona, bila je prazna kad su oni tamo smješteni, Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 26; svjedok E, 7. mart 2005., T. 34; Mustafa Kadić, 10. mart 2005., T. 3, 15. Mustafa Kadiću, preostali pripadnici 2. samostalnog bataljona bili su smješteni u drugoj kući, više uz brdo od one gdje je on bio smješten, Mustafa Kadić, 10. mart 2005., T. 3, 18. On je označio tu kuću na DP 266, fotografiji Grabovice, Mustafa Kadić, 10. februar 2005., T. 16-18.

¹²⁴⁰ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 25, 52.

¹²⁴¹ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 42; Mustafa Kadić, 9. mart 2005., T. 91 i 10. mart 2005., T. 4, 25.

¹²⁴² Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 41.

¹²⁴³ Kako je već napomenuto, Enes Šakrak bio je smješten u kući Dragice i Pere Marića, a Erdin Arnautović u jednoj praznoj kući. Nedžad Mehanović je na DP 177, fotografiji Grabovice, pokazao kuću Andrije Drežnjaka u kojoj je boravio s još pet vojnika, Nedžad Mehanović, 16. februar 2005., T. 45-49. Svjedok D pokazao je na DP 184 ukupno pet kuća u kojima su boravili pripadnici 9. motorizovane brigade, uključujući pripadnike inženjerske jedinice, svjedok D, 21. februar 2005., T. 16-17.

¹²⁴⁴ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 57.

¹²⁴⁵ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 42-43. Enes Šakrak je ove dvije kuće označio na DP 182, fotografiji Grabovice, Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 94-95.

¹²⁴⁶ Svjedok D, 21. februar 2005., T. 61.

¹²⁴⁷ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 43.

Vlahovljak, komandir čete 9. brigade,¹²⁴⁸ “prenio je” vođu Enesa Šakraka da potraži neki drugi smještaj.¹²⁴⁹ Nihad Vlahovljak, Enes Šakrak i drugi vojnici 9. brigade smjestili su se u kući Pere i Dragice Marić.¹²⁵⁰ Pero Marić na početku nije želio vojnike u svojoj kući, ali je na kraju “pristao” da oni koriste dvije sobe.¹²⁵¹

391. Prema Erdinu Arnautoviću, pripadniku 9. brigade, pripadnici odreda "Zulfikar" rekli su vojnima da sami potraže smještaj i da je s mještanima sve dogovoreno.¹²⁵² Međutim, Erdin Arnautović je u svom svjedočenju rekao i to da su se mještani, bosanski Hrvati, kad su pripadnici 9. brigade došli kod njih da potraže smještaj, usprotivili boravku vojnika u svojim kućama, što nisu činili prilikom dolaska vojnika 2. samostalnog bataljona.¹²⁵³ Erdin Arnautović je s nekolicinom drugih vojnika našao smještaj u jednoj praznoj kući.¹²⁵⁴ Ramiz Delalić je naveo da je, kada je 9. septembra došao u Grabovicu, zatekao većinu vojnika kako leže unaokolo jer nisu uspjeli da nađu smještaj.¹²⁵⁵

392. Drugih šest vojnika iz 9. brigade boravilo je u jednoj kući na desnoj obali u kojoj su živjele dvije bosanske Hrvatice i jedan bosanski Hrvat.¹²⁵⁶ Ova kuća bila je blizu kuće u kojoj su boravili vojnici 2. samostalnog bataljona.¹²⁵⁷ Ahmed Kaliman, pripadnik izviđačke jedinice 9. brigade, posvjedočio je da je dvadesetak pripadnika izviđačke jedinice 9. brigade, među kojima i on, boravilo u jednoj praznoj kući na desnoj obali, nekoliko stotina metara od glavnog dijela sela.¹²⁵⁸ Prema riječima Ahmeda Kalimana, ta kuća bila je u vlasništvu Marjana Marića ili Ilke Marić.¹²⁵⁹

¹²⁴⁸ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 36.

¹²⁴⁹ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 43-44 i 18. februar 2005., T. 24-25.

¹²⁵⁰ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 45.

¹²⁵¹ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 45-46 i 18. februar 2005., T. 26.

¹²⁵² Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 37 i 15. februar 2005., T. 13. Prema riječima Nedžada Mehanovića, pripadnici jedinice Zulfikara Ališpage poslali su vojnike da odu u kuće u selu, Nedžad Mehanović, 15. februar 2005., T. 104-105.

¹²⁵³ Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 37 i 15. februar 2005., T. 13.

¹²⁵⁴ Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 39. Prema riječima svjedoka D, Erdin Arnautović, Malčo Rovčanin i Ramiz Delalić su sa drugim vojnima proveli jednu noć u nekoj napuštenoj kući bez krova, svjedok D, 21. februar 2005., T. 15-16, 61-62. Svjedok D je naveo da je ta napuštena kuća bila posljednja prazna kuća u selu i da je bila prljava i bez struje, svjedok D, 21. februar 2005., T. 62-63. Svjedok D označio je tu kuću na fotografiji Grabovice brojem 1, DP 184; Erdin Arnautović je kuću koju je, kako kaže, obezbijedio za sebe označio na fotografiji Grabovice brojem 2, DP 170, Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 46.

¹²⁵⁵ Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 76. Ramiz Delalić je naveo da je, nakon što je saznao za zločine, zajedno sa Zulfikarom Ališpagom otišao u Grabovicu, Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 70-73. Ramiz Delalić je naveo da mu je za zločine rečeno u poslijepodnevnim časovima 8. septembra, Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 70-71. On je nadalje naveo da je jedina informacija koju su tada imali bila da je prethodne noći u Grabovici došlo do ubistava civila. Pretresno vijeće napominje da je utvrđeno da ubistva u Grabovici nisu počinjena prije sumraka 8. septembra. Pretresno vijeće stoga konstatuje da je Ramiz Delalić vjerovatno pogrešno naveo datum i da je u Grabovicu otišao 9. septembra.

¹²⁵⁶ Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 47.

¹²⁵⁷ Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 47.

¹²⁵⁸ Ahmed Kaliman, 22. mart 2005., T. 101.

¹²⁵⁹ Ahmed Kaliman, 22. mart 2005., T. 97. Ahmed Kaliman je naveo da se ne može jasno sjetiti kuće u kojoj je boravio, ali radilo se o jednoj od kuća koja je na DP 78 označena brojem 2 ili 3, ili 3a. Te kuće označene su na fotografiji kao kuće Marjana Marića i Ilke Marić.

Nedžad Mehanović, pripadnik 9. brigade, izjavio je da je pet vojnika 9. brigade boravilo u jednoj staroj kući na desnoj obali koja je pripadala Andriji Drežnjaku.¹²⁶⁰

(c) 10. brigada

393. Postoje ograničeni i kontradiktorni dokazi o prisustvu pripadnika 10. brigade u Grabovici u vrijeme zločina. Vehbija Karić, član Inspekcijskog tima, naveo je da je Zulfikar Ališpago za otprilike polovinu ljudstva 10. brigade koje je pristiglo iz Sarajeva našao smještaj u blizini "trafo-stanice" negdje na području Donje Jablanice.¹²⁶¹ Prema riječima Vehbije Karića, druga polovina bila je smještena u Grabovici.¹²⁶² Više vojnika koji su u septembru 1993. bili u Grabovici posvjedočilo je da pripadnici 10. brigade nisu bili tamo.¹²⁶³

394. Ramiz Delalić je u svom svjedočenju rekao da je u Grabovici bilo smješteno od 100 do 150 vojnika, ali da su radi druženja s vojnicima koji su tamo bili smješteni u Grabovicu dolazili i vojnici s okolnih područja, uključujući vojnike 10. brigade.¹²⁶⁴ Namik Džanković, član Inspekcijskog tima, rekao je kako je čuo da je 10. brigada u Grabovici,¹²⁶⁵ ali da Mušan Topalović, komandant 10. brigade, nije ni napustio Sarajevo.¹²⁶⁶ Nadalje, on nije mogao sa sigurnošću reći da li su među vojnicima koje je on vidio u Grabovici bili i pripadnici 10. brigade, pošto nije znao koji vojnici pripada kojoj brigadi.¹²⁶⁷

395. Tužilaštvo tvrdi sljedeće: "Manja grupa vojnika 10. brdske brigade takođe je toga poslijepodneva poslata na smještaj u Grabovicu."¹²⁶⁸ Međutim, imajući u vidu nedosljednosti u iskazu svjedoka, Pretresno vijeće zaključuje da nema dovoljno dokaza da bi se van razumne sumnje moglo utvrditi da je 8. septembra ili u bilo koje vrijeme na koje se odnosi Optužnica 10. brigada bila smještena u Grabovici.

¹²⁶⁰ Nedžad Mehanović, 15. februar 2005., T. 105 i 16. februar 2005., T. 38, 45, Nedžad Mehanović označio je lokaciju kuće na DP 177. Na toj fotografiji ova kuća je označena kao kuća Andrije Drežnjaka.

¹²⁶¹ Vehbija Karić, DP 444, T. 48. Vehbija Karić je naveo da je oko 200 do 210 vojnika u Grabovici pripadalo 9. brigadi, polovini 10. brigade i 2. samostalnom bataljonu, Vehbija Karić, DP 444, T. 50.

¹²⁶² Vehbija Karić, DP 444, T. 48 i 2. juni 2005., T. 7. Vehbija Karić je u vanpretresnom iskazu rekao da su snage iz Sarajeva bile smještene u Donjoj Grabovici. Međutim, naknadno objašnjavajući lokaciju i razloge za njen izbor, on je pomenuo hidroelektranu u Grabovici, činjenicu da su u Grabovici bili smješteni "Igmanski vukovi", kao i montažne barake u kojima su boravile izbjeglice. Pretresno vijeće konstatuje da je Vehbija Karić pritom mogao misliti samo na Grabovicu, a ne i Donju Grabovicu, koja je nešto južnije.

¹²⁶³ Svjedok E, 7. mart 2005., T. 2; Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 94. Svjedok D naveo je da su, kada je njegova jedinica stigla u Grabovicu, tamo bili pripadnici 2. samostalnog bataljona, "Igmanskih vukova", odreda "Zulfikar" odreda i "Handžar divizije". On nije pomenuo da je 10. brigada bila u Grabovici. Svjedok D, 21. februar 2005., T. 15. Mustafa Kadić, pripadnik 2. samostalnog bataljona, posvjedočio je da onog dana kada su u Grabovicu stigli vojnici 9. brigade u selo nije došla nijedna druga jedinica, Mustafa Kadić, 10. mart 2005., T. 20.

¹²⁶⁴ Ramiz Delalić, 18. maj 2005., T. 9.

¹²⁶⁵ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 79

¹²⁶⁶ Namik Džanković, 22. mart 2005., T. 90.

¹²⁶⁷ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 82 i 22. mart 2005., T. 90.

¹²⁶⁸ Optužnica, par. 8.

4. Nasilje nad mještanima i ubistva(a) 7. i 8. septembar

396. Prema riječima svjedoka B, stanovnika Grabovice, “[7. septembar 1993.] je dobar bio dan. Nije bilo problema”.¹²⁶⁹ Drugi svjedoci su naveli da su vojnici koji su stigli 7. septembra bili bučni i da su pjevali.¹²⁷⁰ Povremeno su se čuli rafali koje su vojnici ispaljivali u rijeku.¹²⁷¹ Svjedok A, koji je takođe živio u Grabovici, stekao je dojam da vojnici nešto proslavljaju.¹²⁷² Pred Pretresnim vijećem su izvedeni dokazi da su vojnici 2. samostalnog bataljona kroz Grabovicu išli bez oružja “jer nis[u] imali tu borbenih dejstava.”¹²⁷³ Prema riječima Mustafe Kadića i svjedoka E, koji su obojica bili pripadnici 2. samostalnog bataljona, mještani su pripadnike tog bataljona lijepo primili.¹²⁷⁴ Međutim, kako je Mustafa Kadić nadalje naveo, mještane skoro nisu ni viđali jer su oni rijetko izlazili iz svojih kuća.¹²⁷⁵ Prema riječima svjedoka E, vojnici su nastojali da budu ljubazni prema mještanima, u skladu s težnjom da se uspostavi multietnička i tolerantna Bosna i Hercegovina.¹²⁷⁶

397. Kada su 8. septembra počeli pristizati i drugi vojnici, atmosfera se promijenila i počelo je nasilje.¹²⁷⁷ Dva svjedoka su posvjedočila da se nakon dolaska 9. brigade atmosfera promijenila.¹²⁷⁸ Enes Šakrak, pripadnik 9. brigade, atmosferu koja je vladala među vojnicima 9. brigade opisao je kao “euforičnu.”¹²⁷⁹ Prema njegovim riječima, pripadnici brigade bili su sretni što su izvan

¹²⁶⁹ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 14. Prema riječima Mustafe Kadića, nije bilo nikakvih naznaka da će se išta ružno dogoditi, Mustafa Kadić, 10. mart 2005., T. 19-20.

¹²⁷⁰ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 17; svjedok A, 1. februar 2005., T. 17.

¹²⁷¹ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 17; svjedok A, 1. februar 2005., T. 17.

¹²⁷² Svjedok A, 1. februar 2005., T. 51-52.

¹²⁷³ Svjedok E, 7. mart 2005., T. 7, 28-29; Mustafa Kadić, 10. mart 2005., T. 25, 31. Oružje i municiju držali su u kući, Mustafa Kadić, 10. mart 2005., T. 31.

¹²⁷⁴ Mustafa Kadić, 10. mart 2005., T. 16-18; svjedok E, 7. mart 2005., T. 35.

¹²⁷⁵ Mustafa Kadić, 10. mart 2005., T. 16-18.

¹²⁷⁶ Svjedok E, 7. mart 2005., T. 35.

¹²⁷⁷ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 44.

¹²⁷⁸ Svjedok B je posvjedočio da je 8. septembra, ubrzo nakon što je pristigla jedna grupa vojnika, započela pucnjava koja je trajala tokom cijelog dana. Vojnici su ulazili u kuće, zlostavljali ljude i krali stoku, svjedok B, 2. februar 2005., T. 16-18; Svjedok E je naveo da je atmosfera počela da se mijenja poslijepodne, nakon dolaska jedinice Ramiza Delalića. Svjedok E, 7. mart 2005., T. 2-3. Međutim, kada je začuo pucnjavu i galamu, pomislio je da se vojnici samo zabavljaju, i “da se oni kao vesele”, svjedok E, 7. mart 2005., T. 3, 29; *vidi i* Mustafa Kadić, 9. mart 2005., T. 91 i 10. mart 2005., T. 19. Pretresno vijeće primjećuje da se, prema riječima pripadnika 2. samostalnog bataljona Mustafe Kadića, atmosfera promijenila ujutro kada se Ramiz Delalić lično obratio vojnicima 9. brigade koji su došli u Grabovicu, Mustafa Kadić, 9. mart 2005., T. 92, 94 i 10. mart 2005., T. 25. svjedokinja C, koja je živjela na lijevoj obali u Grabovici, navela je da su se 8. septembra 1993. kada su vojnici stigli, sa desne obale rijeke mogli čuti pucnjava i slavlje, svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 46.

¹²⁷⁹ Enes Šakrak, 18. februar 2005., T. 27.

Sarajeva.¹²⁸⁰ Svjedokinja C, koja je živjela na lijevoj obali u Grabovici, izjavila je da su se 8. septembra 1993., kada su stigli vojnici, s desne obale rijeke čuli pucnjava i slavlje.¹²⁸¹

398. Više izbjeglica, bosanskih Muslimana, koje su stigle u Grabovicu početkom septembra, smjestilo se kod svjedokinje C i njenog supruga na lijevoj obali.¹²⁸² Dana 8. septembra oko 16:00 sati, Marinko Marić je sa desne obale došao u kuću svjedokinje C i zamolio da ona i njen suprug pošalju neke od izbjeglica, bosanskih Muslimana, u njegovu kuću na drugoj strani.¹²⁸³ Marinko Marić je rekao: “Došla je neka vojska, mi živiti ne moremo, provociraju, pucaju, izazivaju, oko kuće pucaju, pjevaju, ja ne znam kako ćemo mi to preživjeti.”¹²⁸⁴ On je također zatražio da ga vojnici smješteni na lijevoj obali zaštite.¹²⁸⁵ Svjedokinja C je razgovarala s vojnikom po imenu Beco, koji joj je rekao da ne može ništa učiniti kada je riječ o vojnicima na desnoj obali.¹²⁸⁶ Tokom večeri, u kuću svjedokinje C došlo je na večeru nekoliko vojnika koje ona ranije nije nikada vidjela. Svjedokinji C nije se dopadalo kako joj se vojnici obraćaju. Oko kuće je vidjela i druge vojnike. Svjedokinja C nadalje je primijetila da je izbjeglicama, bosanskim Muslimanima, bilo neugodno zbog prisustva vojnika u kući i oko nje.¹²⁸⁷

399. Prvo ubistvo izvršeno je kasno poslijepodne 8. septembra, kada je iz vatrenog oružja ubijen Pero Marić.¹²⁸⁸ O okolnostima smrti Pere Marića biće još riječi.¹²⁸⁹

400. Mustafa Kadić, pripadnik 2. samostalnog bataljona, čuo je od Zdenka Jelisića, koji je također bio pripadnik tog bataljona, da je 8. septembra oko 21:00 sat nekoliko vojnika 9. brigade naišlo i reklo pripadnicima 2. samostalnog bataljona koji su sjedili na livadi¹²⁹⁰ da će biti pucnjave. Pripadnicima 2. samostalnog bataljona rečeno je da ne bi trebalo da obraćaju nikakvu pažnju na to,¹²⁹¹ “da to nema nikakve veze s njima”.¹²⁹² Prema riječima Mustafe Kadića, u to vrijeme u Grabovici sporadična pucnjava nije predstavljala ništa neobično.¹²⁹³

¹²⁸⁰ Enes Šakrak, 18. februar 2005., T. 27-28.

¹²⁸¹ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 46.

¹²⁸² Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 51-52.

¹²⁸³ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 54.

¹²⁸⁴ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 16.

¹²⁸⁵ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 16.

¹²⁸⁶ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 16. Za daljnje informacije o Marinku Mariću, *vidi* Dio IV.D.7.(d)

¹²⁸⁷ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 52-53.

¹²⁸⁸ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 47-48.

¹²⁸⁹ *Vidi* Dio IV.D.7.(a) *infra*.

¹²⁹⁰ Mustafa Kadić, 10. mart 2005., T. 5, 24.

¹²⁹¹ Mustafa Kadić, 10. mart 2005., T. 5.

¹²⁹² Mustafa Kadić, 10. mart 2005., T. 5.

¹²⁹³ Mustafa Kadić, 10. mart 2005., T. 24.

401. Svjedok E, pripadnik 2. samostalnog bataljona,¹²⁹⁴ naveo je da je 8. septembra naveče možda počinjeno silovanje.¹²⁹⁵ Pretresno vijeće je saslušalo i jedan iskaz iz druge ruke o silovanjima bosanskih Muslimanki u periodu na koji se odnosi Optužnica.¹²⁹⁶ Kada je svjedok E saopštio drugim vojnicima 2. samostalnog bataljona da je vidio nešto što je izgledalo kao silovanje, oni su mu rekli da su vidjeli kako neke mještane izvode iz njihovih kuća.¹²⁹⁷ Svjedok E smatra da su mještane iz kuća izvodili pripadnici 9. brigade.¹²⁹⁸ Svjedok E je takođe bio mišljenja da su pripadnici 9. brigade bili pod dejstvom narkotika i alkohola.¹²⁹⁹

402. Tokom cijele noći 8. septembra, Katica Miletić, koja je živjela u Grabovici, čula je pjevanje, kao i povremenu paljbu iz vatrenog oružja koja se čula s desne obale.¹³⁰⁰ Svjedokinja C je na sljedeći način opisala tu noć:

I u tom kad sam legla, kad je bilo 8 sati, 10 sati, navodno da ću ležat, tu nije bilo spavanja, tu je drekava, kuća prema mojoj, ja sam krike, krikove čula ženske i plač, i kaže žena: "Ajme mene, ljudi, šta vam je? Šta sam kriva kome?". I tu se više ta noć nije spavala, ja nisam spavala, svjetla nije bilo, čuliš, sjediš dole na podu i čekaš sudbinu.¹³⁰¹

¹²⁹⁴ Pretresno vijeće napominje da je iskaz svjedoka E na više mjesta nekonsistentan. Svjedok E je jedini svjedok koji je izričito spomenuo silovanje. Budući da protiv ovog optuženog nema navoda koji bi se ticali silovanja, Pretresno vijeće neće se izjašnjavati o ovom konkretnom dijelu iskaza svjedoka E.

¹²⁹⁵ Uveče, oko 21:00 sat, svjedok E je s još jednim pripadnikom tog bataljona krenuo u branje paradajza i paprika. Zaustavio ih je jedan vojnik 9. brigade koji ih je pitao šta rade. Svjedok E je primijetio da se u kući kod koje su zaustavljeni nalaze vojnici i neke izbezumljene žene. Jedna žena, stara oko 40 godina, plakala je, rukav na njenom džemperu bio je poderan, a pored nje je bio jedan vojnik sa spuštenim pantalonama. Vojnik 9. brigade pozvao je dvojicu vojnika 2. samostalnog bataljona "da im se pridruže." Svjedok E mislio je da ih taj vojnik zove da im se pridruže u silovanju, a možda i ubijanju, i odbio je. Kada su svjedok E i drugi pripadnik 2. samostalnog bataljona odlazili, vojnik 9. brigade rekao im je: "Niste ništa vidjeli i niste ništa čuli", svjedok E, 7. mart 2005., T. 3-4,4-5, 30, 43.

¹²⁹⁶ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 83, Šefko Hodžić je 11. septembra razgovarao s jednim pripadnikom "Igmanskih vukova". Ta osoba rekla mu je da su osobe koje su počinile zločine u Grabovici takođe napale četiri-pet bosanskih Muslimanki i pokušale da ih siluju; Ahmed Salihamidžić je u iskazu naveo da mu je Zulfikar Ališpago rekao da je silovana jedna "djevojka izbjeglica", Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 19. U službenoj zabilješci koju je sastavio Ahmed Salihamidžić, on je izvijestio da mu je rečeno da je 10. septembra silovana jedna žena izbjeglica, DP 222, službena zabilješka Ahmeda Salihamidžića. *Vidi i* DP 221, izvještaj Jusufu Jašareviću, datum nečitak, str. 2-3, u kome on navodi da je "na lijevoj strani Neretve u naselju u kome su smještene izbjegle lica iz Čapljine, izvršeno silovanje nad jednom ženskom osobom i pokušaj silovanja nad drugom"; DP 215, izvještaj Namika Džankovića od 13. septembra 1993., str. 2; Namik Džanković je u svoj izvještaj od 13. septembra uvrstio i informaciju SJB-a Jablanica o navodnom silovanju i pokušaju silovanja. Obaviješten je o tome da će s pomenutom ženom biti obavljen razgovor i od nje uzeta pismena izjava, Namik Džanković, 22. mart 2005., T. 16-17 i DP 215, izvještaj Namika Džankovića od 13. septembra, str. 1.

¹²⁹⁷ Svjedok E, 7. mart 2005., T. 7.

¹²⁹⁸ Svjedok E, 7. mart 2005., T. 8.

¹²⁹⁹ Svjedok E, 7. mart 2005., T. 2, 8. Šefko Hodžić je naveo da mu je jedan pripadnik "Igmanskih vukova" rekao da su vojnici kad su počinili zločine bili pod uticajem narkotika i alkohola, Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 83. Enes Šakrak je, međutim, naveo da ni on ni Kagarić ni Rajkić nisu uzimali narkotike u vrijeme kada su ubili pripadnike porodice Zadro, Enes Šakrak, 18. februar 2005., T. 35. Za opis ovog zločina, *vidi* Dio IV.D.7.(f).

¹³⁰⁰ Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 12-13. I svjedok E je cijele noći slušao vrisku i pucnjavu, Svjedok E, 7. mart 2005., T. 8, 55.

¹³⁰¹ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 53.

Ahmed Kaliman, pripadnik 9. brigade, takođe je rekao da je tokom cijele noći čuo sporadičnu pucnjavu, ali nije mislio da je to bilo šta neobično, pošto su vojnici često gađali mete.¹³⁰² Erdin Arnautović i svjedok D, obojica pripadnici 9. brigade, naveli su kako u noći 8. septembra nisu čuli nikakvu vrisku ni pucnjavu.¹³⁰³ Prema svjedoku D, ta noć je bila vrlo mirna pa je on, nakon što je posjetio neke ljude, spokojno otišao na spavanje.¹³⁰⁴

403. Zakir Oković, pripadnik 2. samostalnog bataljona, naveo je kako se 8. septembra kasno u noć vratio u Grabovicu sa sastanka u Konjicu.¹³⁰⁵ Jedan vojnik 2. samostalnog bataljona koji je čuvao stražu kod stare željezničke stanice rekao mu je da nije bilo nikakvih problema i da je samo povremeno dolazilo do pucnjave.¹³⁰⁶

(b) 9. septembar

404. Erdin Arnautović je rekao da 9. septembra ujutro “nikakvih znakova nije bilo da je bilo ubistava, nešto da se desilo.”¹³⁰⁷ Ni u međusobnim razgovorima vojnika nisu pominjana nikakva ubistva.¹³⁰⁸ Pretresno vijeće podsjeća na svoj raniji zaključak da je iskaze Erdina Arnautovića i svjedoka D potrebno potkrijepiti drugim pouzdanim dokazima.¹³⁰⁹

405. Jedan od radnika obezbjeđenja kod hidroelektrane rekao je Ahmedu Salihamidžiću, zamjeniku načelnika SJB-a Jablanica, da je 9. septembra oko 05:00 sati na hidroelektranu došlo dvoje starijih bosanskih Hrvata i da su mu ispričali kako je drugo dvoje starijih bosanskih Hrvata

¹³⁰² Ahmed Kaliman, DP 285, par. 12. Svjedok E čuo je pucnjavu i vrisku iz pravca sela u noći 8. septembra, svjedok E, 7. mart 2005., T. 55.

¹³⁰³ Svjedok D, 21. februar 2005., T. 64; Erdin Arnautović, 15. februar 2005., T. 33. Nedžad Mehanović posvjedočio je da je sa Harisom Salihovićem otišao u Jablanicu i noćio u hotelu "Jablanica" 8. i 9. septembra, Nedžad Mehanović, 15. februar 2005., T. 106-107 i 16. februar 2005., T. 61, 93. U izjavi koju je dao Kantonalnom sudu u Sarajevu 12. januara 1999., Nedžad Mehanović je naveo kako je noć 8. septembra i noć nakon toga proveo u Grabovici, Nedžad Mehanović, 16. februar 2005., T. 67. U svom iskazu pred Međunarodnim sudom, on je negirao da je tako nešto ikada izjavio, Nedžad Mehanović, 16. februar 2005., T. 67.

¹³⁰⁴ Svjedok D, 21. februar 2005., T. 19, 64. Svjedok D je izjavio da je, poslije čišćenja kuće u kojoj je bio smješten, otišao prekoputa. U toj kući su bili jedan starac, četvero izbjeglica, bosanskih Muslimana, i nekoliko vojnika 9. brigade. Oni su svi “sjedili za stolom, pili kafu i smijali se”. Prema riječima svjedoka D, pomenuti starac je vojnicima 9. brigade koji su bili u toj kući nabavio ovcu da je pojedu. Nakon tog obroka svjedok D vratio se u svoju kuću da nastavi čišćenje, svjedok D, 21. februar 2005., T. 18.

¹³⁰⁵ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 63. *Vidi i* Dio IV.C.6.(h).(ii) o ovom sastanku u Konjicu.

¹³⁰⁶ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 66. Zakir Oković zatim je otišao u krevet, Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 66-67. Pretresno vijeće podsjeća na svoj raniji zaključak da Zakir Oković u cijelom svom iskazu nije sa sigurnošću mogao navesti tačne datume i da je moguće da je pogriješio. Iz tog razloga, Pretresno vijeće neće se oslanjati na njegov iskaz u pogledu navoda o datumima pojedinih događaja koje je on opisao ako oni nisu potkrijepljeni iz drugih izvora.

¹³⁰⁷ Erdin Arnautović, 15. februar 2005., T. 43.

¹³⁰⁸ Erdin Arnautović, 15. februar 2005., T. 43.

¹³⁰⁹ *Vidi* Dio II, par. 17 *supra*.

odvedeno iz njihovih kuća na lijevoj obali.¹³¹⁰ Oni su mu predložili da se "o tome izvijesti Komanda".¹³¹¹

406. Ujutro 9. septembra u selu se i dalje povremeno čula pucnjava.¹³¹² Enes Šakrak, pripadnik 9. brigade, rekao je da je oko 09:00 ili 09:30 sati zajedno sa Seadom Karagićem¹³¹³ i Harisom Rajkićem¹³¹⁴ izašao napolje. Ispred kuće u kojoj su bili smješteni bio je Nihad Vlahovljak, komandir jedne čete 9. brigade, i prenio im da je naređeno da se svi mještani pobiju.¹³¹⁵ Enes Šakrak smatra da je naređenje stiglo od nekog sa višeg položaja u komandnom lancu, ali "[...] da je [...] naredba došla iz Isturenog komandnog mjesta".¹³¹⁶ Enes Šakrak, Sead Karagić i Haris Rajkić pokupili su svoje oružje i izašli iz kuće.¹³¹⁷ Putem su Enes Šakrak i ostali kod pruge naišli na dva vojnika.¹³¹⁸ Enes Šakrak nije mogao reći iz koje jedinice su bili, pošto nisu nosili nikakve karakteristične oznake.¹³¹⁹ Ta dva vojnika su im rekla da je "sve dolje čisto," što je Enes Šakrak protumačio kao da su svi mještani u tom dijelu Grabovice pobijeni.¹³²⁰ Enes Šakrak, Sead Karagić i Haris Rajkić krenuli su dalje i blizu željezničke stanice naišli na leševe uglavnom starijih ljudi koji su bili pobijeni.¹³²¹ Nastavili su duž pruge, zatim skrenuli lijevo na stazu koja je vodila uzbrdo i na kraju došli do kuće porodice Zadro.¹³²² Ubili su pet članova te porodice. O ubistvu članova te porodice biće još riječi.¹³²³ Oko 13:00 sati, blizu kuće Pere Marića sreli su Habiba Alića, pripadnika 9. brigade, koji im je rekao da je silovao i ubio jednu ženu.¹³²⁴ Enes Šakrak je ranije čuo pucanj iz

¹³¹⁰ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 15-16. Ahmedu Salihamidžiću je za ovo rečeno kasnije, kada je razgovarao sa radnikom obezbjeđenja.

¹³¹¹ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 16.

¹³¹² Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 53-54; Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 14. Oko 09:00 sati, jedan metak preletio je preko kuće Katice Miletić, Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 15.

¹³¹³ Enes Šakrak nije sasvim siguran kako se zvao Karagić. Naveo je da je njegovo ime Sead ili Sejo Karagić, Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 93. Za svrhe ove Presude, Pretresno vijeće će koristiti ime Sead. Pretresno vijeće primjećuje da je Enes Šakrak govorio samo o jednoj osobi i da Pretresnom vijeću nisu predloženi nikakvi dokazi o tome da je neki drugi pripadnik 9. brigade imao identično ili slično ime.

¹³¹⁴ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 54.

¹³¹⁵ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 54. Prema riječima Enesa Šakraka, Nihad Vlahovljak nikada ne bi na svoju ruku izdao takvo naređenje, Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 54 i 18. februar 2005., T. 82.

¹³¹⁶ Enes Šakrak, 18. februar 2005., T. 83.

¹³¹⁷ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 55.

¹³¹⁸ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 55.

¹³¹⁹ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 55.

¹³²⁰ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 55-56. Enes Šakrak nije sasvim siguran da li su ovi vojnici na bilo koji način učestvovali i u jednom ubistvu u selu, Enes Šakrak, 18. februar 2005., T. 42.

¹³²¹ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 57. Pretresno vijeće, na osnovu dokaza koji su mu predloženi, a naročito dokaznog predmeta 89, na kojem je kuća porodice Zadro označena brojem 1, a željeznička stanica brojem 3, konstatuje da su Enes Šakrak i dvojica vojnika hodali duž nove željezničke pruge u Grabovici.

¹³²² Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 58-59.

¹³²³ *Vidi Dio IV.D.7.(f) infra.*

¹³²⁴ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 67 i 18. februar 2005., T. 36. Enes Šakrak označio je na DP 179 lokaciju kuće gdje su vidjeli Habiba Alića, fotografija Grabovice, Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 76.

pravca mjesta na kojem je stajao Habib Alić, ali nije siguran da li je Habib Alić govorio istinu¹³²⁵ i ne zna ime osobe koju je on navodno ubio.¹³²⁶

407. Rano ujutro 9. septembra, jedan stražar, bosanski Musliman, koji je stražario na mostu u Grabovici, došao je do kuće svjedokinje C kako bi provjerio da li su ona i njen suprug još živi.¹³²⁷ Rekao im je da ostanu u kući, kao i da su tokom noći iz svojih kuća odvedeni Franjo Ravlić i Ivan Šarić.¹³²⁸ Oko 09:00 sati, u kuću je stigao jedan vojnik i popio kafu sa svjedokinjom C i ženama izbjeglicama koje su bile u toj kući.¹³²⁹ Nakon njegovog odlaska, žene izbjeglice izgledale su uplašeno.¹³³⁰ Svjedokinju C je u 11:00 sati posjetio još jedan vojnik.¹³³¹ Svjedokinja C je navela da joj je on rekao sljedeće: "Moram tebe ubiti. Šta si te nacionalnosti, zašto si Hrvatica? [...] Idi oblači dimije ako misliš biti spašena."¹³³² On je svoju izjavu da je mora ubiti obrazložio sljedećim riječima: "Što si ustašica, što si Hrvatica."¹³³³ Jedna Muslimanka rekla je vojniku da ne bude lud.¹³³⁴ Vojnik je otišao i više se nije vratio.¹³³⁵ Svjedokinja C navukla je dimije.¹³³⁶ Jedna djevojka, bosanska Muslimanka, rekla je svjedokinji C da su na drugoj obali ubijeni neki mještani, bosanski Hrvati.¹³³⁷ Ta djevojka je rekla da će pješke otići u Jablanicu, obavijestiti policiju i pokušati spasiti svjedokinju C i njenog muža.¹³³⁸ Svjedokinja C je oko svoje kuće vidjela mnoštvo vojnika koji su istjerivali stoku "od onih ljudi što su prve potjerali iz kuća".¹³³⁹

408. Šaban Nezirić je u noći 8. septembra radio kao radnik obezbjeđenja u hidroelektrani Grabovica.¹³⁴⁰ Iz pravca desne obale u Grabovici čuo je pucnjavu.¹³⁴¹ S obzirom na to da pucnjava

¹³²⁵ Enes Šakrak, 18. februar 2005., T. 36.

¹³²⁶ Enes Šakrak, 18. februar 2005., T. 36.

¹³²⁷ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 18, 55.

¹³²⁸ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 18, 55; DP 215, izvještaj Namika Džankovića, od 13. septembra 1993., str. 2. Pretresno vijeće konstatuje da su Franjo Ravlić i Edib Šarić živjeli na lijevoj obali u Grabovici, Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 18, 55; DP 82, fotografija lijeve obale u Grabovici. Za opis okolnosti nestanka Franje Ravlića i Ediba Šarića, *vidi* Dio IV.D.7.(d) *infra*.

¹³²⁹ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 19.

¹³³⁰ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 19.

¹³³¹ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 20. Svjedokinja C navela je da je ovaj vojnik bio pripadnik "Tigrova", svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 75.

¹³³² Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 20. Taj vojnik nije rekao ko je naredio da je ubiju, svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 76.

¹³³³ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 75.

¹³³⁴ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 76.

¹³³⁵ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 20.

¹³³⁶ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 20.

¹³³⁷ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 19.

¹³³⁸ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 19.

¹³³⁹ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 22. Svjedokinja C je navela da su tu stoku odveli vojnici koji su stigli 20 dana prije toga, *ibid*.

¹³⁴⁰ Šaban Nezirić ne sjeća se tačnog datuma, ali je izjavio da je u noći kada je čuo pucnjavu radio s Alijom Turkićem, Šaban Nezirić, DP 267, str. 2. Ahmed Salihamidžić je naveo da je u noći 8. septembra na hidroelektrani u Grabovici radio Alija Turkić, Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 15.

¹³⁴¹ Šaban Nezirić, DP 267, str. 2.

nije nikako prestajala, komandant "Igmanskih vukova" nazvao je Zulfikara Ališpagu.¹³⁴² Desetak minuta nakon tog telefonskog poziva, Šaban Nezirić je na desnoj obali u Grabovici ugledao automobil Zulfikara Ališpage.¹³⁴³ Prema riječima Šabana Nezirića, dok je automobil Zulfikara Ališpage tamo stajao nije se čula pucnjava; međutim, ubrzo nakon njegovog odlaska pucnjava je opet počela.¹³⁴⁴ Šaban Nezirić je 9. septembra otišao u Grabovicu u posjetu svom poznaniku Andriji, koji je živio na lijevoj obali.¹³⁴⁵ Kada je došao do Andrijine kuće, jedna bosanska Muslimanka mu je rekla da su Andriju i druge mještane, bosanske Hrvate, odveli policajci kako bi ih zaštitili.¹³⁴⁶ Ova bosanska Muslimanka takođe je rekla Šabanu Neziriću da su mještani pobijeni. Šaban Nezirić je na lijevoj obali nedaleko od brane u Grabovici vidio leš jednog muškarca.¹³⁴⁷ Prepoznao je da je to leš Andrijinog brata.¹³⁴⁸ Uzrok njegove smrti nije mogao sa sigurnošću ustanoviti.¹³⁴⁹

409. Šaban Nezirić je nakon 9. septembra više puta odlazio u Grabovicu. Šaban Nezirić je nekoliko dana poslije 9. septembra još jednom vidio leš Andrijinog brata, koji je tom prilikom bio spaljen i s rupom na lobanji.¹³⁵⁰ Jednom drugom prilikom je u blizini kuće Andrijine sestre vidio kako iz zemlje viri ljudsko koljeno.¹³⁵¹ A jednom, kada su on i Osman Kovačević, koji je takođe bio radnik obezbijedenja na hidroelektrani, otišli na desnu obalu, iznad nove željezničke stanice, ugledali su ljudsku ruku kako viri iz zemlje.¹³⁵² Na kraju, kad je jednom Šaban Nezirić ušao u nužnike nove željezničke stanice, našao je tri ljudske lobanje.¹³⁵³

410. Dana 9. septembra oko 09:30, svjedok E, pripadnik 2. samostalnog bataljona, otišao je da prošetati po selu kako bi vidio šta se desilo.¹³⁵⁴ Razgovarao je s vojnicima iz svoje jedinice i svima je bilo veoma neugodno zbog ubistava koja su počinjena.¹³⁵⁵ Nisu mogli vjerovati da se to dešava i željeli su da se odmah vrata u Sarajevo.¹³⁵⁶ Svjedok E je krenuo prema željeznom mostu.¹³⁵⁷

¹³⁴² Šaban Nezirić, 10. mart 2005., T. 38 i DP 267, str. 2.

¹³⁴³ Šaban Nezirić, 10. mart 2005., T. 37-38, 47.

¹³⁴⁴ Šaban Nezirić, 10. mart 2005., T. 38. Pretresno vijeće napominje da je Zakir Oković naveo kako je na izviđačkim zadacima sa Zulfikarom Ališpagom bio dva puta tokom odnosnog perioda. Oba puta po Zakira Okovića je rano izjutra na staru željezničku stanicu dolazio Zulfikar Ališpago, Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 31, 40, 67-68.

¹³⁴⁵ Šaban Nezirić, 10. mart 2005., T. 48 i DP 267, str. 2.

¹³⁴⁶ Šaban Nezirić, 10. mart 2005., T. 48.

¹³⁴⁷ Šaban Nezirić, 10. mart 2005., T. 48.

¹³⁴⁸ Šaban Nezirić, 10. mart 2005., T. 49.

¹³⁴⁹ Šaban Nezirić, 10. mart 2005., T. 49-50.

¹³⁵⁰ Šaban Nezirić, 10. mart 2005., T. 38-39, 50-51.

¹³⁵¹ Šaban Nezirić, DP 267, str. 3.

¹³⁵² Šaban Nezirić, DP 267, str. 4.

¹³⁵³ Šaban Nezirić, DP 267, str. 4.

¹³⁵⁴ Svjedok E, 7. mart 2005., T. 9, 55.

¹³⁵⁵ Svjedok E, 7. mart 2005., T. 9.

¹³⁵⁶ Svjedok E, 7. mart 2005., T. 9, 13, 51.

¹³⁵⁷ Svjedok E, 7. mart 2005., T. 10.

Hodajući tako naišao je na leševe sedam ljudi i vidio da na putu leži komad lobanje.¹³⁵⁸ U rijeci, nadomak obale, ugledao je leševe jednog starijeg muškarca i jedne starije žene.¹³⁵⁹ Nešto dalje naprijed, vidio je kako u grmlju pored puta leže leševi dvojice muškaraca.¹³⁶⁰ Blizu puta, na mjestu za koje je on rekao da izgleda “kao kanjon,” svjedok E vidio je dva leša za koja nije mogao utvrditi da li su muški ili ženski.¹³⁶¹ Na putu je ležao i leš četrdesetogodišnje žene koju je prethodne noći vidio kako plače.¹³⁶² Kada se oko 10:00 sati vratio u kuću u kojoj je bio smješten, nije vidio nikog od izbjeglica, bosanskih Muslimana, a nisu se čuli ni krici iz sela.¹³⁶³ Po povratku kući, svjedok E saznao je da su i drugi vojnici vidjeli te leševe.¹³⁶⁴

411. U jednom trenutku 9. septembra,¹³⁶⁵ Ahmed Kaliman i još jedan pripadnik 9. brigade pokušali su otići u Jablanicu, ali su zaustavljeni na kontrolnom punktu i rečeno im je da se vrate u Grabovicu.¹³⁶⁶ Na putu natrag, Ahmed Kaliman vidio je otprilike pet leševa muškaraca koji su ležali licem prema zemlji; dva-tri leša plutala su u rijeci, a jedan-dva leša bila su na njenoj obali.¹³⁶⁷ U kući u kojoj je bio smješten čuo je vojnike kako pričaju o tome ko je i zašto ubio te ljude; međutim, nije prepoznao glasove vojnika koji su razgovarali.¹³⁶⁸

412. Katica Miletić je 9. septembra ujutro krenula da obiđe neke članove svoje porodice.¹³⁶⁹ Kada se negdje iza 10:00 sati vratila kući, njeni brat i snaha su se spremali da napuste Grabovicu.¹³⁷⁰ Izbjegli bosanski Muslimani upozorili su ih da im je bolje da odu ako žele spasiti glavu.¹³⁷¹ Prije nego što su krenuli za Jablanicu, do kuće je došla grupa naoružanih pripadnika ABiH i rekla im da idu.¹³⁷² Ti vojnici, koji su bili iz Sarajeva, počeli su pretresati kuću i uzimati sve što su htjeli.¹³⁷³ Katica Miletić, njen brat i snaha krenuli su pješke glavnim putem duž lijeve

¹³⁵⁸ Svjedok E, 7. mart 2005., T. 10-11. Svjedok E je na DP 247 označio lokaciju na kojoj je vidio leševe, fotografija Grabovice, svjedok E, 7. mart 2005., T. 22-23.

¹³⁵⁹ Svjedok E, 7. mart 2005., T. 10.

¹³⁶⁰ Svjedok E, 7. mart 2005., T. 10.

¹³⁶¹ Svjedok E, 7. mart 2005., T. 11.

¹³⁶² Svjedok E, 7. mart 2005., T. 11-12. *Vidi* par. 401 *supra*.

¹³⁶³ Svjedok E, 7. mart 2005., T. 55.

¹³⁶⁴ Svjedok E, 7. mart 2005., T. 12, 56.

¹³⁶⁵ Ahmed Kaliman, DP 285, str. 3-4. S obzirom na dokaze o mjestima na kojima su bili leševi mještana Grabovice i činjenicu da su oni pokupljeni 9. septembra, Pretresno vijeće primjećuje da se događaj koji Ahmed Kaliman opisuje u navedenom dijelu svoje izjave morao desiti tog istog dana.

¹³⁶⁶ Ahmed Kaliman, DP 285, str. 3. Drugi vojnik bio je Suad Čeranić, *ibid*.

¹³⁶⁷ Ahmed Kaliman, 22. mart 2005., T. 102. Ahmed Kaliman označio je lokaciju leševa na DP 287, fotografiji Grabovice, Ahmed Kaliman, 22. mart 2005., T. 98-100.

¹³⁶⁸ Ahmed Kaliman, DP 285, par. 15.

¹³⁶⁹ Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 14-15.

¹³⁷⁰ Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 15.

¹³⁷¹ Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 15.

¹³⁷² Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 10, 12, 15-16; Prema riječima Katice Miletić, svi vojnici u selu imali su puške o ramenu; “ne može bit vojnik ako nije naoružan”, Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 12.

¹³⁷³ Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 16. Katica Miletić dala im je 500 njemačkih maraka, Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 17.

obale.¹³⁷⁴ Prošli su pored kuće Ilke Miletić i pored kuće Ljubice Mandić. Pored kuće Ilke Miletić stajao je mali narandžasti kamion, tzv. "tamić".¹³⁷⁵ Na tamiću su bile registarske oznake Sarajeva, a tokom nekoliko prethodnih mjeseci koristili su ga pripadnici ABiH.¹³⁷⁶ Tamo je bilo vojnika i izbjeglica, bosanskih Muslimana; vojnici su desno od kamiona nešto snimali.¹³⁷⁷ Katica Miletić se nije usudila pokucati na vrata Ljubice Mandić.¹³⁷⁸ Jedna žena izbjeglica rekla joj je da su "svi" otišli.¹³⁷⁹ Na putu prema Jablanici, Katica Miletić i njena porodica naišli su na leševe Ivana Mandića i Ilke Miletić.¹³⁸⁰

413. Dvije žene izbjeglice, bosanske Muslimanke, otišle su u policijsku stanicu u Jablanici, gdje su razgovarale s dežurnim.¹³⁸¹ Rekle su mu da se pucalo cijele noći 8. septembra i da se priča da su mještani pobijeni.¹³⁸² Dana 9. septembra oko 15:00 sati, nakon što su čuli šta su dvije bosanske Muslimanke rekle dežurnom, Ahmed Salihamidžić, zamjenik načelnika SJB-a Jablanica, i Sead Kurt, komandant vojne policije 44. brigade, krenuli su u Grabovicu.¹³⁸³ Tamo su se odvezli službenim policijskim vozilom.¹³⁸⁴ Dok su bili u Grabovici, Ahmed Salihamidžić je iz sela sa desne obale čuo nekoliko pucnjeva u pravcu željezničke pruge.¹³⁸⁵

414. Ahmed Salihamidžić i Sead Kurt sastali su se u Komandi 2. samostalnog bataljona s komandantom bataljona Adnanom Solakovićem, koji im je rekao da je tokom posljednja dvadeset i četiri sata ubijeno najmanje pet mještana, bosanskih Hrvata.¹³⁸⁶ Adnan Solaković je Seada Kurta i Ahmeda Salihamidžića upozorio da ne idu do drugog kontrolnog punkta, 100 metara nizvodno, na kojem su bili pripadnici 9. brigade, "[...] jer nam on neće moći garantovati, ne garantuje da ćemo se živi vratiti".¹³⁸⁷ Adnan Solaković takođe im je rekao da bi trebalo da evakuišu dvoje mještana, Ivana i Stoju Pranjić.¹³⁸⁸ Adnan Solaković je nadalje rekao sljedeće: "Da se ne pokuša sa Ćelinom

¹³⁷⁴ Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 22-23.

¹³⁷⁵ Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 18, 48.

¹³⁷⁶ Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 18, 48.

¹³⁷⁷ Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 17-18, 41.

¹³⁷⁸ Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 17, 42.

¹³⁷⁹ Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 43.

¹³⁸⁰ *Vidi* Dio IV.D.7.(h) *infra*.

¹³⁸¹ Emin Zebić, 16. mart 2005., T. 70 i 17. mart 2005., T. 87; svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 58.

¹³⁸² Emin Zebić, 16. mart 2005., T. 71; Ahmed Salihamidžić, 17. mart 2005., T. 96; DP 222, službena zabilješka Ahmeda Salihamidžića o događajima u Grabovici od 8., 9. i 10. septembra.

¹³⁸³ Ahmed Salihamidžić, 17. mart 2005., T. 97 i 18. mart 2005., T. 3, 36.

¹³⁸⁴ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 36. Ahmed Salihamidžić je naveo kako su, kada su došli do stare željezničke stanice, bili zaustavljeni na improvizovanom kontrolnom punktu. On i Sead Kurt pokazali su lične isprave pa im je dopušteno da nastave, Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 4. Ovu informaciju naveo je i Namik Džanković u izvještaju od 13. septembra, u kojem se kaže kako su jedinice iz Sarajeva na ulazu u selo postavile improvizirani kontrolni punkt na kojem su vršile kontrolu osoba koje su ulazile u selo ili izlazile iz njega. On je nadalje naveo da su od Ahmeda Salihamidžića i Seada Kurta zatražene isprave, nakon čega su propušteni u Grabovicu, DP 215, izvještaj Namika Džankovića od 13. septembra, str. 1.

¹³⁸⁵ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 9.

¹³⁸⁶ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 5.

¹³⁸⁷ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 7.

¹³⁸⁸ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 7; DP. 215, izvještaj Namika Džankovića od 13. septembra, str. 1.

jedinicom. Drugačije ne može, ne mogu ovi ostati živi”.¹³⁸⁹ Prema riječima Adnana Solakovića, ubistva je mogao spriječiti jedino “oružani [sukob] između njegove i jedinice [...] Ramiza Delalića”.¹³⁹⁰ Kada su odlazili, vojnik koji je čuvao stražu kod Komande 2. samostalnog bataljona rekao je Ahmedu Salihamidžiću da strahuje za svoj život budući da nije bosanski Musliman.¹³⁹¹ Ahmed Salihamidžić se vratio do Adnana Solakovića i predložio mu da tog vojnika skloni kako mu se ništa ne bi desilo.¹³⁹²

415. Na povratku u Jablanicu, Ahmed Salihamidžić i Sead Kurt pokušali su pronaći leš Marinka Marića, za koji im je rečeno da se nalazi blizu rijeke.¹³⁹³ Sišli su do obale rijeke, ali nisu našli nikakve leševe.¹³⁹⁴ Na mostu oko kog su tražili nisu našli nikakve tragove krvi.¹³⁹⁵ Nakon što su se vratili u svoj automobil, Ahmed Salihamidžić je ugledao drugi automobil koji je išao u pravcu Jablanice.¹³⁹⁶ Sead Kurt mu je rekao da je upravo prošao Ramiz Delalić.¹³⁹⁷ Prema riječima Ahmeda Salihamidžića, Ramiz Delalić se zaustavio pored Seada Kurta i rekao sljedeće: “[V]idi šta oni rade našima.”¹³⁹⁸ Ahmed Salihamidžić smatra da je Ramiz Delalić vjerovatno govorio o izbjeglicama, bosanskim Muslimanima, iz logora Dretelj koji su bili smješteni na lijevoj obali u Grabovici.¹³⁹⁹ Oni su se vratili u policijsku stanicu sat do sat i po vremena nakon što su krenuli u Grabovicu.¹⁴⁰⁰

416. Kako je naveo Ramiz Delalić, on i Zulfikar Ališpago su otišli u Grabovicu negdje između 14:30 i 16:00 sati 9. septembra.¹⁴⁰¹ Čim su prešli most u Grabovici, vidjeli su krvavi trag duž puta na desnoj obali, na nekih 150 metara od sela.¹⁴⁰² Slijedili su taj trag do vode, gdje su nadomak rijeke pronašli jedan-dva leša.¹⁴⁰³ Stražara koji je stajao na ulazu u selo pitali su da li išta zna o tim leševima, a on je odgovorio da ne zna ništa.¹⁴⁰⁴ Dok su Zulfikar Ališpago i Ramiz Delalić išli po selu obilazeći vojnike, nijedan od vojnika nije želio reći ništa više od toga da je prethodne noći bilo

¹³⁸⁹ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 7.

¹³⁹⁰ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 7.

¹³⁹¹ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 10.

¹³⁹² Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 10.

¹³⁹³ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 9-10.

¹³⁹⁴ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 10, 34-35; DP 279, fotografija koju je označio Ahmed Salihamidžić.

¹³⁹⁵ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 38.

¹³⁹⁶ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 11, 35, 40.

¹³⁹⁷ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 11.

¹³⁹⁸ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 11. Ramiz Delalić je naveo da toga dana u Grabovici nije vidio nikakvo policijsko vozilo, Ramiz Delalić, 19. maj 2005., T. 74.

¹³⁹⁹ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 11.

¹⁴⁰⁰ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 11.

¹⁴⁰¹ Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 73.

¹⁴⁰² Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 74; 19. maj 2005., T. 77.

¹⁴⁰³ Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 74; 19. maj 2005., T. 77. Ramiz Delalić nije bio siguran u pogledu broja leševa, pošto mu je pogled zaklanjalo grmlje, Ramiz Delalić, 19. maj 2005., T. 77. Za vrijeme boravka u Grabovici nisu vidjeli druge leševe, Ramiz Delalić, 19. maj 2005., T. 78.

¹⁴⁰⁴ Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 74 i 19. maj 2005., T. 77.

pucnjave.¹⁴⁰⁵ Ramiz Delalić je u svom iskazu nadalje rekao da su "ljudi" govorili o zločinima i rekli da su ubistva počinjena tokom noći 8. septembra.¹⁴⁰⁶

417. Svjedoci iz 2. samostalnog bataljona su u svojim iskazima rekli da je za vrijeme njihovog boravka u Grabovici atmosfera u jednom trenutku postala prijeteća. Vojnicima je naređeno da stražare ispred svih kuća u kojima su bili smješteni pripadnici 2. samostalnog bataljona, da se ne miješaju s drugim vojnicima i da u puškama imaju spreman "metak u cijevi"¹⁴⁰⁷ za slučaj sukoba s drugim vojnicima.¹⁴⁰⁸ Vojnicima 2. samostalnog bataljona koji nisu bili bosanski Muslimani iz sigurnosnih razloga nadjenuti su nadimci.¹⁴⁰⁹

418. Dana 9. septembra, Ahmed Salihamidžić je o situaciji u Grabovici obavijestio Emina Zebića, načelnika SJB-a Jablanica, koji je nakon toga razgovarao s Ratnim predsjedništvom u Jablanici. Ahmed Salihamidžić je u cilju obezbjeđenja evakuacije civila iz Grabovice stupio u kontakt sa Zulfikarom Ališpagom.¹⁴¹⁰ Prema riječima Emina Zebića, Zulfikar Ališpago pomagao je prilikom evakuacije mještana koju su organizovali Ratno predsjedništvo Jablanice i druge civilne organizacije u Jablanici.¹⁴¹¹ Stoju i Ivana Pranjića, stariji par koji je bio u kući u kojoj je bila smještena Komanda 2. samostalnog bataljona, na kraju je 9. septembra iz Grabovice odveo njihov zet.¹⁴¹² Enes Šakrak vjeruje da 9. septembra naveče u Grabovici više nije bilo mještana, bosanskih Hrvata.¹⁴¹³

419. Svjedokinju C, njenog supruga i druge mještane u Jablanicu su evakuisali pripadnici SJB-a i ABiH.¹⁴¹⁴ Svjedokinja C je vidjela kako dvojica vojnika ABiH pomažu pri evakuaciji nepokretnih

¹⁴⁰⁵ Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 74, 76 i 18. maj 2005., T. 13.

¹⁴⁰⁶ Ramiz Delalić, 18. maj 2005., T. 11.

¹⁴⁰⁷ Svjedok E, 7. mart 2005., T. 13

¹⁴⁰⁸ Svjedok E, 7. mart 2005., T. 13, 57; Mustafa Kadić, 10. mart 2005., T. T. 4, 24, 30. Mustafa Kadić je naveo da je zbog porasta napetosti svim vojnicima nemuslimanima naređeno da dođu u Komandu 2. nezavisnog bataljona i tamo borave, Mustafa Kadić, 10. mart 2005., T. 24. Zakir Oković je naveo da se to dogodilo negdje 10. septembra, Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 33, 72-73. Međutim, do tada je većina vojnika već krenula prema Drežnici, Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 73.

¹⁴⁰⁹ Mustafa Kadić, 10. mart 2005., T. 24, 29; svjedok E, 7. mart 2005., T. 13.

¹⁴¹⁰ Emin Zebić, 17. mart 2005., T. 35-36, 42.

¹⁴¹¹ Emin Zebić, 17. mart 2005., T. 36.

¹⁴¹² Emin Zebić, 17. mart 2005., T. 36. Pretresno vijeće napominje da je Namik Džanković u svom izvještaju od 29. septembra 1993. napisao da su Ivana i Stoju Pranjić evakuisali pripadnici 2. samostalnog bataljona, DP 235, izvještaj Namika Džankovića od 29. septembra, str. 1.

¹⁴¹³ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 71. On je naveo kako nikog nije vidio, što ne znači da niko od bosanskih Hrvata nije ostao u životu, *ibid.* Erdin Arnautović je naveo da 11. septembra, kada je on došao u Grabovicu, u selu više nije bilo nijednog mještanina: "Jednostavno k'o da je sve nestalo", Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 67.

¹⁴¹⁴ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 21, 55; Šaban Nezirić, 10. mart 2005., T. 48; *vidi i* DP 222, službena zabilješka, str. 2.

osoba.¹⁴¹⁵ Prema riječima svjedokinje C, u Grabovici nije bilo ni goriva ni vozila.¹⁴¹⁶ Kamion kojim su mještani prevezeni tokom ljeta se svakodnevno koristio za prijevoz vojnika.¹⁴¹⁷ Iskaz svjedokinje C nije sasvim jasan u pogledu vremena evakuacije, jer je ona prvo navela da je kamion stigao oko 17:00 sati,¹⁴¹⁸ da bi u unakrsnom ispitivanju izjavila kako je moguće da su za Jablanicu krenuli oko 15:30 sati.¹⁴¹⁹ Kamion se tokom evakuacije više puta kvario, pa su ga mještani morali gurati.¹⁴²⁰ Za vrijeme jednog takvog kvara kamiona, svjedokinja C je na putu ugledala leš Ilke Miletić.¹⁴²¹

420. U Jablanici su mještane iz Grabovice doveli u jedan logor.¹⁴²² Svjedokinja C je u logoru vidjela i druge mještane koji su tog dana napustili Grabovicu.¹⁴²³ Prema riječima svjedokinje C, u logoru je 9. septembra bilo šesnaestak mještana Grabovice, a nakon dva-tri dana ukupan broj mještana se popeo otprilike na 21.¹⁴²⁴ Katica Miletić je navela da su ona, njen brat i snaha pješke otišli do Donje Jablanice, gdje su se ukrcali u automobil koji su vozili neki ljudi. Nakon toga, odvezeni su u logor u Jablanici.¹⁴²⁵

421. Erdin Arnautović je rekao da je 9. septembra dva-tri puta išao od Grabovice do Jablanice i natrag kako bi nabavio hranu za vojnike 9. brigade.¹⁴²⁶ Nedžad Mehanović je naveo da je i on 9. septembra otišao u Jablanicu bez dozvole, nakon što su Sefer Halilović i Vehbija Karić posjetili

¹⁴¹⁵ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 55. Radilo se o dvojici Srba, pripadnika ABiH. Svjedokinja C ih nije lično poznavala, ali zna da se radi o Srbima koji su se pridružili ABiH. Ona ih je vidjela kako pomažu prilikom evakuacije mještana, *ibid.* Nepokretne osobe su iznosili na dekama. Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 23.

¹⁴¹⁶ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 23. *Vidi* i Namik Džanković, 22. mart 2005., T. 49 i Emin Zebić, 17. mart 2005., T. 66-67.

¹⁴¹⁷ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 57-58, 73. Na kamionu je sa strane bila nacrtana velika mačka, svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 58.

¹⁴¹⁸ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 22.

¹⁴¹⁹ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 58.

¹⁴²⁰ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 23, 63.

¹⁴²¹ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 23. O okolnostima smrti Ilke Miletić biće riječi u Dijelu IV.D.7(h).

¹⁴²² Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 66. U svojoj službenoj zabilješci Ahmed Salihamidžić je napisao da su civili dovedeni u muzej u Jablanici, *vidi* DP 222, službena zabilješka, str. 2.

¹⁴²³ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 66. Svjedokinja C sjetila se da je vidjela Ružu Pranjić, Stojana Pranjića, Miru Pranjić i njenog supruga, te Matiju Miletić, *ibid.* Ona je nadalje navela da je u podrumu logora bilo nekoliko ljudi: "I bili su prije, kao, nekoliko muškaraca što su bili dole u podrumima u logoru kao što su se tretirali vojnici, ali nisu. Bili su civili", svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 65.

¹⁴²⁴ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 66. Ukupan broj ljudi u logoru na kraju je iznosio oko 300, što je uključivalo ljude iz drugih sela koji su kasnije stigli, *ibid.* DP 221, izvještaj Jusufu Jašareviću, datum nečitak, str. 2, u kom se navodi da je ukupno 14 odraslih mještana i dvoje djece evakuisano i smješeno u Jablanici; *vidi* i DP 226, izvještaj Nermina Eminovića od 17. septembra, u kom se navodi da je 14 odraslih mještana i dvoje djece evakuisano i smješeno u Jablanici.

¹⁴²⁵ Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 19. Katica Miletić nije mogla da kaže da li se radilo o vojnicima ili policajcima. Navela je da su imali "šareno odijelo". Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 47. Svjedokinja C je navela da su Katicu Miletić na putu prema Jablanici neki ljudi primili u automobil da je prevezu, svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 65. Ahmed Salihamidžić i Sead Kurt iskrcali su troje ljudi koje su pokupili vraćajući se iz Grabovice. Međutim, iskrcali su ih blizu kuće nekog njihovog rođaka u Jablanici, a ne u logoru, Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 41-42.

¹⁴²⁶ Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 54. On je vidio neke ljude na putu prema Jablanici, ali nije mogao reći da li se radilo o bosanskim Hrvatima, bosanskim Muslimanima ili bivšim zatočenicima iz logora, Erdin Arnautović, 15. februar 2005., T. 47.

Grabovicu.¹⁴²⁷ I Erdin Arnautović i Nedžad Mehanović su rekli da u vrijeme počinjenja ubistava nisu bili u Grabovici.¹⁴²⁸ Nedžad Mehanović je naveo da je za ubistva saznao tek 10. septembra kada se vratio iz Jablanice.¹⁴²⁹

422. Svjedok D je naveo kako mu je rečeno da su svi mještani ubijeni¹⁴³⁰ ujutro nakon ubistva Pere Marića, dakle, 9. septembra.¹⁴³¹ Kada je svjedok D oko 09:30 sati izašao napolje, vidio je leševe i krv duž puta od njegove kuće do komandnog mjesta 2. samostalnog bataljona.¹⁴³² Ljude su ubijali tokom cijele noći, ali niko na to nije obraćao pažnju.¹⁴³³ Svjedok D rekao je da "niko nije ni obraćao pažnju, svi ti ljudi, svi ti komandanti koji su bili tu da spreče to ubistvo, taj zločin".¹⁴³⁴ Svjedok D vjeruje da je tog dana lično vidio pet-šest leševa duž puta, iako ih nije brojao.¹⁴³⁵ On je naveo da su svi vojnici znali za ubistva; slušali su šta se dešava i svi su to komentarisali po povratku u Sarajevo.¹⁴³⁶ Ujutro 9. septembra, svjedok D nije čuo pucnjavu ni krike straha mještana, niti je vidio da neki bosanski Hrvat bježi iz Grabovice.¹⁴³⁷ Svjedok D je rekao da je posljednje ubistvo počinjeno u toku poslijepodneva istog dana kada je počinjeno najviše ubistava, neposredno prije nego što je u Grabovicu došao Zulfikar Ališpago i postavio kontrolne punktove.¹⁴³⁸ Međutim, kasnije u svom iskazu svjedok D je rekao da su posljednja ubistva počinjena prije nego što je on

-
- ¹⁴²⁷ Nedžad Mehanović, 16. februar 2005., T. 16, 77. O ovoj navodnoj posjeti Sefera Halilovića i Vehbije Karića Grabovici biće riječi u Dijelu IV.D.9.(b)
- ¹⁴²⁸ Erdin Arnautović, 15. februar 2005., T. 86. Nedžad Mehanović je naveo da je noć 8. septembra i noć 9. septembra proveo u Jablanici, Nedžad Mehanović, 15. februar 2005., T. 107 i 16. februar 2005., T. 16, 93.
- ¹⁴²⁹ Nedžad Mehanović, 16. februar 2005., T. 96. Kada se 10. septembra vratio, Nedžad Mehanović nije u Grabovici vidio nijedan leš, premda je u lokvi na putu vidio tragove krvi, "ali vrlo malo se primjećivalo", Nedžad Mehanović, 16. februar 2005., T. 17, 40.
- ¹⁴³⁰ Svjedok D, 21. februar 2005., T. 102-103 i 22. februar 2005., T. 15.
- ¹⁴³¹ Pretresno vijeće napominje da svjedok D nije bio siguran u pogledu datuma, pa je naveo da je Pero Marić ubijen 9. septembra 1993. a da je on leševe ugledao 10. septembra, svjedok D, 21. februar 2005., T. 28, 76, 94, 102. Dokazi koji su predloženi Pretresnom vijeću pokazuju da je Pero Marić ubijen 8. septembra, *vidi* Dio IV.5(a) *infra*.
- ¹⁴³² Svjedok D, 21. februar 2005., T. 30, 94-95 i 22. februar 2005., T. 15, 38. Svjedok D označio je na DP 186, fotografiji Grabovice, mjesto na kom su se nalazili leševi, svjedok D, 21. februar 2005., T. 94-95.
- ¹⁴³³ Svjedok D, 21. februar 2005., T. 30.
- ¹⁴³⁴ Svjedok D, 21. februar 2005., T. 30.
- ¹⁴³⁵ Svjedok D, 21. februar 2005., T. 32, 95 i 22. februar 2005., T. 16, 38. U jednom ranijem razgovoru, svjedok D je izjavio kako je vidio samo jedan leš, svjedok D, 21. februar 2005., T. 96-97 i 22. februar 2005., T. 16-17, 33, 52.
- ¹⁴³⁶ Svjedok D, 22. februar 2005., T. 101. Svjedok D naveo je da su se neki od njih čak hvalili time što su vidjeli, zbog toga što su oni sami gledali da se osvete za ono što se desilo njihovim porodicama, svjedok D, 22. februar 2005., T. 102. Svjedok D nadalje je naveo da su dva vojnika priznala da su ubila četvoro ljudi. Jedan od tih vojnika bio je Mustafa Hota, svjedok D, 21. februar 2005., T. 30.
- ¹⁴³⁷ Svjedok D, 22. februar 2005., T. 46-47.
- ¹⁴³⁸ Svjedok D, 21. februar 2005., T. 30-31 i 22. februar 2005., T. 48. Iskaz svjedoka D nije sasvim jasan u pogledu vremena dolaska Zulfikara Ališpage. On je prvobitno naveo da je Zulfikar Ališpago stigao u 15:00 sati, ali je u kasnijem iskazu rekao da je Zulfikar Ališpago stigao oko podneva, svjedok D, 21. februar 2005., T. 31 i 22. februar 2005., T. 48.

negdje oko 09:30 sati ustao iz kreveta.¹⁴³⁹ Prema riječima Enesa Šakraka, pucnjava u selu prestala je rano poslijepodne, odnosno oko podne 9. septembra.¹⁴⁴⁰

423. Tokom boravka u Grabovici 2. samostalni bataljon pokušao je uspostaviti sredstva veze na komandnom mjestu u staroj željezničkoj stanici.¹⁴⁴¹ Kada su ljudi u Komandi čuli šta se dogodilo tamo "dolje", Adnan Solaković i Zakir Oković poslali su šifrovanu poruku Vahidu Karaveliću, komandantu 1. korpusa, tražeći da budu poslani natrag u Sarajevo.¹⁴⁴² Relevantni dijelovi te poruke glase kako slijedi:¹⁴⁴³

[...] Išli smo tri dana u izviđanje, međutim ništa od onog dogovora sa načelnikom [...] Dešavaju se čudne stvari. Bojim se za svoje vojnike koji su druge vjere. Nastala je panika. U jedinici ljudi jednostavno preko noći nestaju. Kako god znaš vraćaj nas nazad u grad. Ako treba idi kod glavnog. [...] Načelnik nas je stavio pod Zukinu komandu. Bojim se da ne dođe do sukoba između nas što najvjerovatnije [...] Ne želim da učestvujem u ovim prljavštinama i nije baš kako ti je rečeno. [...]

Po mišljenju Zakira Okovića, riječ "načelnik" odnosi se na Sefera Halilovića.¹⁴⁴⁴ Rečenica "dešavaju se čudne stvari" odnosi se na ubistva koja su se desila.¹⁴⁴⁵ Zakir Oković je naveo kako je postojala bojazan da oni koji su već ubijali mještane ne počnu ubijati vojnike druge vjere.¹⁴⁴⁶ Riječi "prljavštine" su upotrebljene kao metafora da se događaji ne bi nazvali pravim imenom; time su htjeli reći da oni ne žele sudjelovati "tamo gdje se dešavaju takve stvari."¹⁴⁴⁷ Prema riječima Zakira Okovića, 2. samostalni bataljon nikad nije primio odgovor od Vahida Karavelića.¹⁴⁴⁸ Kad mu je ova poruka predočena, Vahid Karavelić je posvjedočio da je taj dokument po sadržini sličan razgovoru koji je on putem radija vodio s Adnanom Solakovićem.¹⁴⁴⁹ Vahid Karavelić je rekao da misli da on na kraju jeste kontaktirao Rasima Delića ili Sefera Halilovića, možda nekoliko dana nakon što je

¹⁴³⁹ Svjedok D, 22. februar 2005., T. 47.

¹⁴⁴⁰ Enes Šakrak, 18. februar 2005., T. 38.

¹⁴⁴¹ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 70-71, 89-90.

¹⁴⁴² Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 35, 42; Ex. 272, šifrovana poruka upućena komandantu 1. korpusa. Prema riječima Zakira Okovića, poruka je poslata prije popodneva 10. septembra, Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 39-40, 91. Prije nego što je ta poruka poslata, Zakir Oković je saznao za ubistva. Po povratku na staru željezničku stanicu, on je zatekao Adnana Solakovića, Samira Pezu, Mušana Topalovića i neke ljude u Komandi. Iste noći, Zakir Oković je za ubistva čuo od "svojih vojnika koji su bili u kući s druge strane", Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 40-41. Pretresno vijeće napominje da je Ahmed Salihamidžić naveo da je 9. septembra o ubistvima u Grabovici razgovarao s Adnanom Solakovićem, Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 5. Pretresno vijeće nadalje napominje da Zakir Oković nije mogao sa sigurnošću navesti tačne datume. Pretresno vijeće nadalje napominje da je na toj poruci bio rukom ispisan sljedeći tekst "11.9.93. 17:00 sati FR3878 poslato u 'Hollywood'". Pretresno vijeće konstatuje da taj dokaz nije dovoljno jasan da bi se na osnovu njega ustanovio datum kada je dotična poruka stvarno upućena Vahidu Karaveliću. *Vidi i* Dio IV.C, par. 304.

¹⁴⁴³ DP 272, šifrovana poruka upućena komandantu 1. korpusa.

¹⁴⁴⁴ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 36.

¹⁴⁴⁵ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 36. Do tada je Komanda već saznala za to da je pronađeno pet-šest leševa, *ibid.*

¹⁴⁴⁶ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 37.

¹⁴⁴⁷ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 37.

¹⁴⁴⁸ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 37, 77.

¹⁴⁴⁹ Vahid Karavelić, 20. april 2005., T. 69-73. Vahid Karavelić je u iskazu naveo kako je motorolom razgovarao s Adnanom Solakovićem, Vahid Karavelić, 20. april 2005., T. 69-70.

Adnan Solaković zatražio da bude vraćen u Sarajevo.¹⁴⁵⁰ On je nadalje naveo da je za ta ubistva čuo tek nakon što su se vojnici vratili u Sarajevo.¹⁴⁵¹

424. Oko 18:30 sati 10. septembra, Ahmed Salihamidžić razgovarao je u policijskoj stanici u Jablanici sa Zulfikarom Ališpagom i Edibom Sarićem, komandantom "Igmanskih vukova".¹⁴⁵² Oni su mu rekli da su pregledali dotično područje u Grabovici, kojom prilikom su ustanovili da je na desnoj obali pronađeno šest leševa, a na lijevoj obali dva leša.¹⁴⁵³ Među ubijenima bilo je i jedno dijete.¹⁴⁵⁴ Zulfikar Ališpago je Ahmedu Salihamidžiću saopštio i broj ljudi koje je evakuisao iz Grabovice.¹⁴⁵⁵ Ahmed Salihamidžić se ne sjeća da li su Edib Sarić i Zulfikar Ališpago stvarno vidjeli te leševe.¹⁴⁵⁶

(c) Tvrdnja da je ubijen jedan vojnik ABiH, bosanski Hrvat

425. Pretresno vijeće je saslušalo iskaz o navodnom ubistvu jednog pripadnika odreda "Zulfikar", bosanskog Hrvata. U tom iskazu nije jasno navedeno vrijeme navodnog ubistva tog vojnika. Ramiz Delalić je takođe govorio o ubistvu jednog vojnika iz odreda "Zulfikar", bosanskog Hrvata, po imenu Ivica Cavlović.¹⁴⁵⁷ Prema riječima Ramiza Delalića, radilo se o vojniku koji je protestovao zbog zločina. Ramiz Delalić čuo je Zulfikara Ališpagu kako u prisustvu Sefera Halilovića naređuje da se taj vojnik ukloni.¹⁴⁵⁸ Prema riječima Ramiza Delalića, taj vojnik poslat je na zadatke izviđanja zajedno sa još dva vojnika, koji su ga tokom izvršenja tog zadatka ubili.¹⁴⁵⁹ Pretresno vijeće napominje da dokazi u vezi s tim naređenjem i prisustvo Sefera Halilovića u vrijeme izdavanja pomenutog naređenja nisu potvrđeni drugim, pouzdanim dokazima.

¹⁴⁵⁰ Vahid Karavelić, 20. april 2005., T. 75. *Vidi* DP 388, zahtjev Vahida Karavelića Seferu Haliloviću, od 12. septembra 1993., kojim traži da se svi vojnici pošalju natrag u Sarajevo, a ako to nije moguće, onda barem da se tamo vrate pripadnici 2. samostalnog bataljona. Vahid Karavelić je naveo da je za događaje u Grabovici čuo mnogo kasnije, nakon povratka jedinica iz doline Neretve, Vahid Karavelić, 20. april 2005., T. 91-92. Pretresno vijeće napominje da je Ramiz Delalić, govoreći o DP 388, naveo da su 12. septembra komandant 1. korpusa i Vrhovna komanda već znali za zločine i da je komandant 1. korpusa naredio da se jedinice vrate u Sarajevo, a dotične osobe ispitaju, ali da to naređenje nije provedeno, Ramiz Delalić, 18. maj 2005., T. 15-16. Pretresno vijeće napominje da dokazi pokazuju da je Rasim Delić o zločinima obaviješten 12. septembra, *vidi* Dio IV.F *infra*, par. 680. Međutim, Pretresnom vijeću nisu predočeni dokazi koji bi jasno pokazivali kada je Vahid Karavelić obaviješten o događajima u Grabovici.

¹⁴⁵¹ Vahid Karavelić, 20. april 2005., T. 91-92.

¹⁴⁵² Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 16-17.

¹⁴⁵³ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 16-17.

¹⁴⁵⁴ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 16.

¹⁴⁵⁵ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 16-17; Emin Zebić, 17. mart 2005., T. 56.

¹⁴⁵⁶ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 17.

¹⁴⁵⁷ Ramiz Delalić, 19. maj 2005., T. 85.

¹⁴⁵⁸ Ramiz Delalić, 19. maj 2005., T. 85.

¹⁴⁵⁹ Ramiz Delalić, 19. maj 2005., T. 85.

426. Namik Džanković je rekao kako mu je 10. septembra,¹⁴⁶⁰ dok je bio u stanu Zulfikara Ališpage, Zulfikar Ališpage saopštio da je nestao jedan od njegovih vojnika, bosanski Hrvat, i da on, Zulfikar Ališpage, pretpostavlja da je taj vojnik mrtav.¹⁴⁶¹ Ahmed Salihamidžić je 10. septembra obaviješten da su pripadnici 9. brigade ubili jednog pripadnika odreda "Zulfikar".¹⁴⁶² Dana 13. septembra, Namik Džanković poslao je izvještaj Jusufu Jašareviću, načelniku UB-a Glavnog štaba,¹⁴⁶³ u kom je izvijestio o tome da je u Grabovici ubijen jedan pripadnik odreda "Zulfikar" po imenu Ivica.¹⁴⁶⁴ Zakir Oković je čuo za jednog vojnika odreda "Zulfikar" koji nije bio Musliman i koji je ubijen u Grabovici.¹⁴⁶⁵

5. Dodatni kontrolni punktovi ABiH

427. Pred Pretresnim vijećem su izvedeni dokazi o dodatnim kontrolnim punktovima koji su u Grabovici postavljeni 9. ili 10. septembra.¹⁴⁶⁶ Na tim kontrolnim punktovima dežurali su pripadnici odreda "Zulfikar".¹⁴⁶⁷ Prema riječima Ramiza Delalića, jedan kontrolni punkt je postavljen neposredno nakon ubistava, na osnovu naređenja Sefera Halilovića i Zulfikara Ališpage.¹⁴⁶⁸ Prema riječima Erdina Arnautovića i Ramiza Delalića, kontrolni punktovi postavljeni su kako bi se spriječio dolazak stranih novinara u Grabovicu.¹⁴⁶⁹ Erdin Arnautović je naveo da je ulazak u

¹⁴⁶⁰ Namik Džanković je naveo da je otišao u stan Zulfikara Ališpage u noći ubistva ili naredne noći, Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 22. U svjetlu dokaza koji su predloženi u vezi s posjetom nekolicine ljudi stanu Zulfikara Ališpage, Pretresno vijeće konstatuje da je Namik Džanković tamo bio 10. septembra.

¹⁴⁶¹ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 23 i 22. mart 2005., T. 13.

¹⁴⁶² DP 222, službena zabilješka Ahmeda Salihamidžića, sastavljena 11. septembra, str. 3. Informacija kojom je raspolagao Ahmed Salihamidžić bila je da su pripadnici 9. brigade od Ivica zatražili lične isprave na osnovu kojih su zaključili da je Ivica bosanski Hrvat. Pripadnici 9. brigade zatim su Ivici presjekli grkljan, a njegov leš bacili u Neretvu, *ibid.* Vidi i Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 16-17; Emin Zebić, 17. mart 2005., T. 56.

¹⁴⁶³ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 36; DP 215, izvještaj Namika Džankovića Jusufu Jašareviću.

¹⁴⁶⁴ DP 215, izvještaj Namika Džankovića Jusufu Jašareviću, str. 2. Ovaj izvještaj sadrži i informacije koje je Namik Džanković prikupio tokom istrage o događajima u Grabovici.

¹⁴⁶⁵ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 33, 69, 75.

¹⁴⁶⁶ Erdin Arnautović je naveo kako su on i Ramiz Delalić u bazu odreda "Zulfikar" 10. septembra doveli dvojicu dječaka koji su preživjeli ubistvo porodice Zadro. Kada se vratio u Grabovicu, Erdin Arnautović je ustanovio da je kod mosta na putu od Grabovice prema Jablanici postavljen još jedan kontrolni punkt, Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 60, 62-63; Ramiz Delalić je takođe naveo da je Zulfikar Ališpage neposredno nakon ubistava postavio kontrolni punkt, Ramiz Delalić, 18. maj 2005., T. 2-3; Svjedok D je naveo da je Zulfikar Ališpage stigao 10. septembra poslijepodne i postavio ispred tih kuća kontrolni punkt, jedan na ulazu u Grabovicu, a jedan na izlazu iz Grabovice, svjedok D, 21. februar 2005., T. 31 i 22. februar 2005., T. 48, 50. Svjedok D označio je lokaciju kontrolnih punktova na DP 191, fotografiji Grabovice, svjedok D, 22. februar 2005., T. 55-56. Nedžad Mehanović nije dan poslije ubistava vidio nikakav kontrolni punkt, Nedžad Mehanović, 16. februar 2005., T. 48. Pretresno vijeće podsjeća da se Nedžad Mehanović vratio u Grabovicu 10. septembra poslijepodne, nakon što su dvojica dječaka iz porodice Zadro već pronađeni.

¹⁴⁶⁷ Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 63; svjedok D, 21. februar 2005., T. 31 i 22. februar 2005., T. 105. Prema riječima svjedoka D, na svakom kontrolnom punktu bila su po dvojica ljudi Zulfikara Ališpage, *ibid.*

¹⁴⁶⁸ Ramiz Delalić, 18. maj 2005., T. 2. Ramiz Delalić je rekao sljedeće: "Pa odmah, znači, poslije zločina koji se desio u Grabovici izdata je naredba od gospodina Sefera Halilovića i od Zulfikara Ališpage da se postavi punkt negdje dolje na mostu, jer ipak ovi koji su izbjegli masakr, pojedini ljudi, već su stigli do Jablanice i obaviješten je, obaviješteno je o tom zločinu".

¹⁴⁶⁹ Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 64 i 15. februar 2005., T. 70. Prema riječima Erdina Arnautovića, svrha kontrolnih punktova bila je da se potpuno presiječe pristup Grabovici, da se svima spriječi ulaz, odnosno izlaz, budući da je jedna ekipa stranih novinara pod zaštitom UNPROFOR-a pokušala ući u Grabovicu. Prema riječima Ramiza Delalića, razlog za postavljanje kontrolnog punkta bio je taj što su mještani koji su pobjegli

Grabovicu bio dozvoljen samo vojnicima koji su se pripremali za odlazak u borbu,¹⁴⁷⁰ dok je svjedok D naveo da je vojnicima u Grabovici za napuštanje sela bila potrebna dozvola Zulfikara Ališpage.¹⁴⁷¹ Pred Pretresnim vijećem su izvedeni dokazi o tome da je izbjeglicama, bosanskim Muslimanima, koje su živjele u Grabovici bilo dopušteno da napuste Grabovicu u danima koji su usljedili nakon ubistava i da im je takođe bilo dopušteno da posjete mještane Grabovice, bosanske Hrvate, koji su boravili u logoru u Jablanici.¹⁴⁷²

428. Namik Džanković je naveo da su ga 9. septembra vojnici na kontrolnom punktu u Donjoj Jablanici spriječili da ode u Grabovicu.¹⁴⁷³ Rečeno mu je da je to područje borbena zona.¹⁴⁷⁴ Kada mu je odbijen ulazak u Grabovicu, Namik Džanković je vozio civilni automobil i sa sobom nije imao lične isprave oficira SVB-a.¹⁴⁷⁵ Namik Džanković je nekoliko dana kasnije uspio ući u Grabovicu, nakon što je vojnicima na kontrolnom punktu rekao da ide u posjetu Samiru Pezi, zamjeniku komandanta 2. samostalnog bataljona.¹⁴⁷⁶ Erdin Arnautović je rekao da je taj kontrolni punkt ostao na istom mjestu barem do 12. septembra.¹⁴⁷⁷

6. Odlazak vojnika iz Grabovice

429. Otprilike dva dana nakon predmetnih događaja, 2. samostalni bataljon je krenuo put Drežnice.¹⁴⁷⁸ Na putu prema Drežnici, Mustafa Kadić i drugi vojnici vidjeli su leš jedne žene za koju Mustafa Kadić smatra da je bila vlasnica kuće u kojoj je bio smješten.¹⁴⁷⁹ Mustafa Kadić vidio je na putu “dijelove glave”.¹⁴⁸⁰ Nije vidio nikakve druge povrede.¹⁴⁸¹ Nešto kasnije, vojnici su pored vode, nekih 15 metara od puta, vidjeli leš muškarca u civilnoj odjeći.¹⁴⁸² Miroslav Masal, pripadnik 2. samostalnog bataljona, rekao je Mustafi Kadiću kako je u blizini stare željezničke stanice vidio da na putu leži leš muškarca u civilnoj odjeći.¹⁴⁸³

---

došli do Jablanice i što su za tu vijest saznali strani novinari. Vojnici na kontrolnom punktu trebalo je da spriječe novinare, policajce i UNPROFOR da uđu u Grabovicu, Ramiz Delalić, 18. maj 2005., T. 2, 7-8.

1470

Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 64.

1471

Svjedok D, 21. februar 2005., T. 31 i 22. februar 2005., T. 48.

1472

Vidi npr. svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 26, 28, 35.

1473

Namik Džanković, 22. mart 2005., T. 47-48. Namik Džanković je naveo da je taj kontrolni punkt bio nadomak Donje Jablanice.

1474

Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 30-31.

1475

Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 47-48.

1476

Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 33.

1477

Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 67.

1478

Svjedok E, 7. mart 2005., T. 14, 17. *Vidi* par. 305 *supra*.

1479

Mustafa Kadić, 10. marta 2005., T. 6.

1480

Mustafa Kadić, 10. mart 2005., T. 6.

1481

Mustafa Kadić, 10. mart 2005., T. 6.

1482

Mustafa Kadić, 10. mart 2005., T. 6-7. Mustafa Kadić označio je mjesta na kojima su bila dva leša na DP 265, fotografiji Grabovice, Mustafa Kadić, 10. mart 2005., T. 9-10.

1483

Mustafa Kadić, 10. mart 2005., T. 7-8.

430. Deveta brigada takođe je krenula u borbu 10. septembra.¹⁴⁸⁴ Prema riječima Ahmeda Kalimana, Ramiz Delalić je postrojio vojnike i tražio dobrovoljce za borbu.¹⁴⁸⁵ Ahmed Kaliman “osjećao se depresivno” zbog toga što je vidio leševe mještana, pa je ostao sa još nekoliko pripadnika izviđačke jedinice.¹⁴⁸⁶ Oni su ostali u Grabovici do povratka vojnika koji su otišli u borbu.¹⁴⁸⁷ Vojnici 9. brigade koji su išli u borbu krenuli su pješke prema selu Vrdi.¹⁴⁸⁸

7. Žrtve navedene u Optužnici

431. Tužilaštvo u Optužnici tvrdi da su u Grabovici ubijene trideset tri osobe. Dana 20. juna 2005., tužilaštvo je u tabelarnom prikazu dokaza koji je zaveden kao povjerljiv navelo da “na osnovu dokaza izvedenih na suđenju, ubistva nekih navodnih žrtava, po svemu sudeći, nisu dokazana.”¹⁴⁸⁹ U svom Završnom podnesku, tužilaštvo je potvrdilo da “nije dokazano da su ubijene sljedeće osobe navedene u paragrafu 21 Optužnice: Cvitan Lovrić, Jela Lovrić, Marko Marić, Matija Marić, Ruža Marić (1935.) i Jozo Ištuk.”¹⁴⁹⁰ Pretresno vijeće napominje da navodi Optužnice koji se odnose na dotičnih šest žrtava nisu mijenjani. Međutim, kako je tokom izvođenja dokaza odbrane optuženi upoznat sa stavom tužilaštva da navodi o ubistvu gorenavedenih šest žrtava nisu dovoljno dokazani, Pretresno vijeće je stav tužilaštva moglo protumačiti samo kao priznanje da dovoljno dokaza nema, te da optuženi ne treba da odgovara na navode o ubistvu Cvitana Lovrića, Jele Lovrić,¹⁴⁹¹ Marka Marića, Matije Marić,¹⁴⁹² Ruže Marić, rođene 1935.,¹⁴⁹³ i Jozu Ištuka.¹⁴⁹⁴

¹⁴⁸⁴ Ahmed Kaliman, DP285, par. 16. Prema riječima Ahmeda Kalimana, vojnici su postrojani tokom drugog dana boravka u Grabovici, *ibid.* Prema riječima Nedžada Mehanovića, 9. brigada krenula je u borbu oko 23:00 sati 10. septembra, Nedžad Mehanović, 16. februar 2005., T. 18. Erdin Arnautović je posvjedočio da su “borci” napustili Grabovicu u noći 10. septembra, Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 66. Prema riječima Ramiza Delalića, napad je započeo nekoliko dana poslije događaja u Grabovici, Ramiz Delalić, 18. maj 2005., T. 21. Ramiz Delalić nije precizno naveo datum kada je 9. brigada krenula u borbu. On je nadalje naveo da je napad trajao do 21. ili 22. septembra, nakon čega su se vojnici vratili u Sarajevo, Ramiz Delalić, 18. maj 2005., T. 21. Prema riječima Enesa Šakraka, pripadnika 9. brigade, većina jedinica koje su bile smještene u Grabovici krenula je u borbu ujutro 10. septembra, Enes Šakrak, 18. februar 2005., T. 42.

¹⁴⁸⁵ Ahmed Kaliman, DP. 285, par. 16.

¹⁴⁸⁶ Ahmed Kaliman, DP. 285, par. 16. Erdin Arnautović je naveo da je u Grabovicu otišao 11. septembra zbog toga što je tamo bilo vojnika kojima je možda trebala logistička podrška, Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 66.

¹⁴⁸⁷ Ahmed Kaliman, DP 285, par. 17. Ahmed Kaliman misli da su se drugi vojnici vratili iz borbe iste noći, *ibid.*

¹⁴⁸⁸ Nedžad Mehanović, 16. februar 2005., T. 18. Pretresno vijeće napominje da je Nedžad Mehanović naveo da se selo zove “Vrda.” Međutim, u svjetlu dokaza o borbenim operacijama na području sela Vrdi i činjenice da je to selo u neposrednoj blizini Grabovice (*vidi* DP 131, karta), Pretresno vijeće konstatuje da je svjedok najvjerojatnije mislio na selo Vrdi. Nedžad Mehanović je naveo da se nije vratio u Grabovicu nego je nastavio prema brdu Medved, odakle su se vojnici vratili za Sarajevo, Nedžad Mehanović, 16. februar 2005., T. 19. Ahmed Kaliman je u svom iskazu rekao da su se vojnici 9. brigade svi zajedno vratili u Sarajevo. On nije ništa rekao o tome da li su se vojnici koji su otišli u borbu u stvari vratili u Grabovicu, Ahmed Kaliman, 22. mart 2005., T. 106. Za dokaze o tome kada su se vojnici vratili u Sarajevo, *vidi* Dio IV.C.7 *supra*.

¹⁴⁸⁹ Podnesak s tabelarnim prikazom dokaza tužilaštva, zaveden kao povjerljiv 17. juna 2005., str. 32.

¹⁴⁹⁰ Završni podnesak tužilaštva, par. 236.

¹⁴⁹¹ Pretresno vijeće saslušalo je sljedeće iskaze u vezi s ubistvom Cvitana Lovrića i Jele Lovrić. U septembru 1993., Cvitan i Jela Lovrić živjeli su u selu Copi, koje je od Grabovice udaljeno oko četiri kilometra, svjedok B, 2. februar 2005., T. 76; svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 30-31. Svjedokinja C je taj par vidjela dvanaestak

432. Pretresno vijeće napominje da je, od ostalih 27 žrtava iz Grabovice koje se navode u Optužnici, pet osoba živjelo na lijevoj, a dvadeset dvije na desnoj obali Neretve. Pretresno vijeće nadalje napominje da dokazi pokazuju da su svi vojnici koji su bili prisutni u Grabovici u vrijeme na koje se odnosi Optužnica bili pripadnici ABiH.¹⁴⁹⁵ Pretresno vijeće konstatuje da su sve četiri navedene žrtve bile bosanski Hrvati.¹⁴⁹⁶

433. Pretresno vijeće nadalje ističe da odbrana u svom Završnom podnesku tvrdi da “tužilaštvo nije [...] uspjelo da isključi realnu mogućnost da su se neke od izbjeglica, naročito one koje su pripadnici HVO zlostavljali, držali u logorima i tamo ih izgladnjivali, možda na taj način svetile mještanima Hrvatima i da su neke od njih možda učestvovala u ubistvima civila u selu.”¹⁴⁹⁷ Pretresno vijeće napominje da tužilaštvo nije dužno da isključi svaku drugu realnu mogućnost, nego samo da tvrdnje o događajima dokaže van razumne sumnje. Ako Pretresno vijeće utvrdi da je tužilaštvo dokazalo neku tvrdnju van razumne sumnje, ono samim tim nužno isključuje sve tvrdnje odbrane o drugim eventualnim realnim mogućnostima.

434. Pretresno vijeće napominje da su, suprotno onome što tvrdi odbrana, izvedeni dokazi da izbjeglice u Grabovici nisu bile naoružane.¹⁴⁹⁸ Pretresno vijeće je također saslušalo iskaze o veoma

dana prije događaja u Grabovici, svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 31. Svjedok B je taj par posljednji put vidio u maju 1993., svjedok B, 2. februar 2005., T. 39, 77. Svjedokinja C je u logoru u Jablanici rečeno da su Cvitan i Jela Lovrić ubijeni i da je kuća zapaljena kada su je vojnici napustili, svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 31. Međutim, svjedokinja C čula je da su oni ubijeni nešto kasnijeg datuma 1993. godine, možda oko 15. septembra 1993., svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 31, 37. Pretresno vijeće napominje da svjedokinja C nije jasno navela tačno vrijeme smrti Cvitana i Jele Lovrić. Međutim, ona je u svom iskazu jasno navela da je pomenuti par ubijen nakon događaja u Grabovici 8. i 9. septembra. Cvitanu i Jeli Lovrić otada se gubi svaki trag, svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 31; svjedok B, 2. februar 2005., T. 77.

¹⁴⁹² Pretresnom vijeću su predloženi sljedeći dokazi u vezi s tvrdnjama o ubistvu Marka Marića i Matije Marić: Marko i Matija Marić živjeli su u Kremencu, koji leži oko jedan kilometar južno od Grabovice, svjedok B, 2. februar 2005., T. 45, 74. Marko Marić je bio starac slabog zdravlja. Svjedok B ga je posljednji put vidio u julu 1993. Leš Marka Marića nije nikada pronađen. Svjedok B čuo je glasine da je taj par ubijen mjesec dana poslije ubistava u Grabovici. Leš Matije Marić pronađen je i zakopan u Mostaru. Svjedok B, 2. februar 2005., T. 74-75.

¹⁴⁹³ Pretresnom vijeću su predloženi sljedeći dokazi o smrti Ruže Mandić. Ruža Mandić je rođena 1935. godine, DP 166, obdukcioni zapisnik, str. 1. Leš Ruže Marić odvezen je u Split radi obdukcije, zajedno s leševima drugih mješтана iz Grabovice, Marija Definis-Gojanović, 14. februar 2005., T. 6-7 i DP 167, str. 2. Leš Ruže Marić identifikovao je član njene porodice Ante Marić, koji je odjeću i ručni sat, kao i nešto nakita, prepoznao kao lične stvari Ruže Marić, DP 166, obdukcioni zapisnik, str. 2. Obdukciju je izvršio dr Šimun Andelinović, kolega dr Marije Definis-Gojanović, obdukcioni zapisnik, DP 166, obdukcioni zapisnik, str. 1; Marija Definis-Gojanović, DP 167, str. 3. Uzrok smrti Ruže Marić nije se mogao utvrditi, DP 166, obdukcioni zapisnik, str. 2. Prema riječima Marije Definis-Gojanović, nije bilo moguće odrediti tačno vrijeme smrti. Moglo se samo utvrditi da je Ruža Marić mrtva barem nekoliko mjeseci, Marija Definis-Gojanović, 14. februar 2005., T. 20.

¹⁴⁹⁴ Pretresno vijeće je saslušalo sljedeće iskaze u vezi s navodnim ubistvom Jozе Ištuka. Jozo Ištuk je 1993. živio u Ominjoj Drežnici, blizu Drežnice i južno od mjesta Copi, svjedok B, 2. februar 2005., T. 41, 76. Svjedok B čuo je da je Jozo Ištuk ubijen u julu 1993., svjedok B, 2. februar 2005., T. 76; svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 37. Jozo Ištuk je sahranjen na groblju u mjestu Copi, svjedok B, 2. februar 2005., T. 76.

¹⁴⁹⁵ *Vidi Dio IV.D.2-3 supra.*

¹⁴⁹⁶ Svjedok A, 1. februar 2005., T. 15; svjedok B, 2. februar 2005., T. 4; Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 24; Emin Zebić, 16. mart 2005., T. 69; Dževad Tirak, 30. mart 2005., T. 40; Nedžad Mehanović, 16. februar 2005., T. 41.

¹⁴⁹⁷ Završni podnesak odbrane, par. 91.

¹⁴⁹⁸ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 9, 87.

dobrim odnosima koji su vladali između izbjeglica, bosanskih Muslimana, i mještana,¹⁴⁹⁹ o tome da su i same izbjeglice bile uplašene ili uznemirene zbog prisustva vojnika iz Sarajeva,¹⁵⁰⁰ te o tome da su izbjeglice, bosanski Muslimani, pokušale da zaštite mještane Grabovice, na primjer, tako što su civilnoj policiji u Jablanici prijavile ubistva u Grabovici. Pretresno vijeće stoga konstatuje da izvedeni dokazi ne idu u prilog tvrdnji odbrane o mogućem učešću izbjeglica, bosanskih Muslimana, u počinjenju ubistava.

(a) Pero Marić i Dragica Marić

435. Pero i Dragica Marić bili su stariji par i imali su po osamdesetak godina.¹⁵⁰¹ Kada je 8. septembra na desnu obalu stigla 9. brigada, osam vojnika iz te brigade smjestilo se u kući Pere i Dragice Marić, među njima i komandir čete Nihad Vlahovljak.¹⁵⁰² U početku, Pero Marić nije želio da smjesti te vojnike, ali je na kraju pristao da im dopusti da koriste dvije sobe u kući.¹⁵⁰³ Problema nije bilo sve do oko 15:00 sati,¹⁵⁰⁴ kada su vojnici vidjeli fotografiju sina tog para u uniformi HVO.¹⁵⁰⁵ Prema riječima Enesa Šakraka, vojnici su u kući počeli vrijeđati Peru Marića.¹⁵⁰⁶ Poslije nekog vremena situacija se smirila i jedna grupa vojnika je sjela s Perom Marićem za sto ispred kuće, gdje su pili kafu i razgovarali.¹⁵⁰⁷ Vojnici za stolom su većinom bili pripadnici 9. brigade, ali sastav te grupe neprestano se mijenjao kako su vojnici dolazili i odlazili.¹⁵⁰⁸

436. Enes Šakrak je naveo da je Pero Marić ubijen 8. septembra predveče.¹⁵⁰⁹ Prema riječima Enesa Šakraka,¹⁵¹⁰ u kuću je s još jednim vojnikom došao pripadnik 9. brigade po imenu Mustafa Hota.¹⁵¹¹ Mustafa Hota je takođe sjeo za sto, prekoputa Pere Marića.¹⁵¹² Mustafa Hota imao je automatsku pušku iz koje je iznenada ispalio dva-tri metka u Peru Marića.¹⁵¹³ Pero Marić je pogođen i, po mišljenju Enesa Šakraka, na licu mjesta je izdahnuo.¹⁵¹⁴ Onaj pripadnik 9. brigade

¹⁴⁹⁹ Vidi par. 382-383 *supra*.

¹⁵⁰⁰ Vidi par. 398 i 407 *supra*.

¹⁵⁰¹ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 45.

¹⁵⁰² Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 45; svjedok D, 21. februar 2005., T. 28.

¹⁵⁰³ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 46 i 18. februar 2005., T. 26.

¹⁵⁰⁴ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 46-47.

¹⁵⁰⁵ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 46.

¹⁵⁰⁶ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 47.

¹⁵⁰⁷ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 47; svjedok D, 21. februar 2005., T. 28.

¹⁵⁰⁸ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 48 i 18. februar 2005., T. 29-30.

¹⁵⁰⁹ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 47.

¹⁵¹⁰ U svom Završnom podnesku, odbrana je ustvrdila da je Mustafa Hota formalno postao pripadnik 9. brigade tek 15. septembra, te da stoga u vrijeme ubistava još nije bio njen pripadnik, Završni podnesak odbrane, par. 77. Međutim, odbrana je na drugom mjestu u svom Završnom podnesku navela sljedeće: "samo četiri pripadnika 9. brigade identifikovana su kao počiniooci: [...] i Hota." Vidi Završni podnesak odbrane, par. 93. Pretresno vijeće napominje da odbrana ne tvrdi da Mustafa Hota *stvarno* nije bio pripadnik 9. brigade, i ne smatra da dokazi govore u prilog takvom zaključku.

¹⁵¹¹ Enes Šakrak, 18. februar 2005., T. 31-32.

¹⁵¹² Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 48-49.

¹⁵¹³ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 49, 52.

¹⁵¹⁴ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 50.

koji je došao s Mustafom Hotom se nasmijao i iz džepa Pere Marića izvadio kutiju cigareta.¹⁵¹⁵ Enes Šakrak i drugi ljudi za stolom bili su šokirani.¹⁵¹⁶ Enes Šakrak smatra da su se vojnici spontano digli na noge, odnijeli leš Pere Marića od stola i prekrili ga dekom.¹⁵¹⁷ Za to vrijeme, Dragica Marić bila je u kući.¹⁵¹⁸

437. Enes Šakrak je naveo da je te noći, dok je on spavao u sobi u kući Pere Marića, ubijena i Dragica Marić.¹⁵¹⁹ Enes Šakrak je najprije čuo glasove u kući, među kojima je prepoznao glas Mustafe Hote, a zatim je čuo pucnjavu.¹⁵²⁰ Enes Šakrak je ujutro na krevetu ugledao leš Dragice Marić.¹⁵²¹ Nije obraćao pažnju na okolne stvari, tako da nije vidio da li u sobi ima krvi, ali je znao da je Dragica Marić mrtva jer se uopšte nije micala.¹⁵²²

438. Svjedok D je u svom svjedočenju takođe govorio o ubistvu Pere Marića. Pretresno vijeće napominje da je svjedok D tokom svjedočenja povremeno nastojao izbjeći jasne odgovore i da je taj iskaz potrebno dodatno potkrijepiti. Pretresno vijeće napominje da su dijelovi iskaza Enesa Šakraka i svjedoka D slični. Međutim, u vezi s dijelovima iskaza svjedoka D koji se razlikuju od iskaza Enesa Šakraka,¹⁵²³ Pretresno vijeće osloniće se na iskaz Enesa Šakraka.

439. Ujutro 9. septembra, Enes Šakrak ubio je dvoje pripadnika porodice Zadro; o tim ubistvima će još biti riječi. Kada se vratio u kuću Pere Marića, Nihad Vlahovljak “je prenio” naređenje da se leševi mještana, bosanskih Hrvata, zakopaju.¹⁵²⁴ Prema riječima Enesa Šakraka, Nihad Vlahovljak mu je rekao da je Vebhija Karić naredio da se leševi zakopaju.¹⁵²⁵ Leševi Pere i Dragice Marić

¹⁵¹⁵ Enes Šakrak, 18. februar 2005., T. 32.

¹⁵¹⁶ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 50.

¹⁵¹⁷ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 50-51.

¹⁵¹⁸ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 52.

¹⁵¹⁹ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 52.

¹⁵²⁰ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 52-53.

¹⁵²¹ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 53.

¹⁵²² Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 53.

¹⁵²³ Svjedok D je naveo kako je, negdje između 18:00 i 19:00 sati, sjedio za stolom ispred kuće Pere Marića. Svjedok D je naveo da je šest do deset vojnika sjedilo za stolom zajedno s Nihadom Vlahovljakom, komandantom jedne čete 9. brigade, i da im se nakon sat vremena pridružio još jedan vojnik koji je nosio automatsku pušku. Svjedok D je nadalje naveo da se vratio u kuću u kojoj je bio smješten oko 19:00 sati, desetak minuta nakon što je ubijen Pero Marić, svjedok D, 21. februar 2005., T. 28-29, 77, 79. Onaj vojnik ušao je u kuću Pere Marića. Prema riječima svjedoka D, taj vojnik je dvadesetak sekundi kasnije u hodniku spomenute kuće ubio Peru Marića, svjedok D, 21. februar 2005., T. 28-29, 80. Dragica Marić, koja je bila u jednoj od soba u kući, počela je da viče, nakon čega je i ona ubijena, svjedok D, 21. februar 2005., T. 29. Prema riječima svjedoka D, kada je vojnik izašao iz kuće Pere Marića, Nihad Vlahovljak pitao je tog vojnika da li je lud, na šta mu je ovaj odgovorio da ušuti jer će i sam biti ubijen, svjedok D, 21. februar 2005., T. 29. Kada je taj vojnik otišao, Nihad Vlahovljak ušao je u kuću, a kada se vratio rekao je vojnicima za stolom da je “budala [...] ubila čovjeka i ženu”, svjedok D, 21. februar 2005., T. 83.

¹⁵²⁴ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 69-70.

¹⁵²⁵ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 66.

ležali su ispred kuće.¹⁵²⁶ Enes Šakrak, Sead Karagić i Haris Rajkić, kao i dva pripadnika 9. brigade koji su boravili u kući, zakopali su leševe tog starijeg para na jednom mjestu iznad kuće.¹⁵²⁷

440. Godine 1994., leševi Pere i Dragice Marić prebačeni su u Split radi obdukcije.¹⁵²⁸ Obdukciju je obavio dr Šimun Anđelinović, kolega dr Marije Definis-Gojanović, koja je svjedočila pred Pretresnim vijećem.¹⁵²⁹ Prema riječima dr Šimuna Anđelinovića, uzrok smrti Pere Marića i Dragice Marić nije bilo moguće utvrditi.¹⁵³⁰

441. Pretresno vijeće konstatuje da izvedeni dokazi van razumne sumnje pokazuju da je 8. septembra 1993. jedan pripadnik 9. brigade ubio Peru Marića. Pretresno vijeće posebno ima u vidu bezobziran način na koji je Pero Marić ubijen. Izvedeni dokazi takođe van razumne sumnje pokazuju da je u noći 8. septembra jedan pripadnik 9. brigade ubio Dragicu Marić. U vezi s tim, Pretresno vijeće naročito ima u vidu dokaze o tome da je Dragica Marić ubijena tokom noći u svojoj kući, u kojoj su u tom trenutku bili smješteni samo pripadnici 9. brigade.

(b) Josip Brekalo, Luca Brekalo, Pero Čuljak, Matija Čuljak i Anica Pranjčić.

442. Josip Brekalo je sa suprugom Lucom stanovao na desnoj obali u Grabovici, iznad nove željezničke pruge.¹⁵³¹ Josip Brekalo je u penziju otišao 1993. godine.¹⁵³² Imao je između 55 i 60 godina.¹⁵³³ Roditelji Luce Brekalo, Pero i Matija Čuljak, živjeli su nekad u selu Copi, ali su u avgustu ili septembru 1993. prešli u Grabovicu kod kćerke.¹⁵³⁴ Starica Anica Pranjčić bila je tetka

¹⁵²⁶ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 70.

¹⁵²⁷ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 70-71 i 18. februar 2005., T. 40.

¹⁵²⁸ DP 166, obdukcioni zapisnik, str. 57, 74. Dana 20. maja 1994., u bolnicu na Firulama u Splitu dopremljeno je više leševa iz Grabovice, Marija Definis-Gojanović, DP 167, str. 2. Dr Marija Definis-Gojanović i dr Šimun Anđelinović obavili su obdukcije leševa kako bi ustanovili identitet žrtava, Marija Definis-Gojanović, 14. februar 2005., T. 7, 11 i DP 167, str. 2. Postojala je zakonska obaveza da se uzrok smrti zabilježi u obdukcionom zapisniku, Marija Definis-Gojanović, 14. februar 2005., T. 11 i DP 167, str. 2. Leševi su bili u poodmakloj fazi raspadanja. Bilo je vrlo teško ustanoviti tačno vrijeme smrti, Marija Definis-Gojanović, 14. februar 2005., T. 16. Patolog je utvrdio da je kod svih leševa koji su pregledani 23. maja 1994. smrt mogla nastupiti istog datuma ili približno istog datuma, Marija Definis-Gojanović, DP 167, str. 6. Pretresnom vijeću dostavljeno je 13 obdukcionih zapisnika, u kojima je identifikovano deset žrtava koje su navedene u Optužnici, DP 166, obdukcioni zapisnici. Pretresno vijeće napominje da je obdukcija koja se opisuje u zapisniku pod brojem 240/94 obavljena 26. juna 1994. Dr Definis-Gojanović je navela da formulacija “nasilna smrt nepoznatog uzroka” u obdukcionom zapisniku ne predstavlja dijagnozu uzroka smrti. Međutim, ta formulacija je upotrijebljena “zato što se radilo o žrtvama rata, svaka žrtva rata, pretpostavlja se da je, zato jeste žrtva rata, umrla nasilnom smrću.” Marija Definis-Gojanović, 14. februar 2005., T. 21. *Vidi i* Marija Definis-Gojanović, DP 167, str. 6, gdje se objašnjava da je pojam “nasilna smrt nepoznatog uzroka” korišten i tumačen “na osnovu informacija koje su dostavljene i njihovog statusa žrtava koje su smrtno stradale u ratnoj zoni prilikom neprijateljstava.”

¹⁵²⁹ Marija Definis-Gojanović, DP 167, str. 3; DP 166, obdukcioni zapisnik, str. 57, 74.

¹⁵³⁰ DP 166, obdukcioni zapisnik, str. 57, 74; Marija Definis-Gojanović, 14. februar 2005., T. 20-21. Leševi Pere i Dragice Marić su u vrijeme obdukcija bili u poodmakloj fazi raspadanja.

¹⁵³¹ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 79-80; svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 31, 35; DP 80, fotografija Grabovice.

¹⁵³² Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 69; svjedok A, 1. februar 2005., T. 30.

¹⁵³³ Svjedok A, 1. februar 2005., T. 29-30.

¹⁵³⁴ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 35; svjedok B, 2. februar 2005., T. 78-79. Svjedok B je u iskazu naveo da su oni početkom septembra 1993. živjeli u Grabovici, svjedok B, 2. februar 2005., T. 38. Svjedokinja C je

Josipa Brekala.¹⁵³⁵ Anica Pranjić živjela je na lijevoj obali Neretve, ali je u septembru 1993. prešla da živi kod Josipa Brekala i ostalih troje ukućana na desnoj obali.¹⁵³⁶

443. Svjedokinja C je 8. septembra 1993. vidjela svih pet članova te porodice zajedno.¹⁵³⁷ Kasnije, u noći 8. septembra, svjedokinja C čula je kako iz njihove kuće dopire zapomaganje.¹⁵³⁸ Prepoznala je glas Luce, koja je vikala: "Ajme mene, ljudi, šta vam je? Šta sam kriva kome?"¹⁵³⁹ Dana 9. septembra 1993., svjedok A je vidio leš Josipa Brekala u vlastitom dvorištu.¹⁵⁴⁰ Josip Brekalo je bio odjeven u civilnu odjeću, sav krvav i "s ogromnom rupom na glavi".¹⁵⁴¹ Jedna izbjeglica Muslimanka rekla je svjedokinji C da je kuća u kojoj je živjela ta petočlana porodica spaljena.¹⁵⁴² Dok je leš Josipa Brekala pronađen, Luca Brekalo, Pero i Matija Čuljak, te Anica Pranjić nikad više nisu viđeni.¹⁵⁴³

444. Na osnovu izvedenih dokaza, Pretresno vijeće konstatuje da je van razumne sumnje dokazano da su neidentifikovani pripadnici ABiH 8. ili 9. septembra 1993. u Grabovici ubili Josipa Brekala. Međutim, Pretresno vijeće konstatuje da nije van razumne sumnje utvrđeno kojoj su od jedinica ABiH koje su u to vrijeme bile prisutne u Grabovici pripadali ti vojnici.¹⁵⁴⁴ Pretresno vijeće nadalje konstatuje da tužilaštvo nije dokazalo van razumne sumnje da su u vrijeme na koje se odnosi Optužnica Lucu Brekalo, Peru i Matiju Čuljak, te Anicu Pranjić lišili života pripadnici ABiH u Grabovici.

(c) Ilka Marić, Ruža Marić (rođena 1956.), Martin Marić, Marinko Marić i Luca Marić

445. Ilka i Ruža Marić, majka i kćerka, živjele su u septembru 1993. u Grabovici na desnoj obali.¹⁵⁴⁵ Bile su komšinice Martina Marića i njegove porodice.¹⁵⁴⁶ Svjedok B ih je posljednji put u njihovoj kući vidio 7. septembra 1993.¹⁵⁴⁷

---

navela da su se oni preselili u Grabovicu dvije sedmice prije nego što su ubijeni, svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 29.

¹⁵³⁵ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 31; svjedok B, 2. februar 2005., T. 79.

¹⁵³⁶ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 79. Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 31.

¹⁵³⁷ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 35.

¹⁵³⁸ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 33, 35.

¹⁵³⁹ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 17.

¹⁵⁴⁰ Svjedok A, 1. februar 2005., T. 29, 56-57. Svjedok A je u ranijim izjavama naveo da je u Brekalovoj kući, pored Josipa Brekala, vidio još mrtvih. Kada su mu predočene izjave koje je ranije dao, svjedok A je naveo da je pred Međunarodnim sudom svjedočio samo prema svojim sjećanjima u vezi s predmetnim događajima.

¹⁵⁴¹ Svjedok A, 1. februar 2005., T. 29.

¹⁵⁴² Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 30, 35.

¹⁵⁴³ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 69; svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 30; svjedok B, 2. februar 2005., T. 38-39, 80.

¹⁵⁴⁴ Pretresno vijeće napominje da ima naznaka da su vojnici koji su pobili mještane Grabovice bili pripadnici 9. brigade. Međutim, Pretresno vijeće konstatuje da su te naznake nedovoljne za izvođenje opšteg zaključka da je van razumne sumnje utvrđeno da su počinioci svih ubistava bili pripadnici te brigade.

¹⁵⁴⁵ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 82.

¹⁵⁴⁶ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 79; Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 5.

446. Martin Marić, rođen 1911., živio je u Grabovici na desnoj obali sa svojim sinom Marinkom Marićem i snahom Lucom Marić¹⁵⁴⁸ u kući koja se nalazila ispod nove željezničke pruge.¹⁵⁴⁹ Martin Marić bio je paralizovan, a o njemu se starala Luca Marić.¹⁵⁵⁰

447. Svjedok B je Martina Marića posljednji put vidio negdje početkom septembra 1993.¹⁵⁵¹ Ivan i Stoja Pranjić, par koji je iz Grabovice evakuisao njihov zet,¹⁵⁵² rekli su Ahmedu Salihamidžiću, zamjeniku načelnika SJB-a u Jablanici, da su Marinka i Lucu Marić posljednji put vidjeli 8. septembra 1993.¹⁵⁵³ Stoja Pranjić je rekla Ahmedu Salihamidžiću da ju je Marinko Marić posjetio onog poslijepodneva kada su vojnici prošli pored kuće Stoje i Ivana Pranjića.¹⁵⁵⁴ Nedugo zatim, Luca Marić došla je po Marinka pošto su ih vojnici tjerali iz kuće.¹⁵⁵⁵ Prema riječima Ahmeda Salihamidžića, Stoja Pranjić mu je rekla da su se Marinko i Luca Marić vratili u kuću i da ih Ivan Pranjić i ona više nikada nisu vidjeli.¹⁵⁵⁶ Stoja Pranjić je Ahmedu Salihamidžiću nadalje izjavila da su kasnije žene koje su prošle pored kuće Marinka Marića rekle njoj i njenom mužu da su vidjele leševe Marinka Marića, Luce Marić, njihove komšinice Ilke Marić i njene kćerke Ruže Marić.¹⁵⁵⁷ Ahmedu Salihamidžiću niko nije znao reći gdje je leš Martina Marića.¹⁵⁵⁸ Svjedok B ne vjeruje da je Martin Marić mogao pobjeći: "Nije mogao da hoda, kamoli da pobjegne".¹⁵⁵⁹

448. Dana 8. septembra oko 16:00 sati Marinko Marić je došao u posjetu svjedokinji C.¹⁵⁶⁰ On je rekao: "Došla je neka vojska, mi život ne moremo, provociraju, pucaju, izazivaju, oko kuće pucaju, pjevaju, ja ne znam kako ćemo mi to preživjeti."¹⁵⁶¹ Marinko Marić je tražio neku zaštitu od vojnika koji su bili na njegovoj strani rijeke. Svjedokinja C je jednom vojniku koga je poznavala prenijela kakva je situacija, ali joj je on odgovorio da ne može ništa učiniti.¹⁵⁶² Međutim, svjedok B je rekao da je Marinko Marić u svoju kuću dobrovoljno primio vojnike.¹⁵⁶³ Prema riječima svjedokinje C,

¹⁵⁴⁷ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 82.

¹⁵⁴⁸ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 79-80. *Vidi i DP 78, fotografiju Grabovice.*

¹⁵⁴⁹ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 81.

¹⁵⁵⁰ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 9. Prema riječima Ahmeda Salihamidžića, Martin Marić bio je nepokretan, *ibid.*

¹⁵⁵¹ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 79.

¹⁵⁵² *Vidi par. 414 i 418 supra.*

¹⁵⁵³ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 13-14.

¹⁵⁵⁴ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 13-14.

¹⁵⁵⁵ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 14.

¹⁵⁵⁶ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 14.

¹⁵⁵⁷ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 5, 14. Pretresno vijeće napominje da je Ahmed Salihamidžić za Ružu Marić koristio ime "Ružica". Međutim, pošto je on naznačio da se događaj o kojem govori odnosi na kćerku Ilke Marić, Pretresno vijeće konstatuje da su Ruža i Ružica Marić ista osoba.

¹⁵⁵⁸ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 9.

¹⁵⁵⁹ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 80.

¹⁵⁶⁰ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 16.

¹⁵⁶¹ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 16.

¹⁵⁶² Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 16.

¹⁵⁶³ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 14, 64.

Marinko Marić, njegova supruga i roditelji¹⁵⁶⁴ ubijeni su 8. septembra 1993. oko 23:00 sata na livadi blizu njihove kuće.¹⁵⁶⁵

449. Dana 9. septembra poslijepodne, Ahmed Salihamidžić razgovarao je s Adnanom Solakovićem, komandantom 2. samostalnog bataljona, te s jednim izbjeglicom, bosanskim Muslimanom zvanim Zulfo. Ahmed Salihamidžić je tom prilikom saznao da su Martin Marić, Marinko Marić, Luca Marić, Ilka Marić i Ružica Marić najvjerojatnije mrtvi.¹⁵⁶⁶ Ahmedu Salihamidžiću je rečeno da su “vojnici jedinice koja se nalazi oko 100 metara nizvodno prema Mostaru [...] ubili te [...] civile”.¹⁵⁶⁷ Ahmed Salihamidžić je u službenoj zabilješci od 11. septembra napisao da su, prema njegovim saznanjima, vojnici koji su pobili porodicu Marić bili pod komandom Ramiza Delalića.¹⁵⁶⁸ Adnan Solaković i Zulfo rekli su Ahmedu Salihamidžiću da su leševi Ilke Marić, Ruže Marić i Luce Marić viđeni blizu kuće Marinka Marića, a da je leš Marinka Marića ležao oko 300 metara uzvodno od stare željezničke stanice, u pravcu mjesta zvanog Crno Vrelo.¹⁵⁶⁹

450. Dok je razgovarao s Adnanom Solakovićem i Zulfom, Ahmed Salihamidžić je čuo isprekidanu pucjavu iz pravca kuće Marića.¹⁵⁷⁰ Iz bezbjednosnih razloga, Ahmed Salihamidžić i Sead Kurt “nisu išli u dio naselja gdje je smještena Čelina jedinica”.¹⁵⁷¹ Ahmed Salihamidžić je naveo kako je 9. septembra, na povratku iz Grabovice u Jablanicu, otišao da potraži leš Marinka Marića, ali ga nije našao.¹⁵⁷² Pretresno vijeće napominje da je mjesto na koje se Ahmed Salihamidžić uputio u potrazi za lešom upravo ona lokacija na kojoj je svjedok E, pripadnik 2. samostalnog bataljona, vidio leševe.¹⁵⁷³ Prema riječima svjedokinje C, tijela ovih pet mještana ni do danas nisu pronađena.¹⁵⁷⁴

451. Pretresno vijeće uvrstilo je u spis obdukcioni zapisnik dr Šimuna Anđelinovića.¹⁵⁷⁵ U tom zapisniku navodi se da je među leševima koji su dopremljeni na obdukciju bila jedna lijeva noga za

¹⁵⁶⁴ Svjedokinja C je navela da su Marinko Marić, “njegova supruga i njegov otac, mati ubijeni”. Pretresno vijeće napominje da tužilaštvo nije ni tvrdilo da je majka Marinka Marića ubijena baš u vrijeme događaja u Grabovici u septembru 1993.

¹⁵⁶⁵ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 16-17.

¹⁵⁶⁶ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 4, 5.

¹⁵⁶⁷ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 6.

¹⁵⁶⁸ DP 222, službena zabilješka Ahmeda Salihamidžića, str. 1.

¹⁵⁶⁹ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 6; DP 222, službena zabilješka Ahmeda Salihamidžića, str. 1.

¹⁵⁷⁰ DP 222, službena zabilješka Ahmeda Salihamidžića, str. 1.

¹⁵⁷¹ DP 222, službena zabilješka Ahmeda Salihamidžića, str. 1. Pretresno vijeće napominje da su kuće Marića bile u istom pravcu kao i kuće u kojima su bili smješteni pripadnici 9. brigade, *vidi* DP 249, fotografiju Grabovice, koju je označio jedan svjedok.

¹⁵⁷² Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 10; DP 222, službena zabilješka Ahmeda Salihamidžića, str. 1.

¹⁵⁷³ DP 247, fotografija koju je označio svjedok E; DP 279, fotografija koju je označio Ahmed Salihamidžić. *Vidi* par. 410

¹⁵⁷⁴ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 17.

¹⁵⁷⁵ DP 166, obdukcioni zapisnik, str. 84-86.

koju je ustanovljeno da je lijeva noga Martina Marića.¹⁵⁷⁶ Zapisnik ne sadrži nikakve informacije o mogućem uzroku smrti.¹⁵⁷⁷

452. Pretresno vijeće konstatuje da izvedeni dokazi van razumne sumnje pokazuju da su Martina Marića ubili nepoznati pripadnici ABiH, koji su 8. ili 9. septembra bili u Grabovici.¹⁵⁷⁸ Pretresno vijeće takođe konstatuje da tužilaštvo nije dokazalo da su u periodu na koji se odnosi Optužnica Ilku Marić, Ružu Marić, Marinka Marića i Lucu Marić lišili života pripadnici ABiH. Pretresno vijeće s tim u vezi napominje da se informacije navedene u službenoj zabilješci Ahmeda Salihamidžića zasnivaju na dokazima iz druge ruke, koji su uz to isuviše udaljeni od izvora. Iz tog razloga, Pretresno vijeće ovom prilikom konstatuje da nema dovoljno dokaza koji bi van razumne sumnje mogli potkrijepiti ovaj navod Optužnice.

(d) Franjo Ravlić i Ivan Šarić

453. I Franjo Ravlić i Ivan Šarić su živjeli na lijevoj obali u Grabovici.¹⁵⁷⁹ Svjedok B ih je posljednji put vidio krajem avgusta 1993.¹⁵⁸⁰ Svjedokinja C je Franju Ravlića posljednji put vidjela 8. septembra oko 17:00 sati, kada je u njenoj kući popio čaj.¹⁵⁸¹ Poslije posjete svjedokinji C, vratio se kući.¹⁵⁸²

454. Narednog dana, 9. septembra 1993. ujutro, kada se svjedokinja C probudila, došao je jedan stražar, bosanski Musliman, koji je te noći dežurao na mostu, i prozvao njenog supruga po imenu.¹⁵⁸³ Taj stražar je svjedokinji C i njenom suprugu rekao da su Franjo Ravlić i Ivan Šarić odvedeni, “i gore [...] kod mosta završili”.¹⁵⁸⁴ Jedna bosanska Muslimanka koja je živjela u kući Franje Ravlića takođe je došla kod svjedokinje C i rekla joj: “Otjeran je Franjo i Ivan Šarić noćas, i oni su, sve su prilike, na ovome mostu gore ubijeni.”¹⁵⁸⁵ Dana 10. septembra, Stoja Pranjčić, ona bosanska Hrvatica koju je iz sela izveo njen zet,¹⁵⁸⁶ rekla je Ahmedu Salihamidžiću da su izbjeglice, bosanski Muslimani, prešle preko mosta koji je 200 metara uzvodno od raskrsnice na putu

¹⁵⁷⁶ DP 166, obdukcioni zapisnik, str. 85. Dr Marija Definis-Gojanović izjavila je da je snaha Martina Marića identifikovala leš prepoznavši nokte na lijevom stopalu, Marija Definis-Gojanović, DP 167, str. 4.

¹⁵⁷⁷ DP 166, obdukcioni zapisnik, str. 84-86.

¹⁵⁷⁸ Pretresno vijeće napominje da ima naznaka da su vojnici koji su ubili mještane Grabovice bili pripadnici 9. brigade. Međutim, Pretresno vijeće konstatuje da su te naznake nedovoljne za izvođenje generalnog zaključka o tome da je van razumne sumnje utvrđeno da su počinioci ubistava bili pripadnici te brigade.

¹⁵⁷⁹ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 77, 80.

¹⁵⁸⁰ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 77, 80-81.

¹⁵⁸¹ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 34.

¹⁵⁸² Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 34.

¹⁵⁸³ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 18, 55. *Vidi i par. 407.*

¹⁵⁸⁴ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 18, 55.

¹⁵⁸⁵ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 34.

¹⁵⁸⁶ *Vidi par. 418 supra.*

Jablanica-Mostar u pravcu brane¹⁵⁸⁷ i da su na mostu vidjele krv, ali nisu vidjele leš.¹⁵⁸⁸ Kada su 9. septembra 1993. Ahmed Salihamidžić i Sead Kurt prelazili preko tog mosta automobilom, nisu se zaustavljali, a iz automobila nisu vidjeli nikakve tragove krvi na mostu.¹⁵⁸⁹

455. Dokazi pokazuju da je tri mjeseca kasnije kod Drežnice¹⁵⁹⁰ iz vode izvađen leš Franje Ravlića.¹⁵⁹¹ Kada su 1. marta 1994. pripadnici ABiH pustili svjedoka B iz zarobljeništva, on je razgovarao sa žiteljima sa područja Drežnice. Oni su mu rekli “da su izvukli leš Franje Ravlića i sahranili ga, ali da Ivana Šarića nisu mogli”. Oni su mu rekli i da je leš Ivana Šarića viđen kako pluta u Neretvi, ali da mu tijelo nije moglo biti izvađeno.¹⁵⁹² Svjedokinja C prisustvovala je sahrani Franje Ravlića nakon što su njegovi posmrtni ostaci dovezeni iz Mostara u Grabovicu.¹⁵⁹³ Pretresnom vijeću nisu predloženi dokazi o tome da je na lešu Franje Ravlića obavljena obdukcija niti bilo kakve informacije o uzroku smrti Franje Ravlića i Ivana Šarića.

456. Pretresno vijeće konstatuje da je utvrđeno da su i Franjo Ravlić i Ivan Šarić mrtvi. Međutim, tužilaštvo nije uspjelo van razumne sumnje dokazati da su ih ubili pripadnici ABiH koji su bili u Grabovici, kako se navodi u Optužnici. Pretresno vijeće s tim u vezi napominje da su svi dokazi koji se tiču okolnosti smrti ove dvije žrtve dokazi iz druge ruke, koji su nejasni, naročito u dijelu koji se odnosi na ono što se eventualno dogodilo na mostu.

(e) Živko Drežnjak i Ljuba Drežnjak

457. Živko Drežnjak je rođen 1933. a Ljuba Drežnjak, njegova supruga, 1932. godine.¹⁵⁹⁴ Živjeli su na desnoj obali u Grabovici.¹⁵⁹⁵ Ujutro 9. septembra, dva vojnika koja su govorila “sarajevskim akcentom” pojavila su se kod njihove kuće.¹⁵⁹⁶ Ti vojnici su pretresli kuću, uzeli što su htjeli, pitali za novac i nakit,¹⁵⁹⁷ a zatim otišli. Nešto kasnije tog istog jutra, oko 10:00 sati, do kuće su došla još tri vojnika koja su zapodjenula razgovor s Muneverom Repešom, bosanskom Muslimankom, izbjeglicom iz Čapljine.¹⁵⁹⁸ Nakon razgovora s vojnicima, Munevera Repeša zamolila je svjedoka B da joj pokaže put natrag do kuće u kojoj je boravila.¹⁵⁹⁹ Dok su oni odlazili, kod kuće Živka i Ljube

¹⁵⁸⁷ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 39.

¹⁵⁸⁸ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 14.

¹⁵⁸⁹ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 38.

¹⁵⁹⁰ Pretresno vijeće podsjeća da Grabovica pripada mjesnoj zajednici Drežnica, svjedok B, 2. februar 2005., T. 45; Nermin Eminović, 11. mart 2005., T. 42. *Vidi par. 373 supra*.

¹⁵⁹¹ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 78; svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 34.

¹⁵⁹² Svjedok B, 2. februar 2005., T. 80, 91-92.

¹⁵⁹³ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 35.

¹⁵⁹⁴ DP 166, obdukcioni zapisnik, str. 31, 44.

¹⁵⁹⁵ DP 79, označena fotografija Grabovice.

¹⁵⁹⁶ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 18-19. Ti vojnici stigli su oko 09:00 sati, *ibid*.

¹⁵⁹⁷ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 18.

¹⁵⁹⁸ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 19, 67.

¹⁵⁹⁹ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 20.

Drežnjak pojavila se i treća grupa od desetak naoružanih vojnika.¹⁶⁰⁰ Ti vojnici su se direktno uputili ka kući.¹⁶⁰¹ Dok su se pješke udaljavali od kuće, svjedok B je čuo kako Munevera Repeša govori svojoj kćerki: “Pobiće ih sad sve.”¹⁶⁰² Nakon toga, kada su bili na nekih 100 do 150 metara od kuće, svjedok B je iz kuće začuo pucnjavu i zapomaganje Ljube Drežnjak.¹⁶⁰³ Svjedok B više nikada nije vidio Živka i Ljubu Drežnjak.¹⁶⁰⁴ Svjedoku B je rečeno da su leševi Živka i Ljube Drežnjak nađeni ispred njihove kuće.¹⁶⁰⁵ Leševi Živka i Ljube Drežnjak odvezeni su u Split na obdukciju.¹⁶⁰⁶ Pregled leša Živka Drežnjaka obavila je dr Definis-Gojanović, patolog.¹⁶⁰⁷ Ona nije mogla utvrditi vrijeme smrti, ali je konstatovala da je smrt Živka Drežnjaka nastupila barem nekoliko mjeseci ranije. Nije mogla ustanoviti ni uzrok njegove smrti.¹⁶⁰⁸ Dr Šimun Anđelinović pregledao je leš Ljube Drežnjak,¹⁶⁰⁹ ali nije mogao ustanoviti uzrok smrti.¹⁶¹⁰

458. Pretresno vijeće konstatuje da dokazi van razumne sumnje pokazuju da su 9. septembra pripadnici ABiH u Grabovici ubili Živka Drežnjaka i Ljubu Drežnjak. Takav zaključak posebno potkrepljuju dokazi o tome da se iz kuće začula pucnjava gotovo odmah nakon što je do kuće došla treća grupa naoružanih vojnika. Međutim, nije utvrđeno van razumne sumnje kojoj su od jedinica ABiH koje su u to vrijeme bile u Grabovici pripadali ti vojnici.¹⁶¹¹

(f) Porodica Zadro: Ivan Zadro, Matija Zadro, Mladen Zadro, Ljubica Zadro i Mladenka Zadro

459. Pretresno vijeće saslušalo je iskaz Enesa Šakraka o ubistvu porodice Zadro. On se pred sudom u Bosni i Hercegovini izjasnio krivim po optužbi za krivično djelo ubistva Ljubice i Mladenke Zadro za koje mu je izrečena osuđujuća presuda. Enes Šakrak je naveo da je odlučio da iznese istinu o ubistvu ove porodice jer se kaje zbog onoga što je učinio. Pretresno vijeće konstatuje da je Enes Šakrak pouzdan svjedok, te da je njegov iskaz potkrijepljen drugim dokazima koji su predloženi Pretresnom vijeću.

¹⁶⁰⁰ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 21.

¹⁶⁰¹ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 21.

¹⁶⁰² Svjedok B, 2. februar 2005., T. 68.

¹⁶⁰³ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 20-21, 69, 93-94.

¹⁶⁰⁴ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 22.

¹⁶⁰⁵ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 22-23.

¹⁶⁰⁶ DP 166, obdukcioni zapisnik, str. 32, 45.

¹⁶⁰⁷ Marija Definis-Gojanović, DP. 167, str. 3.

¹⁶⁰⁸ Marija Definis-Gojanović, 14. februar 2005., T. 16-17 i DP 167, str. 3; DP 166, obdukcioni zapisnik, str. 32;

¹⁶⁰⁹ Marija Definis-Gojanović, DP 167, str. 3.

¹⁶¹⁰ Marija Definis-Gojanović, 14. februar 2005., T. 20 i DP 167, str. 3; DP 166, obdukcioni zapisnik, str. 45.

¹⁶¹¹ Pretresno vijeće napominje da postoje određene indikacije o tome da su vojnici koji su ubili mještane Grabovice bili pripadnici 9. brigade. Međutim, ono konstatuje da su te indikacije nedovoljne za izvođenje opšteg zaključka da su počinioци svih ubistava van razumne sumnje bili pripadnici te brigade.

460. Porodica Zadro živjela je u dvije susjedne kuće na desnoj obali u Grabovici.¹⁶¹² Porodicu su činili jedan stariji par, Ivan i Matija Zadro, jedan mlađi par, Mladen i Ljubica Zadro, te njihova djeca: dva dječaka, Goran i Zoran Zadro, i jedna djevojčica, Mladenka Zadro.¹⁶¹³ Negdje između podneva i 13:30 sati 9. septembra, pripadnici 9. brigade Enes Šakrak, Sead Karagić i Haris Rajkić stigli su u kuće porodice Zadro.¹⁶¹⁴ Zatražili da im se pokaže gdje je stoka.¹⁶¹⁵ Mladen, Ivan i Matija Zadro odveli su ih do obližnje štale.¹⁶¹⁶ Ljubica Zadro je ostala kod kuće.¹⁶¹⁷ Enes Šakrak ušao je u štalu sa Mladenom Zadrom, dok su Ivan i Matija Zadro ostali napolju sa Seadom Karagićem i Harisom Rajkićem.¹⁶¹⁸ Enes Šakrak je izvana čuo pucnjeve,¹⁶¹⁹ a Mladen Zadro je odmah istrčao iz štale, zajedno s Enesom Šakrakom.¹⁶²⁰ Enes Šakrak je ispred štale ugledao leševe Ivana i Matije Zadro.¹⁶²¹ Sead Karagić i Haris Rajkić zatim su iz vatrenog oružja ubili Mladena Zadru dok je izlazio iz štale.¹⁶²² Enes Šakrak morao se izmaći ustranu da ne bi i sam bio pogođen.¹⁶²³

461. Tri vojnika vratila su se u kuću, gdje su zatekla Ljubicu Zadro, koja je nosila svoju mlađu kćer Mladenku.¹⁶²⁴ Vojnici su ih odveli do štale.¹⁶²⁵ Od Ljubice Zadro su zatražili da ode u štalu i dovede kravu.¹⁶²⁶ Kada je Ljubica Zadro izašla iz štale i predala kravu, Enes Šakrak je iz blizine pucao na Ljubicu Zadro, koja je još nosila kćerku Mladenku Zadro.¹⁶²⁷ Obje su odmah usmrćene.¹⁶²⁸ Poslije tog ubistva, tri vojnika su otišla.¹⁶²⁹

462. Dvojica sinova ove porodice sakrila su se od vojnika.¹⁶³⁰ Poslije ubistava, ti dječaci su besciljno tumarali po šumi.¹⁶³¹ Kada su ubrzo poslije toga dvojicu dječaka pronašla dva vojnika

¹⁶¹² Svjedok A, 1. februar 2005., T. 21; *vidi* DP 180, fotografija, Enes Šakrak označio je brojem 2 kuću porodice Zadro, Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 78; *vidi i* DP 22 i DP 84, fotografije kuće porodice Zadro.

¹⁶¹³ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 58.

¹⁶¹⁴ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 36, 54, 57, 63; svjedok A, 1. februar 2005., T. 18.

¹⁶¹⁵ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 58-59; svjedok A, 1. februar 2005., T. 18; Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 83.

¹⁶¹⁶ Svjedok A, 1. februar 2005., T. 18-19.

¹⁶¹⁷ Svjedok A, 1. februar 2005., T. 19.

¹⁶¹⁸ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 59.

¹⁶¹⁹ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 59.

¹⁶²⁰ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 59.

¹⁶²¹ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 59.

¹⁶²² Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 59-60. U vrijeme ubistva, Mladen Zadro je bio obučen u civilnu odjeću i nije nosio oružje, Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 64.

¹⁶²³ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 60.

¹⁶²⁴ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 60.

¹⁶²⁵ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 61.

¹⁶²⁶ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 61.

¹⁶²⁷ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 61-62. Ahmed Kaliman je izjavio da mu je u 20:00 sati Haris Rajkić rekao da je vidio Enesa Šakraka kako puca na neku ženu i njeno dijete, Ahmed Kaliman, DP 285, par. 18.

¹⁶²⁸ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 62.

¹⁶²⁹ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 63; svjedok A, 1. februar 2005., T. 20.

¹⁶³⁰ Svjedok A, 1. februar 2005., T. 20.

¹⁶³¹ Svjedok A, 1. februar 2005., T. 28.

ABiH,¹⁶³² oni su im ispričali šta se desilo.¹⁶³³ Dječaci su zamolili vojnike da ih odvedu kući kako bi mogli skupiti nešto odjeće i pokazati im šta se desilo.¹⁶³⁴ Jedan vojnik ih je upozorio da se ne približavaju štali pošto su tamo leševi.¹⁶³⁵ Taj vojnik je nakratko ušao u štalu, ali je ubrzo izašao, govoreći: “Nemojte prilaziti. Ovdje su leševi”.¹⁶³⁶ Šefko Hodžić je naveo da je jedan od dječaka vidio leševe Ljubice i Mladenke Zadro, koji su bili prekriveni plahtom.¹⁶³⁷ Vojnici su ih zatim odveli do kuće Pere Marića.¹⁶³⁸

463. Leševi Ivana i Mladena Zadre identifikovani su 1994.¹⁶³⁹ Pošto je leš Ivana Zadre bio u stanju raspadanja, patolog nije mogao utvrditi tačan uzrok smrti.¹⁶⁴⁰ Nakon pregleda, patolog je ustanovio da je desna nadlaktica Ivana Zadre oprljena.¹⁶⁴¹ Patolog je konstatovao frakturu lobanje Mladena Zadre, čiji je uzrok ostao nepoznat.¹⁶⁴² Leševi Matije, Ljubice i Mladenke Zadro nisu nikada pronađeni.¹⁶⁴³

464. Pretresno vijeće konstatuje da je van razumne sumnje dokazano da su 9. septembra u Grabovici pripadnici 9. brigade ubili Ivana Zadru, Matiju Zadro, Mladena Zadru, Ljubicu Zadro i Mladenku Zadro. Pretresno vijeće naročito ima u vidu bezobzirnost s kojom su izvršena ova ubistva.

(g) Andrija Drežnjak, Mara Drežnjak i Dragica Drežnjak

465. Supružnici Andrija i Mara Drežnjak živjeli su s kćerkom Dragicom (rođenom 1953.) na desnoj obali u Grabovici.¹⁶⁴⁴ Svjedokinja C je 9. septembra 1993. oko 13:00 sati vidjela Maru i Dragicu Drežnjak ispred njihove kuće.¹⁶⁴⁵ Takođe 9. septembra, svjedok B je posljednji put vidio članove ove porodice kako ispred svoje kuće razgovaraju s naoružanim pripadnicima ABiH.¹⁶⁴⁶

¹⁶³² Jednog od vojnika zvali su Rambo, svjedok A, 1. februar 2005., T. 40.

¹⁶³³ Svjedok A, 1. februar 2005., T. 39; *vidi* DP 25, fotografiju područja na kojem je, prema riječima svjedoka A, pronađeno dvoje djece, svjedok A, 1. februar 2005., T. 39.

¹⁶³⁴ Svjedok A, 1. februar 2005., T. 39; Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 85.

¹⁶³⁵ Svjedok A, 1. februar 2005., T. 40.

¹⁶³⁶ Svjedok A, 1. februar 2005., T. 40.

¹⁶³⁷ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 85; svjedok A, 1. februar 2005., T. 40-41/.

¹⁶³⁸ Svjedok A, 1. februar 2005., T. 41.

¹⁶³⁹ DP 166, obdukcioni zapisnik, str. 21, 67-69.

¹⁶⁴⁰ DP 166, obdukcioni zapisnik, str. 21; Marija Definis-Gojanović, 14. februar 2005., T. 15-16.

¹⁶⁴¹ DP 166, obdukcioni zapisnik, str. 85. Prvobitno se smatralo da se radi o lešu Martina Marića. Međutim, nakon dodatnog pregleda, patolog je pronašao tragove opekotina na desnoj nadlaktici “koji ukazuju na to da je ruka oprljena”. Na osnovu činjenice da je tkanina oko ruke bila istovjetna s tkaninom koju je nosio Ivan Zadro, na čijem lešu je nedostajala desna ruka, zaključeno je da se u stvari radi o desnoj nadlaktici Ivana Zadre.

¹⁶⁴² DP 166, obdukcioni zapisnik, str. 68.

¹⁶⁴³ Svjedok A, 1. februar 2005., T. 48.

¹⁶⁴⁴ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 36; DP 235, Izvještaj Službe bezbjednosti ABiH, 29. septembar 1995., u kom se navode imena stanovnika Grabovice; DP 166, obdukcioni zapisnik, str. 50.

¹⁶⁴⁵ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 36, 54.

¹⁶⁴⁶ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 42. Svjedok B primijetio je da je situacija u tom trenutku bila još uvijek mirna, ali napeta; svjedok B, 2. februar 2005., T. 84.

Koliko je svjedoku B poznato, u njihovoj kući nije bio smješten nijedan vojnik.¹⁶⁴⁷ Neposredno po dolasku Svjedokinje C u logor u Jablanici nešto kasnije istog dana, izbjeglice, bosanski Muslimani, rekle su joj da su članovi te porodice pobijeni.¹⁶⁴⁸ Leš Dragice Drežnjak odvezen je radi obdukcije u Split,¹⁶⁴⁹ gdje ga je identifikovao njen brat.¹⁶⁵⁰ Patolog dr Šimun Anđelinović nije mogao ustanoviti tačan datum njene smrti.¹⁶⁵¹ U vezi s vremenom smrti, moglo se ustanoviti samo da je smrt nastupila nekoliko mjeseci ranije.¹⁶⁵² Andrija i Mara Drežnjak još se vode kao nestali.¹⁶⁵³

466. Pretresno vijeće konstatuje da tužilaštvo nije uspjelo van razumne sumnje dokazati navod Optužnice da su Andriju Drežnjaka, Maru Drežnjak i Dragicu Drežnjak ubili pripadnici ABiH u Grabovici.

(h) Ivan Mandić i Ilka Miletić

467. Ilka Miletić rođena je 1927. godine.¹⁶⁵⁴ Ona je u septembru 1993. živjela u Grabovici.¹⁶⁵⁵ Nikada se nije udavala i živjela je sama.¹⁶⁵⁶

468. Ivan Mandić je u septembru 1993. živio na lijevoj obali u Grabovici, pored Mare Mandić.¹⁶⁵⁷ Ivan Mandić je bio čovjek starijih godina i patio je od astme.¹⁶⁵⁸

469. Katica Miletić je 9. septembra 1993 oko 10:00 sati vidjela Ilku Miletić živu i zdravu ispred njene kuće.¹⁶⁵⁹ Ilka Miletić je tog jutra došla u kuću svjedokinje C.¹⁶⁶⁰ Ilku Miletić su iz kuće izbacili vojnici.¹⁶⁶¹ Ilka Miletić pitala je svjedokinju C može li ostati kod nje, ali su joj vojnici koji su bili u kući svjedokinje C naredili da se udalji.¹⁶⁶²

¹⁶⁴⁷ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 83-84.

¹⁶⁴⁸ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 36.

¹⁶⁴⁹ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 42; *vidi fusnotu 1527 supra*.

¹⁶⁵⁰ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 42; svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 36; Marija Definis-Gojanović, DP 167, str. 3.

¹⁶⁵¹ Marija Definis-Gojanović, 14. februar 2005., T. 20; DP 166, obdukcioni zapisnik, str. 51. Patolog je konstatovao frakturu lobanje Dragice Drežnjak. Međutim, njen uzrok nije bilo moguće utvrditi; Marija Definis-Gojanović, DP 167, str. 3.

¹⁶⁵² Marija Definis-Gojanović, 14. februar 2005., T. 20.

¹⁶⁵³ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 42; svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 36.

¹⁶⁵⁴ Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 20.

¹⁶⁵⁵ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 39, 40; Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 15.

¹⁶⁵⁶ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 24.

¹⁶⁵⁷ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 39.

¹⁶⁵⁸ Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 19-20, 36.

¹⁶⁵⁹ Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 15.

¹⁶⁶⁰ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 24, 63.

¹⁶⁶¹ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 24.

¹⁶⁶² Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 24, 63-64.

470. Ivan Mandić je takođe 9. septembra 1993. došao do kuće svjedokinje C i pitao da li bi mogao ostati kod nje.¹⁶⁶³ Sa sobom je imao torbicu s lijekovima.¹⁶⁶⁴ Vojnici koji su bili u kući svjedokinje C nisu Ivanu Mandiću dopustili da ostane, pa je on otišao.¹⁶⁶⁵ Krenuo je pješke putem prema Jablanici.¹⁶⁶⁶

471. Svjedokinja C je 9. septembra 1993. naveče razgovarala sa sestrom u logoru u Jablanici.¹⁶⁶⁷ Sestra joj je rekla da su ona i muž išli ispred Ivana Mandića. Naišli su na dvojicu vojnika koji su, prema riječima svjedokinje C, najvjerojatnije došli preko mosta s desne obale u Grabovici i krenuli za mještanima prema Jablanici.¹⁶⁶⁸ Ivan Mandić je doviknuo sestri svjedokinje C i njenom suprugu da ga sačekaju.¹⁶⁶⁹ Vidjeli su kako vojnici pucaju na Ivana Mandića i kako on nakon toga pada na put.¹⁶⁷⁰

472. Kada su Katica Miletić i njeni brat i snaha krenuli pješke prema Jablanici,¹⁶⁷¹ prošli su pored kuće Ilke Miletić.¹⁶⁷² Katica Miletić je ispred kuće i oko kuće vidjela izbjeglice, bosanske Muslimane, i vojnike. Katica Miletić je vidjela i “neke druge ljude” kako snimaju filmskom kamerom, ali nije vidjela Ilku.¹⁶⁷³ Ubrzo poslije toga, prošli su pored leševa Ivana Mandića i Ilke Miletić.¹⁶⁷⁴ Oboje su ležali pokraj asfaltnog puta, na lijevoj strani rijeke u pravcu Jablanice, jedno nedaleko od drugog.¹⁶⁷⁵ Katica Miletić je vidjela da se radi o lešu jedne svjedokose starice koja je na sebi imala gunj od ovčije kože.¹⁶⁷⁶ Ona je ranije vidjela Ilku Miletić odjevenu upravo u taj gunj.¹⁶⁷⁷ Dugo je poznavala Ilku i sigurna je da je to bila ona.¹⁶⁷⁸ Katica Miletić je takođe prepoznala leš Ivana Mandića.¹⁶⁷⁹ Katica Miletić je bila uplašena i nastavila je pješice prema Jablanici.¹⁶⁸⁰ Nije se

¹⁶⁶³ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 26.

¹⁶⁶⁴ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 26.

¹⁶⁶⁵ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 26.

¹⁶⁶⁶ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 26.

¹⁶⁶⁷ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 26. Sestra svjedokinje C je kasnije umrla, *ibid.*

¹⁶⁶⁸ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 26-27.

¹⁶⁶⁹ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 26.

¹⁶⁷⁰ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 26, 27.

¹⁶⁷¹ Pretresno vijeće napominje da je Katica Miletić navela da je Ilku Miletić vidjela oko 10:00 sati i da je poslije toga otišla kući. Katica Miletić nije precizirala kada su joj vojnici koji su došli do njene kuće naredili da ode i kada je tačno s bratom i snahom krenula prema Jablanici, Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 15-16.

¹⁶⁷² Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 17.

¹⁶⁷³ Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 17-18.

¹⁶⁷⁴ Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 19.

¹⁶⁷⁵ Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 19, 33.

¹⁶⁷⁶ Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 35.

¹⁶⁷⁷ Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 48-49.

¹⁶⁷⁸ Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 37.

¹⁶⁷⁹ Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 36.

¹⁶⁸⁰ Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 19.

usudila da pažljivije osmotri leševe.¹⁶⁸¹ Prema riječima svjedokinje C, isti oni vojnici koji su ubili Ivana Mandića ubili su i Ilku Miletić.¹⁶⁸²

473. Tog popodneva, svjedokinja C je bila u kamionu koji je vozio prema Jablanici.¹⁶⁸³ Kamion se više puta kvario, a u jednom trenutku su iz kamiona izašle tri osobe kako bi ga pogurale. Svjedokinja C izašla je iz kamiona.¹⁶⁸⁴ Upravo tada svjedokinja C vidjela je leš Ilke Miletić.¹⁶⁸⁵ Ilka Miletić ležala je na leđima, raširenih ruku, odjevena u gunj od ovčije kože.¹⁶⁸⁶ Svjedokinja C je vidjela je da je jedna strana glave Ilke Miletić krvava.¹⁶⁸⁷ Prema riječima svjedokinje C: “Ja to nisam puno gledala. Mi smo išli uz travu. Čini mi se da je u glavu ustreljena, dok je krv na desnoj strani”.¹⁶⁸⁸ Kasnije su dvije žene izbjeglice koje su prošle pored leša Ilke Miletić rekle svjedokinji C da je Ilka Miletić izgleda ustrijeljena u glavu iz vatrenog oružja.¹⁶⁸⁹

474. Dana 11. septembra, dvojica poznanika svjedokinje C, koji su dežurali kao radnici obezbjeđenja na brani,¹⁶⁹⁰ došli su u logor u Jablanici. Oni su joj rekli da su sa strane, pored puta, vidjeli poluizgorjeli leš Ivana Mandića i upitali je šta će snjim.¹⁶⁹¹ Suprug svjedokinje C je predložio da se leš zakopa. Na kraju su izbjeglice, bosanski Muslimani, koji su boravili u kući svjedokinje C, zakopali leš Ivana Mandića u bašti kuće svjedokinje C, pod okriljem noći “da ne bi niko znao”.¹⁶⁹² Dana 5. septembra 1994., njegov leš ekshumirali su pripadnici IFOR-a i prevezli ga u Split.¹⁶⁹³ Identifikovale su ga njegove kćerke.¹⁶⁹⁴ Uz Ivana Mandića bila je zakopana i torbica s lijekovima.¹⁶⁹⁵ Obdukciju leša izvršila je dr Definis-Gojanović,¹⁶⁹⁶ koja je ustanovila da su dijelovi lobanje i više rebara nagoreli.¹⁶⁹⁷ Ivan Mandić je poslije toga najprije zakopan u Mostaru, a kasnije je nanovo zakopan do svoje supruge u Grabovici.¹⁶⁹⁸

¹⁶⁸¹ Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 35.

¹⁶⁸² Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 26.

¹⁶⁸³ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 22, 23.

¹⁶⁸⁴ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 23.

¹⁶⁸⁵ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 23.

¹⁶⁸⁶ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 25, 63.

¹⁶⁸⁷ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 23.

¹⁶⁸⁸ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 25.

¹⁶⁸⁹ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 25.

¹⁶⁹⁰ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 27. Pretresno vijeće napominje da svjedokinja C nije navela da li su ti njeni poznanici bili vojnici. Ona je navela da su “došla dva stražara koji dežuraju na brani, naši poznanici iz Jablanice”, *ibid.*

¹⁶⁹¹ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 27.

¹⁶⁹² Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 27-28.

¹⁶⁹³ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 28.

¹⁶⁹⁴ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 28. Svjedokinja C bila je u Splitu kada su kćerke identifikovale leš Ivana Mandića, *ibid.*

¹⁶⁹⁵ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 28

¹⁶⁹⁶ Marija Definis-Gojanović, 14. februar 2005., T. 8.

¹⁶⁹⁷ DP 166, obdukcioni zapisnik, str. 88. U izvještaju se navodi da fotografije djelomično odgovaraju ovom slučaju. Marija Definis-Gojanović je navela da se ne može sjetiti zbog čega je upotrijebila riječ “djelomično”, ali misli

475. Leš Ilke Miletić nikada nije pronađen.¹⁶⁹⁹

476. Pretresno vijeće konstatuje da je utvrđeno van razumne sumnje da su 9. septembra u Grabovici neidentifikovani pripadnici ABiH ubili Ivana Mandića i Ilku Miletić. Izvedeni dokazi nedovoljni su da bi se utvrdilo kojoj od jedinica ABiH tada prisutnih u Grabovici su dotični vojnici pripadali.¹⁷⁰⁰

(i) Mara Mandić

477. Mara Mandić je u septembru 1993. živjela na lijevoj obali u Grabovici.¹⁷⁰¹ Ona je bila udovica, stara 82 godine, bez djece.¹⁷⁰² Tokom evakuacije mještana iz Grabovice u Jablanicu 9. septembra, jedan vojnik ABiH prišao je svjedokinji C i rekao joj da Mara Mandić ne želi da ide i da ga odbija poslušati.¹⁷⁰³ On je svjedokinju C zamolio da proba ubijediti Maru Mandić da se ukrca na kamion za Jablanicu.¹⁷⁰⁴ Kada je svjedokinja C s njom porazgovarala, Mara Mandić joj je rekla da nema sinova koji bi mogli biti vojnici i da nije nikad nikom učinila ništa nažao.¹⁷⁰⁵ Tri dana kasnije svjedokinja C je čula da je Mara Mandić ubijena.¹⁷⁰⁶ Izbjeglica Edinka Unjić, bosanska Muslimanka, koja je došla u logor u Jablanici kako bi svjedokinji C donijela nešto odjeće, rekla je svjedokinji C da je čula “sve od vojnika”¹⁷⁰⁷ koji su se hvalili zločinom.¹⁷⁰⁸ Svjedokinja C takođe je čula da je jedan komšija Mare Mandić, bosanski Musliman, vidio kako je Mara Mandić ubijena sat vremena nakon odlaska svjedokinje C¹⁷⁰⁹ i da je kuća Mare Mandić do temelja spaljena.¹⁷¹⁰

---

da je tu riječ vjerovatno upotrijebila stoga što fotografije prikazuju više od onoga što se vidi iz izvještaja, Marija Definis-Gojanović, 14. februar 2005., T. 17.

1698

Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 28

1699

Katica Miletić, 9. februar 2005., T. 26. Svjedok B je naveo kako je Katicu Miletić posljednji put vidio krajem avgusta 1993. i da mu njena sudbina poslije tog datuma nije poznata. Svjedok B, 2. februar 2005., T. 82.

1700

Pretresno vijeće napominje da postoje određene indikacije o tome da su vojnici koji su ubili mještane Grabovice bili pripadnici 9. brigade. Međutim, Pretresno vijeće konstatuje da su te indikacije nedovoljne za izvođenje opšteg zaključka da su počinioci svih zločina van razumne sumnje bili pripadnici te brigade.

1701

Svjedok B, 2. februar 2005., T. 39; svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 22; DP 82, fotografija Grabovice. Prema riječima svjedoka B, Mara Mandić je bila najbliža komšinica Ivana Mandića. svjedok B, 2. februar 2005., T. 39.

1702

Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 22, 59.

1703

Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 25. Svjedokinja C je navela kako joj je taj vojnik prišao desetak minuta prije polaska za Jablanicu. Njen iskaz nije sasvim jasan u pogledu vremena evakuacije, budući da je prvo navela kako je kamion stigao oko 17:00 sati (svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 22), da bi u unakrsnom ispitivanju izjavila kako je moguće da je u Jablanicu krenula oko 15:30 sati, svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 58.

1704

Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 25, 59.

1705

Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 22, 26, 59.

1706

Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 60.

1707

Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 60-61.

1708

Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 61-62.

1709

Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 26. Svjedokinja C je to čula od supruga jedne bosanske Muslimanke koja je navodno vidjela da je Mara Mandić ubijena, *ibid.*

1710

Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 26, 62.

Svjedokinja C takođe je navela da joj je Dragan Zadro rekao da je čuo vojnike kako govore “da je čak srce ukusno, te Mare, te žene”.¹⁷¹¹ Dragan Zadro je zaključio da govore o Mari Mandić.¹⁷¹²

478. Leš Mare Mandić nije nikada pronađen.¹⁷¹³ Za razliku od onoga što je rečeno svjedokinji C,¹⁷¹⁴ svjedok B je kasnije čuo da je Mara Mandić nekoliko dana prije događaja u Grabovici uspjela pobjeći prema Mostaru zajedno s čovjekom po imenu Stanko Sarić.¹⁷¹⁵ Međutim, ni Mara Mandić ni Stanko Sarić nisu nikada kontaktirali svjedoka B, a on nju nakon avgusta 1993. nikada više nije vidio.¹⁷¹⁶

479. Pretresno vijeće napominje da iskaz svjedokinje C predstavlja jedini dokaz o okolnostima smrti Mare Mandić. Premda Pretresno vijeće ne dovodi u pitanje pouzdanost ili vjerodostojnost ove svjedokinje, iskaz o smrti Mare Mandić predstavlja dokaz iz druge ruke, koji je dijelom suviše udaljen od izvora. Vijeće nadalje napominje da iskazu iz druge ruke svjedokinje C protivrječi iskaz iz druge ruke svjedoka B. Pretresno vijeće stoga konstatuje da tužilaštvo nije dokazalo van razumne sumnje navod Optužnice da su Maru Mandić lišili života pripadnici ABiH koji su u septembru 1993. bili u Grabovici.

8. Uklanjanje leševa

(a) Zakopavanje leševa

480. Ubrzo pošto se Enes Šakrak vratio u kuću Pere i Dragice Marić, odmah nakon što je ubio Ljubicu i Mladenku Zadro, komandant njegove čete Nihad Vlahovljak prenio je naređenje koje je navodno izdao Vehbija Karić da leševe ubijenih mještana treba zakopati.¹⁷¹⁷ Nihad Vlahovljak je rekao Enesu Šakraku da je “trebala [...] doći navodna kontrola UNPROFOR-a i da se to [...] zakopa.”¹⁷¹⁸

481. Šaban Nezirić, radnik obezbjeđenja na hidroelektrani u Grabovici je nakon odlaska vojnika iz Sarajeva na desnoj obali u Grabovici blizu jedne kuće ugledao kako iz zemlje viri ljudsko koljeno.¹⁷¹⁹ Jednom drugom prilikom, Šaban Nezirić i Osman Kovačević, takođe radnik

¹⁷¹¹ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 61. Dragan Zadro rekao je svjedokinji C kako je navedeni komentar slučajno čuo dok je bio pod automobilom nekog vojnika kako bi ga opravio, *ibid.*

¹⁷¹² Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 61.

¹⁷¹³ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 62.

¹⁷¹⁴ Svjedokinja C, 10. februar 2005., T. 62.

¹⁷¹⁵ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 75-76. Pretresno vijeće napominje da se tokom izvođenja dokaza pokazalo da je u Grabovici bilo više osoba koje su se prezivale Šarić, *vidi* DP 82 i 83, fotografije Grabovice, na kojima su naznačene kuće mještana koji se prezivaju Šarić.

¹⁷¹⁶ Svjedok B, 2. februar 2005., T. 39-40, 76.

¹⁷¹⁷ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 66, 69-70.

¹⁷¹⁸ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 70.

¹⁷¹⁹ Šaban Nezirić, DP 267, str. 3. Za iskaz Šabana Nezirića o leševima u Grabovici, *vidi i par.* 408.

obezbjedenja na hidroelektrani, osjetili su neugodan zadah , pa su na tom mjestu počeli da kopaju. To mjesto je iznad nove željezničke stanice u Grabovici.¹⁷²⁰ Ubrzo su naišli na ljudsku ruku koja je virila iz zemlje.¹⁷²¹ Međutim, Emin Zebić, načelnik SJB-a u Jablanici, primio je izvještaje da sva tijela u Grabovici nisu bila zakopana.¹⁷²²

(b) Transport leševa iz Grabovice

482. Prema riječima svjedoka D, leševi svih ubijenih mještana odvezeni su iz Grabovice kamionom.¹⁷²³ Svjedok D je naveo da se 9. septembra 1993. oko 15:00 sati u selu pojavio Zulfikar Ališpago, koji je postavio dva kontrolna punkta i naredio vojnicima koji su bili u Grabovici da ne napuštaju Grabovicu.¹⁷²⁴ Prema riječima svjedoka D, Zulfikar Ališpago i njegovi vojnici¹⁷²⁵ pokupili su leševe i odvezli ih.¹⁷²⁶ Prema saznanjima Enesa Šakraka, već 9. septembra 1993. popodne u Grabovici više nije bilo tragova ubistava.¹⁷²⁷

(c) Spaljivanje leševa

483. Šaban Nezirić je vidio leš brata svog prijatelja Andrije.¹⁷²⁸ Kada ga je prvi put ugledao, Šaban Nezirić na njemu nije vidio nikakve rane.¹⁷²⁹ Nekoliko dana kasnije, Šaban Nezirić je vidio da je taj leš spaljen i zapazio na njemu veliku rupu u predjelu glave.¹⁷³⁰ Zakir Oković, pripadnik 2. samostalnog bataljona, rekao je da je vidio kako Mušan Topalović, komandant 10. brigade, pokušava spaliti jedan leš. Zakir Oković je s Adnanom Solakovićem bio u bazi odreda "Zulfikar"¹⁷³¹ i njih dvojica su prilikom povratka u Grabovicu vidjeli Mušana Topalovića s još jednim vojnikom i nekim civilom.¹⁷³² Zaustavili su vozilo. Mušan Topalović i ostali pokušavali su zapaliti leš nekog starca.¹⁷³³ Mušan Topalović je od Zakira Okovića i Adnana Solakovića zatražio da mu daju benzina, ali su ovi to odbili.¹⁷³⁴ Kada je Zakir Oković otvoreno upitao Mušana

¹⁷²⁰ Šaban Nezirić, DP. 267, str. 4.

¹⁷²¹ Šaban Nezirić, DP 267, str. 4.

¹⁷²² Emin Zebić, 16. mart 2005., T. 95. Za dodatne dokaze s tim u vezi, *vidi* Dio IV.F *infra*, par. 696.

¹⁷²³ Svjedok D, 21. februar 2005., T. 31.

¹⁷²⁴ Svjedok D, 21. februar 2005., T. 31.

¹⁷²⁵ Svjedok D, 21. februar 2005., T. 82. Svjedok D izjavio je da "nije [on] prikupljao leševe, jer su to skupljali Zukini vojnici", *ibid*.

¹⁷²⁶ Svjedok D, 21. februar 2005., T. 31, 32, 82.

¹⁷²⁷ Enes Šakrak, 18. februar 2005., T. 40.

¹⁷²⁸ Šaban Nezirić, DP. 267, str. 3.

¹⁷²⁹ Šaban Nezirić, 10. mart 2005., T. 49 i DP 267, str. 3.

¹⁷³⁰ Šaban Nezirić, 10. mart 2005., T. 50-51 i DP 267, str. 3.

¹⁷³¹ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 42-44. Zakir Oković je naveo da je taj sastanak održan 11. ili 12. septembra 1993., *ibid*. Pretresno vijeće napominje da Zakir Oković u cijelom svom iskazu nije mogao sa sigurnošću navesti datume i da se stoga neće oslanjati na iskaz Zakira Okovića u vezi s datumom ovog događaja.

¹⁷³² Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 44.

¹⁷³³ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 44.

¹⁷³⁴ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 44.

Topalovića šta radi, on je odgovorio: “[H]oćeš da i tebe zapalim?”¹⁷³⁵ Kada je Mušan Topalović naredio pomenutom civilu da ode po benzin, Adnan Solaković i Zakir Oković su se udaljili.¹⁷³⁶ Prema Zakiru Okoviću, tada je na području Grabovice prvi put vidio Mušana Topalovića i uopšte nekog od pripadnika 10. brigade.¹⁷³⁷

484. Dr Marija Definis-Gojanović i dr Šimun Anđelinović su prilikom obdukcije leševa kod više žrtava zapazili tragove paljenja.¹⁷³⁸

9. Stvarno znanje Sefera Halilovića o zločinima

(a) Goran i Zoran Zadro

485. Goran i Zoran Zadro, dvojica dječaka koji su preživjeli ubistvo porodice Zadro, odvedeni su 9. septembra popodne u kuću Pere Marića.¹⁷³⁹ Dobili su nešto hrane i prostoriju u kojoj će spavati.¹⁷⁴⁰ Vojnici koji su tamo bili smješteni pokušali su dvojicu dječaka uvjeriti kako su članove njihove porodice ubili pripadnici HVO.¹⁷⁴¹

486. Ramiz Delalić je naveo da je 9. septembra popodne, dok je bio u bazi odreda "Zulfikar", putem radija obaviješten da su u šumi iznad željezničke stanice u Grabovici pronađena dva dječaka.¹⁷⁴² Odmah je krenuo u Grabovicu, zajedno s jednim logističarem, koji je u bazu odreda "Zulfikar" došao po hranu za vojnike iz sarajevskih jedinica.¹⁷⁴³ Dana 9. septembra oko 18:00 sati,¹⁷⁴⁴ Ramiz Delalić je s još jednim čovjekom došao u kuću Pere Marića i našao se s pomenutom djecom.¹⁷⁴⁵ Ramiz Delalić je dvojicu dječaka upitao kako se zovu i šta im se dogodilo.¹⁷⁴⁶ Nakon što su dječaci odgovorili na njegova pitanja, Ramiz Delalić je otišao.¹⁷⁴⁷

¹⁷³⁵ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 44.

¹⁷³⁶ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 44.

¹⁷³⁷ Zakir Oković, 16. mart 2005., T. 9.

¹⁷³⁸ DP 166, obdukcioni zapisnik, str. 16, gdje Marija Definis-Gojanović konstatuje da se radi o posmrtnim ostacima dvije osobe, među kojima su bile izgorjele kosti i izgorjela proteza; str. 19, gdje Marija Definis-Gojanović konstatuje da se radi o posmrtnim ostacima dviju osoba, za koje uzrok smrti nije mogao biti utvrđen zbog izgorjelih fragmenata kostiju; str. 85, gdje dr Šimun Anđelinović konstatuje da se radi o tragovima opekotina na desnoj nadlaktici “koji ukazuju na to da je ruka oprljena”. Zaključeno je da se u stvari radi o desnoj nadlaktici Ivana Zadre; Marija Definis-Gojanović, DP 167, str. 6.

¹⁷³⁹ *Vidi* par. 462 *supra*.

¹⁷⁴⁰ Svjedok A, 1. februar 2005., T. 42.

¹⁷⁴¹ Svjedok A, 1. februar 2005., T. 41-42, 61.

¹⁷⁴² Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 74-75.

¹⁷⁴³ Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 75.

¹⁷⁴⁴ Svjedok A, 1. februar 2005., T. 63-64; Ramiz Delalić, 18. maj 2005, T. 70, 72.

¹⁷⁴⁵ Svjedok A, 1. februar 2005., T. 43; Erdin Arnautović je naveo kako je 9. septembra oko 18:00 sati bio s Ramizom Delalićem u kantini baze Zulfikara Ališpage, Erdin Arnautović, 15. februar 2005., T. 50-51. On je dalje posvjedočio da je Ramiz Delalić dvojicu dječaka prvi put sreo ujutro 10. septembra, Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 55-57 i 15. februar 2005., T. 52-53.

Pretresno vijeće napominje da su Erdinu Arnautoviću predočene izjave koje je dao Kantonalnom sudu 3. decembra 1998. i istražiteljima MKSJ-a 7. oktobra 1999. koje se ne podudaraju s iskazom koji je dao

487. Pretresno vijeće je saslušalo iskaz o tome kako je Ramiz Delalić postrojio vojnike kako bi dječaci iz porodice Zadro mogli identifikovati ubice njihove porodice. Ovaj iskaz sadrži protivrječne informacije o datumu pomenutog postrojavanja. Međutim, dio iskaza o onome što se stvarno događalo prilikom postrojavanja prilično je konsistentan.

488. Ramiz Delalić je rekao da je 9. septembra, čim je saslušao njihovu priču, dječake smjesta odveo do vojnika u selu kako bi identifikovali moguće ubice.¹⁷⁴⁸ Svjedok A je, međutim, naveo da su vojnici postrojani 10. septembra.¹⁷⁴⁹ Datum 10. septembar potvrdili su i svjedok D,¹⁷⁵⁰ Erdin Arnautović¹⁷⁵¹ i Šefko Hodžić.¹⁷⁵² Pretresno vijeće stoga konstatuje da su vojnici postrojani 10. septembra.¹⁷⁵³

489. Ujutro 10. septembra, vojnici su dvojicu dječaka odveli do Ramiza Delalića,¹⁷⁵⁴ pokraj jedne od kuća u kojima su bili smješteni pripadnici vojske. Ramiz Delalić je djecu upitao da li među prisutnima prepoznaju ijednog od vojnika koji su ubili njihovu porodicu.¹⁷⁵⁵ Pošto dječaci nisu nikoga prepoznali, Ramiz Delalić je vojnike postrojio na livadi kod jedne kuće u kojoj su bili smješteni pripadnici 9. brigade. Zaprijetio je da će likvidirati one koji su ubili porodicu Zadro,¹⁷⁵⁶ a zatim je vodio djecu od jednog do drugog vojnika.¹⁷⁵⁷ Prema Ramizu Delaliću, postrojani su bili vojnici iz 9. brigade i neki od vojnika iz 10. brigade.¹⁷⁵⁸ Svi oni su izjavili da ne znaju ništa o tome

---

Međunarodnom sudu. Erdin Arnautović ostao je pri iskazu koji je dao Pretresnom vijeću, Erdin Arnautović, 15. februar 2005., T. 53-55, 58-60. Kada je riječ o nepodudarnostima iskaza Erdina Arnautovića i iskaza koje su dali svjedok A i Ramiz Delalić, te uzimajući u obzir i razlike u odnosu na ranije izjave Erdina Arnautovića, Pretresno vijeće se neće oslanjati na iskaz Erdina Arnautovića.

¹⁷⁴⁶ Svjedok A, 1. februar 2005., T. 43.

¹⁷⁴⁷ Svjedok A, 1. februar 2005., T. 43. Ramiz Delalić je potvrdio iskaz svjedoka A, Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 81-82. Međutim, iako je svjedok A naveo da je do sastanka Ramiza Delalića s dvojicom dječaka došlo u kući Pere Marića (svjedok A, 1. februar 2005., T. 43), Ramiz Delalić je rekao kako je dvojicu dječaka sreo ispred jedne druge kuće - nedaleko od kuće Pere Marića - u kojoj su bili smješteni vojnici 9. brigade, Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 81.

¹⁷⁴⁸ Ramiz Delalić, 18. maj 2005., T. 73, 74-75.

¹⁷⁴⁹ Svjedok A, 1. februar 2005., T. 44.

¹⁷⁵⁰ Svjedok D, 22. februar 2005., T. 47, 63, 107-108.

¹⁷⁵¹ Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 55-56, 57-58.

¹⁷⁵² Šefko Hodžić je naveo da je 10. septembra uveče vidio Ramiza Delalića kako dolazi u bazu Zulfikara Ališpage i da su u njegovom automobile bila dva dječaka, Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 79. Imajući u vidu dosljednost iskaza o događajima poslije postrojavanja, Pretresno vijeće konstatuje da iskaz Šefka Hodžića o dolasku dječaka u bazu Zulfikara Ališpage jeste posredan dokaz koji potkrepljuje druge iskaze o datumu postrojavanja.

¹⁷⁵³ S tim u vezi, Pretresno vijeće takođe podsjeća na svoj raniji zaključak o tome da je iskaz Ramiza Delalića potrebno potkrijepiti drugim, pouzdanim dokazima. *Vidi* Dio II, par. 17 *supra*.

¹⁷⁵⁴ Svjedok A, 1. februar 2005., T. 44.

¹⁷⁵⁵ Svjedok A, 1. februar 2005., T. 44; Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 84.

¹⁷⁵⁶ Svjedok D, 21. februar 2005., T. 32 i 22. februar 2005., T. 56-57; Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 84. Ramiz Delalić se raspitivao samo za ubistvo porodice Zadro; uopšte se nije interesovao za druga ubistva, svjedok D, 22. februar 2005., T. 103.

¹⁷⁵⁷ Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 84; svjedok D, 21. februar 2005., T. 32 i 22. februar 2005., T. 49.

¹⁷⁵⁸ Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 84. Prema riječima svjedoka D, postrojani su bili samo pripadnici 9. brigade, svjedok D, 21. februar 2005., T. 33.

šta se dogodilo i da su prethodne večeri samo čuli pucnjavu.¹⁷⁵⁹ Među postrojenim vojnicima djeca nisu prepoznala ubice.¹⁷⁶⁰

490. Na postrojavanju nisu bili svi vojnici.¹⁷⁶¹ Ramiz Delalić i Erdin Arnautović su naveli da su neki vojnici upućeni na zadatke izviđanja, a neki su otišli u Jablanicu.¹⁷⁶² Enes Šakrak skrivao se od Ramiza Delalića u kući sa Seadom Karagićem i Harisom Rajkićem i nije sudjelovao u postrojavanju.¹⁷⁶³ Nakon što su čuli da je Ramiz Delalić veoma ljut zbog onoga što se desilo,¹⁷⁶⁴ bojali su se da će biti strogo kažnjeni ako ih dječaci identifikuju.¹⁷⁶⁵

491. Prema riječima svjedoka A, Ramiz Delalić je nakon postrojavanja upitao dvojicu dječaka imaju li rodbine i kod koga bi željeli otići; oni su na to rekli da bi željeli otići kod ujaka/strica u Jablanicu.¹⁷⁶⁶ Istog dana, 10. septembra, Ramiz Delalić i Erdin Arnautović su dvojicu dječaka automobilom odveli u štab odreda "Zulfikar".¹⁷⁶⁷ Šefko Hodžić, koji je sjedio ispred baze, vidio je dolazak njihovog automobila.¹⁷⁶⁸

492. Prema Šefku Hodžiću i Erdinu Arnautoviću, Ramiz Delalić je izašao iz vozila i otišao u bazu,¹⁷⁶⁹ dok su Erdin Arnautović i dvojica dječaka ostali ispred baze u automobilu.¹⁷⁷⁰

493. Šefko Hodžić je rekao da je Ramiz Delalić u kantini u krugu baze nekoliko minuta razgovarao s Nihadom Bojadžićem, zamjenikom Zulfikara Ališpage.¹⁷⁷¹ Sam Ramiz Delalić navodi

¹⁷⁵⁹ Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 57-58, 76.

¹⁷⁶⁰ Svjedok D, 21. februar 2005., T. 32 i 22. februar 2005., T. 57; Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 59-60; Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 84-85.

¹⁷⁶¹ Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 84 i 20. maj 2005., T. 13; svjedok D pomenuo je da je od 50-60 vojnika, samo njih 45 bilo postrojeno, svjedok D, 21. februar 2005., T. 33; Prema riječima Erdina Arnautovića, nedostajalo je pet-šest boraca, je bilo nestalo, Erdin Arnautović, 15. februar 2005., T. 67. Erdin Arnautović je naveo da Mustafa Hota u to vrijeme nije bio prisutan, Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 59.

¹⁷⁶² Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 84; Erdin Arnautović, 15. februar 2005., T. 67. Nedžad Mehanović je naveo da izjave koje je dao 23. marta 1998. i 12. januara 1999., u kojima je rekao da je bio prisutan prilikom postrojavanja, nisu tačne, te da on nije bio u stroju nego je samo za njega čuo, Nedžad Mehanović, 16. februar 2005., T. 17, 94-96; Ahmed Kaliman je čuo za postrojavanje, ali u to vrijeme nije bio tamo, bio je na putu za Jablanicu, Ahmed Kalilman, DP 285, 21. mart 2005., par. 17.

¹⁷⁶³ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 68-69 i 18. februar 2005., T. 81.

¹⁷⁶⁴ Enes Šakrak, 18. februar 2005., T. 82.

¹⁷⁶⁵ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 69 i 18. februar 2005., T. 35-36, 82.

¹⁷⁶⁶ Svjedok A, 1. februar 2005., T. 45. Ramiz Delalić je u iskazu naveo kako je za činjenicu da dječaci imaju rodbinu u Jablanici saznao tek nakon što su oni dovedeni u bazu Zulfikara Ališpage i nakon što je jedan od njih razgovarao s tamo prisutnim oficirima, Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 86. Za ocjenu Pretresnog vijeća o kredibilitetu Ramiza Delalića *vidi* Dio II, par. 17 *supra*.

¹⁷⁶⁷ Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 60; Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 85. Svjedok D čuo je da je Ramiz Delalić odveo djecu u Jablanicu, gdje su se nalazili Sefer Halilović, Zulfikar Ališpage, Vehbija Karić i Vrhovna komanda, svjedok D, 21. februar 2005., T. 57.

¹⁷⁶⁸ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 79 i 24. mart 2005., T. 59. Automobil se zaustavio ispred baze odreda "Zulfikar", Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 60; Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 59-60.

¹⁷⁶⁹ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 79 i 24. mart 2005., T. 60-63; Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 60.

¹⁷⁷⁰ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 79 i 24. mart 2005., T. 60, 63; Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 60. Ramiz Delalić je naveo da je djecu poveo sa sobom u bazu, gdje ih je stavio da sjednu za sto ispred kancelarije Zulfikara Ališpage, Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 85.

¹⁷⁷¹ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 79.

da je sa Zulfikarom Ališpagom i Nihadom Bojadžićem razgovarao na ulazu u bazu, kojom prilikom im je ukratko prenio priču djece, a Zulfikar Ališpago mu je tada rekao da djecu nije trebalo dovoditi nego ih je trebalo putem likvidirati.¹⁷⁷² Erdin Arnautović je posvjedočio da je Ramiz Delalić najprije otišao u kantu u bazi, a zatim u jednu prostoriju iza kantine.¹⁷⁷³ On je, osim toga, rekao da je čuo nekoga kako govori da “njih dvoje treba ukloniti”,¹⁷⁷⁴ što je on protumačio kako dječake treba ubiti kako ne bi bilo svjedoka.¹⁷⁷⁵ Prema Erdinu Arnautoviću, Ramiz Delalić je na to veoma ljutito odgovorio da niko ne smije ubiti tu djecu.¹⁷⁷⁶ Pretresno vijeće napominje da je Šefko Hodžić, koji je sjedio ispred baze, u svom svjedočenju rekao da on nije mogao čuti razgovor Ramiza Delalića i Nihada Bojadžića.¹⁷⁷⁷ Pretresno vijeće nadalje napominje da su i Erdin Arnautović i Šefko Hodžić naveli da je Erdin Arnautović ostao u automobilu s dvojicom dječaka.¹⁷⁷⁸

494. Ramiz Delalić je rekao kako je, nakon što je razgovarao s Nihadom Bojadžićem i Zulfikarom Ališpagom, ušao u kancelariju u kojoj su bili Sefer Halilović i nekoliko članova Glavnog štaba;¹⁷⁷⁹ Zulfikar Ališpago je u tu kancelariju ušao za Ramizom Delalićem.¹⁷⁸⁰ Erdin Arnautović je u iskazu naveo da su Zulfikar Ališpago i Niho u to vrijeme bili u blizini Štaba; on je takođe naveo da je tamo vjerovatno bio i Sefer Halilović pošto je vani bio njegov vozač s džipom.¹⁷⁸¹

495. Ramiz Delalić navodi da je oficirima rekao da je sa sobom doveo dvojicu dječaka i da bi oni trebalo da odluče šta će biti s njima.¹⁷⁸² Reakcija Sefera Halilovića i drugih, prema Ramizu Delaliću, bila je da ne žele o njima ni da čuju, te “da se djeca maknu, da se mora sakriti prljavi veš, da se ofanziva ne smije provaliti i tako dalje”.¹⁷⁸³ Ramiz Delalić je shvatio da izraz “ukloniti” znači da djeca moraju “završiti k'o što su završili [...] njihovi roditelji, njihova porodica kompletna”,¹⁷⁸⁴ te da izraz “prljavi veš treba sakriti” znači da se zločin mora prikriti.¹⁷⁸⁵ Ramiz Delalić je rekao da je zatim uveo jednog od dječaka, koji je ponovio svoju priču.¹⁷⁸⁶ Ramiz Delalić je nadalje rekao da su, nakon što je on pitao oficire mogu li djeca ostati kod ujaka/strica u Jablanici, Sefer Halilović i drugi

¹⁷⁷² Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 85.

¹⁷⁷³ Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 60.

¹⁷⁷⁴ Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 60.

¹⁷⁷⁵ Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 61.

¹⁷⁷⁶ Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 60, 61, 77.

¹⁷⁷⁷ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 79-80 i 24. mart 2005., T. 62-63.

¹⁷⁷⁸ *Vidi par. 492 supra.*

¹⁷⁷⁹ Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 85.

¹⁷⁸⁰ Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 85.

¹⁷⁸¹ Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 61.

¹⁷⁸² Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 85.

¹⁷⁸³ Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 85-86 i 18. maj 2005., T. 2, 3. Svjedok D je naveo kako je tada čuo da je naredeno da se dječaci ubiju, svjedok D, 21. februar 2005., T. 34 i 22. februar 2005., T. 106.

¹⁷⁸⁴ Ramiz Delalić, 18. maj 2005., T. 3.

¹⁷⁸⁵ Ramiz Delalić, 18. maj 2005., T. 2, 5.

¹⁷⁸⁶ Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 86 i 18. maj 2005., T. 4, 5.

oficiri to “kategorički odbili, tražeći da se djeca ili uklone ili da se zadrže u bazi do završetka ofanzive”.¹⁷⁸⁷ Prema Ramizu Delaliću, oficiri su kazali da vijest o zločinima ne smije procuriti i da je “ofanziva [...] trebala uslijediti za nekoliko dana” što treba javno objelodaniti, te da bi se, “odlaskom te djece u Jablanicu [...] saznalo sve”.¹⁷⁸⁸ Ramiz Delalić je nadalje naveo kako je odlučeno da dvojica dječaka ne smiju napustiti bazu dok se ne završi ofanziva, iako je on insistirao na tome da se djeca odvedu kod ujaka/strica u Jablanicu.¹⁷⁸⁹

496. Šefko Hodžić je rekao da se Ramiz Delalić, nakon kratkog razgovora s Nihadom Bojadžićem, vratio do automobila po dvojicu dječaka, odveo ih u Komandu Zulfikara Ališpage i predao ih Nihadu Bojadžiću, poslije čega se vratio do automobila.¹⁷⁹⁰ Ramiz Delalić je zatim Šefku Hodžića odvezao automobilom u Jablanicu.¹⁷⁹¹

497. Svjedok A je rekao da su dvojica dječaka odvedena u kuću koja je bila dio baze odreda "Zulfikar".¹⁷⁹² Zulfikar Ališpage je rekao Namiku Džankoviću, Šefku Hodžiću i Ahmedu Kalimanu da je dvojicu dječaka odveo u svoju bazu kako bi bili pod zaštitom njegovih vojnika.¹⁷⁹³

498. Šefko Hodžić je rekao da je 12. septembra ujutro obavio razgovor s dvojicom dječaka, koje mu je doveo jedan pripadnik odreda "Zulfikar".¹⁷⁹⁴ Dječaci su mu ispričali šta se desilo s njihovom porodicom.¹⁷⁹⁵ Kada je Sefer Halilović 12. septembra stigao u bazu, dvojica dječaka su već bila odvedena.¹⁷⁹⁶ Šefko Hodžić nije rekao Seferu Haliloviću za svoj razgovor s djecom.¹⁷⁹⁷

499. Otprilike šest dana nakon dolaska dječaka u bazu odreda "Zulfikar", Zulfikar Ališpage ih je odveo do njihove kuće u Grabovici. U to vrijeme u kući više nije bilo leševa.¹⁷⁹⁸ Oko 22. septembra, dvojica dječaka odvedena su iz baze odreda "Zulfikar" u Jablanicu kod ujaka/strica.¹⁷⁹⁹

¹⁷⁸⁷ Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 86, 18. maj 2005., T. 4-6. i 20. maj 2005., T. 74.

¹⁷⁸⁸ Ramiz Delalić, 18. maj 2005., T. 5.

¹⁷⁸⁹ Ramiz Delalić, 18. maj 2005., T. 4-6. Prilikom unakrsnog ispitivanja, Ramiz Delalić je naveo kako se sjeća da je Nihad Bojadžić uzeo izjavu od dječaka iz porodice Žadro, da je primjerak te izjave dobio nekih pet-šest godina kasnije, ta da ju je zatim dao istražiteljima tužilaštva, Ramiz Delalić, 19. maj 2005., T. 79-80.

¹⁷⁹⁰ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 80.

¹⁷⁹¹ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 80.

¹⁷⁹² Svjedok A, 1. februar 2005., T. 45-46; svjedok B, 2. februar 2005., T. 31-32.

¹⁷⁹³ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 23; Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 82; Ahmed Kaliman, 22. mart 2005., T. 14.

¹⁷⁹⁴ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 83-84.

¹⁷⁹⁵ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 84.

¹⁷⁹⁶ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 86.

¹⁷⁹⁷ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 86.

¹⁷⁹⁸ Svjedok A, 1. februar 2005., T. 46.

¹⁷⁹⁹ Svjedok A, 1. februar 2005., T. 45. Namik Džanković je u svom izvještaju napisao sljedeće: “[...] još je živo dvoje djece Žadro Mladena i oni su smješteni u Jablanici”, DP 235, izvještaj koji je Namik Džanković iz Jablanice poslao Jusufu Jašareviću, datiran 29. septembra 1993., str. 1.

(b) Navodna izjava Vehbije Karića

500. U paragrafu 10 Optužnice, tužilaštvo navodi da su se 8. septembra 1993. u Grabovici vojnici žalili Vehbiji Kariću i drugim članovima Inspeksijskog tima da mnogi civili, bosanski Hrvati, neće da ih prime u svoje kuće. Tužilaštvo tvrdi da je tom prilikom “Vehbija Karić verbalno i gestikulacijom pokazao neka vojnici tim bosansko-hrvatskim civilima presude po kratkom postupku i bace ih u Neretvu ako ne budu sarađivali”. Tužilaštvo nadalje navodi da je Sefer Halilović tada bio tu i da je Vehbiji Kariću izrazio negodovanje povodom njegovog komentara, ali nije rekao ništa što bi vojnike spriječilo da urade kako je Vehbija Karić rekao. Pretresno vijeće je u vezi s tim navodom saslušalo iskaze nekoliko svjedoka, uključujući samog Vehbiju Karića.

501. Svjedok D, pripadnik 9. brigade, rekao je da su 9. septembra rano poslijepodne vojnike u Grabovici posjetili Sefer Halilović, Vehbija Karić, Salko Gušić i Zulfikar Ališpago.¹⁸⁰⁰ Sve jedinice bile su postrojene ispred kuće u kojoj je bio smješten svjedok D, uključujući 2. samostalni bataljon, "Igmanske vukove", "Handžar diviziju" i pripadnike odreda "Zulfikar", ukupno oko sto do sto pedeset vojnika.¹⁸⁰¹ Prema riječima svjedoka D, visoki oficiri su po dolasku pozdravili vojnike, a poslije toga počeli da ih informišu o “operaciji”.¹⁸⁰² Sefer Halilović je, “kao zapovjednik te [...] operacije”,¹⁸⁰³ govorio prvi.

502. Svjedok D je nadalje rekao da je drugi po redu govorio Vehbija Karić, koji je sjedio pored Sefera Halilovića.¹⁸⁰⁴ Nakon što je “operacija” objašnjena vojnicima,¹⁸⁰⁵ Vehbija Karić ih je pitao kakav im je smještaj.¹⁸⁰⁶ Jedan od vojnika je odgovorio da nije dobar.¹⁸⁰⁷ Prema riječima svjedoka D, Vehbija Karić je zatim rekao: “Po kratkom postupku ih pobacajte u Neretvu.”¹⁸⁰⁸ Svjedok D je naveo da je Sefer Halilović na to upitao Vehbiju Karića: “Jesi normalan?” i odmahnuo

¹⁸⁰⁰ Svjedok D, 21. februar 2005., T. 19-21, 69-70. Svjedok D nije sasvim siguran u pogledu vremena, moglo je biti oko 12:00 sati, ali moglo je biti i oko 15:00 sati, svjedok D, 21. februar 2005., T. 73-74.

¹⁸⁰¹ Svjedok D, 21. februar 2005., T. 19, 21, 25, 69, 71. Prema riječima svjedoka D, nije se radilo baš o pravom postrojavanju; vojnici su sjedili na travi pred komandantima, svjedok D, 21. februar 2005., T. 70. Svjedok D poimence je naveo neke ljude koji su bili na postrojavanju: “Sadić,” komandant "Igmanskih vukova", Nihad Vlahovljak, “Klos”, “Džigi”, “Hajre”, Nevzet Šabanović, Sulejman Lujinović, Erdin Arnautović i komandant "Handžar divizije", svjedok D, 21. februar 2005., T. 21, 24, 72-73, 75. Pretresno vijeće napominje da se komandant "Igmanskih vukova" zvao Edib Sarić, *vidi* Dio IV.A.1(e)(vi) *supra*.

¹⁸⁰² Svjedok D, 21. februar 2005., T. 23.

¹⁸⁰³ Svjedok D, 21. februar 2005., T. 25. Svjedok D je naveo sljedeće (*ibid.*):

on je svima nama, prisutnim vojnicima, jasno stavio do znanja da je on zapovjednik operacije "Neretva", da se sprema teška bitka za proboj opsade Mostara, da će to trajati ko zna koliko dugo i da se nećemo vratiti dok Mostar po bilo koju cijenu ne bude oslobođen, što u suštini znači da ćemo tu ostati sve dok ne zauzmemo Mostar.

¹⁸⁰⁴ Svjedok D, 21. februar 2005., T. 26.

¹⁸⁰⁵ Svjedok D nije razjasnio ko je tačno vojnicima objasnio “operaciju”, svjedok D, 21. februar 2005., T. 26.

¹⁸⁰⁶ Svjedok D, 21. februar 2005., T. 26.

¹⁸⁰⁷ Svjedok D, 21. februar 2005., T. 26.

¹⁸⁰⁸ Svjedok D, 21. februar 2005., T. 26.

glavom.¹⁸⁰⁹ Na to je Vehbija Karić odgovorio: "I nama se to desilo u Ahmićima."¹⁸¹⁰ Prema riječima svjedoka D, ovim drugim komentarem Vehbija Karić je jasno pokazao da se naređenje odnosi na mještane Grabovice, bosanske Hrvate – stare ljude, žene i djecu - a ne na vojnike ABiH.¹⁸¹¹ Nakon tog sastanka, visoki oficiri krenuli su u pravcu Jablanice.¹⁸¹² Svjedok D je u svom iskazu nadalje naveo da su mještani bili vrlo susretljivi i da nisu bili umiješani u borbe.¹⁸¹³ On je smatrao da su se vojnici možda željeli svetiti za gubitke koje su sami pretrpjeli.¹⁸¹⁴

503. Nedžad Mehanović, pripadnik 9. brigade, rekao je da su 9. septembra, u vrijeme ručka, on i drugi vojnici u Grabovici obaviješteni o tome da će doći "iz Vrhovne komande, oficiri" i da bi poslije ručka vojnike trebalo okupiti.¹⁸¹⁵ Kada su se vojnici oko 14:30-15:00 sati okupili u dvorištu, stigli su Sefer Halilović, Vehbija Karić i Zulfikar Ališpago.¹⁸¹⁶ Oni su vojnike informisali o "operaciji" i pitali su ih kako im je.¹⁸¹⁷ Prema riječima Nedžada Mehanovića, Sefer Halilović i Zulfikar Ališpago išli su unaokolo i pojedinačno razgovarali s vojnicima.¹⁸¹⁸

504. Nedžad Mehanović je nadalje naveo da je dok su vojnici bili okupljeni jedan mještatin, bosanski Hrvat, stajao na balkonu obližnje kuće.¹⁸¹⁹ Prema riječima Nedžada Mehanovića, Vehbija Karić ga je zapazio dok su se vojnici žalili na smještaj.¹⁸²⁰ Vehbija Karić je upitao ko je taj čovjek, na šta mu je jedan vojnik rekao da je to "ustaša" i "da se on najviše buni".¹⁸²¹ Nedžad Mehanović je nadalje naveo da mu je Vehbija Karić onda odgovorio: "Znate kako ćete sa njim i šta ćete sa njim." Prema riječima Nedžada Mehanovića, ovaj komentar je dat normalnim tonom kakav se koristi u razgovorima.¹⁸²² On smatra da Sefer Halilović i Zulfikar Ališpago taj komentar nisu mogli čuti jer su se u trenutku kada ga je Vehbija Karić izrekao nalazili desetak metara dalje.¹⁸²³

¹⁸⁰⁹ Svjedok D, 21. februar 2005., T. 26, 27.

¹⁸¹⁰ Svjedok D, 21. februar 2005., T. 26, 27. Pretresno vijeće napominje da svjedok nije konkretno opisao kakav je to znak glavom napravio Sefer Halilović.

¹⁸¹¹ Svjedok D, 21. februar 2005., T. 27.

¹⁸¹² Svjedok D, 21. februar 2005., T. 28.

¹⁸¹³ Svjedok D, 21. februar 2005., T. 26-27, 70. Svjedok D je nadalje rekao da s Vehbijom Karićem nije bio i njegov sin, *ibid.*

¹⁸¹⁴ Svjedok D, 21. februar 2005., T. 27.

¹⁸¹⁵ Nedžad Mehanović, 16. februar 2005., T. 5.

¹⁸¹⁶ Nedžad Mehanović, 16. februar 2005., T. 8 i 17. februar 2005., T. 2.

¹⁸¹⁷ Nedžad Mehanović, 16. februar 2005., T. 9.

¹⁸¹⁸ Nedžad Mehanović, 16. februar 2005., T. 12.

¹⁸¹⁹ Nedžad Mehanović, 16. februar 2005., T. 9.

¹⁸²⁰ Nedžad Mehanović, 16. februar 2005., T. 13.

¹⁸²¹ Nedžad Mehanović, 16. februar 2005., T. 13.

¹⁸²² Nedžad Mehanović, 16. februar 2005., T. 21.

¹⁸²³ Nedžad Mehanović, 17. februar 2005., T. 22-23. Nedžad Mehanović označio je mjesto na kom su se skupili vojnici na DP 174 i DP 175, Nedžad Mehanović, 16. februar 2005., T. 11, 22. Kada mu je predočena izjava koju je dao 23. marta 1998. u kojoj nije pomenuo prisutnost Sefera Halilovića, on je dao drugačiji datum i drugačiju verziju događaja koji su usljedili odmah poslije navodne izjave Vehbije Karića, Nedžad Mehanović je naveo da je tom prilikom ispričao istu priču koju je ispričao Pretresnom vijeću. On nije mogao da objasni tu nepodudarnost, Nedžad Mehanović, 16. februar 2005., T. 51-53.

505. Erdin Arnautović je naveo da su, nakon što je 9. brigada našla smještaj u raznim kućama po selu, Vehbija Karić i još pet-šest osoba “iz Korpusa” došli u Grabovicu.¹⁸²⁴ Njegov iskaz je nejasan u pogledu datuma kada su oficiri došli u Grabovicu.¹⁸²⁵ Prema riječima Erdina Arnautovića, vojnici su mu se već žalili, a on im je odgovorio da će o pitanju smještaja razgovarati sa Zulfikarom Ališpagom.¹⁸²⁶ Erdin Arnautović je rekao da “ne mo[že] tačno” da se sjeti da li je među oficirima bio i Sefer Halilović,¹⁸²⁷ dodavši da “ne mo[že] reći da ga [je] vidio tu”¹⁸²⁸ jer je obraćao pažnju na Vehbiju Karića.¹⁸²⁹

506. Prema riječima Erdina Arnautovića, ispred kuće u kojoj je on bio smješten okupilo se stotinjak vojnika, uključujući pripadnike 2. samostalnog bataljona.¹⁸³⁰ Svima je bilo stalo da čuju šta će on reći.¹⁸³¹ Erdin Arnautović je naveo da je Vehbija Karić rekao da je "on tu za smještaj" i da su se "oni pobrinuli [za] sve".¹⁸³² Prisutni vojnici počeli su govoriti kako nema raspoloživog smještaja.¹⁸³³ Prema riječima Erdina Arnautovića, Vehbija Karić je odgovorio: “Ko se bude bunio, po kratkom postupku u Neretvu ga baciti.”¹⁸³⁴ Neki vojnici su na to reagovali smijući se i navodeći da nema problema.¹⁸³⁵ Prema riječima Erdina Arnautovića, među okupljenim vojnicima bilo je i onih koji su "imali [...] razloga da učine šta”. On je naveo da ga je to brinulo zato što su tu bile mnoge jedinice, kao i bivši zatočenici logora iz zapadnog Mostara i da se “tu [...] vidilo da nije nešto u redu, da može svašta biti”.¹⁸³⁶ Poslije komentara Vehbije Karića, “ljudi su se drukčije

¹⁸²⁴ Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 39, 43. Prema riječima Erdina Arnautovića, nadimak jednog od oficira bio je Zićo, a oficiri su pripadali “hercegovačkoj jedinici”. On se nije mogao sjetiti da li je dotična jedinica pripadala 4. korpusu ili 6. korpusu, Erdin Arnautović, 15. februar 2005., T. 91. Erdin Arnautović je, osim toga, naveo da je “Kariću” puno ime i prezime bilo Mehmed Karić, Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 42. U svjetlu dokaza izvedenih u ovom predmetu, Pretresno vijeće konstatuje da je Erdin Arnautović vezao krivo ime za “Karića” i da je zaista mislio na Vehbiju Karića.

¹⁸²⁵ Erdin Arnautović je naveo kako je 8. septembra obavijestio Ramiza Delalića i Malču Rovčanina, koji je takođe bio pripadnik 9. brigade, o navodnom komentaru Vehbije Karića, Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 53. Međutim, Erdin Arnautović u unakrsnom ispitivanju nije mogao objasniti nepodudarnost između svog svjedočenja pred Pretresnom vijećem i ranije izjave koju je 1999. godine dao istražiteljima Tužilaštva u kojoj je naveo da su Vehbija Karić i drugi oficiri stigli “narednog jutra” nakon što su vojnici već smješteni, što bi, u svjetlu dokaza da je 9. brigada u Grabovicu stigla 8. septembra, značilo da je do ove navodne posjete vojnicima došlo 9. septembra, Erdin Arnautović, 15. februar 2005., T. 22-24. Erdin Arnautović je nadalje naveo da je grupa oficira stigla drugog dana boravka vojnika u Grabovici, što bi, u svjetlu dokaza da je 9. brigada stigla u Grabovicu 8. septembra, ukazivalo na to da je do navodne posjete oficira došlo 10. septembra, Erdin Arnautović, 15. februar 2005., T. 88.

¹⁸²⁶ Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 41.

¹⁸²⁷ Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 71.

¹⁸²⁸ Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 89.

¹⁸²⁹ Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 71.

¹⁸³⁰ Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 43. Erdin Arnautović je na DP 170 označio mjesto na kom su se vojnici okupili, Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 48.

¹⁸³¹ Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 43.

¹⁸³² Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 42.

¹⁸³³ Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 42.

¹⁸³⁴ Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 42 i 15. februar 2005., T. 24.

¹⁸³⁵ Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 49.

¹⁸³⁶ Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 49.

ponašali.”¹⁸³⁷ Erdin Arnautović je kasnije Ramizu Delaliću i Malči Rovčaninu, koji je takođe bio pripadnik 9. brigade, ispričao kako je došlo do nekog nesporazuma oko smještaja; Erdin Arnautović je naveo kako je Ramizu Delaliću prenio šta je Vehbija Karić rekao o bacanju mještana u rijeku.¹⁸³⁸

507. Ramiz Delalić je rekao da je nakon zločina saznao da mještani, bosanski Hrvati, nisu željeli da prime vojnike u svoje kuće.¹⁸³⁹ On je saznao da je dolazio neko iz Glavnog štaba i da je Vehbija Karić bio dosta kategoričan kada je rekao da bi, ako bude potrebno, vojnici trebali primijeniti silu da uđu u kuće.¹⁸⁴⁰ Ako bosanski Hrvati budu stvarali probleme, “da pobacaju te Hrvate koji budu pravili probleme u jezero”.¹⁸⁴¹ Ramizu Delaliću su neki vojnici rekli da su Sefer Halilović i Zulfikar Ališpago bili u Grabovici kada je Vehbija Karić to izjavio, ali da su mu drugi vojnici rekli da Sefer Halilović nije bio tamo.¹⁸⁴²

508. Ahmed Salihamidžić je rekao da je Ramiz Delalić, kada je 10. septembra došao u stan Zulfikara Ališpage, prisutnima ljutito rekao da se “digla frka zbog pet-šest Hrvata koji su ubijeni”, a da je Vehbija Karić jednom vojniku koji mu se požalio rekao sljedeće: “Ubijajte i bacajte u jezero, ili u Neretvu, tako”.¹⁸⁴³ Među prisutnima su bili Namik Džanković i Sead Branković.¹⁸⁴⁴ Izjava koja se pripisuje Vehbiji Kariću je uvrštena u službenu zabilješku civilne policije koju je sastavio Ahmed Salihamidžić.¹⁸⁴⁵

509. I Zakir Oković i svjedok E naveli su da su Vehbija Karić i drugi posjetili Grabovicu. Međutim, Zakir Oković, operativni oficir 2. samostalnog bataljona, rekao je da su Vehbija Karić, Zićro Suljević i Rifat Bilajac posjetili Grabovicu prilikom dolaska 2. samostalnog bataljona, ali prije nego što su došli drugi vojnici iz Sarajeva.¹⁸⁴⁶ Prema riječima Zakira Okovića, članovi Glavnog štaba su u provizornoj Komandi bataljona s njim razgovarali o “operaciji”.¹⁸⁴⁷ Zakir Oković je naveo kako u njegovom prisustvu nisu prijetili mještanima; Zakir Oković ih više nije

¹⁸³⁷ Erdin Arnautović, 15. februar 2005., T. 27.

¹⁸³⁸ Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 53.

¹⁸³⁹ Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 77.

¹⁸⁴⁰ Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 77.

¹⁸⁴¹ Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 77.

¹⁸⁴² Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 78.

¹⁸⁴³ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 21.

¹⁸⁴⁴ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 22.

¹⁸⁴⁵ DP 222, službena zabilješka koju je sastavio Ahmed Salihamidžić, str. 3. Prema riječima Emine Zebića, Sead Branković mu je ovaj događaj prepričao u stanu Zulfikara Ališpage, Emin Zebić, 17. mart 2005., T. 77-78.

¹⁸⁴⁶ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 27, 53 i 16. mart 2005., T. 11-12.

¹⁸⁴⁷ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 27-28 i 16. mart 2005., T. 11-12.

vidio u Grabovici.¹⁸⁴⁸ Svjedok E je rekao da je Vehbiju Karića, Sefera Halilovića i druge vidio u Grabovici samo dan-dva nakon ubistava.¹⁸⁴⁹

510. Namik Džanković je naveo da su on, Vehbija Karić, Zićro Suljević i Rifat Bilajac 8. septembra posjetili Grabovicu.¹⁸⁵⁰ Tokom svog boravka koji je trajao sat i po, Namik Džanković je posjetio svoje prijatelje koji su bili smješteni u Grabovici.¹⁸⁵¹ Vehbija Karić, Zićro Suljević and Rifat Bilajac obilazili su vojnike i razgovarali s njima.¹⁸⁵² Vojnici su se odmarali na raznim mjestima oko kuća. Namik Džanković je rekao da nije bilo nikakvog postrojavanja vojnika¹⁸⁵³ i da Sefer Halilović nije bio u Grabovici.¹⁸⁵⁴ Namik Džanković je odnose vojnika i mještana opisao kao “idilične”,¹⁸⁵⁵ Prema riječima Namika Džankovića, Vehbija Karić nije bio ni netolerantan ni agresivan, a vojnici nisu kritikovali mještane, bosanske Hrvate.¹⁸⁵⁶

511. Verziju događaja koju je iznio Namik Džanković u velikoj mjeri potkrepljuje izjava Vehbije Karića. Vehbija Karić je rekao da je 8. septembra, zajedno s Rifatom Bilajcem, Zićrom Suljevićem i Namikom Džankovićem, otišao u Grabovicu i tamo razgovarao s nekim vojnicima. Prema riječima Vehbije Karića, vojnici nisu bili postrojani.¹⁸⁵⁷ Razgovarali su i s mještanima i raspitivali se ima li kod njih ikakvih problema.¹⁸⁵⁸ On je naveo da su vojnici bili dobro raspoloženi i da su se odmarali od napornog marša.¹⁸⁵⁹ Kada mu je predočen navod o njegovoj izjavi vojnicima kojom ih podstrekava na ubistva mještana Grabovice, Vehbija Karić je negirao da je dao takvu izjavu.¹⁸⁶⁰

512. Prema riječima Jusufa Jašarevića, Vehbija Karić bio je “moralna i ozbiljna osoba,” koja je podržavala ciljeve multietničke Bosne i Hercegovine,¹⁸⁶¹ a uz to je bio oženjen bosanskom

¹⁸⁴⁸ Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 59-60. Pretresno vijeće napominje da je Zakir Oković takođe naveo da je dva dana nakon dolaska u Grabovicu bio na zadacima izviđanja, Zakir Oković, 15. mart 2005., T. 31, 68 i 15. mart 2005., T. 40.

¹⁸⁴⁹ Svjedok E, 7. mart 2005., T. 14, 90-91. Druge osobe rekle su svjedoku E da se Komanda sastala poslije ubistava, svjedok E, 7. mart 2005., T. 17.

¹⁸⁵⁰ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 12, 16, 18.

¹⁸⁵¹ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 16-18. Njegovi prijatelji bili su pripadnici 2. samostalnog bataljona, *ibid.*

¹⁸⁵² Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 18.

¹⁸⁵³ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 16-18.

¹⁸⁵⁴ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 76. *Vidi i* Enes Šakrak, koji je naveo da u to vrijeme nije vidio Sefera Halilovića u posjeti Grabovici, Enes Šakrak, 18. februar 2005., T. 44, 70.

¹⁸⁵⁵ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 82-83.

¹⁸⁵⁶ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 83.

¹⁸⁵⁷ Vehbija Karić, 2. juni 2005., T. 5-6, 8, 23.

¹⁸⁵⁸ Vehbija Karić, 2. juni 2005., T. 9, 14.

¹⁸⁵⁹ Vehbija Karić, 2. juni 2005., T. 8.

¹⁸⁶⁰ Vehbija Karić, 2. juni 2005., T. 24. Vehbija Karić je rekao sljedeće (*ibid*):

I to ponavljam po ko zna koji put, i zar se ne može vjerovati časnim ljudima koji su cio život proveli časno, koji su sa mnim bili rame uz rame, nego nekim asocijalnim tipovima koji su dali izjave da sam ja rekao ako bude kakvih problema pobijte i pobacajte ljude u Neretvu. Vjeruje se dvojici-trojici asocijalnih, drogiranih koji su vršili te zločine, a ne ljudima koji su išli sa mnim, koji su časni generali.

¹⁸⁶¹ Jusuf Jašarević, 3. mart 2005., T. 19

Hrvaticom.¹⁸⁶² Jusuf Jašarević je rekao sljedeće: “U njegovom normalnom stanju, ja ne bih mogao očekivati takvu reakciju.”¹⁸⁶³ Šefko Hodžić je u vrijeme operacije “Trebević” razgovarao s Vehbijom Karićem,¹⁸⁶⁴ koji ga je uvjeravao da nikada nije iznio komentar koji se navodi u Optužnici.¹⁸⁶⁵

513. Pretresno vijeće napominje da je tužilaštvo u Završnom podnesku navelo da je Pretresno vijeće “moglo izvesti potvrđan zaključak o tome da je Karić vojnicima dao zeleno svjetlo da naude civilima ili čak da ih ubijaju”, ali da “o tom navodu uopšte ne mora donositi potvrđan zaključak ni u jednom pravcu da bi Seferu Haliloviću izreklo osuđujuću presudu”.¹⁸⁶⁶

514. Kako iz gorenavedene diskusije jasno prozlati, dokazi predloženi Pretresnom vijeću u vezi s navodom o izjavi Vehbije Karića nisu konsistentni. Iskazi tri gorenavedena svjedoka razlikuju se u pogledu datuma,¹⁸⁶⁷ izgovorenih riječi¹⁸⁶⁸ i okolnosti u kojima je izjava data.¹⁸⁶⁹ Pretresno vijeće podsjeća na svoj raniji zaključak o vjerodostojnosti ove trojice svjedoka.¹⁸⁷⁰ Pored toga, Namik Džanković je negirao da je Vehbija Karić dao bilo kakvu izjavu sličnu onoj koja se navodi u Optužnici. Vojnici koji su bili u Grabovici naveli su da se ne sjećaju okupljanja vojnika na kojem je Vehbija Karić navodno dao ovu izjavu.¹⁸⁷¹

515. Kada je riječ o tvrdnji da je Sefer Halilović znao za navodnu izjavu Vehbije Karića, dokazi predloženi Pretresnom vijeću isto su tako nekonsistentni. Svjedok D jedini je u svom iskazu naveo da je Sefer Halilović 8. septembra posjetio Grabovicu i da je čuo navodni komentar Vehbije Karića, a njegov iskaz nije potkrijepljen drugim dokazima.¹⁸⁷² Nedžad Mehanović je u svom svjedočenju rekao da je Sefer Halilović bio prisutan, ali da je bio isuviše udaljen od Vehbije Karića da bi mogao čuti tu navodnu izjavu. Erdin Arnautović se čak i ne sjeća da je Sefer Halilović bio u Grabovici kada je Vehbija Karić navodno dao svoju izjavu.¹⁸⁷³ I Namik Džanković i Vehbija Karić izričito su

¹⁸⁶² Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 65; Vahid Karavelić, 22. april 2005., T. 82-83.

¹⁸⁶³ Jusuf Jašarević, 4. mart 2005., T. 51.

¹⁸⁶⁴ Za opis operacije "Trebević", *vidi* Dio IV.F.4 *infra*.

¹⁸⁶⁵ Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 68.

¹⁸⁶⁶ Završni podnesak tužilaštva, par. 201.

¹⁸⁶⁷ Svjedok D je naveo da je navodna izjava data 8. septembra, Nedžad Mehanović je naveo da je navodna izjava data 9. septembra, dok Erdin Arnautović nije jasno naveo datum kada je navodna izjava data, *vidi* par. 501, 503, i 505 *supra*.

¹⁸⁶⁸ *Vidi* par. 502, 504 i 506 *infra*.

¹⁸⁶⁹ Svjedok D je naveo da su se oficiri obratili postrojenim vojnicima, a Nedžad Mehanović je naveo da su Sefer Halilović i Zulfikar Ališpago išli unaokolo i s vojnicima pojedinačno razgovarali. Nedžad Mehanović je nadalje rekao da je na balkonu bio jedan civil, bosanski Hrvat, kojeg druga dva svjedoka nisu ni pomenula. *Vidi* par. 504 *supra*.

¹⁸⁷⁰ *Vidi* Dio II, par. 17 *supra*. U vezi s tvrdnjom tužilaštva da su iskazi ova tri svjedoka u pogledu navodne izjave Vehbije Karića u suštini isti, Pretresno vijeće napominje da su mu dostavljene informacije koje bi mogle ukazivati na to da je uticano na sadržaj iskaza ovih svjedoka.

¹⁸⁷¹ *Vidi* par. 510 *supra*.

¹⁸⁷² *Vidi* par. 501-502 *supra*.

¹⁸⁷³ *Vidi* par. 503-504 *supra*.

negirali da je tokom njihove posjete Grabovici 8. septembra Sefer Halilović bio prisutan.¹⁸⁷⁴ Konačno, vojnici koji su u relevantno vrijeme bili u Grabovici naveli su da tamo nisu vidjeli Sefera Halilovića i da nisu čuli nikakve glasine da je on tamo.¹⁸⁷⁵

516. Na osnovu izvedenih dokaza, Pretresno vijeće konstatuje da tužilaštvo nije uspjelo van razumne sumnje dokazati navode iz paragrafa 10 Optužnice.

(c) Obaviještenost Sefera Halilovića o zločinima u Grabovici

517. Ramiz Delalić je posvjedočio da su mu za zločine u Grabovici rekli Zulfikar Ališpago i njegov zamjenik Nihad Bojadžić.¹⁸⁷⁶ Prema riječima Ramiza Delalića, on, Zulfikar Ališpago i Nihad Bojadžić otišli su u kancelariju Zulfikara Ališpage, gdje su bili Sefer Halilović, Vehbija Karić i drugi.¹⁸⁷⁷ Ramiz Delalić je nadalje rekao da je on tada raspolagao samo informacijama da su prethodne noći u Grabovici ubijeni civili, ali da se tada tim zločinima nije pridavala velika pažnja.¹⁸⁷⁸ U svjetlu dokaza o kojima je ranije bilo riječi,¹⁸⁷⁹ Pretresno vijeće zaključuje da je Ramiz Delalić za zločine saznao 9. septembra. Prema riječima Ramiza Delalića, otprilike između 14:30 i 16:00 sati,¹⁸⁸⁰ Sefer Halilović je rekao Zulfikaru Ališpagi da ode u Grabovicu da to provjeri i podnese im izvještaj o tome; Ramiz Delalić je zatražio i dobio dozvolu da i on pođe sa Zulfikarom Ališpagom.¹⁸⁸¹ Prema riječima Ramiza Delalića, moguće je da su Sefer Halilović i ostali oficiri saznali za zločin već prethodne noći ili istog dana rano ujutro.¹⁸⁸²

¹⁸⁷⁴ Vidi par. 510-511 *supra*.

¹⁸⁷⁵ See par. 509-510 *supra*.

¹⁸⁷⁶ Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 71 i 20. maj 2005., T. 99. Ramiz Delalić je naveo da mu je za zločine rečeno 8. septembra popodne, Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 70-71. Kasnije je naveo da su jedine informacije kojima je u to vrijeme raspolagao bile da su prethodne noći u Grabovici ubijeni neki civili. Pretresno vijeće napominje da je utvrđeno da su ubistva u Grabovici počinjena poslije sumraka 8. septembra. Pretresno vijeće stoga konstatuje da je Ramiz Delalić po svemu sudeći pogrešno naveo datum i da je u Grabovicu u stvari otišao 9. septembra.

¹⁸⁷⁷ Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 71.

¹⁸⁷⁸ Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 71-72. Ramiz Delalić je naveo da se “nije vodio neki [...] razgovor oko toga da se preduzme nešto” nego se “više [...] vodio razgovor oko transporta nekih granata [...] brdskih topova i haubica”, Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 72. Erdin Arnautović je naveo da je 9. septembra ujutro u bazi Zulfikara Ališpage održan sastanak na kom su Sefer Halilović, Zulfikar Ališpago, Ramiz Delalić i drugi “imali oni dogovor u vezi tih napada i toga”, Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 55.

¹⁸⁷⁹ *Vidi* naročito Dio IV.D.7.(a) u vezi s ubistvom Pere Marića 8. septembra.

¹⁸⁸⁰ Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 73. Ramiz Delalić je naveo kako nije siguran u pogledu tačnog vremena i da o tome može samo nagađati, te je naveo da je iz Grabovice otišao otprilike između 14:30 i 16:00 sati. Pretresno vijeće podsjeća na iskaz Ahmeda Salihamidžića o tome da je Ramiz Delalić prošao pored njega i Seada Kurta poslijepodne 9. septembra u Grabovici. Ahmed Salihamidžić se, ubrzo nakon što je pored njega i Seada Kurta prošao Ramiz Delalić, vratio u policijsku stanicu. Tamo su stigli negdje između 16:00 i 16:30 sati, odnosno sat do sat i po nakon što su krenuli u Grabovicu, *vidi* par. 415

¹⁸⁸¹ Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 72-73.

¹⁸⁸² Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 72.

518. Ramiz Delalić i Zulfikar Ališpago se nisu dugo zadržali u Grabovici. Dok su bili tamo, vidjeli su kako blizu vode leže dva leša.¹⁸⁸³ Kada su se Ramiz Delalić i Zulfikar Ališpago vratili iz Grabovice u bazu odreda "Zulfikar", izvijestili su Sefera Halilovića o tome da su informacije o ubistvima civila tačne.¹⁸⁸⁴ Kako je rekao Ramiz Delalić, on "nije nijednog momenta [...] ču[o] da je izdata naredba da se lociraju [...] određeni ljudi koji su počinili te zločine [...] ili da se obavijesti komandant te jedinice da bi se ti ljudi locirali, uhapsili ili nešto tako",¹⁸⁸⁵

519. Šefko Hodžić je bio u Donjoj Jablanici. Oko 17:00 sati 9. septembra, dok je bio u Jablanici, Šefki Hodžiću rečeno je da je pobijena jedna porodica bosanskih Hrvata. Pokušao je da ode u Grabovicu, ali mu je rečeno da je sve "zatvoreno". Šefko Hodžić je zatim otišao u Donju Jablanicu, gdje je bio tokom kasnog popodneva i večeri. Prema riječima Šefka Hodžića, Sefer Halilović je iz Neretvice, koja leži na području Konjica, stigao negdje oko 18:00 sati.¹⁸⁸⁶ Njih dvojica su veoma kratko razgovarali.¹⁸⁸⁷ Oko njih je bilo isuviše mnogo vojnika da bi mogli voditi pravi razgovor.¹⁸⁸⁸ Šefko Hodžić je rekao sljedeće: "Ja sam njega onako malo i šapatom pitao: 'Jesi čuo šta se dogodilo u Grabovici, ovo dole?'. On kaže: 'Jesam'",¹⁸⁸⁹ što je Šefko Hodžić razumio kao da Sefer Halilović zna za zločine.¹⁸⁹⁰ Šefko Hodžić, koji je u to vrijeme mislio da su članovi porodice Zadro jedine žrtve, sugerisao je da bi možda neki od bivših zatočenika ili izbjeglica, bosanskih Muslimana, koji su bili u selu mogli biti odgovorni za zločine, na šta je Sefer Halilović odgovorio: "I ja tako mislim."¹⁸⁹¹ Prema riječima Šefka Hodžića, Sefer Halilović je bio vrlo "šutljiv".¹⁸⁹² Poslije tog razgovora, Sefer Halilović je otišao u pravcu Jablanice.¹⁸⁹³ Narednog dana, 10. septembra, Sefer Halilović je rekao Šefku Hodžiću da "imaju ljudi koji su zaduženi da te stvari istražuju [...]. A nije mi spomenuo Džankovića, ali je spomenuo neke ljude da na tome rade".¹⁸⁹⁴

520. Emin Zebić je rekao da ga je 9. septembra između 19:00 i 20:00¹⁸⁹⁵ u SJB-u Jablanica posjetio Bakir Alispahić, koji se iz Sarajeva vraćao u Mostar.¹⁸⁹⁶ Emin Zebić je Bakiru Alispahiću

¹⁸⁸³ Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 74.

¹⁸⁸⁴ Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 74.

¹⁸⁸⁵ Ramiz Delalić, 17. maj 2005., T. 75.

¹⁸⁸⁶ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 76-77.

¹⁸⁸⁷ Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 77-78, 101.

¹⁸⁸⁸ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 77 i 24. mart 2005., T. 58.

¹⁸⁸⁹ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 77 i 24. mart 2005., T. 59.

¹⁸⁹⁰ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 77.

¹⁸⁹¹ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 77, i 24. mart 2005., T. 59.

¹⁸⁹² Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 78 i 24. mart 2005., T. 59. Šefko Hodžić je naveo sljedeće: "Recimo, da ga ja možda nisam pitao, da ne bi dvije riječi progovorio", Šefko Hodžić 23. mart 2005., T. 78.

¹⁸⁹³ Šefko Hodžić, 23. mart 2005., T. 78.

¹⁸⁹⁴ Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 101.

¹⁸⁹⁵ Emin Zebić, 16. mart 2005., T. 80 i 17. mart 2005., T. 45.

¹⁸⁹⁶ Emin Zebić, 16. mart 2005., T. 80-81 i 17. mart 2005., T. 24. Bakir Alispahić je došao zbog toga što je nekoliko dana ranije, 6. septembra, u Mostar doveo jedinicu MUP-a "Laste" radi pružanja pomoći CJB-u Mostar, *ibid.* Emin Zebić tog puta nije znao da dolazi Bakir Alispahić, ali je već bila ustaljena praksa da svrati do SJB-a

ispričao sve što je znao o onome šta se do tada događalo u Grabovici.¹⁸⁹⁷ Bakir Alispahić je iz kancelarije Emina Zebića nazvao IKM.¹⁸⁹⁸ Emin Zebić je čuo kako Bakir Alispahić traži da razgovara sa Seferom Halilovićem, a zatim je čuo kako Bakir Alispahić prenosi informacije koje mu je upravo dao Emin Zebić.¹⁸⁹⁹ Međutim, Bakir Alispahić je u svom svjedočenju rekao da je u Jablanicu stigao tek 10. septembra ujutro.¹⁹⁰⁰ Nakon što je telefonom razgovarao sa Seferom Halilovićem, Bakir Alispahić je krenuo na IKM u Jablanici.¹⁹⁰¹ Bakir Alispahić je rekao Seferu Haliloviću šta je čuo, predloživši mu da se provede istraga.¹⁹⁰² On je stekao dojam da je Sefer Halilović već djelimično ili možda u potpunosti obaviješten o onome što se dogodilo.¹⁹⁰³

521. Naveče 9. septembra, Namik Džanković je bio u jednoj hotelskoj sobi u Jablanici zajedno sa Seadom Brankovićem iz CSB-a Mostar¹⁹⁰⁴ kad ga je posjetio Sefer Halilović.¹⁹⁰⁵ Prema riječima Namika Džankovića, Sefer Halilović je rekao sljedeće: “Namik, ja ne stojim iza toga i ne opravdam to. Želim da prikupiš što više informacija i da to pošalješ i da obavijestiš Komandu u Sarajevu.”¹⁹⁰⁶

522. Vehbija Karić je izjavio da je 9. septembra njega i članove Inspeksijskog tima, izuzev Sefera Halilovića,¹⁹⁰⁷ o ubistvima izvijestio Namik Džanković.¹⁹⁰⁸ Prema riječima Vehbije Karića, informacija koju je Namiku Džankoviću dostavila policija u Jablanici bila je da su pripadnici 9. i 10. brigade u Grabovici počinili približno 19 ubistava.¹⁹⁰⁹ Pretresno vijeće nadalje napominje da je Namik Džanković takođe posvjedočio da je razgovarao s članovima Inspeksijskog tima, Vehbijom

---

Jablanica, budući da put prema Sarajevu vodi preko Jablanice, Emin Zebić, 16. mart 2005., T. 81 i 17. mart 2005., T. 45-46.

¹⁸⁹⁷ Emin Zebić, 16. mart 2005., T. 81.

¹⁸⁹⁸ Emin Zebić, 16. mart 2005., T. 81, 83-84 i 17. mart 2005., T. 46, 88.

¹⁸⁹⁹ Emin Zebić, 16. mart 2005., T. 82, 84.

¹⁹⁰⁰ Bakir Alispahić, 24. maj 2005., T. 3.

¹⁹⁰¹ Bakir Alispahić, 24. maj 2005., T. 10, 14. Bakir Alispahić je pomenuo hidroelektranu Jablanica kao lokaciju IKM-a, Bakir Alispahić, 24. maj 2005., T. 10.

¹⁹⁰² Bakir Alispahić, 24. maj 2005., T. 14.

¹⁹⁰³ Bakir Alispahić, 24. maj 2005., T. 14.

¹⁹⁰⁴ Prema riječima Emina Zebića i Ahmeda Salihamidžića, Sead Branković je bio pripadnik CSB-a Mostar, raspoređen u SJB-u Jablanica u avgustu i septembru 1993., Emin Zebić, 17. mart 2005., T. 7-8; Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 40. Prema riječima Namika Džankovića, Sead Branković je bio pripadnik SDB-a Mostar, Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 10.

¹⁹⁰⁵ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 27; DP 215, izvještaj, str. 2-3.

¹⁹⁰⁶ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 28; DP 215, izvještaj, str. 2-3. Namik Džanković je takođe posvjedočio da je 9. septembra ujutro otišao u hidroelektranu u Jablanici, gdje su bili Zičro Suljević, Rifat Bilajac i Vehbija Karić. Namik Džanković ih je upitao da li su čuli za događaje u Grabovici. Oni su odgovorili da nisu. Namik Džanković je "generalima" ukratko ispričao šta se dogodilo. Vehbija Karić je rekao: “Namik, [...] hajde, potruđi se. Prikupi što više informacija. Nastavi raditi na tome”, Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 28-29. *Vidi* Dio IV.F, par. 661 *infra*.

¹⁹⁰⁷ Vehbija Karić, DP 444, T. 82.

¹⁹⁰⁸ Vehbija Karić, DP 444, T. 82-83, 119-120. Vehbija Karić je najprije rekao da ih je ujutro 8. septembra o tome obavijestio Namik Džanković, ali je poslije toga, kada je pogledao u svoje zabilješke, izjavio da se to dogodilo ujutro 9. septembra, *ibid*.

¹⁹⁰⁹ Vehbija Karić, DP. 444, T. 83.

Karićem, Zićrom Suljevićem i Rifatom Bilajcem “dan nakon ubijanja” ujutro.¹⁹¹⁰ On je nadalje naveo da je već razgovarao s pripadnicima SJB-a Jablanica i da je u Sarajevo poslao svoj prvi izvještaj.¹⁹¹¹ Prema riječima Vehbije Karića, Sefer Halilović “nije ni bio toga dana u Jablanici”, a Namik Džanković ga je o tome obavijestio “negdje naveče devetog u Jablanici kad se vratio sa terena”.¹⁹¹²

523. Tužilaštvo navodi da je Sefer Halilović o ubistvima mještana Grabovice obaviješten tokom noći 8. septembra.¹⁹¹³ Imajući u vidu dokaze o kojima je gore bilo riječi, Pretresno vijeće konstatuje da ovaj navod nije dokazan van razumne sumnje. Pretresno vijeće napominje da je Ramiz Delalić u svom iskazu naveo da je Sefer Halilović bio u Donjoj Jablanici ili Jablanici 9. septembra poslijepodne. Međutim, u svjetlu zaključka Pretresnog vijeća da je iskaz Ramiza Delalića potrebno dodatno potkrijepiti,¹⁹¹⁴ te u svjetlu drugih pouzdanih dokaza s tim u vezi, Pretresno vijeće konstatuje da je iskaz Ramiza Delalića nedovoljan da bi se na osnovu njega utvrdilo gdje se Sefer Halilović nalazio 9. septembra popodne.

524. Pretresno vijeće podsjeća na svoje zaključke o navodnim ubistvima u Grabovici. Pretresno vijeće napominje da je utvrđeno da je posljednje dokazano ubistvo počinjeno 9. septembra u 13:30 sati. Ahmed Salihamidžić je izvijestio da je 9. septembra negdje između 15:00 i 16:00 sati čuo pucjavu iz pravca kuća porodice Marić.¹⁹¹⁵ Radi se o posljednjem izvještaju o pucnjava za koji je čulo Pretresno vijeće. Ahmed Salihamidžić nije naveo da je vidio da je izvršeno ijedno ubistvo dok je on bio u Grabovici.

525. Na osnovu iskaza drugih svjedoka, a ne Ramiza Delalića, o tome kada je Sefer Halilović obaviješten da su se desila ubistva, a naročito iskaza Šefke Hodžića, Pretresno vijeće konstatuje da nije van razumne sumnje utvrđeno da je Sefer Halilović znao za zločine prije 18:00 sati 9. septembra. Pretresno vijeće stoga konstatuje da tužilaštvo nije van razumne sumnje dokazalo da je Sefer Halilović za ubistva u Grabovici saznao prije nego što je posljednje od njih počinjeno.

¹⁹¹⁰ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 28-29.

¹⁹¹¹ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 29.

¹⁹¹² Vehbija Karić, 2. juni 2005., T. 10.

¹⁹¹³ Optužnica, par. 15.

¹⁹¹⁴ *Vidi* Dio II, par. 17 *supra*.

¹⁹¹⁵ DP 222, službena zabilješka Ahmeda Salihamidžića.

E. Događaji u Uzdolu

1. Uzdol 1993. godine

526. Uzdol se sastoji od više brdskih zaselaka, mahom sa po svega nekoliko kuća, i u njemu živi ukupno stotinjak ljudi.¹⁹¹⁶ Ti zaseoci uključuju Rajiće,¹⁹¹⁷ Cer,¹⁹¹⁸ Križ,¹⁹¹⁹ Bobare¹⁹²⁰ i Zelenike.¹⁹²¹ Stanovništvo Uzdola se uglavnom bavi poljoprivredom i lovom.¹⁹²² Uzdol se nalazi u opštini Prozor.¹⁹²³ Smješten je na oko 10-15 kilometara od Prozora.¹⁹²⁴

527. Godine 1993. Uzdol je bio selo bosanskih Hrvata.¹⁹²⁵ Po okolini Uzdola bili su razasuti zaseoci,¹⁹²⁶ od kojih su neki, kao što su Ljubunci, Kranjčići i Donja Vast, imali miješano stanovništvo,¹⁹²⁷ a u nekima, kao što su Here, smještene na oko pet do deset kilometara od Uzdola, živjeli su isključivo bosanski Muslimani.¹⁹²⁸

528. U julu 1993., okolinom Uzdola su prolazile linije fronta HVO i ABiH.¹⁹²⁹ Here su bile pod kontrolom ABiH.¹⁹³⁰ Od 24. oktobra 1992. do 14. septembra 1993., Here su bile na udaru artiljerije HVO, koja ih je gađala većinom sa položaja u Prozoru, Kranjčićima i Ceru.¹⁹³¹ Napadi su bili

¹⁹¹⁶ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 7 i 30. U spis je uvršteno više fotografija Uzdola; *vidi npr.* DP 319, DP 320 (*vidi* Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 4); i DP 299 (*vidi* Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 8). Pretresno vijeće konstatuje da su neki svjedoci o Uzdolu govorili kao o "selu".

¹⁹¹⁷ DP 322, fotografija na kojoj je Ivka Stojanović označila Rajiće ("1"), Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 6; DP 340, fotografija dijela Uzdola iznad škole na kojoj je svjedok G označio Rajiće, svjedok G, 7. april 2005., T. 73.

¹⁹¹⁸ DP 299, fotografija na kojoj je Kazo Zelenika označio školu u Ceru ("1"), Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 8; DP 340, fotografija Uzdola na kojoj je svjedok G označio školu u Ceru, s tim da je rekao da su snage HVO bile koncentrisane na području oko škole, svjedok G, 7. april 2005., T. 72.

¹⁹¹⁹ DP 320, DP 322 i DP 326, fotografije na kojima je Ivka Stojanović označila Križ, Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 5-6 i 63; DP 334 i DP 340, fotografije na kojima je svjedok G označio Križ, svjedok G, 7. april 2005., T. 42-43 i 73; DP 347, panoramska fotografija Križa koju je označio Janjko Stojanović, Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 28.

¹⁹²⁰ DP 337, fotografija na kojoj je svjedok G pokazao Bobare, svjedok G, 7. april 2005., T. 59. Bobari se nalaze na samom početku puta koji vodi od Hera do Uzdola, svjedok G, 7. april 2005., T. 60.

¹⁹²¹ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 7, 30; DP 323, fotografija Zelenika, Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 10-11; DP 340, fotografija na kojoj je svjedok G označio Zelenike, svjedok G, 7. april 2005., T. 73.

¹⁹²² Marko Zelić, 13. april 2005., T. 13.

¹⁹²³ Mehmed Behlo, 28. juni 2005., T. 44.

¹⁹²⁴ Mehmed Behlo, 27. juni 2005., T. 67; Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 11; Kate Adie, 18. april 2005., T. 18.

¹⁹²⁵ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 13.

¹⁹²⁶ Kate Adie, 18. april 2005., T. 115.

¹⁹²⁷ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 13.

¹⁹²⁸ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 13. *Vidi* i DP 445, kartu koju je nacrtao Mehmed Behlo i na kojoj je pokazao Here, Šcipe i Kute, Mehmed Behlo, 27. juni 2005., T. 66.

¹⁹²⁹ Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 3. DP 322, fotografija na kojoj je Ivka Stojanović pokazala položaje ABiH na liniji fronta, Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 6. Prema riječima svjedoka G, područje Prozora bilo je strateški važno za Republiku Hrvatsku i za Bosnu i Hercegovinu, svjedok G, 7. april 2005., T. 54.

¹⁹³⁰ Svjedok G, 7. april 2005., T. 43. *Vidi* i *npr.* DP 334, 336 i 337, fotografije na kojima je svjedok G označio Here, svjedok G, 7. april 2005., T. 43-44 i 56.

¹⁹³¹ Svjedok G, 11. april 2005., T. 10-11.

svakodnevn, a znalo se dogoditi da HVO ispali i po 500 granata na dan.¹⁹³² Do septembra 1993., artiljerija je to selo razorila.¹⁹³³ ABiH je što se tiče artiljerije bila u inferiornom položaju.¹⁹³⁴

529. Početkom jula 1993., mnogi civili su napustili Uzdol i otišli u Prozor ili Rumboke.¹⁹³⁵ Većina muškaraca i starijih ljudi je ostala, a mlađi ljudi su uglavnom evakuisani.¹⁹³⁶ Ponekad, kad je izgledalo da je situacija mirna, neke žene i djeca vraćali su se svojim kućama i na svoju zemlju u Uzdolu.¹⁹³⁷

530. Početkom septembra 1993., linija sukoba između HVO i ABiH je prolazila kroz Uzdol.¹⁹³⁸ Posebno se nekoliko uzdolskih zaselaka našlo između linije fronta i komandnog mjesta 3. bojne Ramske brigade HVO, smještenog u zgradi osnovne škole u Ceru.¹⁹³⁹ Here i okolna sela, Kute i Šćipe, bili su pod kontrolom ABiH,¹⁹⁴⁰ dok su Uzdol i zaseoci u njegovoj okolini bili pod kontrolom HVO.¹⁹⁴¹ Između Hera i škole u Ceru gotovo stalno je bila jasno definisana linija fronta.¹⁹⁴² HVO je držao položaj na brdu Borak, kao i druge utvrđene položaje,¹⁹⁴³ a položaji ABiH su se nalazili na brdu Krstište¹⁹⁴⁴ i Konjskom brdu.¹⁹⁴⁵

531. Zbog blizine linije fronta, u septembru 1993. život u uzdolskim zaseocima za civile bio je opasan.¹⁹⁴⁶ Određeni broj civila, posebno starijih ljudi, riješio je da uprkos opasnosti ostane, a bilo je i onih koji su otišli, ali su se kasnije vratili.¹⁹⁴⁷ Postoje dokazi iz kojih se vidi da su civili, uključujući djecu školskog uzrasta,¹⁹⁴⁸ tada živjeli u Rajićima, Križu, Ceru i Zelenikama.¹⁹⁴⁹

¹⁹³² Svjedok G, 11. april 2005., T. 11.

¹⁹³³ Svjedok G, 11. april 2005., T. 10.

¹⁹³⁴ Svjedok G, 11. april 2005., T. 10-11.

¹⁹³⁵ Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 55. Prema svjedočenju Ivke Stojanović, poslije pogibije čovjeka po imenu Drago Ratkić u Uzdol je 3. jula 1993. došla "armija" i naredila da svi civili napuste to selo. Ivka Stojanović je uveče 3. jula napustila svoju kuću u Križu i, zajedno sa svojom majkom Lucom Zelenikom, otišla u Rumboke u Rami, Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 7-8. *Vidi i* Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 7.

¹⁹³⁶ Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 55, svjedok J, 6. juli 2005., T. 14.

¹⁹³⁷ Svjedok J, 6. juli 2005., T. 14 i 7. juli 2005., T. 87.

¹⁹³⁸ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 59. Svjedok H je u svom iskazu rekao da je linija fronta bila definisana isturenim vojnim položajima i da je nekoliko zaselaka u okolini Uzdola bilo direktno izloženo liniji fronta, svjedok H, 14. april 2005., T. 45.

¹⁹³⁹ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 73. Svjedok J, 6. juli 2005., T. 13-14. Križ je ležao između linije fronta i stožera bojne u Ceru, Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 50.

¹⁹⁴⁰ Svjedok H, 14. april 2005., T. 44.

¹⁹⁴¹ Svjedok H, 14. april 2005., T. 44.

¹⁹⁴² Svjedok H, 14. april 2005., T. 44.

¹⁹⁴³ *Vidi* Dio IV.E, par. 535-540 *infra*.

¹⁹⁴⁴ Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 42; DP 328, fotografija na kojoj je Ivka Stojanović označila Krstište, Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 67; DP 334, DP 336 i DP 339, fotografije na kojima je svjedok G označio Krstište, svjedok G, 7. april 2005., T. 43-44 i 61.

¹⁹⁴⁵ Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 61-62.

¹⁹⁴⁶ Svjedok I, 15. april 2005., T. 16.

¹⁹⁴⁷ Svjedok I, 15. april 2005., T. 16. Pretresno vijeće je saslušalo svjedočenje Ivke Stojanović, koja je otišla početkom jula i preselila u Rumboke zajedno sa svojom majkom Lucom Zelenikom. Dana 12. septembra, Ivka Stojanović se vratila kući u Križ, a njena majka svojoj kući u Zelenike. Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 10-11. Sin Ivke Stojanović, Janjko Stojanović, nije htio da ona ostane u Križu jer se plašio da bi je, dok je on na

532. Dokazi su protivrječni u pogledu toga da li su mještani imali oružje. Prema riječima svjedoka J, pripadnika Samostalnog prozorskog bataljona, oružja je bilo u svakoj kući u Uzdolu.¹⁹⁵⁰ U Uzdolu su ljudi oružje nosili javno.¹⁹⁵¹ Prema svjedočenju Kaze Zelenike, tadašnjeg uzdolskog matičara,¹⁹⁵² u Uzdolu je prije izbijanja oružanog sukoba bilo dosta lovaca koji su imali skraćene sačmarice, ali mali broj ljudi je imao prave lovačke puške.¹⁹⁵³ On je rekao da u avgustu i septembru 1993. nije vidio nikoga od navodnih žrtava kako nosi oružje.¹⁹⁵⁴ I Janjko Stojanović, vojnik HVO koji je živio u Križu, u svom svjedočenju je rekao da se ne sjeća da je neko od starijih ljudi u selu imao pušku.¹⁹⁵⁵ Kazo Zelenika i Janjko Stojanović su rekli da im nije poznato da je neko od civila imao ručne bombe.¹⁹⁵⁶

533. Prema riječima Kaze Zelenike, prije napada koji je ABiH izvršila 14. septembra 1993., na području Uzdola je bilo sporadične pucnjave, ali ne i žestokih borbi.¹⁹⁵⁷

2. Prisustvo HVO u Uzdolu u septembru 1993.

534. Dokazi pokazuju da je u septembru 1993. u Uzdolu bio znatan broj vojnika HVO,¹⁹⁵⁸ te da je HVO držao nekoliko položaja u Uzdolu i okolini.

---

dužnosti u HVO, mogle napasti snage bosanskih Muslimana. Dana 12. ili 13. septembra, upozoren je da ABiH može svakog časa napasti. Rekao je majci da ode, ali je ona ostala, Janjko Stojanović, 11. april 2005., T. 87-88 i 12. april 2005., T. 59-60. *Vidi i* iskaz svjedoka G, pripadnika Samostalnog prozorskog bataljona, koji je rekao da je, prema onome što su pripadnici njegove jedinice mogli vidjeti sa svog položaja, Uzdol bio polunapušten, da je bilo više vojnika nego civila, ali da su bili svjesni činjenice da tamo još uvijek ima civila, svjedok G, 7. april 2005., T. 50.

¹⁹⁴⁸ Na primjer, u Uzdolu su bili Marko Zelić, Stjepan Zelić i Marija Zelić (Marko Zelić, 12. april 2005., T. 83), kao i Jadranka Zelenika (Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 22-23).

¹⁹⁴⁹ Svjedok I, 15. april 2005., T. 32. Prema riječima Janjka Stojanovića, u Križu je na dan 14. septembra 1993. živjelo približno 15 civila i 10 vojnika. Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 30 i 54.

¹⁹⁵⁰ Svjedok J, 6. juli 2005., T. 13-14 i 7. juli 2005., T. 81-83. Svjedok J na sljedeći način objašnjava kako je došao do tog zaključka: Na početku rata, ABiH i HVO su činili jednu formaciju, i to u Prozoru od aprila do oktobra 1992., a u nekim drugim krajevima i duže. Znalo se ko šta ima; nabavka oružja nije bila nikakva tajna. Osim toga, Armija i HVO su izvršili zajedničku akciju na objekte bivše JNA i tamo zaplijenili veliku količinu oružja, koje su bosanski Muslimani i "Hrvati" zatim podijelili među sobom, proporcionalno broju stanovnika. Nadalje je rekao da su "Hrvati" imali organizovanu službu za prikupljanje sredstava za kupovinu oružja i da su svi koji su radili u inostranstvu bili dužni da šalju novac u taj fond. Samostalni prozorski bataljon je po prilici znao ko kupuje oružje, u kojim količinama, ko ga dijeli i gdje. Po prilici se znalo i ko je u selu, gdje se nalazi, kakvo naoružanje i artiljeriju ima, a znao se i približan broj žena i djece u selu, *ibid.*, T. 83-85.

¹⁹⁵¹ Svjedok J, 7. juli 2005., T. 81-83.

¹⁹⁵² Kazo Zelenika je tokom rata bio matičar u Uzdolu i vodio je matične knjige rođenih, vjenčanih i umrlih, Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 6-7.

¹⁹⁵³ Kazo Zelenika je u svom svjedočenju rekao da je njegov otac bio lovac i da su otac i on imali sačmaricu, Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 70-71; Marko Zelić je u svom svjedočenju rekao da je u Zelenikama postojalo lovačko društvo i da je njegov otac kod kuće imao lovačku pušku, Marko Zelić, 13. april 2005., T. 13-14.

¹⁹⁵⁴ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 43.

¹⁹⁵⁵ Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 58, 67 i 71. Kazo Zelenika nije znao da li su neki civili kod kuće imali ručne bombe, Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 93.

¹⁹⁵⁶ Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 57; Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 93.

¹⁹⁵⁷ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 71. Ivka Stojanović je u svom svjedočenju rekla da su se 12. septembra vodile borbe na području Zelenika i da je u Križu bilo sporadične pucnjave, Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 12-13.

(a) Položaji HVO u Uzdolu: škola u Ceru

535. U septembru 1993., stožer 3. bojne Ramske brigade HVO bio je smješten u školi u Ceru.¹⁹⁵⁹ Zapovjednik te bojne bio je Josip Prskalo.¹⁹⁶⁰ U školi je bio smješten i centar veze, kao i kuhinja.¹⁹⁶¹ Ispred škole su bili postavljeni tenk i minobacač.¹⁹⁶²

536. Svjedok G, pripadnik Samostalnog prozorskog bataljona, u svom je iskazu rekao da je u školi u Ceru bila stacionirana glavna snaga HVO na tom području.¹⁹⁶³ Prema riječima Kaze Zelenike, u školi je bilo smješteno i oko 10-15 vojnika koji nisu bili iz Uzdola nego iz Rame ili Prozora, pa im je bilo predaleko da se vraćaju kući da prenoće.¹⁹⁶⁴ Svjedok G je u svom iskazu nadalje rekao da su u školi bile i "interventne jedinice", koje su u svakom času mogle biti poslate na zadatak.¹⁹⁶⁵ Mnogi vojnici 3. bojne Ramske brigade HVO bili su iz uzdolskih zaselaka i noćili su u svojim domovima.¹⁹⁶⁶ Nisu svakodnevno odlazili na liniju fronta.¹⁹⁶⁷ Kada nisu bili na dužnosti, stanovali su u kućama u Uzdolu.¹⁹⁶⁸

537. Bilo je i mještanki koje su pomagale u školi u Ceru, gdje su kuhale i čistile.¹⁹⁶⁹ Neke su peklye hljeb u školskoj kuhinji, a neke su ga peklye u svojim domovima.¹⁹⁷⁰ Dok su radile u kuhinji, žene nisu nosile uniformu.¹⁹⁷¹ Oružje nisu imale, niti je ono unošeno u kuhinju.¹⁹⁷²

¹⁹⁵⁸ Kazo Zelenika je rekao da su snage HVO brojale između 100 i 200 vojnika, Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 61. Prema riječima Janjka Stojanovića, broj vojnika HVO kretao se otprilike između 80 i 100, Janjko Stojanović, 11. april 2005., T. 80; svjedok H je u svom iskazu rekao da je na području Uzdola bila otprilike "jedn[a] bojn[a]" vojnika HVO, svjedok H, 14. april 2005., T. 45.

¹⁹⁵⁹ Svjedok I, 15. april 2005., T. 28; Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 60 i 70; svjedok G, 7. april 2005., T. 72; svjedok H, 14. april 2005., T. 2-4. *Vidi i* DP 320, fotografiju Uzdola na kojoj je Ivka Stojanović označila školu, Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 4; DP 299, fotografiju na kojoj je Kazo Zelenika označio školu, Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 8; DP 340, fotografiju dijela Uzdola iznad škole na kojoj je svjedok G označio školu, s tim da je rekao da su snage "HVO bile skoncentrisane ovdje oko škole", svjedok G, 7. april 2005., T. 72.

¹⁹⁶⁰ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 62; Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 45.

¹⁹⁶¹ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 60; Janjko Stojanović, 11. april 2005., T. 79-80.

¹⁹⁶² Svjedok I, 15. april 2005., T. 18, Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 61. *Vidi i* DP 340, fotografiju na kojoj je svjedok G označio položaj tenka i minobacača, svjedok G, 7. april 2005., T. 73-74; DP 341, fotografiju na kojoj je svjedok G označio artiljerijske položaje u Ceru, svjedok G, 11. april 2005., T. 9-10.

¹⁹⁶³ Svjedok G, 11. april 2005., T. 67.

¹⁹⁶⁴ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 62. Prema riječima Kaze Zelenike, u školi su svi vojnici spavali u uniformama, Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 91. *Vidi i* svjedok I, 15. april 2005., T. 29.

¹⁹⁶⁵ Svjedok G, 11. april 2005., T. 67.

¹⁹⁶⁶ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 62.

¹⁹⁶⁷ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 61.

¹⁹⁶⁸ Svjedok G, 7. april 2005., T. 72 i 11. april 2005., T. 67.

¹⁹⁶⁹ *Vidi npr.* Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 44 i 5. april 2005., T. 20- 21; Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 38; svjedok I, 14. april 2005., T. 92.

¹⁹⁷⁰ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 44. Prema riječima Kaze Zelenike, žene koje su bile mobilisane radile su na smjenu u kuhinji, *ibid.*, T. 44.

¹⁹⁷¹ Svjedok I, 14. april 2005., T. 95.

¹⁹⁷² Svjedok I, 14. april 2005., T. 95.

538. Postoje dokazi da je HVO tada u školi u Ceru držao zatočene civile, bosanske Muslimane. Ti civili dovedeni su iz Prozora i korišteni su kao radna snaga.¹⁹⁷³ Isto tako postoje dokazi da je HVO u školi u Ceru i oko nje držao ratne zarobljenike i da ih je ranije koristio kao živi štit.¹⁹⁷⁴

(b) Drugi položaji HVO u okolini Uzdola

539. HVO je na području oko Uzdola imao desetak položaja.¹⁹⁷⁵ Vojnici su se na tim položajima smjenjivali.¹⁹⁷⁶

540. Na Boraku¹⁹⁷⁷ je bilo pet-šest vojnika¹⁹⁷⁸ i oružje na fiksnim položajima.¹⁹⁷⁹ Taj položaj je putem poljskog telefona bio u vezi s bazom u školi u Ceru.¹⁹⁸⁰ Na oko 400-500 metara od Boraka bio je položaj koji se zvao Zeljača.¹⁹⁸¹ Na položaju u Kranjčićima obično je bio tenk, nekoliko minobacača i višecijevni bacač raketa.¹⁹⁸² U Gradcu su bili protivavionski položaji.¹⁹⁸³ HVO je imao i položaj na Kominu,¹⁹⁸⁴ te u Prozoru¹⁹⁸⁵ i Ošljanima.¹⁹⁸⁶ Bilo je i drugih artiljerijskih položaja, s kojih su gađane Here,¹⁹⁸⁷ a naoružanje je uključivalo višecijevni bacač raketa, tenkove i drugo artiljerijsko oruđe.¹⁹⁸⁸

-
- ¹⁹⁷³ Svjedok J, 6. juli 2005., T. 14-15. Svjedok J, pripadnik Samostalnog prozorskog bataljona, u svom iskazu je rekao da su tokom avgusta i početkom septembra 1993. mnogi bosanski Muslimani koji su ostali u Prozoru odvođeni na kopanje rovova na području Uzdola.
- ¹⁹⁷⁴ Svjedok H, 14. april 2005., T. 47.
- ¹⁹⁷⁵ *Vidi npr.* DP 340 i 341, fotografije na kojima je svjedok G označio neke od položaja HVO, uključujući artiljerijske položaje u Bobarima, Kranjčićima, Gradcu i Ceru, svjedok G, 7. april 2005., T. 72-75 i 11. april 2005., T. 8-10. *Vidi i* Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 61.
- ¹⁹⁷⁶ Janjko Stojanović, 11. april 2005., T. 80-81.
- ¹⁹⁷⁷ Borak se diže iznad Križa, koji se leži samom njegovom podnožju, DP 326 i 328, fotografije na kojima je Ivka Stojanović označila Borak, Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 63 i 67. DP 340, fotografija na kojoj je svjedok G označio Borak, svjedok G, 7. april 2005., T. 73.
- ¹⁹⁷⁸ Janjko Stojanović, 11. april 2005., T. 81.
- ¹⁹⁷⁹ Na tom položaju je držana neka vrsta mitraljeza, zvanog zbrojovka, kao i teže naoružanje, na primjer jedan minobacač, ali on nije stalno bio ondje, Janjko Stojanović, 11. april 2005., T. 82. *Vidi i* DP 340, fotografiju na kojoj je svjedok G označio minobacače na vrhu Boraka, svjedok G, 11. april 2005., T. 10.
- ¹⁹⁸⁰ Janjko Stojanović, 11. april 2005., T. 85.
- ¹⁹⁸¹ Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 40; Marko Zelić, 13. april 2005., T. 11. Taj položaj, kada se gledalo prema položajima bosanskih Muslimana, bio je desno od Boraka, a najbliži položaj s njegove lijeve strane bio je Gradac, s tim da je između bilo Brdo, Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 40.
- ¹⁹⁸² Svjedok G, 11. april 2005., T. 9. *Vidi i* DP 341, fotografiju na kojoj je svjedok G označio Kranjčice, *ibid.*
- ¹⁹⁸³ Svjedok G, 11. april 2005., T. 9. *Vidi i* DP 341, fotografiju na kojoj je svjedok G označio Gradac i protivavionske položaje, *ibid.*
- ¹⁹⁸⁴ Komin je brdo iznad Uzdola, između Lisine i Konjskog /brda/, Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 66.
- ¹⁹⁸⁵ Janjko Stojanović, 11. april 2005., T. 85; svjedok G, 11. april 2005., T. 10. *Vidi i* DP 341, fotografiju na kojoj je svjedok G nacrtao strelicu u pravcu artiljerijskog položaja u Prozoru, koji se na toj fotografiji ne vidi, *ibid.*
- ¹⁹⁸⁶ Svjedok G, 7. april 2005., T. 58.
- ¹⁹⁸⁷ Svjedok G, 7. april 2005., T. 74. *Vidi i* DP 340, fotografiju na kojoj je svjedok G označio Here, svjedok G, 7. april 2005., T. 75.
- ¹⁹⁸⁸ Svjedok G, 7. april 2005., T. 74. *Vidi i* DP 340, fotografiju na kojoj je svjedok G lijevo od škole u Ceru nacrtao strelicu u pravcu tih drugih artiljerijskih položaja, svjedok G, 7. april 2005., T. 75.

(c) Pripadnici HVO koji su živjeli u Uzdolu

541. Iz dokaza se vidi da je određeni broj muškaraca iz Križa¹⁹⁸⁹ i Zelenika¹⁹⁹⁰ bio na dužnostima u HVO.¹⁹⁹¹ Kao što smo vidjeli, postoje dokazi da su se ti vojnici, kada nisu bili na dužnosti na nekom od gorepomenutih položaja HVO, vraćali svojim kućama u Uzdolu.¹⁹⁹²

542. Pretresnom vijeću su predočeni dokazi o tome gdje su neki od vojnika HVO bili u noći 13. septembra 1993.¹⁹⁹³

(d) Naoružanje vojnika HVO

543. Većina vojnika HVO u Uzdolu imala je oružje, između ostalog, i poluautomatsko.¹⁹⁹⁴ Prema svjedočenju Kaze Zelenike, svaki vojnik je zaduživao određeni broj ručnih bombi; no, znalo se dogoditi da bombi ponestane i da ih vojnici nemaju.¹⁹⁹⁵ Pojedini vojnici su imali i granate za raketne bacače manjeg kalibra.¹⁹⁹⁶

544. Kao što je već rečeno, pripadnici 3. bojne Ramske brigade koji su bili stacionirani u školi u Ceru nisu svakodnevno odlazili na liniju fronta.¹⁹⁹⁷ Zbog mogućnosti da budu napadnuti, vojnici HVO su morali nositi lično naoružanje i nešto municije i kada nisu bili na dužnosti.¹⁹⁹⁸ Međutim,

-
- ¹⁹⁸⁹ Među njima su bili Janjko Stojanović, Marko Stojanović, Mato Stojanović, Pero Stojanović, Josip Stojanović, Marinko Stojanović, Mijo Ratkić, Kazo Ratkić, Niko Ratkić i Drago Ratkić, Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 2 i 51; Janjko Stojanović, 11. april 2005., T. 79, i 12. april 2005., T. 34. Zoran Stojanović i Ivan Stojanović bili su maloljetni i nisu bili u sastavu HVO. Nikada nisu viđeni s oružjem u ruci, Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 47.
- ¹⁹⁹⁰ Među njima su bili Pavo Zelić, Pavo Grubeša, Pero Kovčalijski, Marinko Kovčalijski, Ivo Kovčalijski, Ante Zelenika, Ivan Zelenika i Mario Zelenika, svjedok I, 15. april 2005., T. 18-19. *Vidi i* Marko Zelić, 13. april 2005., T. 10-11, 17 i 28.
- ¹⁹⁹¹ Marko Zelić je u svom svjedočenju rekao da su, koliko je njemu poznato, "svi bili u HVO", međutim, nije čuo za domobrane niti za starije muškarce u Zelenikama koji su u septembru 1993. vršili patroliranje, Marko Zelić, 13. april 2005., T. 11.
- ¹⁹⁹² Janjko Stojanović je tokom dva dana prije napada od 14. septembra 1993. bio na dužnosti na Boraku, s tim da je noćio kod kuće. Noć 13. septembra proveo je kod kuće, zajedno sa svojom majkom: spavao je u sobi na prvom spratu, u maskirnoj uniformi i s puškom tik do kreveta, Janjko Stojanović, 11. april 2005., T. 88 i 94. *Vidi i* DP 349, fotografiju na kojoj je Janjko Stojanović označio kuće civila i vojnika. Pokazao je i kuće u kojima su civili i vojnici živjeli zajedno, Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 31-33. Janjko Stojanović je na DP 350 (fotografiji) označio kuće (trokutima) u kojima su povremeno boravili vojnici, posebno Ilija Kovčalijski, Niko Ratkić, Fabio Ratkić, Marko Stojanović i Mijo Stojanović. Vojnici koji su boravili u označenim kućama bili su naoružani, Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 50-51 i 56. Svjedok I je na DP 371 (fotografiji Zelenika) označio sve kuće u kojima su tokom avgusta i septembra 1993. živjeli pripadnici HVO, te kuće civila, svjedok I, 15. april 2005., T. 19-21.
- ¹⁹⁹³ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 63-68 i 5. april 2005., T. 29.
- ¹⁹⁹⁴ Svjedok J, 6. juli 2005., T. 14. Prema riječima Janjka Stojanovića, neki vojnici u Uzdolu imali su poluautomatske puške, a neki su imali snajperske puške, Janjko Stojanović, 11. april 2005., T. 83.
- ¹⁹⁹⁵ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 92. Osim toga, Janjko Stojanović je u svom svjedočenju rekao da on nije imao ručne bombe, a po njegovom mišljenju, nije ih imao ni niko od vojnika na njegovom položaju na Boraku, Janjko Stojanović, 11. april 2005., T. 83.
- ¹⁹⁹⁶ Janjko Stojanović, 11. april 2005., T. 83. Prema riječima Janjka Stojanovića, vojnici nisu imali granate za raketne bacače većeg kalibra.
- ¹⁹⁹⁷ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 61.
- ¹⁹⁹⁸ Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 38; Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 91.

odluku o tome hoće li stalno nositi oružje i municiju svaki je vojnik donosio sâm, zavisno od toga koliko se sigurno osjećao.¹⁹⁹⁹

(e) Uniforme vojnika HVO

545. Većina vojnika HVO u Uzdolu nosila je uniforme.²⁰⁰⁰ Maskirna uniforma HVO razlikovala se od uniforme ABiH po tome što je bila "zelenija",²⁰⁰¹ dok je ova druga bila "više boje pijeska i sitnij[e] kocke".²⁰⁰² Prema riječima svjedoka J, pripadnika Samostalnog prozorskog bataljona, činjenica da neki vojnici nisu nosili uniformu vjerovatno se može pripisati tome da uniformi nije bilo dovoljno.²⁰⁰³ Pored toga, u selu je bilo i "domobrana" koji su nosili običnu odjeću.²⁰⁰⁴

546. Vojnici su morali biti u uniformi i kada nisu bili na dužnosti.²⁰⁰⁵ Prema riječima Kaze Zelenike, "vojnik je bio vojnik" i vojnici tada nisu smjeli nositi civilnu odjeću.²⁰⁰⁶

(f) "Domobrani"

547. Dokazi pokazuju da su "domobrani" bili stariji muškarci iz Uzdola, koji su na tom području vršili dužnosti za HVO, na primjer nadzirali raskršća, pazili da se ne postavljaju mine i uveče patrolirali selom.²⁰⁰⁷ "Domobrani" su bili pripadnici HVO. To su mahom bili ljudi od oko 50 ili 55 godina.²⁰⁰⁸ Međutim, većina "domobrana" je nosila puške,²⁰⁰⁹ ali nije bila u uniformama.²⁰¹⁰ "Domobrani" nisu učestvovali u vojnim aktivnostima.²⁰¹¹

548. U okolini Uzdola bilo je desetak "domobrana".²⁰¹² Postoje dokazi koji pokazuju da su neki "domobrani" živjeli u Zelenikama i Križu.²⁰¹³

¹⁹⁹⁹ Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 56. Janjko Stojanović nikada nije vidio neko takvo naređenje. Takođe je izjavio da ga niko nikada nije tražio da, po završetku smjene, svoje oružje negdje ostavi i da je bilo logično da ga ponese kući, Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 56-57.

²⁰⁰⁰ Svjedok J, 6. juli 2005., T. 14.

²⁰⁰¹ Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 34. Međutim, svjedok I je izjavio da su uniforme vojnika HVO i vojnika "druge strane" bile međusobno vrlo slične, svjedok I, 15. april 2005., T. 11.

²⁰⁰² Janjko Stojanović, 11. april 2005., T. 85-86. Prema riječima Marka Zelića, uniforme HVO i ABiH nisu se bitno razlikovale, 12. april 2005., T. 87. *Vidi i* svjedok I, 15. april 2005., T. 11.

²⁰⁰³ Svjedok J, 6. juli 2005., T. 14.

²⁰⁰⁴ Svjedok J, 6. juli 2005., T. 14.

²⁰⁰⁵ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 91.

²⁰⁰⁶ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 91. Kazo Zelenika je i sâm nosio uniformu, *ibid*.

²⁰⁰⁷ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 45-46 i 67.

²⁰⁰⁸ Prema riječima Kaze Zelenike, u "domobranima" su bili ljudi koji su ranije radili u Hrvatskoj ili Sarajevu i koji su, po izbijanju rata, ostali bez posla i vratili se kući, Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 46, 67.

²⁰⁰⁹ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 66; svjedok I, 15. april 2005., T. 24.

²⁰¹⁰ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 45.

²⁰¹¹ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 46, 67.

²⁰¹² Svjedok I, 15. april 2005., T. 24.

²⁰¹³ Među njima su bili Pavo Grubeša, Ivan Grubić, Rade Stojanović, Marko Džalta i Ivan Ratkić, svjedok I, 15. april 2005., T. 25-26. DP 372, fotografija na kojoj je svjedok I označio kuću Ivana Ratkića, svjedok I, 15. april

549. Na Kračkom polju kod Uzdola bili su "domobrani" odnosno "domobranska jedinica" HVO.²⁰¹⁴ Pripadnici te jedinice bili su ljudi od 40 do 50 godina, dakle mlađi nego što su "domobrani" inače bili, i to su bili ljudi koji nisu poslani na liniju fronta, bilo zbog bolesti bilo zato što su bili "nepodobni za nošenje oružja".²⁰¹⁵ Nosili su uniforme²⁰¹⁶ i bili naoružani.²⁰¹⁷ Oni su bili pozadina, stražarili su na putevima i raskršćima.²⁰¹⁸

550. Svi "domobrani" na tom području bili su potčinjeni zapovjedniku 3. bojne Ramske brigade Josipu Prskalu, koji je izdavao naređenja i povremeno obilazio jedinice.²⁰¹⁹ Prema riječima Kaze Zelenike, svi pripadnici HVO na tom području, uključujući "domobrane", bili su u sastavu 42. domobranske bojne Ramske brigade.²⁰²⁰

3. Napad na Uzdol – 14. septembar 1993.

551. Kao što je gore rečeno, jedna od jedinica ABiH koje su u sklopu "operacije" dobile borbene zadatke na pravcu Prozor bio je i Samostalni prozorski bataljon.²⁰²¹ Sjedište tog bataljona bilo je u Dobrom Polju, desetak kilometara udaljenom od Uzdola.²⁰²² Dokazi predloženi na suđenju pokazuju da su napad na Uzdol 14. septembra 1993. izvršile jedinice Samostalnog prozorskog bataljona, u sadejstvu s pripadnicima civilnih policijskih snaga MUP-a koji su stavljeni pod komandu Envera Buze, komandanta Samostalnog prozorskog bataljona.²⁰²³

-
- 2014 2005., T. 26-27. Pavo Grubeša je bio suprug Mare Grubeše i živio je u Zelenikama. Bio je "domobran" i u jutarnjim satima 14. septembra bio je na Kračkom polju, Kazo Zelenika, 5. april 2005., T. 29.
Svjedok I, 14. april 2005., T. 79 i 15. april 2005., T. 23-24. U vezi s lokacijom Kračkog polja, Pretresno vijeće je čulo samo svjedočenje Kaze Zelenike, koji je rekao da je u jutarnjim satima 14. septembra 1993. parkirao "jedno dva kilometra, tri, od Uzdola, na Kračkom polju, prema tamo, kod Kolakušića, između Kolakušića i Kračkog polja", Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 13. U sastavu te jedinice bili su Marko Rajić, Pavo Grubeša i Ivan Ljubić, Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 46 i 5. april 2005., T. 29. Prema riječima Kaze Zelenike, na Kračkom polju su noću stražarila po dva-tri čovjeka, Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 69.
- 2015 Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 45.
- 2016 Kazo Zelenika, 5. april 2005., T. 31.
- 2017 Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 46. Brat Domina Rajića, Franjo Rajić, imao je uniformu i pušku i bio je "domobran", Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 46 i 5. april 2005., T. 29.
- 2018 Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 46. Kazo Zelenika je u svom svjedočenju rekao da su neki ljudi koji su stražarili na Kračkom polju svaka tri-četiri dana navraćali do njih i da je Kazo Milićević iz Kranjčića, koji je bio glavni, "vjеровatno" podnosio izvještaje zapovjedniku 3. bojne Ramske brigade Josipu Prskalu, Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 69.
- 2019 Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 70.
- 2020 Kazo Zelenika, 5. april 2005., T. 82.
- 2021 Kao što je rečeno gore u tekstu (*vidi par. 313 supra*). Svjedok G je u svom iskazu rekao da je zona odgovornosti Samostalnog prozorskog bataljona tokom operacije "Neretva" bila između 45. brigade s lijeve strane i 317. brigade s desne strane, svjedok G, 7. april 2005., T. 94. Liniju fronta između ABiH i HVO pokazuje DP 445, Mehmed Behlo, 27. juni 2005., T. 66-67.
- 2022 Svjedok J, 6. juli 2005., T. 74-75. *Vidi i* DP 336, fotografiju na kojoj je svjedok G nacrtao strelicu u pravcu gdje je bio stacioniran Samostalni prozorski bataljon. Svjedok G, 7. april 2005., T. 44-45.
- 2023 Svjedok G, 11. april 2005., T. 17-18 (gdje u iskazu navodi da su u toku borbi 14. septembra 1993. u Uzdolu bili pripadnici MUP-a Dževad Čorbadžić, Aziz Bobar, Sabahudin Motika i jedan čovjek koji se preziva Hujdur, i kaže: "Ja mogu samo da kažem da [...] vojska i policija su učestvovalе zajedno u ovoj akciji"), 19 (gdje kaže da je "upotrebu policije [...] planirao komandant naš, Enver Buza, zato što je našim policajcima on davao dozvole o kretanju, kad će otići i kad će se vratiti"), 19-20 (gdje kaže da nije vidio da su Samostalni prozorski bataljon i

552. Pretresno vijeće je u vezi napadom na Uzdol od 14. septembra 1993. saslušalo iskaze više svjedoka, kako pripadnika ABiH, tako i tadašnjih stanovnika Uzdola. Pretresnom vijeću su takođe predloženi izvještaji iz relevantnog perioda, i to i od strane ABiH i od strane HVO.

(a) Svjedočenje pripadnika ABiH

553. Dana 14. septembra 1993., Samostalni prozorski bataljon je angažovao više od 120 vojnika za izvođenje napada na Uzdol.²⁰²⁴ Prema iskazu svjedoka G, u napadu su učestvovali i pripadnici civilne policije MUP-a pod komandom komandanta Samostalnog prozorskog bataljona Envera Buze.²⁰²⁵ Prisustvo pripadnika MUP-a potvrđuje i izvještaj Envera Buze od 20. septembra 1993., upućen Komandi 6. korpusa.²⁰²⁶

554. Svjedok G je u svom iskazu rekao da su se pripadnici jedinice Samostalnog prozorskog bataljona kojoj je on pripadao u ponoć 13. septembra okupili na Laništu iznad Hera.²⁰²⁷ U prvoj fazi akcije, glavni cilj je bio neopaženo se ubaciti u neprijateljske linije.²⁰²⁸ Većina snaga izvršila je ubacivanje pravcem²⁰²⁹ koji je slijedio područja pod kontrolom HVO,²⁰³⁰ kao i druga okolna uporišta HVO.²⁰³¹ Poslije toga, jedinice su se razdvojile: glavne jedinice izvršile su ubacivanje u neprijateljske linije putem koji je vodio u pravcu škole u Ceru, s ciljem da izvrše napad na taj objekt. Svjedok G ne zna kuda su otišle druge jedinice.²⁰³² U toj fazi glavni cilj bio je da se unište

---

MUP razmijenili bilo kakav dokument kojim se odobrava angažovanje civilne policije u toj akciji) i 68 (gdje kaže da se, po njegovom mišljenju, "tada kod nas smatralo jednom moralnom obavezom policajaca da učestvuju u ovakvim akcijama, tako da je na njih, kao policajce, bio jedan veliki pritisak da u tom uzmu učešća").

²⁰²⁴ *Vidi i* DP 149, izvještaj Envera Buze 6. korpusu od 20. septembra 1993. (dalje u tekstu: izvještaj Envera Buze). Svjedok G, 7. april 2005., T. 77 (koji je u svom iskazu rekao da je bilo 120-130 pripadnika iz sastava Samostalnog prozorskog bataljona) i 11. april 2005., T. 69-70. U Buzinom izvještaju se kaže da je u napadu na pravcu prema rejonu Uzdola, rejonu Klupa i rejonu Blaca "[u]kupno [...] učestvovalo 156 boraca", DP 149.

²⁰²⁵ Svjedok G, 11. april 2005., T. 17-18 i 68.

²⁰²⁶ DP 149, izvještaj Envera Buze, u kojem se kaže da je među jedinicama koje su učestvovala u napadu bilo više vodova 1., 2., 3. i 4. čete, te vojna policija i "dio snaga MUP-a 'Prozor'".

²⁰²⁷ DP 337, fotografija na kojoj je svjedok G nacrtao strelicu u pravcu Laništa, svjedok G, 7. april 2005., T. 57. Tom jedinicom je komandovao Osman Hero, koji je putem radija bio u vezi s komandantom Samostalnog prozorskog bataljona Enverom Buzom, svjedok G, 7. april 2005., T. 63-64. Svjedok G je pored toga rekao da vojska vjerovatno nije imala više od dva-tri radija, koji su dati komandantima borbenih grupa. Niko od običnih vojnika nije imao radio, svjedok G, 11. april 2005., T. 38.

²⁰²⁸ Svjedok G, 7. april 2005., T. 57.

²⁰²⁹ DP 339, fotografija na kojoj je svjedok G isprekidanom linijom označio pravac koji je pratila njegova jedinica, svjedok G, 7. april 2005., T. 61.

²⁰³⁰ Kao što je područje Gradine i jedno područje koje se zove Glavica, svjedok G, 7. april 2005., T. 44 i 58. *Vidi i* DP 336, fotografiju na kojoj je svjedok G označio brdo Gradinu, svjedok G, 7. april 2005., T. 44.

²⁰³¹ Kao što su ona na Boraku, u Kranjčićima, Ošljanima i Bobarima, svjedok G, 7. april 2005., T. 58 i 60.

²⁰³² Te druge jedinice su trebale obezbijediti vezu s glavnim jedinicama, svjedok G, 7. april 2005., T. 58 i 61-62. DP 339, fotografija na kojoj je svjedok G nacrtao strelicu u pravcu škole, a to je put kojim je ta druga jedinica krenula nakon što su se jedinice razdvojile, svjedok G, 7. april 2005., T. 61-62.

svi vojni objekti i "da se HVO snage razbiju".²⁰³³ Svjedok G je izjavio da ABiH nije imala za cilj ubijanje civila.²⁰³⁴

555. Svjedok H je u svom iskazu rekao da se, po naređenju Envera Buze, uveče 13. septembra 1993. iz Dobrog Polja uputio prema jednom mjestu nadomak Hera²⁰³⁵ kako bi se priključio vojnoj policiji.²⁰³⁶ U Herama mu je Mustafa Hero, zamjenik Envera Buze, rekao da se priključi ostalim grupama i krene u napad na školu u Ceru.²⁰³⁷ Svjedok H je ujutro 14. septembra učestvovao u vojnoj akciji koja je imala za cilj uništavanje tenka kod škole²⁰³⁸ i artiljerije pored njega, kao i oslobađanje ratnih zarobljenika zatočenih u školi.²⁰³⁹

556. Jedinice ABiH su do škole stigle u zoru.²⁰⁴⁰ Čim su otpočele napad na školu, iz pravca Donje Vasti se pojavila jedna grupa od 10-20 vojnika HVO.²⁰⁴¹ Jedinice Samostalnog prozorskog bataljona su uništile tenk i napale vojnike HVO.²⁰⁴² Međutim, nije im pošlo za rukom da oslobode zarobljenike iz škole jer je HVO pružio otpor, iz same škole i iz drugih pravaca.²⁰⁴³

557. Ubrzo po početku napada, HVO je otpočeo granatiranje²⁰⁴⁴ i jedinice Samostalnog prozorskog bataljona su od tog časa neprekidno bile pod jakom vatrom.²⁰⁴⁵ HVO je po Uzdolu i položajima ABiH djelovao iz tenkova, minobacača, haubica i višecijevnih bacača raketa, i to iz

²⁰³³ Svjedok G, 11. april 2005., T. 61. Dana 14. septembra, svjedok G je bio na borbenom zadatku od oko 02:00 sata do pred zoru. Prema njegovom iskazu, tada je cijela dolina bila u plamenu. Svjedok G je u početku učestvovao u jednom dijelu napada na lijevom krilu, na utvrđeni položaj na Boraku. U njegovoj borbenoj grupi bilo je najviše deset ljudi. Poslije toga, njegova grupa se raspala i svjedok G se vratio na jedan pravac gdje je prijetila opasnost da snage HVO presijeku njihovu vezu s teritorijom na kojoj su bile snage ABiH. Međutim, došlo je do ranjavanja nekih vojnika i svjedok G je pomogao u njihovom zbrinjavanju. Svjedok G je išao samo do Boraka, svjedok G, 7. april 2005., T. 64-65 i 11. april 2005., T. 66. Dana 14. septembra 1993. nije ulazio u Križ, Rajiče, Zelenike i Cer, svjedok G, 7. april 2005., T. 89.

²⁰³⁴ Svjedok G je posvjedočio da on lično nije imao namjeru da vrši odmazdu nad lokalnim civilima bosanskim Muslimanima ni da ih ubija, svjedok G, 7. april 2005., T. 78-79.

²⁰³⁵ DP 361, fotografija na kojoj je svjedok H označio selo Here, svjedok H, 14. april 2005., T. 10.

²⁰³⁶ Svjedok H, 14. april 2005., T. 7.

²⁰³⁷ Svjedok H, 14. april 2005., T. 2-4 i 8.

²⁰³⁸ Svjedok H, 14. april 2005., T. 2-4. Čuo je da je iz tog tenka svakodnevno djelovano po njihovim jedinicama, svjedok H, 14. april 2005., T. 12. DP 363, fotografija na kojoj je svjedok H označio mjesto gdje je bio tenk, svjedok H, 14. april 2005., T. 13-15.

²⁰³⁹ Svjedok H, 14. april 2005., T. 2-4. DP 361, fotografija na kojoj je svjedok H označio školu, svjedok H, 14. april 2005., T. 10. DP 363, fotografija na kojoj je svjedok H označio školu, svjedok H, 14. april 2005., T. 13-15.

²⁰⁴⁰ Putem do škole nisu prolazili kroz sela i zaseoke i nisu vidjeli nijednog vojnika ili civila, svjedok H, 14. april 2005., T. 11. *Vidi i* DP 361, fotografiju na kojoj je svjedok H isprekidanom linijom označio put kojim je od sela došao do škole. Od Hera do škole ima 800 do 900 metara, *ibid.*, T. 11-12. Osim svjedoka H, u tom napadu učestvovalo je još 15-20 vojnika Samostalnog prozorskog bataljona, koji su došli tim istim putem, *ibid.*, T. 15.

²⁰⁴¹ Svjedok H, 14. april 2005., T. 12-14 i 65-66. Vojnici koji su poslani kao pojačanje nosili su uniforme HVO, svjedok H, 14. april 2005., T. 65-66. DP 363, fotografija na kojoj je svjedok H označio pravac iz kog su došla pojačanja HVO, svjedok H, 14. april 2005., T. 13-15.

²⁰⁴² Svjedok H, 14. april 2005., T. 12. I svjedok G je čuo da je tenk pored škole uništen, svjedok G, 7. april 2005., T. 67.

²⁰⁴³ Svjedok H, 14. april 2005., T. 67.

²⁰⁴⁴ Svjedok H, 14. april 2005., T. 15.

²⁰⁴⁵ Prema riječima svjedoka H, napad je trajao približno 40-50 minuta, a granatiranje je započelo oko pola sata ili 45 minuta poslije početka napada, svjedok H, 14. april 2005., T. 15 i 52. Svjedok G je u svom iskazu rekao da je artiljerija HVO započela granatiranje 20 ili 30 minuta poslije početka akcije, svjedok G, 11. april 2005., T. 65.

raznih pravaca, na primjer iz pravca sela Blace i Kranjčići, te iz pravca Crnog Vrh i Prozora.²⁰⁴⁶ I svjedok G i svjedok H su izjavili da su sigurni da je granatiranje vršeno s položaja HVO, budući da ABiH na tom području nije imala takvu opremu.²⁰⁴⁷ Jedinice Samostalnog prozorskog bataljona počele su se povlačiti iz Uzdola u pravcu Hera.²⁰⁴⁸ Granatiranje je bilo žestoko, kako tokom povlačenja iz Uzdola, tako i po dolasku u Here.²⁰⁴⁹ Svjedok H je u svom iskazu rekao da prilikom povlačenja iz Uzdola nigdje nisu vidjeli ni vojnike ni civile²⁰⁵⁰ i da u granatiranju nije poginuo nijedan njihov vojnik.²⁰⁵¹ HVO je nastavio da granatira Here čak i nakon što se ABiH povukla.²⁰⁵² Svjedok H je čuo da je granatiranje Hera potrajalo do dugo u noć.²⁰⁵³

558. Prema riječima svjedoka G, pripadnici Samostalnog prozorskog bataljona mogli su da pretpostave da će se možda boriti na naseljenim područjima.²⁰⁵⁴ S obzirom na intenzitet borbenih dejstava, jedinicama nije bilo moguće dati jasna uputstva.²⁰⁵⁵ Pored toga, svjedok G je u svom iskazu rekao da vojnici Samostalnog prozorskog bataljona nisu bili naviknuti na borbu na naseljenim područjima, da nisu imali iskustva u postupanju s civilima u toku borbenih dejstava i da im s tim u vezi ni Sefer Halilović ni Enver Buza, kada su se obraćali vojnicima prije napada, nisu dali nikakva jasna i precizna uputstva.²⁰⁵⁶

²⁰⁴⁶ Svjedok H, 14. april 2005., T. 48-49 i 55-56; svjedok G, 11. april 2005., T. 13 i 65. Svjedok G je u svom iskazu rekao da je barem dio artiljerije HVO otvorio vatru u pravcu zaseoka bosanskih Hrvata u Uzdolu. Po mišljenju svjedoka G, granatiranje je, dok je bio na tom području, bilo žestoko. Uzdol je bio pun dima, koji je, prema riječima svjedoka G, vjerovatno nastao usljed eksplozija granata i gorenja zgrada, svjedok G, 11. april 2005., T. 12-13.

²⁰⁴⁷ Svjedok G je sasvim siguran da je paljba dolazila s položaja HVO jer ABiH "na tom prostoru nije imala ni dva posto od tih kapaciteta koji su tada upotrebljeni", svjedok G, 11. april 2005., T. 10-11 i 65. Svjedok H je u svom iskazu rekao da ABiH tada na tom području nije imala tenk, svjedok H, 14. april 2005., T. 55. Po položaju svjedoka H dejstvovano je iz nekoliko tenkova, ali on je toga dana vidio samo jedan tenk HVO, i to onaj u Uzdolu, svjedok H, 14. april 2005., T. 48.

²⁰⁴⁸ Svjedok H, 14. april 2005., T. 14; DP 363: fotografija na kojoj je svjedok H označio pravac povlačenja, svjedok H, *ibid.* Svjedok H je 14. septembra u Here stigao otprilike u 10:00 ili 10:30 sati, svjedok H, 14. april 2005., T. 56. Prema iskazu svjedoka G, HVO je oko 12:00 sati prešao u protivnapad, poslije čega su se snage ABiH povukle iz Uzdola i vratile u Here. Svjedok G se u Here vratio oko 12:00 sati, svjedok G, 7. april 2005., T. 64-65 i 11. april 2005., T. 14.

²⁰⁴⁹ Svjedok H, 14. april 2005., T. 54. Na njih je pucano iz pješadijskog i automatskog naoružanja, svjedok H, 14. april 2005., T. 50, 54. Svjedok G je u svom iskazu rekao da je oko 13:00 sati HVO počeo granatirati Here, svjedok G, 7. april 2005., T. 65 i 11. april 2005., T. 14.

²⁰⁵⁰ Svjedok H, 14. april 2005., T. 14.

²⁰⁵¹ Svjedok H, 14. april 2005., T. 54.

²⁰⁵² Zbog jake artiljerijske vatre, svjedok H još dva sata poslije povlačenja nije mogao otići iz Hera, svjedok H, 14. april 2005., T. 56. Svjedok G je u svom iskazu rekao da je tokom borbi HVO granatirao cijelo selo i cijelo to područje. To je potrajalo skoro cijeli dan, svjedok G, 7. april 2005., T. 64-65 i 11. april 2005., T. 14.

²⁰⁵³ Svjedok H, 14. april 2005., T. 56.

²⁰⁵⁴ Svjedok G, 11. april 2005., T. 61. Svjedok G je u svom iskazu rekao da je, prema onome šta su pripadnici njegove jedinice mogli vidjeti sa svog položaja, Uzdol bio polunapušten, da je bilo više vojnika nego civila, ali su bili svjesni činjenice da tamo još uvijek ima civila, svjedok G, 7. april 2005., T. 50.

²⁰⁵⁵ Svjedok G, 11. april 2005., T. 62.

²⁰⁵⁶ Svjedok G, 7. april 2005., T. 51, 53-54.

559. Svjedok G je za pogibiju pripadnika ABiH čuo odmah.²⁰⁵⁷ Za civilne žrtve, bosanske Hrvate, čuo je tek dan-dva kasnije, na radiju.²⁰⁵⁸ Svjedok H je kasnije čuo da je poginulo pet vojnika, bosanskih Muslimana.²⁰⁵⁹

560. Pretresno vijeće je saslušalo i druge svjedoke, koji sami nisu učestvovali u napadu, ali su, bez obzira na to, predočili dokaze o događajima koji su se 14. septembra 1993. odigrali u Uzdolu. Jedan drugi pripadnik Samostalnog prozorskog bataljona, svjedok J, koji je toga jutra bio u bazi u Dobrom Polju,²⁰⁶⁰ a o predmetnim događajima je čuo od vojnika koji su učestvovali u napadu, te događaje je opisao na sljedeći način:

... da su [pripadnici ABiH] imali namjeru da okruže školu u kojoj se nalazila interventna jedinica. Pozivali su ih na predaju. Jednog su čak i zarobili, koji je išao ispred njih da pozove ostale na predaju. Njega su ubili. I nastala je panika u selu jer počelo se pucati u selu sa svih strana. Oni su tada, bez ikakve organizacije, počeli bježat' kud koji da se zapravo spase, tako da su bježeći tako pored kuća kroz selo je bilo najbliže da se izvuče. Pucalo se na njih, pucali su i oni, tako da i oni koji su pucali ne znaju jesu li koga pogodili ili nisu, ali znaju da su i bacali bombe i sve šta je bilo u njihovoj moći da se samo spase. Tako da meni je ostala ta slika [...] kao jedna bjesomučna trka kroz selo spašavajući život.²⁰⁶¹

561. Svjedok J je u svom iskazu govorio i o granatiranju od strane HVO; konkretno, izjavio je da su pripadnici Samostalnog prozorskog bataljona presreli razgovore koje su radiom vodili pripadnici HVO i da su čuli jednog starješinu iz centra veze u Uzdolu kako jednom vojniku na nekom drugom položaju kaže: "Prestanite više granatirat' nas. [...] Već ste nam deset [...] ubili naših."²⁰⁶²

562. Prema riječima svjedoka J, civilnih žrtava je bilo, ali bilo je teško reći da li je izvršen zločin.²⁰⁶³

563. Pretresno vijeće je saslušalo i svjedočenje Nermina Eminovića, pomoćnika komandanta 6. korpusa za bezbjednost, koji je izjavio da je u jutarnjim satima 14. septembra "[j]edinica sastavljena

²⁰⁵⁷ Svjedok G, 7. april 2005., T. 66. Svjedok G je u svom iskazu rekao da je čuo da su jedinice ABiH nanijele snagama HVO znatne gubitke, te da je tenk kod škole uništen i da je druga artiljerija bilo uništena bilo oštećena, *ibid.*, T. 66-67.

²⁰⁵⁸ Svjedok G, 7. april 2005., T. 66, 68. Svjedok G se u vezi s tim informacijama nije obratio Enveru Buzi, *ibid.*, T. 68.

²⁰⁵⁹ Svjedok H, 14. april 2005., T. 57. Njihova tijela su, zbog jake artiljerijske vatre, tamo ostavljena, *ibid.*

²⁰⁶⁰ Svjedok J, 6. juli 2005., T. 73.

²⁰⁶¹ Svjedok J, 6. juli 2005., T. 39-40. Osman Hero je svjedoku J rekao da je ubacio ručnu bombu u jednu kuću jer je iz te kuće na njega otvorena vatra. Osman Hero je rekao da misli da je u toj kući bilo djece, svjedok J, 6. juli 2005., T. 40-41.

²⁰⁶² Svjedok J, 6. juli 2005., T. 41. Svjedok J nije siguran da li je ta osoba na radiju rekla "deset", ali jeste navela neki broj, *ibid.*

²⁰⁶³ Svjedok J, 6. juli 2005., T. 40.

uglavnom od pripadnika [...] Samostalnog prozorskog bataljona"²⁰⁶⁴ stigla do škole u Ceru i tada "je došlo do početka okršaja".²⁰⁶⁵ U nastavku je rekao:

Tu je došlo do [...] razmjene vatre. Poslije toga [...] je nastao jedan haos, koji vjerovatno može nastat' u tako naseljenom ... jer [...] okolo su naseljene kuće. Pucnjava, žestoko granatiranje tog prostora, i došlo je do povlačenja ovih snaga. Mislim da je bilo ranjenih. Ne znam da li je bilo poginulih. [...]"²⁰⁶⁶

(b) Izveštaji ABiH

564. Pretresno vijeće skreće pažnju na izvještaj koji je Enver Buza 20. septembra 1993. poslao Komandi 6. korpusa.²⁰⁶⁷ U tom izvještaju se kaže da su, na osnovu zapovijesti za napad od 11. septembra 1993.,²⁰⁶⁸ jedinice Samostalnog prozorskog bataljona izvršile ubacivanje snaga "u toku noći 13/14.09.1993., a u skladu sa planom, [...] u dubinu neprijatelja, sa ciljem da ovladaju širim rejonom Uzdola, selima Križ, Zelenike, Bobari i škola (Cer), gdje se nalazila glavna interventne satnije brigade 'Rama'"²⁰⁶⁹ Među jedinicama koje su učestvovala u napadu, u izvještaju se pominje više vodova 1., 2, 3. i 4. čete, te vojna policija i dio snaga prozorskog MUP-a, odnosno ukupno 156 vojnika.²⁰⁷⁰ U izvještaju se nadalje kaže:

Na pravcu napada u rejonu Uzdol izvršen je glavni napad na koncentraciju interventne jedinice u školi Uzdol, gdje je uništen i tenk, a zaseoci Križ, Zelenike, Bobari držani u okruženju uz pozive na predaju.

Iz pravca sela Kranjčiči i samog Prozora, ustaškim snagama u okruženju pristigla je pomoć od 200 bojovnika HVO i HV [...], potpomognutih sa dva BOV-a, tenkom sa Ošljana, minobacačima sa Kranjčiča, Dobroše, te ZIS i haubicama sa Crnog Vrh.

²⁰⁶⁴ Prema riječima Nermina Eminovića, ta jedinica je bila "snage, možda, jednog voda, eventualno nešto manje", Nermin Eminović, 11. mart 2005., T. 25.

²⁰⁶⁵ Nermin Eminović, 11. mart 2005., T. 25.

²⁰⁶⁶ Nermin Eminović, 11. mart 2005., T. 25.

²⁰⁶⁷ DP 149, izvještaj Envera Buze.

²⁰⁶⁸ Izvještaj upućuje na zapovijest za napad od 11. septembra 1993., pod operativnim brojem 01/1500-27, *ibid*.

²⁰⁶⁹ U izvještaju se, osim toga, kaže da je na drugom pravcu izvršeno ubacivanje dva voda u rejon Klupa i rejon Blaca, *ibid*.

²⁰⁷⁰ Ti vojnici su učestvovali u opštem napadu, koji je uključivao rejon Uzdola, rejon Klupa i rejon Blaca. U vezi s napadom na rejon Blaca, u izvještaju se kaže:

Desno krilo, čiji je zadatak bio ovladavanje širim rejonom sela Blace, predvođeno vodičem iz 2. bbt (Voljevac) 317. bbr, naišlo je na minsko polje, pri čemu su poginuli 1 borac i 1 komandir čete, i 8 što teže, što lakše ranjeno, te sam istoj jedinici, ne imajući nikakvu vezu sa desnim krilom, a sa osmatračnice u selu Here (Glavica), nisam primijetio nikakve aktivnosti desnog susjeda, naredio povlačenje u rejon polaznog položaja (selo Pridvorci).

Komandant 2. bataljona 317. brigade Mehmed Behlo u svom svjedočenju u vezi s tim rekao je da nije znao da je Samostalni prozorski bataljon 14. septembra učestvovao u borbama u Uzdolu; znao je da je bilo borbi, ali nije tačno znao gdje. Nije bio u direktnoj vezi sa Samostalnim prozorskim bataljonom, ali je od komandanata njemu potčinjenih jedinica dobio izvjesne informacije na osnovu kojih se moglo zaključiti da su vojnici Samostalnog prozorskog bataljona pretrpjeli poraz, da imaju mnogo gubitaka i da su negdje na granici zona odgovornosti dva bataljona naišli na minsko polje. Iako je Samostalni prozorski bataljon bio na njegovom krilu, odmah do njega, on toga dana uopšte nije bio u kontaktu s njegovim pripadnicima. Oni su podnosili izvještaje svojoj pretpostavljenoj komandi. Mehmed Behlo je dobio neke informacije od komandanata potčinjenih jedinica koji su bili blizu zone odgovornosti Samostalnog prozorskog bataljona i pratili razvoj situacije, Mehmed Behlo, 28. juni 2005., T. 44-46.

U okruženim zaseocima, naoružani bojovnici i ljudi u civilu, isturivši ispred sebe čak i naoružane žene, počeli su pružati otpor, na što je uzvraćeno, dok je čitav rejon Uzdola, Hera, Kuta i Šćipa tukla žestoka artiljerija.²⁰⁷¹

[...]

Cijenim da je u toku akcije likvidirano oko 65 bojovnika, kao i oko 30 uglavnom naoružanih civila, pri čemu treba imati u vidu da je čitavo vrijeme i ustaška artiljerija bukvalno razarala čitav rejon Uzdola.²⁰⁷²

565. U "dopuni" izvještaja od 20. septembra 1993., koju je "Komanda SB 'Prozor'" 31. oktobra 1993. podnijela "Komandi 6. korpusa, Sektor[u] bezbjednosti",²⁰⁷³ kaže se:

Akcija "Uzdol" 13/14.09.1993. god. je bila zamišljena kao sporedni pravac radi odvlačenja snaga od glavnog pravca Crnog Vrha.

Zadaci jedinica na pravcu Uzdol bili su okruženje zaseoka Bobari, Križ, Zelenike, i ovladanje komande i centra veze u školi. Akcija je počela u zoru.

Odmah nakon provlačenja kroz linije HVO, zarobljen je vozač autobusa Slavko MENDEŠ i upućen sa zahtjevom da se ostali predaju. Čim je vozač prišao školi i saopštio im zahtjev Armije, na njega je neko iz škole pucao i ubio ga sa prozora škole i otvorena je žestoka paljba. Došlo je do okršaja prsa u prsa jer su naši borci utrčali u školu i doslovno se ganjali po školi. U međuvremenu se aktivirao tenk [...] pored škole, pogođen je [...] granatom i zapaljen.

Okršaj je trajao manje od sata. Odmah je počelo pristizati pojačanje HVO sa susjednih položaja. Naši borci su se morali povlačiti.

Škola je na kraju sela, te su morali proći kroz čitavo selo. Većina bojovnika su bili u privatnim kućama, te su iz kuća otvarali vatru po našima. Uzvraćalo se koliko se to moglo u toj blizini. Sa susjednih položaja HVO moglo se činiti da je selo zaposjednuto ili je pred padom, pa je to najvjerojatnije razlog što je otvorena vatra iz tenka, BOFORS-a, MB-cača i VBR-a. Granate su padale po čitavom selu, i po našim i po njihovim borcima, a od toga se zapalilo dosta objekata. Tako je na jednu grupu naših boraca otvorena vatra iz kuće Stojanović Alojzija ili eventualno brata mu. Naši su odgovorili. U tom trenutku djelovao je tenk sa Ošljana (susjedni položaj) i pogodio pomenutu kuću. Vjerovatno nije bilo preživjelih. To je jedan od primjera šta se dešavalo.

Čitava akcija trajala je manje od dva sata ali je i po izvlačenju naših još skoro dva sata tukla artiljerija po selu, ne shvatajući da naših nema više tu. U tako munjevitoj akciji nije bilo vremena niti za pljačku niti za masakriranja kako to žele predstaviti hrvatski mediji.

[...]

Na kraju izvještaja se kaže da je u akciji poginulo sedam vojnika ABiH i da je broj poginulih vojnika HVO bio puno veći.

(c) Izvještaji HVO

566. Pretresnom vijeću je predöčen borbeni izvještaj HVO o stanju u jutarnjim satima 14. septembra 1993.²⁰⁷⁴ Izvještaj o stanju u 07:00 sati u relevantnom dijelu glasi:

²⁰⁷¹ DP 149.

²⁰⁷² DP 149, (naglasak u originalu).

²⁰⁷³ DP 236, dopuna izvještaja od 20. septembra 1993., koju je Komanda Samostalnog prozorskog bataljona 31. oktobra 1993. poslala Sektoru bezbjednosti Komande 6. korpusa.

[o]ko 06,00 otpočeli smo sa topničkom pripravom. Dok je otpočela topnička priprema, MOS su žestoko napale Uzdol. Vode se žestoke borbe, naši traže pojačanje, a pošto na ovom dijelu bojišnice nismo imali rezerve, to smo uputili dio postrojbi koje smo planirali za napad na navedenim pravcima.²⁰⁷⁵

Stanje u 08:00 sati u izvještaju je, u relevantnom dijelu, opisano na sljedeći način:

[u] Uzdolu se vode žestoke borbe. Tučemo sa svim topničkim i tenkovskim sredstvima. Šaljemo pojačanja. MOS su kod škole na 50 m. Dovode u okruženje zaseoke Križ, Zelenike.²⁰⁷⁶

O stanju u 10:00 sati u izvještaju se, u relevantnom dijelu, kaže sljedeće:

[u] rajonu Uzdola borbe se još vode. MOS su bile upale u dijelove zaseoka Križ, Zelenike. Prijetilo je potpuno okruženje Uzdola. Uvođenjem svježih snaga napad MOS-a slabi. [...] Imamo gubitaka (vojske i civila); [...]. Zarobili smo nekoliko pripadnika MOS-a. Zapovjedeno zapovj. br. "Rama" da ih sačuva. Situacija se sređuje i napad MOS-a se odbija. Okruženje je izbjegnuto. U školi, gdje je bilo zapovjedništvo i CV, napad odbijen. Topništvom još djelujemo po zahtjevu zapovj. sektora iz Uzdola i po odabranim ciljevima (Here, Kute, Šćipe). [...] ²⁰⁷⁷

(d) Svjedočenje tadašnjih stanovnika Uzdola

567. U vezi s napadom na Uzdol, Pretresnom vijeću su predočeni dokazi više svjedoka, uključujući Ivku Stojanović, Janjka Stojanovića, Ružu Stojanović, Milana Zeleniku i Kazu Zeleniku.

568. Ivku Stojanović i njenog sina Janjka Stojanovića, koji je bio vojnik HVO, oko 05:30-06:00 sati probudila je pucnjava dok su bili u svojoj kući u Križu.²⁰⁷⁸ Pucalo se sa svih strana, iz blizine.²⁰⁷⁹ Pucalo se iz dosta oružja.²⁰⁸⁰ Ivka Stojanović je imala utisak da na selo padaju granate.²⁰⁸¹ Janjko Stojanović je izašao iz kuće, naoružan puškom²⁰⁸² i u uniformi.²⁰⁸³ Rekao je majci da se spremi za odlazak.²⁰⁸⁴ Pucnjava se nastavila i bivala sve jača, a i on je u jednom trenu odlučio da uzvratu vatra.²⁰⁸⁵ Otvorio je vatra u pravcu šume i ona je uzvracena iz, kako mu se činilo, automatskog oružja.²⁰⁸⁶ Zatim je čuo kako se na Konjskom brdu, gdje su bili položaji ABiH, puca iz

²⁰⁷⁴ DP 318, borbeni izvještaj HVO, koji je Željko Šiljeg 14. septembra 1993. poslao Glavnom stožeru HVO. Sastoji se od tri izvanredna izvještaja, sa stanjem u 07:00, 08:00 i 10:00 sati.

²⁰⁷⁵ DP 318, borbeni izvještaj HVO, stanje u 07:00 sati (naglasak u originalu). Kada je taj dokument predočen Janjku Stojanoviću, izjavio je da ga nikada ranije nije vidio i da ne zna ko ga je napisao. Ne zna ko je zapovjednik, pukovnik Željko Šiljeg, Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 45.

²⁰⁷⁶ DP 318, izvanredni izvještaj HVO, stanje u 08:00 sati (naglasak u originalu).

²⁰⁷⁷ DP 318, borbeni izvještaj HVO, stanje u 10:00 sati.

²⁰⁷⁸ Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 13-14; Janjko Stojanović, 11. april 2005., T. 93-95.

²⁰⁷⁹ Janjko Stojanović, 11. april 2005., T. 94-95.

²⁰⁸⁰ Janjko Stojanović, 11. april 2005., T. 94. Isprva se čula žestoka pucnjava iz teškog naoružanja, Janjko Stojanović, 11. april 2005., T. 95.

²⁰⁸¹ Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 56.

²⁰⁸² Janjko Stojanović, 11. april 2005., T. 95. Vidljivost je bila prilično dobra. Janjko Stojanović je tokom nekoliko minuta koje je proveo napolju pokušavao da odredi iz kog pravca dolaze meci, Janjko Stojanović, 11. april 2005., T. 96 i 12. april 2005., T. 58-59. Nije vidio ljude s puškama, Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 5.

²⁰⁸³ Janjko Stojanović, 11. april 2005., T. 95.

²⁰⁸⁴ Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 5.

²⁰⁸⁵ Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 6.

²⁰⁸⁶ Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 6-7.

protivavionskog topa.²⁰⁸⁷ Kada je bacio pogled na selo, u pravcu raskršća, vidio je da odande stiže "samo ogromna pucnjava".²⁰⁸⁸

569. Janjko Stojanović je vidio svog komšiju Ivana Stojanovića na prozoru kuće njegove majke Anice Stojanović.²⁰⁸⁹ Janjko Stojanović mu je rekao da bježi iz kuće i spašava glavu.²⁰⁹⁰ Trenutak kasnije, Ivana Stojanovića više nije bilo.²⁰⁹¹ Janjko Stojanović je zatim u komšiničinoj kući vidio pet vojnika.²⁰⁹² Pomislio je da su to vjerovatno vojnici ABiH,²⁰⁹³ imali su puške i nosili drugačije uniforme i zelene beretke.²⁰⁹⁴ Tada nije vidio Anicu Stojanović.²⁰⁹⁵

570. Kada se pucnjava primakla kući, Janjko Stojanović i njegova majka odlučili su da odu.²⁰⁹⁶ Janjko Stojanović je rekao majci da trči prema susjednoj kući, a da će on pokušati da je pokriva vatrom što više može.²⁰⁹⁷ Ivka Stojanović se sklonila iza susjedne kuće.²⁰⁹⁸ Nakon toga joj je prišao jedan naoružani čovjek u zelenoj uniformi,²⁰⁹⁹ koji, po njenom mišljenju, nije bio vojnik HVO.²¹⁰⁰ Pokušala je da se skloni, ali je uto začula rafal i izgubila svijest.²¹⁰¹ Kada se Ivka Stojanović osvijestila nije mogla normalno da diše, osjećala je bol u grudima, peklo ju je grlo i nije mogla da guta.²¹⁰² U jednom trenu je čula jedan glas kako viče: "Omere, pobjeda je nji'ova!"²¹⁰³ Pomislila je

²⁰⁸⁷ Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 61-62. Janjko Stojanović je razjasnio da ne može sa sigurnošću tvrditi da se radilo o protivavionskom topu, ali da je siguran da je "bio baš top, nešto jače /prijevod s engleskog/ od automatskog oružja, odnosno mitraljeza", Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 62.

²⁰⁸⁸ Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 8-9.

²⁰⁸⁹ Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 7-8. *Vidi i DP 347*, fotografiju Križa na kojoj je Janjko Stojanović označio kuću Ivana Stojanovića, Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 28.

²⁰⁹⁰ Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 8. *Vidi DP 325*, fotografiju na kojoj je Ivka Stojanović označila kuću Ivana Stojanovića ("2"), Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 43-46.

²⁰⁹¹ Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 8, 62.

²⁰⁹² Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 11.

²⁰⁹³ Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 11.

²⁰⁹⁴ Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 11-12.

²⁰⁹⁵ Anica Stojanović je kasnije pronađena ustrijeljena ispred kuće, Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 63. *Vidi Dio IV.E, par. 594-597 infra*.

²⁰⁹⁶ Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 10. Uspjeli su se udaljiti svega dva metra od kuće i doći blizu jednog zidića, *ibid*.

²⁰⁹⁷ Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 11. Ivka Stojanović je u svom svjedočenju navela da joj je njen sin rekao: "Mama, nemaš vremena nego biži. Skoči u onaj voćnjak /prijevod s engleskog/. Ima jedna zapuštena kuća. Pucaću u zrak. Samo biži, samo biži", Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 14, 57. *Vidi i DP 347*, fotografiju Križa na kojoj je Janjko Stojanović označio mjesto gdje je stajao i pucao u vazduh dok je njegova majka bježala, Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 29.

²⁰⁹⁸ Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 14. *Vidi i DP 324*, fotografiju na kojoj je Ivka Stojanović označila svoju kuću ("1"), *ibid*, T. 27, 31. Takođe je linijom označila kojim se putem kretala nakon što je otišla iz svoje kuće: linija od njene kuće vodi iza jedne druge kuće i završava u nekom grmlju u gornjem desnom uglu fotografije, *ibid*, T. 28, 31; DP 325, fotografija na kojoj je Ivka Stojanović označila mjesto gdje je, dok je bježala, posljednji put vidjela svog sina Janjka Stojanovića ("3"), *ibid*, 43-46.

²⁰⁹⁹ Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 14, 15. *Vidi i DP 324*, fotografiju na kojoj je Ivka Stojanović označila gdje je bio čovjek u zelenoj uniformi (2), a gdje je bila ona (3), *ibid*, T. 29. Ivka Stojanović nije dugo zadržala pogled na tom čovjeku; vjerovatno ga je samo iskosa pogledala prije nego što je okrenula glavu i počela da bježi, *ibid*, T. 60.

²¹⁰⁰ Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 14, 15.

²¹⁰¹ Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 14, 60. Hitac je ispaljen u pravcu Ivke Stojanović, a ona se zapravo srušila prije nego što je taj čovjek pucao, Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 19.

²¹⁰² Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 19.

da će je vojnici odvesti ili na mjestu ubiti.²¹⁰⁴ Ivka Stojanović je čula graju.²¹⁰⁵ Ponovo se onesvijestila i ne zna koliko je tamo ležala.²¹⁰⁶ Kada je došla svijesti, čula je glasove kako govore: "Ta je gotova. [...] Fatajte drugog!"²¹⁰⁷ Ležala je potrbuške, zatvorenih očiju,²¹⁰⁸ pa nikoga od tih ljudi nije vidjela.²¹⁰⁹ U međuvremenu je čula pucnjavu i osjetila i miris paljevine.²¹¹⁰

571. Kada više nije čula nikakav glas, pokušala je da ode do crkve, ali je uspjela da pređe svega nekoliko metara, do jednog grma.²¹¹¹ Tada je vidjela kako niz brdo silaze vojnici ABiH; pjevali su, derali se i svašta vikali, kao na primjer: "Bježi ustaša! Do Splita je naše!"²¹¹² I dalje se pucalo, posebno kod škole.²¹¹³ Ivka Stojanović je takođe primijetila dim.²¹¹⁴ Poslije nekog vremena pucnjava se stišala i samo se gdjegdje čuo pokoji pucanj.²¹¹⁵ Ivka Stojanović je zatim vidjela da prolaze neki ljudi s kamerom.²¹¹⁶ Jedan od njih, Mato Ratkić, ju je prepoznao; bili su rođaci.²¹¹⁷

572. Kada je izašla iz grmlja i zaputila se prema crkvi, Ivka Stojanović je zajedno s ljudima koji su snimali vidjela više leševa.²¹¹⁸ Ivka Stojanović je otišla u crkvu,²¹¹⁹ a ta grupa u školu, i nakon toga se počelo pucati.²¹²⁰

573. Janjko Stojanović je u međuvremenu išao prema potoku i na oko 100 metara od kuće Ante Stojanovića vidio je jednu grupu ljudi kako se skrivaju iza nekog drveća.²¹²¹ U toj grupi, u kojoj je bilo i vojnika i civila,²¹²² bili su Luka Stojanović, Mato Stojanović, Marko Stojanović, Lucija

---

²¹⁰³ Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 19.

²¹⁰⁴ Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 19.

²¹⁰⁵ Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 20.

²¹⁰⁶ Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 20, 22.

²¹⁰⁷ Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 20. *Vidi i* DP 324, fotografiju na kojoj je Ivka Stojanović označila mjesto gdje se srušila i gdje je ležala kada je čula glasove kako komentarišu (4), *ibid.*, 29, 31.

²¹⁰⁸ Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 21. Čula je samo jedan muški glas, ali misli da to nije bio glas osobe koja ju je ranije dozivala, Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 21-22.

²¹⁰⁹ Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 61.

²¹¹⁰ Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 22.

²¹¹¹ Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 22-23.

²¹¹² Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 23. *Vidi i* DP 324, fotografiju na kojoj je Ivka Stojanović označila mjesto u grmlju s kojeg je čula vojnike kako pjevaju i viču (5), *ibid.*, T. 31.

²¹¹³ Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 23.

²¹¹⁴ Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 57.

²¹¹⁵ Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 24.

²¹¹⁶ Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 24. Kao što će biti pokazano gore u tekstu, Kazo Zelenika je u svom svjedočenju rekao da su, dok je 14. septembra 1993. bio u Uzdolu, za njim išla dva snimatelja koja su sve snimila video-kamerom. *Vidi par. 579 infra.*

²¹¹⁷ Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 24. *Vidi i* DP 324, fotografiju na kojoj je Ivka Stojanović označila mjesto u grmlju na kom je bila kada je pronađena, Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 31.

²¹¹⁸ Vidjela je leševe Anice Stojanović, Ante Stojanovića, Kate Ratkić i Martina Ratkića, te Šime, Mare, Stanka, Lucije, Mije i Ivke Rajić, Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 25. *Vidi i* DP 312, video-snimak na kojem je Ivka Stojanović identifikovala neka od gore pomenutih tijela, *ibid.*, T. 36-40.

²¹¹⁹ DP 312, video-snimak. Ivka Stojanović je bila prisutna prilikom snimanja tog video-snimka u crkvi blizu Rajića. Ušli su u crkvu da bi snimili oštećenja interijera, Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 40.

²¹²⁰ Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 27. Ivka Stojanović je na kraju odvedena u Ramu-Prozor, *ibid.*, T. 27, 61.

²¹²¹ Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 20-21.

²¹²² Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 74-75.

Ratkić, te dvoje starijih ljudi, muškarac i žena, čijih imena ne može da se sjeti.²¹²³ Tada se u Križu već skoro prestalo pucati, ali je sve gorjelo i dizao se dim.²¹²⁴ Čula se pucnjava iz baze HVO u Ceru.²¹²⁵ Janjko Stojanović je tim ljudima rekao da odu s njim do potoka, i svi su pošli.²¹²⁶ Putem su vidjeli neke vojnike koje nisu prepoznali.²¹²⁷ Kada su stigli do potoka, tamo su vidjeli još neke vojnike, među kojima su prepoznali Ivana Kovčaliju, rođaka Mate Stojanovića.²¹²⁸ Otišli su do šume, udaljene otprilike 150 metara, gdje su bili još neki vojnici HVO iz sela.²¹²⁹ Ta grupa je tamo čekala, umorna i žedna, i pokušavala da ustanovi da li je iko ostao u selu.²¹³⁰ Sve se to događalo prije 10:00 sati.²¹³¹

574. Janjko Stojanović je toga dana ranjen.²¹³² Krenuo je prema kući Radeta Stojanovića da popije vode.²¹³³ Kada je prešao oko 50 metara, došao je do brisanog prostora gdje se čula "duže rafalna pucnjava" i pogođen je u bradu i grudi.²¹³⁴ Oko 11:00 sati, Janjko Stojanović je evakuisan iz Uzdola, prvo u Rumboke, a zatim u bolnicu u Splitu,²¹³⁵ gdje se vidio s majkom.²¹³⁶

575. Janjko Stojanović je u svom svjedočenju rekao da HVO toga jutra nije otvarao vatru iz artiljerijskog naoružanja i tenkova.²¹³⁷ Nije mu poznato da je 14. septembra artiljerija dejstvovala po Križu i okolini Križa.²¹³⁸ Janjko Stojanović smatra da bi bilo "sasvim glupo" granatirati svoje civile.²¹³⁹

576. Dana 14. septembra 1993., Ruža Stojanović²¹⁴⁰ je bila kod kuće u Križu sa svojim sinom Petrom i svoje dvije kćeri, Maricom i Ljubicom.²¹⁴¹ Oko 06:00 sati Ružu Stojanović je probudila pucnjava.²¹⁴² Vidjela je da Križ gori.²¹⁴³ Probudila je svog sina Peru Stojanovića, koji je bio vojnik

²¹²³ Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 21,73-74.

²¹²⁴ Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 21.

²¹²⁵ Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 21.

²¹²⁶ Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 21.

²¹²⁷ Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 21-22.

²¹²⁸ Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 22.

²¹²⁹ Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 22.

²¹³⁰ Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 22.

²¹³¹ Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 23.

²¹³² Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 23.

²¹³³ Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 23.

²¹³⁴ Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 23.

²¹³⁵ Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 24.

²¹³⁶ Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 61.

²¹³⁷ Janjko Stojanović nije čuo pucnjavu iz minobacača i misli da nije pucano iz tenka jer bi takvu pucnjavu prepoznao, Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 24, 46.

²¹³⁸ Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 43.

²¹³⁹ Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 24-25.

²¹⁴⁰ Ruža Stojanović je čitav život živjela u Križu, a Cvita, Franjo i Serafina Stojanović bili su joj najbliže komšije, Ruža Stojanović, DP 465, str. 5.

²¹⁴¹ Ruža Stojanović, DP 465, str. 5.

²¹⁴² Ruža Stojanović, DP 465, str. 5.

²¹⁴³ Ruža Stojanović, DP 465, str. 5.

HVO, i rekla mu da se vrati na liniju fronta.²¹⁴⁴ Vojnici ABiH počeli su pucati na njenu kuću.²¹⁴⁵ Ruža Stojanović je, zajedno sa svojim kćerkama i nekim drugim civilima, potrčala prema školi u Ceru.²¹⁴⁶ Dok su bježali u tom pravcu, zaustavila su ih četiri vojnika ABiH, od kojih je jedan bio Jusuf Hero, pripadnik Samostalnog prozorskog bataljona.²¹⁴⁷ Jusuf Hero je odveo Ružu, njene kćerke i druge civile u podrum kuće Slavka Mendeša.²¹⁴⁸ Ti civili su u tom podrumu ostali do kraja napada.²¹⁴⁹

577. Dana 14. septembra 1993., Milan Zelenika, kome je tada bilo 12 godina, bio je kod kuće u Zelenikama sa svojom tetkom/strinom/ujnom/ Anđom i svojim bratom Ivanom.²¹⁵⁰ Milana Zeleniku je oko 05:30 sati probudila tetka/strina/ujna/ koja je vidjela da kuće u selu gore.²¹⁵¹ Dok je izlazio iz svoje sobe, unutra je ubačena ručna bomba, i on je ranjen u lijevu stranu vrata, lijevo rame i lijevu nogu.²¹⁵² Milanu Zeleniki, njegovom bratu, koji ga je nosio, i njegovoj tetki/strini/ujni/ pridružio se njihov komšija Ante Zelenika.²¹⁵³ Dragica Zelenika, majka Ante Zelenike, pokušala je ići za njima, ali zbog poodmaklih godina nije mogla da ih prati.²¹⁵⁴ Išli su u pravcu Rajića i, kada su došli do jednog mjesta iznad tog sela, sakrili su se u šumu.²¹⁵⁵ Milan Zelenika je u svom svjedočenju rekao da je sa tog mjesta čuo vojnike ABiH koji su napadali to selo iz pravca Križa kako viču "Alahu-ekber".²¹⁵⁶

578. Pretresno vijeće je takođe saslušalo svjedočenje Kaze Zelenike, koji je u Uzdol stigao u jutarnjim satima 14. septembra 1993., nakon što je napad već bio počeo. Kazo Zelenika se rano ujutro, čim je čuo da Uzdol gori, iz Prozora, gdje je proveo prethodnu noć, odvezao u Uzdol.²¹⁵⁷ U Uzdolu su živjeli njegovi roditelji i kćer.²¹⁵⁸ Kazo Zelenika je u svom svjedočenju rekao da je, kada

²¹⁴⁴ Ruža Stojanović, DP 465, str. 5.

²¹⁴⁵ Ruža Stojanović, DP 465, str. 5.

²¹⁴⁶ Ruža Stojanović, DP 465, str. 5. Putem do škole, Ruža Stojanović je vidjela tijelo Franje Stojanovića, koje je ležalo na zemlji na oko pet metara od njegove kuće, *ibid.* Vidi par. 621 *infra*.

²¹⁴⁷ Ruža Stojanović, DP 465, str. 5. Ruža Stojanović je Jusufa Heru dobro poznavala jer bio njen komšija i išao je u školu s njenim sinom Perom Stojanovićem, *ibid.*

²¹⁴⁸ Ruža Stojanović, DP 465, str. 5. S Ružom Stojanović i njenim kćerima bile su sljedeće osobe: Cvita Stojanović, Sofija Stojanović, Zdenko Đalto, Brigita Đalto i Mijo Đalto. Sofija Stojanović je rekla Ruži Stojanović da su joj neki vojnici ABiH uzeli novac, *ibid.* Vidi i DP 236: dopunu izvještaja od 20. septembra 1993., koja u relevantnom dijelu glasi: "[jedan] borac [ABiH] sklonio [je] žene sa djecom u jedan podrum da bi ih zaštitio od granata. To je potvrđeno i na Radio Rami u intervjuu sa jednom od tih žena, samo je u komentaru dodano da je to učinio za novac [...]."

²¹⁴⁹ Ruža Stojanović, DP 465, str. 5.

²¹⁵⁰ Milan Zelenika, DP 466, str. 9, par. 1.

²¹⁵¹ Milan Zelenika, DP 466, str. 9, par. 2.

²¹⁵² Milan Zelenika, DP 466, str. 9, par. 3. U ramenu još uvijek ima geler od te bombe, *ibid.*

²¹⁵³ Milan Zelenika, DP 466, str. 9, par. 4.

²¹⁵⁴ Milan Zelenika je kasnije saznao da je ubijena, Milan Zelenika, DP 466, str. 9, par. 4.

²¹⁵⁵ Milan Zelenika, DP 466, str. 9, par. 4.

²¹⁵⁶ Milan Zelenika, DP 466, str. 9, par. 5. On lično nije vidio nijedno ubistvo niti neki leš u selu, ali prilikom bijega nije ni prošao kroz selo, *ibid.*

²¹⁵⁷ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 11-12 i 5. april 2005., T. 84-85. U Uzdol je išao s Rajićem i svojim vozačem Slavkom Zelenikom, Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 12.

²¹⁵⁸ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 7.

je bio na oko kilometar od Prozora, mogao vidjeti vatru i dim i čuti kako se u daljini puca, a ponekad i kako eksplodiraju granate.²¹⁵⁹ U nastavku je razjasnio da je HVO gađao "najveće brdo iznad sela gore, Konjsko, gađao je gore brdo iznad Hera".²¹⁶⁰

579. Kazo Zelenika je u svom svjedočenju rekao da su, kada je došao u Uzdol, najkasnije u 10:00 sati,²¹⁶¹ "svi bili mrtvi",²¹⁶² ABiH se već povukla u pravcu Hera.²¹⁶³ Kazo Zelenika je i dalje čuo minobacačku vatru.²¹⁶⁴ Dok je pješke obilazio razne uzdolske zaseoke, s njim su išla i dva snimatelja koja nije poznavao.²¹⁶⁵ U svom svjedočenju je predočio dokaze o pokojnicima koje je vidio u raznim zaseocima, kako vojnicima tako i civilima, između ostalog i o članovima svoje porodice.²¹⁶⁶ Ti snimatelji su sve zabilježili video-kamerom.²¹⁶⁷

580. Kazo Zelenika je u svom svjedočenju rekao da je tokom jutra 14. septembra život izgubilo dvanaest vojnika HVO²¹⁶⁸ i da je pet-šest vojnika ABiH sahranjeno iza škole u Ceru.²¹⁶⁹

(e) Zaključci o napadu

581. Na osnovu predočenih dokaza, Pretresno vijeće zaključuje da su u ranim jutarnjim satima 14. septembra 1993. snage ABiH, koje su se sastojale od jedinica Samostalnog prozorskog bataljona i pripadnika MUP-a pod komandom Envera Buze, izvršile napad na Uzdol.²¹⁷⁰ Dokazi pokazuju da su borbe započele u školi u Ceru i da su ubistva mještana po kućama u uzdolskim zaseocima izvršena odmah poslije toga.

²¹⁵⁹ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 11-12.

²¹⁶⁰ Kazo Zelenika, 5. april 2005., T. 88. Komentarišući navode da je HVO granatirao uzdolske zaseoke, takođe je rekao da "neće valjda gađati naši naše", Kazo Zelenika, 5. april 2005., T. 65.

²¹⁶¹ U iskazu Kaze Zelenike ima nedosljednosti kada se radi o preciziranju vremena njegovog dolaska: od 07:00, preko 08:30, do 10:00 sati, Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 13 i 5. april 2005., T. 84, 85. Međutim, očito je da je, kada je došao, "[s]ve [...] bilo gotovo. Svi su bili mrtvi", Kazo Zelenika, 5. april 2005., T. 84.

²¹⁶² Kazo Zelenika, 5. april 2005., T. 85.

²¹⁶³ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 74 i 5. april 2005., T. 2, 63.

²¹⁶⁴ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 74.

²¹⁶⁵ Kazo Zelenika ne zna ko su bili ti ljudi, ali misli da je jedan od njih bio iz Rame, Kazo Zelenika, 5. april 2005., T. 58. *Vidi i* DP 312, video-snimak leševa u Uzdolu, napravljen u jutarnjim satima 14. septembra 1993.

²¹⁶⁶ DP 314, slika na kojoj je Kazo Zelenika označio kojim se putem kretao kroz razne zaseoke. *Vidi i* Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 75-82. U vezi s njegovim iskazom o žrtvama navedenim u Optužnici, *vidi* Dio IV.E.4 *infra*.

²¹⁶⁷ Kazo Zelenika, 5. april 2005., T. 58. *Vidi i* DP 312, video-snimak leševa u Uzdolu, napravljen u jutarnjim satima 14. septembra 1993.

²¹⁶⁸ Kazo Zelenika, 5. april 2005., T. 56. Od njih su trojica činila posadu tenka. Jedan od poginulih članova te posade bio je Pero Lucić. Josip Marić je poginuo u školi. Ilija Cvitanović, koji je bio u školi, poginuo je u toku borbi u Uzdolu. Pero Kovčalića, koji je bio u školi, poginuo je 14. septembra ispred kuće Ante Zelića. Nosio je uniformu i nije bio naoružan. Nedaleko od njegovog tijela bilo je tijelo jednog vojnika ABiH, Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 63, 65, 67-68.

²¹⁶⁹ Kazo Zelenika, 5. april 2005., T. 56.

²¹⁷⁰ *Vidi* Dio IV.E.3(a)-(d) *supra*.

582. Pretresnom vijeću su, osim toga, predloženi dokazi da je HVO 14. septembra 1993. granatirao i uzdolske zaseoke i položaje ABiH.²¹⁷¹

583. Pretresno vijeće je saslušalo i svjedoke koji su izjavili da HVO ujutro 14. septembra 1993. nije dejstvovao artiljerijom po Uzdolu.²¹⁷² Jedan drugi svjedok je u svom iskazu rekao da su artiljerijska dejstva bila ograničena na položaje ABiH i Here.²¹⁷³

584. U svjetlu predloženih dokaza, Pretresno vijeće zaključuje da je artiljerija HVO u jutarnjim satima 14. septembra 1993. izvršila granatiranje područja Uzdola.

585. Pretresno vijeće nadalje zaključuje da je tokom napada poginulo više vojnika ABiH i HVO.²¹⁷⁴ Dokazi o ubistvima žrtava navedenih u paragrafu 29 Optužnice razmatraće se u dijelu koji slijedi.

4. Ubistva u Uzdolu -14. septembar 1993.

586. Postoje neposredni i posredni dokazi o ubistvu stanovnika uzdolskih zaselaka počinjenom 14. septembra 1993. Za svaku od žrtava navedenih u nastavku, Pretresno vijeće će razmotriti okolnosti njene smrti i njen status u smislu zajedničkog člana 3 Ženevskih konvencija, odnosno ispitati da li su te žrtve bile "osobe koje nisu aktivno učestvovala u neprijateljstvima".²¹⁷⁵

587. U Optužnici se navodi da je Slavko Mendeš, zarobljeni pripadnik HVO, "uhvaćen [...] i pogubljen".²¹⁷⁶ Tužilaštvo je u svom Završnom podnesku konstatovalo da, iako je izvelo dokaze da je Slavko Mendeš umro 14. septembra 1993., ti dokazi "nisu bili dovoljni da se potvrdi da su ga vojnici ABiH uhvatili i pogubili".²¹⁷⁷ Tužilaštvo je stoga zaključilo da "dokazima izvedenim na

²¹⁷¹ Ti dokazi uključuju svjedočenja pripadnika ABiH (*vidi par. 553-563 supra*), kao i izvještaje ABiH i HVO (*vidi par. 564-566 supra*), te svjedočenja tadašnjih stanovnika Uzdola (*vidi par. 567-580 supra*).

²¹⁷² *Vidi par. 575 supra*, a posebno Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 24-25, 43, 46. *Vidi i* iskaz Kate Adie, ratnog dopisnika BBC-ja, koja je 15. septembra 1993. posjetila Uzdol. Nije uočila nikakve ostatke tenka kod škole niti je čula da je tamo bio neki tenk koji je dan ranije uništen. U svom svjedočenju je rekla da nije bilo većih rupa od artiljerijskih i minobacačkih granata ili bilo čega po čemu bi se moglo zaključiti da je korišteno neko veće, teško naoružanje, niti je na zidovima velikih zgrada bilo ikakvih oštećenja od granata. Nije bilo apsolutno nikakvih pokazatelja korištenja artiljerijskog naoružanja, nego samo tragova korištenja pješadijskog naoružanja. Obilazeći kuće u Uzdolu, nije vidjela nikakva oštećenja od granatiranja; nije bilo kratera na putu ni rupa u zidovima ili na krovovima. Na dvije zgrade je vidjela oštećenja od vatre. Na jednoj kući su se spolja vidjela oštećenja od vatre: otpadao je crijep, po čemu se moglo zaključiti da je u kući došlo do eksplozije i da se krov urušio, Kate Adie, 18. april 2005., T. 24-25, 51-52, 76.

²¹⁷³ *Vidi par. 578 supra*, a posebno Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 11-12 i 5. april 2005., T. 65, 88.

²¹⁷⁴ Dokazi pokazuju da je toga dana u borbenim dejstvima u Uzdolu poginulo približno pet do sedam vojnika ABiH, svjedok H, 14. april 2005., T. 56-57; DP 236: dopuna izvještaja od 20. septembra 1993. U tom izvještaju se kaže da je broj poginulih vojnika HVO bio "puno veći" (od sedam). Kazo Zelenika je u svom svjedočenju rekao da je poginulo dvanaest vojnika HVO, Kazo Zelenika, 5. april 2005., T. 56.

²¹⁷⁵ *Vidi Dio III.A.2 supra*.

²¹⁷⁶ Optužnica, par. 27.

²¹⁷⁷ Završni podnesak tužilaštva, par. 18, fusnota 20.

suđenju nije potvrđeno njegovo ubistvo" i da je "sada svaka rasprava o tom pitanju izlišna".²¹⁷⁸ S obzirom na tu konstataciju tužilaštva, odbrana je odlučila da u redigovanoj verziji svog Završnog podneska, podnijetoj 12. septembra, neće dalje osporavati navode o ubistvu Slavka Mendeša.²¹⁷⁹ Pretresno vijeće će stoga smatrati da navodno ubistvo Slavka Mendeša ne čini sastavni dio teze tužilaštva i, prema tome, neće iznositi nikakve zaključke u vezi s tvrdnjama o njegovom ubistvu.²¹⁸⁰

588. Sve obdukcije su izvršene 17. septembra na Odjelu za patologiju Kliničko-bolničkog centra u Splitu, a obducent je bio dr Šimun Anđelinović. Obdukcijom je ustanovljeno da su sve žrtve umrle 14. septembra 1993.²¹⁸¹

(a) Ruža Zelić, Marija Zelić i Stjepan Zelić

589. Godine 1993., Marko Zelić, koji je tada imao petnaest godina, živio je sa svojom majkom Ružom (rođenom 1943.), trinaestogodišnjom sestrom Marijom i desetogodišnjim bratom Stjepanom u Zelenikama.²¹⁸² Rano ujutro 14. septembra 1993., probudio ih je zvuk automatskog oružja iz kog se pucalo blizu njihove kuće.²¹⁸³ Odmah su shvatili da nešto nije u redu i izašli iz kuće kroz prozor.²¹⁸⁴ U knjizi *Uzdol i sve njegove žrtve* to je opisano sljedećim riječima: "Ruža baci jednu ručnu bombu kroz prozor i iskoči s djecom."²¹⁸⁵ Međutim, Marko Zelić poriče da je njegova majka tada bacila ručnu bombu.²¹⁸⁶ Kada su izašli iz kuće, Marko Zelić je shvatio da za njima trče tri

²¹⁷⁸ Završni podnesak tužilaštva, par. 18.

²¹⁷⁹ Završni podnesak odbrane. *Vidi i* pretres od 30. avgusta 2005., T. 4.

²¹⁸⁰ Pretresnom vijeću su predloženi dokazi da su Slavka Mendeša, koji je bio vojnik HVO, zarobile snage ABiH koje su pozivale interventnu jedinicu HVO smještenu u školi u Ceru na predaju. U vezi s okolnostima njegove smrti, Pretresno vijeće skreće pažnju na gorepomenute dokaze o napadu na školu u Ceru, a posebno na DP 236: "dopunu" izvještaja od 20. septembra 1993. (*vidi* par. 565). *Vidi i* Nermin Eminović, 11. mart 2005., T. 68-69) i iskaz svjedoka J (*vidi* par. 560). Pored toga, svjedok J je, kada su mu predložene informacije sadržane u gorepomenutoj "dopuni" izvještaja od 20. septembra 1993., konkretno naveo kojim informacijama u vezi s ubistvom Slavka Mendeša raspolaže: "da su [vojnici ABiH] ušli u školu, da su ga vodili ispred sebe da pozove druge na predaju i, kada je on otvorio vrata učionice u kojoj su se nalazili borovnici, da su oni pucali i ubili ga", svjedok J, 6. juli 2005., T. 39 i 57-58. Kazo Zelenika je u svom svjedočenju rekao da su Slavka Mendeša, koji je bio stacioniran ispred škole u Ceru, zarobili vojnici ABiH, te da su ga odveli u apoteku i tamo vezali. Kazo Zelenika je vidio leš Slavka Mendeša: bio je ustrijeljen, u uniformi, a ruke su mu bile žicom vezane na leđima, Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 14 i 68; DP 301: skica na kojoj je Kazo Zelenika označio mjesto na kojem je vidio leš Slavka Mendeša, *ibid.*, T. 15-17 i 26.

²¹⁸¹ DP 409, obdukcioni zapisnik.

²¹⁸² Marko Zelić, 12. april 2005., T. 82. *Vidi i* DP 299, fotografiju uzdolskih zaselaka na kojoj je Kazo Zelenika označio kuću porodice Zelić, Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 9.

²¹⁸³ Marko Zelić, 12. april 2005., T. 83.

²¹⁸⁴ Marko Zelić, 12. april 2005., T. 83.

²¹⁸⁵ DP 315: knjiga *Uzdol i sve njegove žrtve*, str. 61.

²¹⁸⁶ Marko Zelić, 13. april 2005., T. 20-21. Marko Zelić se sjeća da je njegov preminuli brat Ivan Zelić, koji je bio pripadnik HVO, držao dvije ručne bombe kod kuće. Međutim, Marko Zelić je te ručne bombe vidio tek "mjesec dana, tako nešto" prije nego što su počinjena ubistva, a u svom svjedočenju je, osim toga, rekao da mu brat nikada nije dozvoljavao da priđe ručnim bombama, *ibid.*, T. 12. Kazo Zelenika je u svom svjedočenju rekao da zna "da je bačena bomba kod kuće stare Ruže Zelić" i izjavio: "Ko je bacio bombu to ne znam. Da li je [...] vojska bacila [...] da li su oni imali tu, žena, djeca, to ja ne znam", Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 93. Kazo Zelenika je u svom svjedočenju, osim toga, rekao da je tekst za knjigu *Uzdol i sve njegove žrtve* (DP 315) napisao on, ali da je u dijelu gdje se govori o Ruži Zelić, uključujući dio o navodnom bacanju ručne bombe, bilo "izmjena nekih", Kazo Zelenika, 5. april 2005., T. 8-9. Njegovim riječima: "To su mi kresali neki ovi što su

vojnika.²¹⁸⁷ Vojnici su vikali "Alahu-ekber", na osnovu čega je Marko Zelić zaključio da su to "muslimanski vojnici".²¹⁸⁸ Nosili su maskirne uniforme i rekli im da stanu.²¹⁸⁹ Marko Zelić i njegova porodica su najprije potrčali u pravcu škole u Ceru, prema kući njihovog komšije Ivana Zelenike, međutim, vidjeli su da je s Ivanom Zelenikom jedan naoružani vojnik i da njegova staja gori.²¹⁹⁰ Stoga su odlučili da bježe prema obližnjoj šumi.²¹⁹¹ Nakon kraćeg vremena njih četvero je stiglo do jednog raskršća i Marko Zelić, koji je prednjačio u odnosu na svoju majku, brata i sestru, uspio je da se sakrije pored puta.²¹⁹² Vojnici su sustigli njegovu majku, brata i sestru na raskršću.²¹⁹³ Iz svog skrovišta, koje je od tog raskršća bilo udaljeno šest-sedam metara, Marko Zelić je čuo svoju majku kako preklinje vojnike "da ih ne ubiju i da ih puste".²¹⁹⁴ Nakon toga je, kako se Marku Zeliću činilo, jedan od vojnika kontaktirao nekoga radiom i upitao ga šta da rade s njegovom majkom, bratom i sestrom.²¹⁹⁵ Marko Zelić je zatim čuo jedan glas koji je rekao "da se ubiju svi koji se uhvate".²¹⁹⁶ Čuo je vojnike kako pominju Eniza Hujdura i Envera Buzu. Marko Zelić je zatim čuo rafale, kao i pojedinačne pucnje. Ostao je u svom skrovištu.²¹⁹⁷ Ubrzo poslije pucnjave Marko Zelić je čuo vojnike kako kažu da će poći "u smjeru [...] sela i u smjeru škole".²¹⁹⁸ Kada su se udaljili, Marko Zelić je otišao do raskršća, gdje je vidio svoju majku, brata i sestru kako leže mrtvi na zemlji.²¹⁹⁹

590. Obdukcija je pokazala da je Stjepan Zelić umro usljed strijelnih rana grudnog koša i trbuha, da je Marija Zelić umrla usljed strijelnih rana grudnog koša i da je Ruža Zelić umrla usljed strijelnih

---

uređivali, doradivali tekst. Ja sam upisao, pogotovo o podacima [...] poslije su oni još nešto mijenjali [...]" U svom svjedočenju je takođe rekao da "ni[je] ni dobio tu informaciju [o bacanju ručne bombe]" i da je njegov posao bio "da upiš[e] sve kad je ko rođen [...] ako mu je umro muž, to tamo podatke te, osnovne što sam ovo ja. I poslije sam, poslije su još oni nešto dodavali. Zato i ima više tamo tih", Kazo Zelenika, 5. april 2005., T. 9. *Vidi i ibid.*, T. 78-79. U vezi s težinom koja je pridata DP 315, *vidi* Dio II, par. 21 *supra*.

²¹⁸⁷ Marko Zelić, 12. april 2005., T. 87.

²¹⁸⁸ Marko Zelić, 12. april 2005., T. 87.

²¹⁸⁹ Marko Zelić, 12. april 2005., T. 87.

²¹⁹⁰ Marko Zelić, 12. april 2005., T. 84.

²¹⁹¹ Marko Zelić, 12. april 2005., T. 84.

²¹⁹² Marko Zelić, 12. april 2005., T. 85.

²¹⁹³ Marko Zelić, 12. april 2005., T. 88. To raskršće je prikazano na DP 356. *Vidi* i DP 355, fotografiju na kojoj je Marko Zelić označio raskršće, *ibid.*, T. 85-86.

²¹⁹⁴ Marko Zelić, 12. april 2005., T. 89 i 13. april 2005., T. 2.

²¹⁹⁵ Marko Zelić, 12. april 2005., T. 89 i 13. april 2005., T. 2.

²¹⁹⁶ Marko Zelić, 12. april 2005., T. 89-90.

²¹⁹⁷ Marko Zelić, 13. april 2005., T. 4.

²¹⁹⁸ Marko Zelić, 13. april 2005., T. 5.

²¹⁹⁹ Marko Zelić, 13. april 2005., T. 6. DP 357, fotografija raskršća na kojoj je Marko Zelić označio položaj leševa: Marije slovom "M", Stjepana slovom "S" i Ruže slovom "R". Strelica pokazuje gdje se Marko Zelić skrivao dok su vršena ubistva, Marko Zelić, 12. april 2005., T. 89 i 13. april 2005., T. 6-7. Kazo Zelenika je takođe vidio ta mrtva tijela i taj prizor opisao je sljedećim riječima: "Mali Stipe je bio samo u gaćicama. Ona, Ruža [...], ona je bila onako obukla neki kaput, navukla je dosta robe na sebe, a dole je bosa bila. I druga je mala /prijevod s engleskog/ isto bila bosa. Nisu imali kada uzeti odjeću /prijevod s engleskog/", Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 25. *Vidi* i DP 312, video-snimak na kojem je Kazo Zelenika identifikovao Ružu Zelić, Mariju Zelić i Stjepana Zelića, Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 50-51.

rana grudnog koša, trbuha i lijeve natkoljenice.²²⁰⁰ Obdukcijom je ustanovljeno da su sve tri žrtve umrle 14. septembra 1993.²²⁰¹ U trenutku smrti, sve tri žrtve su nosile civilnu odjeću.²²⁰²

591. Pretresno vijeće zaključuje da su Ružu Zelić, Mariju Zelić i Stjepana Zelića ubila tri pripadnika jedinica pod komandom ABiH koja su ih progonila. Pretresno vijeće naročito ima u vidu bezobziran način na koji su ubijeni članovi porodice Zelić, uključujući dvoje male djece.

592. S obzirom na starost Marije Zelić i Stjepana Zelića, kao i činjenicu da su nosili civilnu odjeću i da dokazi ne upućuju na to da su imali ikakvo oružje, Pretresno vijeće zaključuje da u trenutku smrti nisu aktivno učestvovali u neprijateljstvima.

593. Pretresno vijeće konstatuje da dokazi iz knjige *Uzdol i sve njegove žrtve* o tome da je Ruža Zelić bacila ručnu bombu protivrječe neposrednim dokazima koje je predočio Marko Zelić. Pored toga, Pretresnom vijeću nisu predočeni dokazi, kao što bi na primjer bile reference, koji bi potvrdili vjerodostojnost podataka navedenih u dotičnoj knjizi u vezi s tim.²²⁰³ Iz tog razloga, Pretresno vijeće će se na podatke iz dotične knjige oslanjati samo ako su potkrijepljeni drugim dokazima. Budući da, kada je riječ o podacima koji se odnose na bacanje ručne bombe, to nije slučaj, Pretresno vijeće smatra da se na osnovu predočenih dokaza ne može van razumne sumnje zaključiti da je Ruža Zelić bacila ručnu bombu. S obzirom na činjenicu da je Ruža Zelić, zajedno sa svojom djecom, pokušavala da pobjegne od napadača, da je u trenutku smrti nosila civilnu odjeću i da dokazi ne upućuju na to da je imala oružje, Pretresno vijeće zaključuje da u trenutku smrti nije aktivno učestvovala u neprijateljstvima.

(b) Anica Stojanović

594. Kada je ujutro 14. septembra 1993. započeo napad na Uzdol, Janjko Stojanović, vojnik HVO, bio je u kući svoje majke Ivke Stojanović u Križu. S jednog mjesta u toj kući s kojeg se pružao dobar pogled vidio je majčinu komšinicu Anicu Stojanović (rođenu 1949.) kako se, u

²²⁰⁰ DP 409, str. 10-15 (Stjepan Zelić), str. 16-20 (Ruža Zelić), str. 109-113 (Marija Zelić). Dr Šimun Anđelinović je objasnio na koji način se ulazne rane razlikuju zavisno od toga s koje su udaljenosti nanijete. "Ran[a] iz apsolutne blizine" je nanijeta s udaljenosti od 0-5 centimetara od cijevi vatrenog oružja. Takva će rana biti zvjezdastog oblika, tj. nepravilna, a u dnu rane biće prisutne opekotine i barutne čestice. Rane takve vrste obično su veće od pripadajućih izlaznih rana. "Rana iz relativne blizine" je nanijeta s udaljenosti od 5 i više centimetara. Koliko više, zavisi od vrste vatrenog oružja; može biti i do jednog metra. Takva ulazna rana biće kružnog oblika i oivičena barutnim česticama. "Rana iz daljine" je takođe kružnog oblika, osim ako metak promijeni pravac i uđe pod uglom, kada rana ima ovalni oblik. Ono što je karakteristično za tu vrstu rana jeste takozvani kontuzioni prsten, čiji prečnik može biti 1-2 milimetra. Kod ovalnih rana je kontuzioni prsten na jednoj strani rane izraženiji nego na drugoj, Šimun Anđelinović, 12. maj 2005., T. 19-20, T. 67-68.

²²⁰¹ DP 409, str. 10 (Stjepan Zelić), str. 16 (Ruža Zelić), str. 109 (Marija Zelić).

²²⁰² DP 409, str. 11 (Stjepan Zelić je nosio vuneni džemper i gaće), str. 17 (Ruža Zelić je nosila jaknu, pulover, džemper dugih rukava, suknju, duge gaće, sive vunene čarape i jednu gumenu cipelu), str. 110 (Marija Zelić je nosila majicu kratkih rukava, crne duge gaće, potkošulju bez rukava i gaće).

²²⁰³ *Vidi* Dio II, par. 21 *supra*. Kazo Zelenika nije tačno znao ko je umetnuo podatak o ručnoj granati i ko je tu knjigu uređivao, Kazo Zelenika, 5. april 2005., T. 8-12 i T. 78-79.

polusjedećem stavu, nagnuta unazad, oslanja rukama o zemlju²²⁰⁴ blizu svoje kuće, na oko 15 metara od njega.²²⁰⁵ Bila je u civilnoj odjeći.²²⁰⁶ Na oko tri metra od nje stajao je jedan veoma visok vojnik, koji je nosio zelenu beretku i imao "kalašnjikov" i nož.²²⁰⁷ Janjko Stojanović je čuo Anicu Stojanović kako ispušta krik "Ivane moj", a zatim je vidio kako je taj vojnik ABiH ubija jednim hicem u glavu.²²⁰⁸ Kazo Zelenika je u svom svjedočenju rekao da je 14. septembra 1993., dok je bio u zaseoku Perićima, naišao na sina Anice Stojanović, Ivana Stojanovića, koji je trčao putem i plakao. On je Kazi Zeleniki rekao da je čovjek koji se zove Hero Šaban i vojnik je ABiH ubio njegovu majku.²²⁰⁹

595. Obdukcija tijela Anice Stojanović je pokazala da je ona pogođena iz vatrenog oružja u glavu, grudni koš i desnu potkoljenu.²²¹⁰ Dr Šimun Anđelinović, koji je izvršio obdukciju, u svom je svjedočenju rekao da je prvo nanijeta rana grudnog koša koja, iako je bila opasna po život, nije dovela do smrtnog ishoda. Karakteristike strijelne rane glave upućuju na zaključak da je nanijeta dok je Anica Stojanović još bila živa, te da je izazvala trenutnu smrt.²²¹¹

596. Pretresno vijeće zaključuje da je Anicu Stojanović ubio pripadnik jedinica pod komandom ABiH koji je učestvovao u napadu na Uzdol 14. septembra 1993. Pretresno vijeće naročito ima u vidu način na koji je ona ubijena i koji liči na pogubljenje. Međutim, Pretresno vijeće nije bilo u mogućnosti da, samo na osnovu predočenih posrednih dokaza, utvrdi identitet izvršioca.

597. S obzirom na to da je Anica Stojanović, u trenutku kada je ubijena hicem iz vatrenog oružja u glavu, već bila pogođena u grudni koš i teško ranjena, da je nosila civilnu odjeću i da dokazi ne

²²⁰⁴ Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 12-14.

²²⁰⁵ Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 12-14. Kuća Anice Stojanović označena je na DP 303 brojem 3, Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 28. Janjko Stojanović ne zna da li je Anica Stojanović kod kuće imala neko oružje, ali je nije nikada vidio ni sa kakvim oružjem, Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 58.

²²⁰⁶ Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 14; Kazo Zelenika, 5. april 2005., T. 40. *Vidi i* DP 409, str. 145 (Anica Stojanović je nosila pleteni džemper, potkošulju dugih rukava, donji veš, najlon-čarape, bijele čarape, gumene cipele i naušnice zlatne boje).

²²⁰⁷ Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 13.

²²⁰⁸ Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 12-13. DP 347, fotografija Križa na kojoj je Janjko Stojanović označio mjesto gdje je vojnik pucao na Anicu Stojanović, Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 28. Ivka Stojanović je u svom svjedočenju rekla da je, dok je bježala iz svoje kuće, vidjela tijelo Anice Stojanović kako leži na zemlji. Kasnije je saznala da je Anica Stojanović tada već bila mrtva, Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 58, 68. Ivka Stojanović i Janjko Stojanović identifikovali su tijelo Anice Stojanović na video-snimku DP 312, Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 36, i Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 27.

²²⁰⁹ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 12-13 i 5. april 2005., T. 86, koji je u svom svjedočenju rekao da je Ivan Stojanović tada imao "[m]ožda [...] 13, 14 godina", Kazo Zelenika, 5. april 2005., T. 41. Pretresno vijeće smatra da je taj Ivan isti onaj "oko 14, 15" godina star Ivan Stojanović koga je Janjko Stojanović pomenuo u svom iskazu od 12. aprila 2005., T. 8, *vidi par.* 569 *supra*. Hero Šaban je kasnije smrtno stradao nesretnim slučajem, Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 12 i 5. april 2005., T. 86. I Kazo Zelenika je identifikovao Anicu Stojanović na video-snimku DP 312, Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 51.

²²¹⁰ DP 409, str. 144-149.

²²¹¹ Šimun Anđelinović, 13. maj 2005., T. 13. *Vidi i* DP 409, str. 146-147.

upućuju na to da je imala ikakvo oružje, Pretresno vijeće zaključuje da u trenutku smrti nije aktivno učestvovala u neprijateljstvima.

(c) Ivan Zelenika, Jadranka Zelenika i Ruža Zelenika

598. Kao što je već rečeno, kada je 14. septembra 1993. pobjegao iz svoje kuće u Zelenikama, Marko Zelić je vidio svog komšiju Ivana Zeleniku (rođenog 1930.) kako nenaoružan stoji ispred svoje kuće s jednim naoružanim vojnikom.²²¹² Taj vojnik je nosio maskirnu uniformu i u ruci držao oružje.²²¹³ "Otpribliže dvadesetak sekundi, pola minute" kasnije,²²¹⁴ dok je Marko Zelić trčao prema šumi, čuo je kako iz pravca kuće Ivana Zelenike odjekuju pucnji.²²¹⁵ Kazo Zelenika, koji je sin Ivana Zelenike, u svom svjedočenju je rekao da je, kada je 14. septembra došao do kuće svojih roditelja, prvo ugledao svoju kćer Jadranku Zeleniku, rođenu 1981., kako leži na zemlji ispred kuće.²²¹⁶ Jadranka Zelenika tada nije bila mrtva, ali je "ležala [...] na leđima i nešto je krkljala, nešto govori, ali ne može ništa reći. Ono, ili je zrak. Nešto iz nje ono puše".²²¹⁷ Nekoliko trenutaka kasnije je izdahnula. Kada je Kazo Zelenika ušao u kuću, vidio je svog oca Ivana kako, licem prema dolje, leži mrtav na podu u dnevnoj sobi.²²¹⁸ Kasnije je pronašao svoju majku Ružu Zeleniku (rođenu 1931.), koja je ležala mrtva u svom krevetu.²²¹⁹

599. Obdukcija tijela Ivana Zelenike je pokazala da je umro "nasilnom smrću zbog zadobivenih strijelnih rana glave, s posljedičnim oštećenjem mozga", kao i da je zadobio višestruke strijelne rane leđa i ruku.²²²⁰ Pretresno vijeće ima u vidu da je ulazna rana bila na desnoj sljepoočnici, te da je izlazna rana, s druge strane glave, bila zvjezdastog oblika, što upućuje na zaključak da je rana na glavi nanesena iz apsolutne blizine.²²²¹ Obdukcija tijela Jadranke Zelenike je pokazala da su uzrok smrti četiri strijelne rane grudnog koša "koje su dovele do oštećenja organa, koja su takvih karakteristika da su [...] dovele do smrtnog ishoda".²²²² Obdukcija tijela Ruže Zelenike pokazala je da je "umrla nasilnom smrću, zbog zadobivenih rana sjekotina, na glavi, sa posljedičnim razmekšanjem mozgovine [...] Ovakve rane se vide kod udaraca sjekirom".²²²³ Ruža Zelenika je pored toga pogođena u grudni koš i noge s četiri hica iz vatrenog oružja. Međutim, iako su te rane

²²¹² Marko Zelić, 12. april 2005., T. 84 i 13. april 2005., T. 22-23.

²²¹³ Marko Zelić, 12. april 2005., T. 84 i 13. april 2005., T. 22-23.

²²¹⁴ Marko Zelić, 13. april 2005., T. 23.

²²¹⁵ Marko Zelić, 13. april 2005., T. 23. *Vidi i* DP 299, fotografiju uzdolskih zaselaka na kojoj je Kazo Zelenika označio svoju kuću i kuću svog oca, Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 8.

²²¹⁶ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 22-23.

²²¹⁷ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 23-24.

²²¹⁸ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 23.

²²¹⁹ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 23. Ivka Stojanović je identifikovala tijela Ivana, Ruže i Jadranke Zelenike na video-snimku DP 312, Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 34-35.

²²²⁰ DP 409, str. 116, *vidi i* str. 114-118.

²²²¹ DP 409, str. 115, *vidi* fusnotu 2200 *supra*.

²²²² DP 409, str. 70, *vidi i* str. 68-72.

²²²³ DP 409, str. 38. *Vidi i* Šimun Anđelinović, 12. maj 2005., T. 29.

činile "tešku i po život opasnu" povredu, smrt Ruže Zelenike je nastupila usljed zadobijenih "sjekotina na glavi".²²²⁴ Sve tri žrtve su nosile civilnu odjeću.²²²⁵

600. Premda dokazi pokazuju da je Ivan Zelenika posljednji put viđen živ izvan kuće, a da je mrtav pronađen u kući, Pretresno vijeće smatra da je van razumne sumnje dokazano da je Ivana Zeleniku ubio vojnik koji je stajao pored njega kada je Marko Zelić prošao pored njegove kuće. Pretresno vijeće je mišljenja da je taj vojnik bio pripadnik jedinica pod komandom ABiH koje su učestvovala u napadu na Uzdol 14. septembra 1993. Nije potrebno da se nagađa kakve su tačno bile okolnosti pod kojima je Ivan Zelenika ranjen i ubijen, međutim, Pretresno vijeće ima u vidu da su obdukcijom nađene ulazne strijelne rane na leđima Ivana Zelenike. Što se tiče Ruže Zelenike i Jadranke Zelenike, Pretresno vijeće smatra da je van razumne sumnje dokazano da su ih ubili pripadnici jedinica pod komandom ABiH. Pretresno vijeće naročito ima u vidu da je Ruža Zelenika ubijena na okrutan način i da život nije pošteđen čak ni dvanaestogodišnjoj Jadranki Zeleniki.

601. S obzirom na starost Jadranke Zelenike, činjenicu da je nosila civilnu odjeću, kao i da dokazi ne upućuju na to da je imala ikakvo oružje, Pretresno vijeće zaključuje da u trenutku smrti nije aktivno učestvovala u neprijateljstvima.

602. S obzirom na činjenicu da je Ivan Zelenika ustrijeljen iz apsolutne blizine, i to s leđa, i da je Ruža Zelenika ubijena u krevetu, te da su obje žrtve nosile civilnu odjeću i da dokazi ne upućuju na to da su imale ikakvo oružje, Pretresno vijeće zaključuje da ni Ivan Zelenika ni Ruža Zelenika u trenutku smrti nisu aktivno učestvovali u neprijateljstvima.

(d) Mara Grubeša

603. Kada je Kazo Zelenika 14. septembra 1993. došao u Zelenike, vidio je da štala Mare Grubeše gori. Jedan svjedok je u svom iskazu rekao da je blizu te štale vidio vojnike ABiH.²²²⁶ Kasnije je suprug Mare Grubeše rekao Kazi Zeleniki da je u štali pronašao nešto za šta je tvrdio da su to posmrtni ostaci njegove supruge. Ti navodni ostaci su kasnije zakopani zajedno s drugim žrtvama iz Uzdola.²²²⁷

²²²⁴ DP 409, str. 38, *vidi i* str. 36-40. Dr Šimun Anđelinović je razjasnio da kontuzija ne nestaje ako je žrtva već mrtva, Šimun Anđelinović, 12. maj 2005., T. 31.

²²²⁵ DP 409, str. 37 (Ruža Zelenika je nosila haljinu kratkih rukava, majicu kratkih rukava i duge gaće), str. 69 (Jadranka Zelenika je nosila trenerku, majicu kratkih rukava, pantalone, potkošulju, gaće i naušnice zlatne boje), str. 115 (Ivan Zelenika je nosio košulju, farmerke, duge gaće i čarape).

²²²⁶ Svjedok I, 14. april 2005., T. 79.

²²²⁷ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 20-21 i 5. april 2005., T. 27-28. *Vidi i* DP 299, fotografiju uzdolskih zaselaka na kojoj je Kazo Zelenika označio kuću Mare i Pave Grubeše (br. 7), Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 9-10.

604. Pretresno vijeće zaključuje da tužilaštvo nije van razumne sumnje dokazalo da su Maru Grubešu ubili pripadnici jedinica pod komandom ABiH koji su učestvovali u napadu na Uzdol 14. septembra 1993.²²²⁸

(e) Luca Zelenika i Janja Zelenika

605. Luca Zelenika, kojoj je bilo 87 godina (rođena 1906.), pronađena je mrtva ispred svoje kuće u Zelenikama.²²²⁹ Njena nećakinja Janja Zelenika (rođena 1931.) takođe je pronađena mrtva ispred kuće, pored zida.²²³⁰ Obje su nosile civilnu odjeću.²²³¹ Obdukcija tijela Luce Zelenike je pokazala da je pogođena u grudni koš, noge i ruke s više hitaca iz vatrenog oružja.²²³² Obdukcija tijela Janje Zelenike je pokazala da je zadobila strijelnu ranu glave.²²³³

606. Pretresno vijeće zaključuje da su Luca Zelenika i Janja Zelenika umrle nasilnom smrću usljed zadobijenih strijelnih rana. Pretresno vijeće se van razumne sumnje uvjerilo da su te rane nanijeli pripadnici jedinica pod komandom ABiH koji su učestvovali u napadu na Uzdol 14. septembra 1993., budući da se datum smrti žrtava i način na koji su ubijene podudaraju s neposrednim dokazima izvedenim pred vijećem u vezi s gore opisanim ubistvom Ruže Zelić, Marije Zelić, Stjepana Zelića i Anice Stojanović.²²³⁴ Budući da u kućama nije bilo tragova pljačke ni oštećenja, Kate Adie je stekla utisak da su ubistva vršena prema određenom obrascu: da su vojnici sistematski prolazili kuću za kućom i da su za žrtvama tragali, da su ih tražili po kućama. Nije bilo dokaza da su ti stariji ljudi poginuli usljed borbenih dejstava, na primjer u unakrsnoj vatri.

607. Na osnovu dokaza da su i Luca Zelenika i Janja Zelenika u trenutku smrti nosile civilnu odjeću, te s obzirom na starost Luce Zelenike i činjenicu da dokazi ne upućuju na to da su imale ikakvo oružje, Pretresno vijeće zaključuje da u trenutku smrti nijedna od njih nije aktivno učestvovala u neprijateljstvima.

²²²⁸ Pretresno vijeće je uzelo u obzir dokaze koje je predočio svjedok I.

²²²⁹ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 21-22 i 49 (koji je identifikovao Lucu Zeleniku na video-snimku DP 312); DP 299, fotografija uzdolskih zaselaka na kojoj je Kazo Zelenika označio kuću Luce Zelenike (br. 9), Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 10 (koji je identifikovao Lucu Zeleniku na video-snimku DP 312); Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 33 (koja je identifikovala Lucu Zeleniku na video-snimku DP 312).

²²³⁰ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 21-22 i 45 (koji je identifikovao Janju Zeleniku na video-snimku DP 312).

²²³¹ DP 409, str. 52 (Janja Zelenika je nosila maramu, džemper, suknju, gaće, čarape, gumene cipele i terluke) i str. 74 (Luca Zelenika je nosila maramu, kapu, džemper, ogrtač bez rukava, podsuknju, haljinu, pulover, čarape i terluke).

²²³² DP 409, str. 73-77, a posebno str. 75 (gdje se, osim toga, kaže da su neke od rana imale kontuzione ivice, što ukazuje na to da je pucano iz daljine, *vidi* fusnotu 2200 *supra*).

²²³³ DP 409, str. 51-56.

²²³⁴ S tim u vezi, Pretresno vijeće skreće pažnju na iskaz Kate Adie, koja je rekla da je dan nakon što su počinjena ubistva obišla kuće u Uzdolu i uočila da nema tragova pljačke niti oštećenja, te stoga stekla utisak da su ubistva vršena po obrascu: da su vojnici sistematski prolazili kuću za kućom i da su za žrtvama tragali, da su ih tražili po kućama. Nije bilo dokaza da su žrtve poginule usljed borbenih dejstava, na primjer u unakrsnoj vatri. *Vidi* par. 647-648 *infra*, a posebno Kate Adie, 18. april 2005., T. 122 i 126-127.

(f) Dragica Zelenika

608. Kazo Zelenika je 14. septembra 1993. pronašao leš Dragice Zelenike (rođene 1934.) blizu štale pored njene kuće u Zelenikama.²²³⁵ Nosila je civilnu odjeću,²²³⁶ a i kuća i štala su gorjeli. Vidio je da Dragica Zelenika leži blizu vatre i da ima teške opekotine.²²³⁷ Obdukcijom je ustanovljeno da je Dragica Zelenika pogođena u leđa s dva hica iz vatrenog oružja i da je smrt nastupila usljed zadobijenih ozljeda.²²³⁸

609. Pretresno vijeće zaključuje da je Dragica Zelenika umrla nasilnom smrću usljed zadobijenih strijelnih rana. Pretresno vijeće se van razumne sumnje uvjerilo da su te rane nanijeli pripadnici jedinica pod komandom ABiH koji su učestvovali u napadu na Uzdol 14. septembra 1993., budući da se datum smrti žrtve i način na koji je ubijena podudaraju s neposrednim dokazima izvedenim pred Vijećem u vezi s goreopisanim ubistvom Ruže Zelić, Marije Zelić, Stjepana Zelića i Anice Stojanović.

610. S obzirom na činjenicu da je Dragica Zelenika ustrijeljena u leđa, da je nosila civilnu odjeću i da dokazi ne upućuju na to je imala ikakvo oružje, Pretresno vijeće zaključuje da u trenutku smrti nije aktivno učestvovala u neprijateljstvima.

(g) Kata Perković

611. Kazo Zelenika je pronašao leš Kate Perković (rođene 1922.) kako leži pred samim pragom svoje kuće, odnosno kuće svog supruga Stipe Perkovića, u Zelenikama.²²³⁹ Nosila je civilnu odjeću.²²⁴⁰ Obdukcija je pokazala da je Kata Perković pogođena iz vatrenog oružja, jednom u grudni koš i tri puta u noge.²²⁴¹

612. Pretresno vijeće zaključuje da je Kata Perković umrla nasilnom smrću usljed zadobijenih strijelnih rana. Pretresno vijeće se van razumne sumnje uvjerilo da su te rane nanijeli pripadnici jedinica pod komandom ABiH koji su učestvovali u napadu na Uzdol 14. septembra 1993., budući da se datum smrti žrtve i način na koji je ubijena podudaraju s neposrednim dokazima izvedenim

²²³⁵ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 22; DP 299, fotografija uzdolskih zaselaka na kojoj je Kazo Zelenika označio kuću Dragice Zelenike (br. 10); Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 10; DP 301, skica koju je označio Kazo Zelenika (br. 7 označava kuću Dragice Zelenike); Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 22. *Vidi par. 577 supra.*

²²³⁶ DP 409, str. 63 (Dragica Zelenika je nosila majicu kratkih rukava, komplet od sintetike i hulahopke).

²²³⁷ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 22.

²²³⁸ DP 409, str. 62-67, a posebno str. 63, gdje se kaže da su obje ulazne rane na leđima imale kontuzione ivice.

²²³⁹ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 19-20; DP 299, fotografija uzdolskih zaselaka na kojoj je Kazo Zelenika označio kuću porodice Perković (br. 6); Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 9 i 48 (koji je identifikovao Katu Perković na video-snimku DP 312); DP 301, skica koju je označio Kazo Zelenika (br. 4 označava kuću Kate Perković), Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 19.

²²⁴⁰ DP 409, str. 22 (Kata Perković je nosila haljinu, donji veš, visoke čarape, terluke i potkošulju); Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 19-20.

²²⁴¹ DP 409, str. 21-25.

pred Vijećem u vezi s goreopisanim ubistvom Ruže Zelić, Marije Zelić, Stjepana Zelića i Anice Stojanović.

613. S obzirom na starost Kate Perković, činjenicu da je nosila civilnu odjeću, i kao i da dokazi ne upućuju na to da je imala ikakvo oružje, Pretresno vijeće zaključuje da ona u trenutku smrti nije aktivno učestvovala u neprijateljstvima.

(h) Martin Ratkić i Kata Ratkić

614. Kazo Zelenika je 14. septembra 1993. pronašao tijela Martina Ratkića (rođenog 1925.)²²⁴² i Kate Ratkić (rođene 1928.)²²⁴³ u podrumu kuće Blaška Ratkića, brata Martina Ratkića, u Križu.²²⁴⁴ Njihova kuća je bila do te kuće i gorjela je. Kazo Zelenika je u svom svjedočenju rekao da mu se učinilo da su Martin i Kata Ratkić zagrljeni.²²⁴⁵ Obje žrtve su nosile civilnu odjeću.²²⁴⁶

615. Obdukcija tijela Martina Ratkića je pokazala da je pogođen iz vatrenog oružja u grudni koš, te da mu desno uho nedostaje u cijelosti, a da je od lijevog uha ostao samo donji dio.²²⁴⁷ Obdukcijom je ustanovljeno da je dio lijevog uha odstranjen dok je Martin Ratkić bio živ jer je rana imala kontuzione ivice.²²⁴⁸ Obdukcija tijela Kate Ratkić je pokazala da je ona pogođena u grudni koš, leđa i glavu s više hitaca iz vatrenog oružja. U obdukcionom zapisniku kaže se da "s desne strane glave nalazimo opsežnu ranu, vel. 18x15 cm", uz prisustvo "barutnih čestica", i zaključuje da se "najvjerojatnije [...] radi o ozljedi nastaloj djelovanjem projektila iz apsolutne blizine".²²⁴⁹ Obdukcijom je ustanovljeno da je smrt Kate Ratkić nastupila zbog strijelne rane glave.²²⁵⁰

616. Pretresno vijeće zaključuje da su Martin Ratkić i Kata Ratkić umrli nasilnom smrću usljed zadobijenih strijelnih rana. Pretresno vijeće se van razumne sumnje uvjerilo da su te rane nanijeli

²²⁴² U DP 409, obdukcionom zapisniku, str. 129, Martin Ratkić se opisuje kao "starij[i]". U DP 315, knjizi *Uzdol i sve njegove žrtve*, str. 32, kaže se da je Martin Ratkić rođen 1925. Pretresno vijeće ne vidi razloga da posumnja da je to tačan opis starosti Martina Ratkića u vrijeme njegove smrti.

²²⁴³ I Kata Ratkić je u obdukcionom zapisniku opisana kao "starij[a]" (DP 409, str. 139). U DP 315, knjizi *Uzdol i sve njegove žrtve*, str. 34, kaže se da je Kata Ratkić rođena 1928. Pretresno vijeće ne vidi razloga da posumnja da je to tačan opis starosti Kate Ratkić u vrijeme njene smrti.

²²⁴⁴ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 32-33. Kuća Martina Ratkića i Kate Ratkić označena je na DP 303 brojem 4. Broj 5 označava bratovu kuću, Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 32. I Ivka Stojanović je vidjela tijela Martina i Kate Ratkić, Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 25. *Vidi i* DP 373, video-snimak.

²²⁴⁵ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 32-33.

²²⁴⁶ DP 409, str. 130 (Martin Ratkić je nosio jaknu, košulju, majicu kratkih rukava, pantalone, gaće, čarape i gumene cipele) i str. 140 (Kata Ratkić je nosila ogrtač bez rukava, pregaču, haljinu, donji veš, visoke čarape i gumene cipele).

²²⁴⁷ DP 409, str. 129-130; Šimun Anđelinović, 12. maj 2005., T. 34-35.

²²⁴⁸ Šimun Anđelinović, 12. maj 2005., T. 45-49. Iz obdukcionog zapisnika se vidi da je desno uho odstranjeno nakon što je Martin Ratkić umro, Šimun Anđelinović, 12. maj 2005., T. 34, iskaz da je moguće da su ga odstranile male životinje, kao što su glodari. I na video-snimku DP 373 (vrijeme na snimku 01:40) čini se da je desno uho u vrijeme snimanja još bilo čitavo, Šimun Anđelinović, 12. maj 2005., T. 32. Za razliku u karakteristikama rana nanesenih prije i poslije smrti uopšte, *vidi i* Šimun Anđelinović, 13. maj 2005., T. 8.

²²⁴⁹ DP 409, str. 140.

²²⁵⁰ DP 409, str. 141.

pripadnici jedinica pod komandom ABiH koji su učestvovali u napadu na Uzdol 14. septembra 1993., budući da se datum smrti žrtava i način na koji su ubijene podudaraju s neposrednim dokazima izvedenim pred Vijećem u vezi s goreopisanim ubistvom Ruže Zelić, Marije Zelić, Stjepana Zelića i Anice Stojanović. Pretresno vijeće posebno želi da ukaže na činjenicu da je Martin Ratkić prije smrti bio izložen okrutnom fizičkom postupanju i da je Kata Ratkić ubijena na način koji liči na pogubljenje.

617. S obzirom na starost Martina Ratkića i Kate Ratkić, kao i činjenicu da su nosili civilnu odjeću, da je Kata Ratkić ubijena iz apsolutne blizine, da su žrtve, po svemu sudeći, bile u zagrljaju, da su pronađene u podrumu i da dokazi ne upućuju na to da su imale ikakvo oružje, Pretresno vijeće zaključuje da ni Martin Ratkić ni Kata Ratkić u trenutku smrti nisu aktivno učestvovali u neprijateljstvima.

(i) Anto Stojanović

618. Tijelo Ante Stojanovića (rođenog 1920.) pronađeno je na 20-30 metara od njegove kuće u Križu, koja je bila nedaleko od kuće Martina i Kate Ratkić.²²⁵¹ Anto Stojanović je nosio civilnu odjeću, ali nije imao cipele.²²⁵² Obdukcija je pokazala da je pogođen u grudni koš, trbuh i bedro s četiri hica iz vatrenog oružja.²²⁵³

619. Pretresno vijeće zaključuje da je Anto Stojanović umro nasilnom smrću usljed zadobijenih strijelnih rana. Pretresno vijeće se van razumne sumnje uvjerilo da su te rane nanijeli pripadnici jedinica pod komandom ABiH koji su učestvovali u napadu na Uzdol 14. septembra 1993., budući da se datum smrti žrtve i način na koji je ubijena podudaraju s neposrednim dokazima izvedenim pred Vijećem u vezi s goreopisanim ubistvom Ruže, Marije i Stjepana Zelića, te Anice Stojanović.

620. S obzirom na starost Ante Stojanovića, činjenicu da je nosio civilnu odjeću i da nije nosio ni cipele ni pantalone, kao i da dokazi ne upućuju na to da je imao ikakvo oružje, Pretresno vijeće zaključuje da u trenutku smrti nije aktivno učestvovao u neprijateljstvima.

²²⁵¹ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 27 i 51 (koji je identifikovao Antu Stojanovića na video-snimku DP 312); Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 25; *vidi i* T. 36-39, gdje svjedokinja govori o video-snimku DP 312; Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 20, koji je takođe identifikovao tijelo Ante Stojanovića na video-snimku DP 312, Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 26. Kuća Ante Stojanovića označena je na DP 307 brojem 1, Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 28.

²²⁵² DP 409, str. 135 (Anto Stojanović je nosio košulju, gaće i čarape); Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 27 (koji je u svom svjedočenju takođe rekao da Anto Stojanović nije nosio cipele); Janjko Stojanović, 12. april 2005., T. 20 (koji je u svom svjedočenju rekao da je Anto Stojanović nosio čarape, a ne cipele, i duge gaće, a ne normalne pantalone).

²²⁵³ DP 409, str. 136.

(j) Franjo Stojanović i Serafina Stojanović

621. U ranim jutarnjim satima 14. septembra 1993., Ruža Stojanović je, bježeći iz svoje kuće u Križu, gdje se pucalo, u pravcu škole u Ceru, vidjela leš svog komšije Franje Stojanovića (rođenog 1916.) pred samom njegovom kućom. Kasnije je čula da su suprugu Franje Stojanovića, Serafinu (rođenu 1922.),²²⁵⁴ u njihovoj kući ubili "Muslimani".²²⁵⁵ Kazo Zelenika, koji je toga dana bio u Križu, nije bio u mogućnosti da ode do kuće Franje i Serafine Stojanović, budući da se s brda Krstište pucalo, a njihova kuća je bila na otvorenom.²²⁵⁶ Međutim, kasnije naveče je vidio leševe Franje Stojanovića i Serafine Stojanović, kada su kamionom odvezeni u školu u Ceru.²²⁵⁷

622. Obdukcija tijela Franje Stojanovića je pokazala da je on pogođen u grudni koš s četiri hica iz vatrenog oružja. Ulazne rane su bile "grupirane [...] na jednom uskom području, te su nastale ulaskom projektila u fazi relativnog mirovanja tijela".²²⁵⁸ Obdukcijom tijela Serafine Stojanović utvrđeno je da ima dvije rane u zatiljnom dijelu glave i da je umrla zbog "rana sjekotina na glavi, koje su dovele do oštećenja mozga". Obdukcijom nisu pronađene strijelne rane. Karakteristike pomenutih rana upućuju na zaključak da su nastale "jakim udarcem" po glavi predmetom i oštih i tupih bridova.²²⁵⁹ Objе žrtve su u trenutku smrti nosile civilnu odjeću.²²⁶⁰

623. Pretresno vijeće zaključuje da su Franjo Stojanović i Serafina Stojanović umrli nasilnom smrću, on usljed zadobijenih strijelnih rana, a ona usljed zadobijenih rana sjekotina. Pretresno vijeće se van razumne sumnje uvjerilo da su te rane nanijeli pripadnici jedinica pod komandom ABiH koji su učestvovali u napadu na Uzdol 14. septembra 1993., budući da se datum smrti žrtava i način na koji su ubijene podudaraju s neposrednim dokazima izvedenim pred Vijećem u vezi s goreopisanim ubistvom Ruže, Marije i Stjepana Zelića, te Anice Stojanović. Pretresno vijeće naročito ima u vidu da je Serafina Stojanović ubijena na okrutan način.

624. S obzirom na starost Franje Stojanovića i Serafine Stojanović, kao i činjenicu da su nosili civilnu odjeću, da je Franjo Stojanović pogođen sa četiri hica iz vatrenog oružja dok je bio u "fazi relativnog mirovanja", da Serafina Stojanović nije ubijena iz vatrenog oružja nego na smrt

²²⁵⁴ U DP 409, obdukcionom zapisniku, str. 124, Serafina Stojanović se opisuje kao "starij[a]". U DP 315 (knjizi *Uzdol i sve njegove žrtve*), str. 22, kaže se da je Serafina Stojanović rođena 1922. Pretresno vijeće ne vidi razloga da posumnja da je to tačan opis starosti Serafine Stojanović u vrijeme njene smrti.

²²⁵⁵ Ruža Stojanović, DP 465, str. 5.

²²⁵⁶ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 33-34. Kuća Franje i Serafine Stojanović zaokružena je na DP 309, Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 35.

²²⁵⁷ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 34.

²²⁵⁸ DP 409, str. 150-154, a posebno str. 152.

²²⁵⁹ DP 409, str. 124-128, a posebno str. 126.

²²⁶⁰ DP 409, str. 125 (Serafina Stojanović je nosila haljinu, potkošulju, maramu, gaće, čarape i čizme) i str. 151 (Franjo Stojanović je nosio pulover, košulju, majicu kratkih rukava, pantalone, donji veš i čarape).

pretučena, te da dokazi ne upućuju na to da su imali ikakvo oružje, Pretresno vijeće zaključuje da nijedno od njih u trenutku smrti nije aktivno učestvovalo u neprijateljstvima.

(k) Stanko Rajić, Lucija Rajić, Šima Rajić, Mara Rajić i Jela Džalto

625. Kazo Zelenika je u svom svjedočenju rekao da je 14. septembra vidio tijela supružnika Stanka i Lucije Rajić (rođenih 1927., odnosno 1933.), kao i tijela Šime Rajić (rođene 1914.) i njene kćeri Mare Rajić (rođene 1938.), kako leže ispred njihove kuće u Rajićima.²²⁶¹ Tamo je istoga dana bila i Ivka Stojanović, koja je takođe vidjela leševe tih žrtava.²²⁶² Obdukcija tijela Stanka Rajića je pokazala da je pogođen u grudni koš, noge i ruke s više hitaca iz vatrenog oružja ispaljenih iz daljine.²²⁶³ Obdukcija tijela Lucije Rajić pokazala je da je ona pogođena u grudni koš, trbuh, grudi, ruke i noge s više hitaca iz vatrenog oružja ispaljenih iz daljine.²²⁶⁴ Obdukcija tijela Šime Rajić je pokazala da je ona ubijena jednim hicem ispaljenim u lijevu stranu grudi.²²⁶⁵ Obdukcija tijela Mare Rajić je pokazala da je ona pogođena u grudi, trbuh i noge s više hitaca iz vatrenog oružja.²²⁶⁶ Sve žrtve su u trenutku smrti nosile civilnu odjeću.²²⁶⁷

626. Postoje dokazi da je Jela Džalto, koja je kao izbjeglica živjela kod porodice Prskalo, komšija porodice Rajić, umrla kada je kuća porodice Prskalo izgorjela.²²⁶⁸ Kazo Zelenika je u svom svjedočenju rekao da mu je Sofija, sestra Jele Džalto, ispričala da se, dok je 14. septembra 1993. zajedno s Jelom i svojom djecom pokušavala da pobjegne pred vojnicima ABiH koji su napadali, Jela Džalto odjednom odvojila od grupe. "Nešto je zaboravila" i "vratila se u kuću i kuća je izgorila i ona je izgorila valjda u kući".²²⁶⁹ Jela Džalto se iz kuće nije vratila, a njeni posmrtni ostaci nisu nikad pronađeni.²²⁷⁰ Kazo Zelenika je u svom svjedočenju rekao da ne zna "je li bila ranjena" prije nego što se odvojila od grupe i otrčala.²²⁷¹

²²⁶¹ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 38 i 52 (koji je identifikovao Stanka Rajića, Luciju Rajić, Šimu Rajić i Maru Rajić na video-snimku DP 312). Na DP 305 je označeno gdje su bila njihova tijela, Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 38 i 40.

²²⁶² Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 25. I Ivka Stojanović je identifikovala tijela na video-snimku DP 312, Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 36-38.

²²⁶³ DP 409, str. 78-84, u kojem se na str. 80 konstatuje da su neke od ulaznih strijelnih rana oivičene kontuzionim prstenom.

²²⁶⁴ DP 409, str. 85-91, u kojem se na str. 87 konstatuje da su neke od ulaznih strijelnih rana oivičene kontuzionim prstenom.

²²⁶⁵ DP 409, str. 57-61.

²²⁶⁶ DP 409, str. 119-123.

²²⁶⁷ DP 409, str. 58 (Šima Rajić je nosila maramu, džemper, ogrtač bez rukava, majicu dugih rukava, pregaču, potkošulju, duge gaće, visoke čarape i gumene cipele), str. 79 (Stanko Rajić je nosio jaknu, džemper, majicu kratkih rukava, dva par pantalona, duge gaće, čarape i cipele), str. 86 (Lucija Rajić je nosila maramu, džemper, kaput, pulover, potkošulju, gaće, čarape, terluke i gumene cipele), str. 120 (Mara Rajić je nosila pulover, majicu dugih rukava, grudnjak, suknju, visoke čarape i papuče).

²²⁶⁸ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 37; Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 36-37.

²²⁶⁹ Kazo Zelenika, 5. april 2005., T. 49-50, koji je u svom svjedočenju prepričao šta mu je rekla sestra Jele Džalto.

²²⁷⁰ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 38-39.

²²⁷¹ Kazo Zelenika, 5. april 2005., T. 49-50.

627. Pretresno vijeće zaključuje da su Stanko Rajić, Lucija Rajić, Šima Rajić i Mara Rajić umrli nasilnom smrću usljed zadobijenih strijelnih rana. Pretresno vijeće se van razumne sumnje uvjerilo da su te rane nanijeli pripadnici jedinica pod komandom ABiH koji su učestvovali u napadu na Uzdol 14. septembra 1993., budući da se datum smrti žrtava i način na koji su ubijene podudaraju s neposrednim dokazima izvedenim pred Vijećem u vezi s goreopisanim ubistvom Ruže Zelić, Marije Zelić, Stjepana Zelića i Anice Stojanović. Međutim, Pretresno vijeće konstatuje da tužilaštvo nije uspjelo van razumne sumnje dokazati da su Jelu Džalto ubili pripadnici jedinica pod komandom ABiH koji su 14. septembra 1993. izvršili napad na Uzdol.

628. S obzirom na starost Stanka Rajića i Šime Rajić, te budući da su Stanko Rajić, Lucija Rajić i Šima Rajić nosili civilnu odjeću i da dokazi ne upućuju na to da su imali ikakvo oružje, Pretresno vijeće zaključuje da u trenutku smrti oni nisu aktivno učestvovali u neprijateljstvima.

629. Ivka Stojanović je u svom svjedočenju rekla da je Mara Rajić radila kao kuharica u školi u Ceru, gdje je bio stacioniran HVO.²²⁷² Pretresnom vijeću je takođe predočena knjiga *Uzdol i sve njegove žrtve*, u kojoj se kaže: "Početkom rata javlja se dobrovoljno u postrojbe HVO i radi u kuhinji kao kuharica."²²⁷³ S tim u vezi, Pretresno vijeće ponavlja da se neće oslanjati na podatke sadržane u pomenutoj knjizi ako nisu potkrijepljeni drugim dokazima. Kazo Zelenika je u svom svjedočenju rekao da je Mara Rajić "bila [u školi] tek u početku, ali čudilo bi me da i njoj nisu isto dali da je bila u ratu".²²⁷⁴ Pretresno vijeće zaključuje da iz gorepomenutih dokaza ne slijedi da je Mara Rajić u trenutku smrti bili pripadnik HVO ili mobilisana u snage HVO. S obzirom na činjenicu da je Mara Rajić ubijena u svojoj kući, da je nosila civilnu odjeću i da dokazi ne upućuju na to da je imala ikakvo oružje, Pretresno vijeće zaključuje da u trenutku smrti nije aktivno učestvovala u neprijateljstvima.

(I) Mijo Rajić i Ivka Rajić (1921.)²²⁷⁵

630. Kazo Zelenika je 14. septembra 1993. pronašao leš Mije Rajića (rođenog 1924.) na pragu njegove kuće u Rajićima.²²⁷⁶ U kući je, u krevetu, mrtva pronađena supruga Mije Rajića, Ivka Rajić, koja je bila nepokretna pošto zbog moždanog udara koji je doživjela otprilike devet godina

²²⁷² Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 38. *Vidi par. 535-538 supra.*

²²⁷³ DP 315, str. 52.

²²⁷⁴ Kazo Zelenika, 5. april 2005., T. 54.

²²⁷⁵ Bile su dvije Ivke Rajić, jedna rođena 1921. i udata za Miju Rajića, a druga rođena 1934. i udata za Domina Rajića (*vidi par. 634 infra*), Kazo Zelenika, 5. april 2005., T. 72.

²²⁷⁶ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 39 i 53 (koji je identifikovao Miju Rajića na video-snimku DP 312); Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 27.

prije toga nije mogla da hoda.²²⁷⁷ I Mijo Rajić i Ivka Rajić su nosili civilnu odjeću.²²⁷⁸ Obdukcija je pokazala da je Mijo Rajić ubijen hicem u glavu, ispaljenim iz "relativne blizine iz ručnog vatrenog oružja", te da je zadobio i strijelne rane bedara.²²⁷⁹ Što se tiče Ivke Rajić, obdukcijom je ustanovljeno da je ubijena istoga dana, i to jednim hicem u glavu i s dva hica u vrat.²²⁸⁰

631. Pretresno vijeće zaključuje da su Mijo Rajić i Ivka Rajić umrli nasilnom smrću usljed zadobijenih strijelnih rana nanijetih hicima iz relativne blizine. Pretresno vijeće se van razumne sumnje uvjerilo da su te rane nanijeli pripadnici jedinica pod komandom ABiH koji su učestvovali u napadu na Uzdol 14. septembra 1993., budući da se datum smrti žrtava i način na koji su ubijene podudaraju s neposrednim dokazima izvedenim pred Vijećem u vezi s goreopisanim ubistvom Ruže Zelić, Marije Zelić, Stjepana Zelića i Anice Stojanović.

632. S obzirom na starost Ivke Rajić, činjenicu da je bila nepokretna, da je nosila civilnu odjeću kao i da dokazi ne upućuju na to da je imala ikakvo oružje, Pretresno vijeće zaključuje da u trenutku smrti ona nije aktivno učestvovala u neprijateljstvima.

633. S obzirom na činjenicu da je Mijo Rajić nosio civilnu odjeću i na njegovu starost, te budući da dokazi ne upućuju na to da je imao ikakvo oružje, Pretresno vijeće zaključuje da Mijo Rajić u trenutku smrti nije aktivno učestvovao u neprijateljstvima.

(m) Domin Rajić, Ivka Rajić (1934.) i Zorka Glibo

634. Kuća Domina Rajića (rođenog 1936.) i njegove supruge Ivke Rajić bila je nedaleko od škole u Ceru.²²⁸¹ Dana 14. septembra 1993., Kazo Zelenika je nadomak te kuće pronašao tijela Domina i Ivke Rajić, kao i leš njihovog sina Ive Rajića, koji je bio vojnik HVO.²²⁸² Na nekoliko metara od kuće, u pravcu šume, Kazo Zelenika je vidio tijelo Zorke Glibo (rođene 1938.), koja je bila iz obližnjeg zaseoka Bobari, ali je, kada se linija fronta primakla suviše blizu njenoj kući, došla da živi kod porodice Rajić.²²⁸³ Domin Rajić, Ivka Rajić i Zorka Glibo nosili su civilnu odjeću.²²⁸⁴

²²⁷⁷ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 39-40 i 53 (koji je identifikovao Ivku Rajić na video-snimku DP 312); Ivka Stojanović, 6. april 2005., T. 27. I Ivka Stojanović je identifikovala tijela Mije Rajića i Ivke Rajić na video-snimku DP 312, 6. april 2005., T. 38-39.

²²⁷⁸ DP 409, str. 32 (Ivka Rajić je nosila maramu i majicu kratkih rukava) i str. 47 (Mijo Rajić je nosio džemper, košulju, pantalone, duge gaće i čarape).

²²⁷⁹ DP 409, str. 46-50, a posebno vidi str. 48.

²²⁸⁰ DP 409, str. 31-35. U obdukcionom zapisniku, str. 33, kaže se da je izlazna rana bila zvjezdastog oblika, *vidi supra* fusnotu 2200.

²²⁸¹ DP 299, fotografija uzdolskih zaselaka na kojoj je Kazo Zelenika označio kuću Domina Rajića (br. 5); i DP 300, crtež Uzdola koji je nacrtao Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 9 i 15.

²²⁸² Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 17 i 47-48 (koji je identifikovao Domina Rajića, Ivku Rajić i Ivu Rajića na video-snimku DP 312; Ivu Rajića (vrijeme na snimku 17:05), koji nosi uniformu).

²²⁸³ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 18 i 47-48 (koji je identifikovao Domina Rajića i Zorku Glibo na video-snimku DP 312).

635. Obdukcija tijela Domina Rajića je pokazala da je on pogođen u leđa s dva hica iz vatrenog oružja ispaljena iz daljine.²²⁸⁵ Obdukcija tijela Ivke Rajić je pokazala da je ona pogođena iz vatrenog oružja u grudi, trbuh i ruke.²²⁸⁶ Obdukcija tijela Zorke Glibo je pokazala da je ona pogođena većim brojem hitaca iz automatskog oružja ispaljenih iz daljine i da je, iako su sve zadobijene rane doprinijele smrtnom ishodu, njena smrt nastupila zbog strijelne rane glave.²²⁸⁷

636. Pretresno vijeće zaključuje da su Domin Rajić, Ivka Rajić i Zorka Glibo umrli nasilnom smrću usljed zadobijenih strijelnih rana. Pretresno vijeće se van razumne sumnje uvjerilo da su te rane nanijeli pripadnici jedinica pod komandom ABiH koji su učestvovali u napadu na Uzdol 14. septembra 1993., budući da se datum smrti žrtava i način na koji su ubijene podudaraju s neposrednim dokazima izvedenim pred Vijećem u vezi s goreopisanim ubistvom Ruže Zelić, Marije Zelić, Stjepana Zelića i Anice Stojanović.

637. Pretresnom vijeću je predočena potvrda zapovjedništva Ramske brigade u kojoj se kaže da je Domin Rajić bio "mobiliziran u postrojbe HVO Rama od 03.04.1992." do svoje smrti i da je "poginuo u Uzdolu od strane snaga [ABiH]²²⁸⁸ dana 14.09.1993. godine u 06,10 sati [...], na zadatku [...] po zapovjedi zapovjednika Josipa Prskala".²²⁸⁹ Pretresno vijeće konstatuje da u toj potvrdi, premda je izdata "u svrhu utvrđivanja [...] novčane pomoći", ipak stoji da je Domin Rajić u trenutku smrti bio pripadnik HVO i da je bio mobilisan u snage HVO. Pretresno vijeće stoga zaključuje da tužilaštvo nije van razumne sumnje dokazalo da Domin Rajić u trenutku smrti nije aktivno učestvovao u neprijateljstvima.

²²⁸⁴ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 17-18. Izgledalo je da je Ivo udaren nečim po glavi jer "je imao veliku kvrgu na glavi", *ibid*; DP 409, str. 99 (Domin Rajić je nosio džemper, košulju, potkošulju, pantalone, gaće, čarape i cipele), str. 27 (Ivka Rajić (1934.) je nosila maramu, džempere, majicu kratkih rukava, potkošulju, suknju, donji veš, čarape i gumene cipele), str. 93 (Zorka Glibo je nosila džemper, pulover, haljinu kratkih rukava, potkošulju, donji veš, čarape i terluke).

²²⁸⁵ DP 409, str. 100: "Vanjskim pregledom na leđima našu se dvije ulazne rane, koje su nastale djelovanjem projektila nastalog iz ručnog vatrenog oružja", gdje se isto tako kaže da su ulazne rane imale kontruzione ivice. *Vidi i* str. 98-102.

²²⁸⁶ DP 409, str. 26-30.

²²⁸⁷ DP 409, str. 94: "U predjelu glave, i to brade s lijeve strane [...], vidi se defekt [...] s kontuzionim prstenom [...]. Opisana strijelna rana [...] nastala je djelovanjem projektila ispaljenog iz ručnog vatrenog oružja iz daljine." *Vidi i* str. 92-97.

²²⁸⁸ U originalu na B/H/S stoji "MOS", što znači "Muslimanske oružane snage", Kazo Zelenika, 5. april 2005., T. 62-63.

²²⁸⁹ Kazo Zelenika, 5. april 2005., T. 18, koji govori o DP 316. Taj dokument nije potpisao Josip Prskalo, nego "zapovjednik Ante Pavlović". Kazo Zelenika dotični dokument nije nikada ranije vidio, Kazo Zelenika, 5. april 2005., T. 17-18. Kazo Zelenika je u svom svjedočenju rekao da, prema njegovim saznanjima, Domin Rajić 1993. nije bio mobilisan, Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 45. Pretresno vijeće je utvrdilo da je Josip Prskalo bio zapovjednik 42. domobranske bojne Ramske brigade, *vidi supra* par. 550.

638. Kazo Zelenika je u svom svjedočenju rekao da je Ivka Rajić kod kuće pekla hljeb za vojnike HVO u Uzdolu.²²⁹⁰ Međutim, ti dokazi nisu dovoljni da se na osnovu njih izvede zaključak da je ona bila pripadnik HVO ili mobilisana u snage HVO. S obzirom na gore navedeno, činjenicu da je Ivka Rajić nosila civilnu odjeću kao i da dokazi ne upućuju na to da je imala ikakvo oružje, Pretresno vijeće zaključuje da Ivka Rajić u trenutku smrti nije aktivno učestvovala u neprijateljstvima.

639. Pretresno vijeće konstatuje da je Zorka Glibo živjela s porodicom Rajić kao izbjeglica i da je u trenutku smrti nosila civilnu odjeću. Pretresno vijeće se stoga uvjerilo da u trenutku smrti nije aktivno učestvovala u neprijateljstvima.

(n) Mato Ljubić i Kata Ljubić

640. Kuća Mate Ljubića (rođenog 1923.) i Kate Ljubić (rođene 1948.) bila je blizu škole u Ceru, prekoputa kuće Domina i Ivke Rajić.²²⁹¹ Kada je Kazo Zelenika tamo došao 14. septembra 1993., njihova kuća je gorjela.²²⁹² Pronašao je Matu Ljubića kako leži ispred kuće, a Katu Ljubić iza kuće. Oboje su bili mrtvi i u civilnoj odjeći.²²⁹³ Prema svjedočenju Kaze Zelenike, njemu je Marko Glibo, koji je preživio napad na Uzdol, rekao da je 14. septembra 1993. vidio kako su Mato Ljubić i Kata Ljubić, kada su vojnici ABiH napali selo, počeli da bježe u pravcu obližnje crkve.²²⁹⁴ Prema riječima Marka Glibe, Kata Ljubić je ušla u kuću i istrčala s druge strane, gdje je i ubijena.²²⁹⁵

641. Obdukcija tijela Mate Ljubića je pokazala da je on pogođen u glavu, grudi i noge s više metaka iz vatrenog oružja. Treba posebno istaći da je strijelna rana glave nanijeta iz neposredne blizine.²²⁹⁶ Obdukcija tijela Kate Ljubić je pokazala da je pogođena u glavu, leđa i noge s više metaka iz vatrenog oružja.²²⁹⁷ Na osnovu karakteristika rane glave, dr Šimun Anđelinović, koji je

²²⁹⁰ Kazo Zelenika, 5. april 2005., T. 20-21, koji je u svom svjedočenju rekao: "Uniformu [Kata Ljubić] nije imala. [...] Oružje nije imala. [...] Dovukli bi po tonu [...] brašna, oni bi morali to peći [...] svaka ta žena starija [...]. Samo bilo je onda još osim Kate, kad bi bilo Kata, bile su i druge koje su pekle. [...] *Pekla je i ta Ivka* [...]" (naglasak dodat).

²²⁹¹ DP 299, fotografija uzdolskih zaselaka na kojoj je Kazo Zelenika označio kuću Mate i Kate Ljubić (br. 8); i DP 300, crtež Uzdola koji je nacrtao Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 10 i 15.

²²⁹² Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 18.

²²⁹³ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 18-19 i 48 (koji je identifikovao Matu Ljubića i Katu Ljubić na video-snimku DP 312). *Vidi* i DP 409, str. 42 (Kata Ljubić je nosila vuneni pulover, majicu kratkih rukava, potkošulju, suknju, terluke i gumene cipele) i str. 104 (Mato Ljubić je nosio jaknu, džemper, košulju, potkošulju, pantalone, čarape i gumene cipele).

²²⁹⁴ Kazo Zelenika, 5. april 2005., T. 25.

²²⁹⁵ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 18 i 5. april 2005., T. 25.

²²⁹⁶ DP 409, str. 103-108, a posebno str. 104-105, gdje se kaže da je ulazna rana oivičena barutnim česticama.

²²⁹⁷ DP 409, str. 41-45, a posebno str. 43.

izvršio obdukciju, zaključio je da je ta rana nanijeta iz neposredne blizine, i to dok je Kata Ljubić bila živa.²²⁹⁸

642. Pretresno vijeće zaključuje da su Mato Ljubić i Kata Ljubić umrli nasilnom smrću usljed zadobijenih strijelnih rana. Pretresno vijeće naročito ima u vidu da je pucano iz neposredne blizine. Pretresno vijeće se van razumne sumnje uvjerilo da su te rane nanijeli pripadnici jedinica pod komandom ABiH koji su učestvovali u napadu na Uzdol 14. septembra 1993., budući da se datum smrti žrtava i način na koji su ubijene podudaraju s neposrednim dokazima izvedenim pred Vijećem u vezi s goreopisanim ubistvom Ruže Zelić, Marije Zelić, Stjepana Zelića i Anice Stojanović.

643. Kazo Zelenika je u svom svjedočenju rekao da je Kata Ljubić na početku sukoba pekla hljeb za vojnike HVO i da je poslije nekog vremena prestala.²²⁹⁹ U knjizi *Uzdol i sve njegove žrtve* pored toga piše: "Po izbijanju domovinskog rata, Kata se odmah prijavila u HVO [...]. Radila je u kuhinji [...]."²³⁰⁰ Pretresnom vijeću je predložena zvanična potvrda u kojoj stoji da je Kata Ljubić od 3. marta 1992. bila pripadnik 42. domobranske bojne Ramske brigade i da je poginula "pri izvršavanju zapovijedi na prvoj crti obrane".²³⁰¹ Pretresno vijeće konstatuje da je Kata Ljubić u trenutku smrti nosila civilnu odjeću, da dokazi ne upućuju na to da je imala ikakvo oružje, te da je ubijena iza svoje kuće. Međutim, Pretresno vijeće ne može da zanemari jasnu formulaciju iz pomenute potvrde da je Kata Ljubić u trenutku smrti izvršavala zapovijed kao pripadnik HVO. Pretresno vijeće stoga zaključuje da tužilaštvo nije van razumne sumnje dokazalo da Kata Ljubić u trenutku smrti nije aktivno učestvovala u neprijateljstvima.

644. S obzirom na starost Mate Ljubića, činjenicu da je nosio civilnu odjeću kao i da dokazi ne upućuju na to da je imao ikakvo oružje, Pretresno vijeće zaključuje da Mato Ljubić u trenutku smrti nije aktivno učestvovao u neprijateljstvima.

5. Uzdol poslije napada

645. Kada je Kate Adie, ratni dopisnik BBC-ja, ujutro 15. septembra 1993. otišla u Uzdol, nije primijetila nikakva borbena dejstva na tom području; u svom svjedočenju je rekla da je toga jutra

²²⁹⁸ Šimun Anđelinović, 12. maj 2005., T. 76-77.

²²⁹⁹ Kazo Zelenika, 4. april 2005., T. 44 (gdje u iskazu kaže: "Znam da je [...] na samom početku rata [...] kovala kruh od brašna [...]. Nije dugo bilo jer nismo puno čekali sa kuvanjem kruha od brašna, nego smo dobivali gotov kruh koji bi dovlačili svaki dan. [...] Ne znam koliko je to bilo. Je li bilo dva-tri dana /prijevod s engleskog/ mjesec dana, ne mogu, ne znam, ne sjećam se koliko smo kovali sami dok nismo dobivali gotov kruh.") i 5. april 2005., T. 20-21 (iskaz da ona nije imala ni uniformu ni oružje).

²³⁰⁰ DP 315, str. 65.

²³⁰¹ Kazo Zelenika, 5. april 2005., T. 23-24, gdje govori o DP 317. U toj potvrdi se kaže da se "izdaje na temelju utvrđenog činjeničnog stanja po prijavi o okolnostima stradavanja - izvorno izvješće zapovjednika, a služi u svrhu ostvarivanja trajnih prava i u druge svrhe se ne može koristiti". Kazo Zelenika je nikada ranije nije vidio, Kazo Zelenika, 5. april 2005., T. 24.

bilo posebno mirno.²³⁰² Školu u Ceru je zatekla prazna.²³⁰³ Na zidovima u glavnom holu bilo je mrlja od krvi, a uokolo se vidjelo dosta tragova metaka.²³⁰⁴

646. Izgledalo je da u selu nema nikoga.²³⁰⁵ Određeni broj leševa odnesen je u jednu dvoranu u Prozoru, a ostala tijela su ostavljena tamo gdje su bila.²³⁰⁶ Obilazeći kuće u Uzdolu, Kate Adie je vidjela sljedeće:

[...] na stepenicama ispred jedne kuće bio je leš [...]. Zatim su krenuli od kuće do kuće i u njima zaticali mrtve ljude, kojiput jednog, koji put dvoje. Ponekad su ljudi ležali u prednjoj sobi, na sofi, na podu. U jednoj kući, tijelo je bilo u krevetu, a posteljina je bila natopljena krvlju. U jednoj drugoj kući, tijelo je bilo u uglu, a cijeli zid je bio poprskan krvlju. I sve su to bili stariji ljudi.²³⁰⁷

647. U 16-17 kuća u Uzdolu koje je Kate Adie pregledala nije bilo tragova borbe ili otpora niti bilo kakvih oštećenja.²³⁰⁸ Ništa nije upućivalo ni na kakav drugi zaključak nego da se radilo o mecima ispaljenim iz blizine.²³⁰⁹ Kate Adie pred tim kućama nije vidjela nikakva oštećenja od granatiranja; nije bilo kratera na putu niti rupa u zidovima ili na krovovima.²³¹⁰ Na dvije zgrade je vidjela oštećenja od vatre.²³¹¹

648. Budući da u kućama nije bilo tragova pljačke niti oštećenja, Kate Adie je stekla utisak da su ubistva vršena prema obrascu: da su vojnici sistematski prolazili kuću za kućom²³¹² i da su za

²³⁰² Kate Adie, 18. april 2005., T. 115 i 116-117.

²³⁰³ Kate Adie, 18. april 2005., T. 25 i 71. Kate Adie je dodala da je prizemlje škole izgledalo praktično prazno. Na gornjem spratu nije bio opreme za vezu niti pripadnika HVO u uniformama i s radijima, pošto HVO sigurno nije htio da britanska vojska išta vidi, Kate Adie, 18. april 2005., T. 71-72.

²³⁰⁴ Kate Adie, 18. april 2005., T. 25. Prema riječima Kate Adie, mrlje od krvi su izgledale kao da je neko pokušao sve počistiti, Kate Adie, 18. april 2005., T. 25. Prema riječima svjedoka G, dan-dva kasnije su iz logora u Prozoru dovedeni muslimanski zatočnici da očiste školu, svjedok G, 7. april 2005., T. 67. Kate Adie kod škole nije uočila nikakve ostatke tenka niti je čula da se tamo nalazio neki tenk koji je dan ranije uništen, Kate Adie, 18. april 2005., T. 51-52.

²³⁰⁵ Kate Adie, 18. april 2005., T. 19-20.

²³⁰⁶ Niko joj nije znao reći razlog tome, Kate Adie, 18. april 2005., T. 129. Kate Adie je u svom svjedočenju rekla da joj se činilo da nema bitne razlike u stanju tijela koja je vidjela u Prozoru i onih koja je vidjela u Uzdolu. Tijela u Prozoru i ona u Uzdolu bila su zamotana u istu vrstu prekrivača. Prema njenim riječima, uzrok i vrijeme smrti su, po svemu sudeći, bili isti, Kate Adie, 18. april 2005., T. 131-132.

²³⁰⁷ Kate Adie, 18. april 2005., T. 20-21. Prema riječima Kate Adie, premda su sukobljene strane davale obmanjujuće informacije i premda je, kada je odlazila u to selo, bila potpuno svjesna činjenice da stvari mogu biti namještene, ona ni u jednom času nije vidjela nikakvu dramatičnu, preuveličanu "izložbu tijela". Stekla je utisak da tijela leže tamo gdje su i pogodena, Kate Adie, 18. april 2005., T. 128-129.

²³⁰⁸ Kate Adie, 18. april 2005., T. 21 i 23-24.

²³⁰⁹ Kate Adie, 18. april 2005., T. 24-25.

²³¹⁰ Kate Adie, 18. april 2005., T. 25. Kate Adie je u svom svjedočenju rekla da je nekoliko zgrada bilo uništeno, da su bile spaljene i da se jedna zgrada još pušila. Prema njenim riječima, nije bilo većih rupa od artiljerijskih i minobacačkih granata ili bilo čega po čemu bi se moglo zaključiti da je korišteno neko veće, teško naoružanje niti je na zidovima velikih zgrada bilo ikakvih oštećenja od granata. Nije bilo apsolutno nikakvih pokazatelja korištenja artiljerijskog naoružanja, nego samo tragova korištenja pješadijskog naoružanja, Kate Adie, 18. april 2005., T. 52.

²³¹¹ Na jednoj kući su se spolja vidjela oštećenja od vatre: otpadao je crijep, po čemu se moglo zaključiti da je u kući došlo do eksplozije i da se urušio krov, Kate Adie, 18. april 2005., T. 76.

²³¹² Kate Adie, 18. april 2005., T. 122 i 126-127. Pod "sistematski" misli da je neko morao donijeti odluku, bilo u svoje ime bilo putem naređenja, i da je neko morao podići glas i reći "ubij svakog kog nađeš", *ibid.*, T. 127.

žrtvama tragali, da su ih tražili po kućama.²³¹³ Nije bilo nikakvih dokaza da su ti stariji ljudi poginuli usljed nekih borbenih dejstava, na primjer, u unakrsnoj vatri.²³¹⁴

649. Kate Adie je u svom svjedočenju rekla da je pokušala doći do očevidaca, ali da nije našla nijednoga.²³¹⁵ Prema njenim riječima, "čudno je da se neko takav ne bi javio jer bi Hrvatima bilo u interesu da očevidac razgovara s predstavnicima medija".²³¹⁶

6. Uzdol u centru medijske pažnje

650. Kate Adie je ujutro 15. septembra 1993. u Uzdolu snimila mnogo video-materijala, s tim da je posebno snimala žrtve.²³¹⁷ Takođe je intervjuisala dva posmatrača EU-a i jednog hrvatskog vojnika koji je tvrdio da je prepoznao dvoje starijih ljudi pronađenih u štali – Martina i Katu Ratkić.²³¹⁸ Dva video-snimka koja je napravila emitovana su to večer na BBC-jevim vijestima iz Londona u šest i devet sati.²³¹⁹ Ta dva TV priloga prenijele su brojne TV stanice širom svijeta s kojima je BBC imao ugovor.²³²⁰ Prema riječima Kate Adie, tada u Bosni praktično nije bilo televizije i većina ljudi je najčešće bila bez struje.²³²¹

651. U septembru 1993., Radio Rama je bila nova radio-stanica, smještena negdje u okolini Prozora.²³²² Komandant 2. bataljona 317. brigade ABiH Mehmed Behlo rekao je u svom svjedočenju da je to bila radio-stanica HVO i da je korištena u propagande svrhe.²³²³ Prema iskazima više svjedoka, Radio Rama je objavila vijest da su u Uzdolu ubijeni "civili".²³²⁴ Svjedok

²³¹³ Kate Adie, 18. april 2005., T. 127.

²³¹⁴ Kate Adie, 18. april 2005., T. 27.

²³¹⁵ Kate Adie, 18. april 2005., T. 119.

²³¹⁶ Osim u slučaju, zaključila je Kate Adie, da su znali da je u selu zapravo bio priličan broj vojnika, bosanskih Hrvata, koji su pucali na vojnike, bosanske Muslimane, ili koji su pobjegli, Kate Adie, 18. april 2005., T. 119-120.

²³¹⁷ DP 373 i 374. Ta dva video-snimka su u principu slična, Kate Adie, 18. april 2005., T. 29-33.

²³¹⁸ Kate Adie, 18. april 2005., T. 27-28.

²³¹⁹ Kate Adie, 18. april 2005., T. 28.

²³²⁰ Kate Adie, 18. april 2005., T. 28.

²³²¹ Kate Adie, 18. april 2005., T. 35.

²³²² Mehmed Behlo, 28. juni 2005., T. 6.

²³²³ Mehmed Behlo, 28. juni 2005., T. 6. Prema riječima Kate Adie, sve zaraćene strane imale su svoja sredstva propagande. Prema njenom svjedočenju, one su se služile svakom informacijom koja im je išla u prilog, a informacije su štaviše i izmišljale. Često se događalo da ti medijski servisi plasiraju čak i netačne i preuveličane tvrdnje o zvjerstvima. Na njih se nije moglo osloniti, osim ako se sadržaj i izvori njihovih informacija ne bi neprekidno provjeravali, Kate Adie, 18. april 2005., T. 107-108.

²³²⁴ Mehmed Behlo, komandant 2. bataljona 317. brigade koji je djelovao u zoni pored zone Samostalnog prozorskog bataljona, u svom je svjedočenju rekao da je za ubistva mještana u Uzdolu saznao nekoliko dana poslije operacije od 14. septembra 1993. Reкао je da mu je te informacije prenio njegov oficir za bezbjednost, koji ih je, sa svoje strane, čuo na Radio Rami. Takođe je rekao da su vjerovatno i neki vojnici čuli te informacije na pomenutoj radio-stanici, Mehmed Behlo, 28. juni 2005., T. 6-7 i 46-47. Svjedok H je u svom iskazu rekao je za ubistvo civila, bosanskih Hrvata, čuo oko mjesec dana poslije operacije od 14. septembra. O tome je čuo na Radio Rami. Vojnici u Uzdolu su izjavili da su na Radio Rami čuli da je u Uzdolu izvršena operacija i da su ubijeni neki hrvatski civili, svjedok H, 14. april 2005., T. 37. Svjedok J je u svom iskazu rekao da je informacija o ubistvu civila u Uzdolu vjerovatno objavljena na radiju. Reкао je da je prve informacije dobio iz hrvatskih

H, pripadnik Samostalnog prozorskog bataljona, rekao je da nije bio uvjeren da je priča koju je čuo na Radio Rami istinita jer je ta stanica i ranije znala prenositi netačne informacije.²³²⁵

652. Šefko Hodžić je u svom svjedočenju rekao da se još nekoliko godina poslije sukoba nije znalo da li su u Uzdolu zaista počinjena ubistva ili "su oni to podmetnuli mrtve Bošnjake".²³²⁶

F. ISTRAGA O ZLOČINIMA IZVRŠENIM U GRABOVICI I UZDOLU

1. Propisi u vezi s istragom

653. U slučaju sumnje da je neki pripadnik vojske počinio ubistvo civila, i ABiH i MUP su bili zakonski ovlašteni za pokretanje krivične istrage.²³²⁷ Dužnosti SVB-a "u krivičnom postupku" regulisane su pravilima 40-41 Pravila za rad Službe vojne bezbjednosti (dalje u tekstu: SVB):²³²⁸

40. Kada postoje osnovi sumnje da je izvršeno krivično djelo iz nadležnosti vojnih sudova, starješine Službe vojne bezbjednosti dužne su da preduzmu potrebne mjere da se pronađe učinilac krivičnog djela, da se učinilac ili saučesnik ne sakrije ili ne pobjegne, da se otkriju i obezbijede tragovi krivičnog djela i predmeti koji mogu poslužiti kao dokaz, kao i da se prikupe sva obavještenja koja mogu koristiti za uspješno vođenje krivičnog postupka.

41. Na osnovu prikupljenih obavještenja, starješine Službe vojne bezbjednosti komande brigade i njima ravan ili viši starješina u Službi vojne bezbjednosti, podnose nadležnom vojnom tužilaštvu krivičnu prijavu. U slučajevima kada je potrebno da se bez odlaganja izvrše određene istražne radnje, ovlašteni starješina Službe vojne bezbjednosti neposredno će o tome obavijestiti nadležnog vojnog tužioca, a po potrebi i istražnog sudiju ojnog suda. [...] ²³²⁹

Ako postoje osnovi sumnje da je počinjeno krivično djelo kao što je ubistvo, član 151 Zakona o krivičnom postupku obavezuje MUP da pokrene istragu.²³³⁰ Član 151 u relevantnom dijelu glasi:

[a]ko postoje osnovi sumnje da je izvršeno krivično delo za koje se goni po službenoj dužnosti, organi unutrašnjih poslova dužni su da preduzmu potrebne mere da se pronađe učinilac krivičnog dela, da se učinilac ili saučesnik ne sakrije ili ne pobjegne, da se otkriju i obezbede tragovi krivičnog dela i predmeti koji

---

medija, koji su javili da je ubijeno više od 100 civila. Kasnije je taj broj varirao, svjedok J, 7. juli 2005., T. 28 i 40-41.

²³²⁵ Svjedok H, 14. april 2005., T. 58.

²³²⁶ Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 7-8. Šefko Hodžić je između 16. i 18. marta čuo da su u Uzdolu ubijeni neki civili, i to od svog rođaka iz Dreznice, koji je to saznao iz izvještaja CNN-a ili neke druge TV stanice. Šefko Hodžić je i sâm na nekoj TV stanici vidio dijelove tog izvještaja, Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 7 i 9.

²³²⁷ Salko Gušić, 7. februar 2005., T. 14-15 i 20; Emin Zebić, 17. mart 2005., T. 50.

²³²⁸ Salko Gušić, 7. februar 2005., T. 16-19; Jusuf Jašarević, 28. februar 2005., T. 35-36.

²³²⁹ DP 137, Pravilo za rad Službe vojne bezbjednosti u Oružanim snagama Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1992. (naglasak dodat). Pretresno vijeće takođe skreće pažnju na član 39 Pravila za rad Službe vojne bezbjednosti, koji glasi:

[p]oslovi i ovlaštenja organa unutrašnjih poslova koja su određena [Zakonom o krivičnom postupku] odnose se i na postupanje i preduzimanje radnje ovlaštenih starješina Službe vojne bezbjednosti u predkrivičnom i krivičnom postupku u okviru njihovog djelokruga.

²³³⁰ Salko Gušić, 7. februar 2005., T. 14-15.

mogu poslužiti kao dokaz, kao i da prikupe sva obaveštenja koja bi mogla biti od koristi za uspješno vođenje krivičnog postupka.²³³¹

654. Međutim, ako je krivično djelo počinjeno u zoni borbenih dejstava ili ako su počinioci bili pripadnici vojske, istragu je vodila vojska, budući da civilna policija nije imala pristup zonama borbenih dejstava niti ovlasti za hapšenje vojnih lica.²³³² S druge strane, često se događalo da se vojni organi obrate za pomoć civilnoj policiji jer ABiH nije imala dovoljno stručnog osoblja ni odgovarajuću opremu za vršenje istrage.²³³³ Prema riječima komandanta OG Zapad Selme Cikotića, u slučaju da je krivično djelo počinio pripadnik neke jedinice MUP-a potčinjene nekoj vojnoj jedinici, istragu je pokretao komandant te jedinice ABiH. Međutim, istragu su vodili istražni organi MUP-a.²³³⁴

655. Da bi se spriječilo širenje kršenja vojne discipline u napetim okolnostima oružanog sukoba i njihovog negativnog uticaja na sve vojnike, Pravilnikom o vojnoj disciplini je propisano²³³⁵ da se "za vrijeme ratnog stanja disciplinski izviđaj [...] pokreće odmah".²³³⁶ Disciplinski postupak je

²³³¹ DP 136, Zbornik propisa o postupcima u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji, Beograd 1978. (naglasak dodat).

²³³² Bakir Alispahić, 23. maj 2005., T. 72-73 i 24. maj 2005., T. 47; Emin Zebić, 17. mart 2005., T. 37 i 85.

²³³³ Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 41 i 47-48; Jusuf Jašarević, 28. februar 2005., T. 46; Bakir Alispahić, 24. maj 2005., T. 44. Vojna policija bi osigurala mjesto događaja i izvršila hapšenje počinitelaca, a civilna policija bi, na zahtjev ABiH, pružila pomoć u vršenju uviđaja i uzimanju izjava svjedoka, Bakir Alispahić, 24. maj 2005., T. 45-49.

²³³⁴ Selmo Cikotić, 24. februar 2005., T. 47.

²³³⁵ Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 44; Jusuf Jašarević, 28. februar 2005., T. 49-50.

²³³⁶ DP 107, objavljen u *Službenom listu RBiH* od 13. avgusta 1992.; čl. 71 Pravilnika o vojnoj disciplini, u kom se nadalje kaže da disciplinska istraga može trajati najduže tri dana od dana pokretanja. DP 107 u relevantnom dijelu glasi:

Član 2: Vojna disciplina je tačno, potpuno i pravovremeno izvršavanje vojnih dužnosti u Armiji, saglasno zakonu, pravilima službe i drugim propisima i naređenjima nadležnih starješina.

Član 3: Vojno lice koje u vršenju službe ili u vezi sa vršenjem službe povrijedi vojnu disciplinu odgovara disciplinski za disciplinsku grešku ili disciplinski prestup. Disciplinska greška je lakša povreda vojne discipline. Disciplinski prestup je teža povreda vojne discipline.

Član 5: Za učinjena krivična djela, odnosno prekršaje vojna lica odgovaraju prema propisima kojima su uređena krivična djela odnosno propisima kojima su uređeni prekršaji u Republici Bosni i Hercegovini.

Član 6: Odgovornost vojnog lica za učinjeno krivično djelo, odnosno prekršaj ne isključuje da za ista djela odgovara i po osnovu povrede vojne discipline, ako ta djela prema ovom pravilniku predviđaju povredu vojne discipline.

Član 8: Povredom vojne discipline, u smislu ovog pravilnika, smatra se svako postupanje vojnog lica i van vojne službe koje je nespojivo sa dužnošću vojnog lica, a naročito: 1) izvršenje krivičnog djela iz nečasnih pobuda [...] 3) teža povreda javnog morala [...]

Član 22: Raspravljanje o odgovornosti za disciplinske greške, nadležne su vojne starješine u Armiji određene ovim pravilnikom.

Član 44: Za suđenje zbog disciplinskih prestupa nadležni su vojni disciplinski sudovi [...]

Član 67: Odredbe ovog pravilnika shodno se primjenjuju i u ratnom stanju, s tim što se, po pravilu, u ratnom stanju ne izriču mjere čije izvršenje, s obzirom na uslove i okolnosti pod kojima treba da budu sprovedene nije cjelishodno ili nije moguće.

vodio komandant, bez angažovanja organa vojne bezbjednosti, osim u slučaju kada je povreda vojne discipline graničila s krivičnim djelom.²³³⁷ Prema iskazima svjedoka, za isto krivično djelo mogao je istovremeno biti pokrenut postupak na osnovu Pravilnika o vojnoj disciplini i krivični postupak.²³³⁸

656. Ako je pripadnik ABiH počinio krivično djelo, sve ljudstvo je bilo dužno da o tome obavijesti svog pretpostavljenog.²³³⁹ Komandant na svakom nivou bio je, sa svoje strane, dužan da o krivičnim djelima koja su počinili pripadnici njegove jedinice obavijesti svog pretpostavljenog u lancu komandovanja i da o njima pokrene istragu ili u njoj učestvuje.²³⁴⁰ Da bi se spriječilo daljnje činjenje krivičnih djela, komandant je morao smjesta reagovati i svog pretpostavljenog obavijestiti u roku od 24 sata od prijema informacija.²³⁴¹ Komandant je takođe bio dužan da organizuje sastanak na kom će komandanti potčinjenih jedinica referisati o krivičnim djelima. Prema svjedočenju Vahida Karavelića, komandant jedinice bi, u zavisnosti od svojih saznanja i ako je neki kažnjivi postupak dozeao stepen krivičnog djela, naložio načelniku SVB-a svoje jedinice da smjesta pokrene istragu zajedno s MUP-om.²³⁴² Vahid Karavelić je u svom svjedočenju nadalje rekao da bi "to [...] bila sva obaveza komandanta".²³⁴³

657. Na svim nivoima od brigade naviše postojale su jedinice vojne policije, kojima je jedan od zadataka upravo bio provođenje istraga.²³⁴⁴ Vojna policija je postupala po naređenjima komandanta

Član 68: Odlučivanje o disciplinskoj odgovornosti za povredu vojne discipline za vrijeme ratnog stanja je hitno.

²³³⁷ Salko Gušić, 7. februar 2005., T. 9-11 i 8. februar 2005., T. 102; Jusuf Jašarević, 28. februar 2005., T. 46-47 i 49. *Vidi i* DP 107, članove 22-24 i 35.

²³³⁸ Salko Gušić, 7. februar 2005., T. 10 i 19; Salko Gušić je u svom svjedočenju rekao da izvršioци zločina u Grabovici (Salko Gušić, 7. februar 2005., T. 21-22):

u onom disciplinskom dijelu svakako ne bi bili tretirani [...] nikada. Znači izvršioци bi morao tretirati sud. A eventualno, znači, možda je postojala neka još [...] disciplinska odgovornost za neki manji prekršaj /prijevod s engleskog/ koja se mogla voditi paralelno s tim, ali nikako, ovaj, se nije mogao voditi disciplinski postupak za one koji su izvršili zločin. Znači, morao se voditi krivični postupak i on je bio u nadležnosti organa bezbjednosti i civilnog MUP-a i, ovaj, vojnog tužilaštva.

Vidi i Jusuf Jašarević, 3. mart 2005., T. 31-32; DP 107, član 6.

²³³⁹ Jusuf Jašarević, 28. februar 2005., T. 39; Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 44. Glavni štab je izdao uputstva u kojima je stajalo da je svako vojno lice dužno da podnese prijavu o krivičnom djelu, Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 42. Prema riječima Salka Gušića, za počinjena krivična djela najčešće bi prvi saznali komandiri odjeljenja ili voda jer su bili u neposrednom kontaktu s vojnicima, Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 37.

²³⁴⁰ Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 38 i 41-42 i 8. februar 2005., T. 102; Nermin Eminović, 11. mart 2005., T. 54; Jusuf Jašarević, 28. februar 2005., T. 35-36.

²³⁴¹ Salko Gušić, 8. februar 2005., T. 102.

²³⁴² Vahid Karavelić, 20. april 2005., T. 95. *Vidi i* Jusuf Jašarević, 28. februar 2005., T. 41.

²³⁴³ Vahid Karavelić, 20. april 2005., T. 95. *Vidi i* Jusuf Jašarević, 28. februar 2005., T. 41.

²³⁴⁴ Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 38.

jedinice ili načelnika SVB-a.²³⁴⁵ Kada bi pokrenula istragu, bila je dužna da o tome obavijesti organ bezbjednosti i komandanta jedinice.²³⁴⁶ Prema svjedočenju komandanta 1. korpusa Vahida Karavelića, organ bezbjednosti je, zbog dvostrukog lanca komandovanja, podnosio izvještaje pretpostavljenom organu bezbjednosti; komandant jedinice bi bio obaviješten samo u onoj mjeri u kojoj bi to odobrio pretpostavljeni organ bezbjednosti.²³⁴⁷

658. Organi bezbjednosti su prikupljali dokaze kako bi utvrdili identitet počinioca i sastavljali izvještaj u sklopu priprema za vođenje krivičnog postupka.²³⁴⁸ Prikupljene informacije bi, putem zvanične prijave, bile prosljeđene nadležnom vojnom tužiocu.²³⁴⁹

659. Osnovna dužnost komandanta bila je da obezbijedi da se borbene zapovijesti koje je dobio izvršavaju.²³⁵⁰ Ako je krivično djelo počinjeno u toku borbenih operacija, one se, po pravilu, nisu zbog toga prekidale.²³⁵¹ Da bi prekinuo borbene operacije, komandant jedinice je morao dobiti odobrenje svog pretpostavljenog.²³⁵² Međutim, komandant jedinice je uvijek morao obezbijediti da SVB provede istragu i, ako bi se utvrdilo da je počinjeno krivično djelo, borbene operacije nisu sprečavale SVB u krivičnom gonjenju počinitelja.²³⁵³

²³⁴⁵ Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 40; Jusuf Jašarević, 28. februar 2005., T. 41. Komandant jedinice po pravilu nije mogao da obustavi istragu koju su pokrenuli bilo organ bezbjednosti bilo vojna policija, Jusuf Jašarević, 28. februar 2005., T. 41-42.

²³⁴⁶ Jusuf Jašarević, 28. februar 2005., T. 37. Vojna policija je mogla početi da prikuplja dokaze odmah po dojavi da je počinjeno krivično djelo, ali joj je za pokretanje istrage "u pravom smislu" bilo potrebno odobrenje vojnog tužioca, *ibid.*

²³⁴⁷ Vahid Karavelić, 20. april 2005., T. 98. U vezi s principom da organ bezbjednosti podnosi izvještaje pretpostavljenom organu bezbjednosti, *vidi i* Jusuf Jašarević, 3. mart 2005., T. 37-38.

²³⁴⁸ Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 47 i 8. februar 2005., T. 102; Jusuf Jašarević, 3. mart 2005., T. 34-35; DP 137, članovi 40-41. Načelnik SVB-a 6. korpusa Nermin Eminović u svom je svjedočenju rekao da je kod istraga o krivičnim djelima koja su počinili pripadnici vojske bio dužan da s vojnom policijom prodiskutuje sve informacije koje je prikupila, da ih prouči i da preduzme određene radnje iz vojno-policijskog djelokruga. Ako su postojali dokazi da je počinjeno krivično djelo, podnosila se krivična prijava vojnom tužiocu ili istražnom sudiji. Prijave protiv počinitelja krivičnih djela potpisivao je komandant jedinice, Nermin Eminović, 10. mart 2005., T. 63. Vojni tužilac zadužen za neki predmet mogao je uputiti zahtjev vojnoj policiji i organima bezbjednosti na odgovarajućem nivou da mu dostave dodatne informacije, razjašnjenja i materijal u vezi s tim predmetom koji bi mogao biti relevantan za preduzimanje odgovarajućih radnji, Jusuf Jašarević, 28. februar 2005., T. 39.

²³⁴⁹ Jusuf Jašarević, 3. mart 2005., T. 35; DP 137, članovi 40-41.

²³⁵⁰ Vahid Karavelić, 20. april 2005., T. 96-97. Vahid Karavelić je u svom svjedočenju rekao da "je na prvom mjestu dobivena misija, konkretno, u određenom borbenom zadatku ili u određenoj operaciji", *ibid.*

²³⁵¹ Vahid Karavelić, 20. april 2005., T. 97. U svom svjedočenju, Vahid Karavelić je rekao sljedeće: "Operacija se ne može zaustaviti vojnički, to je sigurno tako, zbog eventualno što je poginuo jedan, ubijen jedan čovjek ili jedan civil [...] ili pet ili deset, i tako dalje, ako je jedna obimna operacija", *ibid.*

²³⁵² Vahid Karavelić, 20. april 2005., T. 95-97.

²³⁵³ Vahid Karavelić, 20. april 2005., T. 96-97.

2. Istraga o ubistvima u Grabovici(a) 9. septembar

660. Namik Džanković, pripadnik UB-a Glavnog štaba i član Inspekcijskog tima,²³⁵⁴ u svom svjedočenju je rekao da je u noći 8. septembra,²³⁵⁵ dok je bio u hotelu u Jablanici, čuo da su u Grabovici ubijeni neki civili.²³⁵⁶ Sutradan ujutro, poslao je kratki izvještaj o tim događajima načelniku UB-a Glavnog štaba Jusufu Jašareviću. U izvještaju je kratko rekao da su pripadnici ABiH počinili ubistvo civila u Grabovici, da su "na lokaciji [...] stacioniran[i] bil[i] [...] dijelovi jedinica 10., 9. i samostal[n]e jedinice /prijevod s engleskog/" i da daljnje informacije slijede.²³⁵⁷

661. Prema svjedočenju Namika Džankovića, on je istog jutra, 9. septembra, otišao u hidroelektranu u Jablanici, gdje je zatekao Vehbiju Karića, Zićru Suljevića i Rifata Bilajca. Oni još nisu bili čuli za te događaje, pa im je Namik Džanković u kratkim crtama objasnio šta se dogodilo.²³⁵⁸ Rekao im je da je o događajima u Grabovici razgovarao s pripadnicima SJB-a Jablanica i da je poslao prvi izvještaj Jusufu Jašareviću.²³⁵⁹ Prema riječima Namika Džankovića, Vehbija Karić je tada rekao: "Namik [...] 'ajde, potruđi se. Prikupi što više informacija. Nastavi raditi na tome."²³⁶⁰

662. Takođe ujutro 9. septembra, dvije žene, bosanske Muslimanke, prijavile su u SJB-u Jablanica da se tokom noći čula jaka pucnjava, uglavnom na desnoj obali rijeke u Grabovici, i da su neki stanovnici Grabovice ubijeni.²³⁶¹ Tu informaciju je oko podneva potvrdio komandant "Igmanskih vukova" Edib Šarić, koji je, u pratnji svog zamjenika, došao u SJB Jablanica i

²³⁵⁴ Namik Džanković je posvjedočio da je u februaru 1993. postao operativni oficir za bezbjednost pri Glavnom štabu, tj. vojnik koji radi na terenu. U svom svjedočenju je nadalje rekao da je, kada je počeo s radom u UB-u Glavnog štaba, od iskusnijih kolega učio kako da obavlja informativne razgovore, prikuplja informacije i piše službene zabilješke. Nije prošao nikakvu posebnu obuku za vršenje uviđaja i prikupljanje dokaza, Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 2-3. O dužnostima Namika Džankovića u Inspekcijskom timu, *vidi* Dio IV.C, par. 205 *supra*.

²³⁵⁵ Namik Džanković je u svom svjedočenju rekao da je to bilo u noći nakon što se s Vehbijom Karićem vratio iz Grabovice, gdje su obišli jedinice koje su upravo stigle iz Sarajeva, Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 12-13. Pretresno vijeće je utvrdilo da je taj obilazak izvršen 8. septembra 1993., *vidi* Dio IV.C, par. 289 *supra*.

²³⁵⁶ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 20.

²³⁵⁷ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 27.

²³⁵⁸ Vehbija Karić je u svom svjedočenju prvo rekao da ih je Namik Džanković o tome obavijestio ujutro 8. septembra, ali je, nakon što je pregledao svoje bilješke, izjavio da je to bilo ujutro 9. septembra, Vehbija Karić, DP 444, T. 82, 119-120.

²³⁵⁹ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 28-29. Pretresno vijeće konstatuje da se iskaz Namika Džankovića o tome kada je prvi put razgovarao s pripadnicima SJB-a Jablanica ne podudara s iskazima Emina Zebića i Ahmeda Salihamidžića, *vidi* fusnotu 2403 *infra*.

²³⁶⁰ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 29.

²³⁶¹ Emin Zebić, 16. mart 2005., T. 70-71. *Vidi* Dio IV.D, par. 413 *supra*.

načelniku SJB-a Eminu Zebiću i njegovom zamjeniku Ahmedu Salihamidžiću rekao da je izvršeno ubistvo civila, "najvjerovatnije" od strane pripadnika jedinica iz Sarajeva.²³⁶²

663. Grabovica tada nije potpadala pod teritorijalnu nadležnost SJB-a Jablanica, nego SJB-a Mostar; međutim, pripadnici mostarskog SJB-a nisu bili u mogućnosti da odu u Grabovicu jer je glavni put bio blokiran i "pod vatrom [...] snaga HVO".²³⁶³ Emin Zebić i Ahmed Salihamidžić su smatrali da je Grabovica u zoni odgovornosti 44. brigade, iz sastava 6. korpusa, koja je bila stacionirana u Jablanici.²³⁶⁴ SJB Jablanica je sa 44. brigadom gotovo svakodnevno bio u kontaktu.²³⁶⁵

664. U septembru 1993., SJB Jablanica je raspolagao skromnom količinom tehničke opreme i samo je mali broj njegovih pripadnika bio obučen za vršenje uviđaja.²³⁶⁶ Prema riječima Emina Zebića i Ahmeda Salihamidžića, SJB Jablanica nije imao resurse za provođenje odgovarajuće istrage o događajima u Grabovici.²³⁶⁷ Prema riječima ministra unutrašnjih poslova Bakira Alispahića, civilna policija nije imala pristup zonama borbenih dejstava, zbog čega je istragu na takvim područjima obično provodila vojna policija.²³⁶⁸ Emin Zebić je u svom svjedočenju rekao da su, s obzirom na informaciju o mogućoj umiješanosti pripadnika vojske u počinjenju zločina,²³⁶⁹ ti zločini bili u nadležnosti SVB-a.²³⁷⁰ Međutim, Emin Zebić je isto tako posvjedočio da je, "s čisto

²³⁶² Emin Zebić, 16. mart 2005., T. 73-74; Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 2.

²³⁶³ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 4 i 31.

²³⁶⁴ Emin Zebić, 16. mart 2005., T. 74.

²³⁶⁵ Emin Zebić, 16. mart 2005., T. 74.

²³⁶⁶ Emin Zebić, 16. mart 2005., T. 90.

²³⁶⁷ Emin Zebić, 17. mart 2005., T. 73; Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 31. Emin Zebić je u svom svjedočenju nadalje rekao da u septembru 1993. u jablaničkoj bolnici nije bilo specijaliste patologa. Najbliži patolog bio je u Sarajevu, ali je bilo nemoguće prevesti 30 tijela iz Grabovice u Sarajevo; međutim, izjavio je da je, da je to bilo ko zatražio i organizovao, patolog mogao da dođe iz Sarajeva u Grabovicu, Emin Zebić, 17. mart 2005., T. 63 i 83-84. I Bakir Alispahić je u svom svjedočenju rekao da su za obdukcije korišteni stručnjaci kliničkog centra u Sarajevu jer tada ni u okviru vojske ni okviru MUP-a nije postojala odgovarajuća služba, Bakir Alispahić, 24. maj 2005., T. 48.

²³⁶⁸ Bakir Alispahić, 23. maj 2005., T. 72-73. Bakir Alispahić je u svom svjedočenju rekao da je bilo jasno da su te zločine izvršili pripadnici vojske i da mu je, ako ništa drugo, Emin Zebić pomenuo da su ih izvršili pripadnici 9. brigade. Civilna policija je htjela da se provede temeljita istraga, kako bi se utvrdio identitet izvršilaca i time olakšao posao vojnoj policiji i "ostalim pravosudnim strukturama". Postojala je bojazan da bi počinioci, ako ne bi bili identifikovani i izolovani, mogli izvršiti nove zločine. "Realno, bili su, u takvom stanju kakvom jesu bili, realna opasnost [...] za [...] druge pripadnike [...] armije", Bakir Alispahić, 24. maj 2005., T. 35-37. Bakir Alispahić je u svom svjedočenju rekao da je insistirao na tome da se tom problemu pristupi ozbiljno i da se riješi, Bakir Alispahić, 24. maj 2005., T. 35. Osim toga, izjavio je da SJB, za razliku od SDB-a koji je bio ovlašten da prikuplja obavještajne i bezbjednosne informacije, nije imao ovlasti da vrši istragu u vezi s nekim događajem osim ako vojska nije zatražila njegovu pomoć, Bakir Alispahić, 24. maj 2005., T. 42. Međutim, u pogledu strukture ili organa koji su bili nadležni ili ovlašteni za obavljanje istrage o ubistvima u Grabovici, Bakir Alispahić je u svom svjedočenju rekao da to ne može konkretno reći i da je trebalo da reaguju organi vojnog pravosuđa ili civilnog pravosuđa, Bakir Alispahić, 24. maj 2005., T. 42-43.

²³⁶⁹ Emin Zebić, 17. mart 2005., T. 29.

²³⁷⁰ Emin Zebić, 17. mart 2005., T. 37 i 85.

pravnog i teoretskog stanovišta", civilna policija takođe bila dužna da provede istragu jer "je među žrtvama bilo civila".²³⁷¹

665. Emin Zebić i Ahmed Salihamidžić odlučili su da se obrate komandantu vojne policije 44. brigade Seadu Kurtu, koji je zatim u pratnji svog zamjenika došao do njih, "spreman" da zajedno s Ahmedom Salihamidžićem izađe na lice mjesta.²³⁷² Sead Kurt i Ahmed Salihamidžić odvezli su se službenim vozilom u Grabovicu kako bi izvršili uviđaj.²³⁷³ U Grabovici su razgovarali s Adnanom Solakovićem, kao i s jednim izbjeglicom, bosanskim Muslimanom, i dvoje mještana, bosanskih Hrvata.²³⁷⁴ Sead Kurt i Ahmed Salihamidžić u povratku su pokušali da pronađu tijela mještana za koja se tvrdi da su ubijeni mještani, ali ni uz put ni na obali rijeke nisu vidjeli nijedan leš.²³⁷⁵ Ahmed Salihamidžić se, približno sat i po nakon što je sa Seadom Kurtom otišao iz Jablanice, vratio u SJB Jablanica, gdje je načelniku jablaničkog SJB-a Eminu Zebiću prenio šta je saznao u Grabovici i s njim dogovorio da će sastaviti izvještaj.²³⁷⁶

666. Emin Zebić je poslije toga otišao u jablaničko Ratno predsjedništvo, koje je tada bilo nadležno za civilnu upravu u Jablanici, i predsjednika Ratnog predsjedništava Safeta Ćibu upoznao s događajima u Grabovici.²³⁷⁷ Prema riječima Emina Zebića, Safet Ćibo je, u njegovom prisustvu, odmah telefonski kontaktirao, po mišljenju Emina Zebića, IKM, od kojeg je zatražio daljnje informacije o događajima u Grabovici.²³⁷⁸

667. Prema svjedočenju Emina Zebića, 9. septembra između 19:00 i 20:00 sati u SJB Jablanica je navratio Bakir Alispahić, koji je bio na putu za Sarajevo.²³⁷⁹ Pretresno vijeće napominje da je Bakir Alispahić u svom svjedočenju rekao da se s Eminom Zebićem sastao u jutarnjim satima 10. septembra.²³⁸⁰ Emin Zebić je Bakiru Alispahiću rekao za događaje u Grabovici.²³⁸¹ Bakir Alispahić je zatražio da ga spoje s IKM-om i rekao da hoće da razgovara sa Seferom Halilovićem.²³⁸² Prema riječima Emina Zebića, Bakir Alispahić je Seferu Haliloviću prenio informacije o događajima u Grabovici koje je dobio od Emina Zebića i rekao mu da se ti događaji moraju istražiti i da se moraju preduzeti druge nužne mjere. Bakir Alispahić je nadalje rekao da je spreman da angažuje civilnu

²³⁷¹ Emin Zebić, 17. mart 2005., T. 50.

²³⁷² Emin Zebić, 16. mart 2005., T. 75.

²³⁷³ Ahmed Salihamidžić, 17. mart 2005., T. 97. Vozilo je imalo policijske oznake, Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 36.

²³⁷⁴ *Vidi* Dio IV.D, par. 408 *supra*.

²³⁷⁵ *Vidi* Dio IV.D, par. 411 *supra*.

²³⁷⁶ Emin Zebić, 16. mart 2005., T. 77-78; Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 12.

²³⁷⁷ Emin Zebić, 17. mart 2005., T. 12 i 41.

²³⁷⁸ Emin Zebić, 16. mart 2005., T. 78-79. Emin Zebić je u svom svjedočenju rekao da ne zna s kim je Safet Ćibo razgovarao telefonom, Emin Zebić, 16. mart 2005., T. 80.

²³⁷⁹ Emin Zebić, 16. mart 2005., T. 80-81.

²³⁸⁰ Bakir Alispahić, 24. maj 2005., T. 3.

²³⁸¹ Emin Zebić, 16. mart 2005., T. 81 i 17. mart 2005., T. 46.

²³⁸² Bakir Alispahić, 24. maj 2005., T. 3-4; Emin Zebić, 16. mart 2005., T. 82, 84 i 17. mart 2005., T. 47.

policiju kako bi pomogla SVB-u.²³⁸³ Emin Zebić je takođe izjavio da mu je Bakir Alispahić, kada je završio razgovor, rekao da je razgovarao sa Seferom Halilovićem, koji je obećao da "će se slučaj istražiti".²³⁸⁴ Prema svjedočenju Bakira Alispahića, on je Seferu Haliloviću rekao da ima problema i da bi se morali sastati, ali nije mogao da se sjeti da li su u telefonskom razgovoru ulazili u pojedinosti. Dogovorili su se da će se sastati u hidroelektrani Jablanica, kuda se Bakir Alispahić uputio čim je završio telefonski razgovor.²³⁸⁵

668. U svom svjedočenju, Bakir Alispahić je rekao da je u hidroelektrani Seferu Haliloviću prenio informacije koje je dobio u SJB-u Jablanica. Takođe je izjavio da je imao utisak da je Sefer Halilović, barem donekle, već bio upoznat s time šta se dogodilo. Bakir Alispahić je stekao uvjerenje da je Sefer Halilović "to shvatio kao težak problem".²³⁸⁶ Prema riječima Bakira Alispahića, Sefer Halilović mu je rekao da će vojska taj problem rješavati sama, da nema potrebe da se civilna policija u to miješa i "da je moguće da ti počiniooci tog zločina [...] naprave incident i sa policijom".²³⁸⁷ Bakir Alispahić je ponudio pomoć civilne policije u svakom pogledu.²³⁸⁸

669. Pred polazak na sastanak sa Seferom Halilovićem, Bakir Alispahić je zadužio Emina Zebića da prikupi što više informacija i obavijesti MUP.²³⁸⁹ Isto tako mu je naredio da pruži pomoć SVB-u, ako bude potrebno, ali, prema riječima Emina Zebića, SJB Jablanica nikada nije primio zahtjev za pomoć.²³⁹⁰

670. Kao što je već rečeno, Sefer Halilović je u večernjim satima 9. septembra posjetio Namika Džankovića, koji je, sa Seadom Brankovićem, bio u svojoj hotelskoj sobi u Jablanici.²³⁹¹ Prema svjedočenju Namika Džankovića, Sefer Halilović ga je prvo upitao da li je čuo šta se dogodilo u Grabovici, a kada je dobio potvrđan odgovor, rekao je: "Namik, ja ne stojim iza toga i ne opravdam to. Želim da prikupiš što više informacija i da to pošalješ i da obavijestiš Komandu u Sarajevu."²³⁹² Namik Džanković je na to Seferu Haliloviću rekao da je sa Seadom Brankovićem bio

²³⁸³ Emin Zebić, 16. mart 2005., T. 84.

²³⁸⁴ Emin Zebić, 16. mart 2005., T. 85 i 17. mart 2005., T. 83.

²³⁸⁵ Bakir Alispahić, 24. maj 2005., T. 10.

²³⁸⁶ Bakir Alispahić, 24. maj 2005., T. 14.

²³⁸⁷ Bakir Alispahić, 24. maj 2005., T. 15.

²³⁸⁸ Bakir Alispahić, 24. maj 2005., T. 15. Bakir Alispahić je nadalje posvjedočio da se u večernjim satima 10. septembra u Konjicu sastao sa Seferom Halilovićem i ministrom za energetiku Rusmirom Mahmutćehajićem, Bakir Alispahić, 24. maj 2005., T. 20-21, gdje govori o DP 118, naređenju Sefera Halilovića od 9. septembra 1993., kojim se Komandi 4. korpusa nalaže da Bakira Alispahića obavijesti o sastanku zakazanom za 10. septembar 1993., s početkom u 19:00 sati. Na tom sastanku se takođe poveo neformalni razgovor o događajima u Grabovici, Bakir Alispahić, 24. maj 2005., T. 23.

²³⁸⁹ Bakir Alispahić, 23. maj 2005., T. 73.

²³⁹⁰ Emin Zebić, 16. mart 2005., T. 85 i 17. mart 2005., T. 89; Bakir Alispahić, 26. maj 2005., T. 32.

²³⁹¹ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 27. Namik Džanković je u svom svjedočenju rekao da je to bilo "dan nakon ubijanja, naveče", *ibid.*

²³⁹² Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 28.

u SJB-u Jablanica i da je već poslao vrlo kratak prvi izvještaj u Sarajevo.²³⁹³ Sefer Halilović mu je naredio da prikupi što više informacija, zajedno s drugim pripadnicima SVB-a i MUP-a.²³⁹⁴ Kada je Namik Džanković rekao Seferu Haliloviću da mu pomaže Sead Branković, Sefer Halilović je uzvratilo da treba i da nastave da rade zajedno.²³⁹⁵

671. U svom svjedočenju, Namik Džanković je rekao da mu članovi Inspeksijskog tima nisu pružili nikakvu pomoć jer su toga dana ili sutradan "otišli u zonu borbenih dejstava na izviđanje i planiranje operacije".²³⁹⁶ Zbog toga više nije bio u mogućnosti da se s njima sastane.²³⁹⁷ Prema riječima Namika Džankovića, nakon 9. septembra niko iz Inspeksijskog tima nije s njim razgovarao o Grabovici.²³⁹⁸

(b) 10. septembar

672. Prema riječima Emina Zebića, u SJB-u Jablanica se 10. septembra još nije znao stvarni opseg događaja.²³⁹⁹ Ahmed Salihamidžić je obavio razgovor s Ivanom i Stojom Pranjić, koji su mu dali spisak ljudi nastanjenih na desnoj obali rijeke u Grabovici.²⁴⁰⁰ Ahmed Salihamidžić je takođe obavio razgovor s radnikom obezbjeđenja hidroelektrane Alijom Turkićem, koji je s 8. na 9. septembar bio dežuran.²⁴⁰¹

673. U ranim večernjim satima SJB Jablanica i ABiH su u više navrata razmijenili informacije. Oko 18:30 sati, u SJB Jablanica su navratili Zulfikar Ališpago i komandant "Igmanskih vukova" Edib Šarić, koji su pripadnicima SJB-a prenijeli informacije o događajima u Grabovici.²⁴⁰² Oko 20:30 sati, u SJB Jablanica su došli pripadnik mostarskog CSB-a Sead Branković²⁴⁰³ i Namik

²³⁹³ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 28. Pretresno vijeće konstatuje da se iskaz Namika Džankovića o tome kada je prvi put razgovarao s pripadnicima SJB-a Jablanica ne podudara s iskazom Emina Zebića i Ahmeda Salihamidžića, *vidi* fusnotu 2403 *infra*.

²³⁹⁴ DP 215, izvještaj Namika Džankovića Jusufu Jašareviću, str. 3.

²³⁹⁵ Namik Džanković, 22. mart 2005., T. 26. Emin Zebić je u svom svjedočenju rekao mu je Sead Branković prenio da se njemu i Namiku Džankoviću obratio Sefer Halilović koji je insistirao da se provede istraga, ali rekao je da ne može da se sjeti kojeg je to bilo datuma, Emin Zebić, 17. mart 2005., 78-79. Šefko Hodžić je u svom svjedočenju rekao da mu je Sefer Halilović, s kojim je razgovarao 9. septembra, na pitanje da li je čuo za ubistva u Grabovici odgovorio da postoje ljudi čiji je posao da to istraže. *Vidi* Dio IV.D, par. 519 *supra*.

²³⁹⁶ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 31.

²³⁹⁷ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 32.

²³⁹⁸ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 40. Pretresno vijeće napominje da su, prema riječima Vehbije Karića, Namik Džanković i drugi članovi Inspeksijskog tima 10. septembra detaljno izvjestili Sefera Halilovića o događajima u Grabovici, *vidi* Dio IV.D, par. 522 *supra*.

²³⁹⁹ Emin Zebić, 17. mart 2005., T. 49.

²⁴⁰⁰ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 12-13 i 56.

²⁴⁰¹ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 15. Ahmed Salihamidžić je u svom svjedočenju rekao da je u SJB Jablanica došao pripadnik 44. brigade Šemsudin Halebić i da su njih dvojica zajedno otišla da obave razgovor s Alijom Turkićem, *ibid.* *Vidi* i DP 222, str. 2.

²⁴⁰² *Vidi* Dio IV.D, par. 424 *supra*.

²⁴⁰³ Pretresno vijeće konstatuje da je, prema riječima Emina Zebića i Ahmeda Salihamidžića, Sead Branković bio pripadnik CSB-a Mostar i da je tokom avgusta i septembra 1993. bio raspoređen u SJB Jablanica, Emin Zebić,

Džanković.²⁴⁰⁴ Namik Džanković je rekao da je došao kako bi dobio sve informacije o događajima u Grabovici.²⁴⁰⁵ Emin Zebić i Ahmed Salihamidžić prenijeli su Namiku Džankoviću sva svoja saznanja.²⁴⁰⁶ Prema riječima Namika Džankovića, on je stalno navraćao u policijsku stanicu kako bi razmijenio informacije s Eminom Zebićem i Ahmedom Salihamidžićem. Od njih je potekla većina njegovih informacija o događajima u Grabovici jer su bili "na svom terenu".²⁴⁰⁷

674. Nakon toga su Ahmed Salihamidžić, Sead Branković i Namik Džanković otišli u stan Zulfikara Ališpage.²⁴⁰⁸ Ahmed Salihamidžić je u svom svjedočenju rekao da to nije bio formalni sastanak i da je ondje otišao na zahtjev Seada Brankovića.²⁴⁰⁹ U tom stanu su sa Zulfikarom Ališpagom i Edibom Šarićem razgovarali o događajima u Grabovici.²⁴¹⁰ Odjednom se pojavio Ramiz Delalić u pratnji jednog čovjeka.²⁴¹¹ Rekao im je da su digli "frku" zbog nekih ubijenih bosanskih Hrvata i da se zajedno sa svojim ljudima želi vratiti u Sarajevo. Zulfikar Ališpage je pokušao da ga smiri i "molio" ga da ne ode u Sarajevo.²⁴¹² Nazvao je Sefera Halilovića, koji je bio u Konjicu, i rekao mu da dođe u Jablanicu kako bi riješio problem s Ramizom Delalićem.²⁴¹³

-
17. mart 2005., T. 7-8; Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 40. Namik Džanković je u svom svjedočenju rekao da je Sead Branković bio pripadnik SDB-a Mostar, Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 10.
- ²⁴⁰⁴ Emin Zebić, 16. mart 2005., T. 87. Emin Zebić je u svom svjedočenju rekao da mu je Sead Branković predstavio Namika Džankovića kao pripadnika SVB-a, *ibid*.
- ²⁴⁰⁵ Emin Zebić, 16. mart 2005., T. 89 i 17. mart 2005., T. 51.
- ²⁴⁰⁶ Emin Zebić, 16. mart 2005., T. 88-89 i 17. mart 2005., T. 53. Namik Džanković je u svom svjedočenju rekao da je u noći nakon što se vratio iz Grabovice, gdje je s Vehbijom Karićem obišao jedinice koje su upravo stigle iz Sarajeva, u svom hotelu u Jablanici čuo da su u Grabovici ubijeni neki civili, Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 12 i 20. Iste noći, Namik Džanković je zajedno sa Seadom Brankovićem, koji je odsjeo u istom hotelu, otišao u SJB Jablanica da vidi jesu li Emin Zebić i Ahmed Salihamidžić čuli za događaje u Grabovici, Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 20-21. Oni su već čuli za zločine, pa se razgovaralo o tome kako da se dođe do što više informacija i šta da se preduzme. Složili su se da bi Namik Džanković, Sead Branković i Ahmed Salihamidžić trebali razgovarati sa Zulfikarom Ališpagom i vidjeti da li im on može nešto više reći o zločinima, Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 22. Namik Džanković je u svom svjedočenju rekao da nije siguran da li su u stan Zulfikara Ališpage otišli te ili sljedeće noći. Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 22. Kada mu je predočena hronologija događaja iz službene zabilješke koju je sačinio Ahmed Salihamidžić (DP 222), Namik Džanković je izjavio da nakon 12 godina ne može biti sto posto siguran je li neki sastanak održan 8., 9. ili 10. septembra 1993. Ahmed Salihamidžić je u svom svjedočenju rekao da je Namika Džankovića prvi put vidio 10. septembra i da se ne sjeća da su se kasnije viđali u SJB-u, Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 59-60.
- ²⁴⁰⁷ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 31.
- ²⁴⁰⁸ Emin Zebić, 16. mart 2005., T. 89 i 17. mart 2005., T. 57. Ahmed Salihamidžić je u svom svjedočenju rekao da je, kada je stigao u stan Zulfikara Ališpage, Namik Džanković već bio tamo, Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 18 i 70.
- ²⁴⁰⁹ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 18 i 70.
- ²⁴¹⁰ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 19.
- ²⁴¹¹ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 19.
- ²⁴¹² Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 20 i T. 63-65; Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 24 i 22. mart 2005., T. 9 i 12. Ramiz Delalić je u svom svjedočenju rekao da je uveče 10. septembra otišao u stan Zulfikara Ališpage, ali da tamo nije zatekao ni Ahmeda Salihamidžića, ni Namika Džankovića, ni Seada Brankovića; kao i da je Zulfikar Ališpage bio pijan, Ramiz Delalić, 19. maj 2005., T. 92-93. Pretresno vijeće konstatuje da u vezi s ovim pitanjem svjedočenje Ramiza Delalića protivrječi drugim pouzdanim dokazima koji su predloženi Pretresnom vijeću.
- ²⁴¹³ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 22. Prema riječima Namika Džankovića, on, Sead Branković i Ahmed Salihamidžić zadržali su se u stanu Zulfikara Ališpage oko sat vremena. Kada su otišli, Zulfikar Ališpage i Ramiz Delalić su ostali, Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 25. Međutim, Ahmed Salihamidžić je u svom

675. U svom svjedočenju, načelnik SVB-a 6. korpusa Nermin Eminović rekao je da je prve informacije o ubistvima u Grabovici dobio 10. septembra od komandanta bataljona vojne policije 6. korpusa Nusreta Šahića, koji je bio stacioniran u Jablanici.²⁴¹⁴ Nermin Eminović je naredio Nusretu Šahiću da izađe na lice mjesta i utvrdi šta se dogodilo, te da mu o tome podnese izvještaj. Takođe mu je predložio da stupi u kontakt s Namikom Džankovićem.²⁴¹⁵

(c) 11. septembar

676. Po povratku u Sarajevo, Bakir Alispahić je u jutarnjim satima 11. septembra otišao do Rasima Delića, kojem je prenio ono što je znao o zločinima u Grabovici, između ostalog, i to da je čuo da su te zločine počinili pripadnici 9. brigade²⁴¹⁶ i da je o tome obavijestio Sefera Halilovića.²⁴¹⁷ Prema riječima Bakira Alispahića, Rasim Delić je s dijelom tih informacija već bio upoznat, ali je izgledalo da nije svjestan stvarnog opsega događaja. Prema svjedočenju Bakira Alispahića, Rasim Delić je rekao da će se lično pobrinuti da se ti događaji istraže.²⁴¹⁸ Nakon sastanka s Rasimom Delićem, Bakir Alispahić je o događajima u Grabovici obavijestio predsjednika RBiH Aliju Izetbegovića. Prema riječima Bakira Alispahića, Alija Izetbegović je zatim telefonom kontaktirao Rasima Delića i od njega zahtijevao "ozbiljnost u rasvjetljavanju tog problema".²⁴¹⁹ Bakir Alispahić je nadalje rekao da je tada o tim događajima razgovarao i s Jusufom Jašarevićem.²⁴²⁰ Nekoliko dana kasnije, Rasim Delić je obavijestio Bakira Alispahića da je izdao naređenje za provođenje istrage o zločinima.²⁴²¹

677. Prema riječima Ramiza Delalića, Sefer Halilović je bio dužan da izda naređenje Zulfikaru Ališpagi da preduzme mjere i provede istragu radi utvrđivanja identiteta počinitelja zločina.²⁴²² Međutim, Vehbija Karić je u svom svjedočenju rekao da Inspeksijski tim nije imao nikakvih ovlasti

---

svjedočenju rekao da je Ramiz Delalić otišao nakon rasprave sa Zulfikarom Ališpagom o povlačenju svojih snaga u Sarajevo, Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 20.

²⁴¹⁴ Nermin Eminović, 10. mart 2005., T. 76. U svom svjedočenju, Nermin Eminović je rekao da su to bile samo preliminarne informacije jer su mu prenijete preko otvorene telefonske linije, Nermin Eminović, 10. mart 2005., T. 76. Pretresno vijeće takođe skreće pažnju na DP 153, izvještaj 44. brigade SVB-u 6. korpusa od 9. septembra 1993., koji su potpisali pomoćnik komandanta za bezbjednost Zajko Sibirlić i pomoćnik komandanta za obavještajno-bezbjednosne poslove Fadil Kevrić, a sadrži informacije o ubistvima u Grabovici.

²⁴¹⁵ Nermin Eminović, 10. mart 2005., T. 77.

²⁴¹⁶ Bakir Alispahić, 24. maj 2005., T. 37-38.

²⁴¹⁷ Bakir Alispahić, 24. maj 2005., T. 27. Bakir Alispahić je u svom svjedočenju, osim toga, rekao da je Rasima Delića obavijestio da je o tim događajima razgovarao s ministrom za energetiku Rusmirom Mahmutćehajićem prilikom njihovog sastanka u Konjicu, *ibid*.

²⁴¹⁸ Bakir Alispahić, 24. maj 2005., T. 27-28.

²⁴¹⁹ Bakir Alispahić, 24. maj 2005., T. 38-39. *Vidi par. 680 infra*.

²⁴²⁰ Bakir Alispahić je pretpostavljao da je Jusuf Jašarević upoznat sa slučajem, Bakir Alispahić, 24. maj 2005., T. 40-41.

²⁴²¹ Bakir Alispahić, 24. maj 2005., T. 28.

²⁴²² Ramiz Delalić, 18. maj 2005., T. 10.

u vezi s utvrđivanjem identiteta počinitelja.²⁴²³ Isto tako je rekao da je to bila zona odgovornosti 6. korpusa i da su UB Glavnog štaba i Rasim Delić, kao komandant, bili odmah obaviješteni.²⁴²⁴ Prema riječima Vehbije Karića, za prikupljanje informacija o počiniocima i njihovo prosljeđivanje vojnom tužiocu bio je zadužen UB Glavnog štaba.²⁴²⁵

678. Emin Zebić je nastavio prikupljati informacije o događajima u Grabovici iz svih dostupnih izvora. Te informacije prosljeđivao je SVB-u.²⁴²⁶ Dana 11. septembra, Ahmed Salihamidžić je sačinio "službenu zabilješku",²⁴²⁷ u kojoj je naveo sve informacije koje je dotada prikupio.²⁴²⁸ Ta službena zabilješka je 12. septembra dostavljena Seadu Brankoviću, koji ju je, zajedno sa svojim izvještajem, podnio svojim pretpostavljenima u mostarskom CSB-u.²⁴²⁹ Emin Zebić je u svom svjedočenju rekao da nije utvrdio ime nijednog počinioca. Pritom je izjavio da je postojala stvarna opasnost da dođe do oružanog sukoba između jedinica u Grabovici i civilne ili vojne policije koja bi pokušala izvršiti hapšenje.²⁴³⁰

679. Komandant 6. korpusa Salko Gušić je u svom svjedočenju rekao da je za ubistvo civila u Grabovici tri-četiri dana nakon što je ono izvršeno čuo od Nermina Eminovića, koji je na područje Grabovice poslao jednu četu vojne policije.²⁴³¹ Međutim, ta četa nije uspjela da uđe na pomenuto područje jer su borbena dejstva i dalje bila u toku. Nermin Eminović je prenio Salku Gušiću da je "osoba zadužena [...] za bezbjednosne poslove na IKM-u Jablanica" rekla da će "IKM Jablanica" preduzeti i primijeniti odgovarajuće mjere.²⁴³² Salko Gušić je u svom svjedočenju, osim toga, rekao da ga je Nermin Eminović obavijestio da su u taj incident umiješane jedinice iz Sarajeva.²⁴³³ Salko

²⁴²³ Prema riječima Vehbije Karića, članovi Inspekcijeskog tima su, sve do povratka u Sarajevo i pokretanja istrage u okviru operacije "Trebević" krajem oktobra 1993., znali samo da su počinioci pripadnici 9. i 10. brigade, Vehbija Karić, DP 444, T. 124.

²⁴²⁴ Vehbija Karić, DP 444, T. 120-121. Prema riječima Vehbije Karića, Inspekcijски tim nije imao ovlasti za podnošenje krivičnih prijava i pokretanje sudskih postupaka, *ibid.*

²⁴²⁵ Vehbija Karić, DP 444, T. 121.

²⁴²⁶ Emin Zebić, 17. mart 2005., T. 59.

²⁴²⁷ DP 222, koji se sastoji od službene zabilješke Ahmeda Salihamidžića i izvještaja Seada Brankovića sačinjenog 13. septembra 1993.

²⁴²⁸ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 13, 22-24, 51; Emin Zebić, 16. mart 2005., T. 86. U izvještaju su, između ostalog, navedene informacije o razgovoru s Ivanom i Stojom Pranjić, te radnikom obezbjeđenja hidroelektrane Alijom Turkićem; kao i o neformalnom sastanku u stanu Zulfikara Ališpage, Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 23-24; DP 222.

²⁴²⁹ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 53; Emin Zebić, 17. mart 2005., T. 58.

²⁴³⁰ Emin Zebić, 17. mart 2005., T. 60-62.

²⁴³¹ Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 73-74. Nermin Eminović, 10. mart 2005., T. 77. Salko Gušić je u svom svjedočenju, osim toga, rekao da nije znao kakvu je ulogu Nermin Eminović imao u istrazi, Salko Gušić, 8. februar 2005., T. 60. Kao komandant 6. korpusa, nije imao razloga da zna za prepisku između Jusufa Jašarevića i Nermina Eminovića jer se ona odvijala putem komandnog lanca organa bezbjednosti, Salko Gušić, 8. februar 2005., T. 57.

²⁴³² Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 73-74.

²⁴³³ Salko Gušić je shvatio da formulacija "jedinice iz Sarajeva" znači jedinice iz "sastava" 9. i 10. brigade, te brigade "Delta", Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 75. Pretresno vijeće napominje da brigada "Delta" nije napuštala Sarajevo, *vidi* Dio IV.C, par. 231 *supra*.

Gušić je rekao da misli da je Nermin Eminović obavijestio i Glavni štab u Sarajevu.²⁴³⁴ Prema riječima Salka Gušića, istragu o ubistvima u Grabovici je, prema propisima, trebalo da kao krivičnu istragu provedu SVB i civilna policija.²⁴³⁵

(d) 12. septembar i kasnije

680. Dana 12. septembra 1993., Rasim Delić je izdao naređenje "ŠVK[-u]-Jablanica, n/r načelnika Štaba VK" i "Komand[i] 6.K., n/r komandanta".²⁴³⁶ Povod za izdavanje tog naređenja bile su informacije o odluci "načelnika Štaba Vrhovne komande" u vezi s planiranim borbenim dejstvima u pravcu Prozora i Mostara, koje je prenio načelnik štaba 6. korpusa Dževad Tirak.²⁴³⁷ U vezi s istragom, u tom naređenju kaže se sljedeće:

Ispitati tačnost podataka o izvršenom genocidu nad civilnim stanovništvom od strane pripadnika 9. bbr. 1. korpusa. Ukoliko se ustanovi tačnom, počiniocima izolovati i preduzeti energične mjere. Učiniti sve da se ovakvi postupci spriječe. Narediti zamjeniku komandanta 9. bbr. 1. K. da se odmah vrati u Sarajevo radi rješavanja problema u jedinici.

O preduzetim mjerama i izvršenju zadataka izvjestiti me odmah.

681. Prema svjedočenju Dževada Tiraka, on je od zamjenika komandanta 6. korpusa Bahrudina Fazlića dobio naređenje da razgovara s Rasimom Delićem kako bi ga obavijestio, između ostalog, o "čitavoj situaciji" u vezi s operacijom i od njega zatražio da pomenute jedinice iz Sarajeva budu odmah povučene iz zone odgovornosti 6. korpusa.²⁴³⁸ Međutim, Dževad Tirak tada nije tačno znao šta se dogodilo u Grabovici, osim opšte informacije da je počinjen zločin nad civilima.²⁴³⁹ Rasim Delić je rekao da će to ispitati i preduzeti sve potrebne mjere.²⁴⁴⁰

682. Dana 12. septembra, Emin Zebić je prisustvovao sjednici Ratnog predsjedništva u Jablanici. U svom svjedočenju je rekao da je Ratnom predsjedništvu bilo stalo da sazna šta se dogodilo u Grabovici. Prema svjedočenju Emina Zebića, toj sjednici je prisustvovao i zamjenik komandanta 44. brigade Senad Džino, koji je "kao vojna komponenta" podnio izvještaj o događajima u Grabovici. Senad Džino je na sjednici rekao da su neki oficiri iz IKM-a "preuzel[i] na sebe obavezu

²⁴³⁴ Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 73-75.

²⁴³⁵ Salko Gušić, 7. februar 2005., T. 22.

²⁴³⁶ DP 157. Prema riječima Salka Gušića, Rasim Delić je to naređenje naslovio na njega samo zato što je pomenute informacije dobio od Dževada Tiraka, Salko Gušić, 8. februar 2005., T. 78. Salko Gušić je u svom svjedočenju, osim toga, rekao da je Dževad Tirak prekršio proceduru jer ga on nije poslao da te informacije prenese Rasimu Deliću niti mu je za to dao odobrenje, Salko Gušić, 8. februar 2005., T. 74-75.

²⁴³⁷ DP 157, uvod.

²⁴³⁸ Dževad Tirak, 30. mart 2005., T. 46 i 51. Salko Gušić je tada bio odsutan, Dževad Tirak, 30. mart 2005., T. 51-52.

²⁴³⁹ Dževad Tirak, 30. mart 2005., T. 53. Komanda 6. korpusa je zatražila povlačenje tih jedinica zato što je smatrala da ne mogu da doprinesu nikakvim ofanzivnim dejstvima, nego, s obzirom na svoju "lošu reputaciju", mogu samo da stvore probleme. Vijesti o zločinima u Grabovici dodatno su učvrstile Dževada Tiraka u tom uvjerenju, Dževad Tirak, 30. mart 2005., T. 66.

²⁴⁴⁰ Dževad Tirak, 30. mart 2005., T. 58-59 i 31. mart 2005., T. 45.

da to istraže i da poduzmu određene dalje mjere koje su neophodne", a s tim u vezi je pomenuo Vehbiju Karića i Sefera Halilovića.²⁴⁴¹

683. Dana 12. septembra 1993., Jusuf Jašarević je načelniku SVB-a 6. korpusa Nerminu Eminoviću izdao sljedeće naređenje:

Raspoložemo neprovjerenim podacima da je jedinica kojom komanduje RAMIZ DELALIĆ - ČELO u nekom hrvatskom selu u z/o 6. korpusa izvršila masakr nad civilnim licima.

Odmah se angažovati na provjeri ovih podataka i dokumentovanju istih.

Izvršiti procjenu i predložiti komandantu da naredi hapšenje lica koja su odgovorna za eventualno izvršena djela zločina.

O ovim pitanjima hitno dostaviti izvještaj Upravi bezbjednosti ŠVK.²⁴⁴²

684. Prema riječima Nermina Eminovića, on s Jusufom Jašarevićem do tog naređenja nije razmijenio nikakve informacije o Grabovici.²⁴⁴³ Dana 13. septembra, komandant bataljona vojne policije 6. korpusa Nusret Šahić podnio je izvještaj Nerminu Eminoviću.²⁴⁴⁴ U svom izvještaju je rekao da je 10. septembra boravio u Jablanici radi rukovođenja i pružanja pomoći u radu potčinjenim jedinicama, tj. "čet[i] vojne policije Jablanica" i "odjeljenj[u] za službe vojne policije". Po povratku u Jablanicu, Nusret Šahić se posavjetovao s Namikom Džankovićem, koji mu je rekao da je IKM o svemu obaviješten i da je Vehbija Karić naredio "da se zbog planirane akcije ništa ne radi".²⁴⁴⁵ Prema riječima Nermina Eminovića, u naređenju IKM-a se htjelo reći da se ne preduzima ništa "u smislu hapšenja i tako dalje".²⁴⁴⁶ Međutim, Namik Džanković je u svom svjedočenju izjavio da nikome nije rekao da je od Vehbije Karića ili bilo kog drugog člana Inspeksijskog tima

²⁴⁴¹ Emin Zebić, 16. mart 2005., T. 94 i 17. mart 2005., T. 63-64. Pomoćnik komandanta za bezbjednost 44. brigade Zajko Sihirlić je izjavio da je bio u Komandi 44. brigade kada je u septembru 1993. tamo održan sastanak na kojem su bili Bakir Alispahić, Senad Džino i predstavnici jablaničkih vlasti i na kojem se raspravljalo o zločinima u Grabovici, te da mu je rečeno da će u Sarajevu biti provedena istraga, Zajko Sihirlić, DP 460, str. 2.

²⁴⁴² DP 224, naređenje UB-a Glavnog štaba od 12. septembra 1993., koje je potpisao Jusuf Jašarević. U svom svjedočenju, Jusuf Jašarević je rekao da je za zločine vjerovatno saznao popodne ili uveče 11. septembra, Jusuf Jašarević, 1. mart 2005., T. 74.

²⁴⁴³ Nermin Eminović, 10. mart 2005., T. 79.

²⁴⁴⁴ DP 119, izvještaj bataljona vojne policije 6. korpusa organu bezbjednosti 6. korpusa.

²⁴⁴⁵ Nermin Eminović, 10. mart 2005., T. 80-81. Nusret Šahić je u svom izvještaju, osim toga, naveo da je saznao da je 20 civila, bosanskih Hrvata, "zaklano" od strane nepoznatih počinitelaca iz redova ABiH. Pokušao je da ode u Grabovicu, ali mu je rečeno da je "opasno" da izađe na lice mjesta i ispita šta se dogodilo jer vojska smještena na tom području "sve drži pod kontrolom", DP 119, str. 1.

²⁴⁴⁶ Nermin Eminović, 10. mart 2005., T. 80-81. Nermin Eminović je u svom svjedočenju rekao da se naređenje IKM-a moralo izvršiti i to iz sljedećih razloga: radilo se o naređenju, jedinice angažovane u operaciji nisu bile iz sastava 6. korpusa niti pod njegovom komandom, a on se nije mogao ni na šta zvanično osloniti jer nije imao kome da se obrati u Službi bezbjednosti, Nermin Eminović, 10. mart 2005., T. 81-82. Prema riječima Nermina Eminovića, "Komanda" je mogla odgoditi neke aktivnosti, ako bi zbog njihovog izvršavanja nastala veća šteta, Nermin Eminović, 10. mart 2005., T. 83.

dobio naređenje za obustavu istrage.²⁴⁴⁷ Primivši izvještaj Nusreta Šahića, Nermin Eminović je od njega zatražio da prikupi što više informacija o počiniocima i žrtvama.²⁴⁴⁸

685. Namik Džanković je u svom svjedočenju rekao da je, nakon što je pri prvom pokušaju da ode u Grabovicu bio spriječen,²⁴⁴⁹ nekoliko dana poslije predmetnih događaja ponovo pokušao tamo otići. Vojnicima na kontrolnom punktu je rekao da ide kod zamjenika komandanta 2. samostalnog bataljona Samira Peze i ovog puta je propušten.²⁴⁵⁰ Dok je bio u Grabovici, vojnici su počeli motorolama javljati da su zauzeli Mali i Veliki Medvjed.²⁴⁵¹ Namik Džanković se vratio u Jablanicu bez ikakvih novih saznanja o navodnim zločinima. U svom svjedočenju je rekao da je iz Grabovice otišao zato što tada tamo nije bilo nikoga s kim bi mogao da razgovara i zato što je izgledalo neumjesno postavljati daljnja pitanja dok svi slave proboj ABiH kroz linije HVO.²⁴⁵²

686. Dana 13. septembra, Namik Džanković je poslao drugi izvještaj Jusufu Jašareviću,²⁴⁵³ u kom je kratko iznio sve prikupljene informacije i uz koji je priložio "službenu zabilješku" SJB-a Jablanica.²⁴⁵⁴ U tom izvještaju se, između ostalog, kaže da su s događajima upoznati "ŠVK IKM

²⁴⁴⁷ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 42, nakon što mu je predočen DP 214.

²⁴⁴⁸ Nermin Eminović, 10. mart 2005., T. 79.

²⁴⁴⁹ *Vidi* Dio IV.D, par. 428 *supra*.

²⁴⁵⁰ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 33. Kada se Namik Džanković vidio sa Samirom Pezom, upitao ga je šta se tačno dogodilo, ali mu je Samir Pezo uzvratio da ga ništa ne pita. Samir Pezo mu je takođe rekao da je stražario oko stare željezničke stanice u kojoj je bila smještena Komanda 2. samostalnog bataljona jer se bojavao za svoje vojnike drugih nacionalnosti, *ibid.* Uto im je prišao Adnan Solaković i, kada je čuo o čemu razgovaraju, rekao im da prestanu o tome da razmišljaju i da su započela borbena dejstva, Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 34. Tada je iz pravca Jablanice džipom stigao Ramiz Delalić, u pratnji komandanta "Handžar divizije" zvanog Džeki i komandanta "Igmanskih vukova" Ediba Šarića, *ibid.* U svom svjedočenju je takođe rekao da je njegov pokušaj da sa Samirom Pezom i Adnanom Solakovićem porazgovara o tim događajima "došao na zid". Stekao je utisak da su nezadovoljni i potišteni zbog događaja u Grabovici, Namik Džanković, 22. mart 2005., T. 32.

²⁴⁵¹ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 34.

²⁴⁵² Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 34-35.

²⁴⁵³ Jusuf Jašarević je u svom svjedočenju rekao da mu je Namik Džanković taj izvještaj podnio samo zato što se radilo o mogućem ratnom zločinu, dakle, o obavještajnom pitanju, i zato što je od Sefera Halilovića dobio naređenje da tako postupi, Jusuf Jašarević, 1. mart 2005., T. 85. U svom svjedočenju je, osim toga, rekao da su prijedlozi Namika Džankovića bili nerealni i da nije bilo jasno kome su upućeni, Jusuf Jašarević, 3. mart 2005., T. 3, 8.

²⁴⁵⁴ DP 215; Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 36-37. U izvještaju se, između ostalog, kaže da su 8. septembra, u sklopu planirane akcije prema Mostaru, u Grabovicu došle jedinice ABiH iz Sarajeva pod komandom Ramiza Delalića; da su te jedinice "smještene" u kuće bosanskih Hrvata na desnoj obali rijeke u Grabovici; da se u noći 8. septembra u Grabovici čula puščana paljba gotovo cijelu noć i da se ujutro 9. septembra pronio glas da su pripadnici ABiH iz Sarajeva izvršili masakr civila, bosanskih Hrvata; da je komandant "Igmanskih vukova" Edib Šarić potvrdio da je na desnoj obali rijeke u Grabovici počinjeno nekoliko ubistava, ali da je rekao da mu nisu poznate razmjere tog zločina niti identitet počinitelaca; da je zamjenik načelnika SJB-a Jablanica, zajedno s komandantom jablaničke vojne policije, 9. septembra izašao na lice mjesta, gdje su dva mještana navela imena ljudi koji su vjerovatno ubijeni; da je zamjenik načelnika SJB-a Jablanica 10. septembra ponovo obavio razgovor s pomenutim mještanima o predmetnim događajima; da je Zulfikar Ališpago sačinio izvještaj o događajima i da će ga prosljediti Vrhovnoj komandi u Sarajevu; da je, prema podacima Namika Džankovića, ubijeno jedanaest civila, bosanskih Hrvata, i da pretpostavlja da su neki leševi bačeni u hidroelektranu; te da je četrnaest odraslih osoba i dvoje djece, redom bosanskih Hrvata, evakuisano s tog područja u Jablanicu. U izvještaju se, osim toga, kaže da je situacija u Grabovici trenutno pod kontrolom, kao i da je tome doprinijela činjenica da je Ramiz Delalić likvidirao jednog od svojih vojnika. *Vidi* i Namik Džanković, 22. mart 2005., T. 21-22. Pretresno vijeće konstatuje da je Namik Džanković u svom svjedočenju izjavio da je informaciju da je Zulfikar Ališpago sačinio

Jablanica", kao i civilne strukture i MUP, te da istragu zajednički vrše organi SVB-a i MUP-a. U izvještaju se isto tako kaže da je zbog "raspoloženj[a]" u 9. brigadi nemoguće izvršiti temeljit uviđaj²⁴⁵⁵ i da postoji bojazan da bi pridavanje prevelikog "značaja" događajima dovelo do trenutnog povratka cijele jedinice u Sarajevo, što bi ugrozilo planiranu akciju prema Mostaru. Nadalje se kaže da postoji bojazan da bi između pripadnika 9. brigade i osoba koje bi obavile "uviđaj" i eventualno pokušale izvršiti identifikaciju i hapšenje počinitelaca moglo doći do otvorenih sukoba.²⁴⁵⁶ Namik Džanković izvještaj zaključuje riječima: "U Jablanici se nemio događaj i informacije o njemu čuvaju u tajnosti koliko je to moguće, a sve u cilju uspješnog završetka borbene operacije čije pripreme su u toku", te da mu je Sefer Halilović, "ograđivši se" od zločina, naredio da, zajedno s drugim pripadnicima SVB-a i MUP-a, prikupi što je više moguće informacija o događajima.²⁴⁵⁷

687. Namik Džanković je takođe predložio da se preduzmu sljedeće mjere:²⁴⁵⁸

1. Nastaviti operativno prikupljanje podataka.
2. Naredbom formirati mješovitu komisiju od pripadnika MUP-a i Službe vojne bezbjednosti na čelu sa vojno-istražnim organima,²⁴⁵⁹ te uz obavezno prisustvo ljekara i drugog stručnog osoblja koje će izvršiti ekshumaciju leševa i utvrditi uzroke smrti (postoje indicije zvjerstava - vađenja srca, klanje).
3. Obaviti razgovore sa pripadnicima jedinice Adnana Sokolovića koji su bili smješteni u neposrednoj blizini, te su morali vidjeti bar dio, ako ne i sva ubistva i počinioce. (To učiniti po povratku jedinice u Sarajevo, zbog u izvještaju navedenih razloga).
4. Zatražiti izvještaj komandanta jedinice "Zulfikar", Ališpago Zulfikara, koji je, kako on sam kaže, napisao izvještaj i proslijedio ga u ŠVK Sarajevo. Zuka je jedini, bez bojazni za svoj život, u ovim okolnostima mogao otići na lice mjesta i utvrditi bar dio činjeničnog stanja.
5. Zatražiti pismeni izvještaj od komandanta Ramiza Delalića ("Ćele") o događajima u naselju Grabovica.

Izvršiti strogu cenzuru medijske eksploatacije podataka o ovom događaju zbog trenutne vojno-političke situacije.

---

izvještaj dobio od njega samog u njegovom stanu, ali da mu nikada nije dostavljen primjerak tog izvještaja, Namik Džanković, 22. mart 2005., T. 7, 9-10.

²⁴⁵⁵ Namik Džanković je posvjedočio da je tim izvještajem htio reći da tada nije bilo moguće obaviti istragu na licu mjesta, Namik Džanković, 22. mart 2005., T. 17.

²⁴⁵⁶ Namik Džanković je u nastavku izjavio da on u Grabovici ne bi imao zaštitu, te i da bi, da je tamo otišao istražni tim, došlo do sukoba, Namik Džanković, 22. mart 2005., T. 18, 21. Međutim, Ramiz Delalić je u svom svjedočenju rekao da tada nije uhapšen nijedan vojnik, iako se to moglo vrlo lako učiniti jer vojnici smješteni u Grabovici nisu odobravali zločine, Ramiz Delalić, 18. maj 2005., T. 9. Osim toga izjavio je da nije imao ništa protiv istrage, Ramiz Delalić, 18. maj 2005., T. 46.

²⁴⁵⁷ DP 215, str. 2-3.

²⁴⁵⁸ DP 215, str. 3.

²⁴⁵⁹ I Emin Zebić i Ahmed Salihamidžić su u svom svjedočenju rekli da prijedlog Namika Džankovića o formiranju mješovite komisije MUP-a i SVB-a na čelu s vojno-istražnim organima nikada nije stigao do SJB-a Jablanica, Emin Zebić, 16. mart 2005., T. 85; Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 28, gdje govori o DP 215. Pretresno vijeće podsjeća da je Grabovica potpadala pod nadležnost SJB-a Mostar. *Vidi par. 663 supra.*

688. Prema svjedočenju Namika Džankovića, on je zatražio da se formira istražni tim zato što kao pojedinac nije mogao ništa da uradi, a smatrao je da je u vezi s tim slučajem potrebno provesti istragu od strane stručnog i kvalifikovanog osoblja.²⁴⁶⁰ Međutim, nikada mu nije pružena pomoć.²⁴⁶¹

689. Prema riječima Namika Džankovića, u Sarajevu su postojali bolji uslovi za obavljanje razgovora s pripadnicima 2. samostalnog bataljona, koji bi se, da ih pozove "načelnik Službe vojne bezbjednosti" ili da im se naredi, odazvali. Namik Džanković je rekao da on nije imao ovlasti da tim vojnicima naredi da dođu na razgovor s njim.²⁴⁶² Po mišljenju Namika Džankovića, agresivno i opasno ponašanje moglo se očekivati od počinitelaca kako bi pokušali da prikriju šta se dogodilo, a ne od čitavih jedinica.²⁴⁶³

690. U vezi s izvještajem Nusreta Šahića, koji je Nermin Eminović proslijedio 14. septembra,²⁴⁶⁴ Jusuf Jašarević je 15. septembra 1993. Komandi 6. korpusa poslao zahtjev "za Namika Džankovića",²⁴⁶⁵ kojim je zatražio da mu se dostave informacije o događajima, između ostalog, podaci o nazivima jedinica ABiH u Grabovici, imenima njihovih komandanata, zadacima jedinica umiješanih u događaje, te preduzetim mjerama.²⁴⁶⁶

691. U okviru 6. korpusa, Nermin Eminović je, primivši zahtjev Jusufa Jašarevića od 15. septembra,²⁴⁶⁷ naložio Zajku Sihirliću, pomoćniku komandanta 44. brigade za bezbjednost, da prikuplja informacije, da o svim saznanjima izvještava Sektor bezbjednosti 6. korpusa, te da se sastane s Namikom Džankovićem i pruži mu pomoć.²⁴⁶⁸ Nermin Eminović je u svom svjedočenju

²⁴⁶⁰ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 36. Namik Džanković je u svom svjedočenju rekao da je imao vrlo malo iskustva u vođenju istraga i da nikada nije radio na nekoj većoj krivičnoj istrazi, Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 3, 32. Namik Džanković nije bio u mogućnosti da okupi tim profesionalnog i stručnog osoblja. Takvog osoblja u Jablanici nije bilo i on nije bio ovlašten da izdaje takva naređenja, Namik Džanković, 22. mart 2005., T. 31.

²⁴⁶¹ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 37.

²⁴⁶² Namik Džanković, 22. mart 2005., T. 32-33.

²⁴⁶³ Namik Džanković, 22. mart 2005., T. 18.

²⁴⁶⁴ Nermin Eminović, 10. mart 2005., T. 79; DP 214, dopis SVB-a 6. korpusa od 14. septembra 1993. Jusuf Jašarević je u svom svjedočenju rekao da je pomenuti izvještaj primio 15. septembra, Jusuf Jašarević, 1. mart 2005., T. 75.

²⁴⁶⁵ Jusuf Jašarević je u svom svjedočenju rekao da je taj zahtjev Namiku Džankoviću uputio zato da sazna šta Namik Džanković može da učini i da dobije informacije o tome šta se zapravo dogodilo. Zahtjev je poslao preko 6. korpusa jer nije znao gdje se Namik Džanković nalazi, Jusuf Jašarević, 3. mart 2005., T. 50.

²⁴⁶⁶ DP 225, zahtjev za dostavljanje izvještaja, od 15. septembra.

²⁴⁶⁷ Nermin Eminović, 10. mart 2005., T. 85.

²⁴⁶⁸ Nermin Eminović, 10. mart 2005., T. 86 i 11. mart 2005., T. 41-43; DP 154, zahtjev SVB-a 6. korpusa od 14. septembra 1993., upućen pomoćniku komandanta za bezbjednost Zajku Sihirliću. Zajko Sihirlić je izjavio da je čuo za zločine počinjene u Grabovici, ali da nije učestvovao ni u kakvoj istrazi, Zajko Sihirlić, DP 460, str. 1. Pretresno vijeće konstatuje da je ta izjava Zajka Sihirlića protivrječna dokazima koji su Pretresnom vijeću predočeni u vezi s učešćem pripadnika 44. brigade u istrazi, *vidi* par. 663, 665 i 682 *supra*; *Vidi* i par. 696 *infra*. S tim u vezi, Pretresno vijeće takođe skreće pažnju na DP 153, izvještaj 44. brigade od 9. septembra 1993., naslovljen na Komandu 6. korpusa, SVB, i potpisan od strane Zajka Sihirlića i pomoćnika komandanta za

rekao da je zahtjev Jusufa Jašarevića, preko Zajka Sihirlića, proslijedio Namiku Džankoviću.²⁴⁶⁹ Namik Džanković je u svom svjedočenju rekao da taj zahtjev nije primio.²⁴⁷⁰ Dana 17. septembra 1993., Nermin Eminović je poslao izvještaj Jusufu Jašareviću,²⁴⁷¹ u kom je izložio sve informacije o događajima u Grabovici prikupljene od strane bataljona vojne policije 6. korpusa i Nusreta Šahića,²⁴⁷² koji su pak većinu informacija dobili od SJB-a Jablanica.²⁴⁷³

692. Dana 18. septembra 1993., Jusuf Jašarević je uputio zahtjev Nerminu Eminoviću, kojim je zatražio da mu se do 19. septembra u 12:00 sati dostave informacije o događajima u Grabovici radi informisanja Predsjedništva BiH i Glavnog štaba.²⁴⁷⁴ Nermin Eminović je izjavio da pretpostavlja da Jusuf Jašarević do tog trenutka još nije primio njegov izvještaj od 17. septembra.²⁴⁷⁵ Dana 19. septembra 1993., Jusuf Jašarević je uputio "upozorenje" Nerminu Eminoviću jer još nije dobio zatražene informacije.²⁴⁷⁶ Nermin Eminović je u svom svjedočenju rekao da on i njegova služba nisu imali ni ljudstva ni materijalno-tehničkih sredstava koji bi im omogućili da svoje obaveze izvršavaju onom brzinom na kojoj je Jusuf Jašarević insistirao.²⁴⁷⁷ U svom odgovoru na upozorenje Jusufa Jašarevića, Nermin Eminović je objasnio da je izvještaj o događajima u Grabovici poslat 17. septembra.²⁴⁷⁸

693. U sedmičnom izvještaju UB-a Glavnog štaba od 19. septembra, koji je potpisao Jusuf Jašarević, kaže se da SVB "radi na utvrđivanju eventualnog zločina nad civilnim stanovništvom u s. Grabovica".²⁴⁷⁹

---

obavještajno-bezbjednosne poslove Fadila Kevrića, koji sadrži informacije o ubistvima u Grabovici i u kojem se kaže da su pripadnici SJB-a Jablanica i vojne policije izašli na lice mjesta i da će se dostaviti nove informacije.

²⁴⁶⁹ Nermin Eminović, 11. mart 2005., T. 47; DP 268, zahtjev za dostavljanje izvještaja od 15. septembra.

²⁴⁷⁰ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 37-38. I Nermin Eminović je posvjedočio da on i Namik Džanković nisu jedan drugom podnosili izvještaje, Nermin Eminović, 11. mart 2005., T. 53-54

²⁴⁷¹ DP 226, izvještaj SVB-a 6. korpusa UB-u Glavnog štaba od 17. septembra 1993., naslovljen na Jusufa Jašarevića; Nermin Eminović 10. mart 2005., T. 86, gdje govori o DP 226. Pretresno vijeće primjećuje da taj izvještaj sadrži gotovo iste informacije kao i drugi izvještaj Namika Džankovića (DP 215). Jusuf Jašarević je u svom svjedočenju rekao da je dotični izvještaj primljen 20. septembra, Jusuf Jašarević, 3. mart 2005., T. 54-55. U DP 226 se, između ostalog, kaže da bi se pridavanjem značaja tim događajima izazvao "revolt" jedinica Ramiza Delalića i njihov povratak u Sarajevo.

²⁴⁷² Nermin Eminović je u svom svjedočenju rekao da je moguće da je dio tih informacija dao Namik Džanković, ali ne direktno njemu, budući da njih dvojica nisu jedan drugom podnosili izvještaje, Nermin Eminović, 11. mart 2005., T. 53-54.

²⁴⁷³ Nermin Eminović, 10. mart 2005., T. 86, 88.

²⁴⁷⁴ DP 228. Jusuf Jašarević je u tom zahtjevu zatražio i informacije o ubistvima u Uzdolu, *vidi par. 704 infra*.

²⁴⁷⁵ Nermin Eminović, 11. mart 2005., T. 12.

²⁴⁷⁶ DP 229; Nermin Eminović, 11. mart 2005., T. 13-14.

²⁴⁷⁷ Nermin Eminović, 11. mart 2005., T. 16-17.

²⁴⁷⁸ DP 230, u kojem Nermin Eminović govori o izvještaju od 17. septembra koji je uvršten u spis kao DP 226.

²⁴⁷⁹ DP 231, sedmični izvještaj od 19. septembra 1993., str. 3; Jusuf Jašarević, 3. mart 2005., T. 68-69. Jusuf Jašarević je u svom svjedočenju rekao da je konstatacija iz tog izvještaja da se "saradnja sa MUP-om nastavlja [...] kontinuirano, kao i razmjena podataka sa obavještajnom upravom" vjerovatno uopštena konstatacija, pri čemu nije isključeno da se odnosi i na konkretne, ranije pomenute istrage, Jusuf Jašarević, 3. mart 2005., T. 69-70.

694. Jusuf Jašarević je u svom svjedočenju rekao da je drugi izvještaj Namika Džankovića primio 20. septembra.²⁴⁸⁰ Takođe je rekao da je iz tog izvještaja proizlazilo da "korektan, stručan uviđaj" nije moguće izvršiti zbog karaktera 9. brigade. Prema riječima Jusufa Jašarevića, "onda je tu samo mogao autoritet upotrebom snage, snažnih jedinica, da obezbijedi izvršenje uviđaja".²⁴⁸¹ Prema njegovim riječima, UB Glavnog štaba je bio potpuno svjestan da je "zadatak" s kojim je suočen složen i da je proteklo mnogo vremena. Postalo im je jasno da Namik Džanković ne može "taj zadatak" da izvrši sam i da "komandant operacije"²⁴⁸² [mora] ili narediti rješavanje ovog problema ili obezbijediti uslove, ako [ima] snage i inicijativu, da se problem riješi".²⁴⁸³ Jusuf Jašarević je u svom svjedočenju isto tako rekao da je komanda operacije trebala da koordinira rad SVB-a i MUP-a²⁴⁸⁴ i da je samo komanda imala ovlasti da izda naređenje za vršenje "uviđaja", što se, prema riječima Jusufa Jašarevića, ne bi završilo "opet bez ljudskih žrtava".²⁴⁸⁵ Prema svjedočenju Jusufa Jašarevića, činjenica da je Sefer Halilović naredio Namiku Džankoviću da provede istragu zajedno sa SVB-om i MUP-om pokazuje da Sefer Halilović jeste reagovao. Međutim, prema riječima Jusufa Jašarevića, s obzirom na navodnu opasnost, bilo je nerealno očekivati da će Namik Džanković svoj zadatak moći da izvrši sam.²⁴⁸⁶

695. Reagujući na izvještaj Namika Džankovića, Jusuf Jašarević je naredio svom zamjeniku Vahidu Boguniću da o svemu obavijesti načelnika SVB-a 1. korpusa,²⁴⁸⁷ da se posavjetuje s pravnim stručnjakom, kao i da predloži mjere koje treba preduzeti i sastavi specijalni izvještaj. Prema riječima Jusufa Jašarevića, u okviru jedne od preduzetih mjera, Namiku Džankoviću je preko 6. korpusa poslat jedan dokument sa zadacima koje je trebao organizovati i izvršiti.²⁴⁸⁸ Dana 21. septembra 1993., Jusuf Jašarević je preko Službe vojne bezbjednosti 6. korpusa uputio naređenje lično Namiku Džankoviću, kojim mu je, između ostalog, naložio da prikuplja informacije, pribavi

²⁴⁸⁰ Jusuf Jašarević, 1. mart 2005., T. 79, gdje govori o dokumentu u prilogu DP 215.

²⁴⁸¹ Jusuf Jašarević, 1. mart 2005., T. 82.

²⁴⁸² Jusuf Jašarević je u svom svjedočenju rekao da nije znao ko je komandant "operacije", Jusuf Jašarević, 1. mart 2005., T. 66.

²⁴⁸³ Jusuf Jašarević, 1. mart 2005., T. 80-81. Jusuf Jašarević je u svom svjedočenju rekao da su na tom području bili sljedeći predstavnici vlasti: "načelnik Štaba Vrhovne komande" Sefer Halilović, ministar unutrašnjih poslova Bakir Alispahić, komandanti 4. i 6. korpusa sa svojim bataljonima vojne policije, predsjednik Ratnog predsjedništva u Jablanici Safet Čibo i SJB Jablanica. Jusuf Jašarević je u zaključku rekao da su na tom području bile "respektne snage i autoriteti" i da su oni trebali biti odgovorni za vršenje "uviđaja", Jusuf Jašarević, 1. mart 2005., T. 81-83.

²⁴⁸⁴ Jusuf Jašarević, 4. mart 2005., T. 12-13.

²⁴⁸⁵ Jusuf Jašarević, 1. mart 2005., T. 83-84.

²⁴⁸⁶ Jusuf Jašarević, 1. mart 2005., T. 84.

²⁴⁸⁷ Nermin Eminović je u svom svjedočenju rekao da je SVB 6. korpusa zatražio informacije o zločinima još dok su jedinice iz Sarajeva bile u Hercegovini. Razmatrana je mogućnost vršenja uviđaja, ali je zaključeno da je to nemoguće i opasno. S vojnicima nije bilo moguće obaviti razgovor jer su oni tada učestvovali u borbenim dejstvima, a kasnije su napustili operativnu zonu 6. korpusa i vratili se u Sarajevo, Nermin Eminović, 11. mart 2005., T. 60. Što se tiče vojnika jedinica iz sastava 1. korpusa, s njima je razgovor o dotičnim događajima trebao obaviti SVB 1. korpusa, *ibid*.

²⁴⁸⁸ Jusuf Jašarević, 1. mart 2005., T. 79-80, gdje se govori o DP 233.

pismene izjave i uspostavi saradnju sa SJB-om Jablanica.²⁴⁸⁹ Međutim, prema riječima Namika Džankovića, on, poslije naređenja Sefera Halilovića od 9. septembra, nije ni od koga dobio daljnja naređenja u vezi s istragom.²⁴⁹⁰

696. SJB-u Jablanica su dostavljene informacije da se u Grabovici nalazi više nezakopanih tijela i da se od njih širi užasan zadah. Budući da je Grabovica bila u zoni odgovornosti 44. brigade i da su u toj zoni vršena borbena dejstva, Emin Zebić je 29. septembra uputio zahtjev 44. brigadi da obezbijedi uslove za potpunu asanaciju terena i temeljit uviđaj.²⁴⁹¹ Smatrao je da bi, kada se obezbijede uslovi, uviđaj mogla izvršiti tehnička služba na nivou sarajevskog MUP-a ili sarajevskog SVB-a. Budući da SJB Jablanica nije raspolagao resursima potrebnim za vršenje odgovarajuće istrage o događajima, mislio je da bi bilo najbolje da istragu izvrše istražitelji MUP-a.²⁴⁹²

697. Dana 29. septembra 1993., Namik Džanković je poslao treći izvještaj Jusufu Jašareviću.²⁴⁹³ U tom izvještaju su bili sadržani podaci koje je dotada prikupio.²⁴⁹⁴ U zaključku se kaže da je dogovoreno da će uviđaj i ekshumaciju izvršiti MUP i "vojn[a] policij[a] Jablanica", u saradnji s drugim stručnim osobama.²⁴⁹⁵ Međutim, Namik Džanković je u svom svjedočenju rekao da nije bilo nikakvog "decidnog" dogovora u vezi s uviđajem i ekshumacijom i da mu nije poznato da li je u kasnijoj fazi nešto učinjeno.²⁴⁹⁶ Prema riječima Ahmeda Salihamidžića, ni uviđaj ni ekshumacija nisu nikada izvršeni.²⁴⁹⁷

---

²⁴⁸⁹ DP 233.

²⁴⁹⁰ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 39. Nermin Eminović se nije mogao sjetiti da je primio naređenje koje je trebao prosljediti Namiku Džankoviću, ali je izjavio da nije bilo razloga da to ne učini, Nermin Eminović, 11. mart 2005., T. 20.

²⁴⁹¹ DP 277, zahtjev Emina Zebića Komandi 44. brigade od 29. septembra; Emin Zebić, 16. mart 2005., T. 95-96 i 17. mart 2005., T. 72. Emin Zebić je u svom svjedočenju rekao da se nije obratio IKM-u u Jablanici jer je kod kontaktiranja lica iz vojne strukture bilo uobičajeno da se stupi u kontakt s komandom na istom nivou, što je u ovom slučaju bila 44. brigada, Emin Zebić, 16. mart 2005., T. 96.

²⁴⁹² Emin Zebić, 17. mart 2005., T. 72-73. *Vidi i* DP 238, izvještaj MUP-a UB-u Glavnog štaba od 2. oktobra 1993., koji je potpisao Jozo Jozić i u kojem se kaže da pripadnici vojne policije i SJB-a Jablanica nisu mogli da izvrše uviđaj jer su postojale indicije da bi i oni mogli biti ubijeni.

²⁴⁹³ DP 235, izvještaj Namika Džankovića od 29. septembra 1993., upućen Isturenom komandnom mjestu Štaba Vrhovne komande Jablanica i naslovljen na Jusufa Jašarevića; Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 38.

²⁴⁹⁴ DP 235. Taj izvještaj sadrži imena civila, bosanskih Hrvata, za koje se pretpostavlja da su ubijeni, te druge informacije prikupljene u saradnji sa SJB-om Jablanica, Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 38-39. U izvještaju se, osim toga, kaže da u Jablanici nema očevidaca; da bi se očevidci mogli naći samo među pripadnicima 2. samostalnog bataljona, koji su vjerovatno vidjeli neka od ubistava; da Samir Pezo "nije dozvolio kretanje i učestvovanje u borbenim dejstvima svojim borcima srpske i hrvatske nacionalnosti, iz bojazni da ne bi bili likvidirani od strane Čelinog 'Jurišnog odreda'", te da nije moguće uzeti izjave počinilaca ili utvrditi ko su počinio, jer su se oni odmah nakon akcije na Vrdima vratili u Sarajevo, DP 235.

²⁴⁹⁵ DP 235.

²⁴⁹⁶ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 39. Emin Zebić je u svom svjedočenju rekao da SJB Jablanica nikada nije primio zahtjev za pomoć, Emin Zebić, 16. mart 2005., T. 94.

²⁴⁹⁷ Ahmed Salihamidžić, 18. mart 2005., T. 30.

698. Jusuf Jašarević je u svom svjedočenju rekao da je treći izvještaj Namika Džankovića primio 10. oktobra,²⁴⁹⁸ poslije čega je naložio svom zamjeniku Vahidu Boguniću da od SVB-a 1. korpusa zatraži da oni obave razgovor sa Samirom Pezom i zadužio ga da pošalje hitnu poruku Namiku Džankoviću da se vrati u UB Glavnog štaba.²⁴⁹⁹ Prema riječima Namika Džankovića, on se u Sarajevo vratio na vlastitu inicijativu, po povratku svih jedinica.²⁵⁰⁰ Izjavio je da mu nije poznato da li je neki drugi pripadnik ABiH izvršio istragu.²⁵⁰¹

699. Dana 13. oktobra 1993., Sefer Halilović je razgovarao s Jusufom Jašarevićem i upitao ga da li je Namik Džanković stigao "odozdo". Jusuf Jašarević mu je odgovorio da jeste i rekao da je Namiku Džankoviću naložio da sve stavi na papir, na šta je Sefer Halilović ponovio: "Obavezno, sve nek' napiše."²⁵⁰² Međutim, prema riječima Namika Džankovića, njega u Sarajevu niko nije ni upitao šta se dogodilo u Grabovici.²⁵⁰³ Nakon svog trećeg izvještaja, Namik Džanković više nije podnosio izvještaje o događajima u Grabovici.²⁵⁰⁴

700. Prema iskazu svjedoka F, člana UB-a Glavnog štaba, kada su se dijelovi 9. i 10. brigade i 2. samostalnog bataljona vratili iz Hercegovine, već je bila donijeta odluka da se tako nešto kao što je Grabovica "više neće tolerisati" i da je potrebno preduzeti ozbiljne mjere da se to ne ponovi. Pristupilo se pojačanom operativnom radu. Na najvišem nivou je hitno usvojen plan da se "takva aktivnost" spriječi, kao i da se događaji u Grabovici istraže.²⁵⁰⁵ Svjedok F je u svom iskazu nadalje rekao da je Rasim Delić osnovao "komisij[u] [...]" da se istraži taj dio, da se identifikuju počinioci i da se, dakle, obave razgovori, izvrše dokazi i počinioci kazne adekvatno.²⁵⁰⁶ U svjetlu

²⁴⁹⁸ Namik Džanković je posvjedočio da je prema pravilima bio dužan da kod takvih stvari kao što je istraga o ubistvima u Grabovici izvještaje podnosi Jusufu Jašareviću. Sa svojim zahtjevom za pomoć obratio se direktno UB-u Glavnog štaba, čiji je član bio, Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 88. Kao pripadnik SVB-a, Namik Džanković je bio odgovoran po dvjema linijama. Bio je dužan izvršavati naređenja svog pretpostavljenog, u ovom slučaju Sefera Halilovića, ali je isto tako bio dužan da po profesionalnoj liniji podnosi izvještaje Jusufu Jašareviću, Namik Džanković, 22. mart 2005., T. 24-25. Namik Džanković je u svom svjedočenju rekao da su sva tri njegova izvještaja Jusufu Jašareviću poslata elektronski, preko "paketa veza" i da je, po njegovom mišljenju, trebalo 24 sata da poruka stigne do primaoca, Namik Džanković, 22. mart 2005., T. 38-40. "Paket veza" je sličan e-mailu, Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 39. U Jablanici je postojala lokalna telefonska mreža, ali se putem te mreže nije moglo nazvati Sarajevo. Na terenu su korištene samo ručne motorole, Namik Džanković, 22. mart 2005., T. 44. Prema riječima Jusufa Jašarevića, Namik Džanković, kao član Inspekcijskog tima, nije imao ovlasti da predlaže ili primjenjuje bilo kakve vojno-disciplinske mjere, budući da nikada nije dobio takvo naređenje "komandanta", Jusuf Jašarević, 3. mart 2005., T. 32.

²⁴⁹⁹ Jusuf Jašarević, 4. mart 2005., T. 2, 5. Jusuf Jašarević je izjavio da tada očito nije vidio nikakvu potrebu da Namik Džanković kao član Inspekcijskog tima tamo dalje ostaje. Međutim, prema riječima Jusufa Jašarevića, ta se odluka zasnivala i na nekim drugim dokumentima; inače ne bi tražio od Namika Džankovića da se vrati jer "je on [bio] pod jurisdikcijom gospodina Sefera Halilovića", Jusuf Jašarević, 4. mart 2005., T. 5-6.

²⁵⁰⁰ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 56.

²⁵⁰¹ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 56.

²⁵⁰² DP 436, transkript presretnutog razgovora Jusufa Jašarevića i Sefera Halilovića od 13. oktobra.

²⁵⁰³ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 40.

²⁵⁰⁴ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 39.

²⁵⁰⁵ Svjedok F, 8. mart 2005., T. 48, 50.

²⁵⁰⁶ Svjedok F, 8. mart 2005., T. 49.

gorenavedenog, a u skladu s planom koji su odobrili predstavnici vojnih i političkih vlasti, te predstavnici MUP-a, dana 26. oktobra 1993. provedena je operacija "Trebević".²⁵⁰⁷

701. Svjedok E, pripadnik 2. samostalnog bataljona, u svom je svjedočenju rekao da ni civilna ni vojna policija nije s njim nikada obavila razgovor o tome šta je čuo i vidio u Grabovici.²⁵⁰⁸ I pripadnik 9. brigade Erdin Arnautović je u svom svjedočenju rekao da u septembru 1993. ni sa kim nije obavljen razgovor o događajima u Grabovici.²⁵⁰⁹ Tek nakon što su 26. oktobra neki pripadnici 9. i 10. brigade uhapšeni, pripadnici vojne bezbjednosti su im postavljali neka pitanja o tome šta znaju o ubistvima u Grabovici.²⁵¹⁰ S pripadnikom 9. brigade Enesom Šakrakom razgovor o događajima u Grabovici nije obavljen sve do razgovora s istražiteljima MKSJ-a 2000. godine.²⁵¹¹ Prema njegovom svjedočenju, u toku operacije "Trebević" obavljen je razgovor s nekoliko drugih vojnika, ali koliko mu je poznato nijedan od njih, osim Mustafe Hote, nije optužen za zločine u Grabovici.²⁵¹²

3. Istraga o ubistvima počinjenim u Uzdolu

702. Komandant 6. korpusa Salko Gušić je u svom svjedočenju rekao da je u drugoj polovini septembra 1993. na radiju čuo da su na području Uzdola počinjeni zločini.²⁵¹³ Kontaktirao je komandanta Samostalnog prozorskog bataljona Envera Buzu kako bi se raspitao o tome šta se dogodilo u Uzdolu.²⁵¹⁴ Prema riječima Salka Gušića, sve što je čuo od Envera Buze upućivalo je na zaključak da se u pomenutim vijestima radilo o "ideološko-propagandnoj aktivnosti snaga HVO".²⁵¹⁵ Salko Gušić je informacije pribavljene od Envera Buze uvrstio u izvještaj koji je 16. septembra poslao komandantu 3. korpusa Enveru Hadžihasanoviću.²⁵¹⁶

²⁵⁰⁷ Svjedok F, 8. mart 2005., T. 49-50.

²⁵⁰⁸ Svjedok E, 7. mart 2005., T. 26.

²⁵⁰⁹ Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 68-69.

²⁵¹⁰ Erdin Arnautović, 14. februar 2005., T. 69 i 15. februar 2005., T. 90.

²⁵¹¹ Enes Šakrak, 17. februar 2005., T. 35 i 18. februar 2005., T. 44. Enes Šakrak je nekoliko godina poricao da je imao ikakvog udjela u događajima u Grabovici, Enes Šakrak, 18. februar 2005., T. 45-46. Pretresno vijeće napominje da Enes Šakrak u vrijeme događaja u Grabovici nije bio registrovan kao pripadnik 9. brigade, Enes Šakrak, 18. februar 2005., T. 66-67; DP 181, izvadak iz spiska pripadnika 9. brigade.

²⁵¹² Enes Šakrak, 18. februar 2005., T. 47. Izet Mustafić je u svom svjedočenju rekao da je 1994., nakon što je postao šef Odjeljenja za istraživanje i dokumentaciju ratnih zločina, obavio zvanični razgovor s Adnanom Solakovićem, koji je bio spreman da mu kaže sve što zna o događajima u Grabovici. Kada je Izet Mustafić o tome obavijestio svog pretpostavljenog, Jusufa Jašarevića, ovaj mu je rekao da se više ne raspituje i da na zločine u Grabovici zaboravi, Izet Mustafić, DP 463, str. 4.

²⁵¹³ Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 92-93. *Vidi* Dio IV.E, par. 651 *supra*.

²⁵¹⁴ Salko Gušić, 3. februar 2005., T. 94.

²⁵¹⁵ Salko Gušić, 8. februar 2005., T. 62. Šefko Hodžić je u svom svjedočenju rekao: "Taj Uzdol, sve do kraja rata, i dalje, sve je bilo pitanje da li je bio ikakav zločin [...]. Čak je bila priča da su oni to podmetnuli mrtve Bošnjake. [...]", Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 7-8.

²⁵¹⁶ DP 155; Salko Gušić, 8. februar 2005., T. 61-62. U tom izvještaju se kaže sljedeće:

Prema zvaničnom operativnom izvještaju sa lica mjesta, u borbama za selo Uzdol, u opštini Prozor, poginulo je oko 60 bojovnika HVO. Među poginulim bilo je i civila, koji su sa oružjem u

703. Takođe 16. septembra, Stjepan Šiber, jedan od tri zamjenika komandanta Glavnog štaba, zatražio je od Salka Gušića da mu, zbog izvještaja "u inostranim sredstvima javnog informisanja" i "širenja glasina u našoj zemlji", dostavi informacije o "stvarnim zbivanjima u s. Uzdol kod Prozora".²⁵¹⁷ Načelnik UB-a Glavnog štaba Jusuf Jašarević izdao je 16. septembra naređenje SVB-u 6. korpusa da hitno provjeri informacije o "masakr[u] nad hrvatskim stanovništvom" i da o svojim saznanjima odmah obavijesti Glavni štab UB-a.²⁵¹⁸

704. Dana 18. septembra 1993., Jusuf Jašarević je od načelnika SVB-a 6. korpusa Nermina Eminovića zatražio da mu do 19. septembra u 12:00 sati dostavi informacije o događajima u Uzdolu radi informisanja Predsjedništva BiH i Glavnog štaba.²⁵¹⁹ Nermin Eminović je u svom svjedočenju rekao da je on onda uputio pismeni zahtjev Mustafi Bektašu, pomoćniku komandanta Samostalnog prozorskog bataljona za bezbjednost, kojim je zatražio da mu se dostave sve informacije o događajima u Uzdolu kojima taj bataljon raspolaže budući da je Uzdol bio u njegovoj "zoni borbenih dejstava".²⁵²⁰ Nermin Eminović je u svom svjedočenju rekao da misli da mu na taj zahtjev za dostavu informacija nije odgovoreno.²⁵²¹

705. Mustafa Bektaš i pomoćnik komandanta Samostalnog prozorskog bataljona za obavještajne poslove Erzimana Džogić dobili su, kao i druge osobe, zadatak da uzmu izjave kako bi Enver Buza mogao da sačini hitan izvještaj o događajima u Uzdolu.²⁵²² Narednih dana su im pripadnici 6.

ruci, vjerovatno u nedostatku bojovnika, pucali [na] pripadnike Armije BiH. Sve ostalo što se navodi i montiranjem podmeće u navedenoj informaciji, ne odgovara istini.

²⁵¹⁷ DP 159, zahtjev Kabineta komandanta pri Štabu Vrhovne komande kojim se traže informacije i koji je potpisao zamjenik komandanta Stjepan Šiber, s tim da uz njegov potpis stoji "zastupa komandanta". Prema riječima Salka Gušića, taj dokument (Salko Gušić, 8. februar 2005., T. 86):

nije u formi zamjenika. Ovo je dokument koji je potpisan u formi komandanta, jer on zastupa komandanta. Znači, ovo je dokument koji je on potpisao kao komandant. Jer, znači, u tom momentu se [Stjepan Šiber] pozvao da zastupa komandanta. Znači, u komandantovo ime je naredio.

Salko Gušić je, osim toga, izjavio da su takvi zahtjevi upućivani u više navrata, Salko Gušić, 8. februar 2005., T. 83 i 86.

²⁵¹⁸ DP 227; Jusuf Jašarević, 3. mart 2005., T. 59.

²⁵¹⁹ DP 228. Pretresno vijeće napominje da je Jusuf Jašarević u tom istom dokumentu zatražio i informacije o događajima u Grabovici, *vidi* par. 690 *supra*. Nermin Eminović je u svom svjedočenju rekao da je za događaje u Uzdolu vjerovatno saznao iz izvještaja Jusufa Jašarevića od 18. septembra, Nermin Eminović, 11. mart 2005., T. 22. U svom svjedočenju, Nermin Eminović je rekao da tada nije imao pristup hrvatskim medijima, pa nije znao šta javljaju o događajima u Uzdolu, Nermin Eminović, 11. mart 2005., T. 53.

²⁵²⁰ Nermin Eminović, 11. mart 2005., T. 22-23.

²⁵²¹ Nermin Eminović, 11. mart 2005., T. 23. Međutim, svjedok J je u svom svjedočenju rekao da je, na osnovu svih uzetih izjava, sačinjen izvještaj koji je približno pet dana poslije događaja putem paketa veza poslat 6. korpusu, svjedok J, 6. juli 2005., T. 47 i 60. Nakon što su zatražena razjašnjenja, sastavljani su daljnji izvještaji, svjedok J, 6. juli 2005., T. 60-61.

²⁵²² Svjedok J, 6. juli 2005., T. 27-28. Svjedok J, pripadnik Samostalnog prozorskog bataljona, u svom je iskazu rekao da je još popodne 14. septembra vidio Erzimanu Džogić kako u svojoj kancelariji u Dobrom Polju uzima izjave vojnika. Prema riječima svjedoka J, tada se još nisu iznosile tvrdnje o masakru civila. Vijesti o masakru objavljene su u javnosti tek dva-tri dana kasnije, svjedok J, 6. juli 2005., T. 58-59, 7. juli 2005., T. 29. Nije bilo

korpusa, a posebno Nermin Eminović, govorili neka razgovore obave što brže i što temeljitije jer "Sarajevo"²⁵²³ traži da mu se taj izvještaj pošalje.²⁵²⁴ Najmanje 50 do 100 vojnika Samostalnog prozorskog bataljona ispitano je o njihovim aktivnostima u Uzdolu i eventualnim zvjerstvima.²⁵²⁵ Od vojnika se nije saznalo mnogo pojedinosti, ali je ipak izašlo na vidjelo da su civili najvjerojatnije pobijeni.²⁵²⁶ Prema riječima svjedoka J, pripadnika Samostalnog prozorskog bataljona, u Uzdol se tada nije moglo otići.²⁵²⁷ Bilo je malo vjerovatno da bi se mogla dobiti dozvola za odlazak na područje Uzdola.²⁵²⁸

706. Dana 19. septembra, Jusuf Jašarević je poslao upozorenje Nerminu Eminoviću, kojim je ponovo zatražio da mu se dostavi izvještaj jer ga još nije primio.²⁵²⁹ Nermin Eminović mu je istog dana odgovorio i objasnio da izvještaj zatražen 18. septembra nisu uspjeli da sačine.²⁵³⁰ Nermin Eminović je uvjeravao Jusufa Jašarevića da "nije u pitanju nemaran odnos prema narednjima UB, [nego] nemogućnost bilo kakve komunikacije sa Prozorom".²⁵³¹ U sedmičnom izvještaju UB-a Glavnog štaba od 19. septembra, koji je potpisao Jusuf Jašarević, kaže se da SVB "radi na utvrđivanju eventualnog zločina nad civilnim stanovništvom u [...] s. Uzdol".²⁵³²

707. Dana 20. septembra, Enver Buza je Komandi 6. korpusa poslao borbeni izvještaj o napadu na Uzdol.²⁵³³ Prema tom izvještaju, napad su izvršile snage Samostalnog prozorskog bataljona i

²⁵²³ podataka o identitetu i broju žrtava, kao ni o tačnom mjestu ubistva ili identitetu počinitelaca, svjedok J, 7. juli 2005., T. 68. Prema riječima svjedoka J, većinu izjava je uzeo Mustafa Bektaš, svjedok J, 7. juli 2005., T. 19-20. Svjedok J je izjavio: "Mi smo to, kad kažemo Sarajevo, podrazumijevali sve, kao, i Glavnu komandu i Komandu bezbjednosti. To nam je sve bio kao znak jedan za ukupnu tu organizaciju i vojnih i civilnih vlasti", svjedok J, 6. juli 2005., T. 38.

²⁵²⁴ Svjedok J, 6. juli 2005., T. 37-38.

²⁵²⁵ Svjedok J, 6. juli 2005., T. 36.

²⁵²⁶ Svjedok J, 7. juli 2005., T. 27-29, 58-59, 96.

²⁵²⁷ Svjedok J, 6. juli 2005., T. 43. *Vidi* i Nermin Eminović, 11. mart 2005., T. 71, koji je posvjedočio da tada nije bio u mogućnosti da provjeri informacije sadržane u dopuni izvještaja od 20. septembra (DP 236) jer nije mogao otići u zaseoke na području Uzdola, koji su bili pod kontrolom HVO.

²⁵²⁸ Svjedok J, 6. juli 2005., T. 43. Prema riječima svjedoka J, lokalni komandanti HVO vjerovatno ne bi odobrili odlazak na to područje jer je bilo kakav kontakt ABiH i HVO smatran opasnim, *ibid*.

²⁵²⁹ DP 229; Jusuf Jašarević, 3. mart 2005., T. 64. Jusuf Jašarević je u svom svjedočenju rekao: "Znači, da nismo dobili zadovoljavajuće odgovore, izvještaje od Službe bezbjednosti 6. korpusa, i ovo je zapravo upozorenje, insistiranje, jer [...] mi nemamo drugog instituta. Mi ne možemo da naredimo, ali, eto, upozoravamo, tražimo, insistiramo da nam se traženi podaci dostave", Jusuf Jašarević, 3. mart 2005., T. 64.

²⁵³⁰ DP 230. Pretresno vijeće napominje da je Nermin Eminović u svom odgovoru, osim toga, rekao da je izvještaj o događajima u Grabovici već poslao, *vidi* par. 691 *supra*.

²⁵³¹ DP 230; Nermin Eminović, 11. mart 2005., T. 17-19. Na osnovu svjedočenja Nermina Eminovića, Pretresno vijeće zaključuje da se u tom izvještaju (DP 230) pod "Prozorom" misli na Samostalni prozorski bataljon.

²⁵³² DP 231, str. 3; *vidi* par. 660 *supra*.

²⁵³³ DP 149. U tom izvještaju se, u relevantnim dijelovima, kaže sljedeće:

U okruženim zaseocima naoružani bojovnici i ljudi u civilu, isturivši ispred sebe čak i naoružane žene, počeli su pružati otpor, na što je uzvraćeno, dok je čitav rejon Uzdola, Hera, Kuta i Šćipa tukla žestoka artiljerija.

O prednjem kraju nisam mogao poslati pomoć, naredio sam izvlačenje snaga, što je završeno u urednom borbenom poretku, pri čemu je izvučeno 7, što teže, što lakše ranjenih, dok su 4 borca, poslati da izvuku poginulog saborca, bukvalno pokošena iz dejstva sijača smrti iz prostorije u kojoj se nalazila veza u školi na Uzdolu.

pripadnici MUP-a.²⁵³⁴ U zaključku se kaže da s tim izvještajem i ukupnim podacima raspolažu "načelnik ŠVK Sefer Halilović, te pukovnik Vehbija Karić, kao i pukovnik Zikrija [Zićro] Suljević,²⁵³⁵ koji se čitavo vrijeme nalazio na osmatračnici i pratio tok akcije".²⁵³⁶ U svojoj knjizi, Sefer Halilović kaže sljedeće: "Tek nakon nekoliko dana [poslije napada], saznali smo da je Samostalni prozorski bataljon u selu Uzdol počinio neke nedozvoljene radnje."²⁵³⁷ Salko Gušić je u svom svjedočenju rekao da pomenuti izvještaj nikada nije vidio, ali je vidio jedan sličan izvještaj koji je sadržao iste informacije.²⁵³⁸ Nermin Eminović je izjavio da po pravilu nije dobijao izvještaje komandanata potčinjenih jedinica,²⁵³⁹ ali da je izvještaj Envera Buze vidio.²⁵⁴⁰

708. U "specijalnoj informaciji" UB-a Glavnog štaba od 20. septembra, koju je potpisao Jusuf Jašarević,²⁵⁴¹ zaključuje se da prema "nov[im] saznanj[ima] o toku borbenih dejstava kod Uzdola i Križa" u Uzdolu nije izvršen masakr civila. U toj "specijalnoj informaciji" se kaže.²⁵⁴²

[...] U okruženim zaseocima naoružani bojovnici i lica u civilu su počeli pružati otpor, isturivši ispred sebe čak i naoružane žene. Topništvo HVO je istovremeno žestoko tuklo čitav rejon Uzdola, Hera, Kuta i Šćipa, što je imalo odraza na broj žrtava među bojovnicima i civilima. [...] U toku akcije je, prema ocjeni komandanta, likvidirano oko 65 bojovnika i oko 30 uglavnom naoružanih civila. [...]

Očito da se, prema prezentiranim podacima, ne radi o masakru nad civilima u selu Uzdol, kako tvrde sredstva informisanja R. Hrvatske, odnosno čelni ljudi HVO. Naprotiv, lansiranjem priče o masakru se nastoji prikriti pogubno dejstvo njihove artiljerije, kao i činjenica da je većina civila bila naoružana i učestvovala u b/d interventne satnije "Rama".

Cijenim da je u toku akcije likvidirano oko 65 bojovnika, kao i oko 30, uglavnom naoružanih, civila, pri čemu treba imati u vidu da je čitavo vrijeme i ustaška artiljerija bukvalno razarala čitav rejon Uzdola.

Nermin Eminović je u svom svjedočenju rekao da je taj izvještaj smatrao "neozbiljnim" jer onaj ko piše o 30 naoružanih civila treba da objasni šta pod time misli, Nermin Eminović, 11. mart 2005., T. 81. Svjedok G je posvjedočio da se nije činilo vjerovatnim da bi HVO koristio vlastite civile kao ljudski štit, svjedok G, 11. april 2005., T. 68. Mehmed Behlo, komandant 2. bataljona 317. brigade koji nije učestvovao u napadu na Uzdol, nego se borio na "desno[m] kri[u]" (*vidi* DP 149) na jednom drugom pravcu, u svom svjedočenju je rekao da mu niko iz vojne policije ili vojne bezbjednosti nikada nije postavljao pitanja o događajima u Uzdolu ili o aktivnostima, odnosno odsustvu aktivnosti, njegovih jedinica u Uzdolu, Mehmed Behlo, 28. juni 2005., T. 49-50.

²⁵³⁴ DP 149.

²⁵³⁵ Prema riječima Šefke Hodžića, Zićro Suljević je dao intervju u kojem je izjavio da nije bilo nikakvog zločina, Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 79.

²⁵³⁶ DP 149, str. 2.

²⁵³⁷ DP 281, knjiga Sefera Halilovića *Lukava strategija*, 1997., 16. poglavlje, str. 5. Šefko Hodžić je u svom svjedočenju rekao da je 14. septembra u ranim poslijepodnevnim satima sa Seferom Halilovićem došao u bazu Samostalnog prozorskog bataljona u Dobrom Polju, gdje se pričalo o tome da su pripadnici Samostalnog prozorskog bataljona iznenadili "ustaše" na spavanju u "u školi nekoj", ali "bio je dojam da je to bila sretna bitka, ali, eto, moraju se povući", Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 6-7, 76.

²⁵³⁸ Salko Gušić, 8. februar 2005., T. 31-32.

²⁵³⁹ Komandant Samostalnog prozorskog bataljona podnosio je izvještaje komandantu 6. korpusa, Nermin Eminović, 11. mart 2005., T. 24-25.

²⁵⁴⁰ Nermin Eminović, 11. mart 2005., T. 26, koji govori o DP 149. Nermin Eminović je posvjedočio da je rukopis u gornjem lijevom uglu tog dokumenta rukopis njegovog zamjenika Aziza Kadića, koji ga je sa sadržajem dotičnog dokumenta vjerovatno upoznao, kako bi mogao napisati izvještaj Jusufu Jašareviću, Nermin Eminović, 11. mart 2005., T. 56-57.

²⁵⁴¹ DP 232.

²⁵⁴² DP 232 (naglasak u originalu).

709. Prema riječima Jusufa Jašarevića, specijalne informacije su sastavljane za "pretpostavljene, onu grupu visokih osoba koje [je UB Glavnog štaba] izvještava[o]".²⁵⁴³ Sve informacije su dostavljane "komandantu, predsjedniku Predsjedništva, ministru odbrane, premijeru Vlade, ministru unutrašnjih poslova i, uglavnom, gospodinu Ejupu Ganiću [zamjeniku Alije Izetbegovića]".²⁵⁴⁴

710. Pretresno vijeće je saslušalo iskaz da je moguće da je "specijalna informacija" sačinjena na osnovu izvještaja Envera Buze, međutim, da ni informacija o broju žrtava ni informacija o naoružanim ženama koje su korištene kao ljudski štit, koja je posebno istaknuta, nisu potekle od vojnika s kojima je obavljen razgovor o predmetnim događajima. S druge strane, informacija da su svi bili naoružani i da je najveći dio razaranja izazvala artiljerija HVO odgovara prikupljenim informacijama.²⁵⁴⁵

711. Dana 31. oktobra, "Komanda SB 'Prozor'" poslala je "Komandi 6. korpusa, Sektor[u] bezbjednosti" "dopunu" izvještaja od 20. septembra.²⁵⁴⁶ Ta "dopuna" je sadržala informacije o pokušaju jedinica na pravcu Uzdol da zauzmu stožer HVO i centar veze u školi u Ceru i o tome šta se dogodilo u toku napada.²⁵⁴⁷ Prema svjedočenju Nermina Eminovića, na osnovu dostupnih informacija nije se moglo dokazati da je počinjen zločin.²⁵⁴⁸

²⁵⁴³ Jusuf Jašarević, 3. mart 2005., T. 57, 70.

²⁵⁴⁴ Jusuf Jašarević, 28. februar 2005., T. 11. Prema riječima Jusufa Jašarevića, UB Glavnog štaba je informacije dostavljao na dva načina: u vidu biltena, svakodnevno, i u vidu specijalnih informacija, ako je posrijedi bio neki posebni zadatak, *ibid.* Svjedok J je krajem septembra o događajima u Uzdolu razgovarao s Alijom Izetbegovićem i njegovim zamjenikom Ejupom Ganićem. Alija Izetbegović mu je postavio niz pitanja, na osnovu kojih je svjedok J zaključio da je dobro upoznat s pojedinostima, svjedok J, 6. juli 2005., T. 38-39, 45. Prema riječima svjedoka J, Alija Izetbegović je svom zamjeniku otprilike rekao sljedeće: "Kako su to naštimali da to sve liči [...] na zločin. [...]", svjedok J, 6. juli 2005., T. 45.

²⁵⁴⁵ Svjedok J, 6. juli 2005., T. 56-57 i 7. juli 2005., T. 49-50 i 55-56.

²⁵⁴⁶ DP 236, dopuna izvještaja od 20. septembra 1993. (DP 232) od 31. oktobra 1993. Prema riječima Nermina Eminovića, tu dopunu je primio pomoćnik komandanta 6. korpusa za obavještajne poslove i zatim je proslijedio njemu. Nermin Eminović je u svom svjedočenju rekao da je bilo neuobičajeno da se taj dokument šalje njemu i da je do toga vjerovatno došlo zato što je zatražio da mu se dostavi što više informacija o događajima u Uzdolu. Osim toga, izjavio je da je "dopuna" trebala biti proslijeđena Jusufu Jašareviću, ali da ne može sa sigurnošću tvrditi da mu je stvarno i poslata. Nermin Eminović je u svom svjedočenju rekao da je moguće da je taj tekst prije prosljeđivanja bio dopunjen ili korigovan, Nermin Eminović, 11. mart 2005., T. 67-69. Jusuf Jašarević je u svom svjedočenju rekao da se ne sjeća da je "dopunu" ikada vidio, Jusuf Jašarević, 4. mart 2005., T. 14. Izjavio je da postoje dva pokazatelja da taj dokument nikada nije primio: kada bi primio neki dokument, uvijek bi potčinjenima rukom napisao šta da u vezi s tim dokumentom urade, međutim, na ovom dokumentu takvih uputstava nema; isto tako, nije udaren žig s datumom prijema, što je bila uobičajena praksa, Jusuf Jašarević, 4. mart 2005., T. 14-15.

²⁵⁴⁷ DP 236, koji u relevantnom dijelu glasi:

Škola je na kraju sela, te su morali proći kroz čitavo selo. Većina bojovnika su bili u privatnim kućama, te su iz kuća otvarali vatru po našima. Uzvrćalo se koliko se to moglo u toj blizini. Sa susjednih položaja HVO moglo se činiti da je selo zaposjednuto ili je pred padom, pa je to najvjerovatnije razlog što je otvorena vatra iz tenka, BOFORS-a, MB-cača i VBR-a. Granate su padale po čitavom selu, i po našim i po njihovim borbama, a od toga se zapalilo dosta objekata. Tako je na jednu grupu naših boraca otvorena vatra iz kuće Stojanović Alojzija ili eventualno brata mu. Naši su odgovorili. U tom trenutku dejtvoavao je tenk sa Ošljana (susjedni položaj) i pogodio pomenutu kuću. Vjerovatno nije bilo preživjelih. To je jedan od primjera šta se dešavalo. Čitava akcija trajala je manje od dva sata ali je i po izvlačenju naših još skoro dva sata tukla artiljerija po

712. Svjedok J je u svom svjedočenju rekao da mu nije poznato da se neko obratio za pomoć civilnoj policiji.²⁵⁴⁹ Jusuf Jašarević je u svom svjedočenju rekao da je u vezi s događajima u Grabovici zatražio obavijesti od Nermina Eminovića i Namika Džankovića. Međutim, u vezi s događajima u Uzdolu zatražio je obavijesti samo od Nermina Eminovića, zato što je on bio

institucija iz lanca komandovanja, institucija koja ima snagu, snagu fizičku, odjeljenje od [...] 16 ljudi i bataljon vojne policije. I on je tamo stabilna, znači, funkcija. Međutim, [Namik] Džanković je nešto sasvim drugo. On je slobodan strijelac [...]. On je jednostavno član Inspeksijskog tima, a nije organ komande neke koja komanduje i koja ima sve druge atribute da bi mogla kao takva da fungira.²⁵⁵⁰

4. Operacija "Trebević"

713. Nakon što je s 2. na 3. jula 1993. izvršena blokada nekoliko ustanova u Sarajevu,²⁵⁵¹ ponašanje pripadnika 9. i 10. brigade došlo je na dnevni red Predsjedništva.²⁵⁵² Pretresnom vijeću su predočeni dokazi da je Sefer Halilović u junu 1993. stavljen pod prisмотru.²⁵⁵³ Prema

---

selu, ne shvatajući da naših nema više tu. U tako munjevitoj akciji nije bilo vremena niti za pljačku niti za masakriranja kako to žele predstaviti hrvatski mediji. Postoji jedan primjer /prijevod s engleskog; original: samo "primjera"/ gdje je naš borac sklonio žene sa djecom u jedan podrum da bi ih zaštitio od granata. To je potvrđeno i na radio Rami u intervjuu sa jednom od tih žena, samo je to u komentaru dodano da je to učinio za novac. Navedeno je i tačno ime tog borca. U akciji je poginulo naših 7 boraca, dok je na njihovoj strani to bio puno veći broj, ali ne zna se tačno.

²⁵⁴⁸ Nermin Eminović, 11. mart 2005., T. 58, 79-80. Nermin Eminović je izjavio da "je bilo nemoguće u to doba dokazati to", Nermin Eminović, 11. mart 2005., T. 58.

²⁵⁴⁹ Svjedok J, 7. juli 2005., T. 19.

²⁵⁵⁰ Jusuf Jašarević, 3. mart 2005., T. 66-67. Namik Džanković je u svom svjedočenju rekao da u septembru, dok je bio u Jablanici, nije znao šta se dogodilo u Uzdolu. Za te događaje je čuo tek po povratku u Sarajevo. U vezi s Uzdolom ga niko nije kontaktirao niti mu je dao ikakve zadatke, Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 43.

²⁵⁵¹ *Vidi* Dio IV.A, par. 136 *supra*.

²⁵⁵² Mirko Pejanović, DP 456, 3. juni 2005., str. 1. Svjedok F iz UB-a Glavnog štaba u svom svjedočenju je rekao da je Služba bezbjednosti odmah nakon događaja od 2. i 3. jula 1993. zauzela agresivniji stav prema ponašanju pripadnika 9. i 10. brigade i da je pojačala rad na prikupljanju obavještajnih informacija, svjedok F, 8. mart 2005., T. 37 i 71-72. *Vidi* par. 700 *supra*. Prikupljene informacije o aktivnostima 9. i 10. brigade nisu proslijeđivane Seferu Haliloviću, Jusuf Jašarević, 2. mart 2005., T. 33-34.

²⁵⁵³ Dana 10. juna 1993., Služba državne bezbjednosti (dalje u tekstu: SDB) dala je prijedlog da se protiv Sefera Halilovića primijene mjere praćenja i nadzora, poznate i kao operativne mjere, DP 437, prijedlog SDB-a i rješenje o primjeni mjera praćenja od 10. juna 1993. Prema navodima SDB-a, Sefer Halilović je počeo vršiti opstrukciju odluka Predsjedništva RBiH, posebno u pogledu provedbe odluka i naloženih mjera. Dokumentovano je da je, u prisustvu više osoba, s omalovažavanjem i nipodoštavanjem govorio o ličnostima iz vojno-političkog i državnog vrha RBiH, a u cilju stvaranja nepovjerenja građana, a posebno pripadnika armije, prema komandnom kadru Oružanih snaga BiH, *ibid*. Pretresnom vijeću su predočeni dokazi iz kojih se vidi da je i SVB vršio tajno praćenje i prikupljanje dokaza o "neprijateljskoj djelatnosti Sefera Halilovića" /prijevod s engleskog/, kao i dokaza koji su se mogli upotrijebiti za narušavanje njegovog ugleda u javnosti i među njegovim vojnicima. Izet Mustafić je izjavio da mu je zadatak praćenja i prikupljanja dokaza povjerio načelnik SVB-a 1. korpusa Šaćir Arnautović, DP 463, str. 2; Jusuf Jašarević je u svom svjedočenju rekao da je na prikupljanju informacija o ponašanju Sefera Halilovića radila Služba državne bezbjednosti, kao i 1. i 4. korpus, Jusuf Jašarević, 3. mart 2005., T. 81. Svjedok F je u svom iskazu rekao da SVB Sefera Halilovića nikada nije tajno pratio, svjedok F, 9. mart 2005., T. 42. Izet Mustafić je upućen na Igman, gdje je u toku bila vojna operacija, sa zadatkom da "potpuno onemogući Sefera Halilovića u vršenju bilo kakvog stvarnog uticaja na vojne jedinice i

svjedočenju Jusufa Jašarevića, krajem jula 1993. je održana sjednica "Savjeta za zaštitu ustavnog poretka" na kojoj se raspravljalo o sve većoj nedisciplini u redovima ABiH.²⁵⁵⁴ Pažnja je bila usmjerena na 9. i 10. brigadu zato što su stvarale mnogo veće probleme od nekih manjih jedinica²⁵⁵⁵ i svojim ponašanjem su "mog[le] da povuku za sobom i druge jedinice u gradu".²⁵⁵⁶ Prema riječima Jusufa Jašarevića, raspravljalo se i o ulozi Sefera Halilovića i njegovom uticaju na te brigade.²⁵⁵⁷ Rasimu Deliću, Bakiru Alispahiću i Jusufu Jašareviću povjeren je zadatak "da razmotr[e] plan koji ć[e] predložiti predsjedniku kako da problem riješi, znači, uključno još i komandanta korpusa, da predlož[e] sve varijante u konkretnom postupku kako problem razriješiti".²⁵⁵⁸ Međutim, politički i vojni vrh je odluku da stane ukraj aktivnostima tih dviju brigada donio tek u oktobru 1993.²⁵⁵⁹

714. Da bi se u 1. korpusu uspostavio jedinstven lanac komandovanja, plan operacije nazvane "Trebević"²⁵⁶⁰ predložen je Predsjedništvu.²⁵⁶¹ Prema svjedočenju Jusufa Jašarevića, cilj tog plana bio je da se raskrsti s "devijantnim ponašanjima" 9. i 10. brigade koje su iskakale "iz sistema rukovođenja i komandovanja".²⁵⁶² On je, osim toga, izjavio da se zbog zločina u Grabovici požurilo s primjenom plana i da je u sklopu operacije "Trebević" težište, između ostalog, stavljeno na provođenje istrage o tim zločinima.²⁵⁶³ Prema odluci Predsjedništva i Vrhovne komande, u akciji su trebali učestvovati i ABiH i MUP.²⁵⁶⁴ Operacija "Trebević" je pripremljena i provedena u najvećoj tajnosti.²⁵⁶⁵

---

njihove komandante" /prijevod s engleskog/. Izet Mustafić je, po svom mišljenju, uspio da stvori negativnu sliku o Seferu Haliloviću, Izet Mustafić, DP 463, str. 2.

²⁵⁵⁴ Jusuf Jašarević, 1. mart 2005., T. 47-48 i 2. mart 2005., T. 26. Jusuf Jašarević je u svom svjedočenju rekao da su toj sjednici prisustvovali i sljedeće osobe: Mirko Pejanović (predsjedavajući), Alija Izetbegović, Rasim Delić, Bakir Alispahić i on sâm, Jusuf Jašarević, 1. mart 2005., T. 47-48.

²⁵⁵⁵ Bakir Alispahić, 23. maj 2005., T. 27; Mirko Pejanović, DP 456, 3. juni 2005., str. 1.

²⁵⁵⁶ Jusuf Jašarević, 1. mart 2005., T. 49.

²⁵⁵⁷ Jusuf Jašarević, 1. mart 2005., T. 49.

²⁵⁵⁸ Jusuf Jašarević, 1. mart 2005., T. 54.

²⁵⁵⁹ Svjedok F, 8. mart 2005., T. 38 i 49; Vahid Karavelić je u svom svjedočenju rekao da bi bez političke podrške čitava operacija bila osuđena na propast, Vahid Karavelić, 21. april 2005., T. 54; Bakir Alispahić, 24. maj 2005., T. 33.

²⁵⁶⁰ Za cijelu zamisao rješavanja problema rukovodstva u 9. i 10. brigadi naziv operacija "Trebević" počeo se koristiti krajem septembra ili početkom oktobra. To se dogodilo u vrijeme kada se pristupilo konkretnijim pripremama za provođenje te operacije, Jusuf Jašarević, 2. mart 2005., T. 27.

²⁵⁶¹ Bakir Alispahić, 23. maj 2005., T. 26 i 26. maj 2005., T. 14; Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 58.

²⁵⁶² Jusuf Jašarević, 2. mart 2005., T. 8.

²⁵⁶³ Jusuf Jašarević, 2. mart 2005., T. 8, 27 i 37. Prema svjedočenju Jusufa Jašarevića, zločini u Grabovici su odredili i oblik operacije, Jusuf Jašarević, 4. mart 2005., T. 38-39. Jusuf Jašarević je u svom svjedočenju rekao da je izvještaje s informacijama o tim zločinima prosljeđivao svojim pretpostavljenima. Osim toga, izjavio je da je s tim izvještajima bio upoznat i SVB 1. korpusa i da je poslije toga organizovana operacija "Trebević", Jusuf Jašarević, 2. mart 2005., T. 4. Prema riječima Vahida Karavelića, s vojne tačke gledišta nije bilo razloga za odgađanje istrage o zločinima u Grabovici, Vahid Karavelić, 22. april 2005., T. 145 i 155.

²⁵⁶⁴ Bakir Alispahić, 23. maj 2005., T. 29; Jusuf Jašarević, 2. mart 2005., T. 8; Vahid Karavelić, 21. april 2005., T. 52.

²⁵⁶⁵ Bakir Alispahić, 24. maj 2005., T. 59. Jusuf Jašarević je u svom svjedočenju rekao da je bilo jako važno da se operacija drži u tajnost jer su neprijateljske snage mogle u provođenju operacije vidjeti priliku da krenu u napad, Jusuf Jašarević, 2. mart 2005., T. 11; *Vidi i* Vahid Karavelić, 22. april 2005., T. 12.

715. Na provođenju operacije "Trebević" radila su tri tima. "Tim za rukovođenje i komandovanje" činili su Rasim Delić, Bakir Alispahić i Vahid Karavelić.²⁵⁶⁶ Drugi tim je radio na prikupljanju operativnih podataka i u njegovom sastavu su bili Jusuf Jašarević, načelnik SDB-a Nedžad Ugljen i načelnik SVB-a 1. korpusa Šaćir Arnautović. Treći tim je bio zadužen za "neposredno rukovođenje jedinicama" koje su trebale učestvovati u blokiranju komandi 9. i 10. brigade. U njegovom sastavu su bili zamjenik komandanta 1. korpusa Ismet Dahić, komandant specijalne jedinice MUP-a Dragan Vikić i komandant bataljona vojne policije Glavnog štaba Dževad Rađo.²⁵⁶⁷ Prema svjedočenju Bakira Alispahića, Sefer Halilović nije imao nikakvu ulogu ni funkciju u operaciji "Trebević".²⁵⁶⁸

716. Dana 25. oktobra 1993., Rasim Delić je, na osnovu odluke Alije Izetbegovića,²⁵⁶⁹ izdao naređenje da se formiraju grupe za realizaciju operacije "Trebević". To naređenje u relevantnom dijelu glasi:²⁵⁷⁰

1. Da se od pripadnika ŠVK OS, Ministarstva unutrašnjih poslova, K-de 1. korpusa, CSB Sarajevo i b VP ŠVK formira grupa za rukovođenje kompletnom akcijom "TREBEVIĆ" i "TREBEVIĆ-2", sastava:

Alispahić Bakir, zamjenik

Karavelić Vahid, član

Jašarević Jusuf, član

Alibabić Munir, član

Lično rukovodim akcijom "TREBEVIĆ" i "TREBEVIĆ-2".

[...]

8. Nakon realizacije zadatka podnijeti mi usmeni izvještaj, a nakon potpune realizacije plana "TREBEVIĆ" i "TREBEVIĆ-2" dostaviti mi pisani izvještaj. Za realizaciju ovog zadatka odgovorni su član grupe za rukovođenje Jusuf Jašarević i Ismet Dahić, član k-dne grupe.

Istim naređenjem, Rasim Delić je dao odobrenje da se, u slučaju otpora, primijene sve nužne mjere.²⁵⁷¹

717. U jutarnjim satima 26. oktobra 1993., jedinice koje su učestvovala u operaciji izvršile su blokadu komandi 9. i 10. brigade.²⁵⁷² Ramizu Delaliću su date garancije da "neće biti likvidiran,

²⁵⁶⁶ Jusuf Jašarević, 2. mart 2005., T. 8- 9; Bakir Alispahić, 24. maj 2005., T. 56 i 26. maj 2005., T. 15; svjedok F, 9. mart 2005., T. 51.

²⁵⁶⁷ Jusuf Jašarević, 2. mart 2005., T. 8- 9. Da bi se osigurala brojna nadmoć u odnosu na broj vojnika za koje se očekivalo da će odlučiti da stanu uz Ramiza Delalića i Mušana Topalovića, u sklopu operacije je angažovano približno 5.000 ljudi, uključujući pripadnike specijalnih jedinica MUP-a, bataljona vojne policije Glavnog štaba i jedinica iz sastava 1. korpusa, Vahid Karavelić, 21. april 2005., T. 53; svjedok F, 8. mart 2005., T. 49-50.

²⁵⁶⁸ Bakir Alispahić, 24. maj 2005., T. 61. Bakir Alispahić je u svom svjedočenju rekao da se od Sefera Halilovića tražilo da kod Mušana Topalovića i Ramiza Delalića, koji su ga jako cijenili, upotrijebi svoj autoritet, ali je on to odbio, Bakir Alispahić, 24. maj 2005., T. 61.

²⁵⁶⁹ DP 401, odluka predsjednika RBiH Alije Izetbegovića od 25. oktobra 1993.

²⁵⁷⁰ DP 261, naređenje Rasima Delića od 25. oktobra 1993.

²⁵⁷¹ DP 261, par. 5.

²⁵⁷² Jusuf Jašarević, 2. mart 2005., T. 11; svjedok F, 8. mart 2005.

[...] da neće biti progonjen", nakon čega se predao.²⁵⁷³ Što se tiče 10. brigade, Pretresno vijeće je saslušalo iskaze da je Mušan Topalović pružio otpor, što je dovelo do pogibije 15 ili 16 ljudi.²⁵⁷⁴ I Mušan Topalović je dobio garancije da neće biti zlostavljan i da će mu biti obezbijedeno pravično suđenje. Nakon toga je priveden u Komandu 1. korpusa. Prilikom prebacivanja u zatvor, kasnije te noći, ubijen je.²⁵⁷⁵

718. Prema svjedočenju Jusufa Jašarevića, u toku te noći i narednog dana privedeno je nekoliko stotina vojnika.²⁵⁷⁶ Nakon što je više od 50 operativnih oficira MUP-a, 1. korpusa²⁵⁷⁷ i SDB-a²⁵⁷⁸ izvršilo izbor, pedesetak vojnika je upućeno u centralni zatvor na daljnje ispitivanje.²⁵⁷⁹ Ispitivanje tih 50 vojnika obavljeno je u prostorijama UB-a Glavnog štaba.²⁵⁸⁰ Pretresno vijeće je saslušalo iskaze da je prilikom ispitivanja težište stavljeno na aktivnosti 9. i 10. brigade u Sarajevu²⁵⁸¹ i odnos komandanata tih brigada sa Seferom Halilovićem,²⁵⁸² ali postavljana su i pitanja u vezi sa zločinima u Grabovici.²⁵⁸³ Pretresnom vijeću su predočeni dokazi da su u toku ispitivanja ti vojnici bili izloženi teškom zlostavljanju i da su njihove izjave date pod prisilom.²⁵⁸⁴

719. Prema svjedočenju Jusufa Jašarevića, on je 27. ili 28. oktobra od "ekipa koje rukovode operacijom" dobio zadatak da obavijesti Sefera Halilovića da će SDB s njim obaviti razgovor. Jusuf

²⁵⁷³ Jusuf Jašarević, 2. mart 2005., T. 12; Bakir Alispahić, 24. maj 2005., T. 60; Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 88. Prema svjedočenju Jusufa Jašarevića i Vahida Karavelića, nije se pribjegavalo nasilju, Jusuf Jašarević, 2. mart 2005., T. 12; Vahid Karavelić, 21. april 2005., T. 54. Međutim, Ramiz Delalić je u svom svjedočenju rekao da su ujutro 26. oktobra vojnici ubili i ranili nekoliko pripadnika 9. brigade, Ramiz Delalić, 20. maj 2005., T. 89.

²⁵⁷⁴ Jusuf Jašarević, 2. mart 2005., T. 12; Vahid Karavelić, 21. april 2005., T. 53-54.

²⁵⁷⁵ Jusuf Jašarević, 2. mart 2005., T. 13-14. Prema policijskom izvještaju, Mušan Topalović je pokušao da pobjegne. Pripadnici policije koji su ga privodili otvorili su vatru i sutradan u zoru pronađen je mrtav u jednom parku, Jusuf Jašarević, 2. mart 2005., T. 14. Vahid Karavelić je u svom svjedočenju rekao da je Mušan Topalović "likvidiran", Vahid Karavelić, 21. april 2005., T. 58.

²⁵⁷⁶ Jusuf Jašarević, 2. mart 2005., T. 12 i 15.

²⁵⁷⁷ Vahid Karavelić, 22. april 2005., T. 144.

²⁵⁷⁸ Jusuf Jašarević, 2. mart 2005., T. 15. Prema riječima Jusufa Jašarevića, uzeto je nekoliko stotina izjava, *ibid*.

²⁵⁷⁹ Svjedok F, 8. mart 2005., T. 50-52. Jusuf Jašarević je u svom svjedočenju rekao da je tokom cijele operacije vojni tužilac bio stalno obavještavan o razvoju događaja, Jusuf Jašarević, 2. mart 2005., T. 18.

²⁵⁸⁰ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 60. Istražitelji su svakog jutra od svojih pretpostavljenih u UB-u Glavnog štaba dobijali uputstva o tome kakva pitanja da postavljaju. Namik Džanković je dobivao zadatke od Vahida Bogunića, zamjenika Jusufa Jašarevića, Namik Džanković, 22. mart 2005., T. 64-65.

²⁵⁸¹ Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 60; svjedok D, 22. februar 2005., T. 66-67; svjedok F, 8. mart 2005., T. 54.

²⁵⁸² Erdin Arnautović, 15. februar 2005., T. 75; svjedok D je u svom svjedočenju rekao da su istražitelji pokušavali da prikupe dokaze protiv Sefera Halilovića, svjedok D, 22. februar 2005., T. 68; Šefko Hodžić je u svom svjedočenju rekao da ništa pozitivno što je tokom ispitivanja rekao o Seferu Haliloviću nije bilo pribilježeno; i da je istražitelj njegove riječi izvrtao "na nešto da Bog sačuva", Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 93.

²⁵⁸³ Namik Džanković je u svom svjedočenju rekao su vojnici ispitivani i o ubistvima u Grabovici, ali da sâm nikada nije dobio zadatak da obavi razgovor s nekim od vojnika koji su u vrijeme tih događaja bili tamo, Namik Džanković, 21. mart 2005., T. 60. Svjedok D je u svom iskazu rekao da su mu u gotovo pet mjeseci koje je proveo u zatvoru u Sarajevu samo jednom prilikom postavljena pitanja o zločinima u Grabovici, 22. februar 2005., T. 67. Erdin Arnautović je u svom svjedočenju rekao da se najmanji broj pitanja koja su mu postavljena ticao događaja u Grabovici, Erdin Arnautović, 15. februar 2005., T. 75 i 89. Šefko Hodžić je u svom svjedočenju rekao da tokom 16 sati, koliko je trajalo njegovo ispitivanje, inspektor nije pokazao ni najmanji interes za otkrivanje počinilaca zločina u Grabovici, Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 99.

²⁵⁸⁴ Svjedok D, 21. februar 2005., T. 92; Kemo Kapur, 16. mart 2005., T. 51; Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 92-93, 95; Ramiz Delalić, 20. maj 2005., T. 30-31.

Jašarević je lično odveo Sefera Halilovića u zgradu SDB-a.²⁵⁸⁵ Razgovor je trajao približno mjesec dana.²⁵⁸⁶ Prema svjedočenju Jusufa Jašarevića i Bakira Alispahića, Sefer Halilović nije bio uhapšen.²⁵⁸⁷ Međutim, Pretresno vijeće je saslušalo i svjedočenja prema kojima je Sefer Halilović bio stavljen u kućni pritvor.²⁵⁸⁸ Prema riječima Zlatana Okića, Sefer Halilović je držan u kućnom pritvoru u zgradi Glavnog štaba.²⁵⁸⁹

720. Kako je izjavio Zakir Okić, Sefer Halilović je bio pod istragom "zbog navodne oružane pobune 9. i 10. brigade".²⁵⁹⁰ Zlatan Okić je, osim toga, izjavio da je njegov zadatak bio da ispita u kakvoj je vezi Sefer Halilović bio s Mušanom Topalovićem i Ramizom Delalićem, te da utvrdi da li ih je Sefer Halilović navodio da vrše pritisak na vlasti da ga vrate na najviši položaj u ABiH.²⁵⁹¹ Jusuf Jašarević je u svom svjedočenju rekao da je Alija Izetbegović bio redovno izvještavan o razgovorima sa Seferom Halilovićem.²⁵⁹² Protiv Sefera Halilovića nije pokrenut krivični postupak.²⁵⁹³ Dana 1. novembra 1993., na osnovu naređenja Alije Izetbegovića, razriješen je

²⁵⁸⁵ Jusuf Jašarević, 2. mart 2005., T. 15-16.

²⁵⁸⁶ Zlatan Okić, 1. april 2005., T. 86. Razgovor sa Seferom Halilovićem vođen je svakodnevno, u prostorijama SDB-a u Sarajevu, a vodili su ga službenik SDB-a Zlatan Okić i Hemzo Popović iz SVB-a, Zlatan Okić, 1. april 2005., T. 51, 55, 57 i 60-61; Jusuf Jašarević, 2. mart 2005., T. 17. Zlatan Okić je u svom svjedočenju, osim toga, rekao da je ispitivanje Sefera Halilovića trajalo po 10-12 sati na dan i da je moguće da je zbog toga on bio pod psihičkim pritiskom, Zlatan Okić, 1. april 2005., T. 76. Zlatan Okić je u svom svjedočenju detaljno opisao na koji način je vođen razgovor, *vidi* Zlatan Okić, 1. april 2005., T. 50-86. Pretresno vijeće je u svojim usmenim odlukama od 30. marta i 1. aprila 2005. odbilo zahtjev tužilaštva da se u spis uvrste dvije izjave koje je Sefer Halilović dao SDB-u 8. i 12. novembra 1993.

²⁵⁸⁷ Jusuf Jašarević, 2. mart 2005., T. 16; Bakir Alispahić je u svom svjedočenju rekao da "[š]to se tiče Ministarstva unutrašnjih poslova, [Sefer Halilović] nije bio pritvoren. [On] je uredno svaki dan, odnosno kad je to dogovoreno sa njim, dolazio sa svojim vozilom i sa vozačem u prostorije Službe državne bezbjednosti, gdje je vođen razgovor", Bakir Alispahić, 24. maj 2005., T. 65.

²⁵⁸⁸ Zlatan Okić, 1. april 2005., T. 64; svjedok D, 22. februar 2005., T. 69; Vehbija Karić, 10. juli 2003., T. 122-123; Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 96, 97. Šefko Hodžić je u svom svjedočenju rekao da je Sefera Halilovića, dok je bio u kućnom pritvoru, posjetio mnogo puta. Sefer Halilović je uporno tvrdio da je u kućni pritvor zapravo stavljen zbog svog političkog neslaganja s Alijom Izetbegovićem, Šefko Hodžić, 24. mart 2005., T. 98.

²⁵⁸⁹ Zlatan Okić, 1. april 2005., T. 64.

²⁵⁹⁰ Zlatan Okić, 1. april 2005., T. 51 i 60-61.

²⁵⁹¹ Zlatan Okić, 1. april 2005., T. 51-52.

²⁵⁹² Jusuf Jašarević, 2. mart 2005., T. 17. Bakir Alispahić je potvrdio da je razgovor sa Seferom Halilovićem obavljen na zahtjev vojne službe i uz odobrenje Alije Izetbegovića, Bakir Alispahić, 24. maj 2005., T. 63.

²⁵⁹³ Jusuf Jašarević, 2. mart 2005., T. 17.

dužnosti "načelnika Glavnog štaba (ujedno zamjenik[a] komandanta)".²⁵⁹⁴ Sefer Halilović je nešto kasnije penzionisan, a prethodno je, u znak priznanja za svoj rad, unaprijeđen u čin generala.²⁵⁹⁵

721. Prema riječima Nermina Eminovića, približno u januaru 1994. na području Konjica je provedena operacija nazvana "Trebević III". Nermin Eminović je u svom svjedočenju rekao da su u toku operacije "Trebević III" sačinjene krivične prijave nepoznatih počinitelja u vezi s Grabovicom; međutim, ništa nije učinjeno u vezi s događajima u Uzdolu.²⁵⁹⁶ Pojedinci koji su tokom operacije "Trebević" uhapšeni zbog počinjenih zločina na kraju su odlukom predsjednika pomilovani.²⁵⁹⁷

G. ZAKLJUČCI O KRIVIČNIM DJELIMA ZA KOJA SE OPTUŽENI TERETI

1. Postojanje oružanog sukoba i nekusa

722. Pretresno vijeće podsjeća na svoj zaključak da je u periodu na koji se odnosi Optužnica na teritoriji Bosne i Hercegovine postojalo stanje oružanog sukoba.²⁵⁹⁸

723. Odbrana tvrdi da "tužilaštvo nije uspjelo isključiti razumnu mogućnost da krivična djela u osnovi [...] predstavljaju nasumične ili izolovane činove".²⁵⁹⁹ Odbrana navodi da je neki zločin "izolovan" ili "nasumičan" kada to što se odigrao, "iako možda u određenom aspektu povezano s oružanim sukobom, ne ukazuje na obrazac kašnjevog ponašanja strane u sukobu, odnosno kada se

²⁵⁹⁴ DP 263, naređenje od 1. novembra 1993.; svjedok F, 9. mart 2005., T. 63. Pretresno vijeće napominje da je Alija Izetbegović na sjednici Predsjedništva održanoj 26. novembra 1993. izjavio (DP 435, transkript sjednice Predsjedništva, 26. novembar 1993., str. 24):

Što se tiče Halilović Sefera, on je zasada na radu u Glavnom štabu, raspored njegov je još dalje pitanja i razmatranja nekog između Ministarstva narodne odbrane ili Glavnog štaba, ne znam koje bi mjesto mogao zauzeti, međutim, mi smo htjeli ovim da pokažemo da neke krupne greške nisu [sic] ustanovljene, jesu takve greške koje ga čine nepodobnim da ostane na mjestu glavnog načelnika Štaba, ali ne i toliko da bi trebalo da bude na neki način odstranjen iz vojske, naprotiv, on ima i velikih zasluga, mi ne smijemo biti ljudi koji to zanemaruju, on je napravio izvjesne greške, jeste, propuste, međutim, on je imao zasluga u formiranju vojske od prvih dana, upravo su se napunile dvije godine od tada, tako da mislimo da to dvoje stoji u ravnoteži.

²⁵⁹⁵ Jusuf Jašarević, 2. mart 2005., T. 17-18.

²⁵⁹⁶ Nermin Eminović, 11. mart 2005., T. 72-73.

²⁵⁹⁷ Mirko Pejanović, DP 456, 3. juni 2005., str. 2. Ramiz Delalić je držan u pritvoru približno sedam i po mjeseci. Optužen je za protivljenje komandantu 1. korpusa i za neizvršavanje naređenja. Zbog neizvršavanja naređenja Ismeta Dahića da preda kasarnu izrečena mu je kazna zatvora u trajanju od tri i po godine. Predsjedništvo ga je kasnije pomilovalo, Ramiz Delalić, 18. maj 2005., T. 29 i 20. maj 2005., T. 88 i 89; DP 427, Presuda Okružnog vojnog suda u Sarajevu od 7. jula 1994., kojom je Ramiz Delalić proglašen krivim za protivljenje pretpostavljenom. Izet Mustafić je izjavio da Ramizu Delaliću nikada nije suđeno ni za kakvo navodno krivično djelo i da ga je SVB "amnestirao za njegove kašnjevive aktivnosti" /prijevod s engleskog/ zbog poslova koje je obavljao za SVB, Izet Mustafić, DP 463, str. 4.

²⁵⁹⁸ *Vidi* Dio IV.B(d), *supra*, a posebno par. 173.

²⁵⁹⁹ Završni podnesak odbrane, par. 7.

čini da veza između zločina i oružanog sukoba predstavlja samo vremensku i prostornu koincidenciju”.²⁶⁰⁰

724. Pretresno vijeće podsjeća da za postojanje traženog nekusa nije nužno da krivična djela budu planirana ili da budu plod neke politike. Pretresno vijeće nadalje napominje da nema razloga iz kojeg neki pojedinačni i izolovani čin ne bi mogao predstavljati kršenje zakona i običaja ratovanja ako je utvrđeno postojanje traženog nekusa.

725. U vezi s Grabovicom, odbrana tvrdi da su krivična djela za koja se navodi da su tamo počinjena predstavljala “izolovane i nasumične zločine koje su počinili malobrojni, uglavnom neidentifikovani pojedinci”, koji, prema odbrani, “nisu bili usko povezani s oružanim sukobom” zbog toga što “nisu imali ništa s vojnom operacijom koja je bila u pripremi” i što su bili suprotni ostvarivanju opšte politike ABiH, odnosno očuvanju multietničke države.²⁶⁰¹ U vezi sa zločinima u Uzdolu, odbrana tvrdi da “tužilaštvo nije pokazalo da su ti zločini u dovoljnoj mjeri povezani s neprijateljstvima da bi se smatrali ratnim zločinima, u smislu uspostavljanja ‘direktne veze’ između postupaka optuženog i oružanog sukoba”.²⁶⁰² Odbrana nadalje navodi više indikacija za koje smatra da ukazuju na odsustvo bilo kakvog nekusa u ovom predmetu.²⁶⁰³

726. Pretresno vijeće je već definisalo relevantne kriterije za provjeru postojanja nekusa između oružanog sukoba i predmetnog krivičnog djela. Vijeće naročito podsjeća na to da treba pokazati da je postojanje oružanog sukoba u najmanju ruku znatno uticalo na mogućnost počinioaca da ga počini, njegovu odluku da ga počini, način njegovog počinjenja ili cilj s kojim je on počinjen.²⁶⁰⁴ Tvrdnja odbrane da tužilaštvo mora pokazati “direktnu vezu” između postupaka optuženog i oružanog sukoba ne može se prihvatiti.

727. U vezi sa zločinima počinjenim u Grabovici, Pretresno vijeće konstatuje da je činjenica da su vojnici ABiH bili smješteni u Grabovici tokom priprema za borbene operacije u Hercegovini

²⁶⁰⁰ Završni podnesak odbrane, fusnota 5. Odbrana nadalje tvrdi da tužilaštvo nije uspjelo da pokaže postojanje dovoljnog stepena povezanosti između ponašanja optuženog i oružanog sukoba niti je u Optužnici navelo ijednu bitnu činjenicu koja bi bila relevantna za utvrđivanje tog nekusa. Odbrana tvrdi da joj je nanesena šteta “zbog toga što tužilaštvo svoju tezu nije izložilo precizno, što je dovelo do nepravdičnosti jer je odbrana morala da nagađa koja je teza tužilaštva po toj tački”. *Vidi* Završni podnesak odbrane, par. 6. Pretresno vijeće napominje da je ovo pitanje riješilo svojom Odlukom po zahtjevu odbrane za pojedinosti, 16. decembar 2003.

²⁶⁰¹ Završni podnesak odbrane, par. 8. Odbrana nadalje tvrdi da među žrtvama u Grabovici nisu bili samo bosanski Hrvati, nego i izbjeglice bosanski Muslimani, kao i vojnik jedne druge jedinice ABiH.

²⁶⁰² Završni podnesak odbrane, par. 13, gdje se upućuje na Prvostepenu presudu u predmetu *Kayishema*, par. 623.

²⁶⁰³ Završni podnesak odbrane, par. 13, u kom odbrana navodi da predmetni zločini nisu ni na koji način pospješili vojnu operaciju koja je bila u toku (u Uzdolu) ili onu koja je trebalo da započne (u Grabovici); da počinioци nisu djelovali u službenom, vojnom, svojstvu, nego u čisto ličnom svojstvu i iz neutvrđenih razloga; da meta tih zločina nisu bili ljudi koji bi se mogli povezati s neprijateljskom vojskom; da nije postojala nikakva “politika, plan ili opšte pristajanje” bosanskih vlasti na počinjenje ratnih zločina od strane njihovih snaga; i da vjernost Sefera Halilovića idealima očuvanja jedinstvene i multietničke Bosne i Hercegovine takođe predstavlja faktor koji pokazuje nepostojanje nekusa.

²⁶⁰⁴ *Vidi* Dio III.A.1 *supra*, par. 29

odigrala značajnu ulogu u pružanju mogućnosti vojnicima da počine zločine. U vezi s događajima u Uzdolu, Pretresno vijeće konstatuje da su predmetni zločini počinjeni za vrijeme napada na Uzdol, koji je predstavljao dio vojnih borbenih operacija. Traženi neksus je stoga nesumnjivo ustanovljen i za Grabovicu i za Uzdol.

2. Ubistvo

(a) Grabovica

728. Pretresno vijeće konstatuje da je van razumne sumnje utvrđeno da su pripadnici 9. brigade 8. i/ili 9. septembra 1993. u Grabovici lišili života Peru Marića, Dragicu Marić, Ivana Zadru, Matiju Zadro, Mladena Zadru, Ljubicu Zadro i Mladenku Zadro, od kojih niko nije aktivno učestvovao u neprijateljstvima. Pretresno vijeće nadalje konstatuje da su pripadnici 9. brigade navedene žrtve lišili života s namjerom da ih ubiju ili da im nanesu teške tjelesne povrede za koje su objektivno trebali znati da mogu dovesti do smrti.²⁶⁰⁵ Pretresno vijeće takođe konstatuje da je van razumne sumnje utvrđeno da su neidentifikovani pripadnici ABiH negdje između 8. i 9. septembra u Grabovici lišili života Josipa Brekala, Martina Marića, Živka Drežnjaka, Ljubu Drežnjak, Ivana Mandića i Ilku Miletić, od kojih niko nije aktivno učestvovao u neprijateljstvima. Pretresno vijeće nadalje konstatuje da su neidentifikovani pripadnici ABiH ove žrtve lišili života s namjerom da ih ubiju ili da im nanesu teške tjelesne povrede za koje su objektivno trebali znati da mogu dovesti do smrti.²⁶⁰⁶

729. Pretresno vijeće je utvrdilo da tužilaštvo nije van razumne sumnje dokazalo da su u periodu na koji se odnosi Optužnica pripadnici ABiH u Grabovici lišili života Lucu Brekalo, Peru Čuljka, Matiju Čuljak, Anicu Pranjić, Ilku Marić, Ružu Marić (rođenu 1956.), Marinka Marića, Lucu Marić, Franju Ravlića, Ivana Šarića, Andriju Drežnjaka, Maru Drežnjak, Dragicu Drežnjak i Maru Mandić.²⁶⁰⁷

(b) Uzdol

730. Pretresno vijeće je utvrdilo da su sljedeće žrtve, koje su 14. septembra 1993. u Uzdolu lišili života pripadnici jedinica pod komandom ABiH, bile osobe koje nisu aktivno učestvovala u neprijateljstvima: Ruža Zelić, Marija Zelić, Stjepan Zelić, Anica Stojanović, Ivan Zelenika, Jadranka Zelenika, Ruža Zelenika, Luca Zelenika, Janja Zelenika, Dragica Zelenika, Kata Perković, Martin Ratkić, Kata Ratkić, Anto Stojanović, Franjo Stojanović, Serafina Stojanović, Stanko Rajić,

²⁶⁰⁵ *Vidi Dio IV.D.7 supra.*

²⁶⁰⁶ *Vidi Dio IV.D.7 supra.*

²⁶⁰⁷ *Vidi Dio IV.D.7. supra.*

Lucija Rajić, Šima Rajić, Mara Rajić, Mijo Rajić, Ivka Rajić (rođena 1921.), Ivka Rajić (rođena 1934.), Zorka Glibo, i Mato Ljubić.²⁶⁰⁸

731. Pretresno vijeće je utvrdilo da tužilaštvo nije van razumne sumnje dokazalo da Domin Rajić i Kata Ljubić u trenutku smrti 14. septembra 1993. nisu aktivno učestvovali u neprijateljstvima. Pored toga, Pretresno vijeće je utvrdilo da tužilaštvo nije van razumne sumnje dokazalo da su Maru Grubešu i Jelu Džalto ubili pripadnici jedinica pod komandom ABiH koji su 14. septembra 1993. napali Uzdol.

732. Odbrana je navela da su uzrok smrti žrtava u Uzdolu predstavljali granatiranje od strane HVO ili unakrsna vatra između ABiH i HVO tokom napada ABiH na Uzdol 14. septembra 1993.²⁶⁰⁹

733. Pretresno vijeće je utvrdilo da je HVO intenzivno granatirao zaseoke koji čine Uzdol.²⁶¹⁰ Međutim, Pretresno vijeće napominje da obdukcioni zapisnik (DP 409) ne sadrži nikakve dokaze o tome da su te žrtve lišene života, pa ni da su ranjene šrapnelima granata koje su pale.²⁶¹¹ Stoga Pretresno vijeće konstatuje da dokazi ne potkrepljuju navode odbrane s tim u vezi.

734. U vezi s navodom odbrane da su se žrtve našle u unakrsnoj vatri, Pretresno vijeće napominje da dokazi pokazuju da su tokom napada na području Uzdola vođene teške borbe između jedinica pod komandom ABiH i HVO.²⁶¹² Dokazi takođe pokazuju da su stanovnici tog područja nastojali da se spase napuštajući svoje kuće i bježeći u raznim pravcima.²⁶¹³ Suprotno tvrdnji odbrane, Pretresno vijeće konstatuje da su ove žrtve ubijene namjerno i napominje naročito sljedeće:

- da je više žrtava ustrijeljeno iz apsolutne ili neposredne blizine,²⁶¹⁴ odnosno s leđa,²⁶¹⁵

²⁶⁰⁸ *Vidi* Dio IV.E.4. *supra*.

²⁶⁰⁹ Završni podnesak odbrane, par. 127-131.

²⁶¹⁰ *Vidi* Dio IV.E.3 *supra*, par. 582-584.

²⁶¹¹ U prilog svojoj tvrdnji da uzrok smrti nije sa sigurnošću utvrđen u obdukcionom zapisniku i da su žrtve mogle stradati usljed granatiranja, odbrana citira sljedeći iskaz patologa dr Šimuna Anđelinovića: "Moje tvrdnje, u mnogim slučajevima, kada vještačim na sudu, nisu stopostotne, jer uvijek morate se ograđivati od onoga što nam donosi život i medicina." (12. maj 2005., T. 50) Pretresno vijeće napominje da je ta izjava data kao odgovor na pitanje odbrane da li dr Anđelinović može potvrditi da je amputacija desnog uha Martina Ratkića obavljena dok je on još bio živ, a ne na opšte pitanje da li su žrtve ubijene granatiranjem. Pretresno vijeće takođe napominje da odbrana nije s tim u vezi postavila nijedno pitanje dr Anđelinoviću. Štaviše, Pretresno vijeće konstatuje da su opisi dr Anđelinovića, s jedne strane, u vezi s karakteristikama rana od eksplozivnih sredstava, kao što su one koje su prouzrokovane šrapnelima (13. maj 2005., T. 3), i, s druge strane, u vezi s karakteristikama rana prouzrokovanih upotrebom vatrenog oružja (12. maj 2005., T. 19-20, T. 67-68) bili vrlo jasni. Imajući to u vidu prilikom čitanja obdukcionog zapisnika, nema nikakve sumnje da se u njemu samo opisuju rane prouzrokovane upotrebom vatrenog i hladnog oružja.

²⁶¹² *Vidi* Dio IV.E.3. *supra*.

²⁶¹³ *Ibid*.

²⁶¹⁴ Ivan Zelenika, Kata Ratkić, Mijo Rajić, Ivka Rajić (1921.), Mato Ljubić i Kata Ljubić.

²⁶¹⁵ Ivan Zelenika, Dragica Zelenika i Domin Rajić.

- da su dvije žrtve lišene života u krevetima, pri čemu je jedna od njih bila nepokretna,²⁶¹⁶
- da je jedna žrtva osakaćena prije nego što je lišena života,²⁶¹⁷
- da, dok su neki iz skupine žrtava pronađeni mrtvi jedni blizu drugih ispred svoje kuće, jedna druga žrtva iz iste skupine pronađena je mrtva nešto dalje od kuće u pravcu obližnje šume, pošto je na nju pucano iz daljine,²⁶¹⁸
- da je jedna žrtva lišena života tako što je brutalno nasmrtno pretučena udarcima po glavi oruđem sličnim sjekiri nakon što joj je najprije pucano u grudi i nogu,²⁶¹⁹
- da na jednu drugu žrtvu nije uopšte pucano, nego je ona nasmrtno pretučena udarcima po glavi predmetom oštrih i tupih bridova,²⁶²⁰
- da je jedna žrtva ustrijeljena dok je bila “u fazi relativnog mirovanja”,²⁶²¹ i
- da su meta napada bila djeca.²⁶²²

Pretno vijeće takođe ima u vidu neposredne dokaze tome kako su ubijeni Ruža Zelić, Marija Zelić, Stjepan Zelić, i Anica Stojanović. Po mišljenju Pretnog vijeća, ne samo najrealniji, nego, u stvari, jedini zaključak koji se ovdje može izvući jeste taj da su neposredni počinioci imali namjeru da žrtve liše života ili da im hotimično nanesu teške tjelesne povrede za koje je objektivno trebalo da znaju da mogu dovesti do smrti.

H. ZAKLJUČCI O INDIVIDUALNOJ KRIVIČNOJ ODGOVORNOSTI SEFERA HALILOVIĆA

735. U Optužnici se tvrdi sljedeće:

Sve vrijeme relevantno za optužbe iz optužnice, po osnovu svog položaja i ovlasti u svojstvu komandanta operacije, on je imao efektivnu kontrolu nad jedinicama koje su mu bile potčinjene. Te su jedinice uključivale 9. motorizovanu brigadu, 10. brdsku brigadu, 2. samostalni bataljon i Samostalni prozorski bataljon.²⁶²³

---

²⁶¹⁶ Ruža Zelenika i Ivka Rajić (1921.).

²⁶¹⁷ Martin Ratkić.

²⁶¹⁸ Domin Rajić, Ivka Rajić (1934.) i Zorka Glibo.

²⁶¹⁹ Ruža Zelenika.

²⁶²⁰ Serafina Stojanović.

²⁶²¹ Franjo Stojanović.

²⁶²² Marija Zelić, Stjepan Zelić i Jadranka Zelenika.

²⁶²³ Optužnica, par. 38.

Dakle, tužilaštvo tvrdi da krivična odgovornost Sefera Halilovića za zločine počinjene u Grabovici i Uzdolu proističe iz njegovog položaja “komandanta operacije 'NERETVA-93’”. U svom Završnom podnesku, tužilaštvo tvrdi da je:

dokazima izvedenim na suđenju van razumne sumnje dokazano da je Halilović planirao, organizovao, komandovao, koordinirao i vršio inspekciju u vezi s operacijom "Neretva". Halilović je imao komandne ovlasti nad jedinicama koje su učestvovala u operaciji "Neretva". Dokazi takođe pokazuju da su te komandne ovlasti bile efektivne i da je Halilovićeva komanda u praksi poštovana. Stoga je on imao efektivnu kontrolu nad snagama koje su učestvovala u ovoj vojnoj operaciji.²⁶²⁴

736. Pretresno vijeće je utvrdilo da dokazi ne daju jasnu sliku ni o *de jure* ni o *de facto* položaju Sefera Halilovića u strukturi Glavnog štaba nakon donošenja odluke od 18. jula.²⁶²⁵

737. Pretresno vijeće podsjeća da se nije uvjerilo u postojanje vojne operacije pod nazivom "Neretva". Međutim, Vijeće je utvrdilo da su na području Grabovice i Uzdola u septembru 1993. određene jedinice, uključujući 9. brigadu, 10. brigadu, 2. samostalni bataljon i Samostalni prozorski bataljon, izvodile borbene operacije.²⁶²⁶

738. Pretresno vijeće podsjeća na svoj zaključak da su savjetovanje u Zenici i njegovi Zaključci bili posvećeni pitanjima organizacione strukture ABiH, naročito u vezi sa samostalnim jedinicama, kao i “budućim pravcima ratovanja”.²⁶²⁷ Pretresno vijeće posebno napominje da je na tom savjetovanju bilo riječi o položaju odreda "Zulfikar" unutar strukture ABiH.

739. Kada je riječ o organizovanju borbenih dejstava koja su navodno činila dio operacije "Neretva", Pretresno vijeće napominje da se tokom savjetovanja u Zenici, Salko Gušić, komandant 6. korpusa, zalagao za aktivna dejstva da se putni pravac Konjic-Jablanica održi slobodnim. Salko Gušić je takođe naveo da je bio angažovan na pripremama za ofanzivna dejstva i da mu je na raspolaganju stajala jedinica od 500-600 vojnika s kojima su “priprema[na] ofanzivna borbena dejstva prema 4. korpusu”. Nadalje je naveo kako “nije predvidio da se odmah rade Vrđi” i da bi “želio da mu se nakon toga dodijele konkretni zadaci”.²⁶²⁸ Pretresno vijeće takođe ima u vidu dva konkretna naređenja od 26., odnosno 29. avgusta. Dana 26. avgusta, komandant Glavnog štaba Rasim Delić naredio je komandantu 6. korpusa da angažuje svoje snage u sadejstvu sa 4. korpusom u napadu na jedinice HVO na pravcu Vrđi-Domazet. Pretresno vijeće saslušalo je iskaz komandanta

²⁶²⁴ Završni podnesak tužilaštva, par. 186 (fusnote izostavljene).

²⁶²⁵ *Vidi* Dio IV.A *supra*, par. 105-111.

²⁶²⁶ *Vidi* Dio IV.C *supra*, par. 175.

²⁶²⁷ *Vidi* par. 189 *supra*.

²⁶²⁸ *Vidi* par. 179 *supra*.

6. korpusa koji je naveo da je upravo taj pravac napada na kraju i realizovan.²⁶²⁹ Dana 29. avgusta, operativno-nastavni organ 6. korpusa uputio je prijedlog komandantu 6. korpusa u vezi s pravcima napada Samostalnog prozorskog bataljona na pravcu Here-Uzdol.²⁶³⁰ Pretresno vijeće takođe napominje da se radi o pravcu napada koji su na kraju realizovali pripadnici Samostalnog prozorskog bataljona.²⁶³¹

740. Pretresno vijeće podsjeća na svoj zaključak da je Inspekcijски tim, na čijem je čelu bio Sefer Halilović, formiran s ciljem da koordinira poslove i zadatke u zonama odgovornosti 4. i 6. korpusa, u skladu s detaljnim uputstvima iz naređenja od 30. avgusta.²⁶³² Pretresno vijeće takođe je utvrdilo da je Inspekcijски tim bio lociran u Jablanici i da su, premda ova lokacija ponekad jeste pominjana kao IKM, dokazi predloženi Pretresnom vijeću nedovoljni da se na osnovu njih utvrdi da je to bio IKM sa kojeg se komandovalo navodnom operacijom "Neretva".²⁶³³

741. Pretresno vijeće takođe podsjeća na zaključak da je uloga Sefera Halilovića u reorganizaciji i prepotčinjavanju jedinica nakon savjetovanja u Zenici bila u skladu s njegovom ulogom vođe Inspekcijskog tima zaduženog za koordinaciju.²⁶³⁴

742. Pretresnom vijeću su predloženi dokazi da je komandant Glavnog štaba Rasim Delić ovjerio sve dokumente kojima je planirana navodna "operacija". Pretresno vijeće napominje da su dokumenti koje je Sefer Halilović slao u periodu na koji se odnosi Optužnica u skladu s njegovom koordinacijskom ulogom vođe Inspekcijskog tima. Pretresno vijeće takođe podsjeća na iskaz Vehbije Karića, člana Inspekcijskog tima i visokog oficira Glavnog štaba, da su sva naređenja Sefera Halilovića bila u "sklopu" naređenja Rasima Delića.²⁶³⁵

1. Grabovica

743. Pretresno vijeće podsjeća da je utvrđeno da su pripadnici 9. brigade u Grabovici lišili života sedam osoba. Pretresno vijeće nadalje podsjeća da, u vezi sa šest osoba koje su lišene života, nije utvrđeno kojoj su jedinici ABiH pripadali vojnici koji su počinili te zločine i da ostali navodi o lišavanjima života nisu van razumne sumnje dokazani.²⁶³⁶ Pretresnom vijeću su predloženi dokazi da su 9. i 10. brigada, i 2. samostalni bataljon u Hercegovinu upućeni na osnovu naređenja Sefera

---

²⁶²⁹ *Vidi par. 191 supra.*

²⁶³⁰ *Vidi par. 192 supra.*

²⁶³¹ *Vidi par. 320 supra.*

²⁶³² *Vidi par. 210 supra.*

²⁶³³ *Vidi par. 221 supra.*

²⁶³⁴ *Vidi par. 244 supra.*

²⁶³⁵ *Vidi par. 350 supra.*

²⁶³⁶ *Vidi Dio IV.G supra, par. 728-729.*

Halilovića od 2. septembra.²⁶³⁷ S tim u vezi, Pretresno vijeće napominje da komandant 1. korpusa Vahid Karavelić nije postupio po naređenju Sefera Halilovića da se jedinice upute 3. septembra, već je – i to tek nakon što je komandant Glavnog štaba Rasim Delić potvrdio naređenje Sefera Halilovića – odlazak tih jedinica odgodio do 6. septembra.²⁶³⁸ Vahid Karavelić je naveo da u to vrijeme još nije vidio naređenje od 30. avgusta.²⁶³⁹ Međutim, Pretresno vijeće napominje da je on takođe rekao da je sljedeća izjava Sefera Halilovića sadržana u njegovom naređenju od 2. septembra: “[A]ko smatrate da je ovim izdvajanjem odbrana Sarajeva ugrožena - snosiću punu ličnu odgovornost” rezultat njihovog razgovora vođenog “krajem avgusta [ili] na samom početku septembra”.²⁶⁴⁰ Pretresno vijeće takođe ima u vidu dokaze o tome da je Vahid Karavelić prisustvovao sastanku s Rasimom Delićem, Seferom Halilovićem i načelnicima raznih odjeljenja Glavnog štaba na kojem je razgovarano o tome koje će se jedinice uputiti u Hercegovinu.²⁶⁴¹ Pretresno vijeće napominje da se time potkrepljuje sljedeći iskaz zamjenika komandanta 9. brigade Ramiza Delalića: “[M]i nismo mogli izaći [...] [zato što] nisu mogli da se usaglase ovi iz pretpostavljene komande, to jest korpusa i Vrhovnog štaba”.²⁶⁴² Deveta brigada je tek 7. septembra napustila Sarajevo. Pretresno vijeće primjećuje da je Vahid Karavelić naredio 9. brigadi da se vrati u Sarajevo sedam dana kasnije²⁶⁴³ i da je slično naređenje izdao 2. samostalnom bataljonu.²⁶⁴⁴

744. Pretresno vijeće takođe napominje da mu nije predočena nijedna borbena zapovijest na pravcu Vrđi sa potpisom Sefera Halilovića, te da je zapovijest za početak borbenih dejstava na tom pravcu izdao Zulfikar Ališpago, u svojstvu komandanta na tom pravcu.²⁶⁴⁵ Pretresno vijeće posebno napominje da je jedinica 9. brigade bila pod komandom Zulfikara Ališpage. Štaviše, dokazi koji su predočeni Pretresnom vijeću u vezi s ulogom Sefera Halilovića u Hercegovini u vrijeme na koje se odnosi Optužnica ne pokazuju da su Zulfikar Ališpago i odred "Zulfikar" bili podređeni Seferu Haliloviću. Pretresno vijeće s tim u vezi ima u vidu dokaze o tome da je Zulfikar Ališpago, nakon što mu je Inspekcijski tim dao naređenje u vezi s borbenim dejstvima, poderao to naređenje i sam napisao novo.²⁶⁴⁶

745. Pretresno vijeće ima u vidu i naređenje koje je Sefer Halilović 20. septembra izdao komandantu 6. korpusa i Zulfikaru Ališpagi u kojoj navodi da se situacija na Vrđima “jako

²⁶³⁷ *Vidi par. 231-233 supra.*

²⁶³⁸ *Vidi par. 231 i 252-254 supra.*

²⁶³⁹ *Vidi par. 233 supra.*

²⁶⁴⁰ *Vidi par. 232 supra.*

²⁶⁴¹ *Vidi par. 235 supra.*

²⁶⁴² *Vidi fusnotu 788 supra.*

²⁶⁴³ *See par. 253 supra.*

²⁶⁴⁴ *Vidi par. 276 supra.*

²⁶⁴⁵ *Vidi par. 302 supra.*

²⁶⁴⁶ *Vidi par. 351 supra.*

komplikuje” zato što nisu izvršili naređenje o raspoređivanju snaga na liniju fronta i zato što se nisu sastali sa Seferom Halilovićem.²⁶⁴⁷

746. Pretresno vijeće takođe napominje da je u vezi s istragom o zločinima u Grabovici, Sefer Halilović 9. septembra naveče dao instrukciju Namiku Džankoviću, članu Inspekcijskog tima i UB-a Glavnog štaba, da saraduje s MUP-om i s drugim pripadnicima SVB-a, te da o tome obavještava "Komandu u Sarajevu", a ne njega.²⁶⁴⁸ Dokazi pokazuju da je u tom trenutku istraga već bila u toku. Dokazi ne pokazuju da je Sefer Halilović pokrenuo istragu ili da je preduzimao ikakve mjere na njenom provođenju. Dokazi nadalje pokazuju da su SVB 6. korpusa, bataljon vojne policije 6. korpusa i vojna policija 44. brigade učestvovali u istrazi o događajima u Grabovici i da je načelnik UB-a Glavnog štaba Jusuf Jašarević obaviješten o rezultatima njihove istrage. Pretresno vijeće konstatuje da se na osnovu dokaza ne može zaključiti da je Sefer Halilović imao stvarnu mogućnost da kazni počinioca zločina u Grabovici.

747. Nakon što je ispitalo sve dokaze koji su mu predočeni i u svjetlu svojih činjeničnih zaključaka, Pretresno vijeće konstatuje da tužilaštvo nije dokazalo van razumne sumnje da je Sefer Halilović imao efektivnu kontrolu nad jedinicama za koje je Pretresno vijeće utvrdilo da su 8. i 9. septembra 1993. u Grabovici počinile zločine.

2. Uzdol

748. Pretresno vijeće je konstatovalo da su zločine u Uzdolu počinili pripadnici jedinica pod komandom ABiH koje su učestvovala u napadu na položaje HVO u Uzdolu i okolini. Pretresno vijeće je konstatovalo da se radilo o Samostalnom prozorskom bataljonu i pripadnicima MUP-a, kojima je zapovijedao komandant Samostalnog prozorskog bataljona Enver Buza.²⁶⁴⁹ Pretresno vijeće je zaključilo da nije dokazano da su u vrijeme kada su predmetni zločini počinjeni Enver Buza i Prozorski samostalni bataljon bili potčinjeni Seferu Haliloviću.²⁶⁵⁰

749. Pretresno vijeće posebno napominje da je Sefer Halilović lično posjetio bazu Samostalnog prozorskog bataljona u Dobrom Polju zbog toga što Enver Buza nije otišao u borbu kako je bilo naloženo naređenjem 6. korpusa od 11. septembra. Dana 15. septembra, Sefer Halilović je izdao borbenu zapovijest u kojoj je Envera Zejnilagića imenovao za komandanta na tom pravcu. Pretresno vijeće konstatuje da je to bilo u skladu s njegovom koordinacijskom funkcijom vođe Inspekcijskog tima. Nakon toga, Enver Zejnilagić je 15. septembra izdao zapovijest za napad. Pretresno vijeće

²⁶⁴⁷ *Vidi par. 327 supra.*

²⁶⁴⁸ *Vidi par. 670 supra.*

²⁶⁴⁹ *Vidi dijelove IV.E.4 i IV.G.2(b) supra.*

²⁶⁵⁰ *Vidi par. 348 supra.*

napominje da je izvještaj Envera Buze od 20. septembra koji se odnosi na period dešavanja u Uzdolu, upućen 6. korpusu.

750. Pretresno vijeće je mišljenja da izvedeni dokazi ne pokazuju da je Sefer Halilović imao ikakvu ulogu u istrazi povodom zločina počinjenih u Uzdolu. Tu istragu proveli su SVB 6. korpusa i SVB Samostalnog prozorskog bataljona,²⁶⁵¹ a Jusuf Jašarević je obaviješten o rezultatima istrage. Pretresno vijeće konstatuje da se na osnovu izvedenih dokaza ne može zaključiti da je Sefer Halilović imao stvarnu mogućnost da kazni počinioce zločina u Uzdolu.

751. Nakon što je ispitalo sve dokaze koji su mu predloženi i u svjetlu svojih činjeničnih zaključaka, Pretresno vijeće konstatuje da tužilaštvo nije dokazalo van razumne sumnje da je Sefer Halilović imao efektivnu kontrolu nad jedinicama pod komandom ABiH za koje je Pretresno vijeće utvrdilo da su počinile zločine u Uzdolu.

3. Završni zaključci

752. Pretresno vijeće podsjeća na svoj zaključak da je Sefer Halilović bio dosta uticajan kao starješina ABiH visokog ranga i jedan od njenih osnivača.²⁶⁵² Međutim, Pretresno vijeće smatra da uticaj Sefera Halilovića ne doseže standarde koji se traže za utvrđivanje efektivne kontrole.²⁶⁵³ Jedan od principa međunarodnog krivičnog prava jeste da se komandant ne može smatrati odgovornim za zločine osoba koje nisu bile pod njegovom komandom u vrijeme kada su zločini počinjeni. Pretresno vijeće konstatuje da tužilaštvo nije van razumne sumnje dokazalo da je Sefer Halilović *de jure* ili *de facto* bio komandant operacije pod nazivom "Neretva", za koju tužilaštvo navodi da je provedena u Hercegovini. Pretresno vijeće je takođe zaključilo da tužilaštvo nije dokazalo da je Sefer Halilović imao efektivnu kontrolu nad jedinicama koje su počinile zločine na području Grabovice i Uzdola. Pretresno vijeće stoga konstatuje da tužilaštvo nije dokazalo da Sefer Halilović na osnovu člana 7(3) snosi odgovornost za zločine počinjene u Grabovici i Uzdolu.

---

²⁶⁵¹ *Vidi* Dio IV.F.3 *supra*.

²⁶⁵² *Vidi* par. 366 *supra*.

²⁶⁵³ *Vidi* Dio III.B.3 *supra*.

V. DISPOZITIV

753. Uzevši u obzir sve dokaze i argumente strana u postupku, te odredbe Statuta i Pravilnika, kao i na osnovu činjeničnih i pravnih zaključaka Pretresnog vijeća u ovoj Presudi, Pretresno vijeće odlučuje kako slijedi:

optuženi **SEFER HALILOVIĆ NIJE KRIV**, te se oslobađa optužbe za ubistvo kao kršenje zakona i običaja ratovanja.

754. Na osnovu pravila 99(A) Pravilnika, Pretresno vijeće nalaže da se Sefer Halilović odmah pusti na slobodu iz Pritvorske jedinice Ujedinjenih nacija.

Sastavljeno na engleskom i francuskom jeziku, pri čemu se mjerodavnim smatra engleski tekst.

/potpis na originalu/

sudija Liu Daqun,
predsjedavajući

/potpis na originalu/

sudija Florence Ndepele Mwachande Mumba

/potpis na originalu/

sudija Amin El Mahdi

Dana 16. novembra 2005.
U Haagu,
Nizozemska

[pečat Međunarodnog suda]

VI. DODATAK I – POJMOVNIK

A. Spisak kratica, akronima i skraćenih naziva

ABiH	Armija Republike Bosne i Hercegovine
Bečka konvencija iz 1969. godine	<i>Vienna Convention on the Law of Treaties</i> /Bečka konvencija o pravu međunarodnih ugovora/, 22. maj 1969., u <i>Treaty Series</i> /Serija Međunarodni ugovori/ UN-a.
BiH	Republika Bosna i Hercegovina
CSB	Centar službi bezbjednosti
Dopunski protokol I	Dopunski protokol Ženevskim konvencijama od 12. avgusta 1949. o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba (Protokol I), Ženeva, 12. decembar 1977.
Dopunski protokol II	Dopunski protokol Ženevskim konvencijama od 12. avgusta 1949. o zaštiti žrtava nemeđunarodnih oružanih sukoba (Protokol II), Ženeva, 12. decembar 1977.
DP	dokazni predmet
G/ŠVK	Glavni štab Vrhovne komande
Haška konvencija IX	<i>Convention Concerning Bombardment by Naval Forces in Time of War</i> /Konvencija o bombardovanju od strane pomorskih snaga u vrijeme rata/, Haag, 18. oktobar 1907.
Haški pravilnik	<i>Hague Convention (IV), Respecting the Laws and Customs of War on Land</i> /Haška konvencija (IV) o poštovanju zakona i običaja ratovanja na kopnu/, s dodatkom: <i>Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land</i> /Pravilnik o zakonima i običajima ratovanja na kopnu/, Haag, 18. oktobar 1907.
HVO	Hrvatsko vijeće obrane
IKM	istureno komandno mjesto
Izvještaj generalnog sekretara	Izvještaj generalnog sekretara u skladu sa paragrafom 2 Rezolucije Savjeta bezbjednosti 808 (1993.). dokument UN-a S/1993/25704.
Izvještaj Komisije eksperata UN-a	<i>Final Report of the Commission of Experts established pursuant to Security Council Resolution 780 (1992)</i> /Završni izvještaj Komisije eksperata osnovane shodno Rezoluciji 780 Savjeta

---

	bezbjednosti (1992.)/, dokument UN-a S/1994/674
JNA	Jugoslavenska narodna armija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije
Kahanov izvještaj	<i>Final Report of the Commission of Inquiry into the Events at the Refugee Camps in Beirut /Konačni izvještaj istražne komisije o događajima u izbjegličkim logorima u Bejrutu/, 7. februar 1983. (autorizirani prijevod), objavljen u 22 <i>International Legal Materials /Međunarodni pravni materijali/, 1983.</i></i>
KMP	Komisija za međunarodno pravo
Komentar KMP-a	<i>ILC Commentary on the 1996 Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind, Report of the International Law Commission on the work of its 48th session /Komentar KMP-a uz Nacrt kodeksa zločina protiv mira i bezbjednosti čovječanstva iz 1996., Izvještaj Komisije za međunarodno pravo o radu njene četrdeset i osme sjednice/, dokument UN-a A/51/10</i>
Komentar MKCK-a uz Dopunske protokole	Komentar uz Dopunske protokole od 8. juna 1977. Ženevskim konvencijama od 12. avgusta 1949., Međunarodni komitet Crvenog krsta, Ženeva, 1987.
Komentar uz Ženevsku konvenciju (ŽK) III	Komentar, Ženevske konvencije od 12. avgusta 1949., Ženevska konvencija III, o postupanju s ratnim zarobljenicima, Međunarodni komitet Crvenog krsta, Ženeva, 1960.
Komentar uz Ženevsku konvenciju (ŽK) IV	Komentar uz Ženevsku konvenciju od 12. avgusta 1949., Ženevska konvencija IV, o zaštiti građanskih osoba u vrijeme rata, Međunarodni komitet Crvenog krsta, Ženeva, 1958.
Međunarodni sud	<i>Vidi</i> MKSJ
Međunarodni vojni sud u Nürnbergu	Međunarodni vojni sud za krivično gonjenje i kažnjavanje glavnih njemačkih ratnih zločinaca, Nürnberg, Njemačka
Međunarodni vojni sud za Daleki istok	Međunarodni vojni sud za Daleki istok, Tokio, Japan
MKCK	Međunarodni komitet Crvenog krsta
MKSJ	Međunarodni sud za krivično gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991.
MUP	Ministarstvo unutrašnjih poslova BiH
Načela međunarodnog prava	<i>Principles of International Law Recognized in the Charter of the Nuremberg Tribunal and in the Judgement of the Tribunal /Načela međunarodnog</i>

---

	prava prihvaćena u Povelji Nirnberškog suda i Nirnberškoj presudi/, koja je usvojila Komisija za međunarodno pravo Ujedinjenih nacija, 1950., Generalna skupština UN-a, Zvanični zapisnik, 5. sjednica, Supp. No. /Dodatak br./12, dokument UN-a A/1316 (1950.)
Nacrt kodeksa KMP-a	<i>Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind, International Law Commission, 48th session</i> /Nacrt kodeksa zločina protiv mira i bezbjednosti čovječanstva, Komisija za međunarodno pravo, 48. sjednica/, 1996. A/48/10. Objavljeno i u Godišnjaku KMP-a 1996., sv. II(2)
Nirnberška povelja	Londonski sporazum i u dodatku: Povelja Međunarodnog vojnog suda za krivično gonjenje i kažnjavanje glavnih njemačkih ratnih zločinaca, London, 8. avgust 1945.
Nirnberška presuda	<i>Trials of the Major War Criminals Before the International Military Tribunal for the Prosecution and Punishment of the German Major War Criminals</i> /Suđenje glavnim njemačkim ratnim zločincima pred Međunarodnim vojnim sudom/, Nürnberg, 14. novembar 1945. – 1. oktobar 1946.
odbrana	branioci optuženog
OG	Operativna grupa
optuženi	Sefer Halilović
Optužnica	<i>Tužilac protiv Sefera Halilovića</i> , predmet br. IT-01-48-T; 10. septembar 2001., potvrđena 12. septembra 2001.
par.	paragraf
PJUN	Pritvorska jedinica UN-a
Pravilnik	Pravilnik o postupku i dokazima MKSJ-a
Pravilnik o pritvoru	Pravilnik o pritvoru osoba koje čekaju na suđenje ili žalbeni postupak pred Međunarodnim sudom ili su iz nekog drugog razloga pritvorene po ovlaštenju ovog suda
Pravni izvještaji	<i>Law Reports of Trials of War Criminals</i> /Pravni izvještaji sa suđenja ratnim zločincima/, koje je izabrala i pripremila Komisija za ratne zločine pri UN-u, London, 1949. (ponovno objavljeno u Buffalo, New York, 1997.)
RBiH	Republika Bosna i Hercegovina
SDB	Služba državne bezbjednosti

SJB	Stanica javne bezbjednosti
Statut	Statut Međunarodnog suda za bivšu Jugoslaviju, usvojen Rezolucijom 827 (1993.) Savjeta bezbjednosti, s izmjenama shodno Rezoluciji 1481
str.	stranica
strane u postupku	tužilaštvo i odbrana u predmetu <i>Tužilac protiv Sefera Halilovića</i> , predmet br. IT-01-48-T.
SVB	Služba vojne bezbjednosti
T.	stranica transkripta
TO	Teritorijalna odbrana
Tokijska povelja	<i>Charter of the International Military Tribunal for the Far-East /Povelja Međunarodnog vojnog suda za Daleki istok/,</i> Tokio, 19. januar 1946.
Tužilaštvo	Tužilaštvo MKSJ-a
UB	Uprava bezbjednosti Glavnog štaba
UN	Ujedinjene nacije
UNPROFOR	Zaštitne snage UN-a
VRS	Vojska Republike Srpske
zajednički član 3	član 3, zajednički za sve četiri Ženevske konvencije iz 1949.
Završni podnesak odbrane	Predmet br. IT-01-48-T, <i>Defence Final Brief, public redacted version /Završni podnesak odbrane, javna redigovana verzija/,</i> 12. septembar 2005.
Završni podnesak tužilaštva	Predmet br. IT-01-48-T, <i>Prosecution's Final Trial Brief (with a confidential annex) /Završni podnesak tužilaštva (s povjerljivim dodatkom)/,</i> 25. avgust 2005.
ŽK III	Ženevska konvencija III o postupanju s ratnim zarobljenicima, 12. avgust 1949., 75 UNTS 135
ŽK IV	Ženevska konvencija IV o zaštiti građanskih osoba u vrijeme rata, 12. avgust 1949., 75 UNTS 2
Zvanični zapisnik	<i>Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts /Zvanični zapisnik Diplomatske konferencije o reafirmisanju i razvoju međunarodnog humanitarnog prava koje se primjenjuje na oružane sukobe/,</i> Ženeva, 1974-1977
9. brigada	9. motorizovana brigada
10. brigada	10. motorizovana brigada

B. Spisak predmeta1. MKSJ

<i>Aleksovski</i> , Drugostepena presuda	<i>Tužilac protiv Zlatka Aleksovskog</i> , predmet br. IT-95-14/1-A, Presuda, 24. mart 2000.
<i>Aleksovski</i> , Prvostepena presuda	<i>Tužilac protiv Zlatka Aleksovskog</i> , predmet br. IT-95-14/1-T, Presuda, 25. juni 1999.
<i>Blagojević</i> , Prvostepena presuda	<i>Tužilac protiv Vidoja Blagojevića i Dragana Jokića</i> , predmet br. IT-02-60-T, Presuda, 17. januar 2005.
<i>Blaškić</i> , Drugostepena presuda	<i>Tužilac protiv Tihomira Blaškića</i> , predmet br. IT-95-14-A, Presuda, 29. juli 2004.
<i>Blaškić</i> , Odluka	<i>Tužilac protiv Tihomira Blaškića</i> , predmet br. IT-95-14-PT, Odluka kojom se odbacuje preliminarni prijedlog obrane za odbacivanje dijelova Izmijenjene optužnice koji se odnose na "Odgovornost zbog nekažnjavanja", predmet br. IT-95-14-PT, 4. april 1997.
<i>Blaškić</i> , Prvostepena presuda	<i>Tužilac protiv Tihomira Blaškića</i> , predmet br. IT-95-14-T, Presuda, 3. mart 2000.
<i>Brđanin</i> , Prvostepena presuda	<i>Tužilac protiv Radoslava Brđanina</i> , predmet br. IT-99-36-T, Presuda, 1. septembar 2004.
<i>Čelebići</i> , Drugostepena presuda	<i>Tužilac protiv Zejnila Delalića, Zdravka Mucića zvanog Pavo, Hazima Delića i Esada Landže zvanog Zenga</i> , predmet br. IT-96-21-A, Presuda, 20. februar 2001.
<i>Čelebići</i> , Prvostepena presuda	<i>Tužilac protiv Zejnila Delalića, Zdravka Mucića zvanog Pavo, Hazima Delića i Esada Landže zvanog Zenga</i> , predmet br. IT-96-21-T, Presuda, 16. novembar 1998.
<i>Furundžija</i> , Prvostepena presuda	<i>Tužilac protiv Ante Furundžije</i> , predmet br. IT-95-17/1-T, Presuda, 10. decembar 1998.
<i>Galić</i> , Prvostepena presuda	<i>Tužilac protiv Stanislava Galića</i> , predmet br. IT-98-29-T, Presuda, 14. decembar 2003.
<i>Hadžihasanović</i> , Odluka o zajedničkom prigovoru nadležnosti	<i>Tužilac protiv Envera Hadžihasanovića, Mehmeda Alagića i Amira Kubure</i> , predmet br. IT-01-47-PT, Odluka o zajedničkom prigovoru nadležnosti, 12. novembar 2002.

<i>Hadžihasanović</i> , Odluka Žalbenog vijeća	<i>Tužilac protiv Hadžihasanovića i drugih</i> , predmet br. IT-01-47-AR72, Odluka Žalbenog vijeća po interlokutornoj žalbi kojom se osporava nadležnost s obzirom na komandnu odgovornost, 16. juli 2003.
<i>Kordić and Čerkez</i> , Odluka o odgovornosti zbog nekažnjavanja	<i>Tužilac protiv Darija Kordića i Marija Čerkeza</i> , predmet br. IT-95-14/2-PT, Odluka po zajedničkom zahtjevu obrane da se zbog nenadležnosti odbace dijelovi Izmijenjene i dopunjene optužnice koji sadrže navode o odgovornosti "zbog nekažnjavanja", 2. mart 1999.
<i>Kordić i Čerkez</i> , Drugostepena presuda	<i>Tužilac protiv Darija Kordića i Marija Čerkeza</i> , predmet br. IT-95-14/2-A, Presuda, 17. decembar 2004.
<i>Kordić i Čerkez</i> , Odluka	<i>Tužilac protiv Darija Kordića i Marija Čerkeza</i> , predmet br. IT-95-14/2-PT, Odluka po zajedničkom zahtjevu obrane da se Izmijenjena i dopunjena optužnica odbaci zbog nedostatka nadležnosti zasnovanog na ograničenom doseg u nadležnosti članka 2 i 3, 2. mart 1999.
<i>Kordić i Čerkez</i> , Prvostepena presuda	<i>Tužilac protiv Darija Kordića i Marija Čerkeza</i> , predmet br. IT-95-14/2-T, Presuda, 26. februar 2001.
<i>Krnojelac</i> , Drugostepena presuda	<i>Tužilac protiv Milorada Krnojelca</i> , predmet br. IT-97-25-A, Presuda, 17. septembar 2003.
<i>Krnojelac</i> , Prvostepena presuda	<i>Tužilac protiv Milorada Krnojelca</i> , predmet br. IT-97-25-T, Presuda, 15. mart 2002.
<i>Krstić</i> , Prvostepena presuda	<i>Tužilac protiv Radislava Krstića</i> , predmet br. IT-98-33-T, Presuda, 2. avgust 2001.
<i>Kunarac</i> , Drugostepena presuda	<i>Tužilac protiv Dragoljuba Kunarca i drugih</i> , predmet br. IT-96-22&23-/1-A, Presuda, 12. juni 2002.
<i>Kunarac</i> , Prvostepena presuda	<i>Tužilac protiv Dragoljuba Kunarca, Radomira Kovača i Zorana Vukovića</i> , predmet br. IT-96-22&23-/1-T, Presuda, 21. februar 2001.
<i>Kvočka</i> , Drugostepena presuda	<i>Tužilac protiv Miroslava Kvočke, Milojice Kosa, Mlade Radića, Zorana Žigića i Dragoljuba Prcaća</i> , predmet br. IT-98-30/1-A, Presuda, 28. februar 2005.
<i>Kvočka</i> , Prvostepena presuda	<i>Tužilac protiv Miroslava Kvočke, Milojice Kosa, Mlade Radića, Zorana Žigića i Dragoljuba Prcaća</i> , predmet br. IT-98-30/1-T, Presuda, 2. novembar 2001.
<i>Naletilić</i> , Prvostepena presuda	<i>Tužilac protiv Mladena Naletilića zvanog Tuta i</i>

	<i>Vinka Martinovića zvanog Štela</i> , predmet br. IT-98-34-T, Presuda, 31. mart 2003.
<i>Obrenović</i> , Presuda o kazni	<i>Tužilac protiv Dragana Obrenovića</i> , predmet br. IT-02-60/2, Presuda o kazni, 10. decembar 2003.
<i>Stakić</i> , Prvostepena presuda	<i>Tužilac protiv Milomira Stakića</i> , predmet br. IT-97-24-T, Presuda, 29. oktobar 2003.
<i>Strugar</i> , Prvostepena presuda	Presuda u predmetu <i>Tužilac protiv Pavla Strugara</i> , predmet br. IT-01-42-T, Presuda, 31. januar 2005.
<i>Tadić</i> , Odluka o nadležnosti	<i>Tužilac protiv Duška Tadića</i> , predmet br. IT-94-1-AR72, Odluka po interlokutornoj žalbi odbrane na nadležnost suda, 2. oktobar 1995.
<i>Tadić</i> , Prvostepena presuda	<i>Tužilac protiv Duška Tadića</i> , predmet br. IT-94-1-T, Presuda, 14. juli 1997.
<i>Vasiljević</i> , Drugostepena presuda	<i>Tužilac protiv Mitra Vasiljevića</i> , predmet br. IT-98-32-A, Presuda, 25. februar 2004.

2. MKSR

<i>Bagilishema</i> , Drugostepena presuda	<i>Tužilac protiv Ignaca Bagilisheme</i> , predmet br. ICTR-95-1A-A, Presuda, 3. juli 2002.
<i>Musema</i> , Prvostepena presuda	<i>Tužilac protiv Alfreda Museme</i> , predmet br. ICTR-96-13-T, Presuda, 27. januar 2000.
<i>Rutaganda</i> , Drugostepena presuda	<i>Tužilac protiv Rutagande</i> , predmet br. ICTR-96-3-A, Presuda, 26. maj 2003.
<i>Semanza</i> , Drugostepena presuda	<i>Tužilac protiv Laurenta Semanze</i> , predmet br. ICTR-97-20-A, Presuda, 20. maj 2005.

3. Odluke drugih sudova

predmet <i>Nikaragva</i>	<i>Nicaragua v. U.S. /Nikaragva protiv Sjedinjenih Američkih Država/, Meritum, Međunarodni sud pravde, Reports /Izvještaji/ 1986.</i>
predmet <i>Soering</i>	<i>Soering v. United Kingdom /Soering protiv Ujedinjenog Kraljevstva/, Presuda od 7. jula 1989., Evropski sud za ljudska prava, Serija A, br.161</i>
predmet <i>Taoci</i>	<i>United States v. Wilhelm List et al. /Sjedinjene Američke Države protiv Wilhelma Lista i drugih/, Trials of War Criminals Before the Nuremberg Military Tribunals Under Control Council Law No. 10 /Suđenja ratnim zločincima pred nirnberškim vojnim sudovima na osnovu Zakona br. 10</i>

	Kontrolnog savjeta/, sv. XI
predmet <i>Toyoda</i>	<i>United States v. Soemu Toyoda</i> /Sjedinjene Američke Države protiv Soemua Toyode/, <i>Official Transcript of the Record of Trial</i> /Zvanični transkript suđenja/
predmet <i>Visoka komanda</i>	<i>United States. v. Wilhelm von Leeb et al.</i> /Sjedinjene Američke Države protiv Wilhelma von Leeba i drugih/, <i>Trials of War Criminals Before the Nuremberg Military Tribunals Under Control Council Law No. 10</i> /Suđenja ratnim zločincima pred nirnberškim vojnim sudovima na osnovu Zakona br. 10 Kontrolnog savjeta/, sv. XI
<i>Tokijska presuda</i>	Međunarodni vojni sud za Daleki istok, <i>Prosecution v. Akaki Sadao et al.</i> , /Tužilac protiv Akakija Sadaoa i drugih/ 4. novembar 1948., u <i>The Tokyo Judgement, The Complete Transcripts of the Proceedings in the International Military Tribunal for the Far East</i> /Tokijska presuda, Kompletni transkripti postupaka na Međunarodnom vojnom sudu za Daleki istok/, ponovno objavljeno: R. John Pritchard i S. Magbauna Zaide (urednici), <i>The Tokyo War Crimes Trial</i> /Suđenje za ratne zločine u Tokiju/, New York-London 1981.
predmet <i>Yamashita</i>	Vojna komisija Sjedinjenih Država, Manila, (7. decembar 1945.), <i>Law Reports of Trials of War Criminals</i> /Pravni izvještaji sa suđenja ratnim zločincima/, koje je izabrala i pripremila Komisija za ratne zločine pri UN-u, London, 1949. (ponovno objavljeno u Buffalu, New York, 1997.), sv. IV
<i>In Re Yamashita</i>	<i>In Re Yamashita</i> , 327 US 1 (1946.)

C. Spisak drugih pravnih izvora

Bassiouni C. M., Manikas P., *The Law of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia* /Pravo na Međunarodnom sudu za bivšu Jugoslaviju/, Transnational Publisher, 1996.

Henckaerts J-M., Doswald-Beck L. (urednici), *Customary International Humanitarian Law. International Committee of the Red Cross* / Međunarodno običajno humanitarno pravo, Međunarodni komitet Crvenog krsta/, (Cambridge University Press), Cambridge 2005.

Hendin Stuart E., *Command Responsibility and Superior Orders in the Twentieth Century – A Century of Evolution* /Komandna odgovornost i naređenja nadređenih u dvadesetom vijeku – stoljeće razvoja/, *Murdoch University Electronic Journal of Law* /Elektronski časopis za pravo Sveučilišta Murdoch/, 10, 2003.

Kalshoven F., Zegveld L., *Constraints on the Waging of War* /Ograničenja u vođenju rata/, Međunarodni komitet Crvenog krsta, 2001.

VII. DODATAK 2: ISTORIJAT POSTUPKA

A. Pretpretresni postupak

1. Optužnica

1. Optužnica protiv Sefera Halilovića potvrđena je 12. septembra 2001.²⁶⁵⁴ Dana 13. marta 2003., odbrana je dostavila podnesak u kom je iznijela tvrdnju da je Optužnica neprecizna i da ne pruža dovoljno pojedinosti, zbog čega je zatražila da Pretresno vijeće naloži tužilaštvu da je izmijeni.²⁶⁵⁵ Pretresno vijeće je taj zahtjev 1. aprila 2003. odbilo, budući da je optuženom rok za podnošenje preliminarnih podnesaka istekao 28. novembra 2001.²⁶⁵⁶ Dana 17. novembra 2003., odbrana je podnijela zahtjev kojim je zatražila da Pretresno vijeće naloži tužilaštvu da dostavi konkretne pojedinosti²⁶⁵⁷ koje su tražene u ranijoj prepisci odbrane s tužilaštvom.²⁶⁵⁸ Pretresno vijeće je taj zahtjev 16. decembra 2003. odbilo i ponovo istaknulo da je rok za podnošenje preliminarnog podneska istekao, te nadalje konstatovalo da su zatražene pojedinosti već u posjedu odbrane ili će biti predmet dokazivanja na suđenju.²⁶⁵⁹ Dana 23. decembra 2003., odbrana je zatražila potvrdu radi ulaganja interlokutorne žalbe na tu odluku.²⁶⁶⁰ Taj zahtjev odbrane je 28. januara 2004. odbijen.²⁶⁶¹

²⁶⁵⁴ Optužnica, predmet br. IT-01-48, 10. septembar 2001. Optužnicu, koja je prvobitno podignuta 30. jula 2001., tužilaštvo je izmijenilo i dopunilo 10. septembra 2001., a sudija Patricia Wald potvrdila 12. septembra 2001. Naloženo je da se Optužnica drži pod pečatom dok "nalog za hapšenje ne bude uručen optuženom ili do daljnjeg naloga". *Vidi* Nalog o pregledu Optužnice shodno članu 19 Statuta i nalog o neobjelodanjivanju, 12. septembar 2001.

²⁶⁵⁵ Podnesak odbrane na osnovu pravila 65ter(K) kojim se od pretpretresnog sudije traži da odobri izuzimanje od odricanja i pravni lijek na osnovu pravila 72, 13. mart 2003. Odbrana je iznijela tvrdnju da bi izmijenjena optužnica, u vezi sa svakim ubistvom za koje se optuženi tereti, morala sadržati ime, prezime i ime oca žrtve, kao i mjesto i datum ubistva za koje se optuženi tereti, te uzrok smrti žrtve i identitet navodnog počinioca. Odbrana je nadalje navela da prethodni branilac nije podnio nikakav preliminarni podnesak zato što je, prema njegovoj tvrdnji, imao dogovor s tužilaštvom da će Optužnica biti povučena.

²⁶⁵⁶ Odluka po podnesku odbrane na osnovu pravila 65ter(K), kojim se od pretpretresnog sudije traži da odobri izuzimanje od odricanja i pravni lijek na osnovu pravila 72, 1. april 2003. Pretresno vijeće je, osim toga, konstatovalo da nijedan od branilaca koji su prethodno zastupali optuženog nije pokrenuo data pitanja i da promjena branioca ne predstavlja osnov za izdavanje traženog naloga.

²⁶⁵⁷ Pojedinosti koje je zatražila odbrana potpadaju pod jednu od sljedećih pet kategorija: opšti kontekst, elementi zločina za koje se optuženi tereti, navodna uloga i položaj optuženog, navodni počinioci i žrtve. *Vidi* Odluku po zahtjevu odbrane za pojedinosti, 16. decembar 2003.

²⁶⁵⁸ Zahtjev odbrane i pismo od 31. oktobra 2003. pominju se u Odluci po zahtjevu odbrane za pojedinosti, 16. decembar 2003.

²⁶⁵⁹ Odluka po zahtjevu odbrane za pojedinosti, 16. decembar 2003.

²⁶⁶⁰ Molba za izdavanje potvrde, 23. decembar 2003.

²⁶⁶¹ Odluka po molbi za izdavanje potvrde, 28. januar 2004.

2. Dana 29. septembra 2004., tužilaštvo je podnijelo zahtjev za izmjenu Optužnice, kojim je zatražilo odobrenje da izmijeni jedan njen paragraf.²⁶⁶² Pretresno vijeće je 17. decembra 2004. taj zahtjev odbilo uz obrazloženje da predložena izmjena sadrži novu optužbu zbog koje bi došlo do daljnjeg odlaganja suđenja, a tim bi se daljnjim odlaganjem nanijela "značajn[a] i nepravličn[a] štet[a]".²⁶⁶³ Tužilaštvo je zatražilo odobrenje za ulaganje interlokutorne žalbe na tu odluku,²⁶⁶⁴ ali je njegov zahtjev odbijen.²⁶⁶⁵

2. Dobrovoljna predaja i prvo stupanje pred sud

3. Sefer Halilović se 25. septembra 2001. dobrovoljno predao Međunarodnom sudu i prebačen je u Pritvorsku jedinicu Ujedinjenih nacija u Haagu (dalje u tekstu: PJUN). Predmet je sutradan dodijeljen Pretresnom vijeću III.²⁶⁶⁶ Na prvom stupanju pred sud 27. septembra 2001. pred sudijom Fassijem Fihrijem, Sefer Halilović je izjavio da nije kriv.²⁶⁶⁷ Poslije toga je izdat nalog za njegov pritvor.²⁶⁶⁸

3. Dodjela branioca

4. Prilikom prvog stupanja pred sud, Sefera Halilovića je zastupao Faruk Balijagić,²⁶⁶⁹ koga je sekretar imenovao za privremenog branioca.²⁶⁷⁰ Odlukom od 12.

²⁶⁶² Zahtjev tužioca da se odobri izmjena Optužnice, 29. septembar 2004. *Vidi i* Odgovor na zahtjev tužilaštva za izmjenu Optužnice, 18. oktobar 2004.

²⁶⁶³ Odluka po zahtjevu tužioca da se odobri izmjena Optužnice, 17. decembar 2004.

²⁶⁶⁴ Zahtjev tužilaštva za odobrenje radi ulaganja interlokutorne žalbe na Odluku po zahtjevu tužioca da se odobri izmjena Optužnice, 22. decembar 2004.

²⁶⁶⁵ Odluka po zahtjevu tužilaštva za potvrdu radi ulaganja interlokutorne žalbe na Odluku po zahtjevu tužioca da se odobri izmjena Optužnice, 12. januar 2005.

²⁶⁶⁶ Nalog predsjednika kojim se predmet dodjeljuje pretresnom vijeću, 1. oktobar 2001. Pretresno vijeće III je zasjedalo u sljedećem sastavu: sudija Richard May, predsjedavajući, sudija Patrick Robinson i sudija Mohamed Fassi Fihri. Za pretpretresnog sudiju imenovan je sudija Fassi Fihri. Nalog kojim se imenuje pretpretresni sudija, 3. oktobar 2001. Budući da je sudiji Fassiju Fihriju 16. novembra 2001. istekao mandat, za pretpretresnog sudiju je imenovan sudija O-Gon Kwon. *Vidi* Nalog predsjednika o sastavu pretresnog vijeća za predmet, 6. decembar 2001., i Nalog o imenovanju pretpretresnog sudije, 10. decembar 2001. Dana 26. februara 2004., sudiju Richarda Maya zamijenio je sudija Albertus Henricus Joannes Swart. Nalog kojim se imenuje sudija u predmet pred pretresnim vijećem, 26. februar 2004. Dana 1. avgusta 2004., sudiju Albertusa Henricusa Joannesa Swarta zamijenio je sudija Iain Bonomy. Nalog o imenovanju sudije u predmetu pred pretresnim vijećem, 23. juli 2004.

²⁶⁶⁷ Prvo stupanje pred sud, 27. septembar 2001.

²⁶⁶⁸ Nalog o pritvoru, 27. septembar 2001.

²⁶⁶⁹ Prvo stupanje pred sud, 27. septembar 2001.

²⁶⁷⁰ Odluka sekretara suda, 1. oktobar 2001. Taj branilac je imenovan na period od 120 dana, tokom kog je Sekretarijat vršio provjeru izjave Sefera Halilovića o imovnom stanju.

februara 2002., sekretar je Faruka Balijagića imenovao za glavnog branioca.²⁶⁷¹ Dana 6. juna 2002., Sefer Halilović i Faruk Balijagić obavijestili su Pretresno vijeće koje je tada postupalo u predmetu da bi zbog zdravstvenih problema Faruka Balijagića imenovanje branioca trebalo povući.²⁶⁷²

5. Dana 28. maja 2002., optuženi je zatražio da mu se za branioca dodijeli Senad Kreho.²⁶⁷³ U odluci od 19. juna 2002., sekretar je konstatovao da je zbog potencijalnog sukoba interesa mogućnost zastupanja od strane Senada Krehe isključena i za branioca Sefera Halilovića imenovao je Richarda Soyera.²⁶⁷⁴

6. Dana 24. juna 2002., Sefer Halilović je Pretresnom vijeću koje je tada postupalo u predmetu podnio zahtjev za preispitivanje odluke sekretara od 19. juna 2002., kojim je zatražio da mu se za branioca, alternativno, dodijeli Dijana Kreho.²⁶⁷⁵ Pretresno vijeće je taj zahtjev 1. avgusta 2002. odbilo, zaključivši da optuženi nema pravo da od Pretresnog vijeća traži da preispita odluku sekretara kojom se optuženom dodjeljuje "određeni branilac".²⁶⁷⁶ Na zahtjev optuženog, sekretar je 23. septembra 2002. povukao imenovanje Richarda Soyera i optuženom za branioca dodijelio Bakira Caglara.²⁶⁷⁷ Toj odluci je prethodio zahtjev Richarda Soyera da bude povučen iz predmeta zbog toga što optuženi "potpuno i uporno odbija da saraduje, sastane se, čak i da komunicira" s njim.²⁶⁷⁸

²⁶⁷¹ Odluka sekretara suda, 12. februar 2002. Sekretar je za subranioca imenovao Dijanu Kreho. *Vidi* statusna konferencija, 12. april 2002., T. 19.

²⁶⁷² Opoziv punomoći, 6. juni 2002. Daljnji razlozi za opoziv izloženi su u dopisu optuženog i g. Balijagića od 11. juna 2002. *Vidi* i pismo optuženog Sekretarijatu od 14. juna 2002., u kom je izjavio da ga g. Balijagić ne zastupa s dužnom pažnjom jer istovremeno zastupa veliki broj klijenata u Bosni i Hercegovini. To pismo se pominje u Odluci sekretara suda od 19. juna 2002.

²⁶⁷³ Taj zahtjev se pominje u Odluci sekretara suda od 19. juna 2002.

²⁶⁷⁴ Odluka sekretara suda, 19. juni 2002. Sekretar suda je konstatovao da je Senad Kreho u periodu od septembra 1992. do septembra 1993. vršio dužnost predsjednika Vojnog suda u Sarajevu i da je u tom svojstvu radio na predmetu koji je, kako se čini, povezan sa činjenicama za koje se optuženi tereti Optužnicom. Sekretar suda je nadalje konstatovao da je Senad Kreho pritom potencijalni svjedok tužilaštva, te da bi i tužilaštvo i odbrana mogli činjenicu da je radio na gorepomenutom predmetu upotrijebiti u dokaznom postupku.

²⁶⁷⁵ Taj zahtjev se pominje u Odluci po molbi Sefera Halilovića da se preispita odluka sekretara od 19. juna 2002., 1. avgust 2002. Optuženi je u svom pismu od 11. jula 2002. izjavio da želi imati branioca koji govori bosanski. *Vidi* pismo Sefera Halilovića Richardu Soyery, zavedeno 25. jula 2002.

²⁶⁷⁶ Odluka po molbi Sefera Halilovića da se preispita odluka sekretara od 19. juna 2002., 1. avgust 2002., koja se posebno poziva na čl. 13(B) Uputstva za dodjelu branioca po službenoj dužnosti, koje je Međunarodni sud usvojio 28. jula 1994. (dalje u tekstu: Uputstvo).

²⁶⁷⁷ Odluka sekretara suda, 25. septembar 2002.

²⁶⁷⁸ Zahtjev branioca sekretaru za opoziv branioca u skladu sa članom 19(A)(i) Uputstva za dodjelu branioca po službenoj dužnosti (Uputstvo br. 1/94), 9. septembar 2002.

7. Dana 30. decembra 2002., Bakir Caglar je zatražio da bude povučen iz predmeta.²⁶⁷⁹ Sefer Halilović je 16. januara 2003. zatražio da mu se za branioca dodijeli Ahmet Hodžić, a da se Bakir Caglar prerasporedi za subranioca.²⁶⁸⁰ Dana 18. februara 2003., sekretar je povukao imenovanje Bakira Caglara i optuženom za branioca dodijelio Ahmeta Hodžića.²⁶⁸¹
8. Dana 7. jula 2003., Ahmet Hodžić je zatražio da bude povučen iz predmeta ako Pretresno vijeće ne ispuni određene zahtjeve, uključujući zahtjev da mu se odobri još vremena za pripremu suđenja.²⁶⁸² Pretresno vijeće je na pretpretresnoj konferenciji održanoj 15. jula 2003. braniocu odobrilo još šest mjeseci za pripremu predmeta za suđenje.²⁶⁸³ Dana 9. septembra 2003., sekretar je optuženom za subranioca dodijelio Guenaëla Mettrauxa.²⁶⁸⁴
9. Dana 6. oktobra 2003., Ahmet Hodžić je podnio zahtjev za povlačenje s dužnosti glavnog branioca, u kom je iznio tvrdnju da, s obzirom na raspored suđenja koji je odredilo Pretresno vijeće, nije u mogućnosti da predmet pripremi za suđenje.²⁶⁸⁵ Dana 7. oktobra 2003., Sefer Halilović je zatražio da Ahmet Hodžić bude povučen i da ga zamijeni Stefan Kirsch.²⁶⁸⁶ Taj zahtjev je 31. oktobra 2003. odobren.²⁶⁸⁷
10. Dana 5. marta 2004., Sefer Halilović je zatražio opoziv Stefana Kirscha, navodeći kao razlog prekid komunikacije.²⁶⁸⁸ Sekretar je 13. jula 2004. prihvatio zahtjev

²⁶⁷⁹ Zahtjev za povlačenje iz predmeta u skladu sa članom 19(A)(1) Uputstva br. 1/94, 30. decembar 2002.

²⁶⁸⁰ Taj zahtjev se pominje u Odluci sekretara suda, 18. februar 2003. Bakir Caglar je 21. januara 2003. izjavio da pristaje da, ako ga sekretar opozove kao branioca, zastupa optuženog na period od 30 dana. *Vidi* Odluku sekretara suda, 20. februar 2003. Sefer Halilović je na statusnoj konferenciji održanoj 10. februara 2003. rekao da će zatražiti zamjenu glavnog branioca. *Vidi* statusna konferencija, 10. februar 2003., T. 91-92. Optuženi je pismom od 12. februara 2003., koje je zavedeno 18. februara 2003., zatražio imenovanje Ahmeta Hodžića.

²⁶⁸¹ Odluka sekretara suda, 20. februar 2003.

²⁶⁸² Taj zahtjev se pominje u Odluci u vezi s opozivom imenovanog branioca, 28. juli 2003.

²⁶⁸³ Pretpretresna konferencija, 15. juli 2003., T. 142. *Vidi i* Odluku u vezi s opozivom imenovanog branioca, 28. juli 2003.

²⁶⁸⁴ Odluka sekretara suda, 10. septembar 2003. Ta odluka je donijeta nakon što je Ahmet Hodžić 21. avgusta 2003. podnio zahtjev kojim je to zatražio.

²⁶⁸⁵ Zahtjev za povlačenje iz predmeta, 6. oktobar 2003., koji se pominje u Odluci zamjenika sekretara suda, 3. novembar 2003.

²⁶⁸⁶ Obavijest o prihvatanju ostavke i povlačenju glavnog branioca, 7. oktobar 2003., koja se pominje u Odluci zamjenika sekretara suda, 3. novembar 2003.

²⁶⁸⁷ Odluka zamjenika sekretara suda, 3. novembar 2003.

²⁶⁸⁸ Sekretar je taj zahtjev 22. marta 2004. odbio, uz obrazloženje da su Stefan Kirsch i Guenaël Mettraux potpuno sposobni da na zadovoljavajući način zastupaju optuženog. Međutim, budući da nije došlo do poboljšanja odnosa između Stefana Kirscha i Sefera Halilovića, sekretar je 25. marta 2004. imenovao nezavisnog pravnog zastupnika Karima Khana da pomogne optuženom

optuženog i predložio tri zamjenska kandidata za glavnog branioca. Sefer Halilović je 14. jula 2004. odbacio prijedloge sekretara i zatražio imenovanje Petera Morrissey.²⁶⁸⁹ Dana 10. avgusta 2004., sekretar je povukao imenovanje Stefana Kirscha i optuženom za glavnog branioca dodijelio Petera Morrissey.²⁶⁹⁰

4. Privremeno puštanje na slobodu

11. Dana 28. novembra 2001., Sefer Halilović je podnio zahtjev za privremeno puštanje na slobodu do početka suđenja.²⁶⁹¹ Tužilaštvo je izjavilo da se tom zahtjevu ne protivi, pod uslovom da se preuzmu određene obaveze i predoče određene garancije.²⁶⁹² Uzevši u obzir činjenicu da se Sefer Halilović dobrovoljno predao i da su i optuženi i Federacija Bosne i Hercegovine dostavili sve zatražene garancije, Pretresno vijeće je 13. decembra 2001. zahtjev optuženog odobrilo, pod određenim uslovima.²⁶⁹³

12. Seferu Haliloviću je naloženo da prisustvuje statusnoj konferenciji zakazanoj za 10. februar 2003. na kojoj će se razjasniti pitanje njegovog pravnog zastupanja.²⁶⁹⁴ Takođe mu je naloženo da prisustvuje pretpretresnoj konferenciji zakazanoj za 15. juli 2003.²⁶⁹⁵ Njegov privremeni boravak na slobodi je poslije tih konferencija nastavljen pod uslovima koje je Pretresno vijeće odredilo odlukom od 13. decembra 2001.²⁶⁹⁶

13. Pretresno vijeće je prvobitno zakazalo početak suđenja za 19. januar 2004.²⁶⁹⁷ Međutim, na statusnoj konferenciji održanoj 15. decembra 2003. Pretresno vijeće je obavijestilo strane u postupku da će početak suđenja biti odgođen.²⁶⁹⁸ Dana 8.

---

u sastavljanju zahtjeva za preispitivanje odluke Sekretarijata. U svom zahtjevu za preispitivanje od 23. aprila 2004. optuženi je ustvrdio da je odluka sekretara da odbije opozvati g. Kirscha pogrešna. Sekretarijat je 24. maja 2004. dostavio odgovor u kom je iznio daljnje argumente u prilog svojoj odluci da ne opozove g. Kirscha, uključujući činjenicu da je u ovom predmetu već imenovan niz glavnih branilaca. Dana 21. juna 2004., predsjednik je poništio odluku Sekretarijata i uputio ga da iznova razmotri zahtjev optuženog. *Vidi* Odluku sekretara suda od 10. avgusta 2004.

²⁶⁸⁹ *Vidi* Odluku sekretara suda od 10. avgusta 2004.

²⁶⁹⁰ Odluka sekretara suda, 10. avgust 2004.

²⁶⁹¹ Zahtjev za privremeno puštanje na slobodu prije suđenja, 28. novembar 2001.

²⁶⁹² Odgovor tužilaštva na Zahtjev za privremeno puštanje na slobodu prije suđenja, 6. decembar 2001. Nizozemska, kao zemlja-domaćin, nije uložila prigovor na zahtjev optuženog. *Vidi* pismo nizozemskog Ministarstva vanjskih poslova, 10. decembar 2001.

²⁶⁹³ Odluka po zahtjevu za privremeno puštanje na slobodu prije suđenja, 13. decembar 2001.

²⁶⁹⁴ Nalog o rasporedu, 24. januar 2003.

²⁶⁹⁵ Nalog o rasporedu, 27. juni 2003.

²⁶⁹⁶ Nalog o rasporedu, 24. januar 2003., Nalog o rasporedu, 27. juni 2003.

²⁶⁹⁷ Nalog o datumu početka suđenja, 17. oktobar 2003.

²⁶⁹⁸ Statusna konferencija, 15. decembar 2003.

decembra 2004., Pretresno vijeće je donijelo odluku da suđenje počne 24. januara 2005. i naložilo Seferu Haliloviću da se vrati u PJUN najkasnije do 17. januara 2005.²⁶⁹⁹ Na zahtjev odbrane, Pretresno vijeće je promijenilo datum povratka na 20. januar 2005. kako bi omogućilo optuženom da proslavi muslimanski praznik Bajram u krugu svoje porodice u Sarajevu.²⁷⁰⁰ Druga pretpretresna konferencija je održana 24. i 27. januara 2005.

5. Objelodanjivanje

14. Tužilaštvo je u roku od 30 dana od prvog stupanja pred sud objelodanilo odbrani kopije popratnog materijala koji je bio priložen uz Optužnicu.²⁷⁰¹ Međutim, odbrana je 16. decembra 2004. zatražila objelodanjivanje jednog dijela preostalog materijala.²⁷⁰² Taj zahtjev je odobren i 31. januara 2005. izdat je nalog za objelodanjivanje.²⁷⁰³

15. Pretresno vijeće je naložilo tužilaštvu da do 15. decembra 2003. objelodani odbrani sav materijal u vezi sa svjedocima koje namjerava pozvati.²⁷⁰⁴ Iako je tužilaštvo izjavilo da je do tog datuma završilo objelodanjivanje,²⁷⁰⁵ ono je i poslije 15. decembra 2003. nastavilo da objelodanjuje takav materijal, uključujući dokumente pribavljene u nastavku istrage.²⁷⁰⁶ Odbrana je uložila prigovor na to kontinuirano objelodanjivanje,²⁷⁰⁷ a Pretresno vijeće je, nastojeći da uspostavi ravnotežu između potrebe za ekspeditivnom pripremom predmeta i interesa pravde, naložilo da će, ako se strane u postupku drugačije ne dogovore, za svako daljnje objelodanjivanje biti potrebno odobrenje pretpretresnog sudije.²⁷⁰⁸

6. Statusne konferencije i pretpretresne konferencije

16. Statusne konferencije su održane 8. januara 2002., 12. aprila 2002., 29. oktobra 2002., 10. februara 2003., 22. maja 2003., 1. oktobra 2003., 15. decembra 2003., 9.

²⁶⁹⁹ Nalog po zahtjevu odbrane da se odredi datum početka suđenja, 9. decembar 2004.

²⁷⁰⁰ Nalog po zahtjevu odbrane za izmjenu sudskog naloga, 14. januar 2005.

²⁷⁰¹ Statusna konferencija, 8. januar 2002., T. 8-9.

²⁷⁰² Hitan zahtjev za neodložno objelodanjivanje, 16. decembar 2004.

²⁷⁰³ Usmena odluka, pretres, 31. januar 2005., T. 53.

²⁷⁰⁴ Pretpretresna konferencija, 15. juli 2003., T. 142.

²⁷⁰⁵ Statusna konferencija, 15. decembar 2003., T. 165.

²⁷⁰⁶ Prigovor odbrane na kontinuirano objelodanjivanje dokaza tužilaštva, 12. mart 2004.

²⁷⁰⁷ Prigovor odbrane na kontinuirano objelodanjivanje dokaza tužilaštva, 12. mart 2004.

²⁷⁰⁸ Odluka po prigovoru odbrane na kontinuirano objelodanjivanje dokaza optužbe, 7. maj 2004.

septembra 2004. i 11. januara 2005. Kao što je gore rečeno, pretpretresne konferencije su održane 15. jula 2003., te 24. i 27. januara 2005.

7. Pretpretresni podnesci

17. Tužilaštvo je svoj konačni Pretpretresni podnesak podnijelo 13. oktobra 2004., a odbrana je 27. oktobra 2004. obavijestila Pretresno vijeće koje je tada postupalo u predmetu da će Pretpretresni podnesak koji je podnijela 22. marta 2003. biti i njen konačni Pretpretresni podnesak.

18. Dana 20. januara 2005., odbrana je podnijela zahtjev kojim je zatražila da se iz Pretpretresnog podneska tužilaštva izbrišu određeni paragrafi zato što, prema njenoj tvrdnji, sadrže tvrdnje koje izlaze iz okvira Optužnice, kao i tvrdnje koje uopšte nisu potkrijepljene popratnim materijalom.²⁷⁰⁹ Pretresno vijeće je 7. februara 2005. taj zahtjev odbilo, konstatujući, između ostalog, da će dokazi koje tužilaštvo iznosi u prilog tvrdnji iz Optužnice biti osporavani na suđenju i da će odbrana tada dobiti adekvatnu priliku da takve dokaze ospori; da će Pretresno vijeće svoje zaključke zasnovati na tvrdnjama iz Optužnice, a da će se Pretpretresni podnesak tužilaštva koristiti kao referenca i radi razjašnjenja.²⁷¹⁰

B. Pretresni postupak

1. Pregled

19. Izvođenje dokaza tužilaštva je započelo 31. januara 2005., a završilo 2. juna 2005.²⁷¹¹ Tokom tog perioda, Pretresno vijeće je saslušalo 38 svjedoka *viva voce*, od kojih su dva svjedočila putem video-konferencijske veze, a četiri na osnovu pravila

²⁷⁰⁹ Zahtjev da se iz Pretpretresnog podneska tužilaštva izbrišu određeni paragrafi, 20. januar 2005. Odbrana je na pretpretresnoj konferenciji održanoj 24. i 27. januara 2005. razjasnila svoj stav, konstatujući da Pretpretresni podnesak tužilaštva možda i sadrži neke daljnje pojedinosti o činjenicama koje se navode u Optužnici, međutim, da tužilaštvo u ovom slučaju zapravo pokušava da proširi svoju tezu, "izlazeći Pretpretresnim podneskom iz okvira Optužnice"; da bi se dokazi koje će tužilaštvo izvoditi mogli odnositi na činjenice koje u Optužnici nisu valjano ili dovoljno detaljno navedene; te da je stoga svrha ovog zahtjeva da se odbrani ne dogodi da joj po završetku dokaznog postupka tužilaštva bude rečeno da je s tim činjenicama bila upoznata na primjeren način, pretpretresna konferencija, 27. januar 2005., T. 293-294.

²⁷¹⁰ Odluka po zahtjevu odbrane da se iz Pretpretresnog podneska optužbe izbrišu određeni paragrafi, 7. februar 2005.; *vidi i* pretpretresna konferencija, 27. januar 2005., T. 294. Pretresno vijeće konstatuje da je odbrana u više navrata tokom suđenja, kao i u svom Završnom podnesku, izrazila zabrinutost u vezi s proširivanjem teze tužilaštva.

²⁷¹¹ Pretres, 31. januar 2005., T. 1-2; pretres, 2. juni 2005., T. 72-73.

89(F) Pravilnika.²⁷¹² Pored toga, jedan svjedok je svjedočio tako što je dao vanpretresni iskaz koji je dopunjen svjedočenjem putem video-konferencijske veze. Izjave dva svjedoka uvrštene su u spis na osnovu pravila 92*bis* Pravilnika. Na zahtjev tužilaštva, Pretresno vijeće je za dva različita svjedoka izdalo jedan nalog *subpoena* i jedan nalog za slobodan prolaz. Pretresno vijeće je takođe izdalo jedan nalog za privremeni transfer jednog pritvorenog svjedoka.²⁷¹³ Pretresno vijeće je u spis uvrstilo 287 dokaznih predmeta koje je predložilo tužilaštvo.

20. Po završetku izvođenja dokaza tužilaštva, odbrana nije podnijela zahtjev za donošenje oslobađajuće presude na osnovu pravila 98*bis* Pravilnika.²⁷¹⁴

21. Izvođenje dokaza odbrane je započelo 27. juna 2005., a završilo 14. jula 2005.²⁷¹⁵ Pretresno vijeće je saslušalo tri svjedoka *viva voce* i u spis uvrstilo 11 izjava svjedoka na osnovu pravila 92*bis*(B) Pravilnika. Pretresno vijeće je takođe, na osnovu pravila 92*bis*(C) Pravilnika, u spis uvrstilo izjavu jednog preminulog svjedoka.²⁷¹⁶ Pretresno vijeće je uvrstilo u spis 207 dokaznih predmeta koje je predložila odbrana.

22. Završna riječ tužilaštva saslušana je 30. avgusta 2005. Završna riječ odbrane je saslušana 31. avgusta 2005.

2. Sistem elektronskog vođenja suđenja

23. Na ovom suđenju je, u sklopu eksperimentalnog projekta na Međunarodnom sudu, korišten sistem elektronskog vođenja suđenja. Taj sistem je omogućio simultano elektronsko prikazivanje dokumentarnih i video-dokaza u sudnici na više jezika. Takođe je omogućio da se dokumentarni dokazi uvrštavaju u spis u elektronskom obliku i da se njima elektronski rukuje. Zahvaljujući tom sistemu, svi dokazi koji su

²⁷¹² U vezi sa svjedocima koji su saslušani u skladu s pravilom 89(F) Pravilnika, postupalo se po sljedećoj proceduri. Tužilaštvo bi u sudnici pročitao sažetak izjave svjedoka, koji bi se kasnije uvrstio u spis. Taj svjedok bi prisustvovao suđenju i potvrdio da dotična izjava tačno odražava ono što je naveo prilikom njenog uzimanja. Svjedok bi stajao na raspolaganju za ispitivanje u vezi s najvažnijim pitanjima iz svoje izjave, kao i za unakrsno ispitivanje i ispitivanje od strane sudija. Procedura u skladu s pravilom 89(F) primjenjivana je samo kod dokaza u pismenom obliku koji se ne odnose na bitna djela i ponašanje optuženog niti pitanja od ključnog značaja za tezu tužilaštva, kao ni na osobe i događaje u bliskoj vezi s optuženim.

²⁷¹³ Odluka po zahtjevu tužilaštva za privremeni transfer pritvorenog svjedoka Enesa Šakraka, 10. februar 2005.

²⁷¹⁴ Pretres, 2. juni 2005., T. 53-54.

²⁷¹⁵ Pretres, 27. juni 2005., T. 1; pretres, 14. juli 2005., T. 19.

²⁷¹⁶ Povjerljiva Odluka po zahtjevu za uvrštavanje u spis pismene izjave preminulog svjedoka na osnovu pravila 92*bis*(C), 25. juli 2005.

izvedeni na suđenju bili su dostupni objema stranama u postupku od trenutka njihovog predočavanja u sudnici.²⁷¹⁷ Sistem elektronskog vođenja suđenja isto tako je omogućio označavanje dokaznih predmeta od strane svjedoka. Jedna od njegovih glavnih svrha je poboljšanje efikasnosti suđenja, između ostalog smanjivanjem potrebe za korištenjem štampanih dokumenata, pri čemu se ni na koji način ne ugrožavaju prava strana u postupku.²⁷¹⁸

3. Imenovanje sudija u Vijeće

24. Dana 17. januara 2005., predsjednik Međunarodnog suda dodijelio je predmet Pretresnom vijeću I, Sekcija A,²⁷¹⁹ u čijem su sastavu bili sudija Liu Daqun (Kina), predsjedavajući, sudija Amin El Mahdi (Egipat) i sudija György Szénási (Mađarska).²⁷²⁰ Dana 30. maja 2005., sudija György Szénási je podnio ostavku iz zdravstvenih razloga. Optuženi je istog dana dao pristanak da se suđenje nastavi s novim sudijom, u skladu s pravilom 15*bis* Pravilnika.²⁷²¹ Sudiju Györgyja Szénásija je 31. maja 2005. zamijenila sudija Florence Ndepele Mwachande Mumba (Zambija).²⁷²²

4. Zaštitne mjere

25. Dana 22. januara 2004., Pretresno vijeće koje je tada postupalo u predmetu donijelo je opštu odluku o neobjelodanjivanju.²⁷²³ Tom odlukom je odbrani naloženo da ne objelodanjuje javnosti nikakav povjerljivi ili nejavni materijal koji joj je tužilaštvo u ovom predmetu objelodanilo u skladu s pravilima 66 (A)(i) i (ii), te 66(B) i 68 Pravilnika. U svojoj usmenoj odluci od 7. marta 2005., koja se odnosi na zahtjev tužilaštva za izricanje zaštitnih mjera za jednog svjedoka,²⁷²⁴ Pretresno vijeće je, s jedne strane, podsjetilo na pravo optuženog na pravično i javno suđenje i na to da bi

²⁷¹⁷ Jedna od glavnih prednosti korištenja sistema elektronskog sistema za vođenje suđenja je mogućnost da se dokumenti u sudnici istovremeno prikazuju na više jezika, što omogućuje optuženom i svjedocima, kao i stranama u postupku, da dokumente pregledaju na jeziku koji razumiju.

²⁷¹⁸ *Vidi i* Odluku po zahtjevu optužbe za pristup dokumentima koje odbrana koristi prilikom unakrsnog ispitivanja svjedoka optužbe, 9. maj 2005., a posebno par. 14-19.

²⁷¹⁹ Nalog /predsjednika/ kojim se predmet ponovo dodjeljuje pretresnom vijeću, 17. januar 2005.

²⁷²⁰ Nalog /predsjednika/ kojim se određuju sudije u predmetu pred pretresnim vijećem, 25. januar 2005.

²⁷²¹ Statusna konferencija, 30. maj 2005., T. 2.

²⁷²² Nalog /predsjednika/ kojim se zamjenjuje sudija u predmetu pred pretresnim vijećem, 31. maj 2005.

²⁷²³ Odluka po zahtjevu tužilaštva za izdavanje naloga o neobjelodanjivanju, 22. januar 2004.

²⁷²⁴ Usmena odluka, pretres, 7. mart 2005., T. 101-102.

se sve rasprave u principu trebale održavati na javnoj sjednici, ali je, s druge strane, takođe konstatovalo da je u nekim konkretnim predmetima potrebno pridati dužnu pažnju "potencijalnoj opasnosti za svjedoke".²⁷²⁵ Zaštitne mjere za svjedoke izricane su usmeno u toku suđenja.

26. Zaštitne mjere su odobrene za devet svjedoka tužilaštva: oni su ispitani pod pseudonimom i uz izobličenje slike lica. Upotreba pseudonima odobrena je za dva svjedoka odbrane, od kojih je jedan saslušan na zatvorenoj sjednici, a drugi na otvorenoj sjednici, ali uz izobličenje slike lica.

5. Sporazum strana u postupku

27. Dana 29. februara 2005., odbrana je zatražila da Pretresno vijeće formalno primi na znanje više činjeničnih zaključaka iz prvostepenih presuda u predmetu *Tužilac protiv Galića* i predmetu *Tužilac protiv Naletilića i Martinovića*.²⁷²⁶ Dana 21. aprila 2005., odbrana i tužilaštvo su se sastali i postigli saglasnost u vezi s više pomenutih činjenica.²⁷²⁷ Odbrana je zatražila da se te činjenice evidentiraju kao činjenice o kojima su strane u postupku postigle saglasnost,²⁷²⁸ a Pretresno vijeće je 12. maja 2005. taj zahtjev odobrilo i dotične činjenice prihvatilo u skladu s pravilom 65ter(H).²⁷²⁹

28. Dana 14. jula 2005., odbrana je zatražila da Pretresno vijeće evidentira četiri činjenice u vezi sa Službom vojne bezbjednosti ABiH kao činjenice o kojima su strane u postupku postigle saglasnost i da u spis uvrsti Zakon o okružnim vojnim sudovima.²⁷³⁰ Tužilaštvo je potvrdilo da je o tome postignut sporazum,²⁷³¹ a Pretresno vijeće je 25. jula 2005. dotične činjenice prihvatilo kao činjenice o kojima su strane u postupku postigle suglasnost i uvrstilo tekst zakona u spis.²⁷³²

²⁷²⁵ Usmena odluka, pretres, 7. mart 2005., T. 101.

²⁷²⁶ Zahtjev za formalno primanje činjenica na znanje, 1. mart 2005.

²⁷²⁷ *Vidi* Podnesak u vezi s činjenicama o kojima je postignuta saglasnost i zahtjev za povlačenje Zahtjeva za formalno primanje činjenica na znanje, 22. april 2005.

²⁷²⁸ Podnesak u vezi s činjenicama o kojima je postignuta saglasnost i zahtjev za povlačenje Zahtjeva za formalno primanje činjenica na znanje, 22. april 2005.

²⁷²⁹ Usmena odluka, pretres, 12. maj 2005., T. 10-11.

²⁷³⁰ Podnesak u vezi s daljnjim činjenicama o kojima su se strane složile, 14. juli 2005., *vidi* Dodatak A i B.

²⁷³¹ Pretres, 14. juli 2005., T. 4.

²⁷³² Odluka po podnesku u vezi s daljnjim činjenicama o kojima su se strane složile, 25. juli 2005.

6. Izjave optuženog

29. Dana 28. aprila 2005., tužilaštvo je neposredno u sudnici ponudilo na usvajanje zapisnik razgovora koje su predstavnici tužilaštva vodili sa Seferom Halilovićem u periodu od 11. oktobra do 12. decembra 2001.²⁷³³ Dana 9. maja 2005., odbrana je uložila prigovor na predlaganje tog dokumenta i njegovo uvrštavanje u spis.²⁷³⁴ Pretresno vijeće je 20. juna 2005. donijelo odluku da se dotični zapisnik razgovora uvrsti u spis.²⁷³⁵ Odbrana je kasnije dobila odobrenje od Pretresnog vijeća za ulaganje žalbe na tu odluku.²⁷³⁶ Žalbeno vijeće je u svojoj odluci od 19. avgusta 2005. zaključilo da se dotični razgovori ne mogu uvrstiti u spis i naložilo Pretresnom vijeću da zapisnik razgovora izbriše iz spisa predmeta.²⁷³⁷

30. Tužilaštvo je 28. aprila 2005. ponudilo na usvajanje i izjavu koju je Sefer Halilović dao tokom razgovora koje je s predstavnicima tužilaštva vodio u periodu od 23. februara do 6. maja 1996.²⁷³⁸ Pretresno vijeće je 8. jula 2005. donijelo odluku da dotičnu izjavu ne uvrsti u spis.²⁷³⁹ Tužilaštvo je zatražilo odobrenje da uloži interlokutornu žalbu na tu odluku;²⁷⁴⁰ međutim, Pretresno vijeće je taj zahtjev odbilo uz obrazloženje da je suđenje u podmakloj fazi budući da je odbrana 14. jula 2005. završila izvođenje dokaza i da je Pretresno vijeće 21. jula 2005. odbilo zahtjev za izvođenje dokaza u postupku pobijanja.²⁷⁴¹

7. Izvođenje dokaza u postupku pobijanja i ponovno otvaranje dokaznog postupka

31. Dana 14. jula 2005., tužilaštvo je podnijelo zahtjev za prihvatanje dokaza u postupku pobijanja i ponovno otvaranje dokaznog postupka tužilaštva samo radi izvođenja dokaza koji se djelimično odnose na pitanje da li je u vezi s ubistvima u

²⁷³³ Statusna konferencija, 28. april 2005., T. 26.

²⁷³⁴ Odgovor na zahtjev tužilaštva za uvrštavanje u spis zapisnika razgovora koji nisu vođeni u skladu sa Statutom i Pravilnikom, 9. maj 2005.

²⁷³⁵ Odluka o uvrštavanju u spis razgovora s optuženim, 20. juni 2005.

²⁷³⁶ *Vidi* Zahtjev za odobrenje u vezi s uvrštavanjem zapisa razgovora s optuženim u spis, 22. juni 2005.; i Odluku po zahtjevu za odobrenje, 30. juni 2005.

²⁷³⁷ *Tužilac protiv Sefera Halilovića*, predmet br. IT-01-48-AR73.2, Odluka po interlokutornoj žalbi u vezi s uvrštavanjem u spis zapisa razgovora s optuženim koji je na usvajanje ponuđen neposredno u sudnici, 19. avgust 2005.

²⁷³⁸ Statusna konferencija, 28. april 2005., T. 26.

²⁷³⁹ Odluka po zahtjevu za izuzimanje izjave optuženog, 8. juli 2005.

²⁷⁴⁰ Zahtjev tužilaštva da se odobri ulaganje interlokutorne žalbe na "Odluku po zahtjevu za izuzimanje izjave optuženog, 13. juli 2005.

²⁷⁴¹ Odluka po zahtjevu tužilaštva da se odobri ulaganje interlokutorne žalbe na Odluku po zahtjevu za izuzimanje izjave optuženog, 25. juli 2005.

Uzdolu provedena istraga.²⁷⁴² Pretresno vijeće je taj zahtjev odbilo i naglasilo da je tužilaštvo te dokaze trebalo izvesti tokom svog glavnog dokaznog postupka budući da se oni tiču pitanja koje je važno za tezu tužilaštva i koje nije proizašlo iz dokaznog postupka odbrane, te da taj svoj propust ne može nadoknaditi predočavanjem tih dokaza u postupku pobijanja.²⁷⁴³

8. Privremeno puštanje na slobodu

32. Dana 1. aprila 2005., odbrana je podnijela povjerljivi zahtjev kojim je zatražila da se optuženi pusti na slobodu dok traje privremena obustava suđenja od kraja aprila 2005. do početka ili sredine maja 2005. Tužilaštvo je izjavilo da se tom zahtjevu ne protivi;²⁷⁴⁴ međutim, Pretresno vijeće je zahtjev odbilo uz obrazloženje da nije potkrijepljen garancijama Vlade Bosne i Hercegovine i da je podnesen dok je izvođenje dokaza tužilaštva još u toku.²⁷⁴⁵

33. Dana 7. jula 2005., odbrana je podnijela zahtjev kojim je zatražila privremeno puštanje optuženog na slobodu u periodu od završetka dokaznog postupka odbrane do donošenja presude.²⁷⁴⁶ Uz zahtjev su priložene odgovarajuće garancije Vlade Bosne i Hercegovine.²⁷⁴⁷ Tužilaštvo je uložilo prigovor na zahtjev.²⁷⁴⁸ Pretresno vijeće je taj zahtjev djelomično odobrilo i izdalo nalog da se Sefer Halilović, u skladu s određenim odredbama i uslovima, pusti na slobodu privremeno do 24. avgusta 2005., kako bi mogao prisustvovati izlaganju završnih riječi.²⁷⁴⁹

34. Dana 22. avgusta, odbrana je podnijela zahtjev kojim je zatražila privremeno puštanje optuženog na slobodu u periodu od završetka izlaganja završnih riječi do donošenja presude.²⁷⁵⁰ Pretresno vijeće je taj zahtjev 1. septembra 2005. odobrilo i

---

²⁷⁴² Zahtjev tužilaštva za izvođenje dokaza u postupku pobijanja, 14. juli 2005.

²⁷⁴³ Odluka po zahtjevu tužilaštva za izvođenje dokaza u postupku pobijanja, 21. juli 2005.

²⁷⁴⁴ Pretres, 12. april 2005., T. 61.

²⁷⁴⁵ Odluka po zahtjevu za privremeno puštanje na slobodu, 21. april 2005.

²⁷⁴⁶ Ponovni zahtjev za privremeno puštanje na slobodu, 6. juli 2005. (dalje u tekstu: Ponovni zahtjev za privremeno puštanje na slobodu).

²⁷⁴⁷ *Vidi* Dodatak ponovnom zahtjevu za privremeno puštanje na slobodu.

²⁷⁴⁸ Odgovor tužilaštva na ponovni zahtjev odbrane za privremeno puštanje na slobodu, 15. juli 2005.

²⁷⁴⁹ Odluka po ponovnom zahtjevu za privremeno puštanje na slobodu, 22. juli 2005.

²⁷⁵⁰ Zahtjev za privremeno puštanje na slobodu, 22. avgust 2005. Odbrana je 29. avgusta 2005. dostavila garancije Vlade Bosne i Hercegovine, Dopuna u vezi sa zahtjevom za privremeno puštanje na slobodu, 29. avgust 2005.

naložilo optuženom da se 7. novembra 2005. vrati na Međunarodni sud.²⁷⁵¹ Nakon što je 28. oktobra 2005. izdalo nalog kojim je zakazalo izricanje presude za 16. novembar 2005., Pretresno vijeće je izmijenilo svoju odluku o privremenom puštanju na slobodu i naložilo Seferu Haliloviću da se vrati u PJUN 14. novembra 2005.²⁷⁵²

---

²⁷⁵¹ Odluka po zahtjevu za privremeno puštanje na slobodu, 1. septembar 2005. Privremeno puštanje optuženog na slobodu odobreno je pod istim uslovima kao i u prethodnoj odluci Pretresnog vijeća u vezi s tim pitanjem.

²⁷⁵² Nalog kojim se mijenjaju uslovi iz odluke o privremenom puštanju na slobodu, 31. oktobar 2005.